

સંપાદક
કુલ જોષી પુરા
૦૫૬
૭૫૬૧

ગાંધી સ્મૃતિ દર્શી

મનની સીધી વાત

આવડતી અરે પ્રાપ્ત સ્વચ્છતા ના, વર્મા :
 વ્યવસ્થાપક ; નવચરલાલ ઠક્કર * જુલાઈ '૪૭ * વર્ષ ૨૪ મુ
 નવચરલાલ ઠક્કર પુસ્તક-૪૮ મુ

આણંદના અધ્યક્ષ : સ્વ. બ્રહ્મજી ના. વર્મા.

સંખ્યાદિક :

અક્ષલ નેપીપુરા

रत्ननिवास, गायरज राड,
पावरी, अमरावती

භූමිකාපති :

ਸਟੇਸ਼ਨਰੀ ਓਫਿਸ
ਲੁਧਿਆਣਾ ਪਿੰਡ
ਪਟਿਆਲਾ

પ્ર. ૪૯ અ. ૧

ସୂଚକ : ୧୧୪୭

[24't 4

' હરજો' : શ્રી. બહુલ જ લેખીપુરા	૧૮૭
રણવાટ : શ્રી. બહુતિ	૧૮૮
સ્ત્રી અને ગૃહ : શ્રી ચામીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી એમ એ	૧૮૯
અને જે અમે તે કશું છું : શ્રી બાબુભાઈ સાયલ	૧૯૦
નોંધપોથીમાંથી : શ્રી મહેન્દ્રકુમાર મો. દેસાઈ, શ્રી. એ	૧૯૧
કર્મ કરતા : શ્રી. પ્રજ્ઞલાલ ગોરીશંકર પટેલ	૧૯૨
રવ. સૌ. પ્રભાષતી ન ઠક્કર :	૧૯૩
રવચનલોક : શ્રી જનાર્દન પ્રભારકર	૧૯૪
- મોતીલાલ રવિશંકર ઘોડાણું ખુલ્લુચરખરણ :	૧૯૫
નજરે : સૌ. વનબાળા ઇ દેસાઈ	૧૯૬
દમી : શ્રી બાલકૃષ્ણ ભેશી	૨૦૧
"..કન બાળકોને આપતી કેળવણી : શ્રી ડૉ. અગ્રુપદાઇ ઢ પટેલ, ડી. પી. બેથ	૨૦૭
: શ્રી રવિશંકર ન પાઠક	૨૧૧
આરી શકે : જ. રવ કનકકુવર	૨૧૮
સુક્તિ : શ્રી ભુવેન્દ્ર ડા વલીલ	૨૧૮
* સંગીતથી . શ્રી. સતીષકુમાર લેખી	૨૧૮
હતા-અન્ય (યાદ વાર્તા) : શ્રી મુવકુમાર	૨૧૮
ન્યાતિષ શિક્ષણ શ્રી કાન્તિલાલ ભુવનેશ્વર દવે	૨૨૫
શ્રી. સૌ મન્દુમતી દીવાનજીનું બાષણ	૨૩૦

वार्षिक लघुअंश : दिनांक ३१. ५-०-०० : विदेश भाग : निर्वाह हस्त : प्रत्येक नमूने पर आना

જાહેરખબરના ભાવ

આપું પાત
રૂ. ૫૦

આપુ પાત
૩૧. ૩૦

५। पान
३। २०

કવરપેજ :: ૨ - ૩ : ડ્રા. રૂપ૦ (દરેકના) :: ૪ : ડ્રા. ૫૦૧ (બે રંગમાં)

॥ श्रीरंगमां छायावानी देदी भाव ॥

 મોટેકદ જાવ માટે પત્રવ્યવહાર કરો.

“ शुष्कसूदरी ” दार्वाक्षिय : रावपुरा : पडादरा.

નામાંકિત
ડૉક્ટરો
શક્તિ માટે

નામાંકિત
દવા જ
ખતાવે છે

અંડુનું નામાંકિત રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ
નળજાં સળજાં બધાંને ઉપયોગી છે. સાબળ
માથુસોની શક્તિ એનાં સેવનથી સચવાઈ રહે
છે, અને માંદાંને, માંદગી પછીની નળજાઈ
નાબૂદ કરી, નવજીવન આપે છે.

અંડુનું રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ સ્વાસ્થ્ય અને
તાકીદે તાલગી આપનાર છે. અને તેથી નાનાં
બાળકો તેમજ મોટાં સો
મેઠ સહેલાઈથી લઈ શકે છે
પોષક આપનાર, સ્ફુર્તિ
આપનાર અને ખાસ કરીને
કોહીની લાલી વધારનાર—

અંડુ
રકતો
ફોસ્ફો મૉલ્ટ

અંડુ
રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

એક વાર અવશ્ય માન્યમાવો !

અંડુ ફાર્મા. વર્કસ લી. મુંબઈ-

વરોદરાના એજન્ટો :—

(૧) વિદ ભવાનીશંકર અને હરીશંકર કુ
(૨) મેસર્સ બી. એમ. હક્કરની ફા.

રાવર પાણે, વરોદરા.

પ્રાર્થ... આંતરીક બિચારી- નું વાહ્ય લક્ષણ

ખસ ચામડાથી વધારે ઠંડી છે.
મથળા ચામડાના દરેકા લોહી
વિહારને આગે પાય છે. આ દિવ-
સોમા કસોડીથી પુરવાર થયેલ
રક્તદોષાંતક સર્વોત્તમ લોહી સ્વ-
ચ્છ કરનાર છે. આ આયુર્વેદિક
ધલાન અદ્યતન વિજ્ઞાનિક ધોરણે
તૈયાર થાય છે તે ચામડાને ખસ
રહિત કરવામા લોહીને શુદ્ધ કરે છે
અને વધારે છે ફરેક નગાએ મળે છે.

જે મહોરની ઉપર તમે
વિશ્વાસ મૂકી શકો

રક્ત દોષાંતક

આયુર્વેદાશ્રમ હાર્મી તિમિરેર અલ્પમદનગર

ગુણસુધરો

અને સંગીતોપદેશ

પુસ્તક ૪૮

∴

જુલાઈ : ૧૯૪૭

∴

અંક ૫

‘ હરખે ’

* *

ફરે દિગંતમાં ચાંદલીયો ચમકે,
હરખું હાં હૈડું હેલાય
જોને સખી આનંદે અંતર ઉભરાય.....ફરે

ચાતું, ન માતું મને પુછું કાંઈ વાતડી .
બોમવાળો તે વાત કળી જાય....જોને.

નભના તે નીલ નીર માંહે તે નાચતા
ત ર વૈ યા તાર લી યા ન્હા ય....જોને.

ફડા રતનશી એ રૂપાળી ચાંદની
સા થે સં ગા થે સો હા ય....જોને.

છાની છુપાવતી પુછું હું વેલડી
પ્રિતમની ખ્યાસ ક્યાં છીપાય !....જોને.

શ્રી બદલ જ. જોષીપુરા

રણવાટ

આસો માસો શરદ પૂનેમની રાત ને
તોરણીયાં બાંધ્યાં તે સખી આજ શૌર્યનાં હો રાજ.

ઘેરા ના દે ઢાલી કાં ધ બ કા ય ને
રણુ શીંગડાં વાળ્યાં છે સખી આજ મારા ચોકમાં હો રાજ.

ઝીણી ઝીણી નોખતો કંઈ વાય ને,
રણુ તેડાં આવ્યાં રે સખી મારા વીરને હો રાજ.

લીધાં લીધાં યતનતાં કંઈ ઘોડલાં ને,
હાથીની હારો તે લીધી વીરે સામટી હો રાજ.

લીધા લીધા નેખનવંતા નેધ ને,
અસિઓને ચળકાટે વીર રણુ રાચ્તો હો રાજ.

ચાતા ચાતા ધનુર તણા ટંકાર ને,
ભાયાં ને ભાલાઓ ભરીયાં સૂમટાં હો રાજ.

છાંટેા છાંટેા ફેસરીયાં કાંઈ છાંટને,
રણુફેસરી જતો ને રણુને નહોતરે હો રાજ.

ઘોળો ઘોળો રાતુડા કુમકુમ ને,
રાતુડા કુમકુમ કરો આજ વીરને હો રાજ.

વીર મારા સત્તને સંગે રાખી ને,
વાયુની વેગે ને વસમા ખેલજો હો રાજ.

વીરા મારા રિપુને સંહારી ને,
પૂરુષવંતા પગલે તે પાછા આવજો હો રાજ.

વીરા મારા મૃત્યુ રણુ ભલે માણો ને,
પાછાં હઠતાં કુખ લજવાશે માતની હો રાજ.

વીરા મારા વિજય વરી વહેલા આવજો,
આવાઈ હોતે તે વિજયી વીરને હો રાજ.

સ્ત્રી અને ગૃહ

લેખક :

યોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી,
એમ. એ.

પ્રશ્ન ધુનિક યુગની દૃષ્ટિથી 'પ્રગતિ' એ શ્રીને વધુ ને વધુ છૂટ આપવા માંડી છે અને પરિણામે એ ગૃહજીવનથી વધુ ને વધુ વિચુલ થતી જાય છે. 'સ્ત્રીનું' સામાન્ય ગૃહમાં છે-ગૃહજીવનમાં છે. ગૃહની પ્રત્યેક પ્રત્યેક વસ્તુમાં સ્ત્રીના હૃદયની-એની સુકોમળતાની-એની મૃદુતાની આવશ્યકતા છે. સ્ત્રીના જીવનનું ઉત્તમ અને પવિત્ર કાર્ય એની મૃદુતાદારા અને સ્નેહદારા પુરુષનું અને બાળકોનું જીવન મધુર અને આનંદી બનાવવાનું છે; અને સ્ત્રી પોતે પોતાના એ કાર્યક્ષેત્રમાં સ્વતંત્ર સામ્રાજી છે.

પ્રકૃતિએ કરીને જ પુરુષ સુદૃઢ છે, સશક્ત છે અને તાપ, ઠંડી વગેરે સહન કરીને નાણું કમાઈ શકે એમ છે અને એટલા માટે જ એ ગૃહની બહારનાં કાર્યો માટે યોગ્ય છે; જ્યારે સ્ત્રી તો પ્રકૃતિએ કરીને તેમ જ સ્વભાવે કરીને-બન્ને રીતે મૃદુ છે. અને આમ એ ગૃહજીવન સંભાળવાને માટે જ યોગ્ય બની રહ્યા છે.

પુરુષને અને બાળકને માટે રસોઈ તૈયાર કરવી, એમને બોજન આપવું, એમનાં કપડાં લતાં વગેરેની સંભાળ રાખવી, માંદા પડે તો એમની માવજત કરવી-આ બધું સ્ત્રીનું કાર્ય છે અને એ કાર્ય સ્ત્રી નેટલી સરળતાથી અને સફળતાથી બજાવી શકે તેટલી સફળતાથી પુરુષ ભાઈએ જ બજાવી શકે.

ગૃહજીવનને સુંદર અને સ્વર્ગીય બનાવવું એ સ્ત્રીનું કાર્ય છે. સારા થે દિવસના શ્રમ અને બોમ પછી પુરુષને આકર્ષણનું સ્થાન પોતાનું ગૃહ જ હોય-નહી કે કલ્યાણ વા મિત્ર

મંડળી. એવું આકર્ષક ગૃહજીવન અને એ જોવાનું અને ટકાવી રાખવાનું કાર્ય સ્ત્રી દેવીનું છે.

પરંતુ ગૃહરાણી તરીકેનું સ્ત્રીનું કર્તવ્યક્ષેત્ર આટલેથી જ અટકી જતું નથી. એની મર્યાદા-એ હજી મોટી છે. સ્ત્રી એટલે શીશ્વમૂર્તિ, યોગ્યસૂમૂર્તિ, સત્યમૂર્તિ. પુરુષના આશ્રિત્યનું બધું સ્ત્રી છે. સ્ત્રી જો સત્યને, સૌંદર્યને અને પ્રભુતાને-મહાત્મા હશે તો પુરુષ પણ સત્યનો અને પ્રભુતાનો જ ઉપાસક બની રહેશે. સ્ત્રીમાં જો દુષ્ટતાનો અંશ હશે તો એ ગૃહને દુષ્ટ અને ઝેરી વાતાવરણવાળું બનાવી મૂકશે અને આખરે પોતાનો અને પોતાના ગૃહનો વિનાશ નોતરશે.

સ્ત્રીના ગૃહજીવનનું હજી થે વધુ અમલ્યનું એક કાર્ય છે અને તે માતા તરીકેનું: એમાં સ્ત્રીમાં જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તેના આ-વિજરણનું પૂરેપૂરું સાક્ષ્ય થાય છે. જેવી માતા તેવાં બાળકો અને જેવાં બાળકો તેવી પ્રત્યક્ષ માતા સારી અને સંસ્કારી હશે જો બાળકો પણ સારા અને સંસ્કારી થશે અને સત્યના આચરણમાં માતા નેટલી ચોક્કસાઈ રાખશે તેટલા પ્રમાણમાં એનાં બાળકો સત્યા-મઢી અને સંસ્કારી નીવડશે.

બાળકના જીવનમાં-એના આશ્રિત્યના ઘડતરમાં માત્ર એનાં પ્રકૃતિતત્વો જ કારણભૂત નથી. આ પ્રકૃતિતત્વો ઉપરાંત જેવાતાવરણમાં-જે સંસ્કારોમાં બાળક ઉછરે તે વાતાવરણ અને તે સંસ્કારો અતિ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે અને આટલા માટે જ ગૃહનું વાતાવરણ સારા સંસ્કારોવાળું અને પ્રગતિકર હોવું જોઈએ અને એ વાતાવરણની વિધાતા માતા છે.

આમ, ગૃહસ્થગર્ભ પત્ની તરીકે, માતા તરીકે તેમ જ શાશ્વતી પ્રજાની નિર્માતા તરીકે માતાનું સ્થાન અતિ હિમ્મત અને અદ્વિતીય છે અને જન્મતની ગમે તેટલી પ્રગતિ થશે તો પણ સ્ત્રી એના આ હિમ્મત રથાનમાંથી કદિ પણ અચૂત થઈ શકશે નહીં. પશ્ચિમની સુધરેલી પ્રજાને બહુ મોડે મોડે પણ આ વાત સમજવા લાગી છે અને

યુરોપના કેટલાક મૂલકેશ્વરો તો એ નિર્વિવાદ સ્ત્રીકારાણું છે કે સ્ત્રીને ગૃહરાજ્યનું કાર્ય જ સોંપાવું જોઈએ. પરંતુ, પશ્ચિમની પ્રણી બાબતોમાં ખોટી નકલ કરનાર પૂર્વના દેશોમાં આ સત્ય હજી સમજાયું નથી, એ શોચનીય છે. આપણે આશા રાખીએ કે આપણે આ સત્ય સમજીએ અને આધિજા વિદેશી અનુકરણમાંથી પાછા ફરીએ.

મને જે ગમે તે કહું છું

હું દિનરાત તારી યાદે મરું છું,
બરખાદી મારી સંપૂર્ણ કહું છું;
એ યાદ બૂલવા તવાયફ-શરાબો-
ના ધાગોમાં હરકમ રમણ કરું છું.

છતાં રૂપ ને યાદ તારી બે આવે,
તો રડું છું, હાડું છું, બળું છું, મરું છું,
છતાં સ્વપ્નમાં તું આપે શીખામણ !
તને શું ! મને જે ગમે તે કહું છું.

ત્યાં તો પ્રિયાનો સંદેશ આવે-
કે, મૂર્ખ બરખાદી શાને કહું છું,
અરે ! બેવફા, બેકદર સનમ જો—
તને શું ! મને જે ગમે તે કહું છું.

નોંધપોથીમાંથી—

શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર મો. દેસાઈ બી. એ.

બંધારણ

“ Indian Law Review ” માં,
“ The Constituent Assembly ”
એ મથાળા નીચે સુંદર અભ્યાસપૂર્ણ લેખમાળા,
“ The Independent India ” ના
વિદ્વાન તંત્રી શ્રી. માનવેન્દ્ર રોય, લખે છે.
એ લેખમાળાના બીજા વિભાગમાં, New
Constitution નવા બંધારણમાં અનિ-
વાર્યપણે સમાવેશ થવા પાત્ર સિદ્ધાન્તોની
શ્રીયુત રોયે પોતાની દૃષ્ટિથી, સુંદર સમા-
લોચના કરી છે. તેમાંથી કેટલાક વિચારોનો
સંક્ષિપ્ત સારભાગ અને રજુ કરવામાં આવે છે.

વર્તમાન બંધારણ ધડનારી સભાનું
સ્વરૂપ રાજકિય (political) અને ધારાકિય
(legal) દૃષ્ટિએ ટેવું છે, તે તથા તેના
બાવિ વિશે કીક કીક તટસ્થ ચર્ચા કરી,
વિદ્વાન લેખક ઠાંધ પછી બંધારણનું ઐતિ-
હાસિક મહત્વ સમજાવે છે. અને પછી
રાજ્યતંત્ર State વિશે વિવેચન કરતાં,
તેઓ જણાવે છે કે, રાજ્યતંત્ર અને સમાજને
બહુ જ સીધો સંબંધ છે. સમાજની બદલાવી
પરિસ્થિતિ અથવા ઉત્ક્રાન્તિ અનુસાર,
જરૂરિયાત પ્રમાણે, પ્રજાના આંતરિક સામાજિક
સંબંધો (Internal Social relations)
ઉપર અકુશ રાષ્ટ્રી શાસન ચલાવવા (એટલે
કે સુવ્યવસ્થા રાખવા) સંસ્થાપિત કરેલો
સિદ્ધાન્તોનો સમૂદ અગર કાદો-તેને રાજ્ય-
તંત્રનું બંધારણ (Constitution of
State) કહેવામાં આવે છે. ઐતિહાસિક
દૃષ્ટિએ ભેતીં, નવિન સમાજરચના નવિન
બંધારણની અપેક્ષા અવશ્યકર છે. કારણ
સમાજનો રાજકિય વલિવટ કે વ્યવસ્થા

(Political Organization) તે જ
રાજ્યતંત્ર (Stato) છે. એટલે કે,
રાજ્યતંત્રને-તેથી તેના બંધારણને-સમાજ
સાથું દૃષ્ટિ રાખ્યા શિવાય છૂટકો જ નથી.

નવિન રાજ્યબંધારણ ધડવાનો પ્રસંગ,
માત્ર કાયદાની વિધિનો (legal forma-
lities) જ પ્રશ્ન નથી. પરંતુ ઐતિહાસિક,
સામાજિક અને (તેથી) રાજકિય ક્રાન્તિનો
પણ તે પ્રશ્ન થઈ પડે છે. કારણ કે સામા-
જિક સંબંધોના વલિવટ સાથું, રાજ્યતંત્ર
સર્વોત્તમ સાધન બને છે. તાત્પર્ય કે, નવા
બંધારણની રચાપના એ માત્ર રાજકિય ક્ષેત્રનો
જ ફેરફાર નથી પરંતુ સામાજિક ક્રાન્તિનો
પણ પ્રસંગ છે. તેથી, નવિન રાજ્યતંત્રનો
પાયો, સમાજ અને કાયદાની દૃષ્ટિએ પણ
સદર અને મજબૂત બને, એ-જાળવવાનું
મુખ્ય કર્તવ્ય, બંધારણ ધડનારી સભાનું
થઈ પડે છે.

પ્રજાતંત્રવાદના પાયા પર રચાયેલું
(Democratic Constitution) તદ્દન
નિર્બંધ એટલે કે સ્વતંત્ર, સમૃદ્ધ અને
પ્રગતિશીલ (free, prosperous and
“progressive”) ધોમળું ઉપર યવું
જોઈએ. આ બાગતમાં, શ્રીયુત રોય પોતે,
બંધારણિય રીતે નાગરિકતાના હક્કો રચાપન
કરનારી યુરોપિય પદ્ધતિની તરફેણ કરે છે.
નાગરિકતાના હક્કોનો (The rights of
citizenship) મૂર્ત રીતે પ્રજા સારી
રીતે ઉપભોગ કરી શકે તે માટેની અનુકૂળ
જોગવાઈ, નવિન બંધારણથી રચાતા
રાજ્યતંત્રના કાર્યક્રમ કે ફરજોમાં ચોક્કસપણે

યથી જોઈએ. વિશેષમાં, ની રાજ બારપૂર્ક જણાવે છે કે, આ હકોની જાહેરાત જ બંધારણનું સ્વરૂપ નક્કી કરી દે-તેમ છે. બાકીનો બધો કચરખત આપોઆપ ધારણ્ય થતાં મુકેલી નહે તેમ નથી. તેમનું જ વાક્ય ક્ષત્રે આપીએ કે,

"The declaration of rights sets the tone of the constitution, the rest of the document follows logically."

પ્રજાતત્ત્વવાદી (લોકશાહી) બંધારણના અતિમહત્વના સુદાઓ પૈકી ૭ સિદ્ધાન્તો, શ્રી. રાજે ગ્જુ કરેલા છે તે નીચે પ્રમાણે છે. સર્વોચ્છ સાવંબોધ સત્તાની અધિકારી સંપૂર્ણતઃ પ્રજા છે અને આ અધિકાર, ગાંધતંત્રના ધારા-કાનૂન, કારોગાર અને કાર્યવાહીની પદ્ધતિઓ ઉપર પ્રજાના પ્રતિનિધિઓના સીધા અંકુશ દ્વારા જ અમલમાં આણવે જોઈએ.

૨ સમાજની ગાંધતિય વ્યવસ્થામાં સુધારો કે ફેરફાર કરવાનો પ્રજાને અગાધિત અધિકાર હોવો જોઈએ.

૩ ન્યાં ત્તા જુલમ અને દમન પ્રવર્તતાં હોય ત્તા તે વિરુદ્ધ પ્રતિકાર કે અજાવે કરવાનો હકક પવિત્ર મનાવો જોઈએ.

૪ રાજ્યતંત્ર અથવા રાજ્ય (State) એ સમાજની રાજકિય વ્યવસ્થાનું પદોવટી તંત્ર (Organization) હોઈ, એકેએક બાબતમાં તેની (ગાંધતિય) સમસ્ત જનતા (પ્રજા) સાથે અભિ-નનતા હોવી-સ્વીકારવી જોઈએ.

૫ જમીન (Land) અને તેની અંતર્મત સમૃદ્ધિઓ - વગેરે સામાન્ય પ્રજાની સાર્વજનિક મિલકત ગણાવી જોઈએ.

૬ કાયદાથી નક્કી કરેલો એક સમાન ધોરણનો (Unitary) જમીનધારો ભરવા સિવાય, જમીનના ખેડનાર ખેડૂતને જમીન ધારણ કરવા માટેની બીજી કોઈ પણ પાત્રતાનો આવરણકતા ન હોવી જોઈએ.

૭ વાણી અને લેખન-પ્રકાશનના સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય માટે નિશ્ચિત ગાંધધરી હોવી જોઈએ.

કર્મ કરતા

: પંક્તિ :

પ્રાચીનયુગનાં કર્મો તપાસો ને—
તપાસો વેદ પુરાણ અંથા;
અમરત્વ પાત્ર્યાં સ્ત્રી-પુરુષો,
તે સમે સ્ત્રી સકર્મ કરતા.
અને આજે?—

વેર, એર કોમવાદે અજઠતા,
મહ થકી માનવી કંઈ કરતા;
તેથી જ પામો કષ્ટ, થયતાનીઓ—
અટકો હવે કુડાં-કર્મ કરતા.

શ્રી. પ્રજાસાલ ગૌરીશંકર પંથ્યા

“મુણ્ડુ-સુન્દરી”

ના બ્યવસ્થાપક
શ્રી. નટવરનાથ
ઠક્કરના પત્ની
સૌ. પ્રભાવતીનાં
૨૨ વર્ષ જેટલી
બરમુવાન વયે
ગઈ તા. ૨૬
મે '૪૭ના રોજ
અકાળે થયેના
હુખદ અવસા-
નની નોખ લેતા
અમે અત્યંત
ખેદ અનુભવીએ
છીએ.

એમના અ-
કાળ અવસાનથી
શ્રી. નટવરનાથ
પર જે અણુ-
ધાર્યું હુખ
આવી પડ્યું છે
તે સહન કરવાનું
પ્રભુ તેમને બળ
આપો.

હજી તો તે-
મના લગ્ન થયાને
માત્ર બાર માસ
જ વીત્યા હતા.
લગ્નજીવનના પ્ર-
થમ પગથીએ
તેમનો સુખી સ
સાર આપતો હતો
ત્યાંકુદરતે તેમના

પર આ અણુધારી આકૃત ઉતારી મૂકીને
એમને એકાકી વિધવા કરતા મૂકી ગયાં છે.
સ્વ. સૌ. પ્રભાવતીના જન્મ સુરત

સ્વ. સૌ. પ્રભાવતી ન. ઠક્કર

જેમનું ગઈ તા. ૨૬ મે '૪૭ ના રોજ હુ.ખદ અવસાન નીપજ્યું છે.

જીવનાના અમતસાડ ગામે ત્યાંના જાણીતા
વેપારી અને પ્રતિષ્ઠિત નામરિક શ્રી. મગનનાથ
નરોતમદાસ ઠક્કરને ત્યાં થયો હતો, બાલ-

પણમાં સુખી માતા પિતાના રનેહવાત્સલ્યમાં હિરેલાં સો. પ્રભાવતીએ વનોક્યુલર શામનત્ર સુધીનો અભ્યાસ કર્યો હતો. અને સાહિત્ય-કળામાં હોડા રસ ધરાવતાં હતાં. આમ વાચન-વિચારના પરિણામે તેમનામાં ધાર્મિક ભાવના પણ સારી કેળવાયેલી હતી. બે બાઈએ વચ્ચેની આ એક બહેન તેમનાં માતા પિતા અને બાઈઓનાં લાડકવાપાં હતાં. છતાં ગૃહકાર્યમાં પણ એટલાં જ કુશળ હતાં. અને તે એટલે સુધી કે, શ્રી. નટવરલાલનાં માતૃશ્રી સ્વ. ગાદીબેનના અવસાન બાદ જલ્દી તેમની બેટ એમના ઘરમાં એમણે પૂરી લીધી હતી. અવારનવાર-લગભગ નિત્ય આવતા મહેમાનોનો સત્કાર અમાઉની માફક તેમના આ ગૃહમાં આવ્યા પછી કાંઈ ભલતની ઉણપ રહિતપણે તેઓ કરતાં હતાં. અને તેમનો સદા હસતો ચહેરા એમને ત્યાં આવતાં સો કાંઈને માટે આમતારવામતાનું આદર્શ સૂચક હતો. તેમને ક્યારેય પણ જ્યેતારે તેમનો ચહેરા “ જીતરી ગયેલો ” કહીય જાયે નહોતો. એ હસસુખી બાઈ સૌને માટે રનેહદર્શક હતાં. આમ બાળપણથી કિશોરાવસ્થામાં તેમણે આપણી આર્થિક કમ્યાને મળતું જોઈતું સઘળું શિક્ષણ તેમનાં માતા પિતા અને બાઈએ દ્વારા પ્રાપ્ત કર્યું હતું. ’

મયા વર્ષેમાં બે માસમાં “ શુણ્મુન્દરી ” ના બ્વરવાપક થી નટવરલાલ હકકર સાથે તેમનાં લગ્ન થયાં. એક ખાનદાન કુટુંબનો ખીળ તેવાજ કુટુંબ સાથે પરરપર સંજ્ઞા બંધાયો અને સો. પ્રભાવતી અને બાઈ નટવરલાલનું સુખી જીવન આમ નિર્વહન થતું હતું.

સાસરે આવીને સો. પ્રભાવતીએ પોતાના પતિ શ્રી. નટવરલાલ હકકર સાથે “ શુણ્મુન્દરી ” ના સર્જનમાં પણ ઉત્સાહ દાખવવા માંડ્યો. એમાં આવતા વિષયો, એના ઉદ્ભવ અને

રૂપ રંગ તેમજ પ્રચારને લમતી જાળતોમાં પણ તેમણે તેમના પતિની સાથમાં સારો રસ લેવા માંડ્યો. અને, બાઈ નટવરલાલ હકકરના બજાવવા મુજબ તો “ શુણ્મુન્દરી ” ની ઉત્તરોત્તર વધતી જતી ગ્રાહકસંખ્યા અને એમાં આવતી વાચન સામગ્રીથી તે અત્યંત આનંદ પામતાં હતાં.

આમ એ યુવક આનંદકલ્પેલ કરતું સાહિત્ય-રસોલ્લાસ માણતું હતું. ખીજા તો કાંઈ વાતની તેમને કમીના નહોતી એટલે સૌ વાતે તેઓ સુખી હતાં.

પરંતુ કુદરતને એમનો આ સુખવૈભવ ન ગમ્યો. એને માત્ર એક જ વરસના એમના આ સુખી ગૃહજીવનની “ નજર લાગી ” અને એણે એનો સોટો ઉઠાડ્યો. કારણ કાળ દ્વારા અણુધારી ધરીયે કુદરતે એને બાઈ નટવરલાલ પાસેથી ઉપાડી લીધી-કેમ જલ્દી અદરજ ઉપાડી લીધી. કલાક-એ-કલાક પહેલાં નહોતી ખબર કે થોડાક કલાકમાં એ સન્નારીનો જીવનદીપ આમ અકાળે અણુધારી છુટાઈ જશે. હજી તો એ એની સોમ્ય તેજસ્વિનાએ પ્રકાશતો હતો, એના પ્રકાશનો અંબારે બાઈ નટવરલાલની ગૃહકુળમાં અનેક આશાઓ અને ભાવી યોજનાઓ અજવાળાતી હતી. પરંતુ માત્ર બે જ કલાકના ટુંકા ગાળામાં એ સન્નારીનો જીવનદીપ છુટાઈ ગયો, અને બાઈ નટવરલાલને પોતાનો વસમો વિયોગ સોપી એ ચાલી ગઈ. બાઈ નટવરલાલને એનું જીવન, એનો સહવાસ, એનો પરિણુપ બધું જ જણે સ્વપ્નનત્વ બનાવી ગયું; અને કેમ જણે કહેતી મઠઃ “ ‘ મારો ને તારો આટલો ઝણાતુમ’ ધ; તે પૂરો કરીને જાઉં છું. ”

સાથે જ, ઝણાતુમ’ ધે સૌ સૌને આવી મળે છે! કેણુ કેનું કેટલા વખત માટે! મિત્ર, પુત્ર કવત્ર સૌ સૌનો ઝણાતુમ’ ધ ચૂકવી રસ્તે પડે છે,

અને એટલે જ, અમે કહીએ છીએ કે
ભાઈ નટવરલાલ ને સ્વ. સૌ પ્રભાવતી સાથેનો
લગ્નસંબંધ ઝણાનુઝળી હતો. વખત પૂરો
થયો, એ વાત્યાં ગયાં. અફસોસ નકામો છે !
આ પ્રસંગે તેમના પર કુદરતનો કુઠારાપાત
આવી પડ્યો છે, છતાં ધૈર્ય ધારણ કરી આવી
પડેલી પરિસ્થિતિને સહન કરી બરદાસ્ત કરી

લેવાનું પરમનિયંતા પરમાત્મા તેમને બળ-
પ્રેરણા અર્પે. એજ એ મહાન વિશુ પ્રત્યે
પ્રાર્થો સદ્ગત સૌ. પ્રભાવતીના આત્માને
પ્રભુ ચિરશાંતિ અર્પો એ અમ્યથનાપૂર્વક
વિરમીએ છીએ.

પામર માનવી ! કુદરત આગળ કેવું
ચાલે છે ! બસ, લાચારી ! ઊં ઊં ઊં શાંતિ :

સ્વપ્નલોક

સૂતી હતી હું ભર નીંદમાં
મને લાઘ્ય ત્યાં સોણલું અગમ્ય રે;
વિહરું અબળ સ્વપ્નલોકમાં ! ટેક.

રહી ર ચા ઇ આ તમા પ રે,
મારા પ્રતિમા એક સુરમ્ય રે;
વિહરું અબળ સ્વપ્નલોકમાં !

કોઇ અદોઠ નવજવાન ત્યાં,
હતો વીણા બળવતો મધુર રે;
વિહરી રહી સ્વપ્નલોકમાં !

સરિતા તરંગ સમા હતા,
એના ઉઠતા સંગીતના સૂર રે;
વિહરી રહી સ્વપ્નલોકમાં !

વીણા અદોઠ હતી વાગતી,
હતા ઝણઝણતા સાતે તાર રે;
વિહરી રહી સ્વપ્નલોકમાં !

સ્વપ્નતરંગે હતી રાચતી,
ત્યાં આબ્યો અંતરમાં વિચાર રે;
આબ્યું એ કોણ સ્વપ્નલોકમાં !

જોતી હતી હું ઉત્સાહથી,
જે દિનની કેદાડની વાટ રે;
વિહરી રહી સ્વપ્નલોકમાં !

આખર ઊગ્યો ઉખાલયો,
લાખ્યા પ્રીતમ સ્વપ્નને ઘાટ રે;
વિહરી રહી સ્વપ્નલોકમાં !

૨૯. મોતીલાલ રવિશંકર ઘોડાનું પુણ્યરમરણ

વેદાન્તિ ૨૯. મોતીલાલના નામથી ગુજરાતના સંસ્કૃત સાહિત્યના અભ્યાસીઓ અભ્યાસ નથી જ. હમણાં હમણાં ગુજરાતમાં સાહિત્યને કુદરત તરફથી અનેક ફટકાઓ પડવા લાગ્યા છે અને તેમાં પૂ. મોતીલાલના અવસાનનો ઉમેરો થતા આપણને વધારે આઘાત થાય છે. તા. ૧૩-૫-૪૭ ના રોજ જુનાગઢ મધ્યે પૂ. મોતીલાલનું બેતેર વર્ષની પાછી ઉંમરે અવસાન થયું છે એની આપણે સખેદ નોંધ લઇએ છીએ.

આજથી બેતેર વર્ષ પહેલાં ૨૧ મોતીલાલનો જન્મ જુનાગઢ મુકામે થયો ત્યારબાદ ક્રમે ક્રમે ૨૯ મોતીલાલનો જાલમકાળ વીતેલો ગયો. મોતીલાલના પિતા એક ધાર્મિક વ્યક્તિ હતા અને તેથી તેમના ઘરનું વાતાવરણ હંમેશા ધર્મની ભાવનાથી ભર્યું ભર્યું રહેતું એટલે અવધુર્ભાગી જ ૨૯ મોતીલાલ ઉપર ધર્મની છાપ પડેલી અને ધર્મસંસ્કારનાં બીજ તેમનામાં હોય ઉતરેલા. તેઓ તેમના મિત્રમંડળમાં ઘણા જ પ્રિય હતા જાલમકાળમાં જરા તોફાની અને બેદરકાર નહોતા. તે મોટી વયે પ્રખર વેદાન્તિ થશે એ વાત કોના ખ્યાલમાં હોય. તેઓને પ્રાચ્યપુસ્તકો શીરાવાનાં અન્ય કોઈ પુસ્તકો વાંચવા વિચારવાની ટેવ નહોતી એ વાત ખાસ લક્ષમાં લેવા સમાન છે. રાજા અભ્યાસક્રમ પુરો કરી તેઓએ સને ૧૮૯૨માં મુંબઈની વિલ્સન કોલેજમાં અભ્યાસ શરૂ કર્યો અને સને ૧૮૯૫માં બી. એ. ની પદવી મેળવી. ત્યારબાદ તેઓ ૧૮૯૭માં એલ. એલ. બી. ની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા. કોલેજ જીવન દરમ્યાન નેધિવા લાયક હકિકત તે હકત તેમની રમણશક્તિ વિશેની છે. તેઓની રમણશક્તિ કોઈ વેદકાળના દર્શિયુનીઓ સમાન

હતી. કાપદા જેવાં પુસ્તકો માત્ર તેઓને એક જ વાર વાંચવા પડતાં અને તે સમયે કરેલા પુસ્તકોનું વાચન અક્ષરસઃ તેઓને બેતેર વર્ષની વયે પણ યાદ હતું. હું નથી માનતો કે આવી શક્તિ સાધારણ મનુષ્યને હોઈ શકે. અસાધારણ વ્યક્તિને જ અદ્ભૂત રમણશક્તિ વરે.

વકીલ સાહેબ બન્યા બાદ તેઓના જીવનનો બીજો હપ્તો શરૂ થયો. ત્યારબાદ તેઓએ જુનાગઢની નોકરી લીધી અને જુનાગઢ રાજ્યના ન્યાયખાતામાં તેઓ થોડા વર્ષ માટે રહ્યા. તે સમયે પણ તેઓએ તેઓનું વ્યક્તિત્વ જાળવી રાખ્યું હતું. વગવસીલાથી દૂર નસી જઈ તેઓએ ન્યાયખાતાને છોડી દેવાની પૂર્ણ ન્યાય આપેલો. અમુક રાજકીય સંજોગોને વશ થઈ તેઓએ જુનાગઢ રાજ્યની નોકરી છોડી અને ત્યારબાદ તેઓ અમદાવાદ જઈ વકીલાત કરવા લાગ્યા. તે વિશે અત્રે ઉલ્લેખ કરવો ઘટે છે કે તેઓની વકીલાત શુદ્ધ અને પરાંપકારી હતી. તેઓ ફોજદારી વકીલ હતા તે જાણી લેવું જોઈએ. તેઓએ વકીલાતના ધંધા દરમ્યાન કોઈપણ દિવસ પૈસાં તરફ વધારે દષ્ટિ રાખી હોય એવું સાંભળવામાં નથી. વકીલાત દરમ્યાન તેઓની રમણશક્તિ વકીલોમાં વખણાતી. તેઓ એવા એક જ વકીલ હતા કે જે પોતાના કેસના કાગળીયાં બનાવતા નહોતા. પચાસ પચાસ સાક્ષીઓની જુગાની તેઓ રમણશક્તિ જ રાખતા.

તેઓની આલીસ વર્ષની ઉંમર સુધી તેઓ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ ન હોતા. અગર તો તેઓએ સંસ્કૃત ગુજરાતી વિષયોના પૂર્ણ અભ્યાસ કરેલો નહી. ત્યારબાદ અમુક

મિત્રોના સમાગમથી તેઓને સંસ્કૃતનો શોખ લાગ્યો અને પછીથી તે ઉત્તરોત્તર વિકસતો ગયો. સ્વભાવથી જ મહેનતુ અને ઉદ્યમી હોય તેઓએ તેઓના આ અભ્યાસમાં દુરત જ પ્રવિણતા મેળવી, ત્યારબાદ તેઓનું મન ધીમે ધીમે વકીલાત પ્રતિ વિમુખ થતું ગયું. આ ઉંડા અભ્યાસના ફળ રૂપે તેઓએ તેઓનું પહેલું પુસ્તક શ્રી. શંકરાનંદી ગીતાનો અનુવાદ ૧૯૨૬માં બહાર પાડ્યો. આ અનુવાદ શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળામાં ત્રણ પુસ્તકોમાં છપાયો છે અને તે લખવા બદલ તેઓને પારીતોષીક તરીકે વડોદરા રાજ્ય તરફથી રૂ. ૪૦૦૦ મળેલા. આ અનુવાદ વિદ્વાન મંડળોમાં વખણાયેલો. આ કાળ દરમ્યાન એક વસ્તુ નોંધવા જેવી છે અને તે એ કે તેઓ આ સમયમાં પ્રવચનો પણ કરતા. તેઓનાં ધાર્મિક પ્રવચનો તે સમયે કીકકીક વખણાયાં હતાં. ત્યારબાદ ઉત્તરોત્તર તેઓની પ્રગતિ યતી મધ્ય અને તેઓએ અનેક પુસ્તકો લખ્યાં. તેઓએ મહાકકીન એવા ચાર વેદોનું ભાષાંતર કર્યું. રગ્વેદ, અથર્વવેદ, ર્યામવેદ, યજુર્વેદ. વેદોનું ભાષાંતર કરવું એ સહેલ નથી એ આપણે સમજીએ છીએ. આપણામાંના હાલના ઘણાએ તેા વેદો કદાપી જોયા પણ નહીં હોય. ત્યારબાદ તેઓએ ઇશોપનિષદ વીગેરે પુસ્તકો લખ્યાં. તેઓએ શાંખ્યાયન ગૃહ્યસૂત્ર પણ રચેલું છે. ભક્તિરસાયન નામક પુસ્તક સાત્ર પ્રસિદ્ધિ પામેલું. તેઓના જીવનના અંતકાળ દરમ્યાન તેઓએ ચરકસંહિતાનો પણ અનુવાદ કરેલો છે. સ્વ. મોતીલાલ ‘અખા’ના પણ પૂર્ણ અભ્યાસી હતા. જે વાતનો ઉલ્લેખ શ્રી. ઉમાશંકર જોષીએ તેઓના અખાના

પુસ્તકમાં કર્યો છે. આ રીતે સ્વ. મોતીલાલે અમુલ્ય સાહિત્યસેવા કરી. આ સાહિત્ય-સેવાની કદર રૂપે ૧૯૩૭ની સાલમાં તેઓને માનપત્ર આપી વેદવેદાન્તવારિધીની ઉચ્ચ પદવી પણ અપાયેલી. ગુજરાતમાં આવા વિદ્વાન ઘણા જ થોડા છે.

સ્વ. મોતીલાલને આપણા ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રેમીઓએ છેલ્લે છેલ્લે રાજકોટ ભરાયેલી સાહિત્ય પરીષદમાં જોયા હશે. તે પ્રસંગે તેઓએ પરિષદમાં પોતાનો ‘નાયભવાન’ ઉપરનો વિદ્વતાપૂર્ણ લેખ વાંચેલો. જે સાહિત્ય પરિષદના પુસ્તકમાં છપાવેલું નક્કી થયું છે. ‘નાયભવાન’ એ તેઓના આદી શુર હતા અને તેમનાં કાવ્યો તથા જીવનનું સ્વ. મોતીલાલએ સંશોધન કર્યું છે. તેઓને ‘નાયભવાન’નું જીવનચરિત્ર લખવાની ઘણી જ ઉત્કંઠા હતી પણ તે અધૂરી રહી છે જે ગુજરાતમાં કોઈ પુરી કરાવશે જ.

કોઈપણ ખીમારી જોતખ્યા શીવાય પૂ. મોતીલાલ ગુજરી ગયા એ પણ પ્રભુની તેઓના ઉપર રૂપા જ ગણાય, ગુજરાતમાં આવા પંડિતો ઓછા હતા અને ઓછા યશે. ગુજરાતમાંથી વિદ્વતા ધીમે ધીમે ઓછી થતી જાય છે અને જવાનું વલણ માત્ર રસિકતા પ્રત્યે છે તેવા સમયે આ મોતીલાલ બાઈનો દાખલો અધાને માર્ગદર્શન કરશે કે માનવથી પંડિત અને રસિક રાસ ગાનારો થવાય છે. હાલમાં તેમના પુત્રો અમદાવાદ નિવાસ કરે છે. તેઓને તથા તેઓના અન્ય સ્વજનોને આશ્વાસન આપીએ છીએ અને કહીએ છીએ કે ‘તમારા મોતીલાલ ગુજરાતની જૂમિ ઉપર અમર રહે અમર જ છે’ અંતમાં એ વેદાન્તના આત્માને શાંતિ અર્પિ (વરમાયે) છીએ.

મારી નજરે

આજે નવયુગની નોખત વાગી રહી છે. સમાજના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં તેનો અવાજ માંજ રહ્યો છે. અને પ્રગતિનાં પુર વહી રહ્યાં છે. એ નૌકા કંઈ બાજુ જશે અને કયાં જઈને અટકશે તેની કાંઈને પણ સમજ પડતી નથી. યુવકો તેમના ભાવિ જીવનનો વિચાર કરતા નથી. ખરેખર તે માર્ગભૂલ્યા મુસાફર જેવા છે, તે તે માર્ગ આ પ્રગતિના વમળમાં ઘસડાઈ જાય છે. પ્રગતિ રેમાં છે ને નથી તેનો પ્રશ્ન અરથાને લાગે છે. કારણ કે સમસ્ત જગત સંક્રાન્તિ કાળમાંથી પસાર થઈ રહ્યું છે, એટલે આજ સમયમાં ધર્માચાર્યોએ અને રાજનિતિજ્ઞ તેમ જ સમાજનિતિજ્ઞ વિદ્વાનોએ આ સંક્રાન્તિ કાળને ધ્યાનમાં લઈને કેવી રીતે ભાવિ પ્રગતિના વિકાસ કરવો ને વર્તમાન જીવનને યોગ્ય બનાવવું તેનો વિચાર કરવા એકત્રિત થયા.

રાજકિય ઉચ્ચપાયલની સાથે સમસ્ત જગતની નજર આજે ભારતવર્ષ ઉપર પડી છે. કારણ કે રાજકિય ઉચ્ચપાયલની અસર સમાજના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં થવાની. આ સંક્રાન્તિકાળમાં વિદ્વાન આચાર્યો અને ધર્મ-ધૂરંધરો સાંત બેસી રહ્યા નથી. આ વમળમાં પ્રજા હાથે રસ્તે ઘસડાઈ ન જાય અને તેની ઉચ્ચ સંસ્કારિતાનો તેમ જ તેની જલ્પ જાવનાઓના શુદ્ધિ ન થઈ જાય તે માટે જ વિદ્વાનો મયા મહિનાના છેલ્લા અઠવાડિયામાં ગુજરાતના પાટનગરને આમણે એકત્રિત થયા. આ પ્રસંગ હતો સર્વધર્મ પરિષદનો. તેનો પ્રચાર ધણી મોટા પ્રમાણમાં કરવામાં આવ્યો હતો. એટલે નિયત દરેલા દિવસોએ દેશવિદેશના વિદ્વાન મહેમાનો ને આચાર્યોએ

લેખિકા

સૌ. વનખાળા છ. દસાઈ

આ પરિષદમાં આવી તેમના જ્ઞાનનો લાભ આપ્યો.

આજે ધણીને નવાઈ લાગશે અને ધડીભર વિચાર પણ આવશે કે આવા ઔદ્યોગિક નગરમાં કે જ્યાં ધડીની કુદસદ નથી; માત્ર પૈસો કેવી રીતે પેદા કરવો તેનો અદ્વરનીય વિચાર કરનારી નમરની પ્રજાને ધર્મપરિષદનો ખ્યાલ ક્યાંથી આવ્યો ? પણ આપણે પ્રાચીન યુગને જૂલવો ન જોઈએ. ભારતવર્ષ એ એક જ એવો દેશ છે કે જોણે જીવનની અનેક લીલી મુઠ્ઠી જોઈ છે અને ગમે તેવા આક્રમણો સામે તે દેશ ટકી રહ્યો છે તેનું મુખ્ય કારણ તે તેની ઉચ્ચ સંસ્કારિતા અને ધર્મની ભાવના. એક પ્રખ્યાત અંગ્રેજ વક્તાએ કહ્યું હતું કે " હિન્દ હજી પણ સમૃદ્ધ રહી શક્યો છે તેનું મુખ્ય કારણ તેની ધર્મભાવના છે.

ધર્મપરિષદનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સર્વધર્મનો સમન્વય કરવાનો હતો. વળી ધર્મનો નાશ ન થઈ જાય; આજે તેનો અનર્થ થઈ રહ્યો છે અને પ્રજામાં નારિતકતા પ્રવેશી છે તે બધાને દૂર કરવા અને સાચા ધર્મનો અર્થ સમજાવવા વિદ્વાનો એકત્રિત થયા. આપણી કલ્પનામાં પણ ન આવે તેવા રાજકિય ક્ષેત્રમાં આજળ પડેલા વિદ્વાનોએ ખાગ લીધેલા ચાર દિવસ પરિષદ ચાલી. તેમાં શુદ્ધાનુદા પ્રમુખો હતા. શિદ્ધાર, મધ્યપ્રાંત વગેરે રચનાથી વિદ્વાનો આવ્યા. અરે છેક પોંડીચેરીનાં અરવિંદ કોષના આચમમાંથી પણ પુરાણી જેવા પ્રખ્યાત વ્યાયામવીર પણ આવ્યા. રાજનગરના અનેક આપાલવૃદ્ધોએ આ પરિષદમાં ખાગ લીધો.

ધર્મ એટલે શું ? તેનો સમન્વય એટલે

શું તે કેવી રીતે પાળવો ? કે જેથી જીવન કન્ય બનાવી શકાય.

ધર્મ એ શબ્દ મૂળ ધૃ ધાતુ ઉપરથી આવેલો અને ધૃ એટલે ધારણ કરવું. કંઈક કરવાથી જીવનનો હેતુ પાર પડે એ ધર્મ. કયા પ્રકારના આચાર કે નિયમથી આપણે એક જ ધર્મવરની સૃષ્ટિમાં માનવતાના પાયા ઉપર ઘડી પ્રગતિ સાધી શકીએ, તેની શોધખોળ કે વિચાર કરીએ તે સાચો ધર્મ છે. ધર્મ એ હૃદયની ચીજ છે. દરેક વ્યક્તિમાં કંઈ ને કંઈ અંશે ધર્મ ભાવના રહેલી જ હોય છે. તેને ધીમે ધીમે વિકસિત કરી શકાય છે. પોતપોતાના ધર્મ અને કાર્યમાં રચ્યા રહેશે તો ધર્મવર તમારી ખાસે આવશે. સાચા ધર્મમાં વિરોધ સંભવી ન જ શકે. સત્ય, અહિંસા, પ્રેમ અને દયા એ બધા જ ધર્મના મૂળભૂત સિદ્ધાન્તો છે. હિન્દુ, જૈન, શુદ્ધ, પારસી દરેકામ બધામાં પરમેશ્વરની જ સ્તુતિ છે. પરમેશ્વર આપણી અંદર પણ છે ને બહાર પણ છે; તેને જોવાની ઉત્તમ દ્રષ્ટિ કેળવવી તેજ સાચો ધર્મ, એજ ધર્મ આપણું રક્ષણ કરશે આપણે તેનું રક્ષણ કરવાની જરૂર નથી.

સર્વ ધર્મ એકજ છે, માત્ર દર્શન જુદાં છે. ધર્મનું હિંચું દર્શન ગીતાએ ઠરાવ્યું છે. તત્ત્વજ્ઞાનનો આત્મા તેજ સાચો આત્મા છે. જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મ એ ત્રણેનો સુમેળ સધાય તો અંતે મોક્ષ જ છે. જ્ઞાન અને ભક્તિમાં ફરક છે. જ્ઞાન માણસને જુદા પાડે છે. ત્યારે ભક્તિ એકય સાધે છે; છતાં આ બન્ને એકબીજાના વિશ્વસક નહિ પણ પૂરક છે.

ધર્મના બે પ્રકાર—વ્યવહારિક અને પારમાર્થિક. વ્યવહારિક ધર્મમાં સમાજમાં

સારા વ્યવહાર માટેના નિયમો હોય છે. દરેક દેશ માટે એ નિયમો બિન્ન બિન્ન હોય છે, અને તે દેશ અને કાળ પ્રમાણે બદલાયે જાય છે. જ્યારે પારમાર્થિક ધર્મમાં શાસ્ત્ર જ પ્રમાણ હોય છે. પણ જે આ શાસ્ત્રોના શબ્દોનો—તેની ઉત્તમ વાણીનો યુગ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં આવે તો તેમાંથી સુંદર અર્થો નીકળે અને તે પ્રમાણે આચરણ કરવાથી જીવન ઉત્તમ બનાવી શકાય. ગીતાની અંદર શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું છે કે “યુગે યુગે હં અવતાર ધારણ કરું છું. અને યુગ પ્રમાણે હું આચરણ કરું છું, એટલે એનો અર્થ એજ કે યુગે યુગે કર્તવ્યની ભાવના બદલાય છે; તેની સાથે ધર્મની ભાવના બદલાવી જોઈએ. આજના યુગમાં ધર્મ એટલે કર્તવ્ય, એ કર્તવ્ય કેવું ! શ્રી ભગવાને અર્જુનને તેની ફરજનું બાન ઠરાવ્યું હતું તે કર્તવ્ય. પ્રાચીન યુગમાં આપણા દેશમાં આશ્રમ-વ્યવસ્થા હતી. આજે તેને નવે સ્વરૂપે સર્જવાની જરૂર છે; કારણ આ યુગ કર્તવ્યનો છે. ગીતાના વચન પ્રમાણે કર્તવ્ય કરી-કાર્ય કરો પણ નિષ્કામ ભાવે. બધાને દુનિયામાંથી ચાલી જવાની જરૂર નથી.

“સંસારમાં સરસો રહેને મન મારી પાસ તે જાણું” છે મારો દાસ.

સાચો-ભક્ત તો એ છે કે જે પ્રવૃત્તિમય નિવૃત્તિ સેવે છે. અર્થાત જીવનમાં તેની ઉત્તમ ફરજ બનેલી છે. માત્ર ભગવાં ધારણ કરવામાં જ સાચો ધર્મ સચવાતો નથી, કે ટીલાંટપકાં કરવામાં પણ ધ્યેયને પહોંચાડવું નથી તેમાં પણ તેનું મહત્વ નથી. જેણે કામ, ક્રોધ મોહ અને લોભનો ત્યાગ કર્યો છે તેજ સાચો વૈરાગી છે. વૈરાગ્યનો પણ વૈરાગ્ય તેજ સાચો વૈરાગ્ય. ભગવાં વસ્ત્રોનું અભિમાન તે કપણ છે. આજના બધા ધર્મોચારીમાં તેમના

વૈરાગ્યનું અભિમાન હોય છે. આ વસ્તુ ઇષ્ટ નથી. એટલે જ ધર્મનો ક્ષય થાય છે.

દરેક ધર્મસંદિગ્ધ ચવાની જરૂર છે. પ્રો. આનંદશંકર દ્રુવે એક રથને લખ્યું છે કે "સર્વ ધર્મમાં હું મારો ધર્મ જોઈ છું" ને મારા ધર્મમાં સર્વ ધર્મ જોઈ છું. " આ દ્રષ્ટિ વિચાર છે. આવી વિચાર દ્રષ્ટિ ધર્મોચારો રાખશે તો ધાર્મિક પ્રવચનો અંત આવશે.

ધર્મનો સમન્વય એટલે એકબીજાના ધર્મો વિષેનું ચિંતન કરી, ઉત્તમ તત્વો તારવી તેની વાણી પ્રમાણે આચરણ કરવું. બીજા અર્થમાં કહીએ તો સમન્વય એટલે ધર્મની ઉત્તમ દ્રષ્ટિ. બધા ધર્મોમાં એકજ તત્વ વિદ્યમાન રહ્યું છે અને આપણા વેદોમાં કહ્યું છે

"કનકકુંડળ વિષે લોક નહોયે
છાટ ઘડયા પછી નામરૂપ જુજવાં
અંતે તો હેમનું હેમ હોયે."

બધે પ્રવચન, ખીરતી, જૈન, હિન્દુ, પારસી, બૌદ્ધ એવાં હેખીતાં નામો પરે પણ એ બધામાં એકજ તત્વ છે અને તે પુરમાત્મા. સચરાચર બધા વિદ્યમાન રહ્યું છે તેમ બધા જ માને છે. માત્ર જે ફેર પડે છે તે તેના દિશાકાંડોમાં તેથી લક્ષણનું કારણ નથી.

આજે ધર્મની દ્રષ્ટિ એટલે ઉત્તમ જીવન જીવવાની દ્રષ્ટિ. મનુષ્ય મનુષ્ય તરીકે વર્તે, માનવી માનવ થાય, તેનામાં માનવતાના ઉત્તમ ગુણો ખીસે. જેવા કે જ્ઞાન, ચારિત્ર અને લોકસેવા. લોકસેવા એજ પ્રભુસેવા છે. જ્યારે તેનું સંપૂર્ણ આચરણ થશે તેજ દિવસે સ્વર્ગ ઉતરશે.

આજના યુગના ધીકતા પ્રત્યેમાં અરપૃ-શ્યતા ને ઘોર હત્યાકાંડ છે. આ પ્રત્યેયો ધર્મપરિપક્વના ધર્મોચારો અજાત નહોતા. ફેટલાક ચુસ્ત સનાતનીઓ સિવાય બધા મોટા ભાગના આચાર્યોએ કહ્યું હતું કે હિન્દુ ધર્મના સિદ્ધાંત પ્રમાણે અરપૃશ્યતા સંભવી શકે જ નહિ. એમની સાથેનું આપણું વર્તન ખરેખર ધૂણા ઉત્પન્ન કરાવે તેવું છે. તેમાં પણ દરેક થોડીક ઉદારતા સેવવી પડશે. વળી હાલના કાળાખાનગરો વિષે પણ ઉલ્લેખ થયો હતો. આ પાશવીવૃત્તિઓ આપણામાંથી વહેંચામાં વહેંચી તકે જવી જોઈએ. સંહાર કરતાં સર્જન તરફ આપણું લક્ષ્ય વધારે હોવું જોઈએ. દરેક માનવીના હૃદયમાં પ્રભુનો વાસ છે. તો પછી અરપૃશ્યોના હૃદયમાં કેમ પરમાત્મા ન હોઈ શકે ?

આચારના વેપારલેલોગમાં પેસી ગયેલી અપ્રમાણિકતા ને જીકાર્થ આપણા ઉત્તમ જીવનનો નાશ કરે છે, અને પાશવીવૃત્તિઓ ફળવે છે એ અયોગ્ય છે. પ્રભુ એ કેમ શુભી જ્ય છે કે સત્ય અને અહિંસાના નૈતિકાનુ જીવર તો આપણે સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. અને એજ અદ્રશ્ય હથિયાળો વડે ખસોમસો વર્ષનાં સામ્રાજ્યની ફેરબદલી જોઈ રહ્યા છીએ. તેજ બતાવે છે કે અંતે સત્યનો જ્ય છે. જૂતકાળના બારતના ઇતિહાસમાં અરે જંગલના ઇતિહાસમાં આપણું Restoration કદી પણ બન્યું નથી. લોડીનું એક પથ્થુ ટીપું રેડયા વિના જોણે જીવન પથંત ભેળ ધારણ થયું છે એવા સંત પુરુષનાં પ્રયત્ન નૈતિક પ્રયત્નોથી બારતવર્ષ આજે સ્વરાજ્ય ભોગવશે. ને દુનિયાની અદર પ્રથમ સ્થાને બિરાજશે.

ન્યાં ન્યાં ધર્મ છે ત્યાં ત્યાં સત્ય છે; ને સત્ય છે ત્યાં ધર્મ છે.

નંદિની

● લેખક : શ્રી બાળકૃષ્ણ જોશી ●

કડિંગ, કડિંગ, કડિંગ—

ધડીઆળમાં સાતના ટકોરા થયા અને મુબદ્દાએ બારણા તરફ નજર નાખી. એના પુત્ર વસંતલાલને નોકરીપરથી આવનાનો વખત થઇ ગયો હતો. ઘેર આવીને ચઢા નારનો લીધા બાદ પુના તેને કોઇક સંસ્થાની અગત્યની સભામાં જવાનું હતું એમ તેણે માને સવારે જ કહી રાખ્યું હતું.

આથી મુબદ્દાએ અબરામ પરથી પ્રાઇમસ પ્રિયે હિતાયો, એટલામાં તો વસંતલાલનો ખૂટતો અવાજ તેના કાને પડ્યો. પણ તેમાં મુબદ્દાને હમેશનો મુખદ સ્વર ન સંભળાયો. પુત્રનું હમેશનું 'રિમતભયું' વદન કાંઈક અસાધ્ય રૂપમાં.

આજે તે ખૂબજ થાકી ગયેલો જણાતો હતો.

માના મમતામયો ચહેરો કાને પડતાં જ વસંતલાલ ઓફિસમાં ઉડેલી ચક્રગત કાણુવાર ભૂંસી ગયો; અને મુબદ્દાએ પૂછ્યું. " કેમ વસંત, માથુંબાથું કુએ છે કે આજે પણ ઓફિસમાં સારેમ સાથે કામ નવાજૂની થઈ, પાછી ? "

વસંતનાથને દસવું આવ્યું. " બા, તું મારી ડેટની ચિંતા કરે છે ? પણ હવે ફે કાર્ડ નાનો છું ! નાહ, કાંઈ ટપાવ જપાલ ! "

રેખા તરફ આંખો કરી મુબદ્દા ચઢા ખનાવવા અંદર ગઈ.

વસંતલાલ પત્ર વાચવા લાગ્યો. અને તેમાંની ડેટલીક લોટીઓ વાંચી એને કુ બ અને દસવા જેવું થયું. પત્રમાં લખ્યું હતું:—

" પૂ. મં. ૨૧. જેન મુબદ્દા,

તારા વસંતે તો ખરેખર કુળનું નામ ગણ્યું. સાઈ બણે ને હવે તો એને બારે પગારની માનમરી નોકરી પણ મળી છે—વધુ પણ સારી ગ્રેન્ડ્યુએટ મળી છે—તે બધું બહુ સૌને આનંદ થયો છે; એટલે હવે એનો મુખી સંસાર જીવાને અમે બધા તારે લાં આવીએ છીએ. ધણી વખતથી તું પણ આમલ કર્યો કરે છે તેથી આ વખતે મોકલસ આવવા ધાયું છે. પાંચ સાત માણસ આવીશું એટલે અગાજીથી લખવું એજ ઠીક લાગે છે, કેમકે રેશનિંગના દિવસ છે.

વસંતને તથા સો. નંદિનીને આશિષ.

લી. તારો બાપ કિશોરલાલ

" મારો મુખી સંસાર ! હા. હા, " વસંતલાલ પુનઃ દરચો. અને પત્ર લાથમાં લઇ એ પોતાના ખંડમાં આવ્યો.

નંદિની પલંગ પર પડી પડી અખિા ખુની રાખી ડેટલીક વારથી વિચારમગ્ન અવસ્થામાં તાણું. " ચુચુસુંદરી " ફેરવતી હતી. વસંતલાલ તેની તફન નજીક આવી બોલ્યો " નંદુ, આજે તો સભામાં આવીશ ને ? જો તો ખરી આજે કેવું રોજ અમરી મૂકું છું ? "

નંદિનીએ ડોકું ધૂણતી ના પાડી. " મારી તથીવત ઠીક નથી. ડોકડે પૂરો આગમ લેવાનું કહ્યું છે. "

આવા હિદ્માર સાંભળવાની વસંતલાલને નસાઇ ન હતી તેથી વધારે અમાન્યેડી ન

કરતાં એણે પોતાના હાથમાંનો પત્ર નંદિ-
નીને આપ્યો.

નંદિનીએ પત્ર પર નજર ફેરવી. દરેક
લોઠી વાંચતી વખતે તેના મોં પર જાણતા
લાલો વસંતલાલ જોઈ રહ્યો હતો. ધણી
વખતે એના મામા કિશોરલાલ સહકૃદુબ
મળત્રા આવતા હતા તેથી એને પણ આનંદ
થતો હતો, પણ નંદિનીના કપાસે કરચલીઓ
પડેલી જોઈ વસંતલાલને ખોટું લાગ્યું.

“ કેમ, એટલે ખોટું પડ્યો કે શું ?
તેમાં આટલું ખાટી છાસ જેવું મોં કરવા
જેવું શું થઈ ગયું ? ” નિરાશામાં છતાં
સમજાવટભર્યો સ્વરે વસંતલાલે કહ્યું
“ આપણે ઘેર દાક્તર આવી સર્માં સંબંધી
ચાર માણસો આવે એ તો ધન્ય ધડી-ધન્ય
દિવસ-નંદુન ”

હાથમાંનો પત્ર પતિને પાછો આપી
નંદિનીએ બચાવતું હથિયાર આગળ ધર્યું
“ પણ હું શું કદં લાકડાં ? મારાથી
ધરતું કામકાજ થતું નથી ને બા હવે ધરતું
પાન-તેમાં તમારી એકીસતી ધાડાધાડ-”
નંદિનીએ એટલું કહી મોંએ માથે ઓઢી
દીધું અને બીજી તરફ પાશું બદલ્યું.

એટલામાં સુભદ્રાએ ઢાંક મારી ‘ વસંત,
ચાલ, ને આ એક આજ્ઞો નંદુને પણ
આપી આવ. ”

“ એને તો ઠાંઈ ચડા પાનથી એછતી-
ડાકટરે પૂરો આરામ લેવાનું કહ્યું છે-તે
એને સૂઈ રહેવા કે ને બા-નહિ તો પાછી
માંદી પડી જશે. ”

વસંતલાલે જેમ તેમ ચડાને ખાજો
પેટમાં પકરાવ્યો અને મોંમાં સોપારી નાખી
એક સિમરેટ સળગાવી એ સખામાં બેઠા
હાડી મણે.

(૨)

પતિ પત્ની વચ્ચે થયેલો વાતોલાપ
સુભદ્રાએ સાંભળ્યો હતો. તેથી એની વિચાર-
માળા શરૂ થઈ. ગરમ થયેલું દૂધ નીચે
ઉતારી ઉપ કપાટમાં મુક્યા પછી એ ચડાના
એ ખાતા લઈ નંદિની પાસે આવી.

સાસુનાં પગલાં વાગતાં સાંભળી નંદિની
હડીને ઝેડી થઈ; અને આજે આવેલા
પત્રથી પુત્રવધૂના મન પર થનાર પરિણામનું
ભવિષ્ય સુભદ્રાએ અમાઉથી જ સમજી
લીધું હોવાથી એ કેટલીક વાર ચૂપ રહી.

કેટલીક મિનિટ સુધી હિમચ ઠાંઈ જ
ખોલ્યાં નહિ. આખરે સુભદ્રાએ પહેલ કરીને
કહ્યું, “ નંદુ, ચડા થંડી પડી જશે. થોડી
પી જ ને-જરા હોશિયારી આવશે. ”

નંદિનીએ ઈચ્છાએ કે અનિચ્છાએ ચડા
પી લીધી, અને એના મોં પર દેખાતી
ઉદાસીનતા જોઈ સુભદ્રાને એની દયા આવી.

“ સ્વમાનધારી શ્રીમંત પિતાની મરજી
વિરુદ્ધ મારા વસંત જેવા એક નિર્ધન
છોકરા સાથે તેણે લગ્ન કર્યું; બી. એ સુધી
લજાવી પિતૃક્રમ્ય મુક્ત થયેલા પિતાની-પણ
સાવજી માની તે દીકરી હતી. તેનો તૂટી
ગયેલો પીઅરનો આધાર પુનઃ સ્થાપના માટે-
સાસુને સંજવ જુલો જઈ મારે તેની આ-
ન થવું પડે ? ”

સુભદ્રાનું વિચાળ હૃદય ઉઝાણમાંથી બોલી
હક્યું. નંદિનીનો મૂકેલો ખાલી ચડાનો ખાસો
લઈ સુભદ્રાએ એક ઉંડો નિઃશ્વાસ નાખ્યો.
અને ખાકીનું કામ પતાવી લઈ એણે ગીતા-
માંથી પોતાનો ખાકી રહેલો વિઘ્નતિયોગનો
અધ્યાય વાંચવાની સરખાત કરી પણ કેમે
કરતાં એનું તેમાં લક્ષ્ય ચોંટ્યું નહિ.

વસંતલાલના પિતા જીજ્ઞાસીરામ મધ્યમ-

રિયતિમાં જેમ તેમ નબત્તા પોતાના સંસારને વચમાં જ છોડી દઈ પરસોઠવાસી થયા પછીના બધા દિવસો સુખદ્રાની નજર આગળ એક પછી એક ચિત્રપટની જેમ તરતરવા લાગ્યા.

વસંતલાલનું બચપણ, કીમાર અવરથા-દર વરસે આપ મહેનતથી મેળવેલી રોહર-શીપ પર જ સ્વાશ્રયથી અબ્બાસ ચાલુ રાખી યુનિવર્સિટીની માનસહિત ડીમી મેળવી-તે વસંતનો આજનો આ સંસાર-જેવી વિચાર-માળાના મણકા સુખદ્રાના મગજમાં ચાલુ રહ્યા.

વિદ્યાભ્યાસ પૂરો થયા બાદ થોડા જ વખતમાં વસંતલાલને સરસ નોકરી મળી ગઈ-એટલે તેને એકાદ શોભે, તેની સંભાળ લે, તેને મનપસંદ રસોઈ કરી જમાડે-તેના જુદેર કાર્યમાં પ્રેમભર્યો સાથ આપી પ્રોત્સાહન આપે એવી એકાદ સારી કન્યા પરણાવી તેના શુદ્ધસંસાર શરૂ કરી દઉં એટલે મારા જીવનનું સાચુંક યાપ-એવાં સુખસ્વપ્નોમાં જ સુખદ્રા ડેટલાઈ દિવસ સુધી આનંદ માનતી, ત્યાં એક દિવસ વસંતલાલે માના આખા મનોરાજ્ય પર અચાનક ભોગ ફેંક્યો.

વસંતલાલ-નંદિની સાથે રનેદલગ્ન કરવાનો હતો-એ વાત સુખદ્રાએ જાણી ત્યારે ક્ષણિકવાર એ મંભીર બની ગઈ. પરંતુ સંપૂર્ણ વિચારને અંતે એણે મારે આનંદથી તે લગ્નમાં સંમતિ આપી.

સુખદ્રા જૂના વિચારની હોવા છતાં ડેટલીક બાબતોમાં એના વિચારો જમાના પ્રમાણે આગળ વધેલા હતા. એણે વિચાર કર્યો કે એમાં શું ગેરબ્યાજબી છે ? ન્યાતના બીજા પેઢાગોળની, તબીબત જરા નાગ્નુક છે-રૂઝબુમાં પણ ઠીક છે-એર, પણ બધાજ બે સુંદર કન્યાઓ મેળવવાની આશા કરે તો કેમ ચાલે ! રૂપ અને શરીરસંપત્તિ એ કાંઈ મોટા દાઈની વાત નથી-માગ વસંતને

પસંદ છે, પછી શું ? તેનું સુખ તે જ મારું સુખ—”

વસંતલાલનાં લગ્ન થઈ ગયાં અને થોડા દિવસમાં એક મોટા શહેરમાં તેની બદલી થઈ-પગાર પણ સારો વધ્યો. એ મારે હિમંમતી પોતાની બા અને પ્રિયપત્નીને સાથે લઈ ત્યાં ગયો અને પોતાનો નવો સંસાર જમાવ્યો-પણ—

પોતાની નોકરી સાચવીને નવીન શહેરમાં પણ વસંતલાલ ધીમે ધીમે જાહેર પ્રવૃત્તિ-ઓમાં ચમકવા લાગ્યો. સ્થાનિક મહિલા મંડળની સભા અને કાર્યક્રમમાં સુખદ્રા અને નંદિની પણ ભેગાં. મંડળની એક સભામાં સ્ત્રીઓ માટે એક ખાસ અંગ્રેજી શિક્ષણનો વર્મ ચાલુ કરવા હતું અને તે કામ માટે નંદિનીની જ નિમણૂક થઈ. સુખદ્રાને પુત્રવધૂ માટે પારાવાર મર્વ ઉપજ્યો. વસંતલાલ પણ પોતાને કૃતકૃત્ય માનવા લાગ્યો.

(૪)

શરૂઆતમાં નંદિની પોતાનું કાર્ય ઉત્સાહથી કરવા લાગી પણ થોડા જ દિવસ પછી તેને કામનો કંટાળો આવવા માંડ્યો. કોણ જાણે કેમ પણ કોઈ પણ ચોપડી હાથમાં લે કે દુર્તજ કંટાળો આવના એનું માથું કુળી આવતું. પણ તેથી ઉતરું સુખદ્રાએ કેમ જાણે પોતાના મંડળની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં આગળ પડીને-ધનનું કામકાજ સંભાળીને પણ અને તેટલી કામગીરી બાળવાને, કમર જ કસી હતી !

અવાર નવાર ચતા મંડળના કાર્યક્રમમાં સ્વસ્થાદાર માટે બનતી બીજી ખરીદી લાવવાની અસહ્ય પ્રથા હતી; પરંતુ તે બાળકમાં સુખદ્રાએ મહકમપણે વિરોધ કર્યો અને એણેના મંડળમાં બેઠતી ખાલ સામગ્રી

શ્રીઓએ પોતે જ વારાફરતી બનાવવી જોઈએ એ સંબંધમાં બાર દર્ધ એણે પોતે તેમાં પહેલ કરી-આથી હંમેશાં રૂચિકર પદાર્થો મળવા ઉપરાંત મંડળના પૈસામાં પણ સારી બચત થવા લાગી.

આવી એક નહિ પણ અનેક જવાબદારીઓનો કંટાળો નહિ આવતાં ઉલટું એની ઉત્તર વયમાં પણ સહૃદયતાથી કમર કસોને એ પોતાનું કાર્ય કર્યે જતી હતી.

નંદિનીને આવી બાબતો પર હંમેશાં કંટાળો જ આવતો. ધરતું કામકાજ કરવામાં આપો જન્મ વીતવાથી સુભદ્રાને ટોચ પણ શારીરિક મહેનતનું કામ કરવામાં કાંઈ ખાસ અધરું પડતું નહિ. એને તે કામ સહજ જ લાગતું; પણ તેજ બાબત નંદિનીને નાકે પાણી આશુતી.

સુભદ્રાને પોતાનું પૂર્વજીવન માફ આવવા લાગ્યું. એને થયું “ મારા વખતમાં સાધારણ વ્યવહાર શાન અને લખતાં વાંચતાં આવડે તો પણ મને કાંઈ અચ્ચળ પડતી નહિ. હું સાસરે આવી, માતું છત્ર હોડી સાસુનું છત્ર રવીકાયું. બાઈ બાંકુની માયા મમતા હોડી દીઅર નણંદમાં બળી, ઝપાટા-ખંધ કામ કરવું, બરપૂર ખાતું, ટોચ જાતની ફિકર નહિ કે ચિંતા નહિ. સાસુએ દારાવેલા નિયમોનું પાલન કરતાં શિરતબજ ન થાય એટલે તે મને પણ ખુશ રાખતાં. હિમ્મત શિક્ષણ વિના મારા સંસારમાં શી હજીવ આવી ? તે વખતે મને મળતું સુખ અને સંતોષ આજના જમાનાની આ બહેની હોકરીએને કેમ નથી મળતું ?

હમણાંનું નંદિનીને કંઈ એન પડતું ન હતું. એ કંઈક બાંધનાં કાંડી વખત પસાર કરવા માટે જાડુમા સુષ જ રહેતી. દિવસ પર દિવસ જતાં હતા, પરંતુ એની ઉદાસીન

વૃત્તિમાં ફેર પડવાનાં ચિહ્ન દેખાયાં નહિ તે જોઈ સુભદ્રાને એ સુવાન દંપતી માટે ચિંતા થવા લાગી ધરના કામનો જોગને એના પર જ પડવા લાગ્યો. ચઢાપાણી દૂધ, કપડાં લતાં વિગેરે સામાન્ય જુજ બાબતો પર પણ ધ્યાન આપવાની નંદિનીમાં શક્તિ ન હતી. એને એ બધાનો રપથ સરખોય ન થતો.

મીઠું નિખાલસ હારથ હસતી પીત્તી મુઠ્ઠલાને જોઈ સુભદ્રાને પોતાની નજર સાર્થક થઈ લાગતી, પણ પાછો નંદિનીનો પ્રશ્ન એની સામે ઉભો રહેતો. ને એના મગજ પર ચિંતાનો કુંબર ધરતી ઝડતો. એને થતું “ હું જીવું છું ત્યાં સુધીમાં નંદુએ ધરગથુ કામ સંભાળી પોતાનો ધરસંસારનો બાર માથે લઈ લેશે જોઈએ; તે સાથે જ પોતે જોઈું બહેણી હોવાથી પોતાના સમાજ અને રાષ્ટ્રની સેવા પોતાનાથી કરવાનું ન બની શક્યું તો હવે નિદાન પોતાની પુત્રવધૂ દ્વારા તે થાય એમ પણ એની ઇચ્છા હતી પરંતુ તે આઠામાં પણ એને હવે નિરાશા જ જણાઈ. વસંતલાલને પણ પોતાનાં કપડાં લતાં સંભાળવાથી માંદીને પત્નીનાં દવા રૂઝિપચાર સમયવવા સુધીનાં બધાં કામે જાતે જ કરવાં પડતાં.

“ હવે ખાસ મગય કાંડી પોતાના વસંતલાલનો સંસાર જોવાને કિશોરલાલ આવે છે સારે તે ન આવે એમ નંદિનીને યા માટે લખવું જોઈએ ? ” એજ વિચારે સુભદ્રાને તેના સંકુચિત હૃદય પ્રત્યે કંઈક ખુલા ઉપજ-ગદકે વધારે તો દયા જ આવી. તેનો ચિંતાતુર ચહેરો જોઈ હવે સુભદ્રાથી જોડવા વિના ન રહેવાયું.

(૪)

આંખો પરથી ચરમાં ઉતારી સુભદ્રાએ અધૂરો રહેલો ગીતાપાઠ ખંધ કર્યો, અને

બોલી “ નંદુ, તારા મોંમાંથી મામાનો પત્ર વાંચ્યા પછી આવા ઉદ્ગાર નીકળશે એવો મને પહેલેથી જ ખ્યાલ હતો. બાકી તારા માટે મને કેટલી કેટલી આશાઓ હતી. ઘેર આવતા મેમાનોનો યોગ્ય સત્કાર કરી, ઘરને છાજે એવા ઉદાર મનથી, ધરસંસાર બરાબર સંભાળી સમાજ કાર્યમાં પણ સહયોગી તરીકે મારા વસંતને ઘું યોગ્ય સાથ આપીશ એવી મને કેવી પ્રત્યક્ષ આશા હતી ! અને કેમ ન થાય ? તું જ કહે ને, તેં તારા ઉચ્ચ શિક્ષણનો શો ઉપયોગ કર્યો ? મારી પુત્રવધૂ પી. એ. એન્જીનેયર છે ને માટે મને કેટલું અભિમાન થાય છે ? સમાજ કાર્ય તો બાથુએ રહ્યું પણ દરરોજની ધરમથુ જરૂરીઆતોમાં પણ ઘું કેટલું પરતંત્ર જીવન ગુજારે છે ? વાસણ માંજનાર ન મળે કે કામ અટકે ? રસોઇઅણ ચાર દિવસ ન આવે કે મોટા પ્રશ્ન આપીને ઉભો રહે ? અત્યારના વખતમાં નોકર ચાકર મળતા નથી તેથી કાંઈ જુએ મરાય ? મૂળે તો સત્ત્વ વિનાનું રેશનિંગનું અનાજ-તેને સાચા જિમરના પ્રેમ અને ઉત્સાહથી રચીકર ન બનાવવું પડે ? તે રચિ પમારદાર નોકર રસોઇઆથી કેવી રીતે પેદા કરી શકાય ?

પોતાના જ ધરસંસાર પ્રત્યે આવી ઉદારીનતા હોય તો પછી સમાજ સેવા કરી રાખેતો ઉદાર ઘું કેવી રીતે કરી શકે ? શિક્ષણ જેટલું મળે એટલું ઓછું-એમ હું પણ કહું છું પણ તમને છોકરીઓને અત્યારે અપાત્રું શિક્ષણ તમને તો શું બદલે તમારી સંતતિને પણ નિર્મોલ્ય અને પરાવલંબી કરે એવું છે. તારા જેવું ઉચ્ચ શિક્ષણ નહિ પામેલી હું એક ઓછું ગણેલી બી છું. પણ થોડુંક સુન્દરાતી લખતાં વાંચતાં આગડતું હોનાથી હું પણ ધરસંસાર નબાબ્યા પછી ફુનીઆની ઉચ્ચવધાયલ-નવા

જૂની બાણી સકું છું. તે પરથી મારા વિચારો મેં તને જણાવ્યા. કદાચ તે જૂલ બરેલા હશે, પણ મારા અનુભવ પરથી એટલું તો વિચારવા જેવું છે કે આમ કેમ થાય છે ? તમારે સુશિક્ષિત છોકરીઓએ તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. તમારાં મન આ શિક્ષણથી પ્રત્યક્ષ યવાને બદલે ફુર્બળ અને પાંખળાં થાય છે એમ મારે નાકલાજ કહેવું પડે છે-ખરેખર, એમાં તારું મન દૂભવવાનો કે તને દલદી પાડવાનો માત્ર જરા પણ હેતુ નથી, પણ આપણી ક્યાં આમળ જૂલ થાય છે તે આપણે ન એવું પડે ? ઉમંગ, ઉત્સાહ અને અંગમહેનત એજ સુખી સંસારનું રહસ્ય છે. બેટા—”

એટલામાં નાની મુઠ્ઠલા ઉઠવાથી તેને દૂધ પાવાને સુખદા અંદર ગઈ અને નંદિની એવી જ હતલુદ અવસ્થામાં સાસુજીના બોધનો અને પોતાના એકંદર જીવનનો વિચાર કરવા લાગી.

સાસુએ એને આજ સુધી કદિ ફુબની ન હતી. એનો સાથે તે આજ આટલું બધું કેમ બોલી શક્યાં તેનું જ એને આશ્ચર્ય હિખળ્યું. જતાં તેમનાં સહૃદય વચ્ચેનાં કાંઈ પણ તત્ત્વ દર્શું એમ એનું મન કબૂલ કરતું હતું-આથા એ વધારે ઉંડા વિચારમાં ઉતરી ગઈ.

“ સાસુજીની પાછળ મારું શું થશે ? તેમની સેવા ખરદારત મારે. કરવી જોઈએ તેને બદલે તે મારી ખરદારત કેટલા પ્રેમ અને માયા મગતાથી કરી રહ્યાં છે ! ” નંદિનીનું મગજ વિચારોના બારથી દગાઈ ગયું. એને ચોક્કસ લાગ્યું કે છોકરી-ઓના ચાલુ અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર થવો જ જોઈએ. પીઅરમાં ધર કામ કરવાની હોય છે, પરંતુ ભણતર, અભ્યાસ કરવામાં વખત

મળતો નથી એવા બદાના હોવા તે કામ પર માતાઓની નિરંતર ટોકણી ચલાવતાં તે કામ પર ધ્યાન જ દેણુ આપે છે ? ભારેભાર, નકામા વિવથોના અભ્યાસના બોળ નીચે જીવ કેવો ગમરાઈ જતો હતો તેનું નંદિનીને સ્મરણ થયું. પોતાના ચાહુ ઘરસંસારમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ એ અકળાઈ ગઈ. મારો વસંત ખરેખર આ સંસારથી સુખી દશે ? પણ કેવી રીતે હોય ?—”

નંદિનીએ ખીન્ને જ દિવસે આ પ્રશ્ન પોતાના મહિલા મંડળમાં ચર્ચા માટે રજુ કર્યો કે “ સ્ત્રીઓને મળતું અભ્યાસનું શિક્ષણ યોગ્ય છે કે કેમ ? અને ન હોય તો તેમાં કેવી રીતનો ફેરફાર કરવો ? ”

ગરમાગરમ ચર્ચા થઈ અને આખરે આના ખુલાસા માટે વધી શિક્ષણ પદ્ધતિની યોજનાનો આશ્રય લેવાને મહિલા મંડળ તરફથી મહાત્માજીની મુલાકાતે જવાને એક ઉપ્પરેશન મોકલવાનો ફરાવ થયો. ને તેમાં અમમણ્યરથાન તો નંદિનીએ જ લીધું.

x x x

શનિવારે સાંજની એકરસેસ ટ્રેનમાં કિશોરલાલ મામાનું કુટુંબ વાપદા મુજબ આવી પહોંચતાં નંદિનીના હિસાહની સીમા ન રહી, એણે મામાજીના સ્વાગત માટે ઘરમાં એટલી દોડદોડ કરી ચૂકી કે તે જોઈને સુભદ્રાની આંખમાં આનંદાશુ ઉભરાઈ ગયાં.

—સ્ત્રીઓના—

પ્રકર, લોહીવા, સ્તુતોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજવની

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦,

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

ડૉ. ડા. ફાર્મસી— સોલ જોજન્ટ : મેસર્સ એસ. રમણ એન્ડ કું. બાંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીટી

* દરેક સ્થળે જોજન્ટો જોઈએ છીએ—

દરેક જાતની દેશી દવાઓ માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

લેખક : ડૉ. અમૃતલાલ હ. પટેલ, ડી. પી. એમ. (ઇંગ્લેન્ડ)

અમેરીકાના સંયુક્ત પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં આશરે અઢી કરોડ છોકરી અને છોકરાઓ પાંચ અને સોળ વર્ષની ઉમરના છે. આ બાળકોને કેવી જાતની કેળવણી કઈ રીતે આપવામાં આવે છે તે જો આપણે જોઈએ તો આપણને સહતઃ જ જણાશે કે આપણા દેશમાં બાળકોને કેળવણી આપવાની પ્રથામાં કોઈ પણ જાતનો સિધ્ધાન્ત કે ઉદ્દેશ સમાવેશ નથી અને ૧૮૫૭ પછી અંગ્રેજ લોકોએ પોતાને લાભદાયક નિવડે તેવી કેળવણીની પ્રથા આ દેશમાં દાખલ કરી તેમાં અત્યાર સુધીમાં ફક્ત નજીવો જ ફેરફાર થયો છે. આપણો દેશ આટલા લાંબા સમયમાં સારા શહેરીઓ પેદા નથી કરી શક્યો તેનું આ એક કારણ છે. પશ્ચિમમાં એક કહેવત છે કે “આજના બાળકને તમે જુઓ છો જ્યારે તમે એક ભવિષ્યના શહેરીને જોઈ રહ્યા છો.” એમ કહેવાય છે. પરંતુ પ્રથાના બાળકો નિરૂપયોગી જીવન ગાળવા માટે મોટા થાય છે. ફેસીટ અને નાઝી રાજ્યોમાં બાળકોને મરણની વેદી ઉપર હોમી દેવા માટે મોટા કરવામાં આવે છે. જ્યારે પ્રજાસત્તાક રાજ્યોમાં બાળકોને એક આયુર્દાર અને ઉપયોગી શહેરી તરીકે જીવન ગાળવા માટે ઉછેરવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં તો છેલ્લા સો વર્ષમાં જે બાળકો મોટા થયા છે તેમાંના નેવું ટકાનાં જીવન તો વેડશી દેવામાં છે.

અમેરીકામાં ત્રણ વર્ષથી સોળ વર્ષની ઉમરના બધા બાળકો માટે ફરજિયાત કેળવણી મફત આપવાની વ્યવસ્થા છે અને કેળવણીને અંગે ખીજ જે જરૂરીયાતો જેવી

કે ડાકટરી તપાસ અને સારવાર, ચોપડીઓ, વાંચનાત્રયો અને કસરત કરવાના અને ફરવા કરવાના ખાસ સ્થળોની વ્યવસ્થા પણ ત્યાંની સરકાર તરફથી કરવામાં આવે છે.

ત્રણથી છ વર્ષના બાળકો માટે અમેરીકાના દરેક ગામ અને ગહેરોમાં નર્સરી સ્કૂલ જેને આપણે બાળ મંદિરો કહીએ છે તેવી સ્કૂલો પુરતી સંખ્યામાં છે અને તેમાં શી લેવામાં આવતી નથી. આપણા કહેવાતા બાલમંદિરોની સરખામણી અમેરીકાની નર્સરી સ્કૂલો સાથે કરવી તે આ નર્સરી સ્કૂલોનું આપવાન કરવા બરાબર છે. ગુજરાતમાં એક કહેવત છે કે “કાંઈ ન આવડે તો વૈદુ શીખ” સમયના ફેરફારની સાથે એક નવી કહેવત પણ દાખલ થઈ છે કે “કાંઈ ધંધો ન ચાલે તો બાલમંદિર ઉઘાડ” આપણા શહેરમાં ચાલતા કુડીબંધ બાલ મંદિરો અમુક ઓછા ટકાના અપવાદ શિવાય બધાં ધર્મોદા બાળાશ્રમ જેવા છે પણ તેમાં અપવાદ એ છે કે બાળાશ્રમોમાં શી લેવાતી નથી ત્યારે બાળ મંદિરોમાં સારી જેવી શી લેવાય છે.

અમેરીકામાં દર વર્ષે સાત લાખ બાળકો નર્સરી સ્કૂલોમાં દાખલ થાય છે. અમેરીકાની નર્સરી સ્કૂલોમાં બાળકના મનનો સારો રોલે પિકાસ થાય અને ભવિષ્યમાં તે ઉપયોગી અને સ્વાસ્થ્ય શહેરી થઈ શકે તેવા પ્રકારના સંસ્કારો બાળક ઉપર નાંખવામાં આવે છે. તેમને શીખવવા માટે રાખવામાં આવતી ઓરોએ ડીન્ડર ગાર્ડન અને બાળકેળવણીનું ઉચ્ચ શિક્ષણ લીધેલ લેખ છે. આવી સ્કૂલોમાં જતા બાળકોની ડાકટરી તપાસ પણ નિષ્ણાનો માર્ગે થાય છે અને બાળકને

તંદુરસ્ત રાખવા માટે ચાપતા ઉપાયો અને ચોખ્ખો ખોરાક આપવામાં આવે છે: નર્સરી સ્કૂલોમાં દર દસ બાળકે એક શિક્ષક ગણવામાં આવે છે આ સ્કૂલોમાં બાળકોને વાંચતાં, ગાતાં નાચતાં, રમકડાં ધર બાંધતા કુદરતનો અભ્યાસ કરતાં શિખવે છે તેમને મગીયા, સંમદાસપ, વગેરે રચણે લઇ જવામાં આવે છે.

નર્સરી સ્કૂલમાં કેળવણીની શરૂઆત ક્યાં પછી બાળક પ્રાથમિક અથવા ગ્રેડ સ્કૂલમાં દાખલ થાય છે. ત્યાં બાળકોને ૬ થી ૧૪ વર્ષ સુધી કેળવણી આપાય છે બાળકને અક્ષરજ્ઞાન અને બાપાતું પ્રાથમિક જ્ઞાન તો નર્સરી સ્કૂલમાં જ મળી જાય છે. દરેક સ્કૂલોમાં છોકરા અને છોકરીઓને સાથેજ કેળવણી આપવામાં આવે છે. એક સ્કૂલમાં બાળકને વાંચવું, લખાવું, પ્રાથમિક ગણિત, બાપા જ્ઞાન અને પ્રાથમિક વિજ્ઞાનનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આ સ્કૂલોની શિક્ષકાઓને એવો સારો પગાર આપવામાં

વે છે કે તેમને ખાનગી શિક્ષણ આપી જેસા કમાવાની જરૂર પડતી નથી. અમેરીકામાં ખાનગી શિક્ષણ રાખી છોકરાને પાસ કરાવવાની એકાદી પ્રયાસ ઠાઈ જાયલું નથી. વધારે આ દેશમાં તો આ પ્રયાસે અથકર (EPIDEMIO) ના માફક ફેલાઇ ગઇ છે અને તે બંધ કરવા હજુ જરા પણ સતોષકારક ચલન જ થયો નથી. આ કારણને લીધે આપણા દેશનો ગરીબ બાળક બણી શકતો નથી. પૈસાદાર માતાપેતા છોકરો ખાનગી મારતરની મદદથી વગર ભણે અથવા ઓછું બણીને પાસ થઇ જાય છે આતું વિપરીત પરિણામ આપણે અનુભવી રહ્યા છીએ.

એક સ્કૂલોમાં શિક્ષણ એવી સારી રીતે આપાય છે અને શિક્ષકો દરેક વિદ્યાર્થી, તરફ વ્યક્તિમત ધ્યાન આપી તેના મનમાં એવી રીતે જ્ઞાનને ફેનેદથી ભરે છે કે બાળક આજસુ

દોલ અને ધરે બહુ વાંચતું ન હોય તો પણ સ્કૂલમાં મળેલી કેળવણીથી જ તે પાસ થઇ શકે છે, અમેરીકામાં પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં આશરે એ કરોડ દસ લાખ બાળકો શિક્ષણ લે છે ઉપર જણાવેલી કેળવણી ઉપરાંત આ સ્કૂલોમાં બાળકોને, રેડિયો, વિમાન, બાપણ કરવું, ચોપડીઓનું સમારકામ, નાટક, વધારાની બાપા, તંદુરસ્તી અને કસરતનું જ્ઞાન પણ આપવામાં આવે છે. આવી સ્કૂલમાં જ્યારે ૧૨ વર્ષનો બાળક એરોપ્લેનનો નમુનો બતાવે છે ત્યારે તેણે તેના એકે એક બાળનું ચોક્કસ માપ અને વજન લેવું પડે છે. અને લીધે તેને આપો આપ મણીત શીખવું પડે છે, આ સ્કૂલમાં ૧૨ વર્ષની છોકરી ક્રીક બતાવતાં શીખે છે અને તે શીખવા માટે તેને ક્રીકના નમુનાના કાગળના ટુકડા બરાબર માપસર અગાઉથી કરકસરથી કાપવા પડે છે. આ સ્કૂલોના શિક્ષકોને દાંડપ્રકલ્પ પછી ચાર વર્ષ કોલેજમાં અભ્યાસ કરવો પડે છે. આ સ્કૂલોની બહારમાં આજાઓનું સારા પ્રમાણ પ્રતિનિધીત્વ હોય છે વળી આ સ્કૂલ માટે મા બાપ અને શિક્ષકોની અનેલી સમિતીઓ હોય છે તે નિર્માત રીતે મીટીંગો બરી સ્કૂલનાં જરૂરી પ્રશ્નો જેવા કે બાળકોનું ચારીત્ર્ય, શિક્ષણ માટે નવા વિચારો, સુધની ઉન્નતિ માટે આવકનાં સાધનો અને વિદ્યાર્થીઓનું દિત સચવાપ તેવા પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવામાં આવે છે. બાળકને બવિષ્યનો, ઉપયોગી સહેરી બનાવવાનાં બીજા આજ સાળાઓમાં રોપાય છે. આ સાળાઓના વર્ગો માટે અસુક વારે બાળકોને જાનેજ વર્ગો ચલાવવા દેવામાં આવે છે. વર્ગના એક કે એ હોસિયાર છોકરા કે છોકરીને આ કામ સોંપવામાં આવે છે અને વર્ગ કેમ ચાલે છે તેનું નિરીક્ષણ શિક્ષક દુર બેસીને કરે છે આવા ખાસ દીવગોએ સાળાના વર્ગોમાં વાદ વિવાદ માટે

અમુક વિષય રાખવામાં આવે છે અને વર્ગના હોશીયાર છોકરા કે છોકરીના પ્રમુખપદ નીચે આવી મીટીંગો ભારતરની દેખરેખ નીચે ચાલે છે. પ્રમુખતાકે રાજ્યના પાયા મજબૂત કરવાનું કાર્ય આ વગેરેથી શરૂ થાય છે. અને પ્રમુખતાકે સંરચાઓ કેમ ચલાવવી તે બાળકો પ્રાયમિક શાળામાંથીજ શીખવું શરૂ કરે છે. પ્રાયમિક શાળા પછી ચૌદ વર્ષે બાળક હાઇસ્કૂલમાં દાખલ થાય છે જ્યાં તેને ચાર વર્ષ અભ્યાસ કરવો પડે છે. આ હાઇસ્કૂલમાં આપણા દેશની માફક એકજ સાંચામાં ટાલેટરી ડેળવણી આપવામાં આવતી નથી. આ શાળામાંથી કોલેજમાં જવું હોય તેને માટે જુદું શિક્ષણ હોય છે પરંતુ જે છોકરા છોકરીઓ કોલેજમાં જવા ઇચ્છતાં ન હોય (અને આવવાની સંખ્યા ઘણીજ મોટી હોય છે) તેમને માન ભરી રીતે કમાઈ શકે તેવા ધંધાઓ પશુ આ જ શાળામાં શીખવવામાં આવે છે. આવી શાળામાં શીખવાતા વિષયોનું લીસ્ટ જખરદસ્ત હોય છે. આ શાળામાં બાષા, સામાજિક વિજ્ઞાન, અન્ય ભાષાઓ, વિજ્ઞાનના જુદા જુદા વિભાગો, ગણિત, વ્યાપાર ખેતીવાડી, ગૃહવિજ્ઞાન, કળા, ચિત્રકામ, સંગીત, નૃત્યકળા, નાટ્યવિજ્ઞાન, તંદુરસ્તિ, શારીરિક વિકાસની વિદ્યા અને જુદા જુદા હુનરો પશુ શીખવવામાં આવે છે અને જે છોકરો જે ધંધાને યોગ્ય હોય તેને તેજ ધંધાનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. દરેકને આ બધા જ વિષયો શીખવા પડતા નથી આપણા દેશમાં ચિત્રકળાનું કુદરતી જ્ઞાન ધરાવનાર કિશોર ગણિત નહીં આવડવાને લીધે હાઇસ્કૂલમાંજ વારંવાર શરૂઆતમાંજ ન પાસ થાય છે અને તેને કુદરતે બક્ષીસ કરેલી ચિત્રકળાનો અભ્યાસ કરવા માટે ચિત્રકળાની કોલેજમાં જવાને ચાન્સજ મળતો નથી; નાનપણથી સાચકલ મોટર અને એન્જીન

બનાવવા અને ચલાવવાની કળામાં રસ લેતો છોકરો, બાષા કે ઇતિહાસમાં ન પાસ થવાથી કલાગુવનમાં જઈ શકતો નથી હુકમાં આપણા દેશમાં કરોડો બાળકો પતંગચો-એ ઠોકી બેસાડેલા અભ્યાસક્રમની વેદી ઉપર હોમાઈ જાય છે.

અમેરીકાની હાઇસ્કૂલોમાં શીખવાવા વગેરે પ્રયોગશાળા ઉપરાંત ચલચિત્રો અને રેડીયોની મદદથી પશુ શિક્ષણ આપવાં આવે છે આવી શાળાઓમાં મેળાવડા માટે મોટા હોલ, પુરતકાલયો, કસરત શાળા, સ્પીર્મીંગ પુલ, રમવાનાં મેદાન અને જમવા માટે ઓરડાઓ હોય છે; વળી આવી સ્કૂલોમાં છોકરાઓ પોતાનાં વર્તમાનપત્રો અને મારીફો ચલાવે છે. આવી હાઇસ્કૂલોમાં છોકરા અને છોકરીયો શાળા છોડે છે ત્યારે ક્યાં તો કોલેજમાં જવા લાયક પુરતી ડેળવણી લઈ લે છે અથવા માનભરી રીતે પોતાનું પોષણ કરી શકે તેવા ધંધો સારી રીતે શીખી શકે છે: શાળામાંથી છેવટની પરીક્ષામાં પાસ થયેલા વિદ્યાર્થીને ઐન્ડ્યુએટ તરીકે સંબોધવામાં આવે છે. હાઇસ્કૂલોમાં અપાતી ડેળવણીના ચોડાક દાખલા આપણે જપાસીએ તો આપણને માલુમ પડશે કે અમેરીકાની આટલી ઉત્તિનું કારણ તેની હાઇસ્કૂલોજ છે

અમેરીકામાં છોગરીઓને ગૃહવિજ્ઞાન અને રાંધણિકળાનું જ્ઞાન પશુ શાળામાંજ મળે છે જ્યાં તેમને કરકસરથી વેગનિક રીતે ધર કેમ ચલાવવા, વેગનિક રીતે ડેવું રાંધવું કે જેનાથી ખોરાકમાંથી વિટામીન-સનેના નાશ ન થાય અને ઝોજા ખર્ચે કુટુંબી જનોને પુરતું પોષણ કેમ મળે, તે શીખવવામાં આવે છે. ગૃહવિજ્ઞાનમાં કપડા ધોવા, ઝાડુ કાઢવો ગરમ અને રેશમી કપડા ઢેવી રીતે સાચવવા, શીઝનમાં ન્યારે ફળ અને શાક સરતાં મળે ત્યારે તેમને પકાવી અથવા બાફી અથવા

સુકાવી ડગામાં કેવી રીતે બરી રાખવા (FRUIT PRESERVATION, AND CANNING) તે બધું શિખવવામાં આવે છે. વળી જે છોકરીઓ નોકરી કરવા માંગતી હોય તેમને ઉપરના વિષયો ઉપરાંત શોર્ટ-હેન્ડ, ટાઇપીંગ અને વેપારનું સામાન્ય જ્ઞાન અને હિસાબી કામ પણ શિખવવામાં આવે છે. શિક્ષકોએનો ધંધો કરનારી બેનો માટે તે ધંધાને થોડા શિક્ષણ આપવાની સમ્મત હોય છે. દેશને જોઈતી નસો માટે ત્યાં પુરતા પ્રસાદમાં ખાસ રકુલો છે.

જે આપણને એમ કહેવામાં આવે કે ૧૨થી ૧૪ વર્ષનો અમેરીકન કિશોર, કપુર અને નેપોલીન નામના પદાર્થોમાંથી સેબેરેટરીઝમાં રસાયણિક રંગો બનાવે છે તો તે વાત આપણે માનીએ નહીં પણ આ વાત સાચી છે, પત્થર કાતરી તેમાંથી પુતળાં બનાવવાની કળા શીખવાની શરૂઆત અમેરીકાની હાઈસ્કૂલોમાં જ થાય છે. રેડીઓ કે જોનો એક રકુ હીલો પડી ગયો હોય અથવા જોનો એક તાર છુટો પડી ગયો હોય તેને સમારતાં આપણી કોલેજનો ઇન્સુએટ પણ કરે છે તે કાર્ય સંપૂર્ણ રીતે અમેરીકાની હાઈસ્કૂલોમાં જ શીખવાય છે. અમેરીકાની હાઈસ્કૂલના છોકરાઓ ચોતાને માટે રેડીયો સેટ તૈયાર કરવાનું પણ શીખે છે. વળી રેડીયોના માઈક્રોફોન આગળ બોલવું અને રેડીયો રેસનના દરેક ખાતાઓમાં કેવી રીતે કામ થાય છે તે પણ તેમને શીખવવામાં આવે છે. જે વિદ્યાર્થીઓ મીલો, કારખાના, ખાણો વિગેરેમાં જવા માંગતા હોય તેમને તે વિષયોનું જ્ઞાન પણ આપવામાં આવે છે,

આ ઉપરથી જોઈ શકાય કે હાઈસ્કૂલમાંથી પાસ થઈ બહાર નીકળેલ એક અમેરીકન વિદ્યાર્થી અને એક હાઈ વિદ્યાર્થીમાં કેટલો ભેદ તફાવત છે. આપણે ત્યાં દર વર્ષે લાખો

છોકરાઓ મેટ્રીક પાસ થાય છે. તેમાંથી થોડા કોલેજમાં જાય છે અને ખાખના છોકરાઓ પાસ થાય તેને બીજો દીવસથીજ આપણ વર્તમાનપત્રોના “નોકરી ખાલી છે” ન કાઢ્યો જોવા માંડે છે. અફસોસની વાત તે એ છે કે આપણો મેટ્રીક થયેલ યુવાન દેશન ઉન્નતિના કાર્ય માટે દેશના કારખાનાઓ ખાણો, મીલો વગેરે ઉપયોગી સંસ્થાઓ માં તદ્દન નકામો નિવડે છે. તેને સાધારણ નોકરી કરવા સીવાય અને કલાઈ, અને કહેવાત શિક્ષકના ધંધા સીવાય બીજા કશા માં તે ઉપયોગી નહીં નીવડતો. મેટ્રીક પાસ થઈ સ્વતંત્ર રીતે ધંધો કરવાની તેનામાં શક્તિ ન આવડત હોતી નથી. તેના કરતાં યુનિવર્સિટી ચાર ચોપડી પણ નહીં બણેલો લુહારને છોકરો કે જે પ્રાઈમસ રીપર કરવાનું શીખ્યો હોય તે સાઈકલ ઉપર બેસી દીવસમાં ચાલે ૭ કલાક મહોલ્લે મહોલ્લે ફરી પ્રાઈમસ ન રીપર કરે તો રૂપિયા બે થી ત્રણ કમાઈ જાય છે અસારે આ દેશમાં મજૂરી કરનાર રૂપિયા ત્રણ રોજના કમાય છે ! કારીગર વર્ગ જેવા કે સુથાર, લુહાર, લેથપર કામ કરનાર, દરજી, મોચી, ટીનના ડગા બનાવનાર, વગેરે માણસો રૂપિયા પાંચથી ઓછું કમાતા નથી ન્યારે આપણો ઇન્સુએટ રૂપિયા એકસોપ્પીસ ઓછું બઢીને કમાય છે મેટ્રીક તો પોણામોથી પણ ઓછું કમાય છે. છતાં મેટ્રીકને ઉત્પન્ન કરનારી યુનિવર્સિટીઓ વધારે મેટ્રીક ઉત્પન્ન કરવામાં ફરીફોંખેલો કરે છે. કલકત્તામાં આ વર્ષે સાઠ હજાર ઉમેલવારે મેટ્રીકમાં બેઠા હતા. હાઈસ્કૂલ સુધીની કેળવણી માટે આપણે દેશ અમેરીકાનું અનુકરણ કરે તો આપણને અબજો રૂપિયાનો ફાયદો થાય ઉપરાંત દેશ દરેક રીતે આગળ વધી શકે. આપણા દેશમાં થતો આવો બપોરે માનસિક અને અધિક દાસ ક્યારે બંધ થશે !

વ ન દે વી

.....સેખક.....
શ્રી. રવિશંકર નરોત્તમદાસ પાઠક.....

[ગયા અંકના પાન ૧૭૪થી ચાલુ]

(૭)

બારમલ સાથે રાજપાલને ઝપાઝપી થઈ એ સમાચાર મહારાજ નાગા-
દિત્યને મળતાં વાર લાગી નહીં. પોતે,
દેવીને રાજપાલે મળવાનું બંધ કરવું એમ
આજ્ઞા આપ્યા હતાં, રાજપાલ આજ્ઞા લોપી
દેવીને મળ્યો હતો. ઉપસંત એને બોલાવી
લાવવા નામકને મોકલ્યો, તો એની સાથે
ઝપાઝપી કરી પોતાનું અપમાન કર્યું હતું.
મહારાજ એથી રાજપાલ ઉપર અત્યંત ગુસ્સે
થઈ ગયા હતા.

સરદાર દેવરાજે પણ મહારાજને બરાબર
જવાબ આપ્યો ન હતો. દેવીને કબજે
રાખવા અને એને જલ્દીથી કાઢી બીજા યુવાન
સાથે પરણાવી દેવા નામાદિત્યે દેવરાજ ઉપર
ન્યારે દમાણ કર્યું, ત્યારે બીજા સરદારે
જવાબ આપ્યો હતો કે, 'મહારાજ, હું
જોઈશ. દેવીને સમજાવીશ. આપને અયોગ્ય
સાથે તેવો પ્રસંગ ન બને તો સારું !' પણ
પછી દેવરાજે પુત્રીને કશું કહ્યું નહતું. કે
એના પર અંકુશ રાખ્યો ન હતો. એટલે
એના તરફ પણ મહારાજ અવિશ્વાસની
નજરથી જોવા લાગ્યા હતા. અને એમને
ખાતરી થઈ હતી કે સરદાર દેવરાજ અને
રાજપાલદેવ અંદરખાને મળી ગયા છે. અને
રાજમાદી કબજે કરવા યઝ્ઞન રચી રહ્યા છે.

આથી રાજપાલ પોતાની મેજે સાંજે
ન્યારે મળવા ગયો ત્યારે રાજ એના ઉપર
ખૂબ તપી ગયા. અને કંઠાર શબ્દો કહી

સૈનિકો સાથે શસ્ત્ર ચલાવ્યા બદલ તેમ
પોતાની આજ્ઞા લોપ્યા બદલ ખૂલાસો માગ્યો.

રાજપાલે સરળ રીતે બધી હકીકત વિન-
યપૂર્વક જણાવી. છતાં રાજના વિચારમાં
કંઈ ફેરફાર થયો નહીં. એણે દેવરાજને
અપશબ્દો સંભળાવ્યા રાજપાલને અધટિત
વેણ કહ્યાં. અને દેવી પ્રત્યે હલકટ શબ્દો
જીવ્યાથી.

દેવીનો અનાદર થયેલો જોઈ રાજપાલનું
ધૈર્ય ગળી ગયું. એણે જરા મોટા અવાજે
કહ્યું:

'મહારાજ !' આપ સત્તાધીશ હોવા
છતાં ગમે તેમ બોલી શકો નહીં. દરેકને
સ્વમાન તો હોય છે જ. આપને અમારું
વર્તન અયોગ્ય લાગતું હોય તો તમારો
પ્રદેશ છોડવા અમે તૈયાર છીએ. રાજ્યનો
અમને કંઈ લોભ નથી કે અધર્મના રસ્તે
જવું મને પસંદ નથી.

પણ આથી તો રાજનો ગુસ્સો વધી
ગયો. એણે કંઈક અવાજે કહ્યું:

'તમારી તો બાગી જઈ બળવો જગા-
વવાની ઇચ્છા ધણી હોય. પણ એમ તમા-
રાથી હવે જઈ શકાશે નહીં. તમારા પ્રયત્નો
હું જાણી ગયો છું. દેવી સાથે લગ્ન કરવા
મું કેમ તૈયાર થયો છું; તે પણ મારી
જાણ બહાર નથી. પણ બધાને પહોંચી
વળવાની મારી શકિત છે. દેવરાજને,
એના કુટુંબીઓને, એમનાં પરચાર લાંટી
સહિત હથેણી પકડાવી મંગાવું છું. અને અટ-

ક્રમાં રાખું છું. રાજાની સામે પ્રપંચ કરવો એ, ડેટલું કપડું છે એની એ નીચને ખખર પાડવી પડશે. '

રાજાનો ભયંકર નિશ્ચય જાણી રાજ-પાલ બોલ્યો:

'મહારાજ, વગર વિચાર્યું કશું કરશો, નહીં. મારી આપને વિનંતી છે સરદાર દેવરાજને અપમાન આપશો નહીં. આખા મુલકમાં એ દેવ જેવો પૂજ્ય છે. એના નામે હજારો માણસો મરી શીટવા તૈયાર છે. એટલે એને છ'છેડવાથી આપ સંકેટમાં આવી પડશો ! '

'તારી સલાહની મારે કશી કિંમત નથી !

'તો મહારાજ, હું રજા લઉં ! ' હાથ જોરી રાજપાલે કહ્યું.

'રજા ? હવે રજા કેવી ? દેવરાજના સંબંધીઓમાં તારું નામ આવી ગયું ને ! એના જમાઈ ચરાની ઇચ્છા છે તો એના દુઃખમાં ભાગ પશુ લેવો જોઈશે ને ?

'એટલે ?

'એટલે એ કે જે એની દશા તે તારી દશા ! કઠોર રીતે હસી રાજાએ સંબળાવ્યું.

રાજપાલના આશ્ચર્યકંઠ કંઈ ટેકાણું રહ્યું નહીં. રાજા પોતાને જ બંદીવાન બનાવશે એવો એને સ્વપ્ને પશુ ખ્યાલ નહોતો. એટલે એ બોલ્યો:

'મહારાજ ! મને અટકમાં રાખો છો ? મને અપરાધી માનો છો ? '

'જેશક

'જેશક ? મહારાજ મારા ઉપર અન્યાય થાય છે. અને અન્યાયનું પરિણામ કદિપશુ સારું નહીં આવે. '

'એ બધું મારે જોવાનું છે. '

'તો ભલે, આપનો બંદી બનવા હું તૈયાર છું. મારે વિશેષ કંઈ કહેવું નથી. ' કહીને શરસામાં રાજપાલે ચારેબાજુ જોયું.

રાજાની સંઘાથી શસ્ત્રધારી ચાર સેનિકો આવી રાજપાલને લઇ ગયા.

(૮)

સરદાર દેવરાજને મહારાજની આગા મુજબ પકડી ગયા તે વખતે દેવરાજનો પુત્ર તેજસ્વી અને દેવી એ બે જથ્થા કંઈ ઠામે બહાર ગયા હતા. પાછા આવતાં એમણે જ્યારે દેવરાજને પકડી ગયાની અને રાજ-પાલને બંદીબાને નાખ્યાની વાત જાણી ત્યારે પ્રથમ રાજાના સાહસથી એમને બારે આશ્ચર્ય થયું, પછી શરસો ; આબોધ અને પછી રાજાએ આપેલા અપમાનનો બદલો લેવાનો એમણે સંકલ્પ કર્યો. દેવી રાજપા-લના સમાચારથી દીલગીર થઈ ગઈ હતી. પિતાને રાજાએ જેમમાં નાખ્યા એથી શરસો ભરાઈ હતી. એને એક વખત એવું થઈ આવ્યું કે હડે ચોંક રાજાની સામે જઈ એના દેખતાં પત્થર સાથે માથું અકાઠી મરી જવું. પશુ તેજસ્વીએ એને શાન્ત પાડી અને ઠાઈ પશુ પ્રહારનું સાહસ કરતા પહેલાં વિચાર કરવો જોઈએ એમ જણાવી, એને લઈ અડધે રસ્તેથી ઘર તરફ જવાને બદલે રાજાની નજરમાંથી બચવા બીજે રથને ચાલ્યો ગયો.

આ બાજુ, આખા હાર ગઢમાં દેવરાજ અને રાજપાલને રાજાએ બંદીબાને નાખ્યા એ સમાચાર વાયુ વેગે ફરી વળ્યા હતા. નાતું મોટું સહુ એથી આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરવું હતું અને પરિણામ માટે ચિંતા બતાવતું હતું.

રાજાએ દાખ જોસાડવા મટિ દેવરાજના

ઓળખીતાઓ ને સર્ગાં સંબંધીઓને તથા આશ્રિતજનને પકડી મંઝાવી એના ઉપર જુલ્મ વરસાવેલા શરૂ કર્યો. દુદ્દેવને લીધે એની મતિમાં ભ્રમ પેદા થયો હતો. એટલે રાજા કોઈની સલાહ ગણ્યુંકરતો નહતો.

આઠ દિવસ એમને એમ વીતી ગયા. નવમા દિવસે સંખ્યા ટાણે ગુપ્તરીતે સો-સવાસો ધોડેરવારની હથીઆર બંધ એક ટૂંકડી ઝાંચીતી રાજના બંદીખાનાની નજીકમાં નીકળી આવી. એણે એકદમ હલ્લો કરી ત્યાંના રક્ષકોને સંહાર કર્યો અને રાજ-પાલદેવને તથા સરદાર દેવરાજને લઈને જુરસાબેર ચાલી અર્ધ.

પણ એ ટૂંકડીના નાયક તેજસીને આનંદ એ જ્યારે પોતાના ગુપ્ત સ્થળે આવ્યો ત્યારે જતો રહ્યો. એ રાજપાલને અને પિતાને છોડાવી લાવ્યો, પણ બેન દેવીને કોઈ ઉપાડી ગયું હતું. તપાસ કરતાં એક વૃદ્ધ બીધના માર્ગે તેજસીને એણે જાણવા મળ્યું કે તેજસી અને દેવીને પકડી લાવવા રાજની ગુપ્ત ટૂંકડી જે જંગલમાં ફરતી હતી એના હાથે દેવી પકડાઈ હતી.

પુત્રીને પકડી ગયાની વાત જાણી દેવ-રાજ એકદમ જુરસાબેર સ્વજાતી હોયે. પોતાની નિષ્કલંક રાજસેવાના બદલામાં રાજાએ એને ખૂબ અંપમાન આપ્યું હતું. અને એનાથી એને ક્રોધ ચડ્યો હતો. એમાં પ્રાણપ્રિય પુત્રીને રાજાએ પકડી મંઝાવી એથી એ જુરસાથી પાગલ બની ગયો. એણે એકદમ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે ઈંડરની ગાદી ઉપરથી નાગાદિત્યનું નામ નિશાન મીટાવી દેશે.

દેવીને પકડીને લઈ ગયાના સમાચારથી રાજપાલને પણ અત્યંત દુઃખ થયું. એ લાગતો તેપર થઇ ધોડા ઉપર બેસવા ગયો

પણ તેજસીએ અને દેવરાજે એને અટકાવ્યો અને કહ્યું:

‘રાજપાલદેવ ! એમ સાહસ કરવાની જરૂર નથી. આજેજ આજુબાજુનાં ગામડાંના નાયકો તરફ માથુંસો રવાના કરી દઇએ છીએ. આપું છકર અમારે માટે પ્રાણ આપે એવું છે. એટલે જોઈશે એટલી મદદ મળી આવશે. પછી રાજાએ અંપમાન આપ્યું છે એનો બદલો લઇશું.’

પણ રાજપાલે માન્ય નહો. એણે કહ્યું:

‘દેવીને પાછી લાવ્યા શિવાય મને એન નહોં પડે, એને લઇ જઈને મને ભારેમાં ભારે અંપમાન પડેાંચાડ્યું છે, મારે જોતજ એનો બદલો લેવો છે. મને કશાની પરવા નથી, મને કશાનો ડર નથી. સીધો રાજ પાસે જઈશ અને દેવીની માગણી કરીશ દેવીના પ્રાણને પણ વખતે એ લોકો તુકચાન પડેા-ચાડે તેથી સંભવ છે. મને ધીરજ રહેતી નથી’

રાજપાલની વાત સીને ગળે ઉતરી. પણ રાજપાલને એકલા જવા દેવા માટે કોઈ રાજ થયું નહોં. જુરસામાં આવેલો રાજા, રાજપાલની હાની કરે ત્યારે શું થાય ? આખરે એમ કહ્યું કે રાજપાલ અને તેજસી ૧૫૦ માણસની ટૂંકડી લઇ રાત્રે છૂપી રીતે દરબાર ગઢમાં છુસે. દેવીના સમાચાર મેળવી એ જ્યાં હોય ત્યાંથી છોડાવી લાવે. દર્મિ-માન અત્યંત ત્વરાથી સરદાર દેવરાજ બને તેટલાં માણસો ભેગાં કરી રાજની સામે ચઢી આવે અને ધમસાણ મચાવે.

(૮)

‘ભારમલ’ તમે આશામલની ટૂંકડી માર્ગે દેવરાજની પુત્રીને પકડી મંઝાવી છે એ સાડું કહ્યું છે, પણ ખ્યાલમાં રાખજો, એ તમારા હાથમાંથી છટકી જાય નહોં.

મહારાજ નાગાદિત્યે કહ્યું.

હાથજોડી બારમલ બોલ્યો:

‘ મહારાજ, જોને માટે પ્રેરપ્રેર જાંદો-
ખરત રાખ્યો છે. ’

‘ માત્ર જાંદોખરતથી નહીં ચાલે, એની
કંઈ ઘાટ ઉતારી દો એને. લીધેજ આ
બધું તોફાન ઉપસ્થિત થયું છે. ’

‘ આપ આત્મા આપો. એ છોકરીનું શું
કરવાનું છે ! ’

‘ એને ઠાંધની સાથે પરણાવી દો.
આશામલની ધ્રુજા હોય તો એની સાથે
નહીં તો અમે તે ઠાંધ તૈયાર હોય એની સાથે ’

‘ પણ મહારાજ, એ છોકરી બહુ
વિચિત્ર છે. ગમે તેની સાથે એ લગન કરવા
તૈયાર નહીં થાય, અને જોરજીલ્લયથી એને
લગન કરવાની કરજ ખાડીશું તો એ આત્મ-
ઘાત કરશે ! ’

‘ બસે આત્મઘાત કરે. એ એની મોજે
મરી જાય તો સૌથી સારું. દેવરાજ પણ
જાણે કે દેવીને ધરતી મહારાણી બનાવવાનાં
એનાં સ્વપ્નાં કેવાં બૂબખરેલાં હતાં ! ’

‘ જેવી આત્મા ’ કહીને બારમલ
ચાલ્યો ગયો.

પણ આ વખતે દેવીને અડમાં જે નાના
મકાનમાં જન્મતા હોળા રાખવામાં આવેલી
તેમાં જૂદોજ બનાવ જતી રહી હતો. નાયક
આશામલને આંખમાં આંસુ સાથે દેવી કહી
રહી હતી:

‘ નાયક ! મને પકડી લાવીને તમને
શું મળ્યું કહો જોઈએ ! મારા બાપ તમારા
કંઈ દુશ્મન છે કે તમે એમને દુ:ખી કરવાનું
કાર્ય કરી બેઠા ! બલાભાણુસ, તમને યાદ
નથી આવતું કે તમારે માટે એ કેવો સફ-
બાવ રાખતા હતા ? ’

કંઈક બેપરવાયો આશામલે જવાબ
આપ્યો:

‘ દેવી ! તારો બાપ દુ:ખી થાય કે
તું દુ:ખી બને એની મને જરાય દરકાર
નથી. હું દુ:ખી થયો તેની તમે ક્યારે તમા
રાખી છે. ? તમે મને બારે અપમાન
પહોંચાડ્યું છે. મારી સાથે તારું લગન
કરવાની પોતાની ધ્રુજા છે એવી વાત
વહેળી મૂકી પછી મને મૂખ બનાવ્યો છે.
એ અપમાન હું કંઈ ભૂલી ગયો નથી. ’

‘ પણ હજુ મારું લગન પીજે થઈ ગયું
અને તમે રહી અથા એવું ક્યારે બન્યું છે ?
અપમાન તો ત્યારે કહેવાય. ’

‘ હવે જાણી શું રહ્યું છે ! આખા
મુલકમાં તો જાહેરાત થઈ ગઈ છે કે તું
રાજપાલને પરણવાની છું. ’

‘ ત્યારે તમે પૂરી હકીકત જાણતા નથી
નાયક ! વાત એમ છે કે રાજપાલની ધ્રુજા
મારી સાથે પરણવાની ખરી. પણ એ
રાજાનો માર્ગ એટલે એકલ જાહેરી રીતે
પાડી શકાય ! એટલે મેં કહ્યું કે-મારા
બાપને પૂછો. એ હા પાડે તો મારે વંદિા
નથી. હું જાણતી હતી કે મારા બાપા હા
પાડનાર નથી. અને થયું પણ તેમજ, એમણે
કહ્યું-દેવીનું લગન અમારી ન્યાતર્યાજ શોભે,
અને આશામલ સાથે લગનનું નકકી થઈ
ગયું છે ! ’

‘ હં, પહો ! ’ આશામલે પૂરી હકીકત
જાણવાની જીતાસા બતાવી.

‘ પછી શું ? રાજપાલને માફ તો
લાગ્યું. પણ એમણે આજ્ઞા છોડી નહીં.
એટલે એ મારે ઘેર આવતા. જતા. ત્યારપછી
તો રાજ્યએ એમને તથા મારા બાપને
પકડી લીધા. ’

‘ ત્યારે તમે પરણવાનાં છો, એવી વાત
બહાર આવી એનું શું કારણ ? ’

‘ એમાં એક લુચ્ચા માણસનો હાથ છે. ’

એણેજ બધું તૂત ઉભુ ક્યું છે. ગાંધી એમાં મારો કે મારા પિતાનો કંઈ હોય નથી !'

'તોપછી મહારાજને રાજપાલ ઉપર અને તારા બાપ ઉપર ગુસ્સે થવાનું કારણ શું ?'

'મેં કહ્યુંને કે એમાં કાંઈ મેલી રમત રમી રહ્યું છે. રાજાને એ દુષ્ટ એવું બરાબર છે કે રાજપાલ સાથે દેવીનું લગ્ન કરાવી સરદાર દેવરાજ ધડરની માદી કબજે કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. હવે ખરું પૂછાવો તો મારા બાપના સ્વપ્નમાં પણ આ વાત આવી નથી.'

'તમારી વાત ખરી હોય તો એ દુષ્ટ બહુ જાહેર હોવો જોઈએ.' આશામજ દેવીની જાળમાં એમ્સતો હતો.

'હોવો જોઈએ શું, છેજ. અને ના જાણતા હોય તો જાણી લેજો: તમને ય એ પાણીમાં મૂકીએ ભરાવશે.'

'અને ? અસંભવ.' કંઈક અભિમાનથી આશામજ બોલ્યો. હસીને દેવી બોલી:

'તો જોજો, થોડાજ વખતમાં તમને ખબર પડશે !'

'પણ એ દુષ્ટ છે કાણ ?'

'હું કહીશ પણ તમને મારા ઉપર વિશ્વાસ નહોં આવે. કહેશો કે જાનાવટી વાત છે !'

'વિશ્વાસ વગર તારી વાત સાંભળી છે ?'

'તો સાંભળો,' અવાજ ધીમો કરી દેવી બોલી. એ દુષ્ટનું નામ છે નાયક ભારમજ. એણેજ મહારાજના કાનમાં વિષ રેડ્યું છે. એણેજ મારા પિતાનું અને રાજપાલનું અપમાન ક્યું છે. અને એજ તમને મૂર્ખ બનાવવા માગે છે.'

'ભારમજ ? કેવી રીતે ?'

'આશામજ ! તમે બહુ સરળ છો. ભારમજ તમારો મિત્ર છે એ હું જાણું છું. પણ તમે એના પ્રયત્નને નથી ઓળખી શક્યા. એ દુષ્ટ રાજાની વાહવાહ મેળવી હિંમતી પદવી મેળવવા ઇચ્છે છે અને તમને મૂર્ખ બનાવી મને કબજે કરવા પ્રયત્ન કરે છે.'

'તને ?'

'હા હા. એ અને એના ઘરમાં રાખવા ઇચ્છે છે !'

'શું કહે છે દેવી ?'

'તમને વિશ્વાસ પડે તો માનો. અહીં મને પકડી લાવવામાં એના બીજો કશોજ આશય નથી. ખાતરી થતી ન હોય તો તમે જોજો, થોડાજ વખતમાં એ એનું પોત પ્રકાશે છે કે નહોં ?'

'અશક્ય. અશક્ય, મારા દેખતાં એની તાકાત નથી એ એની ઇચ્છા તુલ્ય કરે !'

'જુઓ નાયક, તમે જાણવાન છો અને ભારમજ જેવા બાર જણને સીધા કરી દો એવી તમારી શક્તિ છે. પણ રાજાનો એ માનીતો થયો છે. એટલે તમારું ચાલશે નહોં. તમે સામા યજ્ઞો તો તમનેજ આટકમાં લેતાં એ વિચાર નહોં કરે !'

'પણ અને તો એણે કહ્યું હતું કે-દેવી નહોં મને તો પણ તારી સાથે એનું લગ્ન કરાવો આપીશ !'

ખડખડાટ હસી દેવી બોલી; 'ચલાડી ! ગપ્પુ !'

'તો હવે.'

'મારેજ કહ્યું છું કે હમણાં તમારા અધિકારમાં બધું છે. તમે ધારો તો આ સંકટમાંથી આપણે છૂટી શકીએ એમ છીએ. રાજા હમણાં ગુસ્સે થયા છે પણ એમને

મારા બાપની શક્તિની ખબર નથી. આણું
 ધર મારા બાપને મારે છે. એમના એક
 રાજે હજાર માણસ તે જોતજોતામાં માણ
 પાથરવા તૈયાર થઈ ગયે એમ છે. એ રાજ
 સામે લડશે અપમાનનો ખદ્દો લેશે, અને
 મને છોડાવશે તે વખતે તમારું નામ વગો-
 વાશે. તમારે મારે એમને જે પ્રેમ છે તે
 જતો રહેશે. અને તમે એમના દુશ્મન
 બનશો. એના કરતાં હમણાં જો કંઈક રસ્તો
 કાઢશે તો મને છોડાવી લાખ્યા ખદ્દ
 એમના ધન્યવાદને પાત્ર થશે. '

'ખાલી ધન્યવાદને હું શું કરું ?'

'તમારે ખીજું શું જોઈએ ?' આખ
 નવાવતો દેવી બોલી.

'મારે તો તું જોઈયે.

'પણ હું તો હુંજ ને' હસીને દેવી
 બોલી. એના હાસ્યમાં જાદુ હતું.

'સાચું કહે છે ?'

'ના ના જુદું ! આટલી લાંબી
 સમજણ પાડી તોય જેને વિશ્વાસ એસે
 નહીં એને શું કહે ?'

બોલો નાથક દેવીના મીઠા બોલોથી,
 મધુરા હાસ્યથી, અને આખના નાથથી
 તાબે થઈ ગયો.

સુંદરીને શું અસાધ્ય હોય છે ?

x x x

એજ રાત્રે ચૂપકીથી આશામલ અને
 દેવી વેશમાં ફેરફાર કરી નીકળ્યાં. અને
 લપાતાં છુપાતાં કોટના પશ્ચિમ દરવાજાની
 નજીક આવી પહોંચ્યાં. પણ જોવાંએ ચૂપ-
 કીથી બહાર કિતરી જતા કોટ ચઢવા ગય
 છે તેવીજ એક માણસે ઝંજના કરી-ખજર-
 દાર ! અને હાથમાં ઉઘાડી તલવાર સાથે
 એ સામે હસી આવ્યો.

આશામલ આવા પ્રસંગ મારે તૈયારજ
 હતો. એણે ઝડપથી ખડ્ગ ખેંચી કાઢ્યું
 અને કહ્યું અવાજથી બોલ્યો: 'હર થા !'

પણ સામે માણસ દૂર થવાને બદલે
 ફરીને નજીક આવ્યો. અને બોલ્યો:

'અરે આશામલ તું ? અને આ કાણુ ?
 દેવી ?'

'હા, હું આશામલ દેવીને લઈ જાઉં
 છું' ભારમલને ઓળખતાં દહતાથી આશા-
 મલે કહ્યું.

'અથા પણ તું શું કરે છે તેવું તને
 કંઈ ખાન છે ? રાજના કોઠીને બગાડી
 ચૂક્યા બદલ તને શિક્ષા થશે.'

'ચૂપ કર ! તારી નીચતા હું જાણું
 છું. તું મને હવે ચૂપ નહીં બનાવી શકે.'

ભારમલ આશ્ચર્ય પામ્યો. એને સમજ
 ન પડી કે આશામલ એકદમ બદલાઈ કેમ
 ગયો ? પણ આ વખતે આશામલ સાથે વાત
 લંબાવવાનો કંઈ હેતુ ન હતો, એટલે કહ્યું
 અવાજે કહ્યું:

'આશા, તું અત્યારે નહીં જઈ શકે.
 તું તારી ફરજ બજાવવામાં ચૂક્યો છું. તને
 હું અટક્યાં લઉં છું. ચાત પાછો વળ !'

'ભારમલ, મને વાળનાર તું કાણુ ?
 ચાલ, રસ્તામાંથી દૂર થા. નહીં તો મારે
 દૂર કરવાની ફરજ પાડવી પડશે !'

ભારમલ આશામલની આંખ ઓળખી
 ગયો. એણે જવાબ આપવાને બદલે એકદમ
 ઢેકે લટકતી શીંગ વગાડી. આશામલ ભારમ-
 લનો હેતુ સમજી ગયો. એણે ઝડપથી
 પોતાની તલવાર ઉંચકી ભારમલ ઉપર ઝીંકી.
 પણ ભારમલ અસાવધ ન હતો. એણે તેજ
 વખતે પોતાનું ખડ્ગ સાચું ધણું

જે તલવારે સામસામી અમડાઈ, ઉંચી થઈ, અને ફરી અથડાઈ.

એટલામાં ઘોડાના દાખડા સંભળાયા. મશાસોતું અજવાણું દેખાયું.

ભારમલની શીંગ સાંભળી સૈનિકો આવી રહ્યા હતા. ક્ષણેકમાં દેવી પરિચિતિ સમજી મઠ. એણે ક્ષંગ મારી આશામલનો ભાલો ઉંચકી લીધો અને સિંહણની માફક ફૂંદી ભારમલ ઉપર ધા ક્યો. ભારમલ જે ડમલાં પાછો હઠી ગયો. એનો કુખમાં ધા લાગ્યો હતો.

‘શાખાશ’ કહીને આશામલ ફૂંદ્યો. એણે ત્વરાથી ભારમલના જમણા ખભા ઉપર ધા ક્યો. ભારમલનો હાથ ચીરાઈ ગયો.

ઓર્યોતા દસ ઘોડેશ્વાર ધસી આવ્યા ભારમલે ખૂમ પાડી: પકડો !

‘દેવી આ ખાણુ’ કહીને આશામલે જમણી ખાણુ ટોટ મેલી અને ફૂંદકો મારી એ ટોટ ઉપર ચઢી ગયો. દેવી પાછળ ટોડી પણ એટલામાં ઘોડેશ્વારોએ એને પકડી પાડી.

આશામલે પાણું ‘જેયું’. દેવીએ ઝડપથી કહ્યું:

‘નાયક, નાસી છૂટો ! સરદારને મળો ! અને હું ગઢમાં પકડાઈ છું એની એમને જાણ કરો ! જાવ, વિલંબ ના કરો !’ અને એ ગુમરાયા સિવાય ટોટનાં પગથીયાં આમળ પાછી વળાને ઉભી.

આશામલ ઝડપથી અદ્યય થયો. સૈનિકોએ દેવીને પકડી લીધી. અપૂર્ણ

૮૦ પુસ્તકો]

ત્રીશક્તિનો સેટ

[રૂ. ૫૮

દરેક લાયબ્રેરીમાં હોવો જ જોઈએ.

ડાહ્યો ગ્રંથ પાળ—

કાંઈ પુસ્તકાલયની ગાદી પર બેસી રહેતો નથી તે તો ગામમાં જોઈખ પીછાણુ વધારી વાચનોત્સુક બહેનોને ત્રીઉપયોગી પુસ્તકો વાંચવા આપે છે, બલામણુ કરે છે. તેમને ત્રીશક્તિમાળાનાં પુસ્તકો વિષે વાત કરે છે.

ત્રીઓના પ્રશ્નોના અભ્યાસીઓ પાસે લખાવેલાં ત્રીદિતૈષીઓની સીધી દેખરેખ હેઠળ તૈયાર થયેલાં આ પુસ્તકો આખા ગુજરાતમાં ભારે લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં છે અને તે વાંચી તેમાંથી બોધ ગ્રહણ કરવા કહેવું એ પ્રત્યેક સુઝ મંચપાલની ફરજ છે. આખી માળામાં ત્રીઓને ઉપયોગી વિવિધ વિષયોની ગૂંચણી કરવામાં આવી છે. કુલ ૮૦ પુસ્તકોની કિં. રૂ. ૫૮).

થોડાંક નામો

માંદાની માવજત	દક્ષિણી રાંધણકળા	રાણકદેવી	રઝીયા ભેગમ	સુખી ધર
સતી જસમા	વિમાનો ગીતાખાઈ	સખીના પત્રો	શિવાજીની આ	ભરત ગૂંચણુ
સ્તવનું શાંત	ત્રીહૃદય	પારસી વાનીઓ	ગુણિયત્ત ગૃદિણી	વગેરે વગેરે.

આજે જ લખો:—ધન્વરલાલ વીમાવાળા

C/o. ત્રિશક્તિ, સુરત.

કોણ મારી શકે

: પનાશી :

નારાયણ જેનો પરિપાલક
તેને કોણ મારી શકે.
લક્ષ્મી પ્રદહાદને અગ્નીમાં નાખ્યો,
એક રોમ ન જાળી શકે.
ગજને પકડી ગ્રાહ્યે બેસ્યો,
જલમાં તે શું ડુબાવી શકે.
દ્રુપદ સૂતાની ભર સલામાં,
લાજ તેની શું હુટી શકે.
“કનક” જે પ્રભુના ગુણ ગાયે,
નિર્લય યદને પામી શકે.

ગ. રૂવ. કનકકુંવર,
(રાણીસાહેબ, માધીયા)

★

જીવનમુક્તિ

: ત્રિશ્વ :

નમ્મુ નમ્મુ હું વિભૂને નમ્મુ છું
અને જ તેથી બહુ હું ગમ્મુ છું.
ગમ્મુ છ તેથી હુઃખરાશિ વચ્ચે
હટાયલો એ મુજને શું રાખે ?
લાગે છ એને ડર કે મને જો
દેશે મુખો તો વિસરી જઈશ ?
લલે મને એ હુઃખ આપતો રે
અને રહું હું ભજતો સદાએ.
જે હુઃખમાં છે વિભૂની પ્રસાદી
તે હુઃખમાં જીવનમુક્તિ મારી ! ૧૦

શ્રી. જ્યોત્સ્ના ડા. વફીલ

છાંદ સંગીતની

વમળમાં જળતણા
સરિતના છલકતા;
આ ઉગ્યા કુસુમોતણી
નૃત્યની ધૂનમાં :

પાંખડી પાંખડીએ પ્રકુલેલ આ
જીવનના ગાનમાં,
કોણ અર્પી જતું
કોણ સીંચી જતું
અમીતણા અજનો વસંતે સામટાં ?

ધીર સંગીતના લયતણાં તાનમાં
શબ્દતાલે મીઠું કોણ ગાઇ રહ્યું ?

આ અહીં ડોલતા કમળસંપુટનું
વારિની આપડે
અંગ લીંછ જતું;
ને છતાં નાચતું
ના છતાં યાચતું
વણુલીંબચતું - સુખ ગૌરવતણું.

એ બધા મારને
હુઃખના ભારને,

શીર ઉડ્યા શીકરો પાડીને વારિમાં
નાદ એથી ઉઠ્યા - અજબ કે સંગીતે
ગાઇ રે'તું વ્યથા એ ઉંઠા દીલની;

છાઇ રે'તી સદા એ પછી
ભવ્ય રંગોથકી
છાંદ સંગીતની !

શ્રી. સતીપદ્મમાર ભેષી

આર્ય-લાવનાને મૂર્તિમંત કરતી સર્વોગ સસિકથા

હતા-અજય

લખક : શ્રી. "ધ્રુવકુમાર"

મનોરંજનની મસ્તી, હાસ્ય, શૃંગાર અને ગીતાએ મઢી, એક આદર્શ પતિ-પત્નીના સર્વોગ નિર્મળ અને શુદ્ધ પ્રેમની અતિ સુંદર રમેરણીય પદકથા દબની અનોખીજ સામાજિક વાસ્તવકર્ષી કથા

[ગયા અંકથી ચાલુ]

પ્રકરણ ૪ થું

બાએ સંમતિ આપી (ચાલુ)

" બેન. જરા પાણી તો લાવી દે ! "

વાત બદલતાં અજય બોલ્યો.

" હું તો કંઈ નથી લાવતી. તારે હાથે પી આવ ! " કહી જ્યોતિ પોતે જાણે બહુ કામમાં ન હોય એમ બતાવવા ઉમંગથી શુંવળનો દેખાવ કરવા લાગી ગઈ.

" જો મારી બહેન છે ને ! આટલું કામ નહીં કરે ! " અજયે પડાવવું શરૂ કર્યું.

" ઝા' હે' હે' બોલ્યા ! મારી બેન છે ને "...જ્યોતિ ચાળા પાડતી બોલી : " કામ કરાવતી વેળા તો બેન જલદી સાંભરે છે નહીં ? "

" મેં જોડા પહેણી છે એટલે તો તને કહ્યું છું !...બા, એને કહેને પાણી લાવે ! " બાએ જ્યોતિને પાણી લાવવાં આજ્ઞા સુચવ્યું.

" ઈં ફું, ફું તો નથી ઉઠતી. બીજને કહેો ને ? " જ્યોતિએ ખમા ઉઠાવ્યા.

બા પાણી લાવવા ઉમાં ચવા અયાં કે તરતજ જ્યોતિ બંધડતી બબડતી પાણી લેવા ગઈ.

જ્યોતિ આઘી ગઈ એટલે અજય બાની નજીક બેસતો બોલ્યો :

" બા એક વાત કહું ? "

" શું ? "

" તકમે માનશે ને ? "

બાએ વાતસહ્યમરી નજરે અજય સામું બેસું. જાણે એમ કહેતાં ન હોય કે, તારી વાત કે'દી મેં માની નથી ?

" બા આપણે ત્યાં પહેલાં ન્યાયાધીશ સાહેબ આવ્યાંતા ને... ? "

" હા, તે શું ? "

"...તેમનાં પુત્રી આપણે ત્યાં આવશે... ! " આગળ શું બોલવું તેની અજયને સમજ પડી નહિ

બા પુત્રની મુંઝવણ સમજ્યાં. ફરીને બોલ્યાં :

“ બંને તેડતો આવજો ! ”

“ હંઅ સમજી ! એટલે તો ભાઈસાથ
દમણાં સારાં સારાં કપડાં પહેરવા લાગ્યા
છે ! ”

ન્યોતિ પાછળ છાનીમાની આવી ઉભી
હતી. બા અને અન્યની વાતચીત સાંભળી
બોલી ઉઠી :

“ પાણી લાવી કે ? ”

“ ના, ના, ” હાથવતી પાછળ ખાસો
સંતાડતી ન્યોતિ દૂર ખસવા લાગી.

અન્ય નીચે પડેલું બરતવાણું કપડું
ઉપાડી લઈ બોલ્યાં :

“ પાણી આપે છે કે નહીં ? નહીં તો
આ ફેંકી દઉં છું. હો ! ” અન્યે ફેંકવાનો
દેખાવ થયો.

“ એ...એ...એ ” બા, ભાઈ ને કાંઈ
કહેતો ? ”

“ પાણી આપી દે ગઈ થતી : તોફાન
ધું કરતી દરી ! ”

“ હો, લઈ લે...! ” દૂર દૂર ખાસો મૂકી
આવી ન્યોતિ બોલી :...“લાવ મારું કપડું !”

“ અહં, પહેલાં અહીં પાણી લઈ આર...
જા, દોડ ! ”

“ હે...હે...હે...બા, જુઓને ! ”

“ ફેંકી દઉં છું હો, જાણ છે કે નહીં ? ”

“ તમારા બેથથી તોથાદ ભગવાન ! ”...
બા કંટાળ્યાં. “ આવવા દો તમારા
બાપુજીને ! ” રોજના આવાં તોફાનો કરી

ભાઈ બહેન બાને પજવતાં. એટલે બાની
ઓઠી ધમધમી બેઠે રેવાઈ ગયાં હતાં.

“ જો ફેંકી દઉં છું હો !...એક...
લે...! ”

ન્યોતિ દોડીને, ખાસો લઈ આવી.
હો ઉપર પછાડતી બોલી :

“ સે ! લાવ મારું કપડું ! ”

“ જો પાણી નીચે ઢોળાઈ મરું...જા,
ફરી બરી આવ ! ”

ન્યોતિએ માથું ધુણાવી ના પાડી.
“...એક...લે...જાણ છે હો...! ”

પાણી લઈ આવવા ન્યોતિને પરાણે ઉઠું
પડ્યું.

પાણી લાવી, ખાસો નીચે સુકતી બોલી :

“ હવે, લાવ મારું કપડું ! ”

“ એમ નહીં. ખાસો મારા હાથમાં
લાવ ! ”

“ બા, જુઓને ! ”

“ એક...લે...જા...એ...એ ! ” ન્યોતિ
એ ખાસો લઈ હાથમાં આપ્યો.

અન્યે પાણી લીધું ને કપડું બા પાસે
ફેંક્યું.

“ જો, બા કેવું સુધી નાખ્યું છે ”
કહેતી ન્યોતિએ અન્ય તરફ જમડો ઠાળ્યો.

“ બા, ત્યારે એમને બોલાવતો આવું ને ? ”
બાએ સંમતિ આપી.

અન્ય વિદાય થયો.

અંકરણ પડું

બગીચામાં

સાડા પાંચ થઈ ગયા હતા.

અન્ય જાનમાં નડતો કરેલ જગ્યાએ
આવી એક ખાલી બાંકડા પર બેઠો.

રોહલતાની પ્રતિજ્ઞા કરતો અન્ય વાર-
વાર ધડિયાળ જોવા કરતો. એને ધડિયાળ પથ

આજ બુદ્ધ ધીમી મતીએ ચાલતી હોય એમ
લાગતું. એક એક મિનિટ એને અર્ધા અર્ધા

કલાક જેટલી લાંબી લાગતી હતી. ધડી ધડી
લાંબે સુધી નજર નાખતો નિહાળ્યા કરતો કે

ક્યાંય રોહલતા આજતો દેખાય છે કે નહીં !
ચોણા હ ઉપર પાંચ મિનિટ થઈ.

દુધી બે-ડવાળા એક સળે કદમ ઉપાડતા,

બેન્ડ સ્ટેન્ડમાં (બેન્ડ વગાડવાની જગ્યાએ)
આવી લાગ્યા.

વખત પોતાની મતીએ સરતો જતો હતો તેમ અન્યની અધિરાધ વધતી જતી હતી. ફરી એણે ધડિયાળ સામુ જોયું.

જે પ્રસંગમાં વસ્તુની તોચ આતુરતા પૂર્વક પ્રતિક્ષા કરવામાં આવે છે તેટલી એની મદદના ને મિહાશ વધતી જાય છે. જેમ વધારે વિચોત્ર તેમ એ વસ્તુ યા પ્રસંગ તરફનું આ-કર્ષણ પણ અંખના વધારે છે. આતુ' શું કારણુ હશે ?

હ વાચ્યા !

બેન્ડવાળા ઉભા થયા !

સંગીત ઉપાડયું !

ને સામેથી રોહલતા દેખાણી !

રોહલતાના આમસનની વધાઈ આપતું બેન્ડ એતું સ્વામત કરી રહ્યું હતું ! એ જોઈ અન્યનું હૈયુ નાચી ઉઠયું !

હમાક વતી પાસેની જગા આપડી નાખી કપડાં ઠીકઠીક કરી બેઠો કે રોહલતા આવી ઉભી.

“ બહુ રાહ જોવડાવી તમે તો ? ”

જવાબમાં રોહલતાએ અન્ય સામું જોયું અને બોલી :

“ ચાલો ત્યાં લીસોતરી પર બેસીએ ! ”

“ ચાલો ! ” રોહલતાની સાથે એક ચારેક વર્ષના છોકરાને જોઈ અન્યે પૂછ્યું

“ આ તમારી સાથે કેાણુ છે ? ”

“ જી, મારો માછ છે ! ” રોહલતાએ જવાબ વાળ્યો.

“ નામ ! ”

“ વિનય. ”

ઉચ્ચ કુટુંબનો સુધારાની ભાવના આ યુવાન હૃદયોને અનુકુળતા કરી આપતી હતી વધુ પરિચયે બંને વચ્ચેના ક્ષોભ ઓછો થઈ ગયો હતો.

ઉભય લીસોતરીવાળી જગ્યાએ આવી બેઠાં.

બેન્ડના સરોદ કણુંમધુર સ્વરો વાતા-વરણમાં તાઝી બરી રહ્યાં હતાં : આસપાસ આંકડાઓ પર જેઠેલી છટીછવાથી અનેક વ્યક્તિઓને સંગીતનો આસ્વાદ માણુવાને બદલે અવારનવાર આ યુગલની ફિલચાલનું નિરિક્ષણ કર્યે જવામાં અધિક તૃપ્તિ ભાસતી હતી. કેાઈ કેાઈ છેલમટાઉ યુવાનો અન્ય ને રોહલતા બેઠાં હતાં તેની સામેના અને એ ખાલી ન હોય તો જરા દૂરના આંકડાઓ પર અને લીસોતરીવાળી જગ્યામાં ગોઠવાઈ જતાં : ત્યાં બેઠાં બેઠાં રોહલતાના દેઠને, તેનાં સૌન્દર્યને લોહુપતામરો દષ્ટિએ નીરખ્યા કરતાં : પ્રૌદ ઉમ્મરની વ્યક્તિઓ અંદરોદર ગુસપુસ કરતાં, મુખ પર કૃત્રિમ ધૂણાની રેખા અંકિત રાખી, કંઈક ગંભીર દષ્ટિએ છતાં કેમ જણે એચિંતી પડી જતી ન હોય એમ બતાવવા માંગતા અંદરોઅંદરમાં મુપ્તપણે ને કંઈક ત્રાંસી નજરે અન્ય-રોહલતાની ફિલચાલ નિહાળી લેતાં.

શું પ્રોડો કે શું યુવાનોની સૌન્દર્ય પ્રત્યેની લોહુપતા સરખી જ બઢતી જાય છે : યુવાનો વધુ પડતા ચંચલ સ્વભાવના હોઈ એમનાં નિતી શિથિલતા અધિક સ્પષ્ટન પામતી જોવામાં આવે છે એ ખરું. તો પ્રોડો ચારિત્ર-દઢ પણ ક્યાં જોવા મળે છે ?

વિનય-નિતી અને ચારિત્ર્યમાં દિવસે દિવસે શિથિલતા ધર કરતી જાય છે. એ કેનો હોય ?

યોદી ફાણુ ઉભય યાંતિયો બેસી રહ્યાં. શું વાતચીત કરવી તેની સમજ નહિ પડવાથી !

બંને એકબીજા તરફથી વાતચીત થઈ ચૂકાની આશા રાખી રહ્યાં હતાં. વાતચીત ચરૂ કરવાની પૂર્વ તૈયારી કરી રહ્યાં હોય.

તેમ ઉભય બેન્ડ પ્રતિ લક્ષ આપી મનમાંના ઉભરતે સમાવી રહ્યાં હતાં: તેમાં સંગીત ક્યારે અંધ પડી ગયું એની પણ ચરત રહી નહિ.

થોડીવારે વાત સૂક કરવાને ગહાને જ અજયે પૂછ્યું:

“ તમે મોટરમાં કેમ ન આવ્યાં ? વરધીએ ગર્ધ હતી કે શું ? ”

“ હ, નહીં ! ખરું કહું તો મને મોટરમાં બેસવું બહુ પસંદ નથી, પણ, ... કેમ, મારાથી ચાલીને અવાય નહીં કે ? ”

“ ના, ના, એમ હું ક્યાં કહું છું... પણ નવાઈ તો જરા લાગે છે ને...” પછી હસીને ઉમેર્યું: “ I am much pleased seeing your simpleness ! ” (તમારી સાદાઈ જોઈને હું ધણો ખુશ થયો !) ”

“ તે બદલ આભાર !... પણ જુઓ, ” લગાડ્યો નહિ. તમે વારંવાર આમ એજ બાફે બંધો છો તે મને પસંદ નથી ! ”

અજયે હસીને પૂછ્યું:

“ કેમ કાંઈ દેશરોહ તો નથી કરી રહ્યો ને ! ”

અજયને ખાતી હતી કે હવે લાંબુમય બાપણ સાંભળવું પડશે. અને ખરેખર રોહસતાએ નાતું સરખું બાપણ આપ્યું:

“ ચોક્કસ ! ‘રોહસતા ઘંઘીર બની...’ વાતવાતમાં નકામું અંગ્રેજી કોઢ્યા રાખવાનો શોખ કે ટેવ કસેના છે. એથી ચોતાને, સામાને કે દેશને સગીરે કાપદો ચોતો નથી. નિરૂપાયનો નોખી વાત છે... પરદેશી અર્ધદગ્ધ સંસ્કારો કે જેને પરિણામે આજ આપણે આપણી જ મા બોમકાને બાળો દેતાં શીખ્યાં છીએ: દિવસે દિવસે આપણે વધારે પરાધીનતાને આવકાંગી રહ્યાં છીએ. તેના અંધ

અનુકરણ કે મોહમાં લપટાવું તમારા જેવા આદર્શદર્શી યુવાનોને જરાય ગોખા દેવું નથી ! ”

અજય મુગ્ધ બન્યો !

રોહસતાના મધુર ને કર્ણપ્રિય શબ્દો સાંભળ્યા જ કરવાની એને ઇચ્છા થઈ આવી.

જો કે અંગ્રેજીમાં બોલવાનો અજયને બિલ્કુલ શોખ નહોતો, તોપણ વાતચીતમાં પોતાનો પ્રભાવ દર્શાવવા કે આદતવશ કોઈ કોઈવાર એ અંગ્રેજીમાં બોલી નાખતો.

વેલ હતું ! એવો ! બોલવા જતો અજય છબે આવેલા શબ્દો ગળી જઈ બોલ્યો:

“ વાહ, વાહ, લલાટેથી ! તમે આટલું સુંદર બાપણ કરી શકો છો તે તો આજે જ બપર્યુ ! ” અજયથી રોહસતાની આપોઆપ પ્રસંશા કરાઈ ગઈ “...વાહ, ત્યારે હવે તમે મારા મોમાંથી કહી અંગ્રેજી બોલતા નહીં બાળો, એ છતાં ક્યારેક બોલાઈ જાય તો તમને કીક બાજે ને શિક્ષા કરજો ! ખસ રાહ ! ”

અમળી બકિતને રાહ કરવામાં યુવકો બારે ઉર્મિવશ હોય છે !

“ અને તમે રાજ્ય ખરું. ”

બોલતાં-બોલાઈ અર્થ !

અજયે રોહસતા સામું જોયું. રોહસતા મુંઝાઈ અને ચરમાઈ.

સરખી વયના મૈત્રિ સંબંધોએ વચ્ચેની છૂટછાટ મરફરી ક્યારેક અગવડવા વચ્ચે બારે સરખી બનાવી મૂકે છે.

અજય જોઈ રહ્યો. ચરમથી રોહસતાનું રૂપ વિશેષ મોહક લાગતું હતું.

દિવસો જતા ગયા તેમ તેમ ઉભય વચ્ચેનો પરિચય સંબંધ વિકસતો વળ સર્મ રહ્યો હતો. સરમ-સંક્રાંત્ય દરે ર્યાં હતાં. બન્ને એકબીજાના હૃદયમાં રચાન મેળતી ચૂક્યાં હતાં.

થોડી ક્ષણ મીન.

હર વિનય એમના સરખા એક ગોડી-
પાઓ જોડે રમી રહ્યો હતો. સ્નેહલતા
અવારનવાર એ તરફ નજર નાખી વિનયનું
ધ્યાન રાખતી.

બેન્ડવાળા ઉઠ્યા તે ખીજું ગીત આરંભ્યું:

“ મેં તો તુમસે બંધી રહું,
તુમસે બંધી રહું.....

બંધન તુમારા ખ્યારા !

ઓ, પિયા બંધન તુમારા ખ્યારા !

....

બંધન તુમારા ખ્યારા,

સુએ....મેરા નૈનોંકા મંગલ તારા !

....

....

“ અન્ય....! ”

સ્નેહલતા અતિ ધીરેથી બોલી.

અન્ય વિચારતંદ્રામાંથી જાગ્યો.

સ્નેહલતા સાચું જોયું.

“ માયન સાંભળ્યું ! ! ”

“ સાંભળું જ છું ને....! મારા અંત-
રનો પડધો એમાં વ્યક્ત થાય છે ! ”

“ હે...સાચું કહો છો ? હું પણ
એજ કહેવા માંગતી હતી. ”

“ શું કો ? ” અન્ય નાચી ઉઠ્યો.
અલખત અંતરથી !...“ ત્યારે તમે મને....! ”

“ જી,....તમે ? ”

અન્યે ડોકું દલાવી હા પાડી.

પછી જરા ગંભીર બની પૂછ્યું:

“ તમે મને કયા પ્રકારે ચા...હો...છો ? ”

“ એટલે ?...હું ન સમજી ! ”

“ ...તમે મને એક મિત્ર તરીકે, કે

પ્રે...મી...કા...તરીકે, કે...? ”

“ ધર્મપત્ની તરીકે ! ”

અન્ય ચોંક્યો.

“ હું તો તમને એક મિત્ર તરીકે જ
ચાહું છું. ”

સ્નેહલતા નવાઈ પામી !

પ્રશ્નાર્થ નજરે એની સામે જોઈ રહી.

અન્ય આગળ બોલ્યો:

“ તે દિ’ મેં તમને યુવાનોની બહુ
દયા ખાવી નહિ તેમ કહ્યું’તું તે યાદ છે ? ”

“ જી ! તેનું શું ? ”

“ એવા કાચો ઘડો તેવા આજના બહુ
શિક્ષિત યુવાનોનો પ્રેમ. એક વાર બાંગ્યો
ફેર સંધાય નહિ. વળી રોજ નવી નવી કળા
પાછળ ભમનારા ! ”

“ તો પણ હું તમને ચાહું છું ! ”

અન્યે વિશેષ ગંભીર બની કહ્યું:

“ જુઓ, ઘટાદેવી ! મારી તમાસી
પિછાન એક દિવસની છે. વળી, મારા ચારિત્ર્ય
માટે પણ તમે કાંઈ જાડી માહિતી ધરાવતાં

છોકરાંઓ માટે

સોપર
ખાસામિત

K. T. DONGRE & CO. BOMBAY

નથી. એમાં અત્યારનો યુગ સાવધાનીનો છે,.....!"

સ્નેહલતા હસીને બોલી:

"બસ, કહી રહ્યા. ? હજુ એથી ૫ વિશેષ કહી શક્યા હોત ! વર્તમાનપત્રોમાં આવતાં ભવાણાઓ પણ તમે અહિં ઉમેરી શક્યા હોત..."

અન્યે તેને વચમાં અટકાવી કહ્યું:

"...માટે, તમે જાણતા જ હશે કે, હાલનાં સંસ્કારી કહેવાતા યુવાનોનું વિકૃત માનસ ઓછોને દસાવવામાં વિશેષ ભાગે કામ કરી રહ્યું છે...હું આપને અતુરોષ કરું છું, આપને પ્રાર્થના કરું છું કે તમે આટલા ઉપરથી સમજી જઇ તમારો અભિપ્રાય ફેરવશો."

"અન્ય, તમારા આ ઉમદા વિચારોથી હું ધણી જ ખુશ થઇ છું. તમારી સમ્માન, નિર્જાલસતા જોઇ મને બેહદ માનની લાગણી થઇ આવે છે. અત્યાર સુધી તમારામાં મૂંઝેલા વિશ્વાસ, તમારી પસંદગી આજ મને અધિક આનંદિત બનાવે છે...૫...હા...હા, અન્ય ! મને તમારામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. તમે મને કદિ પણ છેલ્લે દષ્ટ નહીં શકો. તમારામાં એક સાચા પતિ તરીકેની વફાદારી ને નિષ્ઠા હું જોઇ શકું છું; તમારો સહવાસ જોતાં મને લાગે છે, એટલું જ નહીં પણ હું ત્રદાથી માનું છું કે આપના સહવાસમાં હું સદા સર્વદા સુખી રહીશ."

'વહાલા'ના સંબોધનથી અન્ય ખુશ થયો. એનું અંતર ઝંખી રહ્યું હતું કે પોતે સ્નેહલતા જેવી પત્ની મેળવવા બાગ્યશાળા બને. તેમ છતાં અંદરથી એનું અંતર એને અશ્રદ્ધા દર્શાવતું હતું કે સ્નેહલતા સરખી સ્વરૂપવાન, સુશિલ, કુળવાન, યુવતિને પોતે સુખી નહીં કરી શકે,

"લતાદેવી ! હજુ પણ કહું છું, તમે ભૂલ કરી રહ્યા છો ?"

"આપ મારા માટે ધણી વધારે પડતી કાળજી બતાવી રહ્યા છો: એ માટે અહેસાન-મંદ છું...છતાંય મારા વિચારમાં મક્કમ છું!"

"હજુ વિચાર કરો. ઠીક કહું છું. લાગણીવશ બની હતાવળું પમલું બરી ન બેસો !"

"અન્ય ! આપ' આ જોને હૃદય આપી ચૂકે છે તેને જ ચાહી શકે છે. પ્રુરુષની પેઠે ધરી ધરી પોતાના વિચાર બદલ્યા કરી એમના બાગલા પાટી શકતી નથી."

"એ હું સમજું છું. અને એટલે જ તમને પ્રાર્થના કરું છું કે, તમે શાંતચિત્તે એક વખત ધારી પેઠે વિચાર કરો...ખાનદાન અને ઉચ્ચ કુટુંબની તમારા સરખી સ્વરૂપવાન સુશિલ યુવતિ મેળવવા કયો યુવાન ખુશી નહીં હોય ? હું પણ ખચકું કે તમારી સાથે જીવનગાઠે મઠાઇ આપણે પરપરને સુખી કરી શકીશું;...પરંતુ...મારું દિલ કહે છે કે હું તમારા સરખી યુવતિને સંપૂર્ણ સુખી કરી શકીશ નહિ...લતાદેવી ! હું ખરું કહું છું: હું આપને લાયક નથી !"

"અન્ય, માની લઉં છું તમે મારે લાયક નથી. પણ હું તો તમારે લાયક છું ને ?"

"હા, પણ—?"

"બસ, ત્યારે ! પછી અમારે તમારું કાંઈ પણ ને બંધુ સાંબળવું નથી. તમે કહો છો કે તમે મારે લાયક નથી, પણ હું કહું છું મારે લાયક તમારા સિવાય બીજું કોઈ નથી. તમે સમજ્યા...!"

અન્ય નિરૂપાય હતો.

તેની કોઈ દલીલ સ્નેહલતા સ્વીકારે તેમ ન હતી !

(ચાલુ)

જ્યોતિષ શિક્ષણ

લેખક : શ્રી કાન્તિલાલ જીવનેશ્વર દવે

જ્યોતિષ એટલે સાધારણ વ્યાવહારિક ભાષામાં જોય કે ગવિષ્ય જોવાની વિદ્યા. Astrology is a true Guide and mirror in physical and spiritual life " આજ દૃષ્ટિએ સામાજિક જીવનમાં તેજસ્વિ આંતર વિકાસમાં જ્યોતિષ ખરેખર માર્ગદર્શક અને દર્પણ રૂપે છે. જેની રીતે દર્પણને કાચ જેટલો ઉચો અને શુદ્ધ હોય તેટલે દરજ્જે પ્રતિબિંબ પડે છે તેવી રીતે જ્યોતિષી જેટલે દરજ્જે શુદ્ધ અને અભ્યાસી હોય તેટલે દરજ્જે ગવિષ્ય કે જ્ઞાપીય સાચું નિવડે.

શાસ્ત્રોક્ત અભ્યાસ કરીને કેટલાક જ્યોતિષી બન્યા, તો કેટલાક વાગમાર્ગોએ ભૂત ગ્રેત ઉપર સાધનાઓ મેળવી, ભૂત અને વર્તમાન સાર્યા કહી, સોઢામાં ચમત્કારીક શ્રદ્ધા બેસાડી, ગવિષ્ય કાળ માટે આમતેમ ગપ્પાં મારી કહેવાં લાગ્યા; તો કેટલાક આમ ધંધો ન ચાલે તો સાર્વજનિક રસ્તાઓ ઉપર બેસીને કે બટકાને ઉઘર નિર્વાહ પુરતા જોધી બન્યા અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ ઉપર જ્યોતિષનું કહેવાનું બાજુ ઉપર મૂક્યું.

રસાયણશાસ્ત્ર, વિદ્યુતશાસ્ત્ર, વિગેરે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો જેટલું જ્યોતિષશાસ્ત્ર ચોક્કસ હાથમાં નથી, કારણ કે ઉપરનાં શાસ્ત્રો માટે ઉત્તેજનો અપાય છે તેમજ સાધન સંપત્તિથી નવિન પ્રયોગો હંમેશા કરાય છે; જ્યારે જ્યોતિષમાં તો કેવળ ભૂતકાળનાં લખાણો ઉપર આધાર રાખી ગણિત ગણતરી પડે છે !

પૃથ્વી ફરે છે અને સમય જતાં તેની કાન્તિમાં કાંઈક વધઘટ થયા કરે છે પરંતુ

તે તરફ પૂરતું લક્ષ અપાતું નથી અને બહુ જુના કાળથી ચાલ્યા આવતાં ગણિત ઉપરથી કુંડળા કરવામાં આવે છે.

સંસારના અનેક વ્યવહારો અને અનેક બાબતો તથા શાસ્ત્રીય પદ્ધત પ્રમાણે કોનોનાં જળ કહેવાનાં સાધનોમાં માત્ર નવ મઠ, બાર બાવ અને બાર રાશી છે. હવે ખીજ નજીક મોઢાની શોધખોળ થઈ છે તેથી બાર મઠ બન્યા. તેપચ્છુન, દર્પણ અને પ્લુટો એ નજી નવિન મોઢો શોધાયો છે.

મંથકારોના મતમતાંતરોનો પાર જ નથી. આથી જ્યોતિષને જ્ઞાપીય કહેવામાં ધણી ગુંચવડો નડે છે. ડૉક્ટર કે વૈદ્ય રોગ નિવાન નાડી પરીક્ષા, ચિકિત્સા કે ઉપચારમાં ભૂલ કરે તો તેથી તેની કિંમત ઘટતી નથી. ચર્ચા-રપઠ બનતા નથી અને આપણામાં કહેવત છે કે ધણી દર્દીઓને મારી એકચપટ યાય છે જ્યારે તેથી ઉલટું જોધીઓ માટે જલ્દી ટીકા યાય છે. આશ્ચર્ય એ છે કે વૈદ્ય વધીલ અને વેરયા એ રોકડીયા, જ્યારે જોધી અને ડોશી ફેકડીયા કહેવાય છે. જો કે જોધી અને ડોશી સેવાભાવી વધુ હોય છે. આ વિદ્યામાં અડચણો ધણી હોવા છતાં સુધારા વધારા થતા નથી કે ઉત્તેજનો અપાતાં નથી. વળી કેટલાક બિરાદરો તો જ્યોતિષ અને દરત-રેખામાં જિનકુલ માનતાજ નથી અને ખોટા તેમજ કલ્પિત છે એમ ઉતાવળે કહી નાખે છે, જ્યારે જે ખરેખર સમજે છે કે મોઢાની અચર પૃથ્વી ઉપર દરિયામાં પાણીની બરતી ઓટ રૂપે થાય છે તો તેજ પૃથ્વી ઉપર વસતા માણસો ઉપર થાય તે રવાબાવિક છે. વળી જન્મ પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતમાં માનનાર

આત્મા યરીર કેમ ધારણ કરે છે ? તેનો અર્થ સમજનાર જ્યોતિષ ઉપર પૂછી શકા રાખી માને છે અને તેનો આશ્રય લે છે.

જ્યોતિષમાં જુદા જુદા સ્વતંત્ર ભાગો છે. જેમ કે (૧) જન્મપત્રિકા (૨) પ્રશ્ન જ્યોતિષ (૩) જૂમિમત જ્યોતિષ (૪) મુહૂર્ત જ્યોતિષ (૫) માંદગી વિષે (૬) ખેતીવાડી (૭) શેર સદા તેજ મંદો વિગેરે (૮) દવા-માન, નક્ષત્ર, વર્ષાદ, પવન, દાદ તાડો વિગેરે બાબતો.

જન્મપત્રિકામાં Directionસ બાવી ફળોનો પેટા ભાગ છે. નિરયન (હિંદુસ્તાન દેશમાં ચાલતી) પદ્ધતે દશા કાઢવાનો રિવાજ છે તેમાં અને સાયન (તમામ દેશોમાં ચાલતી) પદ્ધતે Directionસ માં સરખાપણું રીતોમાં (Methods) માં જરાય નથી, પરંતુ હેતુ બંનેના એક જ છે.

પૌર્વાસ અને પાશ્ચિમાત્મ પદ્ધતે મુહૂર્ત જ્યોતિષનાં મૂળ તત્ત્વો મળતા આવતાં નથી. પૌર્વાસ પદ્ધતે વિવાદ માટે એક માસમાં એક દિવસ શુભ શુદ્ધ શોધી કાઢવો લણી વખતે અશક્ય બને છે, વર વહુની કુંડળા મળતી આવે છે કે નહિ એ ઠરાવતી દેશી રીતો કદંગી છે. આમ કઈ પદ્ધત મદ્ય કરવી તેનો નિર્ણય કરવા વધારે જગા ઉતરતાં ગોથાં જ ખર્ચા પડે છે; અને વધારે ડાઘા વધારે ખરડાય એવું પણ બને છે.

દવામાન અને ખેતીવાડીમાં હાલનું જ્યોતિષ બહુજ મંદ મતિથી કામ કરે છે.

શેર, તેજ, મદી સદાની બાબતમાં જ્યોતિષ હજુ તો (આસ્કાપેટ) બારાખડી નેટકું જ ઉપલબ્ધ છે, ત્યાં તેની મદદ લેવાતાં અવનવી ઉચ્ચવપાયસો થાય છે.

માંદગીનું જ્યોતિષ વધુ પ્રગતિમાં હોઈ સાચી કુંડળી હોય તો બરોસાપાત્ર અને પાયાદાર છે. જન્મકુંડળીમાં પણ મંદવાક

વિષે મંદવાકની ચર્યાઆતનો વખત અને જોત્યર (ચાલુ) ગ્રહો ઉપરથી બહુ બારીક ક્ષી શકાય છે, દેહનું નિદાન કરી શકાય છે, દર્દ કયારે વધશે, કયારે ઘટશે, લંબાશે કે કેમ ? કષ્ટસાધ્ય છે કે અસાધ્ય છે ! વિગેરેનું જ્ઞાન થઈ શકે છે; સારો વૈદ્ય કે દાકતર જ્યોતિષની મદદ લઈને રોગનું નિદાન કરશે અને (Wrong Diagnosis) ભૂલ ભરેલા નિદાનમાંથી ઉગરશે. પ્રસ્તોમાં મદ રિશતિને અવલંબીને ઉપાયો પણ સૂચવ્યા છે પણ તેનો ઉપયોગ આપણા કમનશીય દેશમાં વૈદ્ય કે દાકતરો હાલમાં કરતા નથી. યુરોપ અને અમેરીકામાં કેટલાક દાકતરો આ વિદ્યાનો ઉપયોગ કરે છે અને તે મુજબ દવા કે સારવાર ચર કરે છે.

પ્રશ્ન જ્યોતિષ બહુ વપરાય છે. પાશ્ચિમાત્મ રીત અને આપણી રીતમાં કેટલોક તફાવત તો છે જ. આ જ્યોતિષ કેવળ પ્રશ્નના સમય (ટાઇમ) ઉપર અવલંબે છે. પ્રશ્ન પૂછનારને એકે જ જોશીમાં પૂરા બરોસો હોતો નથી, એટલે એક જોશીને પ્રશ્ન પૂછવા પછી તેનું કહેવું સાંભળી બીજા જોશીને બીજે વખતે તેનો તે જ પ્રશ્ન પૂછે છે અને પછી તેનું સાંભળી ત્રીજા જોશીને તે ત્રીજે વખતે તે જ પ્રશ્ન પૂછે છે. આમ જુદાં જુદાં વખતને લઈને ત્રણે જોશીઓની કુંડળાઓ જુદા જુદા પ્રકારની બને છે અને ફળ જુદા જુદા કહેવાય છે. તેથી આ વિદ્યા બરોસાપાત્ર નથી એવું જનતા ઉતાવળે માની લે છે. પરંતુ આમાં પોતે કેટલા અંશે જવાબદાર છે તેનો વિચાર લોકો કરતા નથી. આ જનતાનો કેટલો અન્યાય ? અને મંબીર બૂઝ ? પ્રશ્ન પૂછવાની જે વખતે ઇચ્છા થાય તે વખતની નોંધ કરી દરેક જોશીને એ વખત જણાવવામાં આવે તો ફળો જુદાં જુદાં નહિ કહેવાય અને જ્યોતિષમાં બરોસો એસશે.

જન્મપત્રિકાના ન્યોતિધમાં જન્મ સમય ખરો અથવા સાચો (Correct) જાણવામાં હોય અને સૂક્ષ્મતાથી ગણીત ગણી કુંડળી કાઢી હોય તો ખરેખર આ શાસ્ત્ર ઉપયોગી છે એમ દરેકને લાગશે. પણ જન્મ સમય ધણે વખતે ખરો હોતો નથી. જે સમય ખરો હોય તો જોધીઓને કેટલીક વખતે સ્થાનિક સૂર્યોદય કાઢતાં આવડતો હોતો નથી; એટલે પંચાંગમાં મુંબઈ, અમદાવાદ, પૂના વિગેરે મોટાં શહેરોના સૂર્યોદય આપેલા હોય છે તેમાં મનસ્વી રીતે અચૂક મિનીટો કમીગરતી કરી કે કમીગરતી ક્યાં વખર તેજ સૂર્યોદય જન્મ રચળતો માની લે છે. પ્રત્યક્ષ મણિતની લગનની રાશી અંશ નક્કી ન કરતાં મગે તે રચળના લગનપતરા (Table of houses) ઉપરથી લગનની રાશી અને અંશ માની લે છે અને ઇષ્ટ ધટ્ટી ટોળી ભેસાડે છે. પાછળથી એ ઇષ્ટ ધટ્ટી વજ્રોક્ષેપ અને છે. ફળ બનવાના પ્રસંગમાં ફેરફાર થતાં અગર બનવા સંજોગ પ્રેક્ષા ન બનતાં ન્યોતિધમાં જનતા અધ્યામૂમવે છે,

સારો ન્યોતિધી સૂક્ષ્મ મણિત મણી, પ્રથમથી જન્મ સ્થળે ધડિયાળ બરાબર રાખ્યા પ્રમાણે કુંડળી ઉપજાવે અને લગન શુદ્ધ કરે તો ચોક્કસ ફળો માટે એમાં શંકાજ નથી. મતમતાંતરો દરેક સાયન્સમાં થોડા ધણા પ્રમાણમાં હોય છે જ વૈજ્ઞાનિક ધંધામાં ક્યાં જુદા જુદા મતો નથી ? ન્યોતિધમાં મતમતાંતરો ધણાજ છે. કેવળ પુસ્તકો દ્વારા અગ્નિ જનતા મેળવે છે અને પુસ્તકોનો પ્રચાર બહોળો રહ્યો એટલે આમ જોધી બન્યા; અને ઝાઝા ઠાથા રણિયામણાને બદલે Too many cooks spoil the broth એ પરિણામ આવ્યું.

દેશી ન્યોતિધમાં સવાધથી શ્લોકો છે

પરંતુ તેના ચોથા ભાગના એ શ્લોકો ધણાજે જોધીએ જોયા નહીં હોય. પાશ્ચાત્ય ન્યોતિધીઓ પણ મતમતાંતરના જોધી બન્યા છે. કુંડળી પણ એક જાતની યતી નથી. ભાગ્યે જુદી જુદી ૧૧ રીતે કઢાય છે. દરેક પોતાની રીત ઉત્તમ માને અને તે તેના મત પ્રમાણે આધારવાળી પણ જ હોય. મતલબ કે ભાવ રચણ કરવાની રીતો પાશ્ચાત્ય પણ મુન્ડવણોવાળી છે, તેથી છેવટે જે માર્ગે ધણી જાય છે તે માર્ગ મહજુ કરવા પડે છે. પ્રત્યક્ષ ફળને અનુલક્ષી પદ્ધતિ ઠરાવે તો તે ઐયરકર ગણાય.

ભૂમિમત ફળાધીશનાં સાધનો તદ્દન નહિ જેવાં છે. ધણા ન્યોતિધીઓ વર્તમાનપત્રો દ્વારા અને માસિકો દ્વારા તો કેટલાક સ્વતંત્ર વર્તારા બહાર પાડીને ફળો દર્શાવે છે, પણ બધાના વર્તારા ખરા પડતા નથી. લઠાઈ અચૂક વખતે જ બંધ પડશે, એમ જણાવેલું, ઠોપતું ઝાણું ખરું પડ્યું નથી, અસ્સલના વખતમાં આ ભાગના ન્યોતિધ માટે પાયા તરીકે રાગ્નઓની કુંડળીઓ ઉપર આધાર રખાતો. કહેવત છે કે “ રાજા કાલક્ય કારણ ” પણ હવે તો આગળ જેવાં રાગ્નજ રહ્યા નથી. જ્યાં રાગ્નઓ છે ત્યાં પાલોમેન્ટ જેવી સંસ્થાના બહુમત પ્રમાણે રાગ્નને વર્તવું પડે છે. પરા-પૂર્વથી ધણા દેશોની રાશી ચાલતી આવી છે એ રાશી લગનની છે કે ચંદ્રની છે તે સ્પષ્ટ થઈ ચકવું નથી. કેટલાક જોધીઓ તે દેશના લગનની રાશી માને છે; પણ ધણા એમ માને છે કે એ રાશીમાં પાપગ્રહ આવે ત્યારે જે તે દેશને પીડા થાય અને સારા મહો આવે ત્યારે લાલ થાય. વળી એ રાશીના ગુણધર્મ તે દેશની જનતામાં આવે. આ માનવું જ વધારે યોગ્ય છે. અમાસ, પુનમ, મહજુ, સંક્રાન્તિ અને મોટા ગ્રહોના યુતિ યોગની કુંડળીઓથી

એ દિશાતુ ગાન થાય છે પણ સંપૂર્ણ તો નહિ જ, આમ જે સાધનો જ્યોતિષની દ્રષ્ટિએ મળે છે તે ઉપથી જ્યોતિષી ફળાધીશ ઉપજાવે છે

Stars incline and never Compell તે સૂત્ર અનુસાર તેમજ Will power is stronger than astral power તે સૂત્ર અનુસાર આત્મશક્તિ તે મહોની શક્તિ કરતાં વધુ બળવાન છે અને માણસ એ સ્વતંત્ર વ્યક્તિ છે અને દયા વમરના નસિમનો શિકાર બનતું નથી. જ્યોતિષની દ્રષ્ટિએ પ્રારબ્ધને માન નથી. જ્યોતિષ વિદ્યાથી આગળથી પોતાનું ભાવી જાણવાથી દરેક પ્રસંગે આત્મશક્તિ કેળવતાં પારેલા રસ્તે વાળી શકાય છે. જેમ વ્યક્તિનું તેમજ જનસમૂહનું એટલે અનેક માણસો ભેગા થઇ પોતાના હેયનું ભાવી ફેરવી શકે છે. પારે કે એક દેશમાં ધરતીકંપ થવાનો યોગ છે. આ કુદરતી પ્રસંગને ટાળવા (અટકાવવા) આપણે અસમર્થ છીએ. પરંતુ ધરતી સંભાળ અને સાવધાની રાખવાથી અને પ્રયત્નથી આવયેતીનાં પગલાં બરવાથી જનમાલની ખુવારી બહુ થતી ઓછી કરી શકાય. આમ જ્યોતિષની મદદ લેવી દરેક માટે હિંમતી થશે

જ્યોતિષ ચેતવણી આપી છૂટ્ટ થાય છે. તે ચેતવણીનો અગમ્ય કરવામાં ન આવે તો સહન કરવું પણ પડે. હાખસા તરીકે, ધડિયાળમાં રાતના અગિયાર વાગ્યા છે એટલે વાસ્તવિક રીતે આપણે પથારી તરફ ઉઠવા માટે જવું જોઈએ. આમ તે ધડિયાળનો ઉપયોગ ન કરતાં જ્યાં તે ત્યાં બેસી રહીએ તો તે નિર્રથક છે. જેમ ધડિયાળ તમારા મનમાં વિચાર હોય કે ન હોય તો પણ પોતાનું કામ ક્યો જ કરે છે તેમ મહો પણ પોતાની નિયમિતતામાં ક્યો કરે છે. મારે તેનો ઉપયોગ આપણે કેવી રીતે કરવો તે આપણા ઉપર આધાર રાખે છે -

પરાજ મહોની પાપી અસર તમેથી બચવા માટે દરેક વ્યક્તિની ફરજ છે ૧ તેણે ઇશ્વરમાં શ્રદ્ધા રાખી સાચી વશાદાર અને બીજા બોધ લઇ શકે તેવી સદાચારી નીતિમય જીંદગી માળવી, અને સ્વાર્થિ, ધનના લોભી, પાપી વૃત્તિવાળાઓને વ્યક્તિમત કર્મ અને જનસમૂહના કર્મના ફળનું જ્ઞાન કરાવી પરાજ મહોની પાપી અસર તમેથી ધીમે ધીમે બચાવવા પ્રયત્ન કરવો. આમ કરવાથી હાલની કુમાર્ગે દોરવાયેલી પ્રજા ધીમે ધીમે હમદર્દી બની ભાતુભાવની લામણી કેળવશે અને આપોઆપ શાંતિ જળવાતી જશે.

જ્યોતિષ ફક્ત ફિઝીકલ કે મેટીરીયલિસ્ટીક ફિનિયાને જ લાગુ છે એમ નથી, પરંતુ માણસ પ્રથમ જ્યોતિષની મદદથી પોતાના શુશ્રુષુઓનો ઉડો અવ્યાસ કરે અને ત્યારપછી બહોળો અવ્યાસ થતાં બીજાને પણ આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિએ મદદગાર થઇ પડે. આર્ગા સંસ્થાપ અને આત્મશ્રદ્ધા જેટલે દરજ્જે વધારે તેટલે દરજ્જે ફળાધીશ વધુ સાચું નિવડે. આમ સાચા જ્યોતિષને બદલે હાલમાં તો "Black magic" વામમાર્ગીઓ બહુ ગ્રેત વિગેરે ઉપર સાધનાઓ મેળવી ભૂતકાળ તથા વર્તમાનકાળનું સાચું કહે છે અને લોકોમાં શ્રદ્ધા બેસાડે છે. બલિબનાં વાત જોઈ લેવાશે, તેમ વાહવાહ ખડાઈ મારતા સ્વાર્થી લોકોને ઓઠાં વચનોથી કુલાવી હવામાં બાયકા મરાવે છે. લોકોયા હોય ત્યાં ધૂતારા બૂખ્યા ન મરે તે સૂત્ર અનુસાર ધન તથા આમરના લોકોઓ આવા જોશીઓની વાણીથી આક્રિંત બને છે, અને વખત આવ્યે ગોથા ખાય છે.

એકજ જ્યોતિષ વિદ્યાથી બદારની ફિનિયાની હકીકત દર્શાવે રૂપે દેખાય છે. તેજ વિદ્યાથી ગાનસલાઓઓ અથવા આત્મતત્ત જાણનાર આત્માની પ્રગતિ શોધે છે

અને જીવાત્મામાંથી કામ અથવા કર્મ કે પ્રકૃતિમાં જઈ અનુભવથી અંતરંગીનમાં વધારો કરી પાછા જીવાત્મામાં જાય છે.

દરેક ન્યોતિય ભણનાર વિદ્યાર્થીએ ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ કે ગ્રહો, રાશિઓ અને ભાવોનો સાચો અર્થ “શક્તિઓનાં લક્ષણસૂચક ચિન્હ છે” કે જેમાં યદને જીવન શક્તિ એટલે પ્રાણ અગર જીવાત્મા ખરાબ વાસનાઓ દુર ખસેડી પવિત્ર થાય છે. આપણે કેવળ મંદર (પ્રકૃતિ) નથી પરંતુ જીવાત્મા છીએ. આખી દુનિયામાં જીવાત્મા છે. માત્ર તે જુદી જુદી રિથિતિમાં છે અને તે કુંડળીવાળો આ રિથિતિઓનું વર્ણન ખતાવે છે. ખીજાને ઝાળખતાં પહેલાં દરેક પ્રથમ પોતાને ઝાળખવો જોઈએ. કારણ કે જ્યાં સુધી તે પોતાની જાતને ઝાળખી શકે નહિ ત્યાં સુધી ખીજાને ક્યાંથી ઝાળખી શકે ? પોતાપણું Personality તે પોતે જ છે એમ નથી પરંતુ He તે અગર I હું તે જુદો જ છે. Ego (હું) તો કુંડળીની પાછળ છે; જ્યારે પોતાનાં જ આત્માને ઝાળખે ત્યારે ન્યોતિયી ન્યોતિયની હેઠલી ટોચે પહેાંચે કહેવાય અને જ્યારે તે આમ આગળ વધશે ત્યારે તે એક નિપુણ ન્યોતિયી બનશે અને ન્યોતિય ઉપર નવો પ્રકાશ પાડશે. જ્યારે માણસને એમ શંકા લાગે કે ગ્રહો મારા ઉપર કેમ અસર કરે છે ? ત્યારે માણસે આત્મા શરીર કેમ ધારણ કરે છે તે ઉપર વિચાર કરવો અને સમજવું. આમ સમજ્યા શિવાય ન્યોતિયનો ખરો અર્થ કે હેતુ નથી, અને જુદી અને મન વચ્ચે આત્મા ગોચાં ખાયાં કરશે.

વિચારો સારા રાખવાની કાળજી લેવાય તો કર્તવ્યો પોતે જ પોતાની કાળજી લેશે. કળાદિ કહેતાં પહેલાં ન્યોતિયીએ ખાસ ધ્યાન આપવું કે એકાગ્રતા કેળવવી અને

સ્વતંત્રપણે, ખીજા પુસ્તકો ઉપર આધાર રાખી સંશયમાં પડવા શિવાય, પોતાનો નિર્ણય કુંડળી ઉપર આપવો. પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં જતાં પહેલાં સિદ્ધાન્ત વિલામતું બરાબર મનન કરવું. ન્યોતિયમાં જે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયાં છે તેમાં રહસ્ય છુપું રાખેલું છે. આ વિદ્યાને ધાર્મિક વૃત્તિ અને પવિત્રતા સાથે ધાઢો સંબંધ છે. છીયની કિંમત મોતી જેટલી ઉપજતી નથી, મોટે આંતરિક અર્થ શોધવો.

જેટલી હૃદયની શુદ્ધ ભાવના તેટલી જ ધંધાની ખરી અને સાચી પ્રગતિ. આમ જો ન્યોતિયનો ડહાપણભરેલી રીતે ઉપયોગ થાય તો તે વિદ્યા જ્ઞાનને માર્ગે દોરી જાય.

આપણામાં કહેવત છે કે “જનસેવા પ્રજુસેવા” આમ આ વિદ્યાનો નિઃસ્વાર્થપણે ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તે જરૂર શ્રેયસ્કર નિવડે.

ખરજીવું તથા ચામડીના તમામ દરદો માટે ખાત્રીલાયક ઇલાજ
ખરજીવું-લીકું, સુકું, નવું તેમજ
જીવું જડ ઘાલી બેઠેલું તથા દરાજ,
ખસ, ખુજલી અને ચામડીના
તમામ દરદો ઉપર અજમાવો.

Dr. Dhruva's

SKINOLIN

ડૉ. ધ્રુવજીવું સ્કીનોલીન

કિંમત રૂ. ૨) (એક અંશ ડીનીના)

ટપાલ ખર્ચ જુદું.

લખો :

એકલા બનાવનાર તથા વેચનાર

અજય ટ્રેડીંગ કું.

જંખુબેટ, હાંડીયા બજાર, વડોદરા.

તો ઘણું કરી શકાય. આપણું રક્ષણ, સ્વ-
માન તેમજ ઉદ્ધાર, જોડેલો આપણે કરીશું
તેટલો વશે.

એક નાની સરખી પણ ધ્યાન ખેંચે
તેવી વસ્તુ સમય સાથે કંઠી લઈ લેશે.
આપણે ઓઝોળ ઓઝોની સાથે અન્યાય,
દુઝો જે કહો તે કરીએ છીએ. આપણે પુરુ-
ષોની ટીકા કરીએ છીએ તે ઠીક છે પણ
પુરુષની સાથે એક ઉપર બીજી તરીકે લગન-
થી જોડાનાર કે સાથે રહેનાર ઓળ હોય
છે ને ! સ્ત્રી ઉપર સ્ત્રી તરફથીજ જુલમો
થાય છે એ વસ્તુ નવી નથી છતાં એટ-
લીજ સાચી છે. આ જાહેરો વિચારતી નથી
કે એમના વતનથી પોનાની ખેંડોને જ
હુઝી કરી રહી છે. ઠાઈ વાર કડવો ઘુંટડો
ગળવો પડે તો તેમ કરીને પણ પોતાની
ખાતર આત્મભેગ આપવો પડે તો આપીને
પણ જો સ્ત્રીઓ આવાં કાપોમાં સાચ ન
.પે તો આવા પ્રશ્નો જોવા થાય જ નહિ.
દુકામાં ઓઝોના પ્રશ્નોમાંથી આપણે

દર વર્ષનો કાર્યક્રમમાં એક જો લઈ તેનેજ
પાર પાડવા માટે પોતાની શક્તિ રોકવી
એ ઠીક છે. ધુણી વસ્તુ સામટી કરવા જતાં
કોંઈક વાર એક પણ ગરાબર ચતી નથી.
આથી મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આપણે
હમણાં તો સ્ત્રીઓ અને પાળકોનું આરોગ્ય,
શારીરિક અને માનસિક રીતે વધે અને
નિરક્ષરતા ઓછી કરવાના પ્રયત્નને વરસ
માટે અપનાવી તે કામ હાથ પર લઈએ
તો સાફ. જોકે અખિલ હિન્દ મહિલા પરિ-
ષદની શાખા તરફથી પણ કામને માટે સૂચ-
નો તો મેળશેજ.

છેવટે આ મંડળનાં કાર્યકર્તા જાહેરો-
ને હું ધન્યવાદ આપું છું. સાથે એટલી
સૂચના કરવાની જુલમતા કદાહું કે આપણે
આરંભગર ન થઈએ એ ધ્યાનમાં રાખજો.
આ મંડળનો ઉત્તરોત્તર વધારે ને વધારે
વિકાસ થાય, સહજતા મળે અને તે એક
આદર્શ સંસ્થામાં પરિણમે એવું મનુષ્યું છું.
આપ સફળતા કરીને આભાર માનું છું.

તમારા માથાના દુઃખાવા માટે

ડા. ચ. મ. નંડ પેન બા. મ.

વાપરો

દરેક જગ્યાએ મળે છે.

એમ. મણીલાલ એન્ડ કું.

૪૩, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, કોલ, સુભઈ ૧

સંપાદક :
કુલ જોષીપુરા

ગુણસુત્રી

મંજી સીદ્ધાપદ્મી

આવૃત્તિ અને પ્રકાશક : સ્વ. જયકૃષ્ણ ના. વામો

અનુવાદક :
નાયરલાલ દેસાઈ

★

ઓગસ્ટ '૪૭

★

પૃષ્ઠ ૨૪ મું
પૃષ્ઠ ૪૮ મું

સંપાદક :

અકુલ ભોપાપુરા
રતનનિવાસ, કોચરણ રોડ,
પાલડી, અમદાવાદ

અને સંપાદક : રવ. જયકૃષ્ણ ના. વર્મા.

વ્યવસ્થાપક :

નટવરલાલ ઠક્કર
છાણામિત્ર પ્રેસ,
વડોદરા.

પૃ. ૪૮ મું.]

ઓગસ્ટ : ૧૯૪૭

[અંક ૬]

રાજકથાની લોકગીત :	શ્રી. રમણિક કિશનલાલ મહેતા	૨૩૧
રવ હાદાજીને અંજલિ :	શ્રી. કીર્તિ	૨૩૪
અનસૂયા :	શ્રી. ચોપરાલાલ સી. છાંરીયા	૨૩૫
મહર્ષિ નેત્રસ ઓલન :	શ્રી. ધામોન્દ્ર ન. ત્રિપાઠી	૨૪૨
નેધિયોધીમાંથી :	શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર મો. કસાઈ, બી. એ.	૨૫૨
વનદેવી :	શ્રી. રવિચંદ્ર ન. પાઠક	૨૫૫
ગરીબીનું અલિહાન :	શ્રી. પ્રવિણ ઠક્કર	૨૬૩
લતા-અભય (ચાણુ વાલી) :	શ્રી. મુવકુમાર	૨૬૭
વંદન :	શ્રી. કિશોરચંદ્ર હીરાચંદ પારેખ	૨૭૦
શીમતિ સૌ. કમલાબાઈ તિલક :	શ્રી. હ મો પટેલ	૨૭૨
બાળકનું દર્શન :	શ્રી. મુવકુમાર ભોપાપુરા	૨૭૪
શ્રી. વસંત ગદસં સ્મૃતિ, વડોદરા	૨૭૬

વાર્ષિક લવાગમ : દિન્દ માટે રૂ. ૫-૦-૦ : પિરેશ માટે ચિલ્ડ્રેન દસ : છૂટક નકલ ખાર આના

જાહેરખબરના આવ

આખું પાન
રૂ. ૫૦

અડધું પાન
રૂ. ૩૦

પા પાન
રૂ. ૨૦

કવચેન :: ૨ - ૩ : રૂ. ૨૫૦ (દરેકના) :: ૪ : રૂ. ૫૦૧ (બે રંગમાં)

બે રંગમાં છાપવાના ફોટા આવ

ફોટો માટે ખર્ચ પત્રવ્યવહાર કરો.

“ શુભમુન્દરી ” કાર્યાલય : રાવપુરા : વડોદરા.

નામાંકિત
ડૉક્ટરો
શક્તિ માટે
નામાંકિત
દવા જ
ળતાવે છે

અંડુનું નામાંકિત રકતો-ફોસ્ફો-મોલ્ટ
નબળાં સખળાં બાળાંને ઉપયોગી છે. સાબું
માથુસોની શક્તિ એનાં સેવનથી સચવાઈ રહે
છે, અને માંદાંને, માંદગી પછીની નબળાઈ
નાબૂદ કરી, નવજીવન આપે છે.

અંડુનું રકતો-ફોસ્ફો-મોલ્ટ સ્વાદિષ્ટ અને
તાકીદે તાઝગી આપનાર છે, અને તેથી નાનાં
બાળકો તેમજ મોટાં સૌ
હેઠ સહેલાઈથી લઈ શકે છે
પોષણ આપનાર, સ્ફુર્તિ
આપનાર અને ખાસ કરીને
લોહીની લાલી વધારનાર—

અંડુ
રકતો
ફોસ્ફો મોલ્ટ

અંડુ
રકતો-ફોસ્ફો-મોલ્ટ

જોકે વાર અવશ્ય અનુભાવે ।

અંડુ ફાર્મા. વર્કસ લી. મુંબઈ-૧

વરોદરાના એજન્ટો :—

- (૧) વેદ ભવાનીશંકર અને હરીશંકર શં,
- (૨) એસર્સ બી. એમ. ઠક્કરની ફા.

રાવર પાસે, વરોદરા.

પરજ... આંતરીક બિમારી- નું બાહ્ય લક્ષણ

ખસ ચામડીથી વધારે જાણ છે.
સમજા ચામડીના દરદેા લોહી
વિભારને અંગે થાય છે. આ દિવ-
સોમા કસોડીથી પુરવાર થએલ
રક્તદોષાંતક સર્વોત્તમ લોહી સ્વ-
ચ્છ કરનાર છે. આ આયુર્વેદિક
ઇલાજ અઘડતર વિજ્ઞાનિક ધોરણે
તેવાર થાય છે તે ચામડીને ખસ
રહિત દરવામા લોહીને શુદ્ધ કરે છે
અને વધારે છે દરેક જગ્યાએ મળે છે.

જે મહોરનીવચર તમે
વિશ્વાસ મૂકી શકો.

રક્ત દોષાંતક

આયુર્વેદાશ્રમ ફાર્મસી લિમિટેડ અહમદનગર

ગુણસુબ્દરો

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

પુસ્તક ૪૮

..

આગસ્ટ : ૧૯૪૭

..

અંક ૬

રાજસ્થાની લોકગીત

રામજી, યુગતડે પરભાત
માત જસોદાજી દાંતજી મોગિયો
રામજી, મોગ્યો હે બેર દોય-ન્યાર
બહુ એ હરીલી ન મુશ્યે ય ન સોભાગી.

રામજી, બાહર સેં આયો નંદજી કો લાલ
માત જસોદા જી, સુણમણી ક્યૂં હુથી
બેટા રે, યા રે ધર જોછે ધર રી નાર
કહ્યો ય ન માને રે ખૂડી સાસ કો.

રામજી, ચાલ્યા એ નંદજી કો લાલ
દાંતજી લાયા જી કાચી કેળ રે
માતા એ, સુઠો ના, દાંતણિયો જી રોડ
યા રે દાંતજી કી જી વેળા અળ હુથી.

બેટા રે, તૂં કર, યા રી રુકમણ ને કરાય
મ્હા રે દાંતજી કી તો વેળ્યાં ટળ ગયી.

માતા એ, કહો એ તો લેજો જી રુકમણ બાપ કં
માતા એ, કહો એ તો હેવો મ્હે નિડાર
બેટા રે, ક્યાને થે હોજો રુકમણ બાપ કં
બેટા રે, ક્યાને થે હેવો રે છિટકાય
મન મૂં ઉતારો રે રુકમણ નાર ને.

રુકમણ, સુઠો ના કરો સિણગાર
વિડક સુપાથી થો રે બાપ કં
રામજી, જૂઠા થે, જૂઠા ના બોલ
સાવણ આસાં જી માચી-નયે વીર કં.

રુકમણ, સુઠો ના કરો સિણગાર
બેટો જી નયો વડદે વીર કં
રામજી, અળકે થે બોલ્યા હો જી સાંચ
અળ તો મ્હે નસ્યાં જી મ્હો રે બાપ કં.

રામજી આપ ઘોડે અસવાર
રુકમણ ને રુણરુણ જુપાય ઘો

રામજી, આથી હે બાવની સુનડ
લેં ગિચ ડેરા જી રામજી ઠાળિયા.

રામજી, અડખડ સૂડચા છે પાન
સુરડ વિછાયો જી સીતા વિછાવણો.

રામજી વન મેં તો છોડી સીતા એકલી
ઝિરઝિર વરસે છે મેહ
કંડી સી રહવ આપ રામજી ચલાયી.

રામજી, સીતા કં નયો છે પૂત
ધૂંટી તો દેણિયો વન મેં કાચ નહીં.

માતા એ, ચુકો ની, બાહર આવ
 પગો મેં પડેગી થારે કુળવહૂ
 બેટા રે, થે ચિરજીવી, નેકજી કા લાલ
 પગો રે પડે જી અપહી માય કે
 માતા એ, અવકા સા બોલ ન બોલ
 પગો તો પડેગી જી સાસુ-નણુક કે.

આ ગીતમાં વહુ પર સાસુએ ગુનરેલા અત્યાચારનું વર્ણન છે.

જરા જેટલી બૂલ માટે સાસુ વહુ પર એટલી ગુસ્સે થાય છે કે પુત્રના મનાવ્યા છતાં
 યે તે નથી માનતી. અન્તમાં માતૃભક્ત પુત્રદ્વારા બિચારી નિરપરાધ, નિરાધાર વહુને
 ધરમાંથી બહાર કઢાવી મૂકીને જ એ જાય છે. માતાનો સાચો પુત્ર પોતાની અબળા પત્નીને
 હિનજડ જંગલમાં એકલી મૂકીને પાછો ફરવા છુટે છે; પરંતુ એ વેળાએ, જંગલમાં, જ
 એને પુત્ર પ્રસવે છે. છતાં યે સામુદ્રી જળરી અકાષ અને મહેલ્યાબાજ પૂજી વહુને દાખલ
 થવા દે છે. અને તે પછી ક્યારે ? પોતાના પુત્ર સાથેની વાતો પરથી સમજાય છે કે ત્હને
 ઓઠ પોતાની પુત્રવતી પત્ની તરફ દળી રહી છે ત્યારે.

પ્રમાતના પહોરમાં સાસુએ બે ચાર-વાર દાતજી માગ્યું; પરંતુ વહુએ એ ન સાંભળ્યું.
 બહારથી પુત્ર આવ્યો. ત્હેણે પૂછ્યું: માતા, ! તું ઉદાસ કેમ છે ? ઉત્તર મળે છે કે:
 બેટા ! ત્હારા ધરમાં ઓછા ફૂળતી સી છે: જે વૃદ્ધ સાસુનું કહ્યું નથી માનતી.

પુત્ર જન્મને ઠાપી ફેળતું દાતજી લઈ આવ્યો.

માતા, ઉઠો, અને દાતજી કરી લ્યો. ત્હમરે દાતજી કરવાનો સમય થઈ ગયો છે.

હે બેટા, દાતજી કરું કર, ત્હારી વહુને કરાવ: મ્હારો દાતજી કરવાનો સમય તો
 ચીતી ગયો.

આશોકિત પુત્ર આ સાંભળીને કહે છે: હે માતા, કહો તો વહુને એના બાપને ત્યાં
 મોકલી દઉં: અને કહે તો એનો કું ત્યાગ કરું.

સાસુ વ્યંમમાં કહે છે: હે બેટા ! તું શા માટે વહુને ત્હેના પિયર મોકલે છે અને
 શા માટે તું એનો ત્યાગ કરે છે. તું એને સદાને મારે ત્હારા મનમાંથી ઉતારી મૂક.

માતાના સપૂત પુત્રના હાથની વસ્તુ નહોતી કે તે એને હૃદયમાંથી ઉતારી શકે.
 એટલે તે પત્નીને ફોક્ષાળીને વનમાં મૂકી આવવા નમ છે.

તે કહે છે: હે રૂઝિમણી ! જીહીને શુંમાર સજી સે. ત્હારા પિતાને ત્યાં લગન લેવામાં છે.

પત્ની કહે છે: હે સ્વામી ! જૂહું ન બોલો. આવજીમાં તો મ્હારા બાઈના ધરમાં
 આશા હતી-મ્હારી વાળીને સંતાનપ્રાપ્તિ થવાની હતી.

પત્નીની વાત ઉપરથી પતિને ચોગ્ય કારણ મળ્યા આવે છે. તે કહે છે: હે રૂઝિમણી
 જીહીને શુંમાર સજી સે. ત્હારા વાળને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો છે.

બોળા ઝી એ વાતથી ઠગાઇ જાય છે: અને કહે છે. હે સ્વામી ! હવે તહમે સાચી વાત બોલ્યા. હવે તો હું મ્હારે પિયર જઈશ.

પતિને તો એટલું જ જોઈતું હતું. દુરત એને સાથે લઇને ચાલી નીકળે છે. તે પોતે તો ઘોડે ચઢીને ગયો અને પત્નીને રૂઝુચુ રજીકતી વેલડીમાં બેસારીને.

આગળ જતાં બાવન હજાર વીધાવાળું ઉજ્જવલ જંગલ આવ્યું. વચમાં પતિએ પડાવ નાખ્યો. એણે ઝટપટ વૃક્ષોનાં પાંદડાં તોડી લાવીને પત્નીને માટે શમ્પા બિછાવી દીધી.

પતિએ પત્નીને વનમાં એકલી છોડી. ઝરમર ઝરમર મેઘબિયો વરસવા લાગ્યો. કંડો પવન ફુંકાવા લાગ્યો. પત્નીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. એને સાંત્વન આપનારું પણ કંઈ નથી.

આગળ જતાં સમગ્રય છે કે પતિ ઉત્કંઠા રેણી શકતો નથી અને પત્નીની પાસે પાછો આવે છે. પુત્રનો જન્મ થયો છે એ જોતાં તો પત્ની પ્રત્યેનો હૈનેા પ્રેમ અને બાળક પ્રત્યેનો વાતસલ્યભાવ જાગી ઊઠે છે; અને તે પત્નીને ઘેર પાછો તેડી લાવે છે.

ધરનાં બારણાં બંધ જોઈને તે કહે છે: હે માતા ! ઊઠીને ખંદાર આવો. ત્હમ્હારી કુળવધૂ ત્હમ્હારા ચરણોમાં પડશે.

માતા કહે છે: હે પુત્ર ! તું ચિરંજીવ થા ! વહુ ત્હેની માતાને પગે પડશે.

આ બંધ વચનથી પુત્રને થીડ ચઢે છે: હે માતા ! આવાં વાંકા વેશુ ન બોલો. તે ત્હેની સાસુ અને નણંદતા ચરણને સ્પર્શ કરશે.

ઉપરનાં ગીતની ભાવનાને મળતું આપણે ત્યાં એક ગુજરાતી ગીત પણ મળી આવે છે.

પ્રભાતિયું

શ્રી પરભાતને પોર, દેવકીજીએ હાતજી માગીયાં

માગ્યાં માગ્યાં વાર બે વાર,

રૂખમણીએ શબ્દ ન સાંભળ્યો.

હરિના હાથમાં પાન પચાસ

મેડીએથી શ્રીકૃષ્ણ ઉતયો.

મારા નાનેરા બળલદ્ર વીર

ગંગાને ઢાંઠે ઘર કરો.

ત્યાં કાંઈ રાખોને રૂખમણી નાર

માતા વચન કેમ લોપીયું!

સ્વામી શે રે અમારણે વાંક

શે રે માટે રે અમને દૂર કરો !

ગોરી તમે મારા હૈડાનો હાર

માતા વચન કેમ લોપીયું ?

સ્વામી શ્રીઆળાના માસ
મથરૂનાં ગોઠડાં મોઠલાવળે !
સ્વામી બિનાળાના માસ
કુલના તે વીંઝણા મોઠલાવળે !
સ્વામી ચોમાસાના માસ
ચુનાળાંધ હવેલી ચણાવળે.
રાખીશ રાખીશ માસ છ માસ
છઠ્ઠે તે માસે તેડાં મોઢવીશ.

(ચુંદરી ભા. ૧. ગીત, ૧૬. પૃ. ૬૧) *

શ્રી. રમણિક કિશનનલાલ મહેતા

સ્વ. પૂ. ઠાઠાણને અંજલિ.

(૧)

એક હતા,
ઠાઠા હતા,
અણમોણ હતા.
અનુષમ હતા.

(૨)

પ્રિય હતા,
સ્વજન હતા,
હિલના હરીયાવ હતા
શરીરના નિર્જલ હતા

(૩)

ઠાઠા હતા,
હિતેચ્છુ હતા,
રૂના વેપારી હતા
સૌના મુરખી હતા

(૪)

કુટુમ્બમાં તે હતા
સાતિમાં પહેલા હતા
ભગ્ન હૃદયે આ કહું
અમ દિલ એક હતું

(૫)

એ ! ઠાઠાણ ગયા
સૂણી અંધારાં આવ્યાં
મનનાં વેણ નિકળ્યાં એ વાર
પ્રભુ શાન્તિ આપે એ વાર

(૬)

બસ પ્રાર્થના એક ઠેર
પ્રભૂની પાસે માગી લઉં
આપળો શાન્તિ અનંત એમને
અનંત સૂખી રાખળો સૌને

(૭)

એ ! ગયા પણ સ્મરણે રહી ગયા
એ ! ગયા પણ દિલ મૂકી ગયા
એમની સ્મૃતિ તાણ કરતા ગયા
એ ગયા પણ કર્તવ્યદિક્ષા કઇ ગયા

શ્રી. દીર્ઘિ

અ ન સૂ ચા

લેખક : શ્રી. પોપટલાલ સી. ધર્યાઆ

અનસૂયા સંસ્કારી-ચારિત્ર્યવાન બાલા હતી. ચારિત્ર્ય એ માતૃપિતાની વંશોદ્ધ બેટ હોય છે. વાતાવરણ તેને સંસ્કાર અર્પે છે, ચારિત્ર્ય સંસ્કારની મિશ્રતા જીવનમાં સોદામણી સંધ્યા શા રંગે પૂરે છે. અનસૂયાને આ બધું તે બેટ ૩૫ હવું. પંદર વર્ષ વિતાવતા પહેલાં માતા સ્વર્ગગામિની બની. તેટલા સમયમાં અનસૂયાએ ગૃહસંસારનું યથોચિત જ્ઞાન મેળવી લીધું હતું. શ્રીમંત પિતા ફરી પરણ્યા માત્રતા ન હતા. પણ અનસૂયાના આમહને માન આપી તેની બાઈપ્રેમની આર્કક્ષાને પૂર્ણ કરવા ફરી લગ્ન કરવું પડ્યું. અને અનસૂયાને નવીન અનુભવ થયો, જે વિચારો ન હતો. અનુભવવાનું આવશે તે હૃદયું ન હતું, તે આગળ આવ્યું. આવનાર અપરમાતા અર્ધ સંસ્કારી હતી. ચારિત્ર્યવાન જરૂર હતી. સંસ્કાર વિનાનું ચારિત્ર્ય નિર્મોલ્ય છે. અનસૂયાની સંસ્કારી બાધાએ અપરમાતાનું હૃદય જીતી લીધું. અર્ધ સંસ્કારી માનવી કાં તો સંસ્કારીતાના શિખરે પહોંચે અગર પતનના દાર સમીપ, વ્યથ છે. આવનાર અપરમાતા હવે અપરમાતા ન હતી. હવે તો અનસૂયાની સગી માતાના બિરદે હતી.

‘ હવે અનસૂયાને પરજીવણી ભેદ્ય છે ? સત્તર વર્ષ થયાં ’ અપરમાતાએ શ્રીમંત શેઠને બોજન કરતાં કહ્યું.

‘ તારો વિચાર ક્યાં છે ? ’ શ્રીમંત પ્રશ્ન કર્યો. લગ્ન-વિવાહ પ્રસંગે ઓમત વધુ પુછાય છે.

‘ વિચાર તો તમારે કરવાનો. હું શું ભણું ? ’ પાછો અપરમાતાનો બાવ લાવી શેઠાણી બોલ્યા.

‘ અરે ! પણ મને શી ખબર, ધંધામાં ગુચવાયેલો હું શું ભણું. ’

‘ તમારે શા સાફ ખબર રાખવી પડે, પણ-કદાચ કંઈ અયોગ્ય થયું તો સમાજ મારા નામને લોક બત્રીશીએ ચઢાવશે. ’

‘ બહે. મને સમાજની ધુરવા નથી, સગી માતાના મરણથી કંઈ બધું જ અયોગ્ય ન થાય. મારી દિકરી તો તારે પુત્રી જરાખર છે. પછી સમાજના બેલે આપણે-વું અગર હું-હલકાં પડવાનાં નથી. ’

‘ તો બહે. પેલા નંદલાલના કીરિટકાન્તની પત્ની હમણાં જ ગુજરી ગઈ છે, કીરિટ સારો, ધર સાફ, મારી અનસૂયા ને કીરિટકાન્તનું ભેટું દોષી ઉઠશે, આખી માતિમાં આણું બીજું એકે ય સ્થાન નથી. ’

અને સાચે બન્યું પણ એમ જ. કીરિટકાન્તને અનસૂયાનાં લગ્ન થઈ ગયાં, પોતાના પતિને મરનાર પત્નીના બે પુત્રો હતા, અર-વિંદ અને અવિનાય : પોતાને અપરમાતા હતી પણ હવે તો પોતાને જ અપરમાતા બનવાનું હતું. અણધારી આકૃત માનવીને મહારાત્રી મૂકે છે.

...

કીરિટકાન્ત રાજનગરમાં એક મીઠ સેક્રેટરી હતા. મીલની નોકરી ભણેલાઓ માટે સારી છે. આધૂતીક યુવકોને નોકરી પ્રત્યે અત્યંત પ્રેમ છે. ભારતને નોકરીનું વ્યસન પડી ગયું છે. નોકરી એટલી પરતંત્રતા. ભારતની પરતંત્રતામાં નોકરી વધારો કરે છે. કીરિટ પેસાદાર ન હતો, સુખી કુટુંબનો સહચર્ય ન હતો. પણ વિદ્વાન પુરુષો ધર કરતાં વરને વધારે પસંદગી આપે છે. કીરિટ-

ક્રાન્તની પ્રથમની પત્નિ એ પુત્રો મૂકી રવગે સંચરી. અરવિંદ—અવિનાશ એકલા પડ્યા, ત્યાં કારિદકાન્તે ફરી લગ્ન કર્યું.

પુરુષોને લગ્ન ક્યાં વિના ચામતું નથી હિન્દુ સમાજમાં અને બીજાવાર લગ્ન કરવાનો અધિકાર નથી. તો પુરુષોને શે અધિકાર ? જવાબમાં કુંડો કે પુરુષો વ્યવહારે પરત્ર છે.

અનસૂયા સાસરે રહેતી થઈ. તે મમજતી હતી કે ખરી કસોટી અત્યારે થવાની છે. અનસૂયાના આગમનથી પોતાની માતાના મરણ બાદ અનિયમિત રહેતા અરવિંદ—અવિનાશમાં નિમિત્તતા આવી, થોડું બોમવું, સુંદર બોલવું બેસવું, ઉઠવું, ખાવું, રમવું, બધામાં ય નરી સંસ્કારીતા બરાવા લાગી. આ વર્ષના અરવિંદ—પાંચ વર્ષના અવિનાશને ન લાગ્યું કે આ આપણી અપરમાતા છે બાળપણમાં નાખેલા મુસંરકારો દંઢ બને છે. “બારે બુદ્ધિ સોળે જ્ઞાન” અનસૂયાને પણ પ્રભુકૃપાએ પુત્રરત્ન સાંપડ્યું. ત્રણે બાળકોને સાચવતી અનસૂયા પતિભક્તિમાં લીન હતી.

‘બેન અનસૂયા ?’ ‘હું આવવા તૈયાર થા,’ અનસૂયાના પીતા લેડવા આવેલા તે બેઠ્યા.

‘પિતાશુ ! આ નાનાને લઈ ક્યાં આવું ? ગાડીમાં ઘણી જ બીડ ગ્હે છે.’

‘પણ આપણે ક્યાં થઈ કલામમાં બેસવું છે. ફરટ કલાસની ટીકીટ લઈશું.’

‘બધાને સાથે લઈ લઈ ત્યારે !’

‘બધાં આઠ દિવસ ચલાવી લેશે, તારી નવી બા અને રોજ પગલે છે, કહે છે મારી અનસૂયાને તેડી આવો. તારે મન તો કશો હિસાબ નથી, બધાને ધર હોય છે. પણ બેન, તારી વાત તો અજબ છે.’

બીજા દિવસે પતિની ગ્ન લઈ પોતાના પુત્ર પીયુષ સાથે અનસૂયા પિયર મ્મ. અરવિંદ—

અવિનાશને જવાતું થયું મન થતું પણ પરિક્ષાને લઈને જવાય તેમ ન હતું. બે કે દર વેકેશન ગાળવા તો ત્યાં જ જતા.

‘બેન આવી મ્મ ?’ અપરમાતા અનસૂયાને દેખી સામે મ્મ.

‘હા માશીના. શરીર તો સાફ છે ના ?’ અનસૂયા અપરમાતાને માશી કહેતી. તે અપરમાતાના દેહ સાથે લપાતાં બોલી. માતાએ અનસૂયાના માથે હાથ ફેરવ્યો, સરખી ઉમ્મરમાં ય સગપણ ન તજવું.

‘આવો બેટા બાણુ.’ પીયુષને માશી પાસે સોંપી અનસૂયા કામે લાગી.

અનસૂયાને આગ્યને અઠવાડીયું વિતિ ગયું, ઓચિંત તોની અપરમાતા માંદાં થયાં. તાવ આવ્યો ને પગે વાગ્યું. અનસૂયાને ચીંતા થઈ કે, અરવિંદ—અવિનાશ શું કરતા હશે ? ક્યાં જમતા હશે ? આખરે અકબાળને તેના પિતાને કહ્યું.

‘બાપુશુ ! અરવિંદ—અવિનાશને લઈ આવો ને.’

‘હું આમ ચીંતા ચાને ક્યાં કરે છે. તારા કરતાં તેના બાપ તેને વધારે સાચવશે.’

‘સાચવ્યા સાચવ્યા હવે ! બાળકો સાચવતાં પુરુષોને ન આવડે.’

‘અનસૂયા ! હું ગાડી તો નથીને ?’ ક્ષણ રહી શ્રીમંતે બુદ્ધિપૂર્વક પ્રશ્ન કયો.

‘કદાચ હોઈ પણ ખરી કે’ પિતાને આશય સમજી અનસૂયા બોલી.

‘એ ગાંડપણ ન તમે ?’

‘તમારા આપેલા—શિખવાડેલા, સંસ્કારને—ચારિત્ર્યને બેવકા બનું ત્યારે ? તજું ત્યારે ?’ અનસૂયાના જવાબે પિતાને બોલતા બંધ થયો. પિતાની આવના—ઓરમાન પુત્રો ઉપરથી મોહ ઉતારવા માટેની હતી. પરંતુ હવે ન બને—અનસૂયા આ સમજ હતી, પરંતુ આ તો અંતરબાવ હતો કે કસોટી હતી તે ન સમજાવ્યું.

‘એન ! કાગિટકાન્તને તાર કરીએ તે આવી મુકી જશે.’

‘ના તેમને નાકક ધક્કો પડે, તમે તેડી આવો અગર હું જઈ આવું.’

બીજા દિવસે અનસૂયા રાજનગર જઈ અરવિંદ—અવિનાશને લઈ આવી, પીયુષને અપરમાતા પાસે મુક્યો હતો. આખીય ગાંતિમાં બધાંજ ગામમાં અનસૂયાની હિંમત, વિદ્વત્તા અને સંતાનવાત્સલ્યની કીર્તિ સુવાસ ફરી વળી. અનસૂયાને જોઈ ગામમાં સર્વ મર્વ ધરાવતું.

રાત્રી સમસમ વહે જતી હતી, તમરાંના તીણા અવાજ જાગૃત માનવહૃદયને ભેદતા હતા. અનસૂયા અવિનાશની પથારી પાસે બેઠી હતી. વીસ-વીસ દિવસના અખંડ રાત્રીના ઉગમરા હતા. અવિનાશ શીતગાના પંજમાં સપડાયો હતો.

‘બેટા—ભાઈ અવિનાશ કેમ છે?’

‘બા—બા. સારું છે, જરા પાણી પાવને.’

‘જો ભાઈ ખણીય નહિ. નહિ તો કદરૂપો બની જઈશ’ અવિનાશના હાથ સાચવતાં બોલી.

‘બા પાણી આપોને.’

‘આપું ભાઈ’

અવિનાશને પાણી પાવું, શીતળાનો રાગ ધર્યો ખરાબ છે, સંભાળ ન હોય તો તે માથુસને કદરૂપો બનાવી દે છે, રાત્રી દિવસ અવિનાશની પથારી પાસે બેસી અનસૂયા આ વાતની ખાસ સંભાળ રાખતી—રૂબે ને અવિનાશ કદરૂપો બની જાય તો? તેને પોતાના પુત્રની દરકાર ન હતી. અરવિંદ ધરતું, અબ્યાસનું. અને પીયુષને સાચવવાનું કામ કરતો હતો. અનસૂયા સ્વાર્થી જન્મતી ન હતી. સમભાવ તેને સિદ્ધાંત હતો, સમભાવમાંથી દયા પ્રગટે છે, દયામાંથી પ્રેમનો ઉદ્ભવ થાય છે, અને પ્રેમ એ જન્મ જીતવાનું અદ્ભુ-

જૂત સત્ત્વ છે. જન્મત પ્રેમથી છતાય છે, નહિ કે સત્ત્વથી.

‘અનસૂયા તું બિમાર પડીશ ત્યારે?’ એક દિવસ કાગિટકાન્તે પ્રશ્ન કર્યો.

‘એટલે મારે મારી તન્દુરસ્તીના શોખને ખાતર બાળકોની ચાકરી ન કરવી?’

‘હું ક્યાં એમ કહું છું? પણ દિવસે તારે અને રાત્રે મારે તેની પથારી પાસે રહેવું’

‘નારે સાહેબ. તમારાથી એ ઉગમરા ન વેઠાય. પાછા તમે બિમાર પડો તો મારે એક ઉપાધી વધે.’

‘અને તું બિમાર પડી મરવા માગે છે?’

‘પતિની હયાતીમાં પતિનું મરણ ક્યાંથી? સૌભાગ્યપૂર્ણ મૃત્યુ સ્વર્ગ અપાવે છે’ અનસૂયા મંદ મંદ રિમત કરતાં બોલી.

‘તું જ્યારે ને ત્યારે વાકપટ્ટનામાં મને દરાવી દે છે, તે મને મમનું નથી’ કાગિટકાન્તને હારવું ગમતું હતું. પરંતુ અનસૂયાની વધારે ખડતી મહેનત ગમતી નહતી.

‘તો મારે તમને મમે તેમ વતંતું જોઈએ? બોલો શો ફક્ત?’ અનસૂયાએ અદ્ભુત વાણી મરતક નમાવ્યું.

‘દિવસે તારે અને રાત્રે મારે અવિનાશની પથારી પાસે રહેવું?’

‘પણ બિમાર પડશો ત્યારે?’

‘કદી ન પડું? અને પડું તો તારે ચાકરી ન કરવી.’

‘કમુલ, જો જો ફરી જતા’

દિવસે અનસૂયા ને રાત્રે કાગિટકાન્તના પહેરા લાગ્યા. પ્રથમ દિવસ-વિત્તી મયો. બીજે દિવસ વીતી ગયો, ત્રીજે દિવસે કાગિટકાન્તને તાવ આવ્યો.

‘કેમ મારું કહેવું ખરું હતું ને?’ અનસૂયાએ નિર્દોષ ભાવે પ્રશ્ન કર્યો.

‘આવે, સરીર છે’ પુરૂષો પોતાનું નીચું ખડવા દેતા નથી.

‘હીક, હવે આ હવા પી લો’ અનસૂયાના પ્રેમાળ વદન આગળ કીરિટકાન્ત નમી ગયા. પતિના આરોગ્ય સારે હિંદુમહિલાઓ તનતોડ અપતન કરે છે.

અવિનાશ સારો ચક્ર મૂકે. બધું સમયના પ્રવાહમાં મળી ગયું.

બાર વર્ષનાં વહાણાં વાછ ચૂક્યાં છે. વસંતને જે માસની વાર હતી, અરવિંદને આ સાલ એમ. એ. ની પરિક્ષા આગવાની હતી. અરવિંદ અને પીયુષ બન્ને સાથે જ રહેતા. મેટ્રીકીઓ પીયુષ અરવિંદ સાથે ચાતુર્ય દાખવે. પ્રાચીન-અર્વાચીન-સંગીત-કલા-અને આકાશકી માંડી જલના ગિદ્દુ સુધીના તમામ પ્રશ્નો ચર્ચતા, સારા સારા માસિકો-અઠવાડીકોમાં તલરસથી મનનીય લેખો લખતા, અનસૂયા પણ પુત્રોને બારતનો પ્રાચીન સંસ્કૃતિ ખાસ સમજાવતી, એવામાં એામિંતી ગિમાર પડી, ચરીરમાં લોહી જ ન મળે. લોહી વિના જીવન જીવાશે કે કેમ? તે પણ ચંકા-રપદ મનાતું હતું એાએનો રોગ ચીકણું હોય છે. બીમારી વધતી ચાલી, કીરિટકાન્ત જુદા બનતા જતા હતા, અરવિંદ-અવિનાશ-પીયુષ વારા ફરતી અનસૂયાની ચાકરી કરતા હતા.

એક દિવસે ડોક્ટરે કહ્યું: ‘બેનનાં ચરીરમાં લોહી નથી.’

‘તો શું થાય?’ અરવિંદે પ્રશ્ન કર્યો.

‘કોઈ લોહી આપે તો સુધરી શકે.’

‘હીક કાચે જણાવીશું,’ અને ડૉ. વિદ્યાય થયા. સાંજે અનસૂયાએ બધાંને પોતાની પાસે બોલાવ્યાં હતાં. બધાંના આવી મયા પછી અનસૂયા બોલી:

‘તમારે બધાંને પરિક્ષા આપવાની છે; તેમાં જ અરવિંદને ખાસ એમ. એ. ચવાનું છે એટલે કોઈને રોકાવું પાલવે નહિ’

‘ડૉ. કહ્યું છે કે તમેને લોહી આપવાનું છે,’ અરવિંદ બોલ્યો.

‘બહે કહે. તમારે તમારો અભ્યાસ બગાડવાનો નથી’

‘અભ્યાસ આવતી સાલ થશે. બહે અવિનાશ પીયુષ પરિક્ષા આપે’ અરવિંદ બોલ્યો.

‘જાણ! તારૂ આખું વર્ષ નકામું જાય.’

‘મને એવા વર્ષોની પરવા નથી.’

‘હું’ મરીશ તોય અને રંજ નથી. મારા પુત્રોએ મારી સુંદર ચાકરી કરી છે, તેવા સંતોષથી જીવશ.’

‘સારૂ, ઝાઝું બોલ બોલ ન કરવું.’

‘હીક માઈ, ત્યારે તને રૂચે તેમ કર’

આખરે અનસૂયાએ નમતું મૂક્યું,

બીજા દિવસે ડોક્ટરને વાત કરી અરવિંદ લોહી આપવા તૈયાર હતો. તપાસ કરી ડોક્ટરે કહ્યું:

‘તમારું લોહી ચાલશે.’ પછી અરવિંદ કોથેજના ઓન્સીપાલને મળવા ગયો. બધી વાત કરી તેઓ બોલ્યા:

‘અરવિંદ લાલ! તમારો આ આત્મભોગ હિંદની ક્રાંતિમાં મહત્વનો ભાગ હોવો જોઈએ. હિન્દના દૂધીઓમાં અમૂલ્ય ભોધ પાડ છે... તમારૂ આખું વર્ષ નકામું જશે ખરું?’

‘સાહેબ, વર્ષો મળશે. માતા પિતા ન મળે. સંસારમાં માનુસેવા એ જ માગી સેવા છે, મારી જન્મદાતા માતા તો સ્વર્ગે સંચરી છે, પરંતુ જેણે ઉછેરી મેટ્રો કર્યો, સંસ્કાર અને ચારિત્ર્ય આપ્યાં તે અપરમાતા માટે આટલો નજીવો ભોગ મણાય અરે? માનુષ્ય ધારણ કરનાર માટે પણ આટલો ભોગ અમૂલ્ય મણાય?’

પ્રખ્યાત હોરપીટલમાં અનસૂયાને લઈ ગયા. કીરિટકાન્ત, અરવિંદ-અવિનાશ પીયુષ સર્ગાસંગથી અરવિંદના પ્રેરિતર મિત્રો સાથે હતા. જાણે અરવિંદનો આત્મભોગ હિન્દના ઉદાર માટે જ ન હોય! તેવા

આશયથી જીભા હતા. વિધિ શરૂ થઈ. લોહી ખેંચાવા લાગ્યું...અને...અને અરવિંદ લયડવા માંડ્યો...ક્ષણ...અ-વિંદ બેભાન થઈ ઢળી પડ્યો. અનસૂયા પણ બેભાન બની ગઈ. કીરિટકાન્તની આંખમાંથી અશ્રુનાં મિંદુ ખર્ખાં. માનવતાના સાચા ગુણોનું દર્શન થયું. તેમનું બીજીવારનું લગ્ન સફળ થયું.

એક માસ વિતી ગયો. અનસૂયાનો રોમ મટવા આવ્યો હતો. અરવિંદ હજી અશકત હતો; અનસૂયા ફરતી ફરતી અરવિંદના રૂમમાં આવી. સ્વચ્છતા ફરતી ફરતે ઓછું કરવામાં સહાયતા આપે છે. અરવિંદનો નિવાસ એક સુરમ્ય ઓરડામાં હતો. અવિનાશ, પીયુષ, કીરિટકાન્ત સર્વ આવ્યાં વારે ચઢ્યાં; અવિનાશની ચાકરી પીયુષ કરતો, અને અનસૂયાની અવિનાશ કરતો, કીરિટકાન્ત નિર્દોષ હતા.

‘ભાઈ અરવિંદ ! કેમ છે ?’ અનસૂયાએ પૂછ્યું.

‘બા, હવે સારું છે. એકાદ માસમાં પૂર્વવત્ બની જઈશ ’ અરવિંદ ક્ષીણ સ્વરે બોલ્યો.

‘તમને કેમ છે બા, ’ અરવિંદે પ્રશ્ન કર્યો.

‘કેને મને ? મારા પુત્રોની ભક્તિથી યમદેવ હાર્યો અને મને છોડી દેવી પડી ’ અનસૂયાની વાણીમાં અરવિંદે પ્રત્યે માન-ભયો પુત્રપ્રેમ નિતરતો હતો. ક્ષણ બાદ અરવિંદે બોલ્યો:

‘યમદેવ આપણે ત્યાં ખેવાર હાર્યો. ’

‘બીજીવાર કઈ વખત ?’ અનસૂયા બોલી.

‘અવિનાશની બિમારી વખતે માતૃસ્નેહ આમળ યમદેવને નાશજ થઈ ચાલ્યા જવું પડ્યું. ’ અરવિંદે અનસૂયાનાં વક્રીકૃતમાં વખાણ કર્યો.

‘અરવિંદ ?...આજે મારા અંતઃમાં પૂર્ણ આનંદ છે, હવે હું મરું તો ય ત્રિંતા નથી. મારી અકસ્મિત આશાઓ ફળી છે. આજના હિન્દુ સમાજના શિક્ષણમાં અપરમાર પૂર્ણપણે વ્યાપ્ત બન્યો છે. જનતા તેના રંગે રંગાઈ છે. તેનું વિષ અંગેઅંગમાં પ્રસરી ગયું છે. વહાલા પુત્રો ? ન્યાં ન્યાં જાઓ ત્યાં ત્યાં અપરમાતા-અપરપુત્રોના બાવ નાશુદ કરવા કમર કસજો. શ્રીમંત કુટુંબોમાં આ ભાવના ખૂબ પ્રચલિત બની ગઈ છે. શક્ય એટલા સર્વ પ્રયત્ને તે દૂર કરવા ધ્યાન આપજો. ’ કીરિટકાન્તે બોલ્યા.

‘તમારી આજી હમારે શીરોમાન્ય છે. ’

સફળે કીરિટકાન્તના ખોળા તરફ મરતક નમાવ્યું.

છોકરાંઓ સાટે

ડોંગરે
બાલામુત

K. L. DONGRE & CO. 40, BAV. 4

મહર્ષિ જેમ્સ એલન

[એમની આત્મવિવૃત્તિ]

પરિચય કરાવનાર :
શ્રી. યોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી,
એમ. એ. બી. ડી.

Hail to thee, Man divine ! The Conqueror
of Sin and Shame and Sorrow; no more weak,
Wormlike, and groveling art thou; no, nor-
Wilt thou again bow down to things that weak
Scourings and death upon thee; thou dost rise
Triumphant in thy Strength; good, pure and wise.

—James Allen.

મહર્ષિ જેમ્સ એલને ઇ. સ. ૧૯૧૨ના
જાન્યુઆરીની ૨૪મી તારીખે ૪૮ વર્ષની
વયે દેહત્યાગ કર્યો. તે પહેલાં ઘણું જોઈ
એઓ પોતાની પત્ની અને કન્યાની સાથે
દક્ષિણ ઈંગ્લેન્ડમાં ઈર્લેન્ડના નામના મામમાં
વાનપ્રસ્થ જેવું એકાન્તિક જીવન માળતા
હતા અને દિવસનો સગમન ધણેખરે માત્ર
પ્રભુના ચિન્તન અને મનનમાં જ ગાળતા.
પ્રભુના આ ચિન્તનને પરિણામે પરમાત્મ-
સાક્ષાત્કારની જે દિવ્ય લહરીઓનો એઓ
અનુભવ કરતા હતા તે સર્વ જપ્તે એમનાં
દસપંદર પુસ્તકો દ્વારા સાબળા છે. સાબ-
ળનાર માત્ર એમાંના પરમ કદમાણુકારી
વચનોથી મુગ્ધ થયા વિના રહી શક્યું જ
નથી, એ જ એમા રહેલી દિવ્યતાનો
પ્રતીતિ છે.

મહર્ષિ જેમ્સ એલનનો વાણી પ્રેરિત
અનુભવવાણી છે, “વેદોની ઋચા સમી
મંગલ, ઉપનિષદોના ભાષ્ય જેવી પ્રદાનપૂર્ણ
અને આત્માના હિંડાણમાંથી સ્વયંજૂ
વહેલી છે.”

એમના એક અધ્યાયીના કથન મુજબ
પૂર્ણ શાન્તિમય આહી જીવનની ગ્રજાકતી
પ્રતિમા એ મહર્ષિ જેમ્સ એલનની વાણીની
શક્તિ છે, કુઝના દારણ અને નિવારણની

આમહી શોધ એ એમની વાણીનું લોજ
છે અને પ્રથમ પુસ્તકમાં વડે ઘનીજૂત કરેલી-
સંસ્કરણ પામેલી મનોવૃત્તિઓની આત્મ-
સાક્ષાત્કારમાં સંરિષિતિ એ એમની વાણીનો
લીલક છે.

“Form Poverty to Power”
એટલે જીવમાંથી શિવ એ એમનું સૌથી
પ્રથમ પુસ્તક છે અને એમ છતાં પણ પરમ
સત્યના પંથિકને માટે ઘણું જ ઉપયોગી છે.
એ પછીના બીજા પુસ્તકોમાં “પણ મનુષ્ય
પૂર્ણતા કથી રીતે પામે એ જ એને કહેવાનું
છે. “Self-perfection is the
Highest Religion” મનુષ્ય પૂર્ણતા
અનુભવે એ જ સર્વોપરિ ધર્મ છે, એમ તેઓ
માનતા હતા. “કર્મયોગ, ભક્તિયોગ અને
જ્ઞાન યોગનો એકવાક્યતા જીવનમાં થતી જોડાએ
અને જીવન પૂર્ણ શાન્તિમય અનુભવાવું
જોઈએ, એ એમનું લક્ષ્ય હતું.”

“From Passion to Peace”
“પશુમાંથી દેવ” એ પુસ્તકમાં મહર્ષિ
જેમ્સ એલને આધ્યાત્મિક પ્રગતિનો ક્રમ
અને એની પૂર્ણતાનાં દ્વાર બહુ સ્પષ્ટ રીતે
દર્શાવ્યાં છે. અધ્યાત્મમાર્ગના પ્રવાળીઓને માટે
કેષકર્તુ આ પુસ્તક પણ અતિ વિચારણીય
અને મનનીય છે; એટલું જ નહીં પણ જેમ્સ

એલનના તત્ત્વજ્ઞાન માત્રનો એમાં પૂર્ણ રીતે સંક્ષિપ્તમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. મહા-પુરુષોના કથનમાં હમેશાં એકવાક્યતા હોય છે અને મહાત્મા જેમ્સ એલને આ પુસ્તકમાં દર્શાવેલું તત્ત્વજ્ઞાન એમનાં લગભગ બધા જ પુસ્તકોમાં એકસરખી રીતે જણાઈ આવે છે. મહાપુરુષોની આ મહત્તા છે.

“From Passion to Peace”
‘જીવનમાંથી શિવ’ એ પુસ્તકમાં તાદ્ય થતું મહાત્મા જેમ્સ એલનનું માર્ગદર્શન કેવા પ્રકારનું છે એ તેવે આપણે વિચારીએ.

કામવાસના

શરૂઆતમાં જ એ ઉદ્દેશોધે છે કે બધા અનર્થોનું મૂળ કામવાસના-Desire છે. કામવૃત્તિ એ મનુષ્યજીવનની છેક નીચામાં નીચી ભૂમિકા છે. એથી વધારે નીચે કોઈ ઉતરી શકતું નથી. પાશવતા, ધિક્કાર, તૃષ્ણા, અહંકાર, મિથ્યાભિમાન, સોભા, વૈરભાવ, અદેખાઈ, દેવ, પ્રતિક્રિયા, નિન્દા, બદ્ધેશ, અસત્ય બાપણ, ચોરી, ક્રાંતિ, વિશ્વાસઘાત, ધાતુડીપણું, સંશયવૃત્તિ, અને અસૂણા-આ સંધળાં કામવૃત્તિનાં બળ છે.

અને જ્યાં આ છે ત્યાં પશ્ચાત્તાપ અને દર્દનાં અંધારાં તથા દિલ્લગીરી અને આકંઠનાં અવનત સ્વરૂપો પણ વાસ કરે છે.

પ્રવિત્રતાની શાન્તિને નહોં પિછાનતાં અને દૈવી પ્રકાશ, જે એમના ઉપર સતત પ્રકાશે છે તેને નહોં ઓળખનારાં આ અજ્ઞાની મનુષ્યો આ તિમિરમય જગતમાં જીવે છે અને મરે છે; કારણ કે જ્યાં સુધી એ પ્રકાશની અવગણના કરનારી દષ્ટિ ઉંચું જોતી જ નથી અને સદા એ માટી તરફ-માંસ તરફ જ વળેલી છે ત્યાં સુધી તે દુઃખ અને દર્દમાં સડ્યાં જ કરે છે.

કામમયતાથી વધારે નીચી ભૂમિકા ઉપર કોઈ પણ પડી શકે નહોં; પરંતુ સૌ કોઈ

જીવે ચડી શકે અને એ ઉન્નતગામી માર્ગ સદા એ નજીક અને સહેલાઈથી ચડી શકાય એવો છે. એ માર્ગ આત્મવિશ્વયનો છે. જેણે પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિને અટકાવવાનો આરંભ કર્યો છે, જેણે પોતાની ઇચ્છાને ફેળવવાનો અને પોતાના મનનાં અનિયંત્રિત તત્ત્વોને કાબૂમાં રાખવાનો અને એના ઉપર સત્તા જમાવવાનો આરંભ કર્યો છે તેણે ક્યારેય એ માર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો છે.

મનુષ્યના માર્ગને રોધતી અને અધ્યાત્મ-જીવનનો એનો પ્રવાસ અટકાવતી આ કામવૃત્તિનું સ્વરૂપ દર્શાવતાં સેબુક કહે છે કે આ કામવૃત્તિ જાતે કાળી છે અને જ્યાં આધ્યાત્મિક અંધકાર હોય છે ત્યાં જ એ ખાસે છે અને ફાસે છે. કામવૃત્તિ એ એક માનસિક તૃષ્ણા છે, જવર છે અને મનુષ્યને રેંસનારી અશાન્તિ છે. જેમ અગ્નિની ચીનમારી જોતજોતામાં આતેજ્ઞાન મકાનને બરમીભૂત કરી નાખે છે અને પળભરમાં એક રાખના ઢગલામાં ફેરવી દે છે તેવી જ રીતે મનુષ્યો કામનાઓના બડકાથી બળે છે, તેઓનાં બધાં જ કૃત્યો પડી બાળે છે અને અન્તે આવા પામર, જીવાત્માઓ વિનાશ પામે છે.

પરમશાન્તિના આકે કામવૃત્તિમાંથી બહાર આવવું જોઈએ. ડાહ્યો માણસ પોતાની વૃત્તિઓને જીતે છે, મૂર્ખ માણસ એનાથી જીતાય છે. જ્ઞાનનો શોધક મૂર્ખતાથી વિમુખ થઈને માર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે અને પ્રત્યેક પગલા સાથે તે પોતાની પાછળ વાસના અને નિરાસાની અંધારી ભૂમિને વધારે ને વધારે નીચે ઊડતો જાય છે.

સ્વાર્થવૃત્તિનો આ કાળારાત્રું જ્ઞાન થવું એ જ્ઞાન અને શાન્તિના માર્ગને પ્રથમ મુકામ છે-પ્રથમનો તળાકો છે-પહેલું પગ-ધિયું છે; અને એ સમગ્ર ત્યારે જ એના

ઉપર વિજય પમાય અને એમાંથી બહાર આવાય.

સાથે સાથે એ યાદ રાખવું પણ જરૂરી છે કે આ સ્વાર્થવૃત્તિ કુપદ અને આપવાપાછ સાથે સૂક્ષ્મ રીતે જોડાયેલી છે. મનુષ્ય ન્યારે બીજાઓની સ્વાર્થવૃત્તિ વિશે બોલે છે અને એ માટે એમને દોષપાત્ર ઠરાવીને એમની નિન્દા કરવા પ્રેરાય છે ત્યારે તો એ વૃત્તિ ધણી જ પ્રપંચી હોય છે. જે માણસ બીજાઓની સ્વાર્થવૃત્તિ માટે લાંબું લાંબું બોલ્યાં કરે છે તે એવું બોલ્યાં કરવાથી પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિને જીતી શકતો નથી. બીજાઓને દૂષિત ઠરાવવાથી નહીં, પણ આપણી જાતને પવિત્ર કરવાથી જ આપણે આપણી સ્વાર્થવૃત્તિથી મુક્ત થઈ શકીએ. બીજાઓની સામે કુપદ આક્ષેપો મૂકવામાં કામવાસનામાંથી શાન્તિના અનુભવનો માર્ગ રહેતો નથી, પરંતુ પોતાની જ જીતવામાં રહેતો છે. બીજાઓની વૃત્તિને જીતવાના આપણા ઉત્કટ પ્રય-

આપણે વાસનાની બંધાયના જ રહીએ છીએ; ધૈર્યથી આપણી જાતને જીતવાથી જ આપણે મુક્તિ તરફ ગતિ કરીએ છીએ. જેણે પોતાની જાત ઉપર જીત મેળવી છે એ જ બીજાઓને જીતી શકે છે; અને કામનાથી નહીં, પણ પ્રેમથી જ તેમના ઉપર એ વિજય મેળવે છે.

કામવાસનામાંથી શાન્તિના અનુભવનો માર્ગ બહારની-સૌંકિક કુનિયામાં રહેતો નથી; તે વિચારોના આન્તર રિશ્વમાં રહેતો છે. બીજાનાં કાર્યોની ગતિ બદલવામાં નહીં, પરંતુ પોતાનાં કાર્યો સંપૂર્ણ બનાવવામાં જ તેની સિદ્ધિ છે.

કામનાઓવાળો માણસ બીજાઓને ખરે રસ્તે દોરવાને બદલ જ આગ્રહ હોય છે; પણ કાંઈ માણસ પોતાની

જાતને જ ખરે રસ્તે મૂકે છે. જે કુનિયાને સુધારવાને કોઈ આગ્રહ હોય તો એણે પોતાની જાતને જ સુધારવાનો આરંભ કરવો જોઈએ.

આત્મસુધારણા માત્ર વિષયી તરવાને દેશનિકાલ કરવાથી જ પૂરી થતી નથી; એ તો માર્ગની માત્ર શરૂઆત છે; ન્યારે દરેક દરેક નકામો વિચાર અને સ્વાર્થી વલણ જીતાય છે ત્યારે જ પૂર્ણતાએ પહોંચાય છે. ત્યાં સુધી 'સંપૂર્ણ' પવિત્રતા અને જ્ઞાન નથી હોતાં ત્યાં સુધી આત્મદાસત્વ અને મુખોષ્ઠ હોય છે, અને એને જીતવાનું બહુ જરૂરનું છે.

જીવનની ઇમારતનાં મૂળમાં કામની વાસના રહેલી છે, શાન્તિ એ એનો મુકદ્દ અને શિખર છે. કામની સિદ્ધિ માટે કામવૃત્તિ જેવી કોઈ શક્તિ નથી. કામવૃત્તિ એ શક્તિનું સ્વરૂપ છે, પણ તે એવી શક્તિ છે કે જે જોધે રસ્તે વળેલી છે અને સુખને બદલે દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. ન્યારે મૂર્ખનાં હાથમાં એનાં બજો વિનાયનાં દલિયારો યજ્ઞ પડે છે ત્યારે જાનીના હાથમાં તે રક્ષણનાં સાધનો થાય છે. ન્યારે એને નિયંત્રિત અને એકાગ્ર કરવામાં આવે છે ને સદુપયોગને માર્ગે દોગવામાં આવે છે ત્યારે તે કિષાત્મક શક્તિરૂપે થાય થાય છે કામવૃત્તિ એ તીખી તલ્લવાર છે અને સ્વર્ગનો દરવાજો રોડીને ખડી છે. મૂર્ખને તે અટકાવે છે અને નષ્ટ કરે છે; જાનીને તે પ્રવેશ કરાવે છે અને રહે છે.

મૂર્ખ મનુષ્ય ઇચ્છા કરે છે, દુઃખ ખમે છે અને મૃત્યુ પામે છે; ન્યારે જાની મનુષ્ય ઉચ્ચ સ્થિતિ માટે અભિપ્રાય કરે છે, આનંદ માણે છે અને જીવે છે.

આધ્યાત્મિક વીર પ્રવાસી મનને જાનને મારે દોરી, માનસિક દૃષ્ટિને જોએ કમાડીને

ઉત્તરમાંથી માર્ગે જુએ છે અને શાન્તિનાં શિખરો ઉપર પોતાની દષ્ટિને સ્થિત કરે છે.

ઉચ્ચાભિલાષ.

આપણે જેવું કે આ સ્વાયંવૃત્તિમાંથી—આ કામમયતામાંથી આપણે ઉપર આવવું જોઈએ અને આ ઊર્ધ્વગતિ માટેના પ્રથમ પગલા તરીકે—માર્ગદર્શન તરીકે લેખક આપણને ઉચ્ચાભિલાષ રાખવાનું કહે છે. ઉચ્ચાભિલાષને સમગ્રવર્તા લેખક કહે છે કે સ્વાર્થી ઉપભોગ, સ્વસત્તા, હનકાં સુખો અને મનોવિકારની તૃપ્તિઓ—એવી ઔદિક વસ્તુઓ માટેની ઉત્કંઠા કરતાં કેવળ જુદી એવી સ્વર્ગીય વસ્તુઓ માટેની ઉત્કંઠા જેવી કે પ્રમાણિકપણું, દયા, પવિત્રતા અને પ્રેમ—એને માટેની તીવ્ર ઉત્કંઠા એવું નામ ઉચ્ચાભિલાષ.

જેમ પાંખો વિનાનું પંખી જાયે ઉડી શકતું નથી તેમ ઉચ્ચાભિલાષ વિનાનો મનુષ્ય પોતાની આગળપાછળની રિયલિટીઓથી જાયે ચડી શકતો નથી ને પોતાની નીચી વૃત્તિઓ ઉપર સત્તા ચલાવી શકતો નથી. તે વાસનાઓનો શુદ્ધામ હોય છે, બાહ્ય વસ્તુઓના તાબામાં જ રહે છે અને બનાવેલા બદલાતા પ્રવાહોથી આમતેમ હસડાયાં કરે છે.

ઉચ્ચાભિલાષથી જ પ્રગતિનો માર્ગ ઉઘડે છે. ન્યાં સુધી પાશ્વર રિયલિટીઓમાં મનુષ્યને રસ પડે છે ત્યાં સુધી એને ઉચ્ચાભિલાષ હોતો જ નથી; પણ જ્યારે એ મધુરતા કસવાયમાં બદલાઈ જાય છે ત્યારે જ તે શોકમય અવસ્થામાંથી ઉચ્ચતર વસ્તુઓનો વિચાર કરવા માંડે છે. જ્યારે પાર્થિવ વસ્તુઓમાં લામતી મળતી જતી જ રહે છે ત્યારે જ તે સ્વર્ગીય આનંદ માટે ઉચ્ચાભિલાષ કરે છે. જ્યારે અપવિત્રતાનો દુઃખરૂપ અનુભવ થાય છે, ત્યારે જ પવિત્રતા પ્રકટે છે. ખરેખર, ઉચ્ચાભિલાષ દુઃખની જેમ પશ્ચાત્તાપની

જગ્યા મચેલી રાખમાંથી જગે છે અને મનુષ્ય પોતાની બહુવાન પાંખોવડે ઉંચામાં ઉંચા સ્તરે પહોંચે છે.

ઉચ્ચાભિલાષી મનુષ્ય શાન્તિના માર્ગમાં પ્રવેશ કરીને જો અટકે નહીં કે પાછી પાની કરે નહીં, તો બેશક તે લક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. જો તેનું મન નિત્ય જમગ્નું હોય છે તો તે સ્વર્ગીય દર્શનની ઝાંખીથી સ્વર્ગીય રિયલિટીએ પહોંચે છે.

અધ્યાત્મમાર્ગના પ્રવાસીએ એ પણ વારંવાર ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે એની પોતાની અપવિત્રતા એના પોતામાં જ રહેલી છે અને એનું કારણ એ પોને જ છે. જ્યાં સુધી એ એમ માને કે હું જીજ્ઞાસુને લીધે કે આસપાસની પરિસ્થિતિ વાં વંશપરંપરાને લીધે અપવિત્ર છું ત્યાં સુધી એ પોતાની ભૂલો નાખૂંદ કરવાને શક્તિમાન થઈ શકે જ નહીં, ભૂલો અને અપવિત્રતાઓ મૂળ પોતાની જ છે, પોતાથી જ જન્મ પામે છે અને પોતાથી જ પોષાય છે, અને પોને જ એને માટે જવાબદાર છે, એવું જ્યારે મનુષ્ય પૂરેપૂરું જુએ છે ત્યારે એને નાખૂંદ કરવાની ઉચ્ચાભિલાષા તેનામાં પ્રાપ્ત થાય છે, તેની પ્રાપ્તિનો માર્ગ એની આગળ ખૂંદેલા થાય છે અને એ મૂકામે પહોંચવા સમર્થ બને છે.

જેવી રીતે એક વેપારી સતત ખંતથી દુનિયાદારીના લાભો મેળવે છે તેવી જ રીતે એક સાધુ ઉચ્ચાભિલાષથી અને સતત પ્રયત્નથી આધ્યાત્મિક વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. પોતાની માનસિક શક્તિને એક દિશામાં વાળવાથી એક જથ્થો વેપારી બનીને બીલક સુખો પ્રાપ્ત કરે છે, જ્યારે ખીજે ખીજે માર્ગે ગતિ કરીને આધ્યાત્મિક સંપ્રાપ્તિનો ભોક્તા થાય છે.

ઉચ્ચાભિલાષનો પ્રયત્ન આરંભમાં તો મંદ અને અસ્પષ્ટની હોય છે, કારણ કે મન

વારંવાર પોતાની હંમેશની ભ્રમણામાં પાછું પડે છે અને આટલા માટે જ સતત પ્રયત્ન તાજે ને તાજે રહેવો જોઈએ.

પવિત્ર જીવન ચલાવનાર મનુષ્ય ઉચ્ચાભિલાષોની ઉત્તેજક પ્રભાવી પોતાના મનને હંમેશા જાગ્રત રાખે છે. તે વહેશે છે છે અને પ્રમળ વિચારોથી અને સખત મહેનતથી પોતાના મનને મજબૂત બતાવે છે. તે જાણે છે કે મન એવા પ્રકારનું બનેલું છે કે એક ક્ષણ પણ મતિશૂન્ય રહી શકતું નથી, અને જો ઉચ્ચ વિચારોમાં અને પવિત્ર ઉચ્ચાભિલાષ-ઓમાં રોકાએલું રાખીને દોરવામાં નહીં આવે તો તે હલકા વિચારોથી અને નીચી ઇચ્છાઓથી આડે રસતે જશે અને એમનું યુવાન ઘરો.

પ્રુક્તી દવામાં કોઈ યાન્ત રચણમાં દરરોજ થોડો કાળ જરૂર અને પવિત્ર આનંદનાં ઉછળતાં મોજામાં માનસિક શક્તિઓનું આત્માહન કરવું, એ મહાન આધ્યાત્મિક વિજય અને ઉજ્જવલ ભવિષ્ય માટેની તૈયારીરૂપ છે; કારણ કે આવી આનંદ એ જ્ઞાન માટેની તૈયારી અને શક્તિ માટે આગાહીરૂપ છે. મન પવિત્ર વસ્તુઓનું ચિંતન કરવા માટે તે પહેલાં તેને એમની તરફ વાળવું જોઈએ; તેને અપવિત્ર વસ્તુઓ પરથી જાગ્રતી રેવું જોઈએ અને ઉચ્ચાભિલાષાના સાધન વડે એ સિદ્ધ થઈ શકે છે, એની મદદથી મન રમગીય જુમિકા તરફ દ્વિત અને નિશ્ચિત મતિથી નિઃસંશય છે છે અને દિવ્ય વસ્તુઓનો અનુભવ હોવા માટે છે. તે જ્ઞાન એકદં કરવા માટે છે અને પ્રતિદિન વધતા જતા જ્ઞાનના દિવ્ય પ્રકાશથી પોતાને દોરે છે.

ધાર્મિકપણા માટે ખરી તરફ પવિત્ર જીવન માટે ખરી મૂળ, ઉચ્ચાભિલાષની દિવ્ય પાંખો વડે વિશુદ્ધ આનંદમાં હૃદયગમન આ જ જ્ઞાનનો સાત્ત્વ માર્ગ, શાન્તિનો

સાચો પ્રયત્ન અને દિવ્ય પન્થનો અરેખરો માર્ગ છે.

પ્રલોભન

પ્રલોભન એ પવિત્રતામાંથી વાસના તરફ વિચારનો પ્રતિવેશ છે; ઉચ્ચાભિલાષમાંથી ઇચ્છા તરફનું પ્રતિગમન છે. પવિત્ર જ્ઞાનની અને શાન્તિની પરાકાષ્ટાએ ન પડેલાં ત્યાં સુધી તે પ્રલોભન ઉચ્ચાભિલાષને બપરૂપ છે. ઉચ્ચાભિલાષનો પ્રારંભની સ્થિતિમાં પ્રલોભન તીવ્રતેજી અને પ્રમળ હોય છે અને તેની શત્રુ તરીકે મણના થાય છે; પરંતુ હુષ્ક માંસુસ 'પોતે પોતાનો દુરુપન છે' (આત્મિય રિપુરાત્મનઃ) એ અર્થમાં જ તે શત્રુ છે. નિર્ગંજતા અને અપવિત્રતાને પ્રકાશમાં લાવનાર તરીકે અને અધ્યાત્મિક શિક્ષણમાં અગત્યનો ભાગ ભજવનાર તરીકે તે મિત્ર છે. અસત ઉપર વિજય મેળવવાના અને સતને સમજવાના પ્રયત્નમાં એ અરેખર મદદગાર છે. મનુષ્યમાં રહેલું અસત પૂરેપૂરું જીતી શકાય એટલા માટે ઉપરની સપારી પર તે ખુલ્લું થવું જોઈએ અને અંદર છુપેલું અસત પ્રલોભનદ્વારા જ પ્રકાશિત અને દરય થાય છે.

ન્યાં સુધી મનુષ્યે પોતાની જાતને વિષય-શુક્ત લાગણીઓથી પર ઉન્નત સ્થિતિમાં નથી ચૂકી ત્યાં સુધી પ્રલોભનો તેના ઉપર દરીદ્રીને હુમલો કરશે અને એને હંદાવશે. પ્રલોભન અપવિત્રતાને જ સ્પર્શ કરે છે. જે પવિત્ર હોય તે પ્રલોભનને વશ થાય નહીં.

ન્યાં સુધી ઉચ્ચાભિલાષી મનુષ્યને દિવ્ય ચેતનના પ્રદેશનો સ્પર્શ થતો નથી, ત્યાં સુધી જ એના માર્ગમાં પ્રલોભનો આડે આવે છે. એ પ્રદેશની સીમાની પાર પ્રલોભન એની પાછળ જઈ શકતું નથી.

પ્રલોભનનાં આકર્ષણો અપવિત્ર વિચારોમાં અને હલકી અધોગામી ઇચ્છાઓમાં

રહે છે. જ્યારે હૃદય કોઈ પણ રીતે આસક્ત થતું નથી ત્યારે પ્રલોભનો આકર્ષણ કરવામાં શક્તિહીન નીડે છે. પ્રલોભનનું રક્ષણસ્થળ માનવીની અંદર છે, બહાર નથી; અને જ્યાં સુધી મનુષ્ય આ વાત સમજતો નથી, ત્યાં સુધી પ્રલોભનો કાળ લંબાય છે. જ્યારે માણસ ૨૫૭ રીતે જુએ છે કે અસત્ પોતામાં રહેલું છે અને નહીં કે બહાર, ત્યારે જ એની ઉન્નતિ ત્વરાથી થાય છે, એનાં પ્રલોભનો ઓછાં થાય છે અને સર્વ પ્રલોભનોની અન્તિમ જીત તેની આધ્યાત્મિક દષ્ટિમયોદ્ધામાં આવી જાય છે.

પ્રલોભન એ યાતના છે. તે કાયમની રિશ્તિમાંથી હૃદય રિશ્તિ તરફનો માર્ગ છે. શાન્તિ એ જીવનની પૂર્ણતામાં અને પ્રદુષ્કતામાં છે; નહીં કે કુખમાં. કુખની રિશ્તિ કાયમની નથી; કારણ કે મનુષ્ય આધ્યાત્મિક વિજય માટે જ નિર્માયકો છે. કુખની હાલતની હોની એ હવે જવાની અને વિજય મેળવવાની નિશાની છે.

લોભાવનાર અને લોભાનાર બન્ને પોતે જ છે. સુઘળા શત્રુઓ મનુષ્યની અંદર જ રહે છે. પ્રલોભનો દ્વારા મનુષ્યના અંદરના બળનો કસોટી થાય છે અને એની નિર્ગળતા બહાર આવે છે; કારણ કે જે સાચી રીતે પોતાની નિર્ગળતા જાણે છે અને નમ્રતા પૂર્વક સ્વીકારે છે તે સામર્થ્ય મેળવવાના યત્નમાં કદી પણ મદ નહીં થાય.

પોતાની ખામીઓ અને પાપો માટે મૂર્ખ મનુષ્યો જ ખીનઓ દોષ કહાડે છે. સત્યના ચાહનારે તે માત્ર પોતાનો જ દોષ કહાડવો જોઈએ. પોતાના વર્તન માટે પોતાની જ પૂરેપૂરી જવાબદારી કબૂલવી જોઈએ, અને જ્યારે પોતાની અધોગતિ થાય ત્યારે એણે એમ કહેવું ન જોઈએ કે અમુક વસ્તુ અથવા તો આ અને આવા સંજોગો

અથવા તો અમુક માણસ દોષપાત્ર છે; કારણ કે જે ખીનઓ વધારેમાં વધારે કાંઈ કરી શકતા હોય તો તે એટલું જ કે તેઓ આવણી બલાઈ કે ખૂરાઈ પ્રમટ થાય એવા સંજોગો ઉભા કરી આવે છે. તેઓ કાંઈ આવણુને બના કે ખૂરા મનવી શકતા નથી.

પ્રલોભનો પ્રથમ તો બહુ બળવાન, દૃઢ કરનારાં, અસહ્ય અને હુમલો કરવામાં હઠ હોય છે; પણ જો આસક્ત થયેલો મનુષ્ય દિગ્મતવાન હોય અને કદાચ પણ પાછો ન હો તો તે તેના આધ્યાત્મિક વેરીને ધીમે ધીમે વશ કરે છે અને સત્ત્વી જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં હેવટે વિજય મેળવે છે.

સ્થિત્યંતર

પ્રલોભનના માનસિક હાલતના જ્ઞાનથી જ વિચારનું સ્થિત્યંતર થાય છે અને વિચારની રિશ્તિ બદલાયથી જ ભ્રમમુક્ત બન્ધનમાંથી મુક્તિ જન્મે છે.

જેમ નિરાધાર બાલક માટે શેવું અને ખેલવું જરૂરું છે, તેમ આધ્યાત્મિક ઉત્કર્ષ માટે શરૂઆતનો વિમલ એ જરૂરની અવરથા છે, પરંતુ બાલ્યાવરણ પૂરી થયા પછી રૂઢન અને કોડન જેમ જરૂરનાં નથી, તેમ જ્યારે માનસિક અવરથાભેદનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પ્રલોભન સાથેનું ઘુમુલ યુદ્ધ અને તેનાં અંધ પતનો બંધ થાય છે.

સાધુઓનો પંથ, જે દિવ્ય જીવન તરફ જાય છે તેના મધ્ય પ્રદેશમાં સ્થાપિત્યનો-સ્થિત્યંતરનો પ્રદેશ છે. તેને સંન્યાસની ભૂમિકા કહેવામાં આવે છે. અહીં જૂની કામનાઓ, જૂની ઇચ્છાઓ, જૂની મહંત્વાકાંક્ષાઓ અને જૂના વિચારોને ફેંટી દેવામાં-ત્યજી દેવામાં આવે છે, પરંતુ તેઓ કોઈ વધારે સુંદર, વધારે સ્થાયી અને વધારે ચિરંજીવી સ્વરૂપમાં ફરીથી દર્શન દે છે. જેમ ધણી કાળનાં રહેલાં અને વહાલાં થયેલાં રત્નોને બીંતો

આંખે બહીમાં નાખવામાં આવે છે, પણ એનાં નવીન અને વધારે સુંદર, આભૂષણો તૈયાર થાય છે, તેમ આધ્યાત્મિક રસાયણ સમજનાર લાંબા મળથી સેવેલા વિચારો અને ટેવોની સંમતિને ઊડતાં પ્રથમ તો રૂંદે છે છતાં છેવટે એને ત્યજી દે છે અને થોડી મુદતમાં તો એને આનંદથી રમણી બનાવ છે કે તેઓ નવીન અને વધારે સુદૃઢ બને તથા વધારે શુદ્ધ આનંદના રૂપમાં એની પાસે પાછાં આભ્યાં છે—એ આધ્યાત્મિક આભૂષણો નવીન રીતે તપાવ્યાં, સુંદર અને પ્રકાશવન્ત સ્વેદાં છે.

અસતમાંથી સત્ તરફ મનનું સંક્રમણ કરતાં ભ્રમ અને સત્ય વચ્ચેનો ભેદ તે વધારે ને વધારે રમણીય બને છે; અને એવું થતાં, તે બહારની વસ્તુઓ અને ખીજાના કાર્યો ને વર્તનાથી દોરાતાં અને પ્રેરાતાં બન્યાં છે; તે સત્યના જ્ઞાનમાંથી વર્તે છે. પ્રથમ તો, પોતાની ભૂલોનો સ્વીકાર કરતો, પછી શોષક શુદ્ધિ અને દીન હૃદયથી તેમની સાથે ખામ બીડતો, તે તમને વશ કરે છે, છતે છે અને જીવનની નવી રિયલિટીમાં બદલી નાખે છે.

આ રિયલિટીની શરૂઆતની રિયલિટી કુઝાર પછી ટૂંકી હોય છે, કારણ કે કુઝાર તરત જ પવિત્ર આધ્યાત્મિક આનંદમાં બદલાઈ જાય છે અને કુઝારની મુદતનું માપ જે શુદ્ધિ ને સંકિત તેની મતિને અનુસરે છે તે ઉપરથી માપ છે.

ત્યારે મનુષ્ય એમ ધારે છે કે પોતાના કુઝારનું કારણ ખીજાઓની વર્તણૂકને લીધે છે, સારે તે એથી આગળ વધી શકતો નથી, પરંતુ ત્યારે કુઝારના કારણને તે પોતામાં જ જુએ છે ત્યારે જ તે એની પર આનંદ અનુભવે છે.

સ્વરનેકનું સત્યમાં પરિવર્તન થવું એમાં જ જીવનનું રિયલિટી તર છે. ખીજાઓમાં

રહેલા અસતમાં પોતાને હેરાન કરવાની અને હંધાવવાની યાંત્રિક છે, એવા ભ્રમાત્મક જ્ઞાનને પ્રબુદ્ધ માણસે ત્યજી દીધેલું હોય છે, અને એવા મંબીર જ્ઞાનનું મહણ કરેલું હોય છે કે માત્ર પોતાના અસતથી જ પોતે પતિત થાય છે. પોતાનાં પાપો અને કુઝારો માટે ખીજાઓનો હોય હઠાડવાનું તે એટલા માટે બંધ કરે છે અને પોતાના 'હૃદયનું' શુદ્ધીકરણ કરવામાં જ પોતે કામે લાગી જાય છે. માનસિક વૃત્તિની આ બદલાવથી રિયલિટીમાં તે નીચ, સ્વાર્થી બનેને ઉચ્ચ, નૈતિક તત્વોમાં બદલી નાખે છે, ભ્રમની દલકા ધાતુને તે સ્વાર્થીલુના અગ્નિમાં નાખે છે અને અત્યંત કુન્દન બહાર આવે છે.

ત્યારે બહારની વસ્તુઓ એના ઉપર દમલો કરે છે ત્યારે આવો માણસ દદ અને અક્રમ રહે છે. કામવાજનાના વિહારોની સાથે પોતાની જાતને એક મજૂતાં તે બટકેલો હોય છે અને સત્યની સાથે પોતાને એક બજે છે. અસતને એણે તજી દીધેલું હોય છે અને સતમાં એણે પ્રપાત કરેલો હોય છે. અવિદ્યા અને વિદ્યાનું એને જ્ઞાન થાય છે. અવિદ્યાને એણે ત્યજી દીધેલી હોય છે અને સત્યની સાથે પૂરેપૂરી એકતામાં તે પોતે ભળેલો હોય છે. અસતના બદલામાં તે સત્ આપે છે. બહારનું અસત જેમ તેના ઉપર વધારે ને વધારે દમલાલો કરે છે તેમ આંતરમાંથી સતને પ્રકટ કરવાનો પ્રયાસ એને વધારે ને વધારે મળતો જાય છે. યાની ને મૂખ વચ્ચે મહત્વનો ભેદ આ જ છે:—મૂખ કાવરતિનો બદલો કામવૃત્તિથી આપે છે; ચિહ્નરો બદલો ચિહ્નરથી આપે છે; પણ યાની કામવૃત્તિનો બદલો ચાન્તિથી, ચિહ્નરો બદલો પ્રેમથી અને અસતનો બદલો સત્થી આપે છે.

યાની પોતાના વિચારોને પવિત્ર બનાવે

છે, દૃષ્ટ કૃત્યોમાંથી પાછી પ્દાની કરે છે અને શુભ કૃત્યો તરફ વળે છે; સમને પોતાની પાછળ મૂકે છે અને સત્યની સમીપ જાય છે. આની રીતે પાપના આકર્ષણબળોથી પર, પ્રલોભનની જાળમાંથી મુક્ત, ગમગીનીની અધારી કુનિયામાંથી દૂર-જે એ ચ્હડે છે અને દિવ્ય ચેતનામાં-આહારી દશામાં તે પ્રવેશ કરે છે.

આહારી રિયતિ

આહારી રિયતિમાં પાપનું મુદ્દલ જાન જ હોતું નથી, રિકર, ચિંતા, સંસયો, ગમગીની અને શોકનો અન્ત આવેલો હોય છે, પાશ-વતા, વૈરભાવ, ક્રોધ, અને દ્વેષ વિચારોમાં બિસ્મૃત રહેતાં નથી અને સધળા રિયતિ કાર્યકારણનું જ પરિણામ છે એવા જ્ઞાનથી સરળ દેખાય છે ને તેથી ક્રોધ પશુ જાતનું પરિણામ મનને કુઃખી કરી ચક્રનું નથી.

આવું પરાગતિ પામેલું જીવન કામ-વાચનાથી નહીં, પણ સિદ્ધાન્તોથી યાસિત હોય છે; ચંચળ ઇન્દ્રિયજન્ય શક્તિશોભો ઉપર રચાયેલું હોતું નથી, પણ અચળ નિયમે ઉપર રચાયેલું હોય છે. એના શુદ્ધ વાતાવરણમાં સર્વ વસ્તુઓની નિયમિત રચના પ્રકાશમાં આવે છે, જેથી શોક, ચિંતા યા ગમગીની માટે ત્યાં અવકાશ જ હોતો નથી. ન્યારે મરુથો પોતાપણામાંથી ઉપજેલી કામશક્તિઓમાં નિમગ્ન હોય છે, ત્યારે તેઓ ચિન્તાઓથી પોતાની મેજે મરે છે અને ઘણી બાબતો માટે કુઃખી થાય છે. સૌથી વિશેષ તો તેઓ પોતાનાં દુઃખ, ભારરૂપ, વ્યક્તિવિષયક કુઃખોથી ભરેલી જાત માટે ક્લેશ કરે છે અને ચંચળ મુખેને માટે, તેના રક્ષણ ને સંરક્ષણ માટે અને એની કાયમની ચઢીસલામતી ને સતતતા માટે આતુર બને છે. જે જીવન જ્ઞાન અને સત્યથી ભરેલું છે તેમાં આ બધાનું સ્વરૂપ ઉન્નત થયેલું હોય છે. પહેલાં

જે વ્યક્તિગત સ્વાધો હતા તેમની જગા હવે વિશ્વવ્યાપી કાર્યોએ લીધો હોય 'છે' અને સર્વ ચિન્તાઓ, વિધ્નો અને આતુરતાઓ જે સુખ અને વ્યક્તિવિષયક ભાવિની સાથે સંબંધ હોય છે તે દર્દીનાં દર્દમય સ્વપ્નોનાં મારક વિખરાઈ જાય છે.

જે પોતાપણાના સ્વાધો રાજ્યથી પર અને પાર છે, તે જ આહારી દશાનો અનુબ્ધ છે; એણે અસતને ઝોળાંગુ' છે અને એ સતના જ્ઞાનને આચરણમાં અનુષ્ઠરીને જીવે છે.

આવું આહારી જીવન જેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે તેના અનુભવોના ઉદ્દેશ્ય કરતાં જેમ્સ એલન કહે છે કે પાપમાંથી મોક્ષનું આદલાદક જ્ઞાન; પથાતાપની નેરહાજરી; લોભશક્તિનાં સધળાં દર્શો છૂટકારો; જે રિયતિઓ અને સંયોજો અમાઉ ઉંડું કુઃખ કરતાં તેમાં બેહદ આનંદ; બીજાઓનાં કાર્યોથી કુઃખી ન થવામાં વપરાતી સહનશીલતા; ચારિત્રમાં ઘણી ધીરજ અને મીઠાચ; સધળી અવગ્યા-ઓમાં મનનું ગંભીરપણું; ચંકામાંથી, ધારતીમાંથી અને ચિંતામાંથી મુક્તિ; શત્રુઓ અને દરીદ્ર પ્રત્યે દયા; બિહાર, દ્વેષ અને વૈરભાવમાંથી મુક્તિ; શાપોના બદલામાં આશીર્વાદો આપવાની અને અસતને બદલે સત કરવાની દૈવી શક્તિ; મૂળ સત્ તરવના દર્શનની સાથે અનુબંધિત્યનું ઉંડું જ્ઞાન; જે પરમ તરવ માનવજાનના ઉદ્ધાર માટે રિયતિ કરી રહ્યું છે, તેની દરખાશો હૃદયથી યુક્ત એવી. પ્રાણીઓની માનસિક પ્રવૃત્તિ અને પ્રકૃતિના કાર્યકારણધર્મમાં આન્તરદષ્ટિ; અને સર્વથી વિશેષ, અસતની ક્ષણિકતા અને અચક્તિથી સતના નિત્ય સામ્રાજ્ય અને શક્તિથી હર્વમય આનંદ; આ બધું અને જે કાંઈ જ્ઞાન્ત, બળવાન, વિદ્યાલ જીવનને તેઓ અનુલક્ષે છે તે આહારી રિયતિ પ્રાપ્ત કરનારના કીમતી અનુભવો છે.

આવી મુકતદશા જેમને પ્રાપ્ત થયેલી છે તેઓ દ્વાલુ છે, હૃદયમાં પવિત્ર છે અને શાન્તિદાતા છે. તેમનામાં આવા આત્મા મુજો હિય છે.

નિષ્પદાપાતપલ્લુ : માનવહૃદયનું અને માનવકૃત્યોનું ઇર્ષ્ય જેવી ઊંડી દષ્ટિથી કરવું, કે જેથી કોઈ માણસોનો કે કોઈ જાણુનો પદા કરવો એ અસંભવિત થાય, અને એટલા માટે સંપૂર્ણ રીતે ન્યાયી અને વાની પાત્રતા આવે.

નિઃસીમ દયા : દુઃખનો હોય કે મિત્રો હોય, પણ બધાં માણસો અને પ્રાણીઓ તરફ બેઠક દયા.

સંપૂર્ણ ધૈર્ય : દરકોઈ સ્થિતિમાં સર્વ કષ્ટો અને કટોકટીના-કસોટીના પ્રસંગોમાં સંપૂર્ણ ધીરજ,

અત્યંત નમ્રતા : સ્વાર્થવૃત્તિનો સર્વથા ત્યાગ, જાણે કે બીજાનાં કામો પોતાનાંજ છે; એવી રીતે એમનાં કૃત્યોની તુલના.

નિષ્કલંક પવિત્રતા. મનની અને કૃત્યની નિષ્કલંક પવિત્રતા. સધળા અસત્ વિચારો અને અપવિત્ર કલ્પનાઓમાંથી મુક્તિ.

અખંડિત સમતા : મનની અખંડ સમતા; બહારના કષ્ટોમાં, યા તો ધણું પ્રકારમાં દુઃખોની વિષમતાથી ઘેરાયલા છતાં મનની સતત સમતા.

સ્વાર્થી સદ્ભાવ : હૃદયનો સ્વાર્થી સદ્ભાવ; અસત પ્રત્યે તિરસ્કાર, અસત્તા બદલામાં સત.

અનુકંપા : સર્વ પ્રાણીઓ અને મનુષ્યોની દુઃખી સ્થિતિ તરફ ઊંડી દયા. નિર્બળ અને નિરાધાર ઉપર છત્રજાયા; અને દયાવૃત્તિને લીધે પોતાનાં દુઃખોનો પલ્લુ તુકટાન કે અપમાનમાંથી રક્ષણ કરવું.

ઉદારાઈ જતો પ્રેમ સર્વ ચેતન વસ્તુઓ તરફ ઉભરાઈ જતો પ્રેમ; સુખી

ધ્યેર્ષાને પૂર્ણતા પામેલા સાથે આહવાદક વૃત્તિ તથા શોક કરનાર અને પરાજિત થમેલા સાથે સમાન લાભણી.

પૂર્ણ શાન્તિ : સર્વ વસ્તુઓ પ્રત્યે પૂર્ણ શાન્તિ; આખા વિશ્વ સાથે શાન્તિમય જીવન, વિશ્વના દેવી નિયમની સાથે મંભીર સમરૂપતા.

આવા આદરી જીવન અનુભવતા મહાત્માઓએ કામવાસના ઉપર વિશ્વ મેળવેલો હોય છે અને તે અનંત શાન્તિ પામેલા હોય છે, મહાસાગરનાં ઉછળતાં મોળાં જેમ કોઈ પવંતની તળેટીમાં ઉછાળા મારવા છતાં તેને કશું કરી ચક્રતાં નથી, તેમ આવા મહાત્માનું મન સદૃશતિનાં હિંચા શિખરો ચઢી ચૂકેલું હોવાથી, જીવનના કિનારા આમળ દરદમ ઘૂમ્યા કરતાં કામનાઓનાં તોફાનો તેને કશું કરી ચક્રતાં નથી. તેમનાથી તે અવિચળ રહે છે.

આવા શુદ્ધાત્માઓના હૃદયમાં શાન્તિ હોય છે; અને તે શાન્તિ તેમનાં કાષોમાં પણ ઇર્ષ્ય દે છે; તેમના જીવનમાં તેઓ તેને કામે લગાડે છે. કષ્ટો કરતા તે વધારે સક્રિયમાન છે; ન્યાં રથૂત બળ નિષ્કળ પામે છે ત્યાં તે વિજ્ય પામે છે. તેની પાંખો સાધુ પ્રસંગોની ઢાંચ અને છે, તેના રક્ષણમાં નિરાધારને કષ્ટ પડતું નથી. સ્વાર્થી અમક્ષાઓના તાંપમાંથી તે ખરેખર આરામ આપે છે. હારેલાઓને માટે તે વિશ્રામસ્થાન છે. ખોવાયેલાઓને માટે તે એક તંજુ છે અને શુદ્ધાત્માઓને માટે તે એક દેવજ છે.

ન્યારે શાન્તિ માટે મથન કરવામાં આવે છે, તેના સ્વીકાર કરવામાં આવે છે, અને અનુભવવામાં આવે છે ત્યારે પાપ અને પશ્ચાત્તાપ, આઠા અને નિરાશા, ઇચ્છા ને શોક-મનનો આ બધો ખળભળાટ ને ખેંચ તાણુ ને અધારની કાળી જૂમિને તામે છે

ને જ્યાંથી તેઓ બહાર જઈ ચક્રતાં નથી, ત્યાં જ તેમનો ત્યાગ થાય છે, ત્યાં આ કાળાં જૂતો માથે છે તેનાથી દૂર દેવી મોક્ષના તેજસ્વી મેદાનો અનંત પ્રકારમાં ઝળહળે છે અને જોખર ને પવિત્ર મામના પ્રવાસી આની ઉપર યોગ્ય કાળે આવે છે. છેવટે જ્યાં સુધી ચક્રિમાન અને તેજસ્વી થીર મરી જ અને નમ્ર થઈને શાન્તિના સૌંદર્યપૂર્ણ ધામમાં આવતો નથી ત્યાં સુધી કામવાચનાનાં બંધન-કારક આભોગીયામાંથી, ધણી બધાં વૃત્તિઓનાં કાંટાળાં જંમલોમાંથી, સંઘર્ષ અને નિરાશાનાં બળતાં વેરાનો આજંમતો તે આગ્રય પ્રવાસ કરે છે; તે પાછું ડમણું બસતો નથી, કે મતિને બિયડું રોકતો નથી. પરંતુ પોતાના પરમ હૃદય તરફ આગળ ને આગળ વધ્યાં જ કરે છે.

આમ, જેમ્સ એલનનો મામ આત્મ-પરિશુદ્ધિ દ્વારા આત્મપૂર્ણતાનો છે. એ શીખવે છે કે મનુષ્ય જેમ જેમ આત્મનિમગ્ન હોવે છે તેમ તેમ તે સનાતન શાન્તિનો અનુભવ કરે છે, સાચી મહત્તા પામે છે અને જીવનની પૂર્ણતાની નજીક આવે છે. પરમ સત્યના આમહી અનુસરણમાં જ પરમ શાન્તિનો અનુભવ કરનાર હૃદયિક દુઃખ, મુશ્કેલી કે કટુ અનુભવોથી દુઃખી થતો નથી. આવી સનાતન શાન્તિ પૂરેપૂરા તપ પછી, આત્મનિમગ્ન પછી અને મનના શુદ્ધિ-કરણ પછી જ આવે છે. આવી સનાતન શાન્તિ આવ્યા પછી, એ મનુષ્યના અંતરમાં પ્રજ્ઞાન અને સનાતન મુખના ઝરા ફૂટે છે. કેવળ પોતાના સુખની ખાતર જીવનાર એક સામાન્ય મનુષ્ય મરી જઈને એ વિરાટ

વિશ્વનું-મહાન સત્યનું એક અંગ બની જાય છે; એની શુદ્ધિનું શુદ્ધિકરણ થાય છે; એનામાં સમતા આવે છે અને એની ધૃમ્હા વિરાટ ધૃમ્હામાં મળી જાય છે. એવી પરમ શાન્તિ ન મળી હોય ત્યાં સુધી એણે પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી છે એમ ના કહી શકાય.

નિમગ્ન શુદ્ધિ, અખૂટ આત્મમગ્ન, હૃદયનું ઓદાય અને વસ્તુમાત્રને એના ખરા સ્વરૂપમાં જોવાની વેધક દષ્ટિ (Intigence)-એ આવા પૂર્ણ પુરુષનાં સ્વાભાવિક લક્ષણો હોય છે. જેમ સત્યની દષ્ટિથી એ પોતાનું આંતરે હોલી શકે તેમ પીગનું આંતર પણ હોલી શકે છે. જે સત્ય એના આંતરનું નિયમન કરે છે તે જ સત્ય વિશ્વમરનાં આંતરોનું નિયમન કરે છે. જગતમાં સર્વત્ર એ, સત્યનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે. સત્યનું અનુસરણ ખુદ એનું જીવન બની રહે છે, પોતાના મન ઉપર છત મેળવેલી હોવાથી એણે જગત માત્રના પ્રયત્નો ઉપર છત મેળવી છે. પાપમાંથી બચેલો હોવાથી એ દુઃખથી પણ બચ્યો છે અને પવિત્ર સંયોગે હોવાથી પોતાના વિરાટ સ્વરૂપનું એ જરૂર જ દર્શન કરે છે.

સ્વપણનો વિલય થાય છે, સર્વોત્તમભાવ જામત થાય છે, સ્વપણ જવાથી રતને લમતાં દુઃખો પણ દૂર થાય છે. પોતાને માટે જીવનાર મનુષ્ય હવે પરમ સત્યના નિયમનમાં જીવે છે. સંયોગે માત્રથી એ હવે પર છે. જીવનના બતાવેલો ભોક્તા મરી જઈને કેવળ નિરપેક્ષ દષ્ટા બની જાય છે અને આ આધ્યાત્મિક વિજેતા જીવન અને મૃત્યુથી પણ પર છે.

ॐ તત્સત્ ।

પણથી જ સાંભળવા મળ્યું હતું પરંતુ તેમાં સાચું કેટલું અને ખોટું કેટલું એ વિષેની તેની તર્કશક્તિએ શ્રદ્ધા સ્થાપિત કરી ન હતી. પરંતુ તેનું આ વલણ તેના વખતમાં તેની આસપાસ જામેલી દાંભિક પ્રવૃત્તિઓને આભારી હતું. વિશેષમાં આ તર્કશક્તિએ જ તેને પ્રાથમિક અધશ્રદ્ધામાંથી ઉઠારી લીધી અને પછીના જીવનમાં યેઠિય તક મળતાં સાચી શ્રદ્ધાને આવકારે આપવા દીધો એમાં આ કિશોર યુવતીની ધૃતિ, હિમત, સત્ય જિજ્ઞાસા અને મક્કમતાના, સદ્ગુણોને વિકસવાની સારી તક મળેલી.

તે જ વખતે હિંદુસ્તાનનો એક-યુવાન સપુત અમેરીકામાં ઉભો હોયો તેનો તેજસ્વી વાણીમાં આર્થ સરકૃતિની અમૃતધારા વહાવી રહ્યો હતો, આખું અમેરીકા, શરૂઆતમાં વિરોધી અને પાછળથી એ યુવાનની પાછળ થેણું બંધ્યું. એ યુવાનના શબ્દે શબ્દે અમેરીકાનાં હૃદયો ઉજળતા, આગોરેટના કાને આ વાત ન્યારથી આવી ત્યારથી તે યુવાનના દર્શન માટે તેણી તૈયાર બની. ૧૮૯૫ ના ઓગસ્ટ માસમાં, તે યુવાનનાં પાંચાં છઠ્ઠેડની જૂંમી પર પડ્યાં. લંડનનું વાતાવરણ સ્વામી વિવેકાનંદની વીરતાભરી ધર્મગીતાથી માંડી ઉઠ્યું. લોકોનાં રોજેરોજ તેમને સાંભળવા એકઠા થતાં. રોજામાં યયેમાં દર્શનથી છિન્નાસુ આગોરેટનું મન તૃપ્તિને ન પામતાં વિશેષ વિબ્ધ બન્યું. એકાંત ઓરડામાં તેણી વિવેકાનંદને સગી પ્રથમ દર્શન નગ્ની પડી.

સમસ્ત અંગ-ઉપાંગથી સાત્ત્વિક પ્રવાહ રેલતા આંખો અને ભાવ પ્રદેશો જાણે સુખ ચંદ્રને ચમકાવતા અદ્ભુત વ્યક્તિત્વને ધારણ કરતા સુંદર યુવાનને પોતાની પાસે બેઠેલો જોઈ પ્રથમ તો ક્રમારી આગોરેટ જાણે ડરી ગઈ, પણ એ ડર અમુકના પ્રકાશ પૂર્વકે

અધકાર સમાન હતો. તેણીના અંતરમાં થોળાતા અનેક આંદોશો અંકારે પામવા તકમી રહ્યા. તેણીએ સ્વામી સમક્ષ પોતાની મહત્વકાશ્વો નિવેદન કરી, અને ધર્મ શિક્ષણ વગેરે વિષયો સંબંધમાં મનમાં બેઠેલા તર્કો-સંશયોનાં સમાધાન માગ્યાં. વિવેકાનંદ સાથેની તેની મુલાકાતનો અંત આવ્યો તે પહેલાં જ તેણી ધણી જ પ્રસન્ન અને તૃપ્ત જણાવા લાગી. તેણીના દિલમાં પોતાના સ્વપ્નાં સાચાં પડવાની શ્રદ્ધા દઢ બનવા લાગી. તેણીએ હિંદુસ્તાન સંબંધી ઘણી માહિતી મેળવી લીધી અને એના પરિણામે તેણીના હૃદયમાં બારત છુમ્મિ માટે આદરભાવ ઊભરાવા લાગ્યો.

શિયાળામાં સ્વામીજી અમેરીકા પાછા ગયા. પરંતુ ફરીથી ૧૮૯૬ની વસંતઋતુ તેઓ લંડન પાછા આવીને, રહ્યા. આ વખતે એક મિત્રના મકાનમાં તેઓ ધર્મવિષયક વ્યાખ્યાન વગેરે ચલાવતા હતા. સ્વામીજીના તમામ પ્રવચનોમાં મીસ આર્ગોરેટ અચૂકપણે અને અખંડિતપણે રસપૂર્વક જાગૃતી આપતી હતી; આથી તેનાં દર્શનિષ્ટુઓમાં ઘણો ફેરફાર થવા માંડ્યો. પ્રારંભમાં વ્યાખ્યાનના કેટલાક મુદ્દાઓ પરત્વે તેણી સ્વામીજીના વિચારોનો વિરોધ કરવા પ્રેરાતી પરંતુ સ્વામીજી સાત સામ્ય પણ અસરકારક રીતે ખુલીસો કરતા. અને વખત જતાં આર્ગોરેટ સ્વામીજીના ધર્મસિદ્ધાન્તોને સદર્શ સ્વીકારી, પોતાનો જીવન પ્રવાહ બદલ્યો અને શિષ્યાસ્ત્રોટહ શાંધિ સ્વર્ગ પ્રવળ્યમ્ જેવો શિષ્યભાવ સ્વામીજીપ્રત્યે સંભળ્યો. સ્વામીજી સાથે દિંદ આવવા માટે તેણે પોતાની તીવ્ર ઈચ્છા પ્રકટ કરી. હિંદુસ્તાનના સમાજની ધર્મસંસ્થાઓની અને રાજકારણની તે વખતની પરિસ્થિતિનો સ્વામીજીએ તેને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપ્યો. અને તેથી દિલમાં તેને ઘણી અગવડો વેઠતી પડી વગેરે જણાવ્યું. પરંતુ આર્ગોરેટ પોતાનો જીવન માર્ગ પસંદ કરવામાં હવે મક્કમ હતી. એટલે તેણે હિંદુસ્તાન આવવાની પોતાની પૂર્ણ તૈયારી ખતાવી.

● ગરીબીનું બલિદાન ●

લેખક :
શ્રી. પ્રવિણ ઠક્કર

“ઓ મંગા, તારો બાપ પાછો
ક્યારથી નોકરીએ આવે છે?”
શેઠે આવીને જૂમ પાડી.

“શેઠ સાહેબ, એ તો દેશમાં બહુ માંદા
છે. સારા યશ એટલે નોકરીએ આવશે. કાંઈ
પથારીએ પડી રહેવાય છે.” મંગા બોલી.

“પથુ જો, હવે આઠ દિવસમાં નહિ
આવવાનો હોય તો બોલી ખાલી કરી
આપજો. માળા, માળાઓની જાત જ એવી.
એ મહિનાની રજા લઈને ગયો તે ગયો. આ
છ મહિના થયા આવ્યા.”

“પથુ શેઠ સાહેબ, અત્યારના જમાનામાં
ક્યાં જઈએ ?” મંગા વિગવણી કરવા લાગી.

“જહાનનમની ખાડીમાં. દું શું કરું ?
બોલી તો ખાલી કરવી જ પડશે. ને તે પથુ
આ પહેલી જ તારીએ.” એમ કહી શેઠ
ચાલ્યા ગયા.

મંગા વિચારમાં સૂનસૂન ઉભી રહી.

(૨)

મંગાનો બાપ રથો શેઠસાહેબના બંગ-
લાનો માળો હતો. બિચારો બોલો ને કામ-
ગરો હતો. આજે તે મહિં હતો ને દેશમાં
પોતાની સ્ત્રી જોડે ગયો હતો. બાર બાર
વર્ષની અખંડ નોકરી પછી તેને આ વખતે
માંડમાંડ રજા મળ્યા. પથુ તેનો રોગ શરીરમાં
ધર કરી ગયેલો તેથી છ મહિના થયા પથુ
સુધારો જુણાયો નહિ.

શુંઅર્થમાં શેઠે આપેલી બોલીમાં તેની

દીકરી મંગા તથા જમાનું શંકર રહેતાં હતાં.
મધ સાહે જ મંગાને પરણાવી હતી ને
ઝોરડી ન મળવાથી તે ને તેનો વર રથા
માળો જોડે રહેતાં હતાં. શંકર મીસમાં
નોકરીએ જતો ને તેમનો સંસાર સુખી
ચાલતો હતો.

“હવે શું કરવું ?” મંગા વિચારવા
લાગી. “લાવને, બાને કાગળ લખું. કાંઈક
જમાન તો આવશે.”

તરત જ તે બાળુની ઝોરડીમાં રહેતા
ડ્રાઇવરની પાસે ગયું.

“રામભાઈ, જરા કાગળ લખવાનો છે.
લખી આપશો ?” મંગા બોલી.

“આર. દીકરી આર, કેને કામળ
લખવો છે ?” રામભાઈ રેકાળ બવાળે
બોલ્યા.

“એ તો જરા બાને દેશમાં કામળ
લખવો છે ને લખવું છે કે શેઠ બોલી ખાલી
કરવા કહે છે. આઠ દિવસ પછી કરવાની
છે. તો શું કરવું ?” મંગા રડતે અવાજે
બોલી.

“ઝાહ, કેમ શેઠ સાહેબ ગુસ્સે થયા કે
શું ?” રામભાઈએ પૂછ્યું.

“હા, એ તો કહે કે માળો નોકરીએ
નથી તો પછી બોલી શું કામ આપું.
ખાલી કરવી જ પડશે. રામભાઈ ! બોલો,
હવે શું કરવું ?”

“ખૂદન, શું થાય ? બોલી તો એની
છે. ને વળા બાકું પથુ નથી તેનો મારે
ખાલી તો કરવી જ પડશે.” રામભાઈ બોલ્યા.

“પણ આ જમાનામાં ક્યાં જઈએ.
હે ઇશ્વર ! તું પણ અમારા ઉપર રહેયો ?”
ગંગા રડે રડે થતી બોલી.

“હોય, બહેન, સંસારચક્ર એમ જ
ચાલે. લે, હું તને કાગળ લખી આપું.”
પેન્સીલ લેતાં લેતાં રામભાઈએ ધીરજ આપી.

(૩)

“કેમ બા, આવી પહોંચ્યાં. બાપુજીની
તબીયેત કેમ છે ?” ગંગાએ પૂછ્યું.

“બેટા, છે તેવી જ છે. સુધારો તો
નથી થયો પણ વધારો થાય છે. દેવ ગુઠ્યા
છે, બેટા.” આખી કુલતી રૂખી બોલી.

“ત્યારે તું આવી કેમ ? બાપુજીને
એકલા છોડીને ? ત્યાં સારવાર કોણ કરશે ?”
ગંગાનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું.

“પણ શું કરું બેટા, ના આવું તો આ
બોલી જાય તે કાંઈ પરવડે. હોય, સાફ થઈ
જશે. શરીર છે તે માંદગી પણ આવે.” રૂખી
દિલાસો દેતી બોલી, “ને ચાલ, જરા
શેઠ પાસે જઈ આવીએ.”

(૪)

“ના, એ વાતમાં હું કાંઈ સમજી
નહિ. માળા, જુકી દોંગ કરે છે” શેઠ
અરજ્યા.

“ના બાપાજી, આપ તો દયાળુ છે.
જરા બે મહિના થોભી જાઓ. આ જાર
વર્ષની નોકરી તો જીઓ.” રૂખી કરગરતી
બોલી.

“તે કાંઈ, મક્કત નોકરી કરી છે.
રૂપિયા આપ્યા છે રૂપિયા.” શેઠ પાછા અરજ્યા.

“હા, બાપાજી. રૂપિયા તો પુરેપુરા
આપ્યા છે પણ આ જમાનામાં...”

“તે હું કંઈ જાણું નહિ. આ પહેલીએ
બોલી ખાતરી કર નહિંતર કોઈના માણસો
સામાન ફેંકી દેશે.” શેઠે રૂખીની વાત
વચ્ચેથી કાપતાં કહ્યું.

“પણ શેઠ.....”

“જે મારે બહાર જવું છે. મેં તો
તને એક વાત કરી. હવે હું વધારે સાંભળવા
માનિતો નથી. અરે કોણ છે ? શોધરને
મોટર તૈયાર કરવાનું કહ્યો.” કહેતાં શેઠ પીળ
રૂમમાં ગયા. ને રૂખી રડતી આંખે પાણી
વળી.

(૫)

એ દિવસ ચાલ્યા ગયા. રૂખી વિચારતી
“હવે શું કરવું ! ઝોરડીઓ શોધી પણ
પાછડી ક્યાંથી આપવી. જાંદગીની પર્ષ પર્ષ
કરીને બચાવેલી કમાણી પણ પાછડી આપવા
જેટલી ન હતી. શું કરવું ?” એ વિચારતો
અંધો રૂખીને ઢોરી ખાવા લાગ્યો.

ત્રીજા દિવસનું પ્રભાત ઉઘ્યું. સૂયં પણ
પોતાનાં કિરણો ફેંકી રૂખીને વિષવા મયત્ન
કરતો હતો.

“રૂખી, જો રૂખી માલણ” બહારથી
જૂમ પડી.

“એ કોણ છે ?” વિચારત-ન્દામાંથી
જાગતાં રૂખી બોલી.

“શેઠસાહેબ તને બોલાવે છે. બહાર
પડયાળમાં બેઠા છે. જા, હમણાં જ બોલાવે
છે.” આવનાર નોકર કહેતો હતો.

કુબતો માણસ તણખણું પકડે તેવી જ
રીતે રૂખીને આ તણખણું દાવ આવ્યું.
તથી બોલીને આંકડી ચઢાવીને રૂખી શેઠ
પાસે ગઈ.

“જે રૂખી, મેં એક વાત વિચારી છે.
તને કહુલ પડે તો ઠીક. પણ તારા ભલા
માટે છે.” શેઠે મધ જેવી મીઠાશ સહિત
જાળ પાયરવા મારી.

“જી બાપાજી, તમે તો બધું જ કરશો.
તેમાં કાંઈ ચક્ર છે ?”

“જે ત્યારે હમણાં બંગલામાં કામકામ
માટે માણસોની ખોટ છે. માટે મેં ને તારી

દીકરી ખંઝલાતું કામ કરે ને તે બદલ ખોલીમાં રહેા. ખોલ, કણુજ છે ? " શેઠે રૂખીને ખીમળાવવા માંડી. " અને જે અત્યારે આવા જમાનામાં તું ક્યાં જઈશ એટલે મેં આ વિચાર કર્યો. તારું પશુ કામ થાય ને મારું પશુ કામ થાય, પછી તો જેવી તારી મરજી. "

" ભલે ત્યારે. એમ કરીશું. કાલથી હું ને ગંગા કામ પર આવીશું. " રૂખીએ થોડીવાર વિચાર કરીને બીજે રસ્તા ન હોવાથી હા પાડી.

શેઠ મલકાઈ ઉઠયા. તેમને તેમની ચોજના સફળ થતી જણાઇ

(૬)

દરરોજ માલિકરી ખંઝલે કામ પર જતાં. બન્ને પાસેથી ગળા ઉપરાંત કામ લેવામાં આવતું. પશુ કરે શું ? ના પાડે તો ખોલી ખાલી કરવી પડે ને તે તો પોસાય એમ ન હતું.

એક દિવસે સવારે તાર આવ્યો. મંગાએ લીધો ને તે દોડી રામભાઈ પાસે તાર વંચાવવા.

" મંગા, રધાની તબીયત બધી ખરાબ છે. તારે ને તારી માએ જવું પડશે. " તાર વાંચીને રામભાઈએ જણાવ્યું.

" બા, આપાજીની તબીયત બહુ ખરાબ છે. આપણે જવું પડશે. ચાલ, શેઠની રજા લઇએ " ગંગાએ રૂખીને કહ્યું.

" હા ચાલ, " ચાવી આપીને રૂખી ખોલી.

(૭)

" કાશુ રૂખી ? શું કામ છે ? " શેઠાણીનો અવાજ આવ્યો.

" બા, એ તો.....મને બે.....દિવસની.....રજા....." રૂખી અચકાતી અચકાતી ખોલવા લાગી.

" શું રજા ? કેમ ત્યાં મારે ? " શેઠાણીની આંખ પહોળા બની.

" બા, લો વાંચો, તાર આવ્યો છે. માળી ખૂબ માંદો છે. મારે જવું પડશે. ભગવાન કરે ને કંઈ થાય તો ? છેલ્લે એકવાર મોઢું તો જોઈ લઉં. " ભવિષ્ય બાબતી હોય તેમ રૂખી ખોલી. તેની આંખમાં આંસુ હતાં.

શેઠાણી પીગળ્યાં. પશુ કંઈ બ્રહ્મ જાય તેમ શેઠનો યુરસો સહન કરવો પડે તેના કરતાં શેઠ પાસે જ મોકલવી એમ વિચારી તેમણે કહ્યું:

" જે રૂખી, આ બાબતમાં હું કશું ન જાણું. શું શેઠ પાસે....."

" કેમ રૂખી, શું છે ? " કહેતાં શેઠ બહાર આવ્યા.

" આ જુઓ, રૂખી કંઈ કહે છે. રજા માંગવાની વાત કરે છે. પશુ લ્યો, હું જરા રસોડામાં જઈ આવું. " કંઈ વધારે પડતું ખોલી ન દેવાય મટિ શેઠાણી ત્યાંથી સરકી મયાં.

" કેમ, શેની રજા જોઈએ છે. રૂખી ? " શેઠ ખોલ્યા.

" લ્યો, આ તાર જુઓ. માળી માંદો છે. હું...હું છેલ્લી વખત મોઢું જોઈ આવું. ભગવાન કરે ને કંઈ થાય તો ? " રૂખીની આંખમાં આંસુ હજી વહેતાં હતાં.

" રજાનજા કંઈ મળશે નહિ. " શેઠ ગંભીર થઈને ખોલ્યા.

" પશુ શેઠસાહેબ, માળી માંદો છે. "

પશુ શેઠસાહેબને કાંઈ દયા હતી ? તેમને ગરીબ સ્ત્રીના સોભાવની શી પરવા ?

" અરે જરે, એ તો બધા ઢોંગ છે. તમે પશુ અણુધડ કામ, કંઈ ઉતરો એવી નથી. બધી વાત પુરી " શેઠ પોતાની વરાળ કાઢતાં ખોલતા હતા. " ને જે જવું હોય તો જા. પશુ આવ્યો તું છૂટી મારી નોકરીએથી. ને ખોલી ખાલી કરી આપ. "

“ પણુ શેઠ.....” પણુ રૂખીનું સાંભળે ઠોણુ ? શેઠ તો ચાલ્યા ગયા હતા.

રૂખી ભગ્ન હૃદયે પાછી ફરી.

બે દિનસ વિતી ગયા. રૂખી ચિંતામાં ખાતી પણુ ન હતી. કામમાં તેનું ચિત્ત ન હતું.

તે પાછી શેઠ પાસે ગઈ. પણુ શેઠને દયા ન હતી. રનેહાળ પલિનું કુખ તેઓ કેવી રીતે સમજી શકે ? પણુ હજી સમજાવીશ એમ આશા રાખી રૂખી દેશમાં ન ગઈ.

પણુ ત્યાં તાર આવ્યો. ગંગા તરજ રામભાઈ પાસે દોડી.

“ બેસો રામભાઈ, શું લખ્યું છે ?” તાર વાચતાં રામભાઈના મુખના ભાવો જોતાં ગંગા અધીરાઈથી બોલી હતી.

રામભાઈ શું બોલે ?

“ બાપાજીની તબીયત કેમ છે ? કંઈ

માઠા સમાચાર તો નથીને ?” ગંગાની વ્યાકુળતા વધી.

“ ગંગા, બેટા ગંગા.....” રામભાઈનો કંઈ ભરાઈ આવ્યો “ રૂખી તો મથે આપણને છોડીને.” રામભાઈ રથાને પોતાની દિકરા જેવો ગણતા.

“ શું ? બાપાજી આપણને છોડીને ગયા ?” કહેતી ગંગા પડી ગઈ.

રૂખીને ખબર પડી. તે ગાંડા જેવો બની ગઈ ને તરતજ બેભાન થઈ ગઈ. તે કાંઈક લવતી હતી.

“ રથા, તું મથો ? મને મુકીને ? પણુ.....હું તને મુકીને અહિં નહિ રહું. અરે !

હું અમાગણી છેલ્લીવાર તારું મોં પણુ જોઈ ના શકી આ બોલીની જ મ્હોંકાણુ. શેઠ તો દૈવ છે. ના... ..તેનાથી પણુ છુરો.”

તે રૂખીનું પ્રાણપંખે રથાને વિયોગ સહન ન કરી શક્યું. તે ભડી મધુ. રથાને પકડવા.

૮૦ પુસ્તકો]

શ્રીશક્તિના સેટ

[રૂ. ૫૬

દરેક લાયબ્રેરીમાં હોવો જ જોઈએ.

૬૧મો ગ્રંથ પાળ—

કાંઈ પુસ્તકાલયની ગાદી પર બેસી રહેતા નથી તે તો ગામમાં જોળખ પીછાણુ વધારી વાચનોત્સુક બહેનોને સ્ત્રીશક્તિપ્રયોગી પુસ્તકો વાંચવા આપે છે, બલામણુ કરે છે. તેમને સ્ત્રીશક્તિમાળાનાં પુસ્તકો વિષે વાત કરે છે.

સ્ત્રીઓના પ્રશ્નોના અભ્યાસો પાસે લખાવેલાં સ્ત્રીશક્તિપ્રયોગીની સીધી દેખરેખ હોળ તૈયાર થયેલાં આ પુસ્તકો આખા ગુજરાતમાં બારે કોટપ્રિય થઈ પડ્યાં છે અને તે વાંચી તેમણી બોધ મહણુ કરવા કહેવું એ પ્રત્યેક સુર મર્યાપાતની ફરજ છે. આખી માળામાં સ્ત્રીઓને ઉપયોગી વિવિધ વિષયોની ગૂંચણી કરવામાં આવી છે. કુલ ૮૦ પુસ્તકોની કિં. રૂ. ૫૬).

થોડાંક નામો

માંદાની ચાવજત	દક્ષિણી સંધ્યુક્તળા	રાણુકેવી	રઝીયા બેગમ	સુખી ધર
સતી જસમા	વિમાની ગીતાવાઈ	સમીના પત્રો	શિવાજીની બા	બારત ગૂંચણુ
રતવનું શાસ્ત્ર	સીંહદય	પારસી વાનોઓ	મુણિયવ ગુદિણી	વગેરે વગેરે.

આને જ લખો:—ઈન્દરલાલ વીમાવાળા

C/o. ત્રિશક્તિ, સુરત.

આર્ય-ભાવનાને મૂર્તિમંત કરતી સર્વોગ સચ્ચક્રયા

હતી - અખજય

લેખક : શ્રી. "ધ્રુવકુમાર"

મનોરંજનની ચરતી, હાસ્ય, શૃંગાર અને ગીતાએ મદી, એક આદર્શ પતિ-પત્નીના સર્વોગ નિર્માણ અને શુદ્ધ પ્રેમની અતિ મુંદર સ્મરણીય પ્રકથા હખતી અનેખીત સામાજિક વાસ્તવદર્શી કથા

[ગયા અંકથી ચાલુ]

પ્રકરણ ૫ મું

ખળીઆમાં (ચાલુ)

" મોટી બેન, હવે ચાલો ને ? "

થોડે દૂર રમતા વિજયે આવી સ્નેહલતાનો ખબો હલાવ્યો.

" હા, જો હંમણી ઉઠીજે ! "

સ્નેહલતાએ કહ્યું : "મોટર આવેએટમે વખત રમ. જરા જા ! મોટર આવે એટલે મને કહેજે હો. "

ધીમે ધીમે અંધાર ધવા આગ્યું હતું.

આનંદમય વાતાવરણની ચર્ચામાં વખત ક્યાં અને કેટલો વહી જાય છે એની ખબર પણ રહેતી નથી.

અજયના મનમાં ભારે ગડમચલ ચાલી રહી હતી. એ વિચારમગ્ન હાલતમાં થેરાઇ સતમન બેસી રહ્યો. આમ એતું મમજ આનંદમય હતું કે વ્યથામચ એની જ એને સુખ પડતી ન હતી.

દરથી મોટર આવતી દેખાણી.

વિજય દોડતો લીસોતરીની દિનારી નજીક જઈ બોલો રહી ટચુકા હાથ હલાવવા લાગ્યો.

" મોટી બેન, ચાલો ! ચાલો ! ! "

મોટરને આવતી જોઈ, વિજયે દૂર ઉભાં ઉભાં જ મોટી બેનને બોલાવ્યાં.

મોટર નજીક આવી ઉભી.

વિજય કૂદવા લાગ્યો. ડ્રાઇવરે નીચે ઉતરી નાના ભાઈને-વિજયને-તેડી લીધા. અને મોટરમાં આગળ બેસાડ્યા.

" ચાલો, ઉઠીયું કે ? " સ્નેહલતાએ પૂછ્યું.

" હંઅ, " વિચારતંત્રમાંથી જાગતો અજય બોલ્યો : " ચાલો ! "

વસ્ત્રો સંકેરતી, ચોદવાને એક આપી પીકે પાછળ ધકેલતી સ્નેહલતા ઉઠી.

ઉભય મોટર પાસે આવ્યાં.

ડ્રાઇવરે આગળ રહી આરણ બોલ્યું.

હમય અંદર બેઠાં.

મોટર ચાલી.

થોડી પળો એમ ને એમ વહી ગઈ.

“ પથુ શેઠ.....” પથુ રૂખીનું સાંભળે કાણુ ? શેઠ તો ચાલ્યા ગયા હતા.

રૂખી ભગ્ન હદયે યાછી કરી.

બે દિવસ વિતી ગયા. રૂખી ચિંતામાં ખાતી પથુ ન હતી. કામમાં તેનું ચિત્ત ન હતું.

તે પાછી શેઠ પાસે ગઈ. પથુ શેઠને દયા ન હતી. રોજાળ પલિનું કુખ તેઓ કેવી રીતે સમજી શકે ? પથુ હજી સમજાવીશ એમ આશા રાખી રૂખી દેશમાં ન ગઈ.

પથુ ત્યાં તાર આવ્યો. ગંગા તરજ રામભાઈ પાસે હોડી.

“ બોલો રામભાઈ, શું લખ્યું છે ?” તાર વાંચતાં રામભાઈના મુખના બાવો ભોતાં ગંગા અધીરાઈથી બોલી ઉઠી.

રામભાઈ શું બોલે ?

“ બાપાજીની તબીયેત કેમ છે ? કંઈ

માફ સમાચાર તો નથીને ?” ગંગાની વ્યાકુળતા વધી.

“ ગંગા, બેટા ગંગા.....” રામભાઈનો કંઈ કારણ આવ્યો “ રથો તો ગયો આપણને છોડીને.” રામભાઈ રથાને પોતાની દિકરા જેવો ગણતા.

“ શું ? બાપાજી આપણને છોડીને ગયા ?” કહેતી ગંગા પડી ગઈ.

રૂખીને ખબર પડી. તે ગાંડા જેવી ખની ગઈ ને તરતજ બેમાન થઈ ગઈ. તે કાંઈક લવતી હતી.

“ રથા, તું ગયો ? મને મુકીને ? પથુ.....હું તને મુકીને અહિં નહિ રહું. અરે !

હું અમાગણી છેલ્લીવાર તારું મોં પથુ ભેંસ ના શકી. આ બોલીની જ ખેંચાણુ. શેઠ તો દૈત્ય છે. ના.... ..તેનાથી પથુ ભુરો.”

ને રૂખીનું પ્રાણપંજેર રથાનો વિયોગ સહન ન કરી શક્યું. તે ઉડી ગયું. રથાને પકડવા.

૮૦ પુસ્તકો]

ત્રીશક્તિનો સેટ

[રૂ. ૫૯

દરેક લાયબ્રેરીમાં હોવો જ જોઈએ.

૬૧૭૦ ગ્રંથ પાળ—

કાંઈ પુસ્તકાલયની ગારી પર બેસી રહેતો નપો તે તો ગામમાં ઓળખ પીછાણ વધારી વાચનોત્સુક બહેનોને ત્રીશક્તિનો પુસ્તકો વાંચવા આપે છે, બલામણુ કરે છે. તેમને ત્રીશક્તિમાળાનાં પુસ્તકો વિષે વાત કરે છે.

ઓઝોના પ્રત્યેના અભ્યાસીઓ પાસે બખાવેલાં ઓદિતૈષીઓની સીધી દેખરેખ હેઠળ તૈયાર થયેલાં આ પુસ્તકો આખા શુનરાતમાં ખારે લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં છે અને તે વાંચી તેમણે બોધ મહત્ત્વ કરવા કહેવું એ પ્રત્યેક સુર અથવાસની ફરજ છે. આખી માળામાં ઓઝોને હિપ્પોગ્રી વિવિધ વિષયોની મૂલ્યણી કરવામાં આવી છે. કુલ ૮૦ પુસ્તકોની કિં. રૂ. ૫૯).

થોડાંક નામો

માંદાની માવજત
સતી જસમા
રતવનું શાસ્ત્ર

દક્ષિણી રાંધણકળા
વિગાનો ગીતાંબાઈ
ઔદિત્ય

રાણકહેવી રઝીયા ભેગમ મુખી ધર
સખીના પત્રો શિવાજીની વ્યા બરત મૂંઘણુ
પારસી વાનોઓ શુશ્રુષુલ શુદ્ધિથી વગેરે વગેરે.

આને જ લખો:—ઈશ્વરલાલ વીમાવાળા

O/o. ત્રિશક્તિ, સુરત.

આર્થ-લાવનાને મૂર્તિમંત કરતી સર્વોગ રસિકકથા

સતી - અજય

લેખક : શ્રી. "ધ્રુવકુમાર"

મનોરંજનની મરતી, હાસ્ય, શૃંગાર અને ગીતાએ મદી, એક આદર્શ પતિ-પત્નીના સર્વોગ નિર્માણ અને શુદ્ધ પ્રેમની અતિ સુંદર રમરણીય વસ્તુકથા હજીની અનોખીજ સામાજિક વાસ્તવદર્શી કથા

[ગયા અંકથી આદ્ય]

પ્રકરણ ૫ સું

ખબીઆમાં (આહુ)

" મોટી બેન, હવે ચાલો ને ? "

થોડે દૂર રમતા વિનયે આવી રનેહલતાને ખબો હલાવ્યો.

" હા, જો હમણાં ઉઠીએ ! " રનેહલતાએ કહ્યું : "મોટર આવે એટલો વખત રમ. જરા જા ! મોટર આવે એટલે મને કહેજો હો. "

ધીમે ધીમે અંધાર થવા આગ્યું હતું.

આનંદમય વાતાવરણની ચર્ચામાં વખત ક્યાં અને કેટલો વહી જાય છે એની ખબર પણ રહેતી નથી.

અજયના મનમાં હારે ગડમચલ ચાલી રહી હતી. એ વિચારમગ્ન હાલતમાં થેરાઇ સ્તનગ્રન બેસી રહ્યો. આમ એનું મગજ આનંદમય હતું કે વ્યથામરય એની જ એને સુઝ પડતી ન હતી.

દૂરથી મોટર આવતી દેખાણી.

વિનય દોડતો લીલોતરીની કિનારી નજીક જઈ બેઠો રહી ટચુકડા હાથ હલાવવા લાગ્યો.

" મોટી બેન, ચાલો ! ચાલો ! ! "

મોટરને આવતી જોઈ, વિનયે દૂર ઉભાં ઉભાં જ મોટી બેનને બોલાવ્યાં.

મોટર નજીક આવી ઉભી.

વિનય કૂદવા લાગ્યો, ડ્રાઈવરે નીચે ઉતરી નાના ભાષને-વિનયને-નેડી લીધા. અને મોટરમાં આગળ બેસાડ્યા.

" ચાલો, ઉઠીશું કે ? " રનેહલતાએ પૂછ્યું.

" હંઅ, " વિચારતંત્રમાંથી જાગતો અજય બોલ્યો : " ચાલો ! "

વસ્ત્રો સંકેરતી, ચોટલાને ઝોક આપી પીઠ પાછળ ધકેલતી રનેહલતા ઉઠી.

ઉભય મોટર પાસે આવ્યાં.

ડ્રાઈવરે આગળ રહી આરણ્ય બોલ્યું. ઉભય અંદર બેઠાં.

મોટર ચાલી.

થોડી પગો એમ ને એમ વહી ગઈ.

વધારે સંસર્ગ નિકટતા ઉપજાવે છે.

હિંમત કરી સ્નેહલતા હાથ લાંબાવતી બોલી:

“ત્યારે તમે વચન આપો કે...”

બાકીના શબ્દો પોતે જ શિવાય ખીચી કાઢ સાંબળી ન શકે તેમ અતિથય ધીરથી બોલી.

અજયે સ્નેહલતાના હાથમાં હાથ મૂકી વચન આપ્યું.

પોતાના બન્ને હાથો વચ્ચે સ્નેહલતાના બહુ લાલિત્ય નીતરતાં મુકુ-કોમલ-હાથને રાખી અજયે ધીમેથી ઉમેયું:

“કદિ પણ તમને જો તમારો વિચાર ફેરવવાની જરૂર પડે તો...”

સ્નેહલતાએ તરત ખીળ હાથ વડે અજયનું મોઢું ઢાંકી દીધું. આમજ બોલવા દીધો નહીં.

અકુદ્ધિત મિત્રે સ્નેહલતાએ અજય સામું જોયું. એના તૃપ્ત નેત્રો અજયને ગણે આવું બોલવા માટે કપકો આપી રહ્યાં હતાં.

ઓની કાંતિ અને નયનકટાક્ષ અતિ ચિત્તાકર્ષક હોય છે. અજય એનાં સામું કુણકુલ ભરી નજરે જોઈ રહ્યો.

ધીમે રહી સ્નેહલતાએ પોતાની આંખો-એથી વોંટી કાઢી અજયના આંખમાં પ્રવેશી. અજયે પણ પોતાની વોંટી ઉતારી સ્નેહલતાની મુકુલ આંખોએ પડેરાવી. અને અત્યંત સ્નેહપૂર્વક એના બન્ને હાથ દાખ્યા, હોંઠે અડકાયા.

એક ખીળને દિલથી આદનારાં સામસામા હાથ મેળવે, નજર મેળવે, ...ત્યારે કેવા જાત અનુભવે! શબ્દોમાં ઉતારી શકાય ખરા!

જોશિંટુ જ યાદ આવવાથી અજય બોલ્યો:

“લતાદેવી, કોને તમારે મારે ત્યાં આવવું પડશે હોં!”

“કેમ બલા?” સ્નેહલતા નિરંમય પામતી બોલી; “તમે તો હજી મારે ઘેર આવ્યા નથી?”

“બાએ તમને જરૂર તેડી લાવવા કહ્યું છે.”

“પણ પેલા તમારે મારે ત્યાં આવવું જ પડશે. પછી હું આવીશ.”

“નહીં લતાદેવી. તમારે આવવું જ પડશે. મેં બાને કહ્યું છે કે કાલે હું જરૂર તમને લેતો આવીશ. તમે આવશો તો બા-બાપુજી ખડેન સોને ધણે આનંદ થશે...”

મોટર અજયના ઘર નજીક આવી ઉભી. અજય નીચે ઉતર્યો;

“...બોલો લતાદેવી! આવશો ને? નહીં તો અત્યારે જ ચાલો!”

“ના, ના, અત્યારે તો નહીં. બહુ મોડું થયું છે.”

“તો કાલે આવશો ને?”

“કાલે આવીશ.”

“ક્યારે?”

“સવારના નવેક વાગે!”

“જરૂર!”

“જરૂર!!”

પરપર નમરતે કરતાં છુટાં પડ્યાં. મોટર ઘર તરફ રવાના થઈ. સ્નેહલતાએ હાથ ઉંચો કરી વિદાય માંગી. અજય સામે હાથ ઉંચો રાખી મોટરને દશિ મહોદા બહાર જતી જોઈ રહ્યો.

પ્રકરણ ૬૬

સ્નેહલતાનું આગમન

ખીળ દિવસની સવાર સ્થ.

સ્નેહલતાના આવવાની શદ્ધ જોતો અજય મેડીએ પોતાના રૂમની રવેશમાં ઉભો હતો. નીચે જોતિ પણ સ્નેહલતાની સારી આમતા-

સ્વામતા કરવા-નારતાપાણીની વ્યવસ્થા કરવામાં પડી હતી. સ્નેહલતા એક તો ભાઈની મિત્ર હતી, અને એ ઉપરાંત માછરૂદેટ સાહેબની પુત્રી હતી. માછરૂદેટ અને અન્યના પિતા વધારામાં પરસ્પરના જૂના સ્નેહી હતા. પછી આગતાસ્વામતા કરવામાં ઉણપ શું હોય !

ધરમાં અન્યને ખુશ રાખવા એની ઇચ્છા મુજબ તૈયારી થઈ રહી હતી. અન્યનો વિચાર સ્નેહલતાને આજે અહિં જ જમાડવાનો હતો એટલે એ માટેની વ્યવસ્થા ય કરવામાં આવી હતી.

ધરમાં આ ભાઈ-બહેન-અન્ય ન્યોતિના-કહેવા કરવા મુજબ જ બધું થતું. એમની કોઈપણ ઇચ્છા માટે માતૃપિતા કોઈ જાતની આનાકાની કરતાં નહિં. ક્યાંથી કરી શકે ? હાડમાં ઉછરેલાં સંસ્કારી. અને આચારિકત પુત્રપુત્રી-અન્ય ન્યોતિ-માતૃપિતાને જીવ કરતાં ય અધિક હતાં; ડાખી-જમણી આંખો હતાં. એમને લાગે તો ધર ઉજળું દિસતું. એ બેમાંથી એક વગર પણ જીવી ન શકનાર માતૃપિતા એમની ઇચ્છાઓનું ઉદ્દેશન ક્યાંથી કરી શકે ? પોતાનાં જ બહાલસોયાં સંતાનોને દુભાતાં કેમ જોઈ શકે ? અને ઉભય બાળકો પણ માતૃપિતાની સેવા કરવામાં-આગા ઉઠાવવામાં પોતાને

કૃતકૃત્ય સમજતા; પડથો ખોલ ઝીંસી લેવા પરસ્પરમાં હરિકાષ થતી. એથી તો ઉભય આ નાના સરખા ધરમાં 'અન્ય-ન્યોતિ' કેપ દિસતા ?

નવયુગની સુધારક બાવના ફેટલીકવાર યુવાન ભેજમાં વડિલો પ્રત્યેનું મમત્વ સ્વાભાવિક રીતે ઓછું કરી નાખે છે, તેવું આ કુટુંબમાં ન હતું. આખા ય કુટુંબમાં સ્નેહલતાવં તરવરતું હતું.

પ્રભુને પણ ન માનનાર આજનો યુવાન વર્મ-વડિલો પ્રત્યે પૂજ્યભાવ ન રાખી શકે તો તેમાં વડિલો પણ કંઈક અંશે દોષિત હશે-હોય છે ખરા !

આજે વડિલોના હેતાળ હૈયાનું હેત ઓસરતું જોવાય છે. કારણ વડિલોનું સ્વામિત્વપણું ! યુવાનોના સ્વભાવને તે હણી નાખે છે અગર તેમના જીવનમાં કબલકપ બને છે; આથી વડિલોની પૂજ્યતા વધી શકતી હશે ખરી ? પોતીકાંજ સંતાનોના હિતને-મુખને-નહીં સમજનારા વડિલો તેમના જીવનમાં ઝેર રેડી પોતાનો કયો સ્વાર્થ સાધવા ઇચ્છતા હશે ! યુવાન માનસને સ્નેહથી-પ્રેમથી-હેતથી જીતી લેવાને બદલે કરડાઈ-દમન-જેઠકાંપણે વર્તવાથી તરંગી યુવાન-હૃદયો વશ થઈ શકે ખરા ?

(આજી)

તમારા માથાના દુઃખાવા માટે

ડા. ય. મ. નંડ પેન. બા. મ.

વાપરો

દરેક જગ્યાએ મળે છે.

એમ. મણીલાલ એન્ડ કું.

૪૩, અર્થગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, સુબર્ષી

વંદન !

જગત જ અમ્યયખીઓનું મંડાર છે. જુદા જુદા દેશની 'વંદન' કરવાની પ્રથામાં શે ફેર છે. આપણને હાર્યારપદ લાગતા આ રીતરિવાજો પાછળ રહેલી ભાવનામાં વાસ્તવિક રીતે જોતાં કંઈક તથ્ય રહેલું હોય છે. 'વંદન' ના આ રીતરિવાજોને આપણા રિવાજ સાથે સરખાવવામાં જ ખરો મજા છે, કેટલા હાર્યારપદ લાગે છે ?

આપણામાં હજુ પણ વધારે પ્રમાણ્યમાં નીચી કોમોમાં અને જુગ પ્રમાણ્યમાં ઉચ્ચ કોમોમાં જે ભક્તિઓ જ્યારે મળે ત્યારે બાથ બીડવાની પ્રથા છે. બન્ને બેટી પડે છે અને મદ મદ થઈ જાય છે. નીચા નમી પગે લાગવાની પ્રથા છે. જે હાથ જોડી વંદન કરવામાં આવે છે. હજુએ કોઈ કોઈ સ્થળે 'સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ'ની પ્રથા અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

પરદેશ સાથે આપણા રિવાજો સરખાવવા જવા છે. લાંબે વખતે મળતા હોયએ ત્યારે 'વંદન'માં જરા ફેર પડે છે. આમ 'વંદન' ના પ્રકાર બે છે:—૧. લાંબે વખતે મળતા હોય ત્યારે અને ૨. ટુંકે માળે (રોજ, અઠવાડિયે અગર પંખવાડિયે) મળતા હોય ત્યારે. પણ આપણે એની બાજબીમાં શા માટે પડવું.

ઝોરીસા પ્રાંતના સંપાર સોઠો જ્યારે મળે છે, ત્યારે નાકની અણીઓ અડકાડે છે.

મીનાઓ જ્યારે મળે છે, ત્યારે એક બીજાના ઝંબાનો છેડો ઉઘો કરે છે.

જાંપાનીસો જ્યારે મળે છે ત્યારે મસ્તક નમાવે છે.

અરબ સોઠો જ્યારે મળે છે, ત્યારે એક બીજાના માસ અડકાડે છે.

.....લેખક.....
...શ્રી. કિશોરચંદ્ર હીરાચંદ પારેખ...

ઘૂઠો જ્યારે મળે છે, ત્યારે એકબીજાની મરદનો હાથ વીંટાળે છે.

તીબેટના સોઠો જ્યારે મળે છે, ત્યારે જમણા પગનો અંગુઠો કપાળે અડકાડે છે. તીબેટમાં ઉપરીતે સલામ બરવાની રીત વિચિત્ર છે. ત્યાં મોઢામાંથી જીભ બહાર કાઢીને સલામ બરાય છે.

આફ્રિકાના ઓરેન્ટો સોઠો જ્યારે મળે છે, ત્યારે એકબીજા પર ફેટી ઉઠાડે છે.

આફ્રિકામાં આવેલ કોંગો વિસ્તારમાં વસતી શાળો જાતિના સોઠો જ્યારે મળે છે ત્યારે એકબીજાની પ્રદક્ષિણા કરે છે. જ્યારે એ જ કોંગો વિસ્તારમાં વસતા બુસમેન સોઠો જ્યારે મળે છે, ત્યારે એકબીજાને યુક્કા મારે છે.

મધ્યાખ્યામાં વસતા જંગમલીઓ જ્યારે મળે છે, ત્યારે જુઓ પાડે છે અને યુક્કાટો ખાવા મંડી પડે છે. કોણ વધારે યુક્કાટી ખાઈ શકે છે, જોઈએ તે ખરા.

ન્યુઝીલેન્ડની મોપારી પ્રજાના સોઠો જ્યારે મળે છે, ત્યારે પગ પહોળા કરે છે.

પાપુઅન સોઠો જ્યારે મળે છે, ત્યારે એક બીજાને ઝાડની છાસ અડકાડે છે. એ રીતે તેઓ વંદન કરે છે.

એસ્ટ્રોમે સોઠો જ્યારે મળે છે ત્યારે એક બીજાનાં વાળ જેમવા મંડી પડે છે. સ્ત્રીઓ આવી બાજતમાં વધારે પાવરધી હોય છે. કોણ જાણે વાળમાં શું થ બધું છે. પણ વાળને જુદી જુદી રીતે ઝોળી કલામયતા દર્શાવવાનું તેા ફક્ત જાપાનીસ લલનાઓ જ જાણે છે.

અમેરીકાની મૂળ પ્રજા રેડઈન્ડિયનો છે. તેઓ જંગમલી છે અને હજુએ બુધરેલા પ્રદેશની સાથે

સંપર્કમાં આવતા નથી. તેઓ જંગલોમાં, નદીના તટ-પ્રદેશોમાં ખીણોમાં ને એવે એવે બધંદર સ્થળોએ વસે છે. તેઓને માથે પીછાં પહેરવાનો ખૂબ જ શોખ હોય છે. આવા એ

પરાણી સંસ્કૃતિ માટે પ્રસિદ્ધ ગ્રીસ દેશના રહેવાસી ગ્રીક લોકો જ્યારે મળે છે ત્યારે હાથ લાંબો કરે છે.

જર્મન લોકો જ્યારે મળે છે ત્યારે હેટ ઉંચી કરે છે.

રેકર્ડીઆનો જ્યારે મળે છે ત્યારે એક ખીજનાં પીછાંની ફેરબદલી કરે છે.

રશીયન લોકો મળે છે ત્યારે જ-મથો હાથ ઉંચો કરે છે.

ઈંગ્લીશ લોકો મળતી વખતે હસ્ત-ધ્વનન (શેકહેન્ડ) કરે છે.

શ્રી. બાનુમતિ અડાલજી, એમ. એ.

વડોદરાના જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી. તારાચંદ્ર પોપટલાલ અડાલજીના પુત્રી શ્રી. બાનુમતિજીને 'શુજરાતી'ના ખાસ વિષય સાથે એમ. એ. ની પરીક્ષામાં સેકન્ડ ક્લાસમાં પાસ થયા છે. શુજરાતી ભાષા તરફની તેમની અભિરુચિ અને એમ. એ. ની પરીક્ષામાં આવી સફળતા મેળવવા માટે આ લેખિકા જીનેને અમારા હાર્દિક અભિનંદન.

'વંદન'ના રીત-રીવાજ તો '૩૬' બની ગયેલ તરવો પરથી આવેલ જ-શાય છે. કેમ 'વંદન' કરવું, ઉપરી અમલદારને ગિતને, યુરબીને વિ, બાબત કાઢને ખાસ શીખવવામાં આવતી નથી. પણ

ફ્રેન્ચ જ્યારે મળે છે ત્યારે એક ખીજને હાથે ચુંબન કરે છે.

ખીજ વિશ્વવિખ્દ વખતે તટસ્થ રહેલ રૂપેન દેશના લોકો જ્યારે મળે છે ત્યારે એક ખીજને કુલ સુંધાડે છે.

પ્રણાલીકાજ એવી છે કે બાળક મોટો થતાં બીજાઓની માફક એ બધું સમજી જાય છે. સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેએ વાંચવા અને વિચારવા જેવા આ 'વંદન'ના રીતરીવાજો ખરે-ખર અમ્મત સાથે યોગ્ય અર્થે જાય છે.

ભાગીદારી

જીનો શિષ્ય:—ગુરુજીએ લખેલા વિશ્વવિદિત વેદાંત મંથનમાં મારો પણ હાથ છે.

નવો શિષ્ય:—તારા, જેવા, અક્ષરજ્ઞ, ગોચરજ્ઞ અને અધિજ્ઞ, આરવાજ, શિષ્યો, ગુરુજીના મંથનમાં હાથ હશે તો આવતી કાલથી સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઉગશે. તેં મું પરાક્રમ કયું તે તો કહે.

જીનો શિષ્ય:—ગુરુજી રાતે મંથન લખતા ત્યારે દીવો હું સંકારતો હતો.

x x x

જોડાનો પ્રતાપ

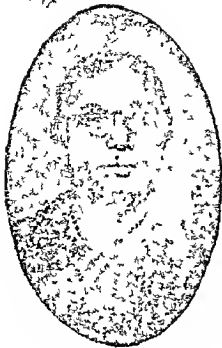
ગુરુ:—બમત ! તમે બહુ કરી. આટલા ખરચની શી જરૂર ?

ભક્ત:—બાપજી ! આપના જોડાના પ્રતાપ.

ખીજ ભક્તો:—ભલા માણસ ! જરા બેલતાં તો શીખો. કહો કે ચરણના પ્રતાપ.

ભક્ત:—સોગન ખાઈને કહું છું કે જોડાના પ્રતાપ પાંચ દહાડા પર બાપજીની પધરામણીમાં ગયેલો. મને પણ પધરામણીનો ઉમંગ થઈ આવ્યો. પણ પાસે પેસો મળે નહિ, બાપજીના ચક્રચક્રતા નવા જોડા ચાલાકીથી ઉપાક્રમ, તેના સાત શિપા ઉપજ્યા, ને બાપજીની સેવામાં વાપ્યા.

—મીશિદરામ વિ ચહેતા બી એ

શ્રીમતિ સૌ. કમલાબાઈ તિલક

પરિચય કરાવનાર :

શ્રી. હ. મે. પટેલ

શ્રી મતિ સૌ. કમલાબાઈ તિલકનો દૂક પરિચય આપતાં મને આનંદ થાય છે. ઓઝોની ઉન્નતિ અને તે દ્વારા જ્ઞાનાશુક ઉન્નતિ સાધવા આપણે બારે પ્રયાસો કરી કરવાના છે. એ પ્રયોગ સફળ બનાવવામાં શિક્ષિત મહિલાઓનો સાથ આપણને ધણો જ જરૂરી છે. સામાજિક પ્રગતિઓમાં કેટલાક ક્ષેત્રો એવા છે કે જેમાં મહિલાઓ પોતે મેળવેલી ઉજવણીદ્વારા સમાજને ઉચ્ચે લાવવા ધણું કરી શકે તેમ છે. શ્રીમતિ સૌ કમલાબાઈ પણ એમાં માનનારાં ગેક વિદુષીબદેન છે તેઓ માને છે કે સ્વતંત્ર હિંદને રાજકાગજ, ગળબંધવરથા, સંરક્ષણ વગેરે અનેક મહત્વના કામોમાં વિદ્વાન અને કાર્યક્ષમ વ્યક્તિઓની જરૂર જણાયે, તેવે પ્રસંગે સમાજમાં બદ્ધત અને વિદુષી મહિલાઓ માત્ર કોટુંબિક જવાબદારીઓમાં જ રોકાઈ રહે તેના કરતાં

તેઓ સમાજ અને દેશને દુનિયામાં પોતાનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરવામાં મદદરૂપ થાય તેવા ક્ષેત્રોમાં રોકાઈ જઈ ધરમથી બહાર આવશે તો આપણા સમાજની જે સ્ત્રી-શક્તિ આજે વેડફાઈ બંધ છે તેને નવું ચેતન મળશે અને સ્ત્રીઓ સમાજની ઉન્નતિમાં પોતાનો મહત્વનો ફાળો આપી શકશે.

શ્રીમતિ સૌ. કમલાબાઈનો જન્મ સને ૧૯૦૫ માં પુનાનાં એક વિદ્વાન જીકીડવે કુટુંબમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ અનંત નારાયણ જીકીડવે હતું. મહારાષ્ટ્રના કવિ અને લેખક છે. તેમણે કેટલાંક કાવ્યો અને નાટકો લખ્યાં છે. તેમનાં દાદીમા સંસ્કૃત ભાષાનાં ખાસ શોખીન હતાં અને તેમને અધ્યાત્મે વિદ્યાના પુસ્તકો વાંચવામાં જીડો રસ હતો. એટલે જન્મકાળથી જ એમનામાં ઉજવણીના ઉચ્ચ સંસ્કાર પડેલા હતા.

પ્રાથમિક શિક્ષણ પુરું થયા બાદ તેમણે પુનાની હુન્નર પાયા હાઈસ્કૂલમાં માધ્યમિક શિક્ષણ માટે લખસ કરાવવામાં આવ્યાં હતાં. તેમની કારકીર્દિ દંભેશાં યશસ્વી હતી. મેટ્રીકની પરીક્ષામાં સંસ્કૃતમાં વધુમાં વધુ શુષ્ક મેળવવા માટે તેમણે સંસ્કૃત ભાષાની સિખ્ધિ વૃદ્ધિ મેળવી હતી.

પુનાની પરચરામ બાઈ મહાવિદ્યાલયમાં તેમણે આમળનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો હતો. મહાવિદ્યાલયમાં પણ તેમની અભ્યાસની કાર્તિ જલદત હતી. સને ૧૯૨૯ ની સાલમાં તેઓ મુંબઈ વિદ્યાપીઠની M. A. ની પરીક્ષામાં અગ્રેજના વિષય સાથે પહેલા વર્ગમાં ઉર્તીથી થયાં હતાં.

તેમને બીજી બે બહેનો છે. શ્રીમતી સૌ. લક્ષ્મીબાઈ હેલે. જેઓ દેરાબાદ (નિઝામ)માં રહે છે. તેઓ પણ એક કવિયત્રી અને કિર્તનકાર તરીકે જાણીતાં છે. બીજા બહેન શ્રીમતી સૌ. સુમદ્રાબાઈ લીમચે

છે. તેઓ મરાઠી ભાષામાં ટૂંકી વાર્તાઓનાં લેખિકા તરીકે જાણીતાં છે.

પોતાના અભ્યાસકાળ પછીથી શ્રીમતિ સૌ. કમલાબાઈએ પણ સાહિત્યના વિષયમાં જાણવું અને તેઓ અવારનવાર જુદાં જુદાં સામયિકોમાં, વાર્તાઓ, તેમજ જાણમાનસચારૂ તથા સ્ત્રીઓના પ્રશ્નો સંબંધી લેખો લખતાં. આ દરમ્યાન તેમનો લગ્ન સંબંધ આપણા હિંદી સ્વરાજ્ય મંત્રના આવ પ્રણેતા બાસ ગંગાધર તિલકના કુટુંબમાં થયો. તેમના પતિ પ્રોફેસર વી. જી. તિલક પણ હાલ વડોદરા મહાવિદ્યાલયમાં પ્રિન્સીપાલ તરીકે કામ કરે છે. પ્રિન્સીપાલ તિલક અંગ્રેજી ભાષાના પ્રોફેસર હોવા ઉપરાંત મરાઠી ભાષામાં લેખો અને કાવ્યો લખે છે. લગ્ન સંબંધ પછી પણ શ્રીમતી કમલાબાઈએ સામાજિક ક્ષેત્રમાં પોતાના જ્ઞાનનો લાભ આપવા માટે બનારસ હિંદુ વિદ્યાપીઠની મહીલાઓની મહાવિદ્યાલયના પ્રિન્સીપાલ તરીકે ૧૯૪૧ થી લગભગ ૧૯૪૬ સુધી કામ કર્યું અને પોતાના પતિને ઈંગ્લાંડમાં અભ્યાસ કરવા જવામાં મદદરૂપ થયાં.

શ્રીયુક્ત તિલક વડોદરામાં સ્થીર થયા ત્યારથી કમલાબાઈ પણ બનારસથી નોકરી છોડી તેમની સાથે આવી રહ્યાં. વડોદરાની સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિઓમાં તેઓ સારો રસ લેતાં એટલું જ નહિ પણ પોતાનું લેખન કાર્ય આહુ રાખ્યું હતું. તેમનાં મરાઠી ભાષામાં આજ સુધીમાં ત્રણ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે. (૧) હૃદય શારદા અને (૨) આકાશ ગંગા, એ બે પુસ્તકો ટૂંકી વાર્તાઓના સંગ્રહો છે. એમનું ત્રીજું પુસ્તક

“ મહિલાઓને લગતા કેટલા પ્રશ્નો ” એ નામનું છે. આ પુસ્તક ૧૯૪૨ ના ગ્રેષ્ઠ પુસ્તક તરીકે મરાઠી ભાષામાં ખ્યાતિ પામ્યું છે અને એ માટે એમને “ તકબકર પારિતોષિક ” સુબાઈ વિદ્યાપીઠ તરફથી પણ મળ્યું છે.

છેલ્લા એકાદ વર્ષથી તેઓ પુનાની વિદ્યાર્થીની મહાવિદ્યાલયમાં, પ્રિન્સીપાલપદે જોડાયાં હતાં.

વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ હિંદુભરમાં જાણીતી છે. હવેથી તેના વ્યવસ્થાપક તરીકે વિદ્વાન માણસની પસંદગી કરવાનો પ્રયાસ રહી છે. ગયા વર્ષે પુસ્તકાલય ખાતાના વ્યવસ્થાપક શ્રીયુક્ત વાકનોસની શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે રાજ્યના મુખ્ય મંત્રી તરીકે નિમણૂક કરી ત્યારથી એ જગો માટે વિદ્વાન વ્યક્તિઓની શોધ ચાલુ રહી હતી. શ્રીમંત સરકારના ખ્યાન પર શ્રીમતી સૌ. કમલાબાઈ તિલકની કારકીર્દી આવતાં તેમની નિમણૂક પુસ્તકાલય ખાતાના વ્યવસ્થાપિકા તરીકે ગયા જૂન માસમાં થઈ છે.

તેઓ સ્વભાવે ઉત્સાહી, મીઠાનસાર અને ખહેનોના પ્રશ્નોમાં ખાસ રસ લેતારાં છે. ખહેનોની ઉન્નતિ માટે અને તે દ્વારા સમાજ અને રાષ્ટ્રની ઉન્નતિમાં તેઓ માને છે.

શ્રી સમાનતાના આજના યુગમાં આવાં વિદુષી સત્તારી વડોદરા રાજ્યના એક મહત્વના હોદ્દા પર નિભાયાં છે તે ખહેનો માટે ગૌરવનો વિષય છે અને તેને આપણે સૌ સહૃદય અવકાર આપીએ છીએ. તેમની પ્રેરણાદાર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ તેના યોગ્ય વિકાસ સાથે એવી શુભેચ્છા.

બાળકનું દર્શન

લેખક

શ્રી. ક્રુવકુમાર, જોશીપુરા

ડૉ. મોન્ટેસૌરીનું બાળકનું દર્શન અત્યંત અગ્રાધ, ઊંડું અને વિશ્વસનીય છે. તેમણે તે વિષય ઉપર અનેક પુસ્તકો લખ્યાં છે; પરંતુ લોકોને એક હકીકત વિશે અજ્ઞાન છે કે તેઓને વૈદક શાસ્ત્રના ડૉક્ટોરેટની ક્ષપાધિ મળી છે. તેમણે વૈદકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો છે અને બાળકોની ઇશ્વરતાસે ઈ. વિશે પણ ખૂબ જ્ઞાન મળ્યું છે. તેથી શિક્ષણના વિષય પરત્વેની તેમની દ્રષ્ટિ માત્ર અધ્યાપકની જ નહીં પરંતુ તેમાં અગ્રાધ ચરીરશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્રના જ્ઞાનનો સુમેળ થયો છે. બાળકોના ભૌતિક સ્વભાવ વિશે, ઇન્ડક્ટિવ અને અમેરિકામાં પ્રણી શોધો થઈ છે. માનસશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ પણ ખૂબી કસોટીઓ, પરીક્ષાઓ અને અંકિણીઓ થઈ છે. અમેરિકાએ આ દિશામાં થયેલ વિકાસ કર્યો છે.

પરંતુ ડૉ. મોન્ટેસૌરી આ વિષયમાં એક નવીન વિચાર રજૂ કરે છે. તેમના મત પ્રમાણે દરેક બાળકમાં 'એલ્ફાન્ડ' (Centre of Consciousness) રહ્યું હોય છે. આ 'માનસકેન્દ્ર' વિશે બીજા શિક્ષણશાસ્ત્રીઓએ વિશેષ ભાર આપ્યો હોય એમ સામર્થ્ય નથી. બાળકને સંપૂર્ણ સમજણ હોય તો સૌ પ્રથમ તરતના જન્મેલા બાળકના એલ્ફાન્ડ ઉપર ખ્યાન આપવું જોઈએ.

તેઓ બાળકનાં જીવનની એક હકીકત ઉપર ખ્યાન ખેંચે છે અને તે એ કે મોટેરાંઓ તેમનાં જીવનનું લગ્ન બાળક ઉપર ઠોકા મેચાડે છે અને બાળકનાં માનસ અને વહીવટનાં માનસ વચ્ચે વિસંવાદ ઉદ્ભવેલો રહે છે. આ પોતાનાં બાળકને ફરવા છર્ડ જાય છે ત્યારે પોતાનો સ્વાભાવિક ગતિએ

ચાલે છે. પરંતુ અર્ધો ઠોડ્યા અજડ્યા વિના બાળક તેનો સાથ નહીં રાખી શકે. માને નહીં સૂઝે કે બાળકને તેના ચાલવાનું પોતાનું લગ્ન છે અને તે મોટેરાંથી જુદું છે. આવા વિસંવાદોથી બાળકના મનકેન્દ્ર ઉપર અત્યંત વિપરીત અસર થાય છે.

બાળક ત્યારે જન્મે છે ત્યારે આપણે માતા તરફ સહાનુભૂતિ, કાળજી અને કામળતાથી ઉભરાઈ જઈએ છીએ અને કહીએ છીએ કે કેટલા ત્રાસમાંથી માતા પસાર થઈ. પરંતુ ક્યારેય આપણે વિચાર કર્યો છે કે બાળકે કેટલું બધું દુઃખ વેઠ્યું? જન્મતાં તેને એક યન્ત્રની જેમ કપાઈ જવું પડ્યું હતું તે આપણા ખ્યાલ બહાર રહી જાય છે. આપણે તેને તે ઠાણ વસ્તુ બગાડે નહીં મરે મીઠીકાપડ ઉપર સુવાડીએ છીએ, પરંતુ તેની સુવાળી મામડી તરફ લક્ષ આપતા નથી. બાળકની નહીં પણ આપણી, કરકસરની આપણને ચિંતા રહેતી હોય છે.

'આને અડકીશ નહીં', પેશાને' છેડીશ નહીં' કારણ કે તે 'તરીકુટી જશે અથવા બગડી જશે' એમ કહી આપણે રોકાઈ ક્યાં કરીએ છીએ. બાળકનાં દ્રષ્ટિબિન્દુથી વિચાર કરીને તે જને 'અડકીને છેડી' શકે તેવી વસ્તુઓ તેની પાસે મૂકવી જોઈએ.

ડૉ. મોન્ટેસૌરી બનાવે છે કે આ નાનકડી વિભૂતિ પ્રગટ અંધકારમાંથી પડેલીવાર પ્રકાશમાં આવે છે અને છતાં કેટલી બિનકાળજીભરી રીતે આપણે તેની સંભાળ લઈએ છીએ. પ્રાણીઓ, આ બાન-તમાં આપણા કરતાં ડાઘાં હોય એમ લાગે છે. તેઓ અંધારો અને શાન્ત જગ્યાની

પ્રથમથી જ પસંદગી કરી લે છે. બાળકના ચિત્ત ઉપર પ્રથમવારનો ધોંધાટ કેટલી વિપરીત અસર કરે છે તેના પણ ખ્યાલ રાખવો જોઈએ. બીજું એ કે, બાળક મહિનાઓથી અંદર અમુક સ્થિતિમાં સૂતું હોય છે છતાં આપણે તરતજ તેને ચૂતું સૂવડાવી દઈએ છીએ. આથી પણ બાળકના ચિત્ત ઉપર સન્નિદ આંચકા લાગે છે. ડૉ. મોન્ટેસોરી કહે છે કે તેને પ્રથમથી જ ઘોડીઆમાં સૂવડાવવું જોઈએ. અને અવાજ કે પ્રકાશથી ચિત્ત ઉપર સખત આંચકા ન લાગે તેના તો ખાસ ધાળજી રાખવી જોઈએ. બાળકને નંદવડાવીએ છીએ ત્યારે તરત બાલકીમાં કે કુંડીમાં બોળી દઈએ છીએ. બાળક આંખ મીંચી દે છે ને હાથ ખદાર કાઢે છે અને આપણે પ્રથમવાર તેનામાં ભયની લાગણી જન્માવીએ છીએ.

આપણે સ્પષ્ટ રીતે સમજવું જોઈએ કે 'ચિત્તકેન્દ્ર' બહુ નાજૂક વસ્તુ છે. તેમાં વિસંવાદ લાવતા જઈએ તો આમળ ઉપર બાળકને માટે તેમજ તેના માતૃપિતા માટે અસન્ત કુખનો વિષય થઈ પડે છે.

બીજું બાળકનાં જીવનનાં દ્રષ્ટિકોણ તરફ ખ્યાન જોઈતાં, ડૉ. મોન્ટેસોરી કહે છે કે બાળક ક્રિયાકારી હોય છે. તેનામાં વ્યવસ્થાની દ્રઢ લાગણી હોય છે અને કશુંક પણ અભ્યવરિયત થાય તો તેના 'માનસકેન્દ્ર' ઉપર વિપરીત અસર થાય છે. બાળક ન્યારે પણ રડે ત્યારે શાસ્ત્રીય દ્રષ્ટિએ તે પ્રસંગની છલાવટ મનોમન કરતાં આવડવી જોઈએ. ડૉ. મોન્ટેસોરીએ તેમનાં પુસ્તકોમાંથી આપેલાં અનેક દ્રષ્ટાન્તોમાંથી એકનો વિચાર કરીશું. એક બાળકને અમુક પરિચારિકા દરરોજ રનાન કરાવે છે. આ બાળક રજા ઉપર જતાં તેને સ્થાને વધુ અનુભવી અને શાળી બાઇ કામ ઉપર આવે છે. પરંતુ રાત્ર આ નવી

બાઇથી બાળક રનાન કરતી વખતે રડવાનું શરૂ કરી દે છે. આમ ચાર પાંચ દિવસ નિપમીત ચાલ્યું. ન્યારે રાત્રિની બાઇ આવી ત્યારે તેને તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કે નવી બાઇએ બાળકનું માથું જમણા હાથમાં લીધું હતું અને ડાબા હાથમાં પગ રાખ્યા હતા અને અંખોગા કરતાં પ્રથમ માથું નમાવ્યું હતું; પરંતુ રોજની બાઇ તો ડાબા હાથમાં માથું રાખતી અને, જમણા હાથમાં પગ અને પગને પહેલાં પાણીની કુંડીમાં બોળતી હતી. વિધિપૂર્વક નંદાવતે ટેવાયેલું બાલકમો-કેન્દ્ર આ શી રીતે સાંખી લે ? આવા નાના નાના પ્રસંગો બાળકના બોધકેન્દ્રને સખત આંચકા આપ્યા કરે છે અને આમળ ઉપર વિપરીત વિકૃતિઓમાં પરીણમે છે. બાળકની સાથે વફાલ ને સમભાવ સાથે કલ્પના અને જ્ઞાન સહિતની જાડી સમઝની પણ ધણી આવરવકતા છે.

આમની કૌનેશ શ્રેકામે બે સુન્દર પુસ્તકો આપણને આપ્યાં છે. નામે 'ધ ઝાઇડન ઍન્ડ' અને 'ડ્રીમ કેઇઝ'. આમાં બે ૬૫૫ ૧૨ વર્ષનાં બાઇ બહેનો, પોતાના આંતરિક વિચારો સુન્દર રીતે રજૂ કરે છે. ખાસ કરીને, 'એલીઝબીથનસ્' જેવા મોટાંઓ તેમની પોતાની મરજી મુજબની ઇચ્છાઓ બાળક ઉપર લાદે છે તે વિષે સુન્દર વર્ણન થયું છે. 'સેખકનું' બાળકની આંતરસૃષ્ટિનું વેધક રીતે ચણેલું મનોવિશ્લેષણનું જ્ઞાન આ પુસ્તકમાં વરતાઇ આવે છે. આ પુસ્તકો અત્યન્ત સોહાગ્રિય થયાં છે અને સઘળાં મોટરોંઓ તેમને વિષે કરવામાં આવેલા ન્યાયને મંજૂર રાખે છે: કે, તેઓ પોતાની સુખોષ કે વિકૃતિઓને લઈને બાળકને જરા સમઝતાં જ નથી.

લક્ષ રહ્યો છે. મારી શુભેચ્છા અને આશીર્વાદ
પણ તમારી સાથે જ છે. એવ.

લી.

ભાઈલાલ દાહ્યાલાલ અમીન.

દા અખાલાલ

શ્રીયુત શેઠ હમ્મરલાલ ચીમનલાલ
(જવેરચંદ લક્ષ્મીચંદ) એમનો સંદેશ નીચે
પ્રમાણે છે.

Sheth Iswerlal Chimanlal,

Javerchand Laxmichand thanks
for your kind invitation, regrets his
inability to avail himself of it to
due to a previous engagement, and
wishes a brilliant success to the
function.

M. M. Pandya,
Secretary.

ઉપરનો કાર્યક્રમ પૂરો થયા બાદ પ્રમુખ
શ્રી. પ્રાધ્યાપક ચતુરભાઈ ચં. પરેલે સંસ્થાનું
ઉદ્ઘાટન થયેલું જાહેર કાર્ય હતું. પોતાના
ભાણુમાં પ્રમુખશ્રીએ પોતાના અધ્યાપન
કાર્યના અનુભવને ઉદ્દેશ કરી જણાવ્યું
હતું કે મુખર્જી યુનીવર્સિટીના શિક્ષણ કરતાં
કર્વે યુનીવર્સિટીનું શિક્ષણ બહેનોને વિકાસ
માટે ઉચ્ચ કક્ષાનું છે. વડોદરામાં કર્વે
કોર્સના શિક્ષણ માટે એક સંસ્થાની જોડ
હતી. જે આ સંસ્થાની શરૂઆતથી પુરી
પડી છે. એમ તેમણે જણાવ્યું હતું કે
વડોદરામાં વસતાં બહેનો માટે પ્રગતિની
ધ્વજા હોવા છતાં અભ્યાસની એમને તક
મળતી નથી. તેમને બનતી બધીજ સગવડ
આપવાના હેતુથી આ સંસ્થાની શરૂઆત
કરવામાં આવી છે. સંસ્થાલક દેશવલાલ
ભાઈએ સર્વેની શુભેચ્છાઓ અને હાર્દિક
સહકાર આપવાની માંગણી લાવના બદલ
અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીને હતો.
શાંતીપૂર્વક વહેમાનરમ અવામા બાદ
સમારંભ પૂરો થયો હતો.

બાળકનું દર્શન

— ડૉ. રત્નપત્ર —

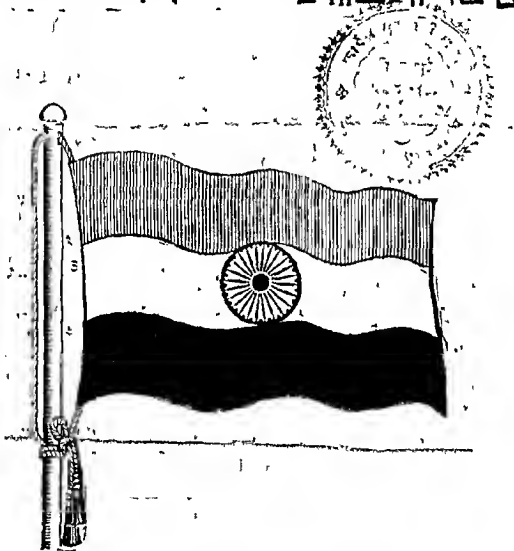
ડૉ. મોન્ટેસોરી એક ત્રીજી વસ્તુ પર
બાર મૂકે છે કે બાળક પોતે જ ફેળવણીની
રીત બતાવશે; પરંતુ આપણે તેને વિશ્વકર્તા
શબ્દ ન જોઈએ. બાળકમાં જ પોતાના
વિકાસનું રહસ્ય સમાયલું છે. એક વાક્યમાં
કહીએ તો, બાળકના આત્માનું પ્રકટીકરણ
તેમાં જ ફેળવણીનું લક્ષ્યબિન્દુ સમાયલું છે.
આપણે બાળકની બોધાવરણા ઉપર ફેટલાં
બધાં વિશ્વો લાખ્યાં છે તેની આપણને બહુ
સમજણ નથી. એ એક નવાઈની વાત છે કે
આપણા આ પુરાણી પ્રતાપાન દેશમાં, પ્રત્યેક
ગાનવિદ્યાનનાં ક્ષેત્રો ઉપર શાસ્ત્રો રચાયાં છે
પરંતુ બાળકની ફેળવણી ઉપર શાસ્ત્ર લખાયું
નથી. આપણે ત્યાં જુનીય ઉપર પણ શાસ્ત્ર
છે પણ બાળમાનસની છણાવટ મૂકી નથી.
ઉપનયન સંસ્કાર પછી જ આપણે ત્યાં
ફેળવણીનો પાયો નાખાય છે એમ મનાયું
છે; અને ખાસિકા, કિશોરીને ફેળવણી જરૂર
કર્યું મળે કે નહીં તે ખાસ ખ્યાનનો વિષય
મણાયો નથી.

આવા પ્રાણને પ્રકાશદાયક વિચારોના
અર્કરૂપ ડૉ. મોન્ટેસોરીનાં પુસ્તકો છે. જેનું
બાળક તેવો નામરિહ અને તેવી પ્રજા જશે
જે સુવિદિત છે. આ આયોના પુણ્યેન્નવલ
પ્રદેશની પ્રાચીન લાવનાને પુનરુપિ રચાવતી
હોય તે બાળકને ખૂબ સમજતા શબ્દ
જોઈશે. મોન્ટેસોરી અને અન્યાન્ય ફેળવણીની
શાસ્ત્રીય પદ્ધતિઓ આમાં ખૂબ મદદગાર
થઈ પડશે.

* ડૉ. મોન્ટેસોરીનાં પુસ્તકોના સ્વાધ્યાય
પરથી સંકલિત.

ગુપ્તારાજની

અને પ્રશ્નોત્તરોપદેશ

સંત્રીઓ :

૧૫ : ૨૫

કુમાર

પ્રસ્તાવ : ૪૯

નટુલાઈ

સપ્ટેમ્બર '૪૭

સંસ્કૃત અને રસાયણ : ૨૫ અમુલ્ય ના વર્ગો : : : : :

ત્રીજી :
કુમાર
નકુમાર

વ્યવસ્થાપક :
નટવરલાલ કુકર
હુડાણ મિત્ર પ્રેસ,
વડોદરા

પુ. ૪૬ મું]

સપ્ટેમ્બર : ૧૯૪૭

[અંક ૧]

સ્વાતંત્ર્ય યુગની સંસ્મરણ : શ્રી. કુમાર	૧
રાષ્ટ્ર-પત્ર : શ્રી. હસિત શુભ	૫
જંડાવંદન : શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર મોતીલાલ દેસાઈ	૭
જીવેન્મતી ઉપમાઓ : શ્રી હરિવંદ્ર વેલ	૮
ઓ સંત તાર સ્વપ્ન સાચું થાય : શ્રી. બાણુભાઈ શાહ	૧૧
ધરમણી : શ્રી. હરમીશંત ભા વ્યાસ	૧૩
ભૂત ધત્તી સરસ્વતી નદીને : શ્રી. સોમાભાઈ વાળંદ	૧૭
એક જૂઠું ધરણ : શ્રી નૃતન પ્ર. દેસાઈ	૧૮
સિદ્ધિ-સિદ્ધિનો સ્વયંવર : શ્રી 'મન્દમોહિ',	૨૬
ન પામી છુ : શ્રી મહેન્દ્ર જ. પંડ્યા	૨૬
શ્રી જન્મપ્રાપ્તિ : શ્રી ડૉ. ઉન્નવાલ સેવલાલ દવે	૩૨
કૃષ્ણનું સ્મરણ : શ્રી. હસનસુ	૩૩
લે ને છું કૃષ્ણાવતાર : શ્રી. દેવ	૩૪
રાજરાણીનું લોકંગીત : શ્રી. રમણિક દિશનવાલ મહેતા	૩૫
નારીશબ્દ : શ્રી મહેતાલ સંવતી	૩૬
સૌરભ : શ્રી 'મ'	૪૦
નોંધ :	૪૨

વાર્ષિક લવાજમ : દિન્ટ માટે રૂ. ૫-૦-૦ : વિદેશ માટે શિલોંગ દસ : છૂટક નકલ ખાર આના

બહુરખખરના ભાવ

આખું પાન અડધું પાન પા પાન
રૂ. ૫૦ રૂ. ૩૦ રૂ. ૨૦

કપરપેન : ૨ - ૩ : રૂ. ૨૫૦ (દરેકના) : ૪ : રૂ. ૫૦૧ (બેરંગમાં)

બેરંગમાં છાપવાના ફોટા ભાવ

ફોટો પ્રેસ માટે પત્રવ્યવહાર કરો.

“ ગુણમુન્દરી ” હાયાલિય : રાવપુરા : વડોદરા.

નામાંકિત

ડૉક્ટરો

શક્તિ માટે

નામાંકિત

દવા જ

બતાવે છે

અંડુનું નામાંકિત રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ નળખાં સળખાં બધાંને ઉપયોગી છે. સાબાં માણસોની શક્તિ એનાં સેવનથી સચવાઈ રહે છે; અને માંદાંને, માંદગી પછીની નળખાં નાબૂદ કરી, નવજીવન આપે છે.

અંડુનું રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ સ્વાસ્થ્ય અને તાકીદે તાઝગી આપનાર છે, અને તેથી નાનાં બાળકો તેમજ મોટાં સૌ કોઈ સહેલાઈથી લઈ શકે છે. પોષણ આપનાર, સ્ફુર્તિ આપનાર અને ખાસ કરીને લોહીની લાલી વધારનાર—

અંડુ

રકતો

ફો. ફો. મૉલ્ટ

અંડુ

રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

એક વાર અવશ્ય અજમાવો !

અંડુ ફાર્મા. વર્કસ લી. મું

વડોદરાના એજન્ટો :—

- (૧) વેદ ભવાનીશંકર અને હરીશંકર
- (૨) મેસર્સ બી. એમ. ઠક્કરની ફા. શાવર પાસે, વડોદરા.

પુરજ... આંતરીક બિમારી- નું બાહ્ય લક્ષણ

ખસ ચામડીથી વધારે જાણ છે.
સાધના ચામડીના દરેકો થોડો
વિકારને અંગે થાય છે. આ દિન-
સોમાં કરોડોથી પુરવાર થયેલ
રક્તરોધાતક સર્વોત્તમ થોડો સ્પ-
ષ્ટ કરનાર છે. આ આયુર્વેદિક
પ્રલાભ અવગતન વિજ્ઞાનિક ધોરણે
તૈયાર થાય છે. તે ચામડીને ખસ
રહિત કરવામાં થોડીને થોડું કરે છે
અને વધારે છે દરેક નબળાઈ મળે છે.

જે મહોરનીકૃષક તમે
વિશ્વાસ મૂકી શકો.

રક્તરોધાતક

આયુર્વેદાશ્રમ ફાર્માસી લિમિટેડ અહમદનગર

ગુણસુધારી

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

સપ્ટેમ્બર '૪૭

અંક ૧

વર્ષ ૨૫ ના પુસ્તક ૪૬

સ્વાતંત્ર્યયુગની શરૂઆત

શ્રી. કુમાર

જે ધન્ય પુળનાં દર્શન માટે તથુ તથુ
 પેદીઓથી પરિશ્રમ સેવાતો હતો, જે અમૂલ્ય ક્ષણના સાક્ષાત્કાર માટે
 અકથ્ય આતુરતા સેવાતી હતી, તે મંગલ સુકિતની ધરી આવી.
 ૧૪ ઓગષ્ટની મધ્યરાત્રે-ચોક્કસઅમાસની ધોર કાન્તકાળી રાતે-
 અમૃતપૂર્વ એવો સ્વતંત્રતાનો સૂર્ય ભારતના આકાશમાં ઝમઝમી
 ઊઠ્યો. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની જન્મભૂમિની રાત્રિ, જેમ ભજન કીર્તન,
 પૂજન તથા પ્રભુપ્રાકટ્ય નિમિત્ત જનનાહો સદના મંગલ કાર્યક્રમથી
 ભગતી રહે છે તેમ, ૧૪ મી ઓગષ્ટનું અવસાન આઝાદીના અવતારની
 પૂર્વ-ભાગ્ય ભૂમિકાનાં સર્જનોત્સવ વડે મંગલમય અમરતામાં
 પરિવર્તન પામ્યું. કરોડો હિંદવાસી દેશાંશોમાં સ્વાભાવિક હર્ષની હેલી
 ઉમરાઈ રહી. વિવિધ રૂપરંગ અને સુરશોષથી વાતાવરણ ભરી દીધું.
 સ્વતંત્રતા દેવીના સ્વાગત માટે સંપૂર્ણ અભિવાદન-સામગ્રી સ્ત્રી
 દીધી...તથુ ચાર દિવસ સુધી આઝાદીના ઉત્સવની ઉજવણીના
 ઉત્સાહનો વેગ અવિરતપણે વહેતો રહ્યો.

x x x

ચિંતર ચિંતે વિચાર કરતાં, નેત્રું વર્ષનો ઇતિહાસ દષ્ટિ
 સમક્ષ ખડો થાય છે. યુવાનીની શુભલાઓ તોડવામાં એન કેન
 પ્રકારેણ સેવા કે ભોગ આપનારી અસંખ્ય નાની મોટી-વિખ્યાત
 કે અજ્ઞાત-વ્યક્તિઓની હારમાળા દષ્ટિગોચર થાય છે ૧૯૫૭ ના
 બળવા (!) ના નામે ઓળખાતી ક્રાન્તિની પહેલી કૃચક્રમથી શરૂ
 કરી, બંગભંગ સુધી, તથા જે મહાવિપ્રદો વચ્ચેની 'કોન્ગ્રેસની
 અનેકવિધ લડતો દરમ્યાન, સ્વાતંત્ર્યના સંગ્રામને સળગાવવાવામાં
 પોતાનું સર્વસ્વ હોમી દેનારી કેટકેટલી વ્યક્તિઓને આપણે ગણી
 શકીશું ? કાંસીની રાણીને મોખરે મૂકીએ તો આપણી કૃચરે
 દીપવવા બીજી રાણી-લક્ષ્મી કેપ્ટનને છેવટે મૂકી પડશે ! તાત્પર્ય ટોપી

વગેરે બળવાના દેશમંત્રે, મમતસિંહ, લાલ-પાલ, મુખદેવ વગેરે બળવાની બીજી આશ્રિના સાહસિક શહીદો, દાદાભાઈ, ગોખલે, રાનડે, તિલક, એનિએસન્ટ, સાયેન્દ્ર-સિંહ, યજ્ઞિત મોતીલાલ, 'માલવિયાજી, શ્રીનિવાસ, બાણુદાસ, ચક્રવર્તી, અરવિંદ ધોધ, ટાગોર, સાવરકર, મહાદેવભાઈ વગેરે અમણિત વીરોની સ્મૃતિ સહ-વર્તમાન રાજ્યવ્યવસ્થા અને કોંગ્રેસ કારોબારના કષ્ટપારો, તથા તેમના અનુયાયી સાથીદારો; અને છેવટે સ્વતંત્ર ચરિત્રના વિષય જો અદ્યુત પરકમ-શાહી ત્યાગમૂર્તિ સુભાષચંદ્ર બોઝ-તેમની સર્જેલી સેનાસૃષ્ટિસહિત; આ સર્વ સ્વાતંત્ર્યના ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે લખાવા યોગ્ય અમર પાત્રોને તથા અન્ય શહીદોને અને ઇતર રીતે પણ દેશ માટે ન્યૂનાધિક. ભોમ આપનાર દેશાભિમાની સ્ત્રીપુરુષોને આ તકે સંભાળવાથી, આપણે તેઓનાં પ્રતિ નિષ્કંપ વાળી શકતાં નથી, પરંતુ આપણે આપણી પોતાની કૃતચત્તાને જ સ્મરીએ છીએ અને તેઓની કર્તવ્યસ્મૃતિથી વિશેષ પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરીએ છીએ.

સ્વદેશમંત્રે જ્યોતિર્ધારના પ્રમુખ પુરુષાર્થ-ને સાચી સજ્જતાની દિશા દર્શાવનાર, તથા આખાય સ્વાતંત્ર્ય-સંપ્રાપ્તિને પોતાના દિવ્ય જીવનની સાધના વડે સુકિતમંદિરના દ્વાર પર્યંત પહોંચાડનાર, એક અને અદિતિય નરસાઈલ પૂણ્યશ્લોક ગાંધીજીને કેમ વિરમરાય ! એટલું જ નહિ પણ તે મહાનુભાવને નોખી રીતે કેમ કરી સ્મરી શકાય એ એક મહાન સુંઝવણનો પ્રશ્ન છે. કારણ કે ભારતમાતાની સુકિતનો ઇતિહાસ એ સંત પુરુષના અસોબધાસ સાથે સંકળાયેલો છે. એ બંનેનાં આત્મા અન્યોન્યમાં જોતપ્રોત છે. 'એણે તો કમાલ કરી' બસ, એટલા અસાહિત્યિક લાગતા

સહજોદ્ગારથી જ અંદપરવશ સંતોષ માની શકાય !

x x x

સત્તાની ફેરબદલી અને સ્વતંત્રતા વચ્ચે કંઈ ભેદ છે કે કેમ એ સમજવામાં, એ મહાપુરુષની વર્ષો પૂર્વે ઉચ્ચારેલી આર્ય-વાણી જ આપણને મદદરૂપ નીવડે છે. ગાંધીજીએ પોતાની મક્કમ માન્યતા ધારાસભાની ધાડ પૂર્વે પ્રકટ કરી હતી કે, ફેવળ સત્તાની ફેરબદલીમાં જ સ્વરાજ રહેલું નથી. સત્તાપલટો એ તો માત્ર સ્વરૂપપલટો છે. સાચા સ્વરાજની સ્થાપનાના મૂળમાં શાસક સત્તાનો પલટો નહિ, પણ પ્રમુહદયનો પલટો હોવો જરૂરી છે. એ યજ્ઞે ત્યારે લેના ચિહ્ન રૂપે સત્તાનું સંકેતમય અવસ્થા આવશે. કારણ વાવેલું બી જલમાં નિકર્યા વિના રહેલું નથી.

અને ખરેખર, અર્ધી સહીના ઇતિહાસે આપણને દીવા જેવું દેખાડ્યું છે કે, લીમ ઍથ નેશન્સ (રાષ્ટ્રસંઘ), બ્રિટિશ પ્રજા-સત્તાકવાદ, સોવિયેટ રિપબ્લિક (કે નાઝી-વાદ પણ) વગેરે રાજ્યસાસનની પદ્ધતિઓ દુનિયાનાં દુઃખોનું નિઃશેષ શમન કરવામાં નિષ્ફળ નેવડી છે. કારણ ઉપરોક્ત સંસ્થાઓ કે મંડળોના કાર્યકરો કે સભાસદોના હૃદય-પલટા ચપેલાં નથી. આ હૃદયપલટાની પૂર્વપ્રીતિકા એ જ શબ્દોમાં સમજી શકાય છે પણ તે આચરવી અત્યંત દુષ્કર છે. પરંતુ આપણા માટે ગાંધીજીએ પ્રત્યક્ષપ્રતીતિ દ્વારા તેની સમજુતી બહુ સ્પષ્ટ કરી દીધી છે.

એ મહાપુરુષના સિદ્ધાન્તસારને સમજીએ તો-સત્ય એ પરમેશ્વર છે; અને તે પરમેશ્વરની પૂર્ણ-પ્રાપ્તિ, અન્ય કોઈ રીતે નહિ પણ, નિર્ભીજ અહિંસા દ્વારા જ તે કરવા ચાહે છે. તેનો દેવ રાષ્ટ્રદેવ પણ નથી, ચાહે છે. તેનો દેવ રાષ્ટ્રદેવ પણ નથી, સત્યનારાયણ છે. સત્યસાધનાની આરાધના

તે અહિંસાના સાધનથી કરે છે—કરવા પ્રેરે છે. પંદર વર્ષ પૂર્વે તેમણે જણાવ્યું હતું કે:

‘આ લોક કે પરલોકની કોઈ પણ સિદ્ધિની લાલસા માટે પણ, હું ચર કરેલી સત્યની શોધને પડતી મૂકીશ નહિ. આ સત્યસંશોધનના હેતુથી જ મેં રાજકીય જીવનમાં પ્રવેશ કરેલો છે. અને તેથી જો હું શિક્ષિત મહાસભાનાદીઓનાં હૃદય તથા બુદ્ધિને એક સરખી કે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી શકું નહિ તો, તે સ્પષ્ટ છે કે મારે મારા ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે, એકલા હાથે પણ એવી અદમ્ય શ્રદ્ધા સાથે કાર્ય કરવું જોઈએ કે, જેથી મારા દેશબાંધવોને ‘જે સત્યની પ્રતીતિ હું અત્યારે કરાવી શકતો નથી, તે સત્યનો સાક્ષાત્કાર કે અનુભવ તેઓને બલિષ્ઠમાં થાય.’

સત્ય અને પ્રેમના પૂજારીની અહિંસાની આરાધનાએ ભાવિ કલ્પનાને વર્તમાન વારત-વિક્રતા બનાવી. પણ તેમાં તેમણે રાજ્ય કે સત્તાની ફેરબદલીના ખાલ ઉપયોગ કરતાં, આંતરિક હૃદયપલટાવું અધિકાધિક મૂલ્ય આંક્યું.

આજે આપણે સ્વતંત્રતાનો પ્રાણવાયુ મહણ કરી રહ્યા છીએ. એ પ્રાણવાયુ આસ-પાસના વાંતાવરણમાં વેગમરી ચેતનઉષ્મા વહાવે તે પહેલાં તો, તેનો પ્રેરક પુરુષ સ્વર્ગાંતર કરી ગયો છે ! ૧૫મી ઓગસ્ટની ઉજવણી ઉપાની મનોરમ સુરખી વરસે તે અમાઉ ક્યારનો ય તે અભયમૂર્તિ કલકત્તાના કોમી કાંઠવની વચ્ચે જન્મને વરસે છે !

તેને ખચર હશે કે, સ્વાતંત્ર્યના ઉત્સવનો મંત્રણ પ્રારંભ, તેની ઉજવનારી પ્રજા તે મહાપુરુષના મરતક ઉપર ફૂંટતોનો તાજ પહેરાવીને કરશે ? આ અપૂર્વ યુક્તિપર્વના આનંદવધોના પ્રચંડ પૂર ચોમેરથી ધસી આવીને જોને અનહદ ઉપકારવશતામાં ફૂંખાડી દેશે ! કરોડો આંખોની ઉત્સવધેલી કાંઈઓ

એક જ નરોત્તમના પ્રતિ નેહભીની નજરે નિહાળ્યા કરતી હશે !

અને ખરેખર ! મહાત્માની ઈચ્છા જો હિન્દુસ્તાનના સિંહાસન પર બેસવાની થાય (કદિ ન થાય) તો તેને કોઈ નકારી શકે તેમ છે ? પણ સારા વિશ્વના સમ્રાટપદ અને સ્વર્ગના ઇન્દ્રાસનની ય આ કોરીના અમીરને લવલેશ ક્યાં પડી છે ?

એ વૃદ્ધ પુરુષે સૂચક ક્ષણ સાચવી લીધી. આદર્શસિદ્ધિ પછી અપેક્ષિત અનન્તર આદર્શ કર્તવ્યનું માર્ગદર્શન કરાવવા તે મહોત્સવના મહેરામણમાંથી ખસી ગયો. જ્યાં ઉત્સવની શક્યતા અદ્વપસમૃદ્ધ હતી ત્યાં તે પૂર્તિ કરવા પડોંચી ગયો. અને પોતાની એ સદ્ગુતિ દ્વારા પોતે, આઝાદ બનેલા નરનારીઓને ઉન્માદવશ ન થવા તથા કર્તવ્યપરાયણ બની રહેવા આંગળી ચીંધી. હૃદયપલટાવી—એકતાની—અહિંસક આરાધનાનું પોતાનું અસલ જીવનમૂલ્ય સંભાળ્યું, એટલું જ નહિ પણ તે મૂંઝના યથાર્થ ચોમકેમથી જ આઝાદ હિંદ અખંડ અને આખા બની રહેશે, એ સૂચવ્યું.

સ્વાતંત્ર્યની સરકે ચાલવાનું સૌ માટે સુગમ કરી આપનાર આ સંત પુરુષની શિક્ષાને, સ્વતંત્ર હિંદીઓ સત્વરે સાર્થક કરી બતાવશે ! અને તે માટે સ્વાતંત્ર્ય-સૂચનાં કોમળ કિરણો પ્રતિ અન્નલિ-અખ્ય અપૂર્તા સ્વહૃદયપરિવર્તનનો પ્રતિશ્ઠા-પરકાર કરી, મહાત્મા તરફનું પ્રારંભક ઝળચું પણ મોડું પ્રહ્લું અદા કરવા કટિબદ્ધ થશે !—તો જ સ્વાતંત્ર્યયુગની શુભ શરૂઆત વર્ધમણીશે.

સારી શરૂઆતનાં સારાં ફળ જ આવશે. અવિમાન્ય એકતા વિનાની યુક્તિ દરેક આઝાદ હિંદીજનના હૃદયે શલ્ય સમાન લાગે છે. આજની મંમળ પણ આપણે એટલું પ્રાર્થાએ કે હિન્દુસ્તિમએકતા ઉપરાંત,

તેની અંતર્ગત રહેલી માનવ માત્રની એકતાને જલજ્ઞીથી સાખ્ય કરવા, આજે પ્રાપ્ત થયેલી સાંસ્થાનિક સ્વરાજની ઉચ્ચ પરિસ્થિતિ સંપૂર્ણ સદાપર્ય નીવડે.

* * *

આપણે સ્વતંત્ર થયા એટલે કેટલાક એવા ભ્રામક ખ્યાલ ધરાવે છે કે તેમને મન-માની પ્રવૃત્તિ નિરંકુશપણે કરવાનો પરવાનો મળી ગયો છે ! પણ તે વાસ્તવિક નથી. સ્વતંત્રતા એટલે નિરંકુશ સ્વચ્છંદતા કે અવ્યવસ્થા નહિ. સ્વતંત્રતામાં તંત્ર તો ખરું જ અને તંત્ર એટલે સુવ્યવસ્થા પણ ખરી. પણ આ તંત્ર “સ્વ”નું હોય, “પર”નું નહિ. અસાર સુધી પરદેશીઓ, બંધવ્યવસ્થાનો ભાર વધન કરતા હતા. હવે તે સર્વ જવાબદારી અને જોખમદારીઓનો બોલો આપણા પોતાના ઉપર પડે છે. પોતાના તંત્રમાં જેઠલી ખામી કે અપૂર્ણતા તેટલી મૂંઝવણ અને મુશ્કેલીઓ વધારે અને તેની પૂર્ણતા કે સુધારો પણ આપણે જ કરવાનો રહેશે, તથા તે માટે આપણે લીધેલા ઉપાયના સારાખોટા પ્રત્યાધાત કે પરિણામોની અસર પણ આપણે જ આપણી કૃતિના કાર્મ રૂપે-ઓમગવાની રહેશે. એટલે સ્વતંત્રતાનો આદર્શ અને અધિકારના અમલનો વ્યવહાર એ બે વચ્ચે જેરદો સંવાદ સધાય તેના ઉપર સ્વતંત્ર રાજ્યની સફળતા અવલંબે છે.

લોકસાહીના આદર્શ સ્વાતંત્ર્યપ્રમુખમાં- ખાસ કરીને હિંદ માટે-બધાં બધરથાનો રહેલાં છે તે વિચારવું ઘટે છે. લોકસાહીના આદર્શ અવલોકન ન અને-તો સ્વાતંત્ર્યનો પ્રકરણ ધરધરનું અધારે ફેડી શકે નહિ. સ્વાતંત્ર્યના શુદ્ધ આદર્શ વિચારોની આબોહવા માનવ-તાના શ્વાસોચ્છ્વાસમાં પ્રવેશી એવી રીતે પ્રાણોમાં પ્રતિષ્ઠિત થઈ જવી જોઈએ કે, જેના પરિણામે મનુષ્ય વ્યક્તિ (માત્ર વ્યક્તિસમૂહ નહિ)

પોતે કાર્યશીલ વીરતાને ધારણ કરવા પ્રવૃત્ત થાય. નહિ તો સરેરાશ માણસ માટે સ્વતંત્ર-તાનો અર્થ નકારાત્મક (negative) કે નિષ્ક્રિયાત્મક બની જવાનો સંભવ રહે છે. અને બીજા બાજુ, જેઓમાં વિશ્વાસ મુદ્ધાર્માં આવે તેવી સત્તાધારી વ્યક્તિઓ સ્વતંત્રતાની શુદ્ધ હવા સુકતપણે પ્રસરવા દેવામાં બીડેલા બારણાં રૂપે બની રહેવાનો, અથવા તો ‘ટોટલીટરિયન’ (Totalitarian)ના સ્વરૂપનું-સ્વતંત્રતાનો આભાસ કરાવનારું-સમૂહતંત્ર બની રહેવાનો પણ સંભવ રહે એવી ના કહી શકાય નહિ.

વ્યક્તિને સમાજ સાથે સંબંધ અને સમાજને લોકતંત્ર સાથે સંબંધ છે. રાજ્ય એ સમાજની રાજકીય વ્યવસ્થાનું તંત્ર છે અને ધર્મ એ મમાજની નૈતિક વ્યવસ્થા છે. સ્વતંત્ર સમાજમાં વ્યક્તિઓ પોતાના સ્વાર્થના રક્ષણ કે હિતમાં અધિક રસ લે અને તેથી વ્યક્તિ વ્યક્તિ ઉપર કે સમાજનો એક વર્ગ બીજા વર્ગ ઉપર આક્રમણ ડખલગીરી કે વિલાતક અસર કરવા ન ઘેરાય તે માટે, સમાજના નૈતિક ધાર્મિક અને રાજ-નૈતિક બંધારણની આવશ્યકતા રહે છે.

આ વસ્તુ માનવજાતિના ઐતિહાસિક મૂળમાં રહેલી જણાય છે. પૃથક પૃથક દરતી માનવવ્યક્તિઓ અનેક અન્યો-ઓપકારક હેતુ-ઓસર એકઠી થવા લાગેલી. જીવનનિર્વાહ તથા જીવનકલહને પહોંચી વળવા, બોરાક-હિલોન વગેરે જરૂરિયાતની સાધનસામગ્રીઓ એકત્ર કરવા, સંયોગો ઉપર કાબુ મેળવવા તથા કુદરતી વિપત્તિઓનો અતિકાર કરવા કે તે સામે જાગૃતી થકેવા, સમાજસ્વચ્છતાની આવશ્ય-કતા બીમી થઈ હોવાનું જણાય છે. જીવન-કેલહ તથા અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા માટેનો મનુષ્યનો આ આગ્રહબધો પ્રાકૃતિક પુરુષાર્થ તેની સ્વાતંત્ર્યપ્રમુખને જ પ્રકટ કરે છે. એ માત્ર સ્થૂળ સાધન મેળવવા માટેનો જ

જીવનસંક્રામ નથી, પણ સંસ્કારી સમૃદ્ધ અને સુશિક્ષિત જીવન-માટેની માનુષી મહત્વકાંક્ષા-ઓનો પણ તેમાં સમાવેશ થાય છે. સમાજ-રચનાનો આ ઐતિહાસિક અને શુદ્ધિગત હેતુ વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યનો જ પુરસ્કાર કરે છે.

ઉપર કહ્યું તેમ સમાજના બિન્ન બિન્ન વર્ગો પણ દમન શોષણ અમર આંતરવિગ્રહને અવકાશ ન આપે તથા તેઓના આર્થિક અને ઇતર અધિકારોનું રક્ષણ યથા અધિકૃત ધી કે અવ્યવસ્થા ન પ્રવર્તવા દે, એવી સંવાદિતા સમાજમાં સત્વરથી, તે માટે રાજ્યતંત્રની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે; અને લોકશાહીનું રાજ્યતંત્ર, તેના આ ધ્યેયવાદને લીધે સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાય છે. પણ તે સંપૂર્ણ રીતે સફળ નીવડે તે માટે, વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યને લોકશાસનનું પ્રાથમિક મૂલ્ય ગણવું જોઈએ. પ્રત્યેક મૂલ્ય, ઉપયોગિતા અને સંસ્થાની સાર્યકતા કે નિષ્ફળતાનું માપ, તે કેટલા પ્રમાણમાં વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના વિકાસને સહાય-ભૂત થાય છે કે પ્રતિબંધ કરે છે તેના ઉપરથી નીકળી શકે છે. સ્વતંત્રતાને પણ વિધેયાત્મક અને નિષેધાત્મક એમ બે પાસાં હોઈ શકે છે. આર્થિક હિતોની સલામતિ સિવાય, સમયના સંસ્કૃતિક ઉપયોગ માટેની પ્રેરણા પામી, પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાના દૈનિક જીવન-વ્યવહારમાં સ્વતંત્રતાનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી શકે તે માટેના સંયોગોની અનુકૂળતા સાર, જાતિ સમસ્તના રાજકીય તેમજ સામાજિક જીવનની ક્રાન્તિકારક પુનર્ધારનાની અનિવાર્યતા છે. તદનુસાર જન્મ પામતી સ્વાતંત્ર્યયુગની સઘળી નવીન ક્રાન્તિકારી યોજનાઓ કે સંસ્થાઓમાં વ્યક્તિને-મનુષ્યને કેન્દ્રમાં સ્થાન મળવું જોઈએ, કે જેથી સ્વાતંત્ર્યયુગ આપવા અને વ્યક્તિવિકાસ સાધવા માટે પણ, તે કોઈ પણ તત્ત્વ ધર્મ કે રાજ, અમર રાજ્યતંત્રની સત્તા પા વ્યક્તિસમૂહ ઉપર અવસંજન ન રાખે,

રાષ્ટ્ર-પૂર્વ

[હિસ્સો]

રાષ્ટ્રનું અપૂર્વ પૂર્વ આજે,

હો ધન્ય ધન્ય,

રાષ્ટ્રનું અપૂર્વ પૂર્વ આજે.

ગગને જ્યનાદ લવ્ય ગાજે,

હો ધન્ય ધન્ય,

રાષ્ટ્રનું અપૂર્વ પૂર્વ આજે.

ખુદ્દી અમ લોમ હવે, ખુદ્દી આકાશ આ,

પીંજર ને આગળા ન આજે;

ફિરહો અગટે નવીન આશા-ઉદ્ઘાસનાં-

રંઠ અને રાય સર્વ કાજે :

હો ધન્ય ધન્ય૦

કેસરના પુંજ લલે ખૂટયા ને ફૂલનાં-

તોરણિયાં હો ન આજ સાજે;

જનનીને કાજ રકત રેલાબ્યાં, એહનાં-

સ્મરણોનો અધ્ય પૂણું રાજે :

હો ધન્ય ધન્ય૦

ગગને જ્યનાદ લવ્ય ગાજે,

હો ધન્ય ધન્ય,

રાષ્ટ્રનું અપૂર્વ પૂર્વ આજે.

મી હસિત ધ્યૂય

પણ તેટલા પૂરતા તે સ્વાયત્ત અને સ્વાવલંબી બને.

સ્વતંત્રતાનો આત્મા, અસ્મિતા, પ્રાણ, પ્રાયો, પ્રતિષ્ઠા કે જે કંઈ કહો તે આ વ્યક્તિવિકાસ છે. વ્યક્તિવિકાસ કેવળ વ્યક્તિવિકાસ આતર નહિ, તેમજ વ્યક્તિવિકાસ એ સ્વદૃષ્ટીય છે તે માટે નહિ, પરંતુ વ્યક્તિવિકાસના પ્રકાશ વિના સ્વાતંત્ર્યનું બીજ વાવી શકાય જ નહિ, ને સુક્ષ્મત્વ વૃક્ષ ફાલીફૂલી શકે જ નહિ-એ સિદ્ધાન્તના સ્વીકાર ઉપર સાચા પ્રગતંત્રવાદની ઇમારત ઊભી થવી જોઈએ. પ્રગતંત્રનો સાચો સંદેશ, વ્યક્તિના મૌરવની તથા તેની ઐદિહ આઆદી અને સાર્વત્રિક સમૃદ્ધિની સ્વતંત્રતાનો સંદેશ છે. વ્યક્તિની પોતાની ઉત્ક્રાન્તિનો આશવાદ એમાં સ્પષ્ટપણે તરવરતો હોય છે. પોતાના આત્મનિર્ણયને વહન કરવાનો તેમાં વ્યક્તિને પ્રજ્ઞા અધિકાર હોય છે. વ્યક્તિ પોતાની શક્તિ અનુસરી, માટીની માનવમૂર્તિઓઆદી વીર વિરાટ વિભૂતિઓનું સંક્રમણ-સર્જન કરવા સમર્થ બને છે. વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય ઉપર ઊભો સાચો લોકશાસન વાદ જીવનને, તેની તમામ વિકૃતિઓ અને કૃષ્ણ ક્ષતિઓ હોવાં, છતાં, જીવવા યોગ્ય બનાવે છે, એટલું જ નહિ પણ અનિવાર્ય એવા મૃત્યુદાણને પણ પ્રસંગતા અને સ્વેચ્છાપૂર્વક ગેટવાનું દહાણું બનાવે છે. આપું છે સાચી સ્વતંત્રતાનું ખગીર !

આપણા સ્વાતંત્ર્યયુગનું આ તો ચહેલું પ્રભાત છે. આપણે આપા રાખીએ કે ઉપર જીજ્ઞાસા પ્રમાણેની દિશામાં, અધિક લોકશાસનતંત્ર સત્તરતાથી અને સફળતાપૂર્વક પ્રગતિકારક પગલાં મારે. અને તે માટે આપણે એટલે સ્વતંત્ર ભારતનો પ્રત્યેક અણુ-પ્રત્યેક વ્યક્તિ-પોતાને ભાગે આવતી પોતાની દરજ્જા વફાદારીપૂર્વક અદા કરવા સદા તત્પર રહે. કારણ લોકશાસનતંત્ર એટલે લોકવ્યક્તિ

લોકથી લોકશાહી બિન્ન ન હોઈ શકે. તે માટે સંસ્થાપિત શિક્ષણી, સમાજશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનને મળેલા હોવાપણ તથા સાધનમંડારનો સમુચિત ઉપયોગ કરવા પૂરતા પણ આપણે સાવધાન બનવું જોઈએ.

x x x

નૂતન અવતારને પામેલા આપણો રાષ્ટ્ર-ધર્મ પણ આપણને આપણી આર્થિકસંસ્કૃતિ અને ભારતની પ્રાચીન બબ્બતાનું બાન કરાવે છે. મધ્યસ્થ અશોકચક્ર બળ ધુદ્ધિ અને વિદ્યાની પ્રેરણા આપે છે. સંસ્કૃતિના સર્જન અને સંરક્ષણમાં-લૌગણ્યમાં-ધર્મ તથા કર્મશક્તિ, પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિના બંને બળોની આવશ્યકતા છે, એવા આર્થિકસંદેશ ચક્રવર્તી અશોકચક્ર મંક આપણને આપે છે, ચક્ર જોતાં શ્રીકૃષ્ણના સુદર્શનચક્રની રમૂતિ પણ માનસ પટ ઉપર આ શ્રાવણ માસમાં તરવરે છે. ક્રાન્તિકારી મીતામાયક વેણવાદક શ્રીકૃષ્ણની નીતિસર્વોપરિતાના સૂત્રોની વિચારસુષ્ટિ પણ ખડી થાય છે !

હિન્દુધર્મની દૃષ્ટિએ અધિક માસનું મહત્વ ગમે તે હોય. પરંતુ વિક્રમ સં. ૨૦૦૮ ના અધિક માસ-તેના અંતિમ દિન અમાસની અંતિમ ક્ષણે, ભારતવર્ષને એટલું ધણું અધિક આપ્યું, કે જેનાથી અધિક કંઈ પણ હોવાનો સ્વપ્ન પણ સંભવ ન હોઈ શકે. ધન્ય હો, મુખારક હો એ અધિક માસ અને એ અમાસ, જેણે સ્વાતંત્ર્યની ન્યોહરનાને જન્મ આપ્યો. અને અમર રહો એ સ્વતંત્રતાની આબેહવાર, સનાતન સંસ્કૃતિને નિત્ય નવા સ્ત્રોત ધરાવતી અને આર્થિકથી સોદાવતી સુભગ રહો.

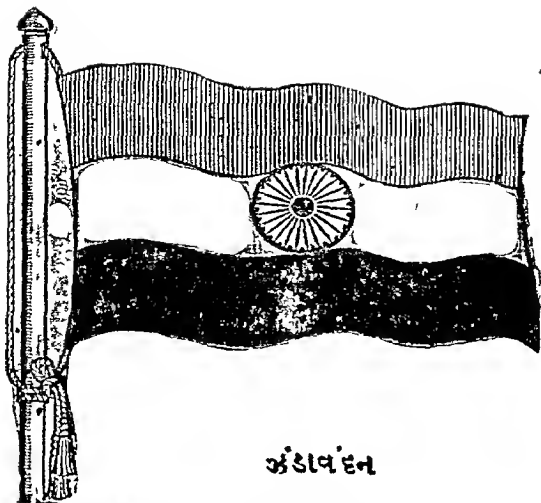
નવયુગના આ અમૂલ્ય અવસરે આપણે સૌ સહકૃપતાપૂર્વક ઉપનિષદનો શાંતિપાઠ સ્મરીએ :

મમં કળેમિઃ સુણ્યામ દેવાઃ

મમં પદ્યેમાશિ મિયંભવાઃ ।

સ્થિરેરંગેસ્તુદુષાંસસ્તન્મિ-

દષ્ટોમ દેવ હિતંયદાયુઃ ॥

ઝંડાવંદન

ફરર ફરકેા ગગનગામી તું સ્વતંત્રતા - શૃંગાર, ઝંડા ! નમું તને.
 સભ્ય સનાતન સંસ્કૃતિસર્જક આર્ય નૂતન અવતાર, ઝંડા ! નમું તને.
 દેશભક્તિ ને સ્નેહ સમર્પણ શહીદ-શહાદતસાર, ઝંડા ! નમું તને.
 ત્રિભુવન્નિવિજ્યી લહું ત્રિરંગે સત્યધર્મસંસ્કાર, ઝંડા ! નમું તને.
 ગજવ ગજના ખંડ ખંડ તું ભારતભવ્યવિચાર, ઝંડા ! નમું તને.
 જડ ચેતનમાં ભદ્ર ભરી દે સુદર્શિવઆગાર, ઝંડા ! નમું તને.
 જનમનનાં સહુ શોક શમાવે, અશોકચક્રાકાર, ઝંડા ! નમું તને.
 વિશ્વ વિશટે અણુ અણુ પામે, પરમાનંદ અપાર, ઝંડા ! નમું તને.
 ઉજ્જવલ તુજ શુ ઉન્નત અમ હો અનિરુદ્ધ ઉદ્ધાર, ઝંડા ! નમું તને.
 પરમ મુક્તિના મંથલ પવે અખંડ દે અધિકાર, ઝંડા ! નમું તને.
 ભારતમાતા-વિશ્વવિધાતા-કેશ તું ઉદ્દગાર, ઝંડા ! નમું તને.
 ચાવત્યંદ્રસૂરજ યુગ યુગ હો તુજ યશઃપ્રજ્વલકાર, ઝંડા ! નમું તને.
 રાષ્ટ્રવિધાયક મહિમા તારો અણુનમ અપરંપાર, ઝંડા ! નમું તને.
 કવિજન ગાતાં વિરમી જાતાં, વંદે વારંવાર, ઝંડા ! નમું તને.

શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર માતીલાલ દેસાઈ

આ. ખાસે પાદને કે ઋચાને આલિંગી ગતી ઉપમાઓ, કે જેઓ ધણે ભાણે મંત્રો તરીકે વપરાય છે અને જેમનો વેદમાં વપ્રતોવખત ઉપયોગ થાય છે તેનું, ગ્રી. બ્રહ્મમંત્રીય અને સહિતાની મદદથી એકત્ર કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે; જે કે તેમાં ત્રુટિઓ અથવા તો વેદને ન પહોંચી વળવાની અશક્તિ જાહેર થાય તેવું પણ જાને તો તે ક્ષમ્ય જ હશે એમ માનીને જ મારે આ પ્રયત્ન છે.

ઋગ્વેદને સમજવો આપણે વધારે અધરો માન્યો છે, અને તેથી તેની અંદર રહેલી શક્તિઓના ભોક્તા આપણે બન્યા નથી. ભાષાની દૃષ્ટિથી તે અધરો મનાયો છે કારણ કે આપણને તેને પ્રથમથી શીખવ્યો-જતાવ્યો નથી. Classical સંસ્કૃત શીખતાં વિદ્યાર્થીએ એટલી મહેનત કરવી પડે છે કે 'વેદ' એમ ખ્યાલ આવતાં તે હેતુતાપ જાય છે. ખરી રીતે સંસ્કૃત શીખવાની શરૂઆત વેદશીળ થવી જોઈએ. કારણ સામાન્ય સંસ્કૃત જાણ્યા પછી પણ વિદ્યાર્થી વેદની ભાષા સમજી શકશે, તે પુરવાર કરવું રહેલું છે. ઝમ્મિમિલે પુરો-હિતમ્ અથવા ગણાનાં દ્વા ગણવર્તિ દ્વંધામદે જેવાં રસપ્રદ અને સહેલાં સુજાનો સમજાવતાં કે વિચારવા માટે સામાન્ય ભાષાની જ જરૂર પડે. સૂર્યને પ્રકાશની દૃષ્ટિએ જોવા તેટલો જ વેદને કાવ્યની દૃષ્ટિએ જોવા, એ સરખું છે. વેદની કાવ્યશક્તિ, અલંકાર અને વસ્તુ એટલી સચોટ છે કે તેનો એક પણ શબ્દ, અરે વર્ણ પણ અર્થહીન થઈ જાય નથી. ધણીઓનું માનવું છે કે વેદ અને યજુ અવિભાજ્ય છે. પરંતુ યજુ પણ સાદિ-

અને તત્ત્વ વિવેચના, અમુક મંત્રની અમુક અસર હોવા બદલની દલીલો વગેરે, જે યજુ જેવા પ્રશ્નો અને પ્રસંગો ન હોત તો કદાચ અંદર રહી હોત. પરંતુ વેદનો ધણો મોટો ભાગ ધણા જ ઉમદા કાવ્યનો નમુનો છે. તે સાદિત્યનાં ધણાં ખરાં અંગોને રૂપી છે. તેમાં, પ્રદસનો (દર્દુર સુક્ત) નાનાં પદમય નાટ્યપ્રયોગો (નદો સુક્ત) અને શબ્દની ઝમકમયોં સુંદર વાતાવરણ સર્જે તેવાં ભિન્ન વર્ણનાત્મક કાવ્યો પણ છે. દા. ત. ડાકા સુક્તનો આ ઉપરાંત અઘોષિક શક્તિ ધરાવતા મંત્રો પણ છે કે તેના બાળ્યકારો પણ સમજી શકતા નથી. આ બધી વસ્તુઓ ઉપર વિદ્વાનોએ થોડે ધણે અંશે પ્રકાશ પાડ્યો છે. છતાં બાળે જ એ કે ત્રણ અપવાદ ગાંઠ્યા વિવેચકોએ આપણા પ્રસ્તુત વિષયને રૂપી કર્યો છે. અત્યાર સુધીમાં, બ્રહ્મમંત્રીય, હીજલ, અને માત્ર ઉપાનાં સુકતોમાંથી જ ઉપમા શોધતા ગ્રી. નારાયણરાવ પીલાઈ છે. પરંતુ આખાં વેદની અંદર તદ્દપ જની એક એક ઉપમાને જોડી તેમાં વાતાવરણને યોગ્ય સાંસ્કૃતિક રીતે રૂં નિયોજન કરવામાં આવ્યું છે. વગેરે સ્થાંથી સંપૂર્ણ શોધખોળ હજુ કોઈએ હાથ ધરી હોય તેમ જણાઈ નથી.

સાદિત્યનો કાલ નક્કો કરવા માટે, સંસ્કૃતિના ઇતિહાસ માટે, તથા કવિની આત્મસ વેદના અને હર્ષ એ બધાં માટે, સૌથી પ્રથમ આવી તે ગદ્ય કે પદમાં વપરાયેલ ઉપમાઓ કે રૂપકો. એથીલીયસ, સોફોકલીસ, યુરોપોલીસ, વગેરેનાં સાદિત્યની શોધખોળ અધાવતા વિદ્વાન Mr. (Poez)નો અસરકારક મત છે કે,

"The poetical metaphors and similes are the natural

outcome of the respective spirit of the age, of the poetic tendencies and of the inclination of the poets. "

આમ કવિઓ અને તેમની સમકાલીન સંસ્કૃતિનું માપ કાઢવા માટે, રૂપકો ત્યાં ઉપમાઓની માપપટ્ટી લેવી જોઈએ. ઋગ્વેદ ' હોમર ' કે ' એશીલીયસ ' જેવા આદ્ય કવિઓ જેવા આર્ય કવિઓનો આવેલો ગીતસંગ્રહ છે; પરંતુ તેના કરતાં અન્ય સંસ્કૃતિઓનાં હાલરહાં એ ઋગ્વેદનાં સૂત્રો તે છે એમ કહીશું તો તે અનુચિત નથી.

તેથી આની અંદર એની ઉદાત્ત કલ્પનાઓ કે તદ્દનન્ય અલંકારોની અપેક્ષા ન રાખીએ છતાં યે, ન્યારે તેની કલ્પના કે ઉપમાઓ માટે સહીઓ ગયે પણ આપણે આશ્ચર્યજન્ય મુગ્ધ સેવીએ છીએ ત્યારે જ તેની શક્તિઓનું મૂલ્યાંકન થાય છે.

વેદની ઉપમાઓના લાક્ષણિક ગુણોમાં પ્રથમ ગુણ તેના યોગ્ય સ્થાનનો છે. સુક્તમાં વાતાવરણ અને ભાવને અનુસરી ઉપમા એટલું સચોટ અને સાદૃશ્ય રચાન લે છે કે તેની ત્હાની ગેરહાજરી આપણે કલ્પી શકતા નથી. ખીજી લાક્ષણિકતા તેની વેધકતા છે. ઇ. ત. રૂબ્રેં ડક્વાનિ યાવૃધુ સમુદ્રમિથ સિન્ધવઃ । આમાં જળે આર્ય કવિઓ રૂપકો અને ઉપમાઓનો જ શ્વાસ લઈ રહ્યા હોય અને જેમ શ્વાસ જીવનની જરૂરિયાત છે તેમ ઉપમા એ વેદની જરૂરિયાત છે તેમ લાગ્યા વગર રહેવું નથી. ઉપમા સુકના ખાતર નહિ પરંતુ અપેક્ષિત છે તે રીતે જ તે રચાન લે છે. આમ તેની વેધકતા અન્ય અનેક હાખલાઓથી પુરવાર થઈ શકે છે.

દેહલીક ઉપમાઓ વેધક હોય. યથારથાને હોય છતાં રસની દૃષ્ટિએ હીક નથી હોતી, અર્થાત્ રસમાધુર્યની ખામીવાળી હોય છે.

પરંતુ તેનું ઋગ્વેદમાં નથી. રસમાધુર્ય એટલે જે રસમાં સુક્ત ઝળેલાતું હોય તે રસને અનુરૂપ જ તેની ઉપમા હોય અને તેમાં રહીને માધુર્ય જન્માવે; તેવી ઉપમાઓ લગભગ વેદનો બધો જ છે એમ કહીશું તો અતિશયોક્તિ નથી. ઇ. ત. વરસાદની ઝડીઓ પડતી હોય અને પવન ફુંકાય છે, તેથી વૃક્ષોના ઝુંડ આમતેમ હાલે છે અને પવનના સુસવાટ સાથે પોતાનો ખખડાટ મીસાતી રહ્યા છે. પણ વળી આકાશમાં; મડમડાટ થતો હોય. આ બધું વાતાવરણ જોઈ આર્ય કવિ વનપટ્ટઓનાં જુદા જુદા અવાજોમાં, સારજની ત્રાડની માફક પર્જન્યની ત્રાડ તેના સર્વ મડમડાટોમાંતરી આવે છે, તેમ બતાવે તો ખરેખર તે બધી જ ગુણ્યુક્ત ઉપમા કહી શકાશે. જેમકે દુરાત્ સિદ્ધસ્તનવા ઉદીરતે ।

વેદની ઉપમાઓ એ નાની સરખામણીઓ (Petty Comparisons) છે તથા તેનામાં Homer કે Miltonનાં મહાકાવ્યો જેવી મહોપમાઓ નથી. એનું પાઠ્યત્વ વિદ્વાન Arnold Hizeલનું કહેવું છે. પરંતુ તેમણે જણવું જોઈએ કે વેદની નાનાશ એ ઉપમાનું માપ નથી. નાની છતાં યે સર્વાર્થસુપૂર્ણ હોય કે જેને વિસ્તૃત (expand) કરતાં Miltonic Simile કરતાં યે પણ યોટી થઈ જાય તો તેની નાનાશ એ સાદિત્વની દૃષ્ટિએ ગુણ જ સમજવો જોઈએ. એ કષ્ટ છે. વેદમાં સોમરસના પાત્રને કે જેમાં રેડાના સોમરસનું શીથ થાય છે, અવાજ થાય છે, પાત્ર વિઘાળ છે વગેરે વસ્તુઓ ખ્યાનમાં લઈ કવિ તેને સમુદ્રેજ કહી દઈને આપણી આગળ મુકી દે તો તે શું અલ્પ છે ? વળી વેદની ઉપમા સીધી, સાદી, અજગૃંચાળી અને ચિત્રમય છે. તેના કાવ્ય સૌન્દર્ય પર વિવેચન કરતાં પ્રો. ગેકસમુખર કહે છે.

“ As to the beauty, we must find it, in the absence of all workmanship & extravagance and in the simplicity of their spirit. ”

વિવિધતા તો વેદની ઉપમાઓનો આત્મા છે, અને તે મેળવવા માટે કવિઓને ધરતું પડતું નહતું. કુદરત તો તેમનું આંગણ હતું. વનસ્પતિ અને પત્થરો, નદીઓ અને ઝરણાંમાં પ્રજ્વલત જોતાં તેઓને ઉપમાઓમાં વૈવિધ્ય લાવવાનું સહજ હતું. બધે તેવી ઉપમાઓ તેમને મન સ્વભાવિક હતી. તેમના વૈવિધ્યમાં આ રીતે સમાજ, સંસ્કૃતિ, પ્રકૃતિ, ઝી અને મુખ્યત્વે કુદરતી તત્વો વગેરેનાં ધ્યેયોનો સમાવેશ થાય છે. દેવો અને દેવો વચ્ચેની તેમની સરખામણીઓમાં આપણે ન પડતાં આપણા જ વિવધમાં બંધનું તે ઉચિત રહેશે.

વિશિષ્ટતાઓને લક્ષમાં રેતાં, મમ્મટની પદ્ધતિ અનુસાર તે બહુ પ્રકારની જ છે, એમ કહી શકાય નહિ, છતાંયે સાષ્ટ્ય ઉપમા એકે નું મમ્મટનું સૂત્ર છોડીને વિહરતી નથી. સામાન્ય ઉપમાઓ જોતાં એક વસ્તુ કહેવાની રહી જાય છે અને તે ઉપમાન અને ઉપમેયની બાબત. આપણા કમ કરતાં થોડી ધણી ઉપમાઓના કમ ઉંધા લાગે છે. આપણું ઉપમાલ ધણું કરીને કાષ્ટ પ્રાકૃતિક તત્વ હોય છે. ત્યારે ઋગ્વેદમાંનું ઉપમાન મનુષ્ય અને તેનો સ્વભાવ હોય છે. અશ્વત્થ કુદરતી તત્વોમાં સ્વભાવનું આરોપણ એ વેદની ઉપમાનું વિશિષ્ટ તત્વ છે. રુદ્ર વચ્ચે ન માત્ર વસ્ત્રને જેમ માતા, તેમ ભક્તને ઇન્દ્ર છે. અહીં માનુસભાવ ઉપમાન તરીકે આવેલો છે તે સ્પષ્ટ જણાયો. આવી ઉપમાઓ હમણાં હમણાં આપણને ઘણી જોવા મળે છે. x પરંતુ મધ્યયુગમાં તેમ નહતું. સામાન્ય રીતે abstract (અમૂર્તભાવ-વિચાર) ને ઉપમેય બનાવવામાં

એક લાભ આર્ષ કવિએ જોયો છે. અને તે Concrete (મૂર્તવસ્તુ)ને ઉપમાન બનાવી તે દ્વારા વાચકને સમજાવવાનો. ઇન્દ્રનો ખ્યાલ આવવા માટે તેનું ઉપમાન Concrete હોય તો જ શક્ય બને, નહિં તો તે આભાસવત્ જ રહે. જે ઉપમાનનો આરસો માત્ર ન હોત તો ઇન્દ્રને તે રીતે સમજાવે કુર્ષ્ટ થઈ પડત. આ વિશિષ્ટતામાં વેદની ઉપમા અજોડ સ્થાન ભાગવે છે તે નિઃશંક જ છે.

ત્યારે ત્યારે વેદનાં સૂક્તો આપણે વાંચીએ છીએ, સમજવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે ત્યારે ક્ષણે ક્ષણે વિચિત્ર વસ્તુઓને જાણવાની મધલાજ લાગે છે. તેમાંની આ એક છે. પ્રથમ આપણે બધા જ એમજ સમજી લઈશું કે, વેદ કાળનો તપ્તો એ અખિલ દિગુસ્તાન જે વર્તમાન છે તે નહિં પરંતુ સત્તસિંધુ તરીકે ઓળખાતો બને તે જશુદીપ અર્થાત્ એશિયાનો એક ભાગ છે. સપ્તસિંધુ એટલે ‘સાત સમુદ્ર’ સમજવા વિદ્વાન વાચકો ભૂલ ન કરે. છતાં ચોખવટ ધ્રુષ્ટ છે. સપ્તસિંધુ એટલે માત્ર નદીઓનો પ્રદેશ અને તે જેકમ, ચિનાબ, રાવી, બિયાસ, સતલજ, સિંધુ અને સરસ્વતી. વેદમાં જેકમ વગેરે નદીઓનાં નામ જુદાં છે. તે વખતે હિંદોના મોટા ભાગ સમુદ્રમાં હતો. એટલે સરસ્વતી જે કચ્છનાં રણને મળે છે ત્યાં પ્રવેશ સમુદ્ર હતો અને આ રીતે સરસ્વતીને કુમારિકા કહેવી અયોગ્ય છે. (જે કે સરસ્વતી માટે હાલની સરસ્વતી વિશે અનેક શંકાઓ ઉત્પન્ન થઈ છે, જે અત્રે પ્રસ્તુત હોવાથી લીધી નથી) આવા જલપ્રદેશમાં રહેતા આર્યોનાં માનસમાં જીવતા કલ્પનાતરંગોમાં સમુદ્રના તરંગોનો કલ્પના જે પ્રાથમિક રીતે રમે તો તે સ્વાભાવિક જ છે. આથી, આખાંયે ઋગ્વેદમાં આપણને ઠેર ઠેર સમુદ્ર કે નદીને માટેની માનુષી ભાવોની ઉપમાઓ નમરે પડે છે. જેમાં પર્વત

x કવિ શ્રાવિનની કવિતામાં આનાં દર્શનો મળી આવશે. —ત્રી.

પરથી નદીનું 'હેવું', સમુદ્ર તરફ જવું વગેરે પર તો ખાસ જ ઉપમાઓ વેરવામાં આવી છે. વેદમાં ' ન 'નો અર્થ 'દ્વ' કરવાનો છે. જે કે આઠમા મંડળમાં 'દ્વ' વાપરવાનો પ્રચાર થઈ ગયો છે. સમુદ્ર ઉપરની ઉપમાઓ જે વારંવાર વેદમાં વાપરવામાં આવી છે તે પૈકી નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) સમુદ્રેન ૩ મંડળ (૨) સિન્ધવો યાદમાનાઃ ૩-૬ મંડળો, (૩) इन्द्र उक्थानि वायुधु समुद्रमिष सिन्धवः (જેમ નદીઓ સમુદ્રને ભરેલો રાખે છે તેમ આપણી પ્રાર્થનાઓ ઇન્દ્રને-એટલે બલ વધારે) (૪) સમુદ્રે ન સંકરણે સનિશ્ચયઃ । આપો ન પ્રવતા યતોહ સમુદ્ર દ્વ પિન્ધયતે ૧-૬-૮ મંડળો.

સોમરસ વાસણમાં, જેમ વિશાળ સમુદ્ર ઘડાડના વાસણમાં હોય તેમ, લાગે છે. અથવા તો એક વાસણમાંથી ખીળી વાસણમાં રેડાવું તે નિર્નાદ કરતી નાનો નદી જેવું છે. વગેરે સોમરસના માલકે 'કેવિઓ ઉપમાઓની ઝડીઓ સોમરસ ઉપર દીધે જ નાખે છે. વળી આમળ જેમણે તો સર્વમાં હલેસાં, વહાણ, સમુદ્ર, શુકન પક્ષી વગેરેને લગતી ઉપમાઓ ધણી છે-જે આપણને આશીર્વાદ સામુદ્રિક ઉમંગવલ કોતિ'નું ભાન કરાવે છે તથા સમુદ્રખેડાણ કેટલું ઉમદા અને પ્રબળ હશે

તેનો સહજ ખ્યાલ આપે છે. સપ્તસિન્ધુના પ્રદેશમાં રહેતા આર્યો હાંક્યા રહે તેવા નથી. પોતાની કુશળતા દાખવવા એક સુંદર ઉપમા રજુ કરે છે:

इयति वायम अरिमेव नायम ।

(તે તેની પ્રાર્થનાને હલેસાં મારનાર જેમ પોતાની હોડીને બવા દે છે તેમ). વળી રેડાતા સોમરસનો અવાજ સાંભળતાં કવિને કેવી સુંદર દરિયાઈ ઉપમા આવે છે.

"શુકન પક્ષીનો અવાજ સાંભળતાં 'નાવિકે જેમ પોતાની નાવને મુકે છે તેમ (કુડામથી) પડતા સોમના અવાજને કાંઈને ચાલો આપણે જાણ્યે..." સોમપાનની આ પ્રમાણે સાદો વાતમાં પણ આવી ઉત્કૃષ્ટ ઉપમાઓ આપી શકે છે, કે જેને લખાવીતો, ચોક્કસ તે ભેદાંકાબ્યમાં વપરાતો પાશ્ચાત્ય ઉપમાનું કામ કરી શકે. વળી અસર પણ નાવિક પ્રબળની જ છે. કારણ શુકન પક્ષીનો વિચાર 'ધણું' કરીને આપણને પાશ્ચાત્ય સાહિત્યમાં મેળી આવે છે. દરિયાઈ ઉપમાઓ જોવા પછી તેટલે અંશે આર્યોએ દરિયા ખેડ્યો હશે અથવા કિનારો, તેના અવાજો, મોજાઓનાં ભોક્તાઓ બન્યાં હશે તેવો ખ્યાલ કરવા અસંભવત આપણું મન લલચાવે છે.

(કંમરાઃ)

તમારા માથાનાં દુઃખાવા માટે

ડા. ય. મ. નંડ પે ન બા. મ.

વાપરો

દરેક જગ્યાએ મળે છે.

એમ. મણીલાલ એન્ડ કું.

૪૩, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, સુબર્બ ૧

ઓ સંત તારૂં સ્વપ્નું સાચું થાય .

ઓ સંત ! તારૂં સ્વપ્નું સાચું થાય,
છોડી મારો દેશ વિદેશી નય,
વિદેશી નય (૩) ઓ સંત તારૂં

ઝળકયા ઝળહળ ભારત તારા, લાગ્યવિધાતા, લાગ્યસિતારા,
સત્ય અહિંસાના ધોમ ધખારા, ભેધ શુભામી નય....
શુભામી નય (૩) ઓ સંત તારૂં

ઉગ્યો સૂરજ સોનાનો ઓમે, આનંદ વ્યાખ્યો છે રોમે રોમે,
ભારતનાં સંતાનો ભે ને, સુખ્તિગાણું ગાય....
શુભામી નય (૩) ઓ સંત તારૂં

ખસો વર્ષથી લડકે બળતી, જ'છરોથી જઠકાઈ મરતી,
સંત ઓ ! તારા પ્રણયપ્રકોપથી, મૈયા મુક્ત જ થાય....
શુભામી નય (૩) ઓ સંત તારૂં

મુક્તિ આજે આંગણે આવી, નવ ખંડો દશ દિશાઓ ભગી,
વિશ્વ ઇતિહાસે આજે હિંદની, અજબ સિદ્ધિ લેખાય....
શુભામી નય (૩) ઓ સંત તારૂં

શ્રી. બાબુભાઈ શાહ

જ્યા રે એક મેઘલી રાતે મને એકલી
મૂકી મારા પતિ આત્મા અયા
ત્યારે આત્મસંતાપથી હું સમસંગી હોઠી. મને
યશુઃ આ અન્યાય ધ્રુવર જરા ય નહિ સાંભે;
માત્ર નાનકડા પ્રસંગને આટલું મહત્વ આપી
મને તે તરછોડી ગયા ત્યારે મને તેમના
આવેશભર્યા વર્તનથી દિલમાં ઉદ્વેગ થયો પણ
મારા વર્તન માટે પરતાવો જરા ય થયો નહિ.

અને શા માટે મારે પરતાવું જોઈએ ?
અમારા વચ્ચે રહેલી વિરોધભાસની દીવાલ
તો તેમણે ક્યાં ઉભી નહોતી કરી ? એ
શિક્ષિત હતા, અન્યની લાગણીઓ સમજવાનો
દંબ પણ રાખતા, પરંતુ કમલે પગલે મારી
નિર્બળતાઓ અને ઉણપો માટે થું હૈયા-
સોંસરા નીકળે તેવા કટાક્ષો તે નહોતા કેંકતા ?
પોતાના પરિચયની દેખાવડી સુંદરીઓની તે
મારી સમક્ષ પ્રથંસા કરતા ત્યારે મારા
હૈયામાં ન સમજાવ તેવી ઇચ્છા બરાબ જતી.
તેમના લાગણીશીલ સ્વભાવની મને કદર હતી.
કામકમાર ધણુખરું હલકું હું ક્યાં કરતી,
કારણ મને તેમને ચીડવવામાં પણ મજા પડતી.
અમને ઓઝોને આવી સ્વાભાવિક ખાસીઅત
રહે છે.

દુબોંઝે તે સમજ્યા કે હું તેમના અર-
માનોને હસી કાઢું છું. ખરેખર તેમ નહોતું.
અમે ઓઝો દીકા કરીએ છીએ કે કંઈ
વિશ્વ વાતનું દલીલોથી સમર્થન કરીએ
છીએ ત્યારે સાચી રીતે એવી ચચોદારા
અમારા પ્રેમીના હૈયાનાં ઉંડાણોને તામ કરી
લખએ છીએ. ઓઝો થોડું બોલીને સામા
પાસેથી ધણું કઠાવી શકે છે.

પરંતુ મને એક બાબતની ખાતરી હતી

કે તે બંને આવેશમાં આત્મા અયા હોય, પણ
એમની એક નિર્બળતા હતી કે, જેમને તે
ચાહે છે તેમને કામ કાળે હૈયામાંથી સદંતર
કાઢી શકતા નથી. મને ખાતરી હતી કે આજે
નહિ તો મહિને, વરસ દહાડે તે પાછા
આવશે જ. કારણ એમનું સરળ, હેતાળ,
લાગણીશીલ હૃદય, તેમ કરવા તેમના સમગ્ર
હૈયાના તારોને ઝણઝણાવી મુકશે.

તેનીસ દિવસ આમ ઝંખનામાં વીતી
અથા પણ નાનકડી ચખરખી સરખી ય મળી
નહિ. પ્રારંભના થોડા દિવસ મહેં તેમના
અનેક દોષ કહ્યા, મારી જાતનો પ્રયાવ
કરવાનો મનોમન આત્મસંતોષ લીધો. પરંતુ
દિવસો વીતતા અથા તેમ મારા સ્વામીનો
સદૈવ પ્રયોગશીલ હેતાળ સ્વભાવ અને વર્તન
વારંવાર આવી મારા હૃદયને દિલોળે
ચઢાવવા માંડ્યા. હવે મારા દોષોનું
ઉત્તરોત્તર મને સ્પષ્ટ બાન થવા માંડ્યું.
તેમના પ્રયત્નો, સમજાવટ, સમભાવ, મમતા
અને મારી ઝક તથા નિષ્કાળજીથી તેમનામાં
હૃદયવેલી નિરાશા અને ઉદ્વેગ ક્રમસઃ આવી
આવીને મને ખળભળાવી મૂકવા માંડ્યાં.

દિવસબદ મગજમારી કરી મને અક્ષર-
ગ્નાન આપવા, સાહિત્યપ્રતિ મારી રસજ્વલિ
કેળવવા, તે કલાક સુધી મથતા ત્યારે કંટા-
ળાથી હસી હું તેમને ચીડવતી. જ્યારે તે
મને આવ મારે, કરવા મારે, શિષ્ટ-મિત્ર-
કુટુંબોમાં મળવા મારે લઈ જતા ત્યારે
મારી રૂઢ, પુરાણી રીતમાતને ચુસ્તપણે
વળગી રહી હું એક પ્રકારની ઉપેક્ષા જ
જતાવતી. મને લાગવા માંડ્યું કે હાથે
આવેશું રતન જાતે ઘણે મહેં કેંકરી દીધું છે.

મારાં અંતરમય ભીંડાણમાં સ્થાપિત થયેલા નારીસુલભ અભિમાનથી આ વ્યથા અંતરમાં જ ભડકે બળવા હજુ કું શોધાવા માંડી

મને યુગુ કે તે જરૂર અન્ય સ્થળે જઈ પરણી ગયા હશે અને સુખી સંસાર બોગવતા હશે. પ્રત્યેક વ્યક્તિને સુખી થવાનો હક્ક છે. એના પ્રામાણિક હક્કમાં કું અંતરમય નાંખી શકું નહિ. તેમની ખજાર એટલી મળી કે તે ક્યાંક દૂર દેશમાં સારી સ્થિતિમાં દિવસો પીતાવે છે. મને યુગુ કે એક વાર એમને શોધી કાઢી તેમના પગ પકડી લઉં. મને શ્રદ્ધા હતી કે તે મને તરછોડી-ધકેલી તો નહિ જ મૂકે. પણ શા સારુ એમ બળાતકારે એમના સતત અણુગમને સેવી આ લાંચિત્ત પરવશ જીવેના બોળે તેમના પર નાંખવો ? એમના હૈયામાં પોતાની પત્ની માટે શેષ પણ દયા દશે તો એક વાર તે આવશે અને મને કૃપા અને ક્ષમાના અમીથી કન્ય કરી મૂકશે.

ન સમજાય તેમ મારા જીવનનું પરિવર્તન થતું હતું. સવારસાંજ કું ધંધરને આર્યાના કરતી. 'હે ધંધર ! મારા સ્વામીને જ્યાં હોય ત્યાં સુખમાં રાખજો. આવકા મોટા સંસારના અનેક પ્રસોબનોમાં મારી સ્મૃતિ તેમના હૈયામાં સતત ઉદ્દેશ અને અણુગમની કણી બની ખૂંચ્યા ન કરે એટલું કરજો, એમનો બીજી પત્ની સાથેના સંસાર ખુબ સુખદાયક રહેો પણ હૈયાને એક ખૂણે મારી નાચીક સ્મૃતિનું ગુલામ મુરઝાયા વિનાનું રાખજો !' ધીમે ધીમે દિવસનોમેટો ભાગ કું અનેક સક્રિય પ્રવૃત્તિઓમાં ગુજારવા માંડી. કું થોડું ધણું બચેલી હતી પણ ગામડામાં ઉછેરેલી હોવાથી શહેરની અપરાધ, તેજસ્વી, આકર્ષક એવો આથે વ્યવહાર કરતાં મને અત્યંત સંકેત થતો. મારી પાસે માત્ર એક જ અર્થ લેવા જેવી

વસ્તુ હતી અને તે તંદુરસ્તીએ બહેલું કાળું સુદૃઢ શરીર. મેં બપોરે ઉઠીગાલમમાં જઈ શ્રમ કરવા માંડ્યો. સવારમાં એક પ્રોદ વખત બહેન પાસે બેસી કું અંગ્રેજી ભાષામાં મેળવતી. સાંજે એક સંગીતની બાજુકાર બહેન પછીની પાસે થોડી તાલીમ લેતી. મને જીવનમાં રસ લાગવા માંડ્યો. લોકો મારા પર દયા ખાતા ને મારા પોતાના કુર્માબની ચર્ચા કરતા ત્યારે કું ત્યાંથી ખસી જવાનું જ વધારે પસંદ કરતી.

પતિ પ્રત્યેની મારી કામળ લાગણીએ વિચોગથી, પ્રતિકૂળતાઓથી વર્ષીતપીને કંચન જેવી વિશુદ્ધ અને મૃદુ બનવા માંડી હતી. તેમનું અર્દનિશ રમરણ સંતાપને બદલે હૈયાને સુખ અને ઉષ્મા આપનારું નીવડતું. કું કલ્પનામાં તેમનું સાન્નિધ્ય અવ્યભવી સમાધિરથ બની જતી, અને દિલની સિતારી મૃદુ રવે રણકાર કરી મૂકતી :

“ એ સ્વામી ! કું આપને લાયક નથી બની રહી ? આપના શબ્દોના તાલે માત્ર હૈયું તો શું પણ સમસ્ત ચિત્તતંત્ર અને અંગઉપાંગો નર્તન કરી ઊઠે છે...હવે હતાશ ન બનશે, તમારી જમના તમારે માટે કલા, સંગીત, અને સૌંદર્યથી તમારા નાનકડા મૃદસંસારને પલ્લવિત કરી મૂકશે. જ્યારે જીવનની કોઠક ધન્ય ધરીએ આત્મવિકાસની તપશ્ચર્યાથી સંતુષ્ટ થઈ તમે જ પરમ આનંદમાં આંખો મીંચી એને તમારામાં સંતાડી દેશો. ”

અઢી વર્ષ થયાં પણ તે પાછા આઘ્યા નહિ. મારા ઉકળાટ પરાકાષ્ટાએ પહોંચી અથો. મધુર ધોવનનાં અમૂલ્યાં વર્ષો આમ નિરર્થક વહી ગયાં હતા. એ કેમ સહેવાય ? કોંકવાર છાનીમાની કું રહી લેતી, ને પાછી કામે વળગી પાતી. અમણા બેઠા ને ઉત્સાહથી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં માથું ખેંચી

હું અંતરની વ્યથા બૂલી જવા પ્રયત્ન કરતી. એકવાર હું પકડાઈ ગઈ.

અકસ્માત જેમ માનવીના જીવનને દુઃખમાં ધકેલી મૂકે છે તેમ ધણીવાર મુખ અને અકલ્પ્ય આનંદના અભિનય દ્વારા ઉઘાડાં મૂકી શકે છે. હું મારાં એક રનેહી બહેન ચાક્રમતિને ઘેર દિવાનખાનામાં બેસી ઉત્તરું રવેટર બરી રહી હતી, તેવામાં અચાનક ટેમલ પરના એક ફોટા તરફ મારી દષ્ટિ ગઈ. કુતૂહલથી એ ફોટાને હાથમાં લઈ મહેં ખાનથી નિરખવા માંડ્યો. નીચે ખૂણામાં હસ્તાક્ષરમાં ચોક્કસ નામ લખાયેલું વાંચ્યું, મારી દબાવેલી સર્વ લાગણીઓ ઉભરાઈને આંખમાંથી આંસુ રૂપે બહાર આવવા માંડી. તે મારા સ્વામીનું જ ચિત્ર હતું. તેમના તેજસ્વી, સરળ, આનંદી, રિમતભર્યા મુખના દર્શને મારા હૃદયના બંધ છૂટી પડ્યા; ને કુસર્કા લેવા માંડ્યાં. તેવામાં જ ચાક્રમતિને અંદર આવ્યાં મેં મોં ફેરવ્યું. છતાં આંખ તેમણે જોઈ લીધી. તેમણે કહ્યું: "કેમ બહેન, આજે કેમ..." તે મારા હાથમાં રહેલો ફોટો જોઈ સર્વ વાત સમજી અટકી ગયાં.

થોડીવાર અમે બન્ને મૂંગા બેસી રહ્યાં. આંસુ લૂછી રહ્યા બાદ બારી બહાર હું તાજી રહી હતી તેવામાં તે બોલ્યા: "તે તમારા પતિ ચતા હશે એની મને શું ખબર? થોડા મહિના પહેલાં જ અમે મુંબઈમાં તેમને ત્યાં ઉતર્યાં હતાં."

"ખરેખર! તેમણે મારા સંબંધી કંઈ વાત કરી હતી? હા-કદાચ ન પણ કરી હોય. તે ફરી પરણ્યા છે, નહિ?"

"જમુના બહેન, તેમના જેવા સાધુપુરુષ મહેં જોયા નથી. મારા પતિ તો એમના સાત્વિક અને આનંદી સ્વભાવના જ વખાણુ થયાં કરે છે. પણ ધારો કે તે એકવાર અહીં

આવે તો તમે સર્વ માન મૂકી એમને મનાવવા જાવ ખરા?"

ધડીકર મુઠવણમાં હું મૂંગી બની ગઈ. એમના સાન્નિધ્યના વિચારે મારું હૃદય હર્ષથી ધ્રુલકિંબ બની પૂકાર કરવા માંડ્યું: "ઓહ, સ્વામી! એકવાર, માત્ર એકવાર આ દાસીને તક આપો કે હું ચરણ પકડી લઉં." રનેહ અને શરમથી રાતાચોળ મહેંએ મહેં નીચું જોયું.

મને નિરવ છતાં પ્રસન્ન ને સલગ્ન જોઈ ચાક્રમતિ બોલ્યા: "આ વસંત-પંચમીએ તેમને અહીં તેડાવ્યા છે. તમારા વિશે એમને અત્યંત જ રાખ્યા છે. માત્ર એકવાર સંપૂર્ણ વિચાર કરી તેમને છતી લેવાનો પ્રયત્ન કરી લેજો."

વસંતપંચમી આવી. સવારથી મારું ચિત્ત અનેક પ્રકારની આશા-આકાંક્ષા-ક્ષેપ અને તલસાટથી વંટોળે ચડ્યું હતું: એ ધ્રુવર, છેવટે એમના હૃદયને કલ્પાત કરાવે તેવું તો ન જ કરીશ. બપોર સુધી હું કલ્પનિક મિલનના આનંદમાં જ મસ્ત બની ગઈ.

ચાક્ર બહેનના બંગલાને મેંડેથી ચોરડીમાં બેસી ઉતરેલાથી મારા પતિની પ્રતીક્ષા કરી રહી. સાંજે એક થોડાગાડી આવીને બંગલાના ચોકમાં ઉભી રહી. બારીમાં રહેજ ડોકીએ કરી આનંદાશ્રુ સાથે એકદમ ચોરડામાં પેસી ગઈ.

એમનો તંદુરસ્ત દેહ, નિષ્કલંક ચારિત્ર્ય અને સાત્વિક મુમારીથી કદાવર હોવા છતાં આકર્ષક અને લાલિત્યભર્યો લાગેલો હતો. મહેં કલ્પેલું કે કોઈ અપ્સરા જેવી નમણી યુવતી ઊતરશે પણ સાથે કેમ જ નહોતું. હું જે ખંડમાં હતી તેની બાજુના જ ખંડમાં તે આરામપુરશીમાં બેઠા. ચાક્રમતિને પૂછ્યું: "કેમ તમારી પત્નીને ન તેડી લાવ્યા?"

જવાબ સાંભળવા હું ઉત્સુક બની ગઈ. એ તડમધી બોલું કે તેમના હસતા મુખ પર વ્યથાની છાયા આવી ને વેરાઈ ગઈ. ચાહ-બહેનના પતિ બોલ્યા. “ તું પણ ખરી છે ને ? એ તો એકલા જ રહે છે ? કઈ ચાહ પાણીની તો વ્યવસ્થા કર. ”

કાન સરવા કરી હું તેમની પાતો સાંભળવા માંડી. આજ કેઠલા કાળે એમનો મિઠો ધારો સાંભળવાનું સહબાળ પ્રાપ્ત થયું હતું !

“ ...બાઈ, ખોટું ન લગાડો. કંઈક પૂછું ? ”

“ બોલોને, મને ખાસ ખોટું લાગતું જ નથી. ”

“ તમે તમારી જીની, અભણ, અણ-સમજી પત્નીને છોડી ત્યાર પછી ફરીથી લગ્ન કેમ ન કર્યું ? ”

“ ફરી લગ્ન કરવાથી એ ઓતે અન્યાય ક્યો બેસું ચાલુ. ધારો કે તેને સાચો જ પુથાતપ સાથ અને મને અનુકૂળ બનવાની ઉત્કંઠા તેના દિલમાં જાગે તો તે માટે તેને તક મળવી જોઈએ ને ? ”

...થોડા શબ્દો અસ્પષ્ટ રહ્યા ફરી એમનો ધારો મહેં સાંભળ્યો. “ આવેશમાં આવી પત્નીને ત્યજી અસંતુષ્ટ, સિદ્ધિત યુવાનો બીજા લગ્ન કરવા પ્રેરાયા છે પણ તેમાં મને તેમની જ મોટી નિર્બળતા દેખાય છે. આવી વૃત્તિ સમાજ અને નારી-જનને માટે ધાતક છે. તે પોતે ઉચ્ચ ગર્જની તેવી જ પરિસ્થિતિમાં ઉછરેલી પત્ની હોત તો તે ત્યકતા નારીની વેદનાનો તાગ કાઢી શકત. ”

“ વાત તો સાચી છે. મોટી ઉમ્મર સુધી કોમારાવસ્થામાં રહેવાનું કોઈ પક્ષક કરે તેને માટે અમારો વિરોધ નથી. પરંતુ

તેવી અવસ્થામાં બુદ્ધિપૂર્વક, મનોવિકારને કબજે રાખી કર્તવ્યરત બની રહે ત્યારે તે કોમારાવસ્થાનો કોઈ અર્થ છે. ચોખ સહ-ચરીની શોધમાં હાથ ફેલાવી ઠેર ઠેર વૃત્તિ-એને છોડી મૂકવી એ તો બયંઠર અનાચાર છે. ”

હું તો સાંભળવામાં તસ્લીમ બની ગઈ હતી. ત્યાં ચાહબહેને મારા ખભા પર હાથ મૂક્યો. મહેં ચમકીને પાછળ બોલું. તેમણે કાનમાં કહ્યું : “ જુઓ, જમુના બહેન, આજે હિંમત રાખો તેમની પાસે જાવ અને... બીજું બધું મારે સમજાવવાનું ન હોય. તમે તમારા સર્વ માન, મમત્વ અને શક્તિને એમના ચરણમાં દાઢવી દેજો. એ સહૃદય છે, અને ઈશ્વર જરૂર તમારી સહાયમાં રહેશે. ”

થોડીવારમાં ચાહબહેનના પતિ દાઢરો જીતરી નીચે ગયા. માયા પર સાંધીને છોડો હતો રાખી હાથમાં ચાહનો પ્યાલો લઈ હું મારા પતિવાળા ખંડમાં પેડી. મહેં ગભરાટમાં પ્યાલો તેમના ટેબલ પર મૂક્યો. રહેજ ખખડાટ થયો. તેમણે આંખો બિચકી મારા સાથું બોલું. એ દષ્ટિમાંથી સેંકડો દિવસની વેદના, સમભાવ, મમતા, મારા સમગ્ર દેહ પ્રત્યે વહી અને નવરાવી રહ્યાં. મારી સંગીત, પૂર્ણ તૈયારીઓ છતાં હું જૂઠા બની ગઈ અને તેમના ચરણ આશી નતમગ્નતે બેસી પડી. પ્રયત્નથી દબાવેલાં આંસુ મુકત થઈ ગયાં પર સરવા લાગ્યાં. ધીમે, સુસ્તેથીએ અવાજ નીકળ્યો : “ સ્વામી... ”

આશ્ચર્ય અને સુખના અનુભવથી નરમ બની તે બોલ્યા : “ રાણી, સંકેત ચા સારું રાખો છો ? ”

તેમણે મારા માયા પર હાથ મૂક્યો અને કહીએ ન અનુભવેલું પરમ સુખ, શાંતિ, ખુમારી મારાં અંગમાં હું અનુભવવા માંડી.

‘ પછી એ મારા જ બની ગયા. થોડા માસ પછી એક રમણીય સાંજે ખંડમાં બેસી અમે વાર્તાલાપ કરતાં હતાં ત્યારે મહેં કહ્યું:

“ તે દિવસે અકસ્માતથી હું તમને ન મળી હોત તો શું નિંદગીબર તમે એકલા બૂંધી જ કરત ? ”

તે હસીને બોલ્યા; “ ના, ના, તને ક્યાં ખબર છે કે આપણું મિલન એ અકસ્માત નહોતો પણ સુવ્યવસ્થિત રચાયેલી એક યોજના હતી. ”

“ સાચ્યે જ—! ” હું આશ્ચર્યથી તેમનાં સામે તાકી રહી.

“ તને થંકા પડતી હોય તો ચારખેન-ને જ પૂછી લેજે ને ! ”

તેમની સોડમાં પેસી ગુરસાયી હું બોલી,

“ તમે કેટલા નંદાર અને નડખટ છો ! ”

તેમણે જવાબમાં તોફાની બાળકની જેમ ખિલખિલાટ હસ્યા કહ્યું; આ લોકોને હસ્યા સિવાય બીજું આવડે છે પણ શું ? એમ સમજીને મહેં પ્રશ્નો પૂછવાનું છોડી દીધું.

લુપ્ત થતી સરસ્વતી નદીને

નથી અંખ્યું તારે હૃદય, ઉઠધિ ઉર વસવા;
નથી વાંછ્યું તેં તો, પતિપ્રણયતંત્રુ થકી સદા
રહી અંધાધને,

વહેતો વિશ્વે આ પ્રણયપટ મર્યાદિત થવા,
ચહું ના પત્નીત્વ.

ઠી કૌમાર્યે એ મધુરપ ભરી તાજગી થકી,
ખીલેલાં પુષ્પોની અનિલ સહ શી સુરભિ વહી,
હશે હૈયે તારે સકળ દિગદેશે ભરી જવા.

અન્નદયા ખૂણાયે, અસીમ રણ, તાપે તપી તપી,
પૂકારે વારિની શિતલ અમીધારા, શમવવા
ઉરે ઊઠ્યા અગ્નિ.

અને તારું હૈયું કરુણ રસથી શું દ્રવી ઊઠ્યું !
વહું દિશામાંહી, તપત રણુરેતી પ્રતિ ધસી.

શતશત યુગોથી અવિરમી,
તહીં જ્વાલામાંહીં જ્વલત લુજ હોમી હજી રહી.

રસ્તે ચાલતાં ધણી વખત મને વિચાર આવે છે કે મારી ઉંમર મને ધણાં ધણાં કામો કરતાં ફરજિયાત અટકાવી રહી છે. રસ્તામાં જતો હોઉં તે વખતે મારી પ્રયત્ન ઇચ્છા હોવા છતાં એની આજુબાજુ જોડતાં રૂંધેરેંગી પતંગીઆંને પકડવાની વૃત્તિ, ઉંમરને અણુછાનવું વર્તન જાહેરમાં પ્રદર્શિત થઈ જવાના ભયે મારે રોડી રાખવી પડે છે. નિર્મથપણે રસ્તામાં ફરતી ખીસ-ઠોલીઓને ચુપકાથી પકડી લેવાનો અખતરો આ ઉંમરે અજમાવું તો, મારી પરિપક્વ શુદ્ધિ અને આજ્ઞાના અર્થસાના પ્રચારયુગને લાંછન લગાડનાર 'એવકુશંતુ' બિરુદ પ્રાપ્ત કરવું પડે, ૧. ૩૨થી એ નિર્દોષ ખીસઠોલીઓને એમની ફરતી રહેવા દઈ એક જાડા નિઃસ્વાસ થી મારા પંથે ચાલતી પકડું છું. રસ્તામાં જતા જાહેર વિશ્રાન્તિયામમાં ખીસેલા વિવિધ પુષ્પોમાંથી એકાદને ચૂંટી લઈ તેનાથી મારા દેહના શયણગારમાં અભિવૃદ્ધિ કરવાનો તુફો અમલમાં મૂકવાની મારી સાફસવૃત્તિ, કાચલા અને ચિરંતપાલનના ખ્યાલથી મનમાં શમાવી દેવી પડે છે. કોઈ કોઈ વખત રસ્તામાં પોતાની જાનેતાની આસપાસ પથપાન માટે વિટળાઈ વળતાં કુતરાનાં નાનાં ખર્યા-મટ્ટરીઆંને જોઈ તેમાંથી એકાદને જાંચકી લઈ તેની સાથે ગેલ કરવાનું મન થાય છે ત્યારે શરમના ખ્યાલથી મનને કાણુમાં રાખવામાં, જે શ્રમ પડે છે તે શ્રમ જીવનનું કોઈ શ્રેષ્ઠ પ્રસાંબન શમાવવાને માટે હું વેઠી રહ્યો હોઉં એમ લાગે છે. રસ્તામાં પોતાનાં નાનાં બાળકોને લઈને જતી માતાઓ રહામી મળે છે ત્યારે ધણીવખત તેમનાં સુંદર બાળકોને રમીડવાની ભીમિ મને રસ્તામાં

જ થઈ આવે છે. પણ મારી ભીમિ હું એકલો જ સમજી શકતો હોવાથી એ બાળકને મીઠી નળેરે નિહાળી લઈ મારી એ ભીમિના સુરા કરતાં જીવનની કોઈ કારમી અટપટી અસર નીચે આવી મથેલો હું મને, કદી લઉં છું.

આજે મને લાગે છે કે શૈશવકાળમાં હું જે હતો તે આજે નથી. તે કાળમાં હું જે ખુશી રીતે કરી શકતો તે આજે કરી શકતો નથી; કહું છું તો છેતરપીંડી-જાતની કે જમતની સાથે-કપો વગર રહી શકતો નથી. જીવનની કોઈ નિર્માલ્ય બાબતમાં હું જોડો ઉતરી જાઉં છું; શૈશવકાળમાં રચાતી દષ્ટિ આજે સિન્ન રીતે રચી લઉં છું. એક દાખલો આપું આજે, રસ્તામાંથી એક સુંદર જોળા-કૃતિનો આકર્ષક પત્થર મને જડી આવે તો આજની મારી વિવેકશુદ્ધિ મને તેમાંથી કંઈક જાડાં સંશોધનો કરવા પ્રત્યે પ્રેરે, અગર એક કિમતી પત્થર તરીકે પારખવા તેને લઈ કોઈ તરૂં પાસે દોડી જાઉં, અમર સામાન્ય પત્થરના એક સાચું નમુના તરીકે તેને ધરમાં સંધરી રાખવાનો શોખ થાય, અને તેમણે જે કંઈક દેવી તત્ત્વ તેમાં હોવાનું, કોઈ કહે અને ધાર્મિક જાંવના ઉછળા આવે તો તે પંથર ધરમાં રાજ પૂજતા દેવાના પાલખામાં પણ જઈ મેસે. બ્યારે શૈશવકાળમાં તો એ જ પત્થર નિત્ય રમવાના કામમાં આવતી લખોટીઓના સમૂહમાં લાખલ થઈ શકે. તેવી જોળાકૃતિ ધરાવતો ન હોય તો અચુક નિશાન-બાજના અખતરમાં જ ખપી મથો હોય !

મને કોઈ એમ મહેલું ન મારશો કે શૈશવકાળમાં અલ્પ શુદ્ધિથી મેં આવી રીતે લાગે રૂપિયા ઉપજાવે એવા કે કિમતી

પત્થરો નિશાનખાણના અખતરામાં વેડફી નાખ્યાં હશે, નહીં તો મારે ડર જરાક ઓછો કરીને કહેવું પડશે કે કોડીની કિંમતના પથરાને હીરા માની તણ પાસે ધસડી જનાર મારી વિક્સેલી વિપુલ બુદ્ધિ કરતાં, લાખો ને કરોડોના મૂલ્યવાન પત્થરને પથરો માની નિશાનખાણનો નિર્વિકાર નિર્બોજ આનંદ અર્પતી અલ્પ બુદ્ધિનો મને વધારે મોહ છે.

તમે મને મૂર્ખ કહી શકો છો, મને ગમે તે ઉપનામ આપશો તે મારે મંજૂર છે; મને બદનામ કરવાની અને ગમે તે રીતે દલકો પાડવાની પ્રજા તમને છૂટ છે. પણ હું તો માત્ર હું અને પ્રુથ જ હિંમતપૂર્વક કહીશ કે શેશવકાળમાં ભોગવાતા ધણાખરા અધિકારો આજે મેં ગુમાવ્યા છે. જીવનના સામાન્ય પ્રસંગો જ આ ક્યનનું સમર્થન કરી શકે એમ છે: હસવાનો પ્રસંગ થયો. હસવાના પ્રસંગોએ ક્યાં, ક્યારે રિમત કરવું, ક્યાં ક્યારે બેફાટ હસવું તેનો ખ્યાલ આજે તો રાખવો પડે છે, એટલું જ નહીં પણ હસવાનું કારણ-જેટલા પ્રમાણમાં હાસ્યનો વિનિયોગ થવો જોઈએ એનો પણ ખ્યાલ રાખવો પડે છે. સાધારણ રમુજ વખતે રિમતથી ચલાવી લેવા જેવું હોય ત્યારે ચોરડો ગાંછ લેડે તેવી રીતે હસવાથી શિષ્ટાચારમાં ખામી જન્માઈ જવાનો ભય રવાજ કરે છે. રમશાન જેવા ભયાનક અને નર્વાં રૂદન કે મૌન જ શોભે તેવા સ્થળોમાં એ રમુજ કરનારા રમુજ કરી શકે છે. એટલે તેવે પ્રસંગે તેમની રમુજ સંભળનારા બેફાટ હસવાનું સાહસ કરી, જેમના સહગત સ્નેહી કે સખાને છેલ્લી વિદાય આપવા સહાનુભૂતિનું ઉપરણું ઓઢીને રમથાનમાં આવ્યા હોય તેમના દુઃખમાં વધારો કર્યોનો આક્ષેપ વહોરવાનું પસંદ ન જ કરે. આપણા ઉપરી અમલદાર કોઇના કામના સંબંધમાં કેંઈક હસવા જેવું બોલી

રમુજ કરે ત્યારે તેમની રમુજ ઉપર નહીં, પણ રમુજ કર્યોનો તેમના આડંબર ઉપર હસવાનું મન થાય. તો હસવાને બદલે એક મૂઠ તાબેદારની મુખમુદ્રાથી, રિમત કર્યું ના કર્યું ને પાછું ગંભિર્ય ધારણ કરી લઇએ છીએ. એજ પ્રમાણે આપણે ઉપરી-સાહેબન જરૂરના પ્રસંગે આપણી રમ્મ મંજૂર કરતી વખતે આનાકાંતી કરે ત્યારે રડી પડવાથી પણ ન શમે એવું દારૂણ દુઃખ આપણે અનુભવતા હોઈએ અને રડ્યા વગર રમ્મ મંજૂર કરાવવા માટેની આપણી તમામ દલીલો નિર્ધન જ જવાની છે એમ જાણવા હોવા છતાં આપણે રડી પણ શકતા નથી. ઉમરનું મિથ્યાભિમાન આપણને તે વખતે રડતાં અટકાવે છે. વિંછી કરડ્યો હોય, આંગળી કચરાઈ હોય, ઠોકર વાગી હોય કે માથું ટીચાયું હોય ત્યારે ચીસ ખાઇને રડવા મંડી પડવાનું આ ઉમરે જરાય શોભારપદ કહેવાય નહીં એવી સાંચી કે જૂઠી સમજથી ધણીવાર વેદનાની સીસકારી-ઓમાં જ રૂદનને સમેટી લઇએ છીએ.

પણ શિશુવયમાં તો ગમે ત્યારે, ગમે ત્યાં, ગમે તેવા સંજોગોમાં હાસ્યકલ્પોલ થઈ શકે છે. જન્મતમાં રડતાં રડતાં જ પ્રવેશ કરનાર એ શિશુમાનવો કોઇના મરણ પ્રસંગે અગર રડવું એજ સૌને માટે વાસ્તવિક લેખાય તેવા કોઈ ગમગીન પ્રસંગે હાસ્યને અસ્થાને ન ગણે તો ખરી વસ્તુસ્થિતિનું બાન કરાવી રડવાની ફરજ પાડ્યા શિવાય રડવામાં કે અંભિર મુખમુદ્રાથી મુંઝા બેસી રહેવાના ગુરમાનવોના રોજાંદા બ્યવહારમાં, સામેલ થઈ શકતાં નથી. રસ્તામાં કોઈ વ્યક્તિ કેજાંની છાલના સંપર્કથી પૃથ્વી સાથેનો અલ્પ પાદ-સંપર્ક છાંડીને સમગ્ર કાયા-સંપર્ક સાથે તે વખતનું દરખ હાસ્ય ઉપજાવવા યોગ્યનું નથી જ એમ કહેનાર પોતાના જ

ધરમાં ઉમરે. ઓળખતાં અકરમાત કેસ વાળવાથી શરીરનું સમતોલપણું ગુમાવી દે ત્યારે તે જોઇ ધરનાં જ એલકાં તેમને હસાવવાને માટે જ આ ક્રિયા ચએલી છે એમ માનીને હાસ્યની છાજો છાજો છે ત્યારે મનજનું પણ સમતોલપણું રાખવાની પોતાની જવાબદારી જુદી જઈ તે શાંતિ ન પકડે તો બેમાંથી સમજદાર કાણ તેનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ થઈ પડે.

મને મારી પોતાની જુદિયું બહુ અભિમાન છે. દલીલમાજીના ક્ષેત્રમાં હું બલબલાને હંકારી શકું છું. પણ જો કાળમાં હું દલીલો કરવાને અસમર્થ હોઉં તો કાળમાં વગર દલીલે રૂદનના સૌથી અસરકારક ઉપચારથી રહામા પડીને મહાત્મ કરવાને જેટલો શક્તિશાળી પુરવાર થતો તેટલો આજે વાકપટતાના મહારથી તરીકે મારા વાકચાતુર્યથી નથી થઈ શકતો. મને અધિકાર હોય કે ન હોય તો પણ રૂદનના સેવનથી હું ધણું ધણું મારા શેષવકાળમા પ્રાપ્ત કરી શકતો. અને આજે તો રૂદનનો આશરો લઈ શકવાની મારી અશકિતે લીધે, જુદિમાં વિપુલતા અને વાચાળતામાં ઠીક ઠીક પ્રવીણતા મેં પ્રાપ્ત કરી હોવા છતાં, અધિકાર ન હોય તેવું કશું જ મને પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. ચરમ છોડીને જરાક રડી દઉં તો કદાચ અધિકાર કરતાં વધારે પ્રાપ્ત થઈ જવાનો ધણી વખત સંભવ જણાય છે, પણ રડીને મેળવવું તેના કરતાં રડ્યા વગર ન મેળવી, પરાજિત થઈ રહેવામાં આખરે ઓછી હાનિ છે એવી મારી ચોક્કસ મજાતરીની મદદથી ધણી પ્રસંગોએ આખરે ઘટાડવાને બદલે વધારવાનું હકાપણું હું વાપરી શક્યો છું! રડ્યા વગર જમતના ધોર દુઃખો હૃદયમાં જ ચમાવી દેવાની અખૂટ તાકાત મને-કમને મેં કેળવી છે, પણ કંઈ પણ દુઃખ વગર રડી દઈને ધરના

પ્રશંત વાતાવરણમાં ઉલ્કાપાત મચાવી. રડવાનું કારણ પૂછવામાં રહેજ પણ કૃપણતા દાખવવામાં કેટલાં ગંભીર પરિણામો રહેલાં છે અને કારણ જાણીને કે જાણ્યા વગર મારું સમાધાન થાય એવા ઉપચારો ત્વરાથી લેવામાં કેટલા ફાયદા રહેવા છે તેનો ખ્યાલ રૂદનની કક્ષામાં પ્રસંગ પ્રમાણે વધવટ કરીને કરવાનો. શિશુવયનો મારો જન્મસિદ્ધ હજી તો આજે મેં ખરેખર ગુમાવ્યો જ છે.

આમ હાસ્ય અને રૂદનના પ્રસંગો ઉપરથી જ મને તો ખાતરી થઈ ગઈ છે કે હાસ્ય કે રૂદન ઉપરાંત ધણી ધણી બાબતોમાં માફ સ્વામિત્વ આજે નષ્ટ થઈ ગયું છે. જો કે કોઈને ખુશ રાખવાની હાનતથી ફતિમ હાસ્યનો ઉપયોગ સાધારણ વાતચીતમાં હું જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં કરી શકું છું. હાસ્ય ઉપજાવવાની મારી આવડતનો એક પ્રસંગ જતો કરવાની જુલ હું કરતો નથી. જરૂર કરતાં વધારે મામિયું ધારણ કરીને મોટાઇની છાપ પાડવાની કુચળતાથી સામાન્ય માનવી કરતાં કંઈક ચઢીઆતો ગણાવાની મારી આસિધતને લોકો ખંધાઈવું ઉપનામ આપી મને વગેરે છે તે મારી જાણ બહાર નથી જ. મારા કોઈ દરના સગાસંબંધીમાં કોઈનું અવસાન થયું હોય ત્યારે તે અવસાનથી સૌથી વિશેષ ખેડ મને એકલાને જ પડી છે. સૌથી જીંડો ધા મારા એકલાના જ કેમળ હૃદય ઉપર પડ્યો છે. એવા દબાવથી-રૂદનનો શોરબજોર મચાવી બીજાઓ મને વારે ત્યાં સુધી કશ્વણતાવું વાતાવરણ અને તેટલું ઘટ્ટ બનાવવું એ મારે મન રમતની વાત છે. અને તત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ પણ હાસ્ય અને રૂદનનું સ્વામિત્વ મારા ઉપર નહિ પણ મારું તેમના ઉપર છે એમ સાખીત કંઈ મુશ્કેલ નથી!

તત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ તો કોઈપણ જીવિનો

શુભામ હું નથી ઉલટો હું તેનો સ્વામી છું.
એમ હાસ્ય અને રૂદન, મને ત્યારે, મારી
મરણ પ્રમાણે છૂટથી કે નિયતપણે ઉપભોગમાં
લઈ શકું છું તે ઉપરથી પુરવાર આપોઆપો
જ થઈ જાય છે. એ રીતે તો હાસ્ય અને
રૂદનની ખાળતમાં શૈશવકાળનું સ્વામિત્વ મેં
શુભાવ્યું છે એ કેવળ મારો ભ્રમ હતો એમ
શૂલ સુધારોને મારે કહેવું પડશે. આ હું
વિરોધાભાસ કહું છું એમ કહેવાનો કોઈ
ઉતાવળ ન કરશો. માફ સ્વામિત્વ ખીજ ધણી
ખાળતોમાં કેટલું પ્રખળ છે તેનો ખ્યાલ મારે
આ રથને તમને આપી દેવો જોઈએ. આ
સ્વામિત્વ મને જોગરૂપ છે, કે ખરેખર
જીવનના કોઈ ઉન્નત શિખરે ધ્રુવ જ સહે-
લાઈથી લઈ જાય તેવું છે, તેની શંકા-કુશંકા
રચી કરી મને મુંઝવણમાં નાખવાની તમારી
દીખળદૃષ્ટિને જરા કાણમાં રાખજો.

હાસ્ય અને રૂદનના મારા શૈશવકાળના
સ્વામિત્વનો ખ્યાલ આજના સ્વામિત્વ કરતાં
ભિન્ન પ્રકારનો છે. શૈશવકાળના જે નિર્દોષ
હાસ્યકલ્પોલ ઉપર આજે પ્રતિજ્ઞા મૂકાઈ
અથા છે તેનો જીંડો ખેદ તો મને પળે પળે
ચાના કરે છે. તો પશુ દિનપ્રતિદિન વયમાં
હું મોટો થતો જઈ, જડ જગતના સર્વમાન્ય
વર્તમાન નિયમોના પાલનમાં એ ખેદને હળવો
ખનાવી, જમતને રૂચે તેવા રંગો ધારણ કરી,
નષ્ટ થયેલા એ શિશુવયના સ્વામિત્વને ખીજ
રીતે સંભાળી ગાંધવાની દીર્ઘદૃષ્ટિ હું ધરાવું
છું. નિર્દોષ હાસ્યકલ્પોલ તો ગયોજ, પણ
તેથી સર્વસ્વ હણાઈ ગયું હોય તેમ હતાશ
થઈ, જમતને રાજી રાખવા કૃત્રિમ હાસ્યો-
પચારનું સ્વામિત્વ પણ જરૂર કહું તો જાણે
પળે આ જમતનો રોષ મારે સહેવો જ પડે.
ત્યાં ચૈતન્ય હતું ત્યાં જડતા ભરાઈ બેઠી.
ચૈતન્યમાંથી ચૈતન્ય ઉદ્ભવે, નિર્દોષ, નિર્વિકાર
અને નિખાલસ જીવનની મોજ, ચૈતન્ય

અચૂરનર્તન

મોરલાએ નર્તન માંડ્યાં

ચેલા અંકારી મેહુલાને કાળે વાને હો

રંગ તણી રેલ ઉભરાય

એની વન વન છાંય;

મોરલાએ નર્તન માંડ્યાં.

નીલમ નીલો ચાંદલો

સો ને મ ઢેલ હો

રૂપ તણે દરિયે લહેરાય

એના કંપ ગધે વાય,

મોરલાએ નર્તન માંડ્યાં.

દિલને સરોવરે કે અંતરિક્ષ વીજળી

લહરીએ લહરીએ આવી તાને ચડી

સરમાં ન હોરો સમાય

એના દેહને હિલોળે ને કંઠ તણે સૂરે હો

નેણુલામાં પૂર છલકાય

એના મૂલ્ય નહીં થાય

એને પીછાએ પીવાય

જોજો ધૂળમાં ન જાય,

મોરલાએ નર્તન માંડ્યાં.

શ્રી. રાજન

સૃષ્ટિમાંથી જડ સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરી પછી; એક રમરણ માત્ર બની જાય; જડ, ફેનિમ અને બપકાદાર જીવનમાંથી જડ તરવોજ મેળવવાં રહ્યાં. તૃષ્ણા, દંભ, વિકાર, એ જડ જગતનાં ત્રણ મુખ્ય ભૂંડાં તરવો; એમાંજ હવે તો રાચવાનું છે; એનું સતત બાંન, એ ત્રણ તરવોમાંથી બીજાં અનિષ્ટ તરવો ઉપજવી જગતના વ્યવહારને ટકાવી રાખે છે કે જગતમાં ટકી રહેવાને એ તરવો મેં ઉપજાવી કાઢેલાં છે તેનો નિશ્ચય મારાથી થઇ શકે કે ન થઇ શકે તો પણ, જગતને અનુકૂળ જીવન ગુજારવા એ મુખ્ય ત્રણ તરવો તરફજ મારી મોટ મંડાઇ રહેશે. માફ દૈનિક જીવન એકધારે કાંઇપણ પ્રકારના ખલેલ વખર વજા કરે તેથી અને સંતોષ થવો જોઇએ એમ મને ધણી વખત લાગ્યા કરે છે; પણ તેથી હું જગતથી છેક જ અંતરજ રહું એ મને પાસવે તેમ નથી. ગુપ્ત રીતે હું દાનમંડળો ચલાવી શકું તેટલું ધન મારી પાસે નથી. એટલે યયાચક્રિત દાનદક્ષિણા આપીને તો માફ જગત પ્રત્યેનું મેંજી અદા કરે જ છું, તેની જાહેરાત કરી એ ગુપ્ત દાનદક્ષિણાથી જગતમાં જાણીતા થઇ જવાનું કેટલે દરજ્જે સંભવિત છે તે મારા દાન કે દક્ષિણાના આંકડા ઉપર આધાર રાખે છે. એટલે એ જાખતમાં તો જગતથી અંજણ રહેવામાં મને કાંઇપણ પ્રકારની અડચણ ન હોવી જોઇએ.

સવારના સાતથી સાંજના સાત વાગતા સુધી, અને કાંઇ વખત તો તેથી પણ વધારે કલાકો સુધી, હું મારા ગૃહ કાર્યમાં, મોકરીમાં કે બે ચાર રોજના મિત્રોને કે સમવહાલાને મળવા-હળવાના કાર્યક્રમમાં કાંઈને પણ હરકત કતી ન ચાપ એવું સરળ જીવન વિતાવતો હોઉં તો પણ હું આ પ્રવૃત્તિમય જગતમાં રહીને કંઈ પણ સક્રિય

કાર્ય કરતો નથી એવા ખુલ્લે ખુલ્લેથી આક્ષેપો થયા જ કરે, તેના કરતાં સમાજ-સેવા કે દેશસેવાના કીર્તિદાયક કાર્યમાં ઝંપલાવી મારી અપકીર્તિ થતી અટકે અને સમાજમાં કે દેશમાં કીર્તિનો ડંકો બજવી નેતા બની જવાનું બાળ્ય આજમાં જોજી બોલે પ્રાપ્ત થાય એવું કશુંક મારે કરવું જ જોઇએ એમ મને વારંવાર લાગ્યા જ કરે છે. ગૃહસેવાનું મને કાંઈ પૂછે તે પહેલાં મારે જણાવી દેવું જોઇએ કે મારા ગૃહની રચના જ એવા પ્રકારની મેં ગોઠવી દીધી છે કે સફ્ત સફ્તું ફેડી લે, સહભાગ્યે માતાપિતા એટલાં સારાં છે કે તે મારી પાસેથી કાંઈ પણ પ્રકારની સેવા માગતાં જ નથી. એ સિવાય અન્ય વડિલો પણ મારા તરફથી કંઈ પણ સેવાની આશા રાખતાં જ નથી. કંઈકાંસનું સામાન્ય ધણી કુટુંબમાં, વિચારોમાં મત-ભેદ, એક બીજાના કાગમનાહક ડબ્બલગીરી, અને વિનાકારણ અપાતી-ખાસ કરીને વડિલો તરફથી-સલાહો, વિગેરે બિન્ન બિંબ કારણોને લઇને બાપી રહેલું. જણાય છે. જીવો અને જીવવા દો-નો સર્વસામાન્ય મુદ્દાએજ મેં મારા ગૃહમાં, કુટુંબમાં, બહુ જ સીધતથી લાગુ કરી દીધો છે. નાનાં મોટાં જોને જેમ કાંઈ તેમ એક બીજાને હરકતરૂપ થયા વખર પોતાનું કાર્ય કરી શકે છે. ધરના અવિગે પ્રશ્નવર્ષને નિશાળ કે કચેરીના વખત પહેલાં રસોઈ તૈયાર કરી જ આપવી જોઇએ એવો દુરમત પ્રશ્નવર્ષ રાખતો નથી. નિશાળે જનારા નિશાળે મોડાં જાય કે રાતનું વધુનું ધાણ લઇ નિશાળે વખતસર જઈ બપોરની રજામાં આવી તેમની પગલા પ્રમાણે જમી જાય; મોકરીએ જનાર, સવડ ન હોય તો બહાર નારતો કરી લઇ કચેરીમાં જાય, અમર કચેરીમાં મોડો જાય કે સમજીજો ન જ જઈ

રગ બોમવી શકે. સવારમાં વહેવા ઉઠવાની ફરજ અમારા ઘરમાં રાખવામાં આવી નથી. ખાસ કરીને સ્ત્રીવર્ગને. પુરુષવર્ગ સ્ત્રી વર્ગ જેટલો મોડો ઉઠે તેના કરતાં વધારે મોડો ઉઠવાનો હકક રાખી શકે. બાળકોએ તો બહુવું જ જોષ્ટ્રએ એવી નિર્માલ્ય સૂચના ઘરનાં બાળકોને વારંવાર રમતમાંથી બહુવા પ્રત્યે લક્ષ દોરીને આપવામાં આવતી નથી. બહુનારાં બહુ જ શકે અને ન બહુનારાંને ગમે તેટલું ટોકો તો પણ બહુવાનાં નથી જ-એવી માન્યતા અમારા કુટુંબના મોટા ભાગની હોવાથી, બહુનારાંને બહુવામાં જોષ્ટ્રની સવડ અને ન બહુનારાંને માત્ર નિશાળે જવાની મરજિયાત સવડ અને તેટલી સારી રીતે કરી આપવામાં આવે છે. એટલે જૂઠસેવાતું કાર્ય મારે માટે બહુ જ જરૂરી હોય એમ હું માનતો નથી. સમાજસેવા અને દેશસેવા મારી અનુકૂળતાએ કરવાતું મને કાવે તેમ છે. અનુકૂળતા એટલે વખતની અનુકૂળતા એવા અર્થ હું નથી કરતો. અનુકૂળતા એટલે ઓછામાં ઓછી તકલીફથી વધારેમાં વધારે બાણીતા થઈ શકાય તેવી અસાધારણ સગવડોના અર્થપરાયણવૃત્તિ ! તકલીફ લાંબને, ધનને, આરામનો, પિતા-પુત્ર, પત્ની-પત્ની, જેવા કુમળા સંબંધોનો કે ધંધા રોજગારનો ભોગ આપીને સમાજસેવા કે દેશસેવા કરનારાં એને પાછળથી ટીકા કે હાંસીને પાત્ર યવું પડે છે એ હું બહુતો હોવાથી, એના કોઈ પણ ભોગને પ્રતાપે મારા એવા કાર્યને વખણાવાની લાવચ હું આગળ કરતો નથી. પત્નીના પ્રેમને તરછોડી દેશસેવાની ધગશમાં જેલના સળિયા મણવા કરતાં પત્નીના પ્રેમને ખાતર દેશસેવા કરતાં કરતાં જેલને માટે પકડાઈ જવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત યતાં દેશસેવાના પકડાપકડીના ક્ષેત્રમાંથી નાથી જઈ

ઘરમાં પત્નીની સોડમાં-ભરાર્થ જવાતું હું વધારે પસંદ કરું છું !

આમ અનેક બાબતોમાં હું મારું કાવતું કરી શકું છું. એકજ પ્રસંગ કે બાબતને હું જુદી જુદી દૃષ્ટિએ નિહાળી શકું છું. મહાન થઈ જવાની મારા લઘુમાં લઘુ પ્રયત્નને મારી અસાધારણ શક્તિનું માપ મણી લઉં છું; વધારે પ્રયત્ન, કે જરાક અણુમમતી, અશક્ય, કે મારા ગળ ઉપરાંતની વાત આવે ત્યાં મહાન થઈ જવાનો લોભ રાખીને, મારે તેમજ સમગ્ર માનવજાતીએ કોઈ પણ કાર્ય ન કરવું જોઈએ, એવી સાધુવૃત્તિ હું આગળ કરું છું ! જગતથી અગણ રહેવાને હું સંજોગો નથી જ, એવી સતત જાગૃત ભાવના, વેગથી અને ધગશથી ધણાં ધણાં મોટાં કાર્યો કરવાની મને પ્રેરણા આપે છે. લાગ આવે

છોકરાંઓ માટે

ડોંગરે
આસામીત

DR. MOONGRE & CO. PUNE

તો ગાંતિના મેળાવામાં મંચ ઉપર આમળ
આવી મારા વાક્યાનુષંગ ઉપરાંત મારા ઉચ્ચ
વિચારોની સહાધી ગાંતિજનોમાં ફેં રજી કરી
દઈં છું. પ્રસન્નને અનુચિત બાપણો ક્યોના
અનેકવાર મારા ઉપર આસેયો થયા કરે
છે, પણ અદેખાઈથી મને હલકો પાડવાને
ઉચ્ચારણેલાં એ કટાક્ષવેણીની ગણના ક્યો
વચર ન્યારે ત્યારે મારે જે કહેવાનું હોય છે
તે કહી નાંખી, મારી શક્તિનો પરચો વધુ
ને વધુ વેમથી હું બતાવ્યા જ કરું છું.
ગાંતિના મેળાવામાં પ્રમુખસ્થાન વયોવૃદ્ધ
વ્યક્તિને જ શોભે એટલે ગાંનવૃદ્ધ વ્યક્તિ
તરીકે તે સ્થાન માટે મારી ગણના ગાંતિજનો
બુદ્ધિયુક્તે પણ યવાનો સંભવ ન હોવાથી, મેં
કોઈ વખત પણ એવા માનને માટે મનમાં
પણ શોભ સેવ્યો નથી. તો પણ ગાંતિની
વૈશદ વ્યક્તિને પ્રમુખ તરીકે પસંદ
। કાર્યમાં મારો ફાળો જેવો તેવો
નથી. પ્રમુખસ્થાન મને જ આપવાનો
વિચાર આવતો અટકાવવામાં,
પોતે જ આ રીતે કારણબૂત થતો હોય !
જે કે આ સિરસો બંધ કરી શુદ્ધિવાન
લાયક પ્રમુખને પસંદ કરવાની સૂચના મારા
તરફથી મેં વારંવાર કરી જ છે, અને
ન્યારે ત્યારે આ સ્થાન મારે ભોગવવાનો
વારો-વૃદ્ધ થતા પહેલાં-આવવાનો જ છે એની
મણતરી હું છૂપી રીતે કરતો જ રહું છું.

આમ દિનરાત જગૃતિમાં તેમજ
સ્વપ્નમાં, હું મારી પોતાની પ્રવૃત્તિ અને
પ્રગતિમા મશગુલ રહું છું. મારા સ્વભાવને
અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ અને પ્રગતિ સાધવામાં
દેખાદેખી, અદેખાઈ, વેર, સ્વાર્થ, ખંધાઈ,
દંભ, છેતરપટ્ટી વિગેરે અનેક સમયાનુકૂળ
શત્રુઓના ઉપયોગ કરે છું. મારા જ દિનનાં
કાર્યો સાધવામાં મારા માનવસહજ સદૃશ્યો
પ્રત્યે કુર્લંકા કરવાથી મને કોઈ જ હાનિ કે
નુકસાન નથી એવું માનતો અને ગનાવતો

હું થઈ ગયો છું. ધન, કીર્તિ, માન મોભે,
શુદ્ધિ, વૈભવ વિગેરે મારે માટે જ છે, હું
તે માટે જ સર્જાયો છું. મારું જ અસ્તિત્વ
ધનના અસ્તિત્વનું કારણ છે, શુદ્ધિના
સર્જનનું કારણ છે, કીર્તિના પામનું કારણ
છે-હું જ, સર્વત્ર હું જ, બધું મારું-મારે
બધું જ જોઈએ. કોઈ પણ દિસામે-ને અટપટાં
સાધનોથી મને જોઈએ તેટલું ધન મળે, શુદ્ધિ
વધે, માનપાન અને વૈભવ પ્રાપ્ત થાય, પછી
મારે શું જોઈએ ? હું સર્વનો સ્વામી-બની
જાઈ...પણ તૃષ્ણા વધતી જાય છે. પરાજિત
વૃત્તિ કહો કે સાચો અંતરનો અવાજ કહો-આ
બધી સાધનામાં દિનરાત અવિરતપણે પ્રવૃત્ત
રહેવા છતાં, કોઈ સુખમ પણ અંતરના
છેડાણમાંથી અવાજ જોડે છે. આ બધું શા
માટે ? કેને માટે ? કેટલા માટે ? જાણ્ય
તરફ નજર લંબાવતા સમગ્રપણે કે માનવી
અમર નથી. અસ્પૃશ્ય માનવજાત આટલો
આટલો ઉત્પાત શાને માટે મચાવતી હશે ?
જય-અજય, લાભ-અલાભ, સુખ-દુઃખનાં
દંદોમાંથી મુક્ત રહીને જીવવાને કેટલી ક્ષણો
માનવી આ અમાર સંસારમાંથી મેળવી
સકતો હશે ? એવું મુક્ત જીવન એક ક્ષણ-
ક્ષણનો અંશ પણ-જીવી લેવાની ગૂઢ ઇચ્છા
જીમરમાં જગૃત થાય છે. એ ઇચ્છા જગૃત
થતાં હજિ જૂતકાળ તરફ દોરે છે.

જૂતકાળનું સ્મરણ રંગબેરંગી પતંગી-
આથી માંડીને શિશુમંડળના અન્ય પરમ
મિત્રોની મોટી યાદ પૂર્વવ શિશુજન્મતને
સજીવન કરી મૂકે છે. એ નિર્દોષ નિખાવસ-
તામયું નિઃસ્વાર્થ જીવન ! આને શુદ્ધિ-
ચતુરાઈના સ્વામિત્વના દાવાથી જીવન જેવું
જીવાય છે તેવું સદાકાળ ચાલુ રહે તો
માનવજાત પ્રગતિને સિખરે જરૂર પહોંચી
જશે એમાં સંકા નથી. પણ એ સિખર
ઉપર પહોંચતા પહેલાં પાછા દરિયાળી

જમીનવાળા સપાટ મેદાનમાં પહોંચી જઈ નિશ્ચિંતપણે આભોટવાની ગૂઢ ઈચ્છા જીવનમાં કેમ જાગૃત થાય છે તે પ્રશ્નનો ઉત્તર દરેક માનવીએ પોતાનું જીવન જીવવાની દૃષ્ટિ, પોતાના સંજોગો, વિગેરેનો ખૂબ નિષ્પક્ષ-પાત્રપણે તપાસ કરીને આપવાનો રહે છે.

દરેકને ધનવાન થવું છે, દરેકને રૂપવાન બનવું છે, શુદ્ધિમાન અને શુશ્રુવાન ગણાવું છે. મોભો, માનપાન, વૈભવ-વિલાસ દરેકને ગમે છે ને દરેક તે ઇચ્છે છે. સુખનો જ ખ્યાલ દરેક જણ કરે છે. દુઃખથી, ગરીબાઈથી, મુશ્કિલોથી દરેક ત્રાસે છે, તેની સામે યજ્ઞ વીરતા દાખવવાને બદલે તેનાથી ત્રાસી જઈ દૂર ભાગી જવાનું હિતાવહ ગણવામાં આવે છે. પણ દુઃખ, ગરીબાઈ, મુશ્કિલો વિગેરે કાયમનો વધારે ભેરથી પીછા પકડે છે, તેને વધારે સંતાપે છે. કાયર પોતાની કાયરતા કશું કરવાને બદલે દુઃખથી,

ગરીબાઈથી, મુશ્કિલોથી દબાઈ જઈ, કચરાઈ જઈ ખુવાર થઈ ગયા છતાં પોતાના હજી-યેલા અર્થમાં મશગુલ બની રાખે છે, અને જમતમાં તે માટે પોતાની મજૂના મવાનો ફાંટા ફાંકી રાખે છે !

ધન, મોભો, માનપાન, સત્તા, શુદ્ધિ, વૈભવ એ સર્વ, સર્વત્રે માટે નથી. એ માટે અધિકારો નિર્ણીત થયેલા હોય છે, જેને જેનો અધિકાર તેને તેની પ્રાપ્તિ. જેને જેની ખામી જણાય તેને તે માટે ઉચ્ચ અસંતોષ, તીવ્ર કામના. એ જીવન-કામના, જીવન એ સંત્રામ છે એ હૃદય ભાવનાનો લેપ કરી, સંત્રામ એજ જીવન છે એવી કલુષિત ભાવનાની રચાવના કરે છે. એ સંત્રામમાં, આડંબર, પ્રપંચ, છેતરપીંડી, ખંધાઈ, પક્ષપાત, નિંદા, ખુશામત વિગેરે અનેકવિધ ચત્તરસરંજામનો ઊપયોગ છૂટથી યજ્ઞ દારજીતના દાવો ખેલાય છે !

—સ્ત્રીઓના—

અદર, લોહીવા, જીવહાણ, વંધ્યત્વ તથા અર્ધશયના રોગો માટે

સુદરી સંજીવની

અકસીર છે. કિં. રીશી એકનો રૂ. ૧) તથા રીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

ડા. ડા. ફાર્મસી— સોલ એજન્ટ : મેસર્સ એસ. રમણ એન્ડ કું. માંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીટી

* દરેક સ્થળે એજન્ટો જોઈએ છીએ—

દરેક જાતની ડેરી દવાઓ માટે સુચિપત્ર મફત મંગાવો.

ઋદ્ધિ-સિદ્ધિનો સ્વયંવર

શ્રી. 'ચન્દ્રમોહિ'

‘છો કરીઓ ! તમારી જાતને આવી હક ન શોભે. જો હું તમારા છોકરમત પ્રમાણે ચાલું તો કાચે સોઠો મને જી‘યું જોવા ન દે. ’ રાજસાહેબે ગુસ્સે ધર્મ કહ્યું.

‘પણ લગ્ન તો અમારાં યવાનાં છે, સોઠોનાં નહિ ! ’ ઋદ્ધિ અને સિદ્ધિ એકદમ જરા કોથથી સાથે બોલી ઉઠી.

‘લોકગંગા ખળખળે તો બવસામરથી પણ બમંકર ખતી રહે. લોકગંગાના પ્રવાહથી વિરૂદ્ધ જવામાં શો ફાયદો ? ’

‘લોકગંગા ખળખળી ઉઠે તો બચે. એ ખળખળી ઉઠેલી લોકગંગાને એક ધુટ્ટો ગળા નીચે ઉતારી જનાર જહાતું જગતમાં તથી એમ નથી. જે બહેનો એક જ જથ્થાને વરે તો એમાં દુનિશતું અને સમાજતું યું છુટાઈ જાય છે ? ’ ઋદ્ધિ સાડથી બાપની બાંધે માથું નાખી દઇ બોલી.

‘અમારે બન્નેએ જોના જ રહેવું એવી ઈશ્વરી ઇચ્છા હશે તેથી તો તેણે અમને જોડીએ જન્માવી. પિતાજી, ઋદ્ધિ વિના મને એક પળે ય નહિ ગમે. જોના સાંચ વિના મારાથી એક ડોંચ નહિ ભરાય ને ગળા નીચે કાળિયો પણ નહિ ઉતરે. ’ સિદ્ધિની આંખમાં ઝળઝળાયાં આંસુ ગયાં.

‘અને મારી આંખમાથી પાણી જરાય નહિ મુકાય, પિતાજી, અમને બન્નેને એક રચણે ન પરણાવવી હોય તો અમારો સ્વયંવર જ ન આરંભશો. અમે આજન્મ કૌમાર આચરીશું ! ’

‘ઋદ્ધિ, પરપ્રયા પછી વર્ષે-એ વર્ષે અમારે હું તારા બોળામાં બાળકને રમાડીશ

હારે સિદ્ધિને સ્વપ્નમાં સંભારીશ નહિ ’ રાજસાહેબ હરખા.

‘પિતાજી ! આવી તે દીકરીઓની મળક થતી હશે ? એક પર્વતમાંથી પ્રસવતી બે નહીંઓ. જૂદા જૂદા સામરને મળતી હશે, એક વેલીનાં બે ફુલ જૂદા જૂદા દેવ-દેવીને મરતાં શોભતાં હશે : પણ એક જ માતાની કુબે સાથે જન્મેલી ઋદ્ધિ-સિદ્ધિની જોડી કદાપિ વિખૂટી નહિ જ પડે. ’

‘છોકરીઓ ! તમારો પરસ્પર આટલો ગાઠ રનેહ જોષ મને ધણો જ આનંદ થાય છે. પણ બહેનો સપત્નીઓ બને, એ કલ્પના જ મને અસહ્ય લાગે છે. ’

‘પિતાજી અમારા જેવી જોડકી બહેનોમાં વિખવાદ થશે જ નહિ ને ! બહેનોમાં વિખવાદ જાગે એ બધે જ જો તમે પાછા પડતા હો તો હું ખાતરી આપું છું કે હું સિદ્ધિને જરાય સાપ-પમાવથી નહિ જોઈ. ’ ઋદ્ધિએ કહ્યું.

‘ને હું પણ ઋદ્ધિની કદી ઈર્ષ્યા નહિ કરું. ’ સિદ્ધિએ દહતાથી જણાવ્યું.

x x x

હાથી ઉપર બધે ઢાંડી પીટાઈ : ‘ઋદ્ધિ સિદ્ધિનો મહાગાજો સ્વયંવર માંડયો છે. ’

માત્ર કુંવારા યુવકો જ નહિ પણ જેમનાં લાકડાં રમસાને જવાની તૈયારીમાં હતાં એવા જુદો પણ સ્વયંવરમાં જવા તૈયાર થઈ ગયા. જુદો યુવાન દેખાવાના પ્રયત્નોમાં પડી ગયા. યુવાનો નવનવી પોષાકપદ્ધતિ-મૂંછોના આંકડા ચઢાવવાની આકર્ષક રીત શોધવામાં પડી ગયા.

પરંતુ સ્વયંવર મટિલું ‘પણ’ જાહેર થતાં જ બધા પર જાણે વજ્રપાત થયો. પ્રત્યેક વિવાહેરજી પ્રુરમે ઋદ્ધિ-સિદ્ધિને મળવા જવું

અને તેમણે નિયત કરેલી પરીક્ષામાંથી પસાર થવું એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું.

ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ સાતસાત પડદા આડે બેઠી હતી. પ્રત્યેક પડદા આડે એક એક દારી ઉભી હતી અને તે દરેક દારીને અમે તે પુરુષને હાંકી ફાંકવાનો અધિકાર હતો. એ દારીઓના નામ બહુ વિચિત્ર હતાં : એકનું નામ પ્રયત્નવતી તો બીજાનું નામ ઉત્સાહમતી.....

શ્રી અને તેમણે રાજકન્યાઓ એટલે સુંદર વેષ અને મૂલ્યવાન અલંકારોમાં જ તે હોય એવી અનેકની સમજ હતી. મહાદેવ જીના પોઠીયાની માફક મૂલ્યવાન પોષાક અને અલંકારોથી લદાયેલાઓને તો પહેલા જ લીધું નાળિયેર મળી જતું છતાં દારીઓની આંખ ચૂકવી-અથવા તેમનાં મોઢાં સોના રૂપથી બંધ કરી એ જથ્થો અંદર ગયા. એકનો પોષાક નથી જરીનો હતો : બીજાનો જવાહીરોથી લદાયેલો. અમને જ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ વરમાળ આરોપશે એવો અર્થ રાખી બંને ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ આમળ ઉભા રહ્યા. રંગબ્રુમિના નટને પણ પાછા પાડે તેવાં તેમનાં આભરણો અને અલંકારો જોઈ ઋદ્ધિએ એકદમ પ્રશ્ન કર્યો,

‘તમે કોઈ નાટકમાં ડાળીના નટ છો ખરું ?’

‘ના, ના ! હું નાટકો જોવા તો ધણીવાર જાઉં છું પણ મોંઢે રંમના લપેડા કરી નાચતાં મને નથી આવડતું.’ જરીના પોષાકધારીએ કહ્યું. ‘રંગબ્રુમિ પર લાંગા વખત સુધી ઉભા રહેવું પડે છે. અભિનયથી હાડકાં તોડી નાખવાં પડે છે. આવો ને આટલો વ્યાયામ કરવો પડે તો તો મારાં સુંદર કપડાં પરસેવાથી ગંધાઈ જાઉંને !’

‘આ બાકતું કહેવું બાળખી છે,’ જવાહીરથી લદાયેલા મહાપુરુષ બોલ્યા, ‘નટોને પાંટા પાડી બોલવું પડે છે. પાંટા બેસી જવાની

બીકથી તો હું નોકરને પણ જોરથી લદતો અથવા બોલાવતો નથી. હું સ્વપ્નમાં કદાચ બૂમ પાડી ઉઠું તો પણ તેથી કોઈની ઉંઘ ન ઉડી જાય તેમ હળવેથી જ.’

‘હાથ, પગ અને મોઢા એવા અમુલ્ય માનવ દેહના નાજુક અવયવને શા માટે લેસ પણ તરદી આપવાની આપણે તરદી લેવી ? જુઓને આ મારો હાથ ! યાજ્ઞથી મોં સુધી તેને જે અતિદીર્ઘ પ્રવાસ કરવો પડે છે તેના શ્રમથી તે કેટલો સુકાઈ ગયો છે ?’ જરીપોષાક પોતાનો હાથ બતાવતાં જવાબ આપ્યો. ‘લગ્ન થયા પછી મારી બેરી જ મને કોળાયા દે એવો રાજશાહી ચાલ હું ચર કરવા ઇચ્છું છું.’

‘અને મોઢાની પણ એ જ મોકાણ !’ જવાહીરમય મહાશયે ક’પલાબ્યું. ‘આવાનું આવતાં અને તેને ગળા નીચે ઉતારતાં તેને ઘણો શ્રમ પડે છે. દરેક માણસે આખા દિવસમાં સો કરતાં વધારે રાખે બોલવા નહિ એવો કાયદો જે રાજકન્યાઓ પોતાના પિતાજીને કહીને કરાવે તો ઘણું જ સારું.’

‘તો પછી હાથપમની માફક માથાને પણ ચલાવવાની માયાકૂટની વિરૂદ્ધ જ તમે હશો, ખરું ?’ ઋદ્ધિએ બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

‘અલગત ! સર્વેષુ ગાત્રેષુ શિરઃ પ્રધાનમ્: હાથપમની અમે આટલી કાળજી રાખીએ છીએ તો પછી માથાની તો કેટલી કાળજી રાખતા હોઈશું’ તે તો કોઈ કલ્પી પણ નહિ શકે. હું વૈદિકકુળમાંથી ઉતરી આવ્યો છું. પિતા દશમ્:યી હતા પણ વેદપત્રન વખતે માથું જંચુનીચું ચાપ તેથી તો વેદ બચાવતું જ મેં મોંડી વાળ્યું.’ જવાહીરપ્રિયે પોતાના શિક્ષણનું પ્રદર્શન કર્યું.

‘વ્યાયામ’ તમને પ્રિય છે ? શરીર-

સંપત્તિ વ્યાયામ ઉપર જ અવલભે છે, નહિ ? ' સિદ્ધિએ વ્યાયામશત્રુઓને પૂછ્યું. '

' પૃથ્વીમૂલ્ય પોષાક શરીર પર હોય પછી શરીરસંપત્તિની અમને શી પડી છે ? મનુષ્ય મને તેટલો માતેલો હોય તો પશુ શરીર પર બૂલવાળા મહાદેવના પોષિયા જેવો શોભતો લાગે ખરો ? ' પૃથ્વીમૂલ્ય પોષાકમાં શોભતા પોષાકરાજે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો. '

જવાહીરેય પશુ લામલા જ કૂદી પડ્યા. ' શરીરમાં સાંઠ કે હાથીનું બળ હોય તેથી કાંઈ માણસ મોટો નથી બની જતો, એમ મારું માનવું છે. માણસે તો કુલ જેવા હલકા થવું જોઈએ. '

' વળા અમે સાવ વ્યાયામ જ નથી લેતા એમ નથી. ' મોડું જરા ઠાવકું રાખી પોષાકરાજે ઉત્તર્યું. ' મારી વ્યાયામયક્તિ તો સર્વોચ્ચને પોષાક એવી જ છે. '

' એ વળા કયો પદ્ધતિ ? ' ઋદ્ધિથી પરાણે પૂછાઈ મથું. '

' આ ભારે પોષાક શરીર પર ચઢાવી ફરવાની ! ' પોષાકરાજે રડાઈ કયો. '

' આ પોષાક કદાચ કિંમતમાં ભારે પશુ લજ્જનમાં તો હલકો જ હશે. ' સિદ્ધિ આડું જોઈ મગ્નકમાં હસી. '

' જાણનાં મોટા મહદળ લઈ ફેરવવા તે કરતાં જરીનાં કપડાં ઉપરાછાપરી ધ્યાદવાં એ શું અધિક શક્તિનું લક્ષણ નથી ? કેમ જવાહીરેય, તમરિા શો મત છે ? '

' મારો કેસરત મારે તો પ્રત્ન જ નથી. આટઆટલાં જવાહીરો ઉચ્ચાને ઠાણ બીજાથી તો એક ડમ પશુ ખસીય નહિ, ચાલવાની તો પછી વાત જ શી ? ' પોતે ઠેકું જવાહીર પહેલું છે તેનું આડકતરી રીતે જવાહીરેયે સૂચન કર્યું. •

' જાવ તમે આવ્યા હતા તેમ પાછા. ' ઋદ્ધિએ મૂર્ખાશિરોમણિઓને પરખાવી દીધું. '

' કેમ, અમે છલ્યા કે નહિ ? ' પોષાક રાજે સમય પૂછ્યું. '

' ફરીથી તમારાં મોં પશુ જોવાની અમને ઇચ્છા નથી. ' ઋદ્ધિ જોરથી બોલી ઉઠી, ' આખાપના પૈસે વૈભવ ભોગવતા તમારા જેવા સાથે પરંપુરા ઋદ્ધિ-સિદ્ધિનો જન્મ નથી. પ્રયત્નવતી ! આ મૂર્ખાઓને હાંધી કાઢ. બ્રહ્માએ એમને પથરા બતાવતાં બતાવતાં બૂલથી માણસ બતાવી દીધા લાગે છે. '

ઋદ્ધિનો આ યુક્તિ સંભળતાં જ જવાહીરેય અંતે પોષાકરાજે દોડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, પશુ તેમના દોડવાની ગતિ ડીડીમી ગતિથી જરાય વધારે નહોતી.

x x x

આળસ અને ઉલ્લમ વિના બીજા વિવાદેશુએ આવી ગયા પરંતુ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિની પરીક્ષામાંયો કેાડ પસાર થઈ શક્યો નહિ. આળસ 'આજે નહિ કાલે જનશ', કાલ થાય એટલે 'હવે આવતી કાલે તો જરૂર જનશ', કરતાં અત્યાર સુધી મથો જ નહોતો. તો ઉલ્લમને પોતાના કામમાંયો પરવારી લગ્ન વિષે વિચાર કરવાની પુરસદ જ ન મળી જ નહોતી. ઉલ્લમ સિવાય બધાની જ નિરાશા થઈ છે, એમ જાણ્યું તો જ આળસને કદી ન રપરીશી. આચા 'ઉદ્ભવી, ઉલ્લમને એક બહેન વરશે તો ત્ય બીજા પોતાને મળશે જ એવી આચાથી આળસ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિને મળવા ઉપડ્યો. 'અડધી ઉઘાડી આંખો, બધારાં ખાતું' મોં, મલપી જેમ અસ્થિર લગડતાં પમ, અવ્યવસ્થિત વચ્ચે : આવી રિથતિમાં ધરની જહાર બીજાંતાં જ આળસે ઉલ્લમને પશુ જતાં જોયો. એક હાથમાં હળ, કરવત, હથેલો, વગેરે હથિયાર હતાં, કેસીને કંછોટો મથો હતા : આવી

આજસે કહ્યું, 'અરે માંડા ! તું તો ભેરી લેવા નીકળ્યો કે શત્રુને મહાત કરવા ? કરવતથી તેને કાપવાની છે કે હથોડીથી તેનું માથું રંખવાનું છે ? માંડા રે માંડા ! અહિંથી જ હવે પમલે ઘેર પાછો જા અને સારાં કપડાં પહેરી આવ એટલે ઋદ્ધિ નહિ તો સિદ્ધિ ય કદાચ તને મળે.'

હવે મોલ્યા વિના જ આજસ તરફ સરિમત જોયું.

પહેલા દરવાજે આશાવતી હતી. તેને જાણગી અંદરબંને મયા. ઉત્સાહમતીના ખીજ દરવાજે ઉભમને ઠીક ઠીક આવકાર મળ્યો. આજસને ડાહ્યો માન આપ્યું નહિ. ઉભમ તો આમળ વધ્યો, પણ આજસને ઉત્સાહમતીએ અટકાવ્યો.

આજસ પોકારી ઉઠ્યો, 'એ ખેડૂત ! એ સુધાર ! એ હુદાર ! મને આ હસી આવવા નથી દેતી, જો ને !'

ઉભમથી હસી પડાયું. ઉત્સાહમતીને સમજાવી તે આજસને આમળ લઈ મયે.

ખીજ દરવાજે પણ એવો જ અનુભવ થયો. ઉભમની મદદથી આજસ ઠેક ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ સુધી પહોંચ્યો. ઉભમ અને આજસની પરસ્પર વિરૂદ્ધ મૂર્તિઓ જોતાં જ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ તો સ્તંભિત જ થઈ ગઈ. આજસ પહેલો મોલશે એમ ધારી ઉભમ સ્વસ્થ હોયો રહ્યો. પરંતુ આજસ 'તો બગાસાં ખાવામાંથી પરવાર્યોજ નહિ એટલે હવે એવડે શરૂઆત કરી, 'અમે બંને રાજકન્યાઓના સ્વયંવરમાં આવ્યા છીએ.'

'સ્વયંવરમાં આવ્યા છો, તો સાથે હજા અને હથોડી શા માટે લાવ્યા છો ?' ચક્રેર ઋદ્ધિએ ઉભમનો વેષ જોઈ પૂછ્યું.

'ભાવિ વધૂને ભાવિ વૈભવની કલ્પના આવી શકે તે માટે...' ઉભમે સમર્થ કહ્યું.

અમારા જેવી રાજકન્યાઓ ડાહ્યા ખેડૂત,

ન પાસ તું !

એ તો હતી વિશ્વની ખુબસુરતી, શ્યાંકને શી શરમાવનારી, જંગે જતી જ્યોત પ્રવાહજ્યોષ્ઠ પે, પ્રભાતની, સાંધ્યની નેત્રપંક્તે.

એના સમીપે શત શીત ધારા હિમાંબુની અમૃત શી વહંતી, સંજવની શી મૃતની હતી એ લાવણ્યવંતી પ્રતિમા હતી એ.

કેા સાંધ્યટાણે હિમશૃંગ બણે, ફેરી ઘડી સુંદર કોમલાંગી, મસ્તાન શા જોખનચોડલા હતા, પેખી ઉઠે કલ્પનહંસલા જતાં.

આ વિશ્વથી હર વિશાળે માઈં સ્મરી ચતું ભવ્ય, ન પાસ કિન્તુ તું !

શ્રી. ગજેન્દ્ર જ. પંડ્યા

હુદાર કે સુધારને પરણે પણ ખરી ?' સિદ્ધિએ ઉભમને નાજુવા માંડ્યો. આજસને લાગ્યું કે ઉભમ બને છે. તેણે એકદમ ખંધાઈથી હસતાં હસતાં કહ્યું, 'ઉભમ, જોયો તારાં હજ-હથોડીનો પ્રતાપ !'

ઉભમે આજસ તરફ દુર્લક્ષ કરી સિદ્ધિને જવાબ આપ્યો. 'રાજબાતે! ઉભમને ઘેર તો ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ જેવી રાજકન્યાઓને પણ પાણી બરવાનો વખત આવે. પ્રેમ જેમ સ્ત્રીઓનો જન્મસિદ્ધ હક્ક છે, તેમ પરાક્રમ પુરુષનો જન્મસિદ્ધ હક્ક છે.'

'પરાક્રમ કે' હજ વડે, ખતાવતાં હશે ?

એને માટે તો સમશેર જોઈએ, કેમ બૂલ્યા ?
ઝઘ્ઘિ હસી

‘સમશેર તો સૃષ્ટિનાં દુઃખો વધારી
કરે છે. હજી સુખમાં વધારો કરે છે. લોહીની
રેલ રેલવવાના પરાક્રમ કરતાં પાણીની રેલ
રેલાવવી, ખેતરોમાં અનાજ પકવી અન્નપૂર્ણને
આરાધી પ્રસન્ન કરવામાં જ મને પુરુષાર્થ
સમાયેલો લાગે છે. પરરાજ્યના નિરપરાધી
લોકોને પીડવામાં શકિતનો વ્યય કરવાને
બદલે પોતાની પ્રાપ્તિ સુખ સાથે એવી યોજના
કરવામાં, ગરીબોને કુલ્લક અપરાધ માટે
કાંસીએ ચઢાવવાને બદલે તેમને ચોખ્ખાં માંજો
ચઢાવી જાતમહેનતના પન્થે વાળવા, ઘરો
અને નગરોને ઉર્જુક વેરાન જેવા કરી દેવાને
બદલે તેમને સુંદર રીતે શશુગારવાં મને
વધારે ચોખ્ખાં અને મહત્વનાં લાગે છે. ખેડીને
ખેતી કરવામાં જે સુખ છે, તે ચાઆઓના
ખજાખજાટમાં નથી એ હવે જગત શિખે
તો જ બાવિ ઉત્તરુ છે.’ ઉઘમે હજીની
મહત્તા સમજાવી.

‘જોને આવું માંડા જેવું કૈં કરતો,
નહિ તો વગર મોતે મરીશ.’ આજસે
શિખામણુ આપી.

‘નિરૂણીગી રહી જીવવા કરતાં ઉલોમ
કરતાં મરવું હજાર દરજ્જે શ્રેષ્ઠ છે.’

‘રાજબાહા, મરણમાં પણ શ્રેષ્ઠતા
જોનારને કપી સૌભાગ્યકાંક્ષિણી સ્વીકારવાની
મૂખાઈ કરશે ? વધુ જોલસુ મને પસંદ
નથી.’ આજસે સિદ્ધિ તરફ જરા ત્રાંસી
આંખે જોયું.

‘પસંદ નથી કે પ્રકૃતિથી પ્રતિકુળ
છે ?’ ઝઘ્ઘિએ ટાણે માથો. ‘તમે છોકાણુ
તે તો જરા અમને જણાવો !’

‘હું આલસપાશુ’ હું તો પાટલા
પરથી પરથી પાટલા પર અને પાટલા

પરથી પાટલા પર જીવન જીવનારો છું. માફ
દૈર્ઘ્ય એટલું બધું અમાપ છે કે રવળ જાણવી
આવે તો પણ હું ડૂબી જવાનો લેશ પણ
ભય ન રાખતાં જ્યાનો ત્યાં જ સુષ રહું.’
આજસે પોતાની શુભગીતા ઉઠેલી.

‘કસરત કરો છો ?’ સિદ્ધિની તીક્ષ્ણ
આંખ આજસ પર પડી.

‘હા.’ સમર્વ તેણે જવાબ આપ્યો.
‘હંધ હડી ગયા મજી આ બાજુથી પેલી
બાજુ અને પેલી બાજુથી આ બાજુ
આળોટવાની મારી નિયમિત કસરત છે.’

‘એટલી જ કસરત કરો છો ?’
ફરીથી પ્રશ્ન પૂછાયો.

‘તે ઉપગત બગાસાં ખાવાં, હાથપગ
લાંબાટૂંકા કરી આજસ મરડવું, અપટ્ટીઓ
વગાડવી વગેરે અનેક પ્રકારની કસરત હું
રોજ કરું છું.’

‘તમે રાજકન્યાને વરવા આવ્યા છો,
તો પછી તેને થોડાં રિશતિમાં રાખવા માટે
જે વિપુલ સંપત્તિ જોઈએ તે માટે કશો
ધધો તો કરતા જ હશે ને !’ ઝઘ્ઘિએ
આંખો ચમકાવી.

‘ધધો રાજગારને કે હાડકાં નમાવવાને
અને મારે બાર પેઢીતું વેર છે. હું તો ઘર-
જમાઈ થવા આવ્યો છું.’ આજમે પોતાનો
મુખ્ય ઉદ્દેશ જણાવી દીધો.

‘તમે તો ઉઘમના જેવા નથી !’
સિદ્ધિએ ઉઘમ તરફ જોયું. આજસને લાગ્યું
કે હું ઉઘમ કરતા શ્રેષ્ઠ છું એમ સિદ્ધિતું
કહેવું છે.

‘હું ક્યાં એની માફક હળ-હથોડી
હંચકી લાવ્યો છું ? ને કદાચ લાવત તો
પણ ક્ષુદ્ર વસ્તુ ન લાવત-ચળી જ લઈ
આવત.’ જાણે પોતે સુક્ષ્મ વિનોદ કરી

ઉઘમને મહાત કયો હોય એમ તેણે ઉઘમ તરફ જોયું.

‘તો તો તમારે પાછા જવાની તરફી જ ન લેવી પડત.’ સિદ્ધિથી બોલી જવાયું.

‘એટલે તમે બન્ને ય મને જ પરણવા ઇચ્છો છો ?’ હર્ષવેશથી નાચી ઉઠી આળસે પૂછ્યું.

‘એમ નહિ. તમારી આટલી અક્ષલ જોઇને તમને સીધા શળાએ ચઢાવી દઈ અહિંથી ઘેર જવાનો તરફી બચાવત.’ શ્રદ્ધિએ રપષ્ટ શબ્દોમાં કહી નાખ્યું.

‘ઓ બાપ રે ! માયો ! જોશીએ તો કહ્યું હતું કે હસ્તરેખા બળવાન છે.’

‘પણ તમારા હાથની રેખાઓ કરતાં ઉઘમના હાથમાં અધિક’ બળ છે. આલસ્ય-

રાજ ! હાથ જોડીને બેસી રહેનારને કાંઈ હાથ ન દે, સમજ્યા ? એ તો પત્યરમાં ઘાત મારનારને જ દે. હું તો ઉઘમને જ વરી.’ શ્રદ્ધિ ઉઘમની પાસે જઈ ઉભી.

‘શ્રદ્ધિ જો ઉઘમને વરે છે, તો પછી સિદ્ધિએ મને જ વરવું રહ્યું.’

‘એ અસંભવિત છે. શ્રદ્ધિ મેળવવા તો વધુ તપ તપવા પડે. હું તો ઉઘમના જ ચરણોમાં. સિદ્ધિ ઉઘમની સોડમાં બરાબ.’

સાદાં વસ્ત્રોમાં ઉઘમ અને તેની બન્ને બાજુએ શ્રદ્ધિ અને સિદ્ધિને જોઈ આળસને ઉઘમને જાણે ખાઈ જઈ કે ગળા જઈ એવું થયું. પણ ખાઈ જવા અથવા ગળા જવા માટે પણ મોં ફાડવાની તરફી તો લેવી જ પડે. એ તરફી કોણ લે ? આળસ તો આંખો ચોળતો ને બઝાસા ખાતો ઉઘો રહ્યો.*

• શ્રી. જાડેકરની મરાઠી વાર્તા પરથી.

૮૦ પુસ્તકો]

શ્રીશક્તિના સેટ
દરેક લાયબ્રેરીમાં હોવો જ જોઈએ.

[રૂ. ૫૯]

ડાહ્યો ગ્રંથ પાળ—

કાંઈ પુસ્તકાલયની ગાદી પર બેસી રહેતો નથી કે તો ગામમાં જોગબ પીછાણ વધારી વાચનોત્સુક બહેનોને અહિંપરથી પુસ્તકો વાંચવા આપે છે, બલામણ કરે છે. તેમને શ્રીશક્તિમાળાના પુસ્તકો વિષે વાત કરે છે.

શ્રીઓના પ્રશ્નોના અભ્યાસીઓ પાસે લખાવેલાં અદિતેષીઓની સીધી દેખરેખ હેઠળ તૈયાર થયેલાં આ પુસ્તકો આખા ગુજરાતમાં મારે લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં છે અને તે વાંચી તેમાંથી બોધ ગ્રહણ કરવા કહેવું એ પ્રત્યેક સુઠ મંથપાલની ફરજ છે. આખી માળામાં શ્રીઓને ઉપયોગી વિવિધ વિષયોની ગૂંથણી કરવામાં આવી છે. કુલ ૮૦ પુસ્તકોની કિં. રૂ. ૫૯).

થોડાંક નામો

માદાની માવજત
સતી જસમા
રટવડું શાસ્ત્ર

દક્ષિણી રાંધણકળા
વિમાની ગીતાબાઈ
શ્રીહંદય

રાણકહેવી રઝીયા બેમમ સુખી ઘર
સખીના પત્રો શિવાજીની બા બરત ગૂંથણ
પારસી વાનીઓ શુશ્રિયવ શ્રદ્ધિથી વગેરે વગેરે.

આને જ લખો—ધર્મરલાલ વીમાવાળા

G/o. ત્રિશક્તિ, મુરત.

શ્રી જન્માષ્ટમી

શ્રી. ડૉ. ઇન્દુલાલ સેવકલાલ દવે

પ્રત્યેક વર્ષે શ્રાવણ વદ આઠમ તે જન્માષ્ટમિ કહેવાય છે. શ્રી ભગવાનના જે જે અવતારો થઈ ગયા છે. તે તેને દિવસે જન્મ પામ્યા હશે તે દિવસને તે અવતાર સાથે નામથી જોડી કહેવાય છે. દા. ત. રામનવમી, વામનદાદશી; નૃસિંહ એકાદશી ઇત્યાદિ. પરંતુ શ્રાવણ વદ આઠમને કૃષ્ણાષ્ટમી ન કહેતાં લોકો માત્ર તેને જન્માષ્ટમી જ નામ આપી તેનો મહિમા વધારે છે. જે જે અન્ય અવતારો થઈ મયા તે શ્રીભગવાનના અંશાવતારો હતા, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણાવતાર તો પૂણ્યવતાર છે. અને તેથી જ તેની વિશિષ્ટતા છે.

શ્રીભગવાનના અવતારોની લીલા ખતાવનાર એક જ પુરાણ પુસ્તક શ્રીમદ્ ભાગવત છે. તેના બાર સ્કંધોમાં દસમે અને અગિયારમે સ્કંધ એ બે શ્રીકૃષ્ણલીલા વર્ણનના સ્કંધો છે. તેમાં અગિયારમે સ્કંધ તો સંપૂર્ણ આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પ્રદાન કરનાર છે. તેની સરખામણી ઠાણ પણ સાથે થઈ શકે તેમ નથી. દસમસ્કંધના ૯૦ અધ્યાયો અને નેકાદશસ્કંધના ૩૨ અધ્યાયો મળી ૧૨૨ અધ્યાયો માત્ર શ્રીકૃષ્ણલીલાના જ છે અને તે જ તેની ઉત્તમતા માટે પુરતું છે. આખા શ્રીમદ્ ભાગવતના ૩૩૫ અધ્યાયો છે.

આખા શ્રીકૃષ્ણાવતારની જયંતિ શ્રાવણ વદ આઠમને રોજ ઉજવાય છે. દરેક વૈષ્ણવ મંદિરમાં ધામધુમ થશે. રાત્રે બાર વાગે જન્મતી આરતી થશે. બીજી સવારે ગોકુલમાં નંદપ્રસાદાળને ત્યાં જન્મોત્સવ થશે. જ કલાકમાં બે જુદા ગામમાં જન્મોત્સવ મનાયો તે બન્ને ગામો જોડે જોડે નહિ પણ બે વચ્ચે પુરપાટ ઠાણ પાણી વહેતી કાલિદી માને યમુના નદી પહોળા પટથો વર્ષા કરે છે.

આ શ્રીકૃષ્ણના અવતારની લીલાઓ પૈકી અનેક આનંદ અને ઉત્સાહ કરાવનાર તો તેમના બાળકૃષ્ણપણાની મુખ્ય છે. અને વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના મંદિરોમાં મુખ્ય આ લીલાઓ જ વધુ પ્રમાણમાં દર્શન કરાય છે. મંદિરોમાં બીજો ઉપર અનેક ચિત્રોમાં જુદી જુદી લીલાઓ ખતાવેલી હોય છે તેમાંની એક લીલાનું રસ્ય આપણે અત્રે વિચારીશું. તે વચ્ચેરણીલીલા છે. આ લીલા જુદા જુદા માણસો જુદી જુદી રીતે વર્ણવે છે. ઠાણ તો તફાત હાલકી પાતીથી જ બેલે છે ન્યારે ઘણા તે સન્માનપૂર્વક જણાવે છે.

શ્રીકૃષ્ણ આઠ નવ વર્ષના હતા ત્યારે આ લીલા થઈ હતી. તેમના ગોકુલ ગામની ગોપ કુમારીકાઓએ કાત્યાયની નાનકડું મત કપું હતું. દાસમાં ગુજરાતમાં કુમારીકાઓ મીરી-મત કરે છે. તેમાં પણ એ જ રીતે છે કે શ્રીભગવાન જેના ઉત્તમ પતિ પ્રાપ્ત થાય. આ કાત્યાયની મત ભગવાનના વિભૂનિમાસમાં એટલે માગશર માસમાં થાય છે. તે વખતે શિયાળો ખેસી ગયો હોય છે. અને ઠંડી પણ પ્રમાણમાં ઠીક પડે છે. તેમ છતાં મતના દિવસોમાં ઠીક વખતે ગોપ કુમારીકાઓએ પ્રતઃકાળમાં શ્રીયમુનારનાન કરવું હમિત થાયું. જમનાકાંઠે ગયા પછી પોતાનાં કપડાં લિતારી ખુલ્લે શરીરે જળમાં પ્રવેશ કર્યો. રનાનને અંજો નાની છોકરીઓ આનંદ કરે તેમ મજા કરી. હજુ તો તેઓ પાણીમાં છે ત્યાં તો પેલા નવ વર્ષના બાળકૃષ્ણદાસજી પોતાના ગાંડીઆઓ સાથે પ્રતઃકાળની નદીની સહેલમાઠે આવી પહોંચ્યા. તેમણે જો બન્યું હતું તે બનવડું. અરે, પ્રથમથી જ તે મેંજેમરે બલેધું જ હતું. કાત્યાયની મત શ્રીકૃષ્ણને પતિ તરીકે મેળવવા પ્રમથ હોય છે. તેમ છતાં

જનસમાજના એક વિપરીત રિવજ પ્રમાણે તેઓએ નગ્નાવસ્થામાં રનાન કયું તે અધાર્મિક હતું. જળમાં પણ વરુણદેવ રહે છે. તેથી તેમની અવસ્થા થઇ હતી. અને તે દેવ મારક્ષત શ્રીકૃષ્ણની પણ અવસ્થા થઇ હતી. તેથી આવા પાપમાંથી ઉગારવા શ્રીકૃષ્ણે ગોપકુમારીઓનાં વસ્ત્રો કિનારેથી લઈ લીધાં. તેને પોતાની આંધ ઉપર મૂકી નજીકના કદંબ પૂક્ષ ઉપર ચઢયા અને ત્યાંથી તેમણે પાંચેને પકડાર કર્યો.

કયાઓ તો પોતાના આનંદરસની હાલુમાં હતી ત્યાં આ પરિસ્થિતિ જોઇ છાત્રીલી પડી ગઈ અને હવે રનાનને અંતે બહાર આવી વસ્ત્રો વખર શું કરવું ? કંડી વાતી હતી. ગોપકુમારીઓ જળમાં કંઈ સુધી પોતાના શરીર ને પોતાની લાજ છુપાવવા પ્રયત્ન કરતી હતી

સમય વીતતા કંડી વધી અને શ્રીકૃષ્ણે તેઓને પોતે આવી પોતાનાં વસ્ત્રો લેવા બોલાવ્યાં. પણ તેઓ કહે, ઓ કૃષ્ણ ! આલું કરવું તમને હિચ્છિત નથી. અમે વ્રતધારી છીએ માટે અમારાં વસ્ત્રો અમને આપો. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે, તમે આવો અને લઇ જાવ. તમારાં વસ્ત્રો તમને જ આપવાનાં છે. મારે તે પહેરવાં નથી. તમેાએ વરુણદેવને અપરાધ કર્યો છે માટે બે હાથ જોડી બહાર નિકળો અને તમે આ વ્રત મને પામવા માટે કયું છે તો મારા સન્મુખ આવો. તમે શરણાગતિ કરી છે પણ તમારી જાતને સમર્પણ કરી નથી. તમારી અને તમારા ભગવાનની વચ્ચે કાંઈ પણ આવરણ હોવું જોઈએ નહીં, અને તેથી જ આ વસ્ત્રો જે આવરણરૂપ છે તે મેં લઇ લીધા છે. તમારા ને મારા વચ્ચે હવે આ આવરણ રહી શકે તેમ નથી. તમે ઇચ્છો છો તેમ આગળ વધો અને તમે મને સંપૂર્ણ પામી જશો.

કૃષ્ણનું સ્મરણ

આજ વૃંદાવનને ગગન
છાયો સ્થામ શ્રાવણનો ધન
યનગન યનગન
કુંજ કુંજ ઉપવન
હૃદ ઉન્મત્ત નર્તી ઊઠિયો મધૂરગણ
આજ વૃંદાવનને ગગન.

વનવને ખગગણ
વ્યક્ત હૃષિંતમન
પૃથ્વીગંધિ રહ્યો રસળી સ્નિગ્ધ સમીરણ
આજ વૃંદાવનને ગગન.

સ્થામ શ્રાવણ ધન
ધન્વંધનને વરણ
મધૂરને પિચ્છ કૃષ્ણ નવ હોય શું સાલરણ !
આજ વૃંદાવનને ગગન.

એકલો વિકલમન
મધૂરપંખીજન
રાધિકાઉરતણો કૃષ્ણકેરે સ્મરણ
આજ વૃંદાવનને ગગન.

આજ અળગો રહ્યો એક રાધારમણ
નંદનો નંદન
આજ વૃંદાવનને ગગન.

શ્રી. ઉદાનસુ

પાછાં ન પડેા. તત્ત્વાશિષ્ટી કન્યાઓ !
 તમારું બહુ થાઓ ! આમ અનેક રીતે
 યોગેશ્વર તે કુમારીઓને સમજાવી ત્યારે તે
 પોતાની ભૂલ સમજી અને બે હાથ જોડી
 જળમાંથી બહાર આવી પ્રભુના ધ્યાનમાં
 હીન થઈ ગઈ ! આવરણ ગયું, માથા છુટી.
 કુમારીઓ ક્રિષ્ણ ઘટ અને પ્રભુએ પોતાના
 પ્રસાદ તરીકે તેઓને વચ્ચે આપ્યાં. તે
 વચ્ચે તે પ્રસાદગ્રહ હતાં. પરમાત્મા સાથેની
 ઐક્યતાના સ્મરણચિન્હ તરીકે હતાં.
 કારણ પોતાના શરીરના કેટલી નીચે પહેરવાના
 વચ્ચે તે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના ખભા ઉપર ઉંચે
 રવાને બેસી આગ્યાં હતાં અને તથા જ તે વચ્ચે
 પવિત્ર પ્રસાદ રૂપે વિશિષ્ટતાને પામ્યાં હતાં.
 સૌ કુમારીકાઓ પોતાની અભિલાષા

સફળ થઈ, તત્ત્વાશિષ્ટી કરનાર પ્રયોજન
 મથાર્થ મધુએમ સમજી, પ્રભુએ વધારામાં તેમનું
 સન્માન કરવા જણાવ્યું કે આવતી શરદ
 ઋતુમાં તેઓ રાસલીલા જોશે અને કૃતકૃત્ય
 થશે. આ અનેકો આનંદ વર્ષાવતું આગાહીરૂપ
 વચન સાંભળી સૌ કન્યાઓનો ઉત્સાહ માતો
 નહોતો અને ધણી જ આનંદથી પોતાને
 ઘેર સીધાવી.

આવા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણની જન્મતિ પાંચ
 હજાર વર્ષ પછી પણ ભારતના ખૂણે
 ઉજવાય તેમાં કાંઈ નવાઈ છે ! આ
 તાર સમંધી જે જે બાવડારિકાઈ અને
 આધ્યાત્મિક લીલાઓનું વર્ણન થાય તે
 સાંભળતાં માને રોમાંચ થયા વિના
 રહેવો હશે ?

લે ને તું 'કૃષ્ણાવતાર

: નાચો નાચો પ્યારે મનને મોર : - એ લય.

પાટે પાટે આ પૃથ્વી પોકાર,
 શું મુતો દે, સરજનહાર !—પાટે

ક્યારે થરેલું મૂક્યાં તે કાન, છઠ્ઠી દેને કાન્ક,
 આટલું તો માન,
 પૃથ્વી પાડતી આંસુમાં ચોધાર—પાટે

ધ્રુવ નાથ નહિ કુઝ, શું ઉઘાટે સુખ,
 ભવલવની લાગી બ્યાં ભૂખ,
 પૃથ્વીપતિ, સેવોને ઉપચાર—પાટે

પૃથ્વીને પાટલે પ્રભુતા પ્રસારવા,
 ધર્મસંસ્થાપન દુષ્ટો સંહારવા,
 પૃથ્વી-પ્રબળોનો છે પોકાર,
 પુનઃ લેને, તું 'કૃષ્ણાવતાર'—પાટે

નારીજીવન

શ્રી. મહત્તલાલ સંઘવી

નારી માનવદેહને સમર્પણ વડે સાર્થક થતી જતી, સન્નારીઓના પવિત્ર શાસેન્દ્રિય વડે સંસાર સોહામણો છે.

પ્રત્યેક ધર્મકે નારીહૃદયમાં એ એકજ અવાજે ગાતું છે કે, પ્રભો ! જગત ઈન્માણવાની જે મુખ્ય જવાબદારી તેં અમને સોંપી છે, તેમાં અમે સફળ થઈએ, એવું જ જીવન જીવવાની અમને પ્રેરણા પાતે.

નારી, જગતનું પ્રેરણામળ છે. નિસ્તેજ પુરુષોના જીવનકોડિયે પ્રેરણાના અમૃત સીંચવાની તેનામાં પવિત્ર શક્તિ છે. સામાન્યમાં સામાન્ય દરજ્જાની નારીમાં, તેના સ્ત્રીત્વને અજવાળતા જે ગુણો જોવા મળે છે, તે જોયા પછી જ આપણને ખાતરી થાય કે નારી જેટલાં મોડાં હૃદય, પુરુષોનાં નથી. જગતની આખાદીને ટકાવી રાખવામાં સ્ત્રીને જે અતર્ગત હિસ્સો છે, તેની વલનામાં પુરુષ તે કંઈ નથી !

નારીજીવનની મહત્તાનાં સાચાં મૂલ્ય અધિકવાની જેને દષ્ટિ મળા છે, તે પુરુષ જરૂર એમ ખોટી શકે કે, યજ્ઞ નાર્યસ્તુ પ્રજયન્તે રમન્તે તજ્ઞ દેવતાઃ ।

બાહ્યજાતવ્યવસ્થાનું સંચાલન પુરુષના હાથમાં સોંપવામાં માનવકુલની જે સલામતી છે, એટલી જ સલામતી આંતરજાતવ્યવસ્થાનું સુકાન સ્ત્રીને સોંપવામાં સમાયલી છે.

સંસારમાં નારી છે, માટે જ વિવિધતા, રસિકતા અને કલામયતાનાં ઝરણાં વહી શક્યાં છે. નારીવિહીન સંસાર ઉજ્જડ જ પાની જાય.

અનેક કુદરતી તત્ત્વોના સંભારરૂપ

સન્નારી, બનાવટી રૂપ-રંગમાં રંગાઈને જગતના ખજારમાં સ્વચ્છંદી રીતે ફરતી કરે, તેમજ પોતાના બનાવટી રૂપ-રંગની હરિ-કાર્ષમાં અન્ય ભોળા સ્ત્રીઓને આંબવાના કટુ પ્રયાસો આદરે, તેમાં નથી તેના નારીજીવનની શોભા કે નથી નારીજગતની પ્રગતિ !

આર્થ મહર્ષિઓએ યોગેલી સમાજ-વ્યવસ્થા અને આજની સમાજવ્યવસ્થા વચ્ચે ધણું મોટું અંતર પડી મયું છે. તે અંતરનું મુખ્ય કારણ, આપણા વર્તમાન સમાજવિધાયકોની સંકીર્ણ મનોદશા છે. સુસમાજવ્યવસ્થામાં સ્ત્રીનું એ સ્થાન નિયત કરી દીધેલ હોયું જેપ્રત્યે, કે જે સ્થાન માનવશરીરમાં હૃદયનું છે, માનવશરીરમાં કુદરતે હૃદયને જે રીતે સુરક્ષિત રાખ્યું છે, તેજ રીતે, સુસમાજવ્યવસ્થા વડે આપણે સ્ત્રીના જીવનપ્રતાપને જાળવવ્યમાન રાખવો જેપ્રત્યે.

આજનું જગત, સ્ત્રીને તેના ખરા અર્થમાં સમજ, તે પ્રમાણે ન્યાય તોળતું થાય, તેમાં જ માનવસંસારની આગાહી છે. નારીજીવનની વિવિધતા જણ્યા વિના, તત્સંબધી ન્યાય તોળવો તે નારીસમાજનો હડહડોતો અન્યાય કયો બરાબર છે.

તેમજ માનવકુલ પ્રત્યેની પોતાની જવાબદારીને મથાર્થે ખ્યાલ બાંધીને, પુરુષવર્ગને ચિંતાની છાયાથી બચાવે રાખી, તેની કાર્યશક્તિને બેવડાવી, આંતરસમાજ-વ્યવસ્થાનો સઘળો ભાર પોતાના ખભા ઉપર લઈ, નારીવર્ગે પણ જગતના ઇતિહાસમાં પોતાનું જે મોભાભયું સ્થાન છે, તેને મજબૂત પાળી લેવું.

“હુ જે અત્યારે આપને કાંઈક વધારે શાસ્ત્રીયતાથી આ પ્રશ્ન તરફ જોતાં થયાં છીએ. એક સરકારી આપણે હમણાં હમણાં બહાર આવેલા કોટિદ્વયના અર્થશાસ્ત્રમાં સમાયેલી ઐદિક વીજતોની ઝીણવટ તરફ આપણા પાશ્વત્ય દીકાકારોનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ અને કુદિનીમત, કામસૂત્ર અને ચોરીનાં સાધનો ને પ્રકારોની વિસ્તૃત ટીપ આપનાર કર્ણામૃતનો મન્ય, વગેરે ગ્રંથો જીપરથી આપણા દેશના લોકોની ઐદિક કારકિર્દીની વિવિધતા, વ્યાપકતા અને ખારીકાઈ જોવા કહીએ છીએ. બીજી તરફ પરલોકાભિયુષ્મતા નિઘ છે માટે પ્રાચીન ભારતવાસીઓમાં ન હતી એમ સ્થાપિત કરવાને બદલે આપણે કહીએ છીએ કે પરલોકાભિયુષ્મતા તેમનામાં હતી એટલું જ નહિ પણ મહદોકના સુખની પણ ઉચ્ચતા સાધવાના એક અપ્રતિમ સાધનરૂપે હતી. છેલ્લા ચળદો વિરોધભાસ જેવા કદાચ લાગશે, પણ કોટિદ્વય તરફ જ જોઈશું તો વાત સમજાઈ જશે. પૂર્વાચાર્યોની જેમ કોટિદ્વય દંડનીતિ એકલીને જ કે દંડનીતિ અને વાર્તા કેદંડનીતિ, વાર્તા અને ત્રયી, એને જ વિદ્યા ગણતો નથી, એ આન્વીક્ષિકાને પણ, એને ‘પ્રદીપ સર્વ વિદ્યાનો’ કહી, ભેગે છે. છતાં દંડને લીધે જ આન્વીક્ષિકા ત્રયીવાર્તાનું કુશળ સાધી શકાય, એ ત્રયે વિદ્યાએ દંડાશ્રિત છે, એ નક્કર હકીકત સ્વીકારવામાં પણ વ્યવહાર શાસ્ત્રકાર ખંચાતો નથી. પણ તેથી દંડનું દંડ ખાતર એ ગૌરવ હરે છે એમ રખે કાંઈ માને. દંડથી પેલી ત્રણ વિદ્યાઓનું કોશલ છે માટે જ દંડનો મહિમા. દંડનીતિનો એનો ખ્યાલ પણ એ જ બતાવી આપે છે કે રાજકાજની ખટપટમાં કાંઈવાર અધમ

લાગે તેવી હદ સુધી જવાની શિખામણ આપનાર ‘કંટકશોધન’ના નિર્ધુણ પ્રકારો સમજાવનાર, શાસ્ત્રકાર ઐદિક વસ્તુઓમાં જ ઐકાન્તિકપણે સમગ્રણ રહેવાનું સૂચવતો નથી. દંડનીતિનું પ્રયોજન તે કહે છે તેમ અલબ્ધતા લાભ, લબ્ધતું રક્ષણ, રક્ષિતનું વિવર્ધન અને વર્ધિતનું ‘તીથો’માં પ્રતિપાદન તીથો એટલે તીર્થરૂપ વ્યક્તિઓ વિદ્વાનો, આચાર્યો, સંનો, વાનપ્રસ્થીઓ અને તીર્થસંસ્થાઓ અને સ્થાનો; એટલે કે જે અર્થશાસ્ત્રકાર રાજને-સ્વામીને પોતાની સમગ્ર ચર્ચાના મધ્યબિંદુમાં રાખે છે, તે રાજ ખાતર રાજ્ય એમ કહેતો નથી. રાજ્ય ખાતર રાજ્ય એમ કહે છે, એટલું જ નહિ; એ કહે છે કે પ્રજાના ઐદિક સુખો માટે જ દંડનીતિ પ્રયોજવાની છે એમ નહિ, પણ પ્રજાના આત્મિક વિકાસમાં સહાયરૂપ થનાર ‘તીથો’ ને ચરણે પોતાની સમગ્ર શક્તિ અને પ્રાપ્તિનો વિનિયોગ કરવામાં જ દંડનીતિની કૃતાર્થતા છે. આને અભ્યવહારપણું કહી શકો છો. પણ આ દેશના લોકોએ શોધેલી વસ્તુઓમાં બાળ્યે જ આના જેવી કાંઈ વ્યવહાર હોય. આને પરલોકાભિયુષ્મતા તરીકે ઓળખાવી શકો છો. પણ પ્રાચીન ભારતવાસીઓએ ઐદિક દિતોની હિસાત સાધના એની દ્વારા સાધી છે એ નિઃસંશય, અર્થશાસ્ત્રનો લેખક રાજમાં-સ્વામીમાં સમગ્ર સમાજવ્યવસ્થાને મંદિત સુચેત્રી જુએ છે ને તેની ઉપર જ સતત એની દષ્ટિ લાગેલી રહે છે, પણ પ્રજાજનને ચોરાયેલો માલ જો રાજ પાછો મેળવી આપી ન શકે તો સ્વકાશમાંથી (ધ્યાનમાં લેવાનું છે કે સ્વ-ધ્યાનગી-તિજેરીમાંથી) એણે એ ભરપાઈ કરી આપેલા વખર શું ને કાંઈ પ્રજાજનને દંડ થાય તો રાજને તેથી

છત્રીસમણા દંડ લેવો ને તે વડુણને અર્પવો (જે પછી તે બ્રાહ્મણને આપી દે) એમ બે ધડક એણે કહ્યું છે. આ અને સ્વામી (રામ)-જે વડુણના દાસ તરીકે રાજ્ય કરતો તે-ની દિનચર્યા કેટલી આકરી છે તે જોઈએ છોએ ત્યારે સમજાય છે કે આ દેશના પ્રાચીન લોકોએ ઔદિક અને પારલૌકિક હિતોની સાધનાનો માર્ગ કેવો સેળભેળ કરી દીધો હતો. એમનામાં પરલોકાભિમુખતા એ શરમાવા જેવી વસ્તુ ન હતી. વ્યવહારુપણાની વાત કરતા હો તો તેને એ બાધક નહિ પણ જીવટી પોષક હતી. એટલે હવે આપણે પેલી જૂની તાંત ઊપર પ્રગ્નરિમતાનું ગીત આલાપતાં નથી કે અમે તો પહેલાં તમે અત્યારે છો તે કરતાંયે વધારે વ્યવહારુ અને કૃતિલ હતા અને પરલોકાભિમુખતા તો પાછળથી સંજોગ-વશાત્ અમારામાં દાખલ થઈ, આપણે હવે એટલું જ કહીએ છીએ કે જાતકકથાઓની મૂર્છિ, દેશાવરના વેપારવણજ અને વસાહતો

અને અર્થશાસ્ત્ર વગેરે શાસ્ત્રોથી સ્પૃટ થાય છે તેમ આ દુનિયાની વીગતોમાં આ દેશના લોકો પણ ઓછા પાવરધા ન હતા, તેમ છતાં આધ્યાત્મિક સાધનાને પણ તેમણે વિસારે મૂકી ન હતી. ભારતવાસીઓના પૂતનનાં એક હજારને એક કારણ હશે. ધારે કે અંતર્મુખતા પણ એક કારણ છે એમ પુરવાર કરી શકાય, તો પણ જ્યારે ભારતના સમોવડિયા દેશોની સંસ્કૃતિ જડમૂળથી ઊખડી ગઈ છે અને પાછળનાઓની સંસ્કૃતિ આત્મનાસને માર્ગે ધપી રહી છે ત્યારે આ પુરાતન દેશ હજી પણ જીવતો રહ્યો છે, એટલું જ નહિ પણ સમગ્ર માનવ-જાતના જીવનની આશાના એક કિરણરૂપ બની રહ્યો છે તે એની પેલી વગોવાયેલી અંતર્મુખતાને જ આભારી નહિ હોય ? "

(શ્રી. કમારાજીર જોષી દ્વારા ' અખો ' માંથી પૃ. ૧૨૦ રી ૧૨૨).

‘ તમારું મન એક આશ્ચર્યજનક ખીજ છે તેમથી તમે જે કાંઈ પણ પ્રકટ કરવાનો વિચાર કરો તે તમે નિશ્ચિત રૂપે પ્રકટ કરી શકો છો. મનોરથોની સિદ્ધિ માટે લોકો ચિંતામણી અથવા કલ્પવૃક્ષની શોધમાં ફરે છે. પરંતુ તેમને ખબર નથી કે તેમનું મન પોતે જ કલ્પવૃક્ષ હોય તે તેઓના મનોરથ પૂર્ણ કરી શકે છે એટલું જ નહિ પણ તે તેઓને માટે સદૈવ સહજ-સુવર્મ છે.....’

* * *

‘ જેમ ખીજને જૂંમમાં વાવવાથી, જલ સીંચવાથી તથા ખાતર નાખવાથી તેને સૂર્યપ્રકાશ અને પવનની અનુકૂળતા આપવાથી વૃક્ષ ઊગે છે, અને ફળકુલ પણ થાય છે, તેમ શ્રદ્ધા, પ્રયત્ન, ઉત્સાહ અને આમલ ધારણ કરવાથી આપણે ચાહીએ તેવું સામર્થ્ય આપણામાં પ્રકટ થઈ શકે છે. ’

* * *

‘ જે જે મનુષ્યોએ આશ્ચર્યજનક શક્તિઓનું પ્રદર્શન કર્યું છે અથવા ઇશ્વરની સમાન સામર્થ્ય પ્રકટ કર્યું છે તેઓ કોઈ દેવતા કે દિવ્યતા હતા અને તમે સામાન્ય મનુષ્ય છો, એ હકીકત જરાખર નથી. તેઓમાં જે મન-શક્તિ હતી અને તેમનાં મનને પ્રકાશ અર્પનાર જે આત્મા હતો તે જ મન અને આત્મા તમારામાં પણ છે...પ્રયત્નશીલ બની તમે પણ ગુપ્ત સામર્થ્યને બહાર પ્રકટ કરો શકો છો. ખીજ તમારી પાસે પણ છે. ’

નોંધ

ગુણસુન્દરીના પચીસમાં વર્ષમાં પ્રવેશ:

ભારતના પૂજ્ય પુરુષ મહાત્મા ગાંધીજીના રાજકારણમાં પ્રવેશ પછી, દિંદોરમાં અનેકવિધ રાજકીય આદિવાનો પ્રવર્ત્યાં. પ્રથમ વિષયગુદના અંત પછી આપણી આઝાદીની લડતે જુદા જુદા સ્વરૂપો ધારણ કર્યાં. સાહિત્ય, કલા વગેરે સાધનોએ પણ પોતપોતાની રીતે રાષ્ટ્રકાયમાં ફાળો આપ્યો. 'ગુણસુન્દરી' માસિકની શરૂઆત પણ સને ૧૯૨૩ માં થઈ. ત્યારથી સતત ૨૪ વર્ષ, સુધી 'ગુણસુન્દરી' એ પોતાની ચક્રિત અને સાધનસામગ્રી પ્રમાણે, 'જનતાની' અને જૂજરાતી સાહિત્યની તથા તે દ્વારા રાષ્ટ્રદેવની સેવા કરી છે. ગુણસુન્દરી તેના ૨૫ માં વર્ષમાં પ્રવેશ કરે તેના બરોબર એક પખ-વાડિયા પૂર્વે જ ભારતવર્ષ સ્વાતંત્ર્યની અખંડ સિદ્ધિને બરે છે. સમસ્ત દેશ આઝાદીના આનંદમાં અરકાવ થઈ જાય છે, તેમાં 'ગુણસુન્દરી' પણ પોતાનો આનંદ-સૂર પૂરાવે છે.

'ગુણસુન્દરી'ની આનંદની માત્રા વધી જવાનું બીજું પણ એક કારણ એ છે કે, ૨૫ વર્ષના કેટકેરીના ગાળામાં, અનેક ગુણસુન્દરીઓ પણ સ્વતંત્રતાની આમોહવાનું નિર્માણ કરવામાં યક્ષસ્તી ફાળો આપી ચક્રી છે. એટલું જ નહિ પણ જદું વિસ્તૃત પ્રમાણમાં ભારતની-ખાસ કરીને જૂજરાતની-સ્ત્રીશક્તિ જગૃત થઈ છે. આદિકામાં દિન્દુ જોરવ સાચવનાર વિજેતા શ્રી વિજયાલક્ષ્મી પંડિત, રણિયામાં દિંદના એલચો તરીકે કામ કરવાનો જવાબદારીભર્યો અને (હવે દિન્દ જેવા સ્વતંત્ર સંસ્કૃતિયુક્ત દેશના પ્રતિનિધિ તરીકે) જદુમાનભંયે હોદ્દો

સંભાળે એ ગુણસુન્દરીએને જોરવ લેવા જેવી હકીકત છે. આ સિવાય શ્રી સરોજિની નાંચુની દેશસેવા, વધોથી ચાલતી આવે છે અને તે સુવિદિત છે. તેઓ હાલ યુક્ત પ્રાન્તમાં કામચલાઉ અવનર તરીકે નિભાયા છે, એજ વસ્તુ એમની કાર્યશક્તિની પ્રતીતિ કરાવવા માટે પૂરતી છે. શ્રી સુભાષ-ચંદ્ર બોઝના નામ સાથે ખડી થતી આઝાદ સેના અને તેના એક આવશ્યક અંગરૂપ સ્વતંત્ર ઓસૈન્યનું સ્મરણ કરીએ છીએ ત્યારે ઝાંસીની રાણીની આવૃત્તિ સંમી શ્રી લક્ષ્મી કેપ્ટન, અરણ્યા વગેરે પરાક્રમ-શાલિની બેનોનો પ્રચંડ પુરુષાર્થ આપણા મરતકોને તેમની આમળ સહેજે નમાવે છે. એ વીરતાની પ્રતિભાઓ આપણી ધરધરની કન્યાઓમાં, ગૃહિણીઓમાં, ગુણસુન્દરીઓમાં પ્રતિ સ્થાપિત થાઓ, એવું આપણે ઇચ્છીએ છીએ.

શ્રી. અમૃતકોર આરોગ્યપ્રધાન :

સામાન્ય ધરોની તથા જમીનદાર કેદુબની કન્યાઓએ ભારતની સ્વતંત્રતાના યુદ્ધમાં જેમ પોતાનું સર્વસ્વ સુમર્યા કર્યું, તેમ કેટલીક રાજવંશી વ્યક્તિઓએ પણ પોતાની રાષ્ટ્રભક્તિને યોગ્ય વાતાવરણમાં વહેંતી મૂકી. રાજપુરોમાં શ્રી દરબાર ગોપાળદાસ છે તેમ, ઝીઓમાં કપુરથલાના રાજકુમારી શ્રી. અમૃતકોર છે. દિલ્હીના મધ્યસ્થ સર-કારના મંત્રીમંડળમાં એમને 'આરોગ્ય' ખાતું સુપ્રત કરવામાં આવ્યું છે, તે પંદર-ગીમાં ખરેખર, સ્વાતંત્ર્ય-સ્વરાજની શરૂઆતમાં જ ઓસમાજની યોગ્ય પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે. અનજીવનના સ્વાસ્થ્યનો બધો આધાર ઓજીવનની સાચી સમજ ઉપર છે. શ્રી અને સ્વાસ્થ્ય વચ્ચે ગાઢ સંબંધ છે. રાજકુમારી અમૃતકોર, પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી

આ તકનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરી, ભારત-માતાની તથા તેનાં સંતાનોની સાચી સેવા કરી શકે તે માટે પરમાત્મા તેમને બળ, શુદ્ધિ અને આયુષ્ય આપે, એવી પ્રાર્થના સહ, અમારાં તેમને અભિનંદન છે.

શ્રી અમૃતકેરને સ્ત્રી કોષ બણે છે છતાં તેમના શિક્ષણ અને સેવાકાર્યની સંક્ષિપ્ત વિગત આ પ્રમાણે છે. તા. ૨-૨-૧૮૮૭ માં રાજકુળમાં જન્મ પામેલી 'કુંવરી 'તુ' શિક્ષણ, આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાંની રાજવંશી પ્રથા પ્રમાણે અંગ્રેજી વાતાવરણમાં થતું હતું. ડોરોટીશાયર અને લંડનની શેરબોર્ન કન્યાશાળામાં યજ્ઞ તેમણે અભ્યાસ કર્યો હતો. હિન્દની શિક્ષણસંસ્થાઓમાંથી પણ તેમણે કેટલુંક અધ્યયન મેળવ્યું હતું. રાજયિતાની આ એકની એક પુત્રીને રાજવંશી તાલીમ મળેલી હતી છતાં તેના આત્મા રાષ્ટ્રસેવા માટે જુદા જ સંસ્કાર ગ્રહણ કરતો જતો હતો. જુદે જુદે સમયે જુદી જુદી સામાજિક સંસ્થાઓમાં તેણીએ પોતાની સેવા આપી હતી. ૧૯૩૨ માં લોડ' લોધીઅન પહેલાં, તેઓ અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ, હિંદી મહિલા રાષ્ટ્રીય સમિતિ વગેરેનાં અધ્યક્ષ હતાં. ૧૯૩૭માં લંડન ખાતે બરાપેલ દિ દી મહિલારાષ્ટ્રીયસમિતિ તથા મહિલાઓના હિંદી સંઘ વતી તેઓ 'એક્ઝેક્ટ સીલેક્ટ કમિટીમાં હાજર રહ્યાં હતાં. ૧૯૩૭ થી '૪૧ સુધી અખિલ હિંદ મહિલા બંડોળ સંઘના તેઓ અધ્યક્ષ-સુકાનો હતાં. જાદવંદર સુધરાઈને યજ્ઞ ૧૯૩૪ થી ૩૬ સુધી તેમની સુદર સેવા મળી હતી. હિંદ સરકારના શિક્ષણવિષયક સલાહકારી બોર્ડમાં તેઓ સૌથી પહેલાં બી-સભ્ય હતાં. પણ રાષ્ટ્રીય કેળવણીના હિમાયતી તરીકે તેમણે તે બોર્ડ-માંથી '૪૨ની ચળવળ વખતે રાજીનામું આપ્યું હતું. આ સિવાય, અખિલ હિંદ

ચરખા સંઘ, હિન્દુસ્તાની તાલિમી સંઘ, મહિલામંડળ, અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ, અખિલ હિંદ મહિલા બંડોળ સંઘ, રાજ-સ્થાન પ્રજાપરિષદની સ્થાયી સમિતિ, વગેરે અનેક સંસ્થાઓના સભ્ય સલાહકાર કે પ્રમુખ તરીકે શ્રી અમૃતકેર સારી સેવા અર્થતાં આપ્યાં છે. ૧૯૩૫ પછી, ગાંધીજીના મંત્રી બનવાનું કસોટીકારક સફળાગ્ય પણ તેમને સાંપડ્યું છે. હરિજનસેવકસંઘની મહિલા-શિક્ષણ સમિતિને યજ્ઞ તેમની દોરવણી મળે છે. લેડી ઇર્વિન કોલેજના પણ તેઓ અધ્યક્ષ હતાં. ૧૯૪૫માં સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની શિક્ષણ-સમાજ-સંસ્કાર-વિષયક સંસ્થા કે જે 'યુનેસ્કો' નામથી ઓળખાય છે, તેની લંડન ખાતેની તથા પેરિસ ખાતેની બેઠકામાં હિંદી પ્રતિનિધિ મંડળ હાજરી આપવા ગયું હતું તેમાં શ્રી અમૃતકેર પણ હતાં... તેઓથી આરોગ્ય ખાતાનાં પ્રધાન છે, તેથી રમતગમતનો તેમનો શોખ તથા નિપુણતા પ્રતિ અત્રે નિર્દેશ કરીએ તો તે અપ્રસ્તુત ન ગણાય. વિવિધ રમતોમાં રસ ધરાવવા ઉપરાંત, ટેનીસમાં તેઓ એકકા મનાય છે. સીમલા લાહોર વગેરે સ્થળોની ઘણી ટેનીસ યેમ્પીઅનશીપ તેમણે મેળવેલી છે.

ભારતનું નામ ચલાવવા માટે યથાર્થ સેવા કરવા સારું શ્રી અમૃતકેરને પ્રધાનપદ પ્રાપ્ત થયું છે, તે માટે અમે તેમને અભિનંદન આપીએ છીએ અને તેમના સત્કાર્યમાં સંપૂર્ણ સહજતા ધ્વજીએ છીએ.

આજાદ હિંદમાં તથા યયોસમાં વર્ષમાં પ્રવેશ કરતાં, " ગુણસુન્દરી " તેના ઉગમ અને વિકાસના ધડવૈયાઓનું સ્મરણ કરે એ સ્વાભાવિક છે. તેના આઠ સ્થાયક શ્રી જ્યેષ્ઠા વર્મા ' ગુણસુન્દરી ' થી કદો વિબક્ત બની ચકયા નથી અને દલ યજ્ઞ સૂક્ષ્મતઃ તેઓ તેની સાથે જ છે, એવી અમારી દૃઢ માન્યતા છે. તેમની ગુણવત્તાએ

એ જ શુભસુન્દરીને જન્માવ્યું અને પેશ્યું છે, એમ કહીએ તો જરાય અતિશયોક્તિ જેવું નથી. તેમનો આત્મા ન્યાં હશે ત્યાંથી, 'શુભસુન્દરી' ના કાર્ય ઉપર આશીર્વાદ વરસાવતો હશે. તદુપરાંત અત્યાર સુધી થી જ્યવતીબહેન, શ્રી કુમાર, શ્રી રમાબેન દેસાઈ, શ્રી બકુબ જોષીપુરા વગેરે અનેક બાપુએ તથા લેખકો, કવિઓ વગેરે સાહિત્યરસિકોએ 'શુભસુન્દરી' ના સુચોગ્ય સંચાલનમાં જે સ્નેહપૂર્વક સહકાર આપ્યો છે તે બધાંના અમે આ તકે આભાર માનીએ છીએ, અને ધન્યતાએ છીએ, કે તેઓ આઝાદ હિન્દને અનુકૂળ સંસ્કારશીલ સાહિત્યસામગ્રીથી 'શુભસુન્દરી' ને સમૃદ્ધ કરવાની અમારી મહેત્ત્વાને સફળ બનાવવામાં પોતાનો સંપૂર્ણ સહકાર આપતા રહે.

* * *

શ્રી. જ્યોત્સ્ના યુય :

વિસનમરના સાહિત્યકલામંડળના સ્ત્રી-વિભાગ તરફથી તા. ૧૫ ઓગસ્ટનો રાષ્ટ્ર-પર્વનો હિત્તવ સારી રીતે ઉજવાયો હતો. તે સમયે સૌ. શ્રી જ્યોત્સ્ના હસિતકાન્ત યુય-એમણે સુંદર પ્રેરક પ્રવચન કરતાં, ૧૯૪૨ના ઇન્કિલાબ કરતાં સ્વાતંત્ર્યદિનના વિજય દંકારનું સવિશેષ ગૌરવ સમગ્રવર્તા જણાવ્યું હતું કે, મહાત્માજીના પ્રેમ તથા અહિંસાના અનન્ય માર્ગે મળેલી આઝાદીનો આ દિવસ ઇતિહાસમાં અનોઝ અને મહામંજલ છે. આપણી પાસે આજે સમર્થ નેતાઓ છે પણ લોકોની તૈયારી વિના માત્ર નેતૃત્વ પર પ્રભુ પ્રગતિ કરી શકે નહિ. આપણા અલ્પ બહિદાને આઝાદ બનેલા દેશને આઝાદ અને પ્રદુસ્સિત રીતે ટકાવી રાખવા, સ્વાર્થ-અપ્રમાણિકતા વગેરે અંત બ્યક્તિમત

હિતાહિતને ખૂલી જઈ, દેશને વફાદાર રહેવા કર્તવ્યપરાયણ થવું પડશે. માટે લોકો તરફથી નેતાઓને તાત્કાલિ હિન્દના ઘડતરમાં પૂરો સહકાર મળવો જોઈએ. લોકો એટલે પ્રસંગે જ નહિ; સ્ત્રીઓનો પણ તેમાં મહાન હિસ્સો છે, દેશના નવવિધાનને અનુકૂલ થવાની સ્ત્રીઓની મોટી જવાબદારી છે. પ્રગતિશીલ દેશોમાં સ્ત્રીઓ દેશના વિકાસકાર્યમાં મોટા ફાળો આપી રહી છે. ભૂતકાળની ભારતની મહિલાઓ પણ દેશસેવા કરતી હતી. ઝાંસી, જીજ્ઞાષા વગેરેનાં દ્રષ્ટાંતથી શ્રી. જ્યોત્સ્નાબેન જણાવ્યું કે માત્ર બહારના જ કાર્યને દેશસેવા ન ગણતાં, સંતાનઉછેર, ગૃહવ્યવસ્થા વગેરે દેશપ્રયોગી કાર્ય જ મહાપ્ર. દેશની પ્રગતિ બ્યક્તિ કે ઘર પર રહે છે. કારણ આ બંને પર સ્ત્રીઓનો પ્રભાવ વણો રહે છે. 'જે ઘર કુલાવે પારણ' તે જમત પર શાસન કરે જીવનમાં ઉતારવા માટે છે, ન્યાં નારી સન્માન ત્યાં દેવ વાસ-એ સત્યની સાખીતી માટે નારીસમાજે નિત્ય જમૂત રહેવું જોઈએ.

ત્યારબાદ તેમણે શ્રી. વિજયાસક્ષી પંડિત વગેરે વર્તમાન સ્ત્રીઓનાં સંગીન દેશ કાર્યની પરંપરા ચાલુ રાખવા માટે, હિંદની આઝાદી અનુકૂળ શક્યતાઓ આપશે તેનો સ્ત્રીઓએ લાભ લેવા જણાવી, બ્યક્તિવાદને મૂકી રાષ્ટ્રીયવાદ ઠેળવવા સૂચન કર્યું હતું. અંતમાં, મામ્યજનોની તથા મામડાંની કંઠાસ અસ્વચ્છ દશાને સુધારવા, સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવા, બણેલી બેનોએ મામડામાં ફરીતે કમ કાર્ય કરવું જોઈએ, તે વગેરે સમગ્રવી જણાવ્યું હતું કે તે કાંયો દેશસેવા જ મણી શકાય. દેશનો ઝંડો સદાય ઉન્નત રહે તે માટે ચકિત પ્રાપ્ત કરવા પ્રાર્થના સહ, તેમણે બોધક વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કર્યું હતું.

* * *

શ્રી. ભાનુમતિ અડાલજી :

વડોદરાના સાહિત્યકાર શ્રી. તારાચંદ્ર પો. અડાલજીનાં પુત્રી શ્રી. ભાનુમતિબેનને, તેઓ એમ. એ. ની પરીક્ષામાં ગુજરાતી વિષય લખી ગયાં હતાં ત્યારે થયાં તે બદલ, તેમની મોઢી યાત્રિ તરફથી તા. ૩-૮-૪૭ના રોજ એન્ડે એફ બરોડાના મીડે એકાઉન્ટન્ટ શ્રી. મગનલાલ પરીખના પ્રમુખપદે માનપત્ર આપવાનો સમારંભ થયો. હોતો. જુદા જુદા મોઢી વણિક બંધુઓએ, મોઢી યાત્રિમાં ઔરવ લેવા જેવા આ પ્રસંગને યોગ્ય વિવેચન કરી, શ્રી. ભાનુમતિને દાર્દિક અભિનંદન આપ્યાં હતાં. સાક્ષરશ્રી રમણલાલ દેસાઈ, શ્રી. રામચુરાજી, પ્રો. ગોવિંદલાલ ભટ્ટ તથા પ્રો. ચતુરભાઈ પટેલ-વગેરે વહતા-ઓએ અડાલજી કુટુંબના સંસ્કાર, સૌજન્ય, સાદાઈ, સાહિત્યસેવા, વિદ્યાવ્યાસંગ, કલાપ્રિયતા,...વગેરે વખાણી, તે સદ્ગુણોનો વારસો શ્રી. ભાનુમતિને મળ્યો હોઈ, તે બેન પોતે પણ વિનયી, તેજસ્વી અને ઉદ્યમી હોવાથી માતાપિતાની યશસ્વી કારકીર્દી ઉપર કાંઈકેળવણી થઈએ છે એમ જણાવ્યું હતું. લોકો ના દિવાન શ્રી છોટાભાઈ સુતરિયાએ આશીર્વાદ આપતાં જણાવ્યું કે વિવિધ વહતાઓ તરફથી આદર્શ સ્પર્શના બહુમાનને પામનાર બહેન ભાનુમતિ, ખીજ બેનોનાં અગાનને દૂર કરવા તથા આઝાદ દેશની સેવામાં સંગીન ફાળો આપવા પોતાની કેળવણીનો સફળયોગ કરશે એવી આશા છે. ત્યારબાદ શ્રી. ગોપાળદાસ વહમ-દામ તરફથી માનપત્રનું વાચન થયું હતું. માનપત્રમાં પ્રાથમિક શિક્ષણથી માંડી બી. એ. (એનસ) તથા એમ. એ. થતાં સુધીની ભાનુમતિબેનના વિદ્યાર્થીજીવનની ઉજ્જવલ કારકીર્દીનો, ગૃહબ્યવસ્થા, પાકશાસ્ત્ર, કળા-કારોમોરી, અર્થશાસ્ત્ર વગેરે કોટુંબિક ગુણશબ્દોનો, યાત્રિના પત્રોમાં અને

શ્રી. ભાનુમતિ અડાલજી

પિતાજીના લેખનકાર્યમાં આપેલા સહકારનો, તથા વિનય, સાદાઈ, સમ્મતા વગેરે ચારિત્ર્યનો-ઉદ્ગ્રેષ્ઠ કથો હતો. શ્રી. ભાનુમતિએ માનપત્રના જ્ઞાતિમાં, પોતાના જીવનની આ ભાગ્યશાળી ધન્ય પણ પ્રાપ્ત કરવા માટે, માતાપિતા પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા જાહેર કરતાં જણાવ્યું કે વિદ્યાવિલાસી પિતાશ્રીની પ્રેરણા અને અગ્રવડો વેદી અભ્યાસ માટે સમવડો કરી આપનાર પૂજ્ય માતૃશ્રીનો જ આ પ્રતાપ છે. વિદ્યાપ્રેમ અને શુદ્ધિજળ વારસા-અત હોવા ઉપરાંત પોતાની મહેનત અને કાળજી છતાં, માત્રાપત્ર પ્રોત્સાહન ન મળે તો કેળવણી લઈ શકાત નહિ. માટે આ આજ્ઞાના યશ અને અભિનંદનના અધિકારી તો માતાપિતા છે. 'મનુષ્ય યત્ન પ્રથમ કૃપા,' સદ્ભાવથી કરેલું કાર્ય નિષ્ફળ જતું નથી, 'ઉદયપરાયણતા જીવન સાક્ષ્યની સાચી ચાવી છે.' કર્મણ્યે યાદધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન-એ પ્રિતાન્ના જીવનસિદ્ધાન્તોનો સતત પ્રેરણાવડે

તેઓ શિક્ષણમાં સફળતા મેળવી શક્યાં હતાં, એમ જણાવી સર્વનો આભાર માની, માન-પત્રમાં જણાવેલી આશાઓને પોતે લાંબક બની લીધેલી કેળવણીને, કુટુંબ, શાંતિ, સમાજ અને સાહિત્યનો સેવાદારા પોતે દિવાળી શકે, એવી શક્તિ પ્રભુ મહે-એવી શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરે હતી-પછી, શ્રી. તારાચંદ્ર અડાલજીએ સર્વનો આભાર માની, પિતા તરીકેની પોતે ફરજ બજાવી શકવામાં અને પુત્રીની સિદ્ધિમાં, પરમાત્માની અમીદારીનું જ રહે છે; તેમના કુટુંબની સેવાપરાયણતા ચાલુ જ રહેશે-વગેરે જણાવ્યું હતું છેવટે પ્રમુખે ઉપસંહારમાં સ્ત્રી કેળવણીની અગત્યતા ઉપર ભાર મૂકી, બાતુમતિતું દર્શાવત મોઢ બહેનોએ દષ્ટિ સમક્ષ રાખવા સૂચન કર્યું હતું.

x x x

હોં એની બેસન્ટ શાળાનું સ્મારક અંક શ્રીમતી ડૉ. એની બેસન્ટની ૧-૧૦-૪૭ ના રાજ સોમી જન્મજયન્તી છે. શ્રી. અરવિન્દ, ટાગોર, ટાલ્સ્ટોય વગેરે અધ્યાત્મ ક્ષેત્રમાં વિરહનારી વિશ્વતિઓની જેમ, શ્રીમતી બેસન્ટ મેધા પણ અનેક ભારતીય અને ઈતરદેશીય સ્ત્રીપુરુષોનાં અધ્યાત્મચક્ર હતાં-હજી છે. તદુપરાંત ભારતની સુકિત માટે પોતાનું સમસ્ત સમર્પણ કરનાર આ યોગિનીએ આર્થસંસ્કૃતિના યોગદોષ માટે રાજકીય, શિક્ષણીય, સામાજિક, ધાર્મિક,

આધ્યાત્મિક વગેરે જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાં કેટલું ભગીરથ સેવાકાર્ય કર્યું છે, એનો વારતવિક ખ્યાલ તો ઘોંઘો ચરિત્રકારના ગૌરવમંથમાંથી જ આવી શકે. પરંતુ 'શુશ્રુષુન્દરી' પોતાથી બની શકે તે ફરજ અદા કરવાની તક જતી કરી શકે તેમ નથી. ચિયોસોશી સમાજની અનુયાયી સંસ્થાઓ, બ્રિટન, હિંદ, અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા વગેરે તેને સંબંધકર્તા તમામ દેશોમાં, બેસન્ટનું શતાબ્દિપર્વ ઉજવનાર છે તે માટે ત્રીસ લાખ જેટલી મોટી રકમનો ફાળો પણ વ્યયે છે. તથા શિક્ષણ-સંસ્કારને લગતી સ્મારક-યોજનાઓ પણ નિર્માણ થઈ છે. હિન્દમાં ચિયોસોશીના કેન્દ્રે 'અઘાર માંથી આ ઉત્સવની યોગ્ય દેવવધી યર્થ રહી છે. 'શુશ્રુષુન્દરી' એક સાહિત્યના સામયિક તથા 'શુશ્રુષુન્દરી' ના ગૌરવપ્રતીક તરીકે, તેનો જોડકોટાબર ૧૪૭ નો આવનો અંક ડૉ. બેસન્ટ શતાબ્દિ સ્મારક અંક તરીકે પ્રસિદ્ધ કરી, એ સંસ્કારમૂર્તિ પ્રતિ પોતાનું અર્પણ અદા કરવા પ્રયત્ન કરશે તેમાં સૌ ઘોંઘો લેખક બાદબેતેને સહકાર આપવા વિનંતિ છે. ડૉ. બેસન્ટના બબ્બ તથા દિવ્ય વ્યક્તિત્વને અનુરૂપ પોતાની સાહિત્યકૃતિ, તા. ૧૫ સપ્ટેમ્બર સુધીમાં જેમ બને તેમ જલદીથી 'કુમાર' યદાવીરસ્વામીની પોળ વડોદરા, એ સિરનામે મોકલવા સર્વને તત્ત્ર સૂચના છે.

વૃદ્ધસેવા

દાદીમા : મારો દિકરો રજુજિત તમારી ઓફિસમાં કામ કરે છે ?

અમલદાર : હા છ; શું કામ છે ?

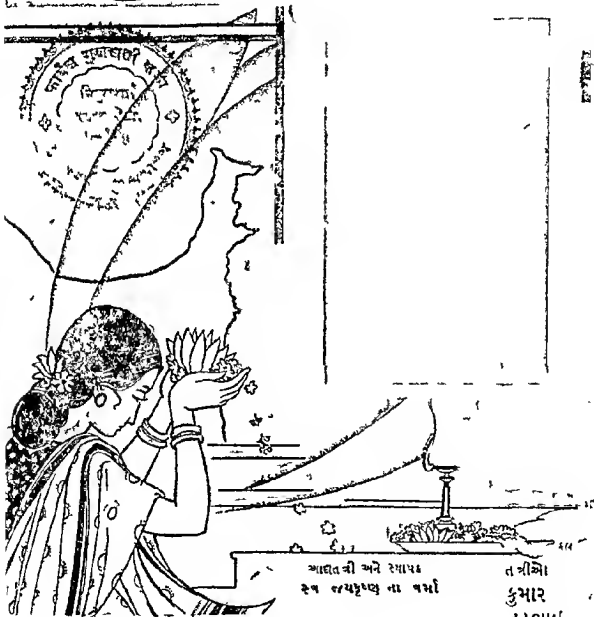
દાદીમા : મારે એને જરા મળવું છે.

અમલદાર : 'દાદીમાની સમરાન-પાત્રાએ જવું છે' એમ કહી અડધા કલાક ઉપર જ એ રત્ન લઈને ગયા છે.

શ્રી. હોશિદરામ વિ. મહેતા

ગુણસુન્દરી

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

આલતની અને રમાપદ
રવ જયકૃષ્ણ ના વર્મા

ત્રીજો
કુમાર
નટુભાઈ

૬૦ એની બેસન્ટ શતાબ્દિ-સ્મારક-અંક : ઓક્ટોબર ૧૯૪૭

ત્રીજા :
કુમાર
નરસિંહ

અવરોધ :
નરસિંહના હસ્તે
હાથાભિત્ર ગ્રંથ,
વડોદરા.

પૃ. ૪૬ મું.]

ઓક્ટોબર : ૧૯૪૭

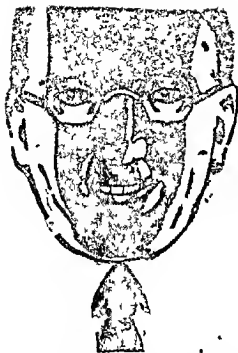
[અંક ૨]

અંગતિ : આ. ડૉ. એસ. રાધાકૃષ્ણન	૪૭
અવન વિજ્ઞાતિ : શ્રી મહેન્દ્રકુમાર દેસાઈ	૪૮
અસ્મરણ : શ્રી. હાથાભિત્ર ૪ સુતરીયા	૫૦
એની એમન્ટ અગર રહેલ : શ્રી. કાન્તિલાલ મો. દલાલ	૫૧
ઉપનિષદોની અમરવાણી : ડૉ. બી. બાલકૃષ્ણ	૫૩
એની એમન્ટ (નાનિકા) : શ્રી મહેન્દ્રકુમાર દેસાઈ રામપુરા	૫૭
કેળાણી અને કાળા રિષે ડૉ. એમન્ટ : શ્રી. કન્દુભતિ મહેતા	૬૧
કૃતિ ભજાનન, અસ્મરણી હં. એમન્ટ : શ્રી. હરજીવન મહેતા	૬૭
ડૉ. એની એમન્ટની અવનિષ્ટ : શ્રી. ચિત્રાલાલ મ. ડોડર	૭૧
કુરુપાથ-પ્રતિમા પ્રાચીનની દૃષ્ટિ : શ્રી. બાલુભાઈ એચ. શાંક	૭૩
પાઠાભિત્ર ડૉ. એમન્ટ : શ્રી. વાગન આપાઈ નિકે	૭૬
હિંદની અગ્રેષ્ઠ આર્થ : શ્રી મહેન્દ્રકુમાર દેસાઈ	૮૧
સમાજ સુધારક ડૉ. એમન્ટ : શ્રી. બી. ગોવિંદ	૮૫
નિંદા શુ. માટે છે ?	૮૭
મંચોગિની એમન્ટ : શ્રી મોહીકાંત મો. મહે	૮૮
સંત મેવા . શ્રી કન્દુભતિ મહેતા	૮૯
એની એમન્ટની અવનિષ્ટ ભાગના : શ્રી. પ્રાણલાલ બક્ષી, શ્રી. પદ્મજીરામ મહેતા	૯૦
કૃતિ સોરણ : શ્રી. કુમાર	૯૩
અસ્મરણ અગ્રેષ્ઠ : શ્રી. કાન્તિલાલ મો. દલાલ	૯૫
૧. એમન્ટ ગાય છે નારી મોરચ : શ્રી. સિરજાલ અ. મોદી	૯૮
નિવેશન :	૧૦૦

વાર્ષિક લવાગમ : હિન્દ માટે રૂ. ૫-૦-૦ : વિદેશ માટે ચિત્તોગ્રહ રૂ. ૬૨૬ નકલે બાર આના

નરસિંહના -ભાવ

આખું પાન	અડધું પાન	પા પાન
રૂ. ૫૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
સ્વરૂપ : ૨ - ૩ : રૂ. ૨૫૦ (દરેકના) : ૪ : રૂ. ૫૦૧ (બે રંગમાં)		
શ્રી. એ રંગમાં છાપવાના હોદા બાવ		
શ્રી. મોદીના બાવ માટે પત્રવ્યવહાર કરો.		
“ શુભચિન્તી ” કાર્યાલય : રામપુરા : વડોદરા.		

નામાંકિત

ડૉક્ટરો

શક્તિ માટે

નામાંકિત

દવા જ

ખતાવે છે

ઝંડુ નામાંકિત રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

નળજાં સળજાં બધાંને ઉપયોગી છે. સાજાં
માથુસોની શક્તિ એનાં સેવનથી સચવાઈ રહે
છે, અને માંદાંને, માંદગી યજીની નળજાઈ
નાબૂદ કરી, નવજીવન આપે છે.

ઝંડુ રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ સ્વાદિષ્ટ અને
તાકીદે તાજગી આપનાર છે, અને તેથી નાનાં
બાળકો તેમજ ગોટાં સો
જોષ સહેલાઈથી લઈ શકે છે
પોષણ આપનાર, સ્ફુર્તિ
આપનાર અને ખાસ કરીને
લોહીની હાલી વધારનાર—

ઝંડુ :

રકતો

ફોસ્ફો મૉલ્ટ

ઝંડુ

રકતો-ફોસ્ફો-મૉલ્ટ

રોઝ વાર અવશ્ય અજમાવો ।

ઝંડુ ફાર્મા. વર્કસ લી. મુંબઈ-૧

વહેદારના એજન્ટો :—

- (૧) વેદ ભવાનીશંકર અને હરીશંકર કું,
- (૨) મેસર્સ બી. એમ. ઠક્કરની ફા.

રાવર પાસે, વહેદાર.

ખરજી... આંતરોક ખિમારી નું બાહ્ય લક્ષણ

ખરા શામડીથી વધારે ઠંડી છે
સંધ્યા આમડીના દરદો લોહી
વિદ્યારને અંગે થાય છે આ દિવ-
સોમા કસોડીથી પુરવાર થયેલ
રક્તકોષાંતક સર્વોત્તમ લોહી સ્વ-
ચ્છ કરનાર છે આ આયુર્વેદિક
મુલાવ અદ્યતન વિજ્ઞાનિક ધોરણે
તૈયાર થાય છે તે આમડીને ખરા
રક્ત કરવામાં લોહીને શુદ્ધ કરે છે
અને વધારે છે દરેક નગાએ મળે છે

જો મહોરની ઉપર તમે
વિદ્યાસ મૂકી શકો

રક્ત દોષાન્તક

આયુર્વેદિક શ્રમ કાર્મ સી લિમિટેડ અહમદનગર

ગુપ્તસુન્દરી

અને ઐતિહાસિક પદ્યશાસ્ત્ર

ઓક્ટોબર '૪૭

અંક ૨

૧૧ ૨૫ : પૃષ્ઠ ૪૬

HOMAGE

" I am glad to pay my homage to the life and work of Dr. Annie Besant, who did a great deal for the revival of our culture and the political freedom of our country. She adopted India as her spiritual home, and worked and suffered for the emancipation of the country. She has been spared the agony of seeing her dear motherland divided; and all that we can do, if we are to be faithful to her memory, is 'to preserve the cultural unity of the country in spite of the political division. "

26-9-47

Guest House, Baroda.

S. Radhakrishnan.

અંજલિ

ડૉ. બેસન્ટના સ્મારક સમાન 'અનારસ દિન્દુ વિવાહ'ના ભારતીય સંસ્કૃતિના આચાર્ય શ્રી ડૉ. એસ. રાધાકૃષ્ણન - કે. જેઓ વિશ્વવિખ્યાત તત્ત્વજ્ઞ અને જીવનદર્શક તરીકે આજે સન્માન પામ્યા છે - તેમણે ડૉ. બેસન્ટશતાબ્દિ-સ્મૃતિ રૂપે 'ગુપ્તસુન્દરી'માં પ્રસિદ્ધ કરવા ઉપર મુજબ અંજલિ આપી છે જેનો ભાવાનુવાદ નીચે પ્રમાણે છે :

" આપણા દેશના રાજકીય સ્વાતંત્ર્ય અને આપણી સંસ્કૃતિના પુનર્જીવન માટે અચામ પરિશ્રમ સેવનાર ડૉ. એની બેસન્ટને અંજલિ આપતા મને આનંદ થાય છે. ભારતને તેમણે પોતાની અધ્યાત્મ - માનવશક્તિ તરીકે ગાની અને (નેથી) દેરાની મુક્તિ માટે તેમણે ધણું કામ કર્યું, અને સહ્યું છે. પોતાની પ્યારી માનવશક્તિને આજે વિભાજિત (ખિત) દશામાં જોવાથી તેમને યતાર દુઃખમાંથી તેઓ કદાચ બચી જાય છે; પણ જો આપણે તેમની સ્મૃતિને કૃતજ્ઞતાપૂર્વક (એકનિષ્ઠાથી) જાળવવા ઉચ્છતા હોઈએ તો, રાજકીય રીતે ભલે ભાગલા પડવા છતાં પણ, આપણા દેશની સાંસ્કૃતિક એકતા જાળવવા આપણાથી બનતું બધું જ દેશની આપણી ફરજ છે. "

જીવનવિભૂતિ

શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર દેસાઈ

સ્વા તત્ત્વગ્રંથી, વિશ્વસેવિકા, હિંદ-
કિતેષી ડૉ. એની બેસન્ટના
જીવનની જુદી જુદી બાજુઓ વિષે ધણી
લેખકોએ કથન કરેલું હોવાથી, અત્રે તેનું
પુનરાવર્તન કરવું એ કું ઉચિત ધારતો નથી.
એટલે અર્ધપ્રદાનના આ લઘુલેખમાં તો,
તે પ્રગામતિદારા સળંગેલા સાહિત્યસિન્ધુ-
માંની અનેકવિધ સિદ્ધાન્તકદરીઓ પૈકી
માત્ર 'જીવનલક્ષી'ને સારરૂપે રજૂ કરીશ.

તેમનું વિશાળ વાદુઃમય વિલેકતા એટલું
સ્પષ્ટ સમજાય છે કે પ્રજાવિદ્યા સનાતન,
અનંત, સર્વોદિ, અનાદિ અને સર્વંતું સર્વસ્વ
છે. It is a causeless cause and
a rootless root of all. તેમાં
સર્વનો સમાવેશ થાય છે, છતાં તે સર્વોત્તીત
છે. યિયોસોફી અથવા પ્રજાવિદ્યાનું જ્ઞાન
જીવનનું મૂળતત્ત્વ હોય, સમસ્ત જીવનવિકાસમાં
તેનો પ્રવાહ અખંડ અને અવિરતપણે વહી જ
કરે છે.

આ 'જીવન' વિષે, ડૉ. બેસન્ટને તેમના
કિશોરકાળપર્યંત અજ્ઞાન અગ્રહા હતી.
પાઠરી પાંત સાથેના ગૃહસંસારમાં અવનવા
આપત્તિકારક અનુભવો પછી, તથા બાળકાની
માંદગીનું મૂળ કારણ બાહ્યલ કે ધર્મગુરુઓ
સમજતી નહિ રહેવાથી, અંતરની પૃચ્છાજ-
તિએ એવો ક્રાન્તિકારક પથોડો ખાધો ... કે
જેના વડ હાંમે ગાળે સમાજવાદ, નારીતક-
વાદ, સામ્યવાદ વગેરે તત્ત્વજ્ઞાનથી પસાર
થઈ અધ્યાત્મના વિરાટ પંથ ઉપર આવીને
તેઓ રિધર થયાં. અલગત તેમાં મેડમ
બ્લેવેડસ્કી અને તેમનાં અદ્યય ગુરુ-મહા-
ત્મઓની આશીય અને દોરવણી, પ્રથમ પરાક્ષ
અને પછીથી પ્રત્યક્ષ રીતે, સદાયરૂપ નીનડી
હતી.

જેમ અજ્ઞાનને વિદ્યાના વિરાટ સ્વરૂપની
ઝાંખીદારા જગતની યોજનાબદ્ધ સંચાલનાનો
સચોટ ખ્યાલ આપ્યો હતો તેમ આ રાજમાર્મ
ઉપર નિષ્ઠાભરી કૃત્ય કરતા પ્રવાસિની બેસન્ટ
ઐયાને, વિશ્વના જીવનને પ્રેરનારા ચોક્કસ
નિવર્તિનિયમોની નિઃશંક પ્રતીતિ થઈ હતી.
એ પ્રતીતિ દ્વારા તેમની સમક્ષ માત્ર આદર્શ
વિચારણા નહિ પણ સ્પષ્ટ વિષદ અનુભવ-
દર્શન થયું હતું. એ દર્શનની સિદ્ધાન્ત-
કલ્પિકાઓ લગભગ સવાસો ઉપરાંત દળદાર
અંશોમાં પૂઠે પૂઠે જડાયેલી છે. એ અમાપ
અને અગાધ જીવનસિન્ધુમાં ડૂબણી મારવાને
કોમ્પ્લેક્સ વિરતા જ ભાગ્યસાળી થઈ શકે છે.

ડૉ. બેસન્ટ આ 'જીવન' તત્ત્વને સ્પર્શતાં,
જીવનની સત્તાનો આપણી પાસે સુંદર રીતે
સ્વીકાર કરાવે છે. આપણી આસપાસ વિવિધ
રૂપે વિકસતા અને પ્રસરતા તત્ત્વોમાં તથા
તેની બિન્ન બિન્ન ભૂમિકાઓમાં જીવન
સત્ત્વ રૂપે પ્રકાશે છે. આ વિકાસની
સઘળી શ્રેણીઓમાં જે જીવનનો ધમ-
કાર સંભળાય છે તે જ તેના
અસ્તિત્વની સાબિતી રૂપ છે. પ્રત્યેક મનુષ્યને
જીવવાનો હિત્ત ધાય તે સામાન્ય જિજ્ઞાસા
પણ જીવનના અસ્તિત્વનો એકરાર કરે છે.
પણ મહિમાજામાં સૂઝતી સમાન, વિશ્વની
વિવિધતામાં તથા બાહ્ય વ્યક્ત થતાં સ્વરૂપોની
જળ્યાતી બિન્નતામાં 'જીવન' તત્ત્વ તો
એક જ છે. જગતમાં જુદાઈ જણાય છે;
પરંતુ જીવનમાં જુદાઈ નથી. જગતની અંદર
અને બહાર, ઉપર અને નીચે, પૂર્વે અને
પાછળ-એક જ 'જીવન' વહી રહ્યું છે.
અથવા જમત એ અદ્યય જીવનનો જ દરય
મૂર્ત આવિષ્કાર છે. કોઈ પણ કુટુંબ, કોમ,
દેશ કે સામાજિક યા ભૌગોલિક સંયોગોમાં

આપણે હોણએ, છતાં પણ, આપણુ આણુ આણુઓનુ વ્યક્તિત્વ તેથી છિન્નગિન્ન, કુંઠિત કે સંકુંઠિત બનતું નથી ડૉ. બેસન્ટ તેમના ધણા ગ્રન્થોમા વિરનારથી વિવરણુ કરે છે કે, સર્વ જડ-ચેતનુ સૃષ્ટિમા (માત્ર માનવમી જ નહિ) એક સમાન રીતે વહેતુ સર્વવ્યાપક ' જીવન ' મનુષ્યમા પૂર્ણતાના અશ રૂપે પ્રતિનિધિ હોઇ (મૈમેલાંશો જીવલોકે), સદા સર્વત્ર વિકાસ પામ્યા જ કરે છે સત્ સ્વરૂપી પ્રજુની પૂર્ણતા-પ્રજુતા ખીથી શકવાને પૂરતી તકો મળે તે માટે જ. પુનર્જન્મનો અદ્વિતીય નિયમ પ્રવર્તે છે. પ્રત્યેક જીવાત્મા સમજણ-પૂર્વક-ધર્મરના ચિત્ત સ્વરૂપના બાનપૂર્વક-પ્રગતિશીલ રહી, પોતાના પૂર્ણ પ્રજુ સ્વરૂપને પામવાની દિશામાં પ્રયાણુ કરી શકે, તે માટે કર્મ અને પુનર્જન્મના પમલા ઊપરાત, કુદરતનો વિકાસક્રમનો કાપ્પો તેને સંપૂર્ણ સાનુકૂળતા અને સહાય આપે છે વિશ્વના વિકાસક્રમની યોજનામા, અન્ય કાઇ નહિ પણ ધર્મરના આનંદ સ્વરૂપનો જ સાક્ષાત્કાર થાય છે.

ખનિજ, વનસ્પતિ, પશુ અને મનુષ્યની જુદી જુદી અવસ્થાઓમાં, આ ' જીવન ' ની વિકાસ-વૃદ્ધિની રિયનિતું, ડૉ. બેસન્ટે સુદ્ધ આધેખન-સદૃશાં કરેલું-છે. તેમના મન પ્રમાણે, કાળ એ અનંત-અમૂર્ત અને વ્યાપક જીવનની વિકાસ-ગતિનુ મૂર્ત મયોદિત સ્વરૂપ છે. તેઓએ આપેલી સમજૂતી અનુસાર, જીવન સંબંધી સર્વોત્કૃષ્ટ -ઉપનિષદોએ આપેલો-આશાવાદી સૂર સંભળાય છે તથા મૃત્યુ પણ આરામગાહ અને રમ્ય, સ્પૃહણીય રહસ્યવિદ્યાન બની રહે છે. મૃત્યુનો ભય મરી જઇ, અમરતાના પંચમા તે આપસયક આવકારદાયક મગ્ય જીવન-ખડ બની રહે છે.

ડૉ. બેસન્ટ કેટલાક વ્યાવહારિક દૃષ્ટાન્તો દાગ સ્પષ્ટ કહે છે કે, ' જીવન ' રૂપી વિસ્તીર્ણ સીડીના જુદા જુદા સોપાન ઉપર જુદા જુદા જીવાત્માઓ સ્થિતિ કરે છે. પોતે

પોતાની ઉન્નતિ કરવામાં, ઉપરનાં અને નીચેનાં પમથિયાં ઉપર ઊભેલા જીવોને પણ તેમની પ્રગતિની કેડીમાં મદદરૂપ થવાય છે, અને પરિણામે સમસ્ત જીવનવિકાસની સુંદર રચનાને અનુકૂળ થઇ શકાય છે. આવેા નિરપેક્ષ ' જીવન ' નો, સિદ્ધાન્ત, વ્યવહાર દૃષ્ટિથી, સાપેક્ષ હોનાનેા પ્રતીત થાય છે. પણ તે બામમાન થતી સાપેક્ષતા, તેની નિરંતર નિરપેક્ષતાને જ દઢ બનાવે છે-અદ્વૈતપણે બતાવે છે. જીવનવિદ્યાનના રહસ્યની ગૂઢતા તથા વિકસતા વ્યક્તિત્વની પૂર્ણ-શક્યતાના દર્શન આદિં જ જોવા-મળવા મળે છે-પણ ચર્મચક્ષુથી નહિ, પ્રજ્ઞાદૃષ્ટિથી.

માનવપ્રકૃતિની સકન પ્રવૃત્તિઓની પગકાળાને સર્વોત્તમ રીતે સ્પર્શી રહેલી, વિવિધ, વિશિષ્ટ છતાં વિચિત્ર લાગતા વ્યક્તિત્વના પાસાઓને મૂર્ત કરતી વંદ વિભૂતિ ડૉ. બેસન્ટ, ' જીવન ' ને તેના જુદા જુદા સ્વરૂપે વ્યક્ત કરી રચા હતી. શિક્ષણ, ધર્મ, સમાજ, રાજકારણ વગેરે ક્ષેત્રોમા તેમની કાન્તિની ચોટ આમૂલક ' જીવન ' પરત્વે હતી. જીવનસંશોધન, જીવનવિકાસ, જીવન-પ્રકરીકરણ એજ એમની પ્રજુપૂર્ણ કે ધર્મરની આરાધનાનુ આધ્યાત્મિક મૂલ્યાકન હતું અને તેજ મહાદર્શની સિદ્ધિ અર્થે, તેમણે રતત્રના અને સત્યની શોધ માટે, આર્થસંસ્કૃતિએ રેનાવેલુ અભયામૃત પીધુ તથા ાયુ સત્યમેવ જયતે નાનુતમ્ । સત્યેન પચ્ચા વિક્તતો દેવયાનઃ । આ મન્ત્રોની સક્રિય યુજના વડે, આતરઆણુ વિણુ આત્મામા અતદિન સત્ય-સ્વાનંદ્ય પ્રકટ કરવા માટે, પ્રકાશ અને માધુર્યની મૂર્તિ બેસન્ટ માનાએ ધર્મક્ષેત્ર અને કુદરતજના જો ગીડરના તથા વીરનાથી બેસ્યા એ કર્મવીર ભકતગાની યોગિની શક્તિના જીવનમા પ્રકટેલુ ' જીવન ' આપણામાં પ્રકટેા, એજ એ જીવનવિભૂતિની ચામદિના શુભ પવે પ્રાચંના.

મી સીસ એની બેસન્ટે હિંદુસ્તાનની ભૂમિ ઉપર સને ૧૮૬૩માં પગ મૂક્યો અને સને ૧૮૬૬ની સાલમાં હિંદની સંસ્કૃતિ જાળવવા અને તેની પૂર્વસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા કાશીમાં 'સેન્ટ્રલ હિંદુ કોલેજ' સ્થાપી-જેને પાછળથી હિંદના જ કાર્ય માટે મીસીસ બેસન્ટે "બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી" ની સ્થાપના માટે પંડિત માધવિયાજીને સોંપી દીધી, તે ઉપકાર પ્રદર્શિત કરવા શ્રી. યુનિવર્સિટીએ બેસન્ટને ડૉક્ટરની પદવી અર્પણ કરી.

ડૉક્ટર બેસન્ટના વિષે થયું થયું સખાયું છે પણ તેમના જીવનની કુચી અને ધ્યેય તેમના ગુરુદેવને સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવા' પોતે સમર્પિત થયાં હતાં તે હતું. તેમના જીવનજીવનની અંબીર મુશ્કેલીઓ વખતે ગુરુદેવે પ્યાન બેચુ' હતું. ન્યારે તે ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં પ્રજ્ઞા માનતાં નહોતાં, એવીરહ હતાં, અને ગુરુદેવને જાણતાં પણ નહોતાં, અને સત્યના સાક્ષાત્કાર માટે ન્યારે તેઓ અયામ પરિશ્રમ કરતાં હતાં. ત્યારે તેમના ગુરુનો અવાજ અંભજાયો. "સત્યના સાક્ષાત્કાર માટે જે કંઈ હોય તેનો ત્યાગ કરવા તેઓ તૈયાર છે ?" તેણે જવાબ આપ્યો, "હા, ગુરુદેવ." અને તે પછી તેમના હાથમાં મેડમ બ્લેવેટ્ટરફીનું મદાન પુસ્તક જે પ્રસિદ્ધ થવાનું હતું તેનું અવલોકન કરનાર કોઈ ન મળવાથી મી. ડબ્લ્યુ ટી. રેડક "રીવ્યુ ઓફ રીવ્યુઝ" ના તંત્રીએ તે પુસ્તક તેમના તરફ મોકલાયું અને તે વાંચતાં વાંચતાં તેની અંદર રહેલ ગુપ્ત જ્ઞાનની તેને પ્રતીતિ થતાં તેણે મેડમ બ્લેવેટ્ટરફીને મોંઘી કદાવવા અને તેની શિખ્યા થયાં.

(૨) ડૉ. બેસન્ટે 'આખા જીવનમાં ક્રીતિ', પૈસા, સુખ, દુઃખ કે આરામ કયાનો વિચાર કર્યો સિવાય એક જ લક્ષ્ય રાખેલું. તેમના ગુરુદેવ મોખી રબરૂત શરીરમાં છે અને હિંદ દેશ અવિધ્યમાં જન્મતને ધર્મના રહસ્યનો સંદેશ આપનાર છે, એ દ્રષ્ટિએ જ તેમણે હિંદને સેવા સમર્પિત કરી હતી. તેમનો અભ્યાસ ધણો વિશાળ હતો અને એક બાપલુને માટે એક માડી ભરીને પુસ્તકો વાંચવા જેમણે એ એમનો ઉપદેશ હતો, જે જે કાર્ય તેમણે ઉપાડ્યું તેમાં તેઓ સર્વોત્તમ રિશ્તિ પ્રાપ્ત કરી ચક્રતાં હતાં. હિંદના ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં તેઓનું "ભગવદ્ ગીતાના અભ્યાસ માટે સૂચના" એ પુસ્તક તમામ ગીતાના અભ્યાસીઓને વાંચવાને મનન કરવા જેવું છે. હિંદના રાજકીય ક્ષેત્રમાં તેમણે *Wahid* and *India's* પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરેલું-જે તમામ હિંદીઓએ અભ્યાસ કરવા જેવું છે. તેણે જીપોલી "હોમરૂલ લીમ"ની ચળવળે દેશની રાજકીય ક્ષેત્રમાં એટલી નળૃતિ આણી કે ઇંગ્લિશ નેશનલ ડેમોસ્ટ્રાસનાં તેઓ ૧૯૧૭માં પ્રમુખ થયાં. રાજકીય ત્રિપથનો તેમનો અભ્યાસ હિંદના કોઈ પણ દેશનેતા કરતાં ધણો જીંડો હતો. ૧૮૭૫માં તેમણે હિંદ ઈસ્ટિંડ ને અફઘાનિસ્તાન ઉપર મુનનીય પુસ્તક લખ્યું છે, ને તેમાં અફઘાનિસ્તાનમાં ઇંગ્લાંડે કેવું કર વતન ચલાવેલું તેનો ચિતાર આપ્યો છે. તે વખતે તેમણે હિંદ, દેશ જોયો પણ નહોતો. સેન્ટ્રલ મુરોષ એ જ્વાળામુખી છે-તે ઉપર તેમણે ખીલ ચુક પહેલાં ચેતવણી આપનાર પુસ્તકો લખ્યાં હતાં. તેમણે માનસથાત્ર ઉપર અનેક પુસ્તકો લખ્યાં છે.

(૩) તેમના અથાગ અભ્યાસના અને મનુષ્યરચનાના અભ્યાસના પરિણામે જ હિંદને 'કુમીનીઅન રોટસ' સામ્રાજ્યમાં રહી પ્રથમ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ, અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાંથી ન્યારે છૂટા થવું હોય ત્યારે થઈ શકાય તેવી યોજના હતી. અને પોલીમેન્ટમાં "કેમનવેલ્થ ઓફ ઈન્ડિયા બીલ" તેમના પ્રયાસનું પરિણામ હતું, પણ એક વાચન પછી હિંદમાંથી વિરોધ આવવાથી તે પડવું મૂક્યું હતું. હાલ જે કુમીનીઅન "હિંદુસ્તાન અને પાકીસ્તાન" થયાં છે. તે પરિણામ તે વખતે આવત નહીં. હિંદુ-મુસ્લિમ ભેદ તે વખતે આટલો તીવ્ર નહોતો. પાકિસ્તાનનાં નામનો પણ જન્મ થયો ન હોતો. તેમણે એક કુમીનીઅન રોટસ ધ્રુવેલું. હાલ જે થયાં છે. આપણે હજી પણ માનવા કારણ છે કે ભવિષ્યમાં ખરે કુમીનીઅન મળી એક કુમીનીઅન થશે.

(૪) ડૉ. બેસન્ટ 'ગ્રેડેડ ફ્રેન્ચાઇઝ' માં માને છે. દરેક પુખ્ત ઉમરના માણસને મત આપવાની તે નિશ્ચય હતો. She never believed in merely counting heads without examining what is inside the head as is the principle of universal suffrage. અને આ ધોરણ ઉપર મતાધિકાર કેમનવેલ્થ ઓફ ઈન્ડિયા બીલમાં હતો. આ-સિદ્ધાંત બહુ વિચારણા માગે છે અને જગતની એક મહાન વ્યક્તિએ હિંદ દેશની સંસ્કૃતિ, ભૂતકાળ અને રચનાનો અભ્યાસ કરી આ મતાધિકારને હિંદ માટે યોગ્ય એને અનુકૂળ ગણ્યો હતો.

(૫) મેડમ બ્લેવેટ્સ્કીએ દેહ છોડ્યો ત્યારે થીઓસોફીકલ સોસાયટીના ૧૧ દેશોમાં દેશની સોસાયટી એવા વિભાજ હતા. ડૉ. બેસન્ટના પ્રયાસથી તે વધીને ૭૩ીસ થયા

એની બેસન્ટ અમર રહો.

એની સ્મૃતિ હૃદયને ઉલ્લાસ આપે, નિરાશનાં જીવનમાં ઉત્સાહ સ્થાપે. બેસન્ટ નામ નવચેતન પૂરનાર, સંતાપ ને સંકળ દુઃખ નિવારનાર. ટકશે સદા હૃદયમાં મનુષ્યાલ કેરાં, અણુમોલ મૌકિતક મનોહર તે' દીધેલાં. મનમાં રમંતી સહુના નિરણું હું દેવી, રસ રમ્યમૂર્તિ' તુજ શક્તિસુધા ભરેલી. રહેજે સદા હૃદયમાં અમ વાસ તારો, હો વિશ્વમાં વિજયકાર વિદુષી તારો.

શ્રી. કાન્તિલાલ મો. દલાલ

હતા. સને ૧૯૦૧ થી ૧૯૦૩ સુધી તેઓ સોસાયટીની આંતર-શાખાના મુખ્ય હતાં અને તેના સભ્યોએ જગતના મોટા મોટા તમામ દેશોમાં બાતુભાવનો સંદેશ ફેલાવ્યો છે. મેસોનિકમાં તેઓ ૧૯૦૨ માં દાખલ થયાં હતાં અને પૂર્વાર્ધનાં તેઓ સર્વોત્તમ અધિકારી હતાં. એડન પાવેલે હિંદમાં રજાઉટની સ્થાપના કરી તે પહેલાં, રજાઉટ બાતુભાવની સંસ્થા હોવાથી ડૉ. બેસન્ટ મદાસ ઇલાકામાં શરૂ કરી હતી અને તેમને જોનારની રજાઉટ કમીશનર ઓફ ઈન્ડિયાનું પદ અપાયું કરવામાં આવેલ હતું. આ દરેક પ્રવૃત્તિમાં તેમણે જાયામાં જાયું અને અભ્યાસપૂર્ણ સાદિત્ય પ્રસિદ્ધ કરેલ છે.

(૬) દેશમાં ન્યારે અસહકારની ચળવળ શરૂ થઈ અને તોફાનો થયાં તે વખતે ડૉ. બેસન્ટે ખરાબ કાયદાનો ભંગ કરવો એને રોકા આપેલો, પણ કાયદાનો કાયદો છે માટે ભંગ કરવો તેનો વિરોધ કરેલો અને 'Brick bats should be met by bullets એમ જાહેર કરેલ' ત્યારે તેમના

ઉપર અનેક પ્રદારો થયેલા. આને આપણને તેમના કથનમાં ફેટણું સત્ય હતું એ સમજાય છે... અને ધ્યેય એક છતાં નીતિભેદને લીધે તેમને ક્રોધેસમાધી નીકળી જવું પડ્યું હતું.

(૭) આપણી માન્યતામાં એક માન્યતા મહોની અસરની અને રાજકીય ક્ષેત્રમાં ફેટલાક પ્રસંગોમાં ત્રીસ વર્ષના Cyothe નક્કી થયેલ છે. ૧૯૧૭ માં જે ચળવળ ડા. બેસન્ટે હુમોની અને રેટ્ટેસની ઉપાડી તેજ ચળવળનું પરિણામ ૧૯૪૭ માં આપણે જોઈએ છીએ. એટલે દેશનું ભાવી મનુષ્યનાં ભાવીની પેઠે ફેટલેક અંશે નિર્મોણ થયેલ હોય છે. તેને ગતિ આપવી ને પરિણામ લાવવું તે મનુષ્યના હાથમાં છે. જે સમયના લાભ ન લેવાય તો ફરી તેને માટે રાહ જોવી જ પડે છે. ચોમાસુ મયા પછોની ખેતી એ ખેતીની અણગમીમાં નથી અણાતી.

(૮) ડા. બેસન્ટ માનતાં હતાં કે, દેશનું ભાવી નક્કી થયેલ છે. તેમનું કાર્ય પણ નક્કી થયેલ છે. ઇશ્વરી યોજનામાં તે અર્થાનો સમાવેશ છે. તે યોજના ફળીજીત કરવામાં મનુષ્ય સ્વતંત્ર છે. જે તે યોજનામાં સફકાર આપે તો શાંતિમાં યોજના પરિપૂર્ણ થાય છે-જે મનુષ્ય યોજનાને સફકાર ન આપે, યોજના ન સમજે, મહાન અભ્યારીઓના અભિપ્રાયો બાજુએ મૂકે તો ધણાં દુઃખ અને કષ્ટ પછી યોજના ફળીજીત થાય છે પરિણામમાં ફેરફાર કરવાની સત્તા મનુષ્યમાં નથી. મનુષ્ય જલદી ગતિ આપી શકે અગર પરિણામમાં વિલપ નાંખી શકે. તેથી વિશેષ કાંઈ કરી શકે તેમ નથી.

(૯) ડા. બેસન્ટનું જીવન તદ્દન સાફ હતું. તેઓ શોકાહારી હતાં. તેમને પ્રમુખ તરીકે ઘણા મોટા પગાર મળી ચક્રતો હતા. અને તેમના શિષ્યોએ તેમને હજારોની રકમો ચરણે ધરી હતી. ઇંગ્લેંડમાંના તેમના અંગેક

આપણની આવક ૧૦ થી ૧૫ હજારની થતી હતી અને તેમનાં પુસ્તકોમાંથી હજારોની આવક હતી. છતાં અનેક સંસ્થાઓને અને વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવા તેમના અંગત ઉપયોગ માટે ભેટ આપેલી વીએ અને કિમતી સાડીઓ પણ અન્યને સહાય કરવા ખાનગી રીતે વેચી નાંખતાં અને ફેટલેક પ્રસંગે તે તેઓ સંધિમાં કપડાં પણ પહેરતાં હતાં. તેમના સંપર્કમાં આવનારને તે હમેશાં માતાશ્વ જ લાગતાં હતાં. અડ્યારના ટ્રેઝરે એક વખતે રકમો ઉચાપત કરી હતી અને અડ્યાર પેહીને દેવાણુ કાઢવા પ્રસંગ આવેલો, તે વખતે તમામ રકમ તેમણે પોતાના પદરમાંથી ભરી દીધી હતી. જેટલી ઉદારતાથી શોકો તેમને હજારોની રકમ ભેટ આપતાં, તેથી વધિક ઉદારતાથી તે તમામ રકમ જનસમૂહના કલ્યાણ માટે ખર્ચાં નાંખતાં.

(૧૦) તેઓ મદાન યોગિની હતાં. યોગના અભ્યાસની શરૂઆતમાં વિલાયત જતાં સ્ટીમર ઉપર પોતાનાં વાસણો પોતે માંજતાં હતાં. આ એક યુરોપીઅન ખાધને માટે પરીક્ષા હતી. તેમની અનેક શક્તિઓ હતી. તેમણે અને તેમના સહકાર્યકર્તા સી. ડબલ્યુ. લોડબીટરે યોગની શક્તિને લીધે Oculit Chemistry એ નામનું પુસ્તક ૧૬મી સદીમાં પ્રસિદ્ધ કરેલ હતું. તેમાં વિજ્ઞાની તરીકે તેમણે જે શોધો કરેલી તે શોધો ખરી હતી એમ હવેના વિજ્ઞાનીઓને કબુલ કરવું પડ્યું છે. કિંદ દેશમાં પડેલાં પાશ્વિમાત્મ પદ્ધતિનું હાલ વિજ્ઞાન છે તે નહોતું. સાબનો નહોતાં. તે છતાં કિંદની શોધો અનેક ક્ષેત્રોમાં ઘણી હતી. તે શક્ય હતું એવી આ Oculit Chemistry ઉપરથી આપણને પ્રતીતિ થાય છે.

આવાં વિષ્ણુ-આત્માનું સ્મરણ એ અરેખર આપણું કર્તવ્ય થઈ પડે છે.

ઉપનિષદોની અમર વાણી

ડૉ. બી. લક્ષ્મીનાથ

(લેખકનો આ લેખ અંગ્રેજીમાં મળ્યો છે. અને તેનો અનુવાદ આપવામાં આવે છે.)

ડૉ. એની બેસન્ટ-૨ નેમને આ ગ્રંથ સમર્પણ કરવામાં આવ્યો છે તેઓ ઉપનિષદોનાં ઉત્કટ પ્રેમી હતાં, એટલું જ નહિ પરંતુ તેમના ગૂઢાચોનાં તલરપશી અભ્યાસી પણ હતાં; તેથી જ કરીને કું, ડૉ. એની બેસન્ટના મહાન આત્માના-કે ને આત્માએ જનસેવા માટે સંપૂર્ણ સમર્પણ કયું છે તેમના-પ્રત્યેની હિંસા સાતની યાદગીરીના અવશેષ તરીકે તેમને પ્રિય એવા ઉપનિષદોના વિષય પરત્વેના મારા લેખ આપવો મજા અલ્પું. કેટલાયે વિદ્વાનોએ તેમના ગ્રંથોમાં ઔપનિષદિક તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં ઘણું ઘણું લખ્યું છે અને કહ્યું છે, તેઓએ બ્રહ્મ પરમાત્મા અને આત્મા, આત્માની અવસ્થાઓ પુનર્જન્મ, મોક્ષ, વિશ્વોત્પત્તિ, અધ્યાત્મ અને એવા બીજા કેટલાયે વિષયો ઉપર ગ્રંથોના ગ્રંથો લખ્યા છે. અને ઉપનિષદોનાં તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર ને કંઈ કહેવાયેલું છે તેવું પુનરાવર્તન કરવાની આવશ્યકતા મને જણાતી નથી. સમસ્ત માનવ જાત માટે કદાચ તેવું મહત્વ હોય પરંતુ આ જ્ઞાનને સામાજિક જીવન સાથે કેમ સીધા સંબંધ નથી; તેથી જ કરીને ઉપનિષદોના એવા ઉપદેશ તરફ કું મારું વક્તવ્ય કેન્દ્રિત કરીય કે જેવું માનવ જાત માટે નિરંતર મહત્વ હોય, અને ને એકમ, શાન્તિ કે કલ્યાણના શુદ્ધ સુન્દર અને ઉચ્ચત અસ્તિત્વ તરફ દોરે. ઉપનિષદોને દરેક પ્રતિ કંઈક મહત્વનું કહેવાયું છે, અને તેઓના ઉપદેશની ભાષા એવી મધુર, શુદ્ધ અને નિરંતર મહત્વની હોય છે કે કું તેને માત્ર ઉપનિષદોની જનંત અમરવાણી તરીકે જ કહીય.

ઉપનિષદો એ વેદોનો તત્ત્વજ્ઞાનનો વિભાગ છે. અને તેઓની સંખ્યા ૧૦૮ થી પણ વધુ છે. ભ્યારે મુખ્ય તો ૬૪ જ મહાયોગો

છે. અને ૧૬૫૬ સુધી ઉપનિષદો માત્ર બ્રાહ્મણ સમાજને માટે જ જણે હતાં પરંતુ સત્તરમી સદીમાં શાહજહાનના વડીલ પુત્ર અને મારી વારસદારા શીકોહે લખમણ ૫૦ નેટલા ઉપનિષદોનું જનારસના પંડિતોની મદદથી પરચિવન ભાષામાં ભાષાન્તર કયું. આ ભાષાન્તર પરથી અને ૧૮૦૧-૨ માં લેડીન ભાષામાં પણ અનુવાદો થયાં. જર્મનીના પ્રમાણુભૂત મણુતા તત્ત્વજ્ઞાની શોપેનહોર આ 'લેડીન ભાષાન્તરદ્વારા જ ઉપનિષદો તરફ આકર્ષાયા. જર્મનીના આ મહાન શીલસુર તેનાથી એટલો બધો મુગ્ધ થયો કે તેણે ઉપનિષદોની યશોજ્ઞાન કરતાં કહ્યું છે કે " તે (ઉપનિષદો) મારા જીવનના આરામપાઠ છે; મૃત્યુના દ્વિસાચારપ જનરો " તેની હિમાયતને લીધે જ ઉપનિષદોનો અભ્યાસ અને જ્ઞાન આખાયે યુરોપમાં અને દરીઆ-પારના બીજા દેશોમાં પ્રચાર પામ્યાં.

સામાન્ય રીતે એમ માનવામાં આવ્યું છે કે, ઉપનિષદો એવું ઐતીહિક સાહિત્ય છે કે જે હિન્દુસ્તાનને અને તેના પ્રાચીન ઋષિઓને ગૌરવાન્વિત કરે છે અને તેમનાં એવ્ય પવિત્ર શાન્તિમય અને ચિંતનાત્મક જીવનનું સૌને રમરણ કરાવે છે. ઉપનિષદોથી આગળ હિંદે કયું ન આપ્યું હોત તો પણ આ દેશે કેમપણ સમયના જનતા શુદ્ધિશાળાઓને દારવણી આપી હોત. ઉપનિષદોના આ શુભ શોધેનહોર, મેકસમુલર અને ધર્મસ્ટ્રોન્ગેની યુરોપની મહાન આધારભૂત વિભૂતિઓને પણ અસર કરવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યો નથી. હિન્દુસ્તાન બદારનાઓ પણ આ મહાન ઉપનિષદોની અસર નીચે આવ્યા હોય કે નહિ હતાં આપણા દેશે તો તેમને હંમેશા ગૌરવમયુ' ઉચ્ચ સ્થાન આપ્યું છે.

સિદ્ધાન્તોના બધાજ સંપ્રદાયો અને ખાસ કરીને વેદાન્તની પેઠા સંપ્રદાયિક સાખાઓએ પોતાના મતો અને સિદ્ધાન્તો મોટાભાજે સંપૂર્ણતઃ ઉપનિષદોમાંથી જ લીધા છે. વાસ્તવિક રીતે વધારે નહીં તો દશ મુખ્ય ઉપનિષદો ઉપર ખાસ ભાષ્ય રજુ કર્યા સિવાય કોઈપણ મતને મંપ્રદાય કહી શકાય નહિ. આ રીતે ઉપનિષદોની ઉપયોગીતા અને મહત્વ ભારતીય વિચાર-જીવનમાં પરમ સ્થાન ભોળવે છે.

સધના હોદ્દા ઉપનિષદો વાંચી અને સમજી શકે છે. પરંતુ જુદા જુદા માણસો તેમના માનસવિકાસ પ્રમાણે જુદો જુદો રીતે સમજે છે. એક જ વ્યક્તિ જીવનના જુદા જુદા સમયે વાંચશે છતાંયે એક જ રીતનો અર્થ તેને રુટ વરો નહીં. દરેક વખતે ગુરૂ પાસે અથવા એકલા વાંચતી વખતે ઉપનિષદો નવીન રસ્ય તથા તાજું જ્ઞાન આપે છે. વળી એ જોઈએ કે પ્રવૃત્તિમય ધીર્ય ચહેરામાં વંચતાં, ઉપનિષદો અમુક જાતના સંસ્કાર આપે છે; પરંતુ કોઈ જામડામાં કે રેકરી જેવા જ્ઞાન્ત સ્થાને જ્યારે વચાપ સારે તેના સંસ્કાર જોઈ અરપજતાવાળા હોય છે. આવી પ્રતીતિઓથી આપણે કહી શકીએ કે ઉપનિષદો એ માનવશુદ્ધિનું દેવી પ્રેરણાવાળું મહાન સર્જન છે. અને તેથી જ તે પ્રચરિત અપૌરુષેય વાદ્યમયને વિભાગ બજાવે છે. ભાષા ધણી સરળ હોવા છતાં ઉપનિષદોને સંપૂર્ણ રીતે સમજવા-ગ્રહણપાથી પણ સમજવા-એ કુષ્કર છે. ધણા મહાન આચાર્યોએ આ અનંત પ્રથો ઉપર ભાષ્યો રચ્યા છે પરંતુ મૂળ લખાણોનો અર્થો-રચ કરવામાં તેઓ એકસરખી રીતે બિન્ન મત ધરા છે. દરેક પાઠને તેઓ જુદી જુદી રીતે સમજ્યા છે. વસ્તુરિતિ એમ બજાય છે કે, ઉપનિષદોની કાંડિકાઓમાં સંપ્રદાહિત કરેલું જ્ઞાન કોઈપણ પણ પુરેપુરું મેળવી શકાયું નથી.

અલ્પવિષયક પરમ સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવા જીવનોપર્ણત આધ્યાત્મિક તપશ્ચર્યા કરતા ઋષિઓએ જ ઉપનિષદો રચેલાં હોવાં જોઈએ. આ ઋષિઓ પોતાના આજીવન અનુભવો અને તેની નિષ્પત્તિનો સંપ્રદ, થોડાક શ્લોકોમાં માનવશક્તિથી અને તેટલા સંક્ષેપમાં જગત માટે કરતા મયા છે. કે જેથી આજીવન તપશ્ચર્યાના પરિપાક રૂપ પ્રાપ્ત કરેલો એ અણુમૂલો અનુભવ તેમની પ્રજા ગુમાવી ન બેસે. આ જ કારણને લીધે, ઉપનિષદોની કાંડિકાઓમાં યુગયુગના મનુષ્યોની આધ્યાત્મિક જરૂરીયાતોને અનુરૂપ આધ્યાત્મિક જ્ઞાન વડાવી શકે એવી વિશિષ્ટ શક્તિ રહેલી હોવાનું બજાય છે.

ઉપનિષદોના પાઠો પૈકી એક અદ્વૈતનું અસરકારક અને જીવનની નૈતિક બાજુ રજુ કરતો ત્રણ 'દ્વાર' વાળો પાઠ છે અને તે છે દમ, દાન, અને દયા. આ ત્રણ 'દ્વાર' સમાજની નીતિ અને ચારિત્ર્યના નિષ્કોણે એવું પરિપૂર્ણ બંધાણ આપે છે કે તેમાં જીવેલા ચારિત્ર્યના આદર્શોનો, પ્રજાને સુંદર જીવન જીવવું હશે તો, સમસ્ત જમતે તેનો સ્વીકાર કરવો પડશે. મનુષ્યની અંદર રહેલી પાશવતાનો આવિષ્કાર ફુલીયાતી શક્તિને જોખમાવામાં કેવો ભયંકર ભાગ ભજવે છે તેનું જેમને જ્ઞાન નથી, તેઓને આ ત્રણ દ્વાર જરૂરી દોરવણી આપી શકશે. ઉપનિષદોનાં વિધિ-વાક્યો પાઠકાર કહે છે: " જો તમારે કુદરતના નિયમના સદ્કારમાં રહેવું હોય તો દમ, દાન અને દયા એ ત્રણ ગુણ કેળવો. તમારા આત્માનો ઉદ્ધાર કરો; અને તેને આધ્યાત્મસંસ્કાર માટે દમ એટલે આત્મસંયમ, દાન એટલે આત્મસમર્પણ અને દયા એટલે કલ્પણકારી કૃપાનો આત્મ-એ ત્રણ વડે અધિકારી બનવો. ઉપનિષદો અણીશુદ્ધ ભાષામાં જાહેર કરે

છે કે, જગતમાં ત્રણ પ્રકારનાં મનુષ્યો હોય છે. દેવ, અસુર અને મનુષ્યોઃ મનુષ્યોમાં જેઓ સ્વભાવથી ધર્મસ્થ તત્ત્વવાળા હોય છે, અને કામનાઓ કે તૃષ્ણાઓ વડે કરીને આમતેમ એલા ખાય છે તેઓ માનવોમાં દેવ જાતીનાં છે. ધાનકી માથુસો કે જેઓ કાંધને આધીન હોય છે તેઓ માથુસોમાં અસુરો છે. અને જે તકડંચી કરનારાં અને લોભવૃત્તિનાં હોય છે તેઓ મનુષ્યોમાં મનુષ્યો છે સંસ્કાર, જીવન, પરિવેષન અને શિક્ષણ વગેરે બીજાં તત્ત્વોએ, મનુષ્યોને કામ, ક્રોધ, અને લોભના ત્રણ મહાશત્રુઓને નાશ કરવા માટે ત્રણ સદ્ગુણોને ડાળવવા તરફ દોરવા જોઈએ. ઉપનિષદો જ્યાં જ સ્ત્રીપુરુષોને અપવાદ સિવાય ઉપદેશ પાઠવે છે. તેઓ તેમને સંપત્તિ તૃષ્ણાને, આત્મ-સમર્પણથી લોભને અને કલ્યાણકારી કૃપાથી કાંધને જીતવા કહે છે.

શું આ પ્રાચીન જ્ઞાનસંપત્તિ વર્તમાન યુગ અને ભવિષ્યના યુગમાં ધસાઈ જશે ? હવે ઉપનિષદોની જે ત્રણ ચિરંજીવ પંક્તિઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનના શીલ અને હેતુનું આલેખન કરે છે તે આત્મોદ્ધારક અને સર્વાવિદિત પંક્તિઓ આ રહી—

અસત્તો મા સદ્ગમય, તમસો મા જ્યોતિર્ગમય, મૃત્યોર્મામૃતંગમય ।

અસત્યમાંથી મને સત્ય તરફ, જિજ્ઞાસકારમાંથી મને પરમ તેજ તરફ, અને મૃત્યુમાંથી મને અમૃતત્વ તરફ લઈ જા. આ ત્રણે પંક્તિઓનું સત્ય કાળાંતરે પણ સત્ય જ રહેશે અને અનંત ધ્વજાગ્રાન માટે તે પ્રકાશવાહક બનશે. જગતનાં જ્યાં જ પરમ સત્યો સહેલાં અને સાદાં જ હોય છે. પરંતુ આ ત્રણે પંક્તિઓમાં સાદાઈ છતાં ભવ્યતા છે. સમય જ આ જ્ઞાનનું સાતત્ય પૂરવાર કરશે—કે જે સત્તાન વિતંગવાદ,

એન્સાઇક્લોપીડીયા (પુસ્તકજ્ઞાન) અને વર્તમાન-પત્રોમાંના કહેવાતા જ્ઞાનથી વિપરીત છે. અંતમાં છું એક બીજો નાનો શ્લોક મૂકીશ કે જેણે મારું મન ઢરી લીધું છે અને તે આ શ્લોક છે.

ૐ મદ્રં કર્ણેભિઃ શ્રુણુયામ દેવાઃ

મદ્રં પદ્યેમાક્ષમિર્યજ્ઞાઃ ।

સ્તિરૈરૈરૈઃ સ્વષ્ટુવાંસસ્તનૂમિ-

ર્વ્યશોમ દેવહિતં યદાહુઃ ॥

આ શ્લોકમાં મારી સમજ પ્રમાણે સર્વને કલ્યાણકારી એવા સામાજિક ગુણોના ઉપદેશ કરવામાં આવેલો છેઃ એટલું જ નહિ પરંતુ દરેક સુસંસ્કારી સમાજને માટે તે ગુણો આવશ્યક જરૂરીઆતના છે. તેમાં દેવો તે અન્ય કોઈ નહિ પણ માથુસો જ છે.

આ એક સામાન્ય માનવનું (Commonman) સામૂહિક માનવ (Collective) અર્થવા તે અનંત ધ્વજના સમાસરૂપ માનવ-તાના દેવોપ્રતિનું સંબોધન છે. અત્રે એક સામાન્ય મનુષ્ય માનવતાના દેવોને (Gods of Humanity) પ્રાર્થે છે કે " હે દેવો, જે કલ્યાણકર હોય તે જ અમને અમારા જ્ઞાનથી સાંભળવા દો. અમે સુદૃઢ અંગો વડે આપને અમારી પ્રાર્થનાઓ રજૂ કરીએ અને ન્યાં સુધી અમારો મત્સંદેહ રહે ત્યાં સુધી અમે દેવહિતનાં કાર્યો કરીએ. "

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ધણા સુંદર અને ઉપદેશાત્મક શ્લોકો મેં વાંચ્યા છે પરંતુ આના જેવા ભાગ્યે જ જોવા હશે. આ ઔપનિષદિક જ્ઞાન અને સંસ્કારનો અર્થ છે. એક વખત એ જનકકલ્યાણ માટેનો ઉપદેશ હતો. આપણે કંઈ પણ ખરામ, અધમ કે કુસ્તિત જેવું જોઈએ નહિ, કારણ કે તે આપણા સર્વમાં રહેતી સુદૃઢ દેવી અધ્યાત્મ-સક્રિત અર્થવા તે આત્મા હોય ધણી જ વિધાતક વિવશ્ય અસર કરે છે. તેથી જ કરીને જે અકલ્યાણકર હોય તે આપણે જોવું જોઈએ નહિ. કોઈ પણ મુમુક્ષુ તેના

બંધુઓ પાસે માંગી લે છે કે, જે જે અમદ છે તે તે તેની આંખોથી તે જુએ નહિ. આપણાં બાંધવોને તેમની પ્રસન્નતા માટે પ્રાર્થના સારું પણ ધરીરની સુદૃઢતા અને સ્વાસ્થ્યની અપેક્ષા રહે છે. જનસમૂહના કલ્યાણ માટે અને લોકસંમુદાયે ઉમદા લોક મળે એટલા માટે જ જીંદગી છે. તે સિવાય જીંદગી જીવવા લાયક નથી જ. ભયારે આ શાન, હિંદુસ્તાનની ચાર દિવાલોની બહાર જમતના સામાજિક જીવનને ઠાક છે તેના કરતાં પણ વધુ દૈનિક્યમાન બનાવવા પ્રયાસ કરશે, એ દિન ક્યારે આવશે !

આપ સર્વને મારી નમ્ર વિનંતિ છે કે, ઉપનિષદોથી પવિત્ર શ્રેણી આત્મોદ્ધારક વાણી તરફ તમો સર્વ ધ્યાન આપો. આ વાણી જીવન અને શક્તિથી જ સુરે છે. અને જે પશ્ચંદ કરેલા શ્રેણીનું આવર્તન કરવામાં આવે તો-મન સ્થિર કે કોઈ પણ બીજી દિશામાં પ્રવૃત્ત-હોય તો પણ તેઓ જીદી જીદી રીતે ભેગની શક્તિ અને અર્થ સુદૃઢ કરશે તથા ધરીર અને મન ઉપર તેમની ખૂબ જ શાન્તિપ્રદ અસર કરશે. મારે માગે જ, જે કહેવાની જરૂર છે કે, સમાજનું

અને વ્યક્તિઓનું જીવન ઉન્નત, શુદ્ધ અને સુધર બનાવવામાં ઉપનિષદોના સિદ્ધાન્તો જ માત્ર બળવે છે. જેમ જેમ અતિશોભથી, દુર્ગુણોથી અને કલ્પ મારેની તલન લાપરવાહીથી સમાજ સડતો જાય તેમ તેમ ઉપનિષદોનું અધ્યયન, ઋષિઓના દૈનિક આદેશવચનો, ગુરુઓના ચિરંતન ઉપદેશ અને ઉપનિષદોની અમર વાણીની મનુષ્યને વધારે ઉપયોગીતા બજાય. કારણ તેનાથી તે પોતે તથા પોતાના આજુબાજુના સમાજને સુખી બનાવે. આ નાનો લેખ સમાપ્ત કરતા પહેલાં શુદ્ધ ઉપનિષદની પદ્ધતિ પ્રમાણે ગુરુ તરફથી શિષ્યોને અપાતા ચિરંજીવ ઉપદેશને સાંભળો !

ॐ સત્યં વદ । ધર્મં ધર । માતૃદેવો મય ।
પિતૃદેવો મય । અતિથિદેવો મય ।
યાનિ અસ્માકં સુચરિતાનિ તાનિ
સ્વયોપાસ્યાનિ નો હ્તરાણિ ।

ॐ સ્વસ્તિ ॥

સત્ય બોલો, ધર્મનું આચરણ કરો, માતાને, પિતાને અને અતિથિને દેવ મણે. અમારાં સદાચોને જ અનુસરો; બીજાં નહિ. તમારું કલ્યાણ થાઓ.

શ્રીઓસોદ્ધી સમાજના ત્રણ ઉચ્ચ હેતુઓ

- (૧) જ્ઞાતિ, જાતિ, રંગ, કેશન વચ્ચેનાં બેદર્યી પર રહી, માનવતાના વિશ્વબંધુત્વનું નેત્ર રચવું.
- (૨) ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના દુલ્લભામક અભ્યાસને પ્રોત્સાહન આપવું.
- (૩) મનુષ્યમાં રહેલી ગુપ્ત શક્તિઓ, તથા કુદરતના નહિ સમગ્રયેના સિદ્ધાન્તોનું સંશોધન કરવું.

એની બેસન્ટ (નાટિકા)

શ્રી આકૃષ્ણાસ દ્વારકાદાસ વામજીરા

પ્રવેશ ૧ લો

[દીપમાળાપુક્ત હિંદના નકશા મધ્યે
દારતમાતાની બેઠક છે એક બાળુ મીઠીસ
બેસન્ટ અને બીજી બાળુ આધીજ હમા છે.
બન્નેની સાથે પારસી, ખ્રિસ્તિ, બુદ્ધિસ્ટ, શીખ,
મુસ્લીમ, હિન્દુ, ગુજરાતી, જૈન, અને મદારામ્ની-
અન બહેનો યોગ્ય યોગાક્રમા તથા પૂજારીની,
ફત્ત, દાર, મરાઠા, દીના, આરતી, શલર, રાંજ,
વગેરે હાથમાં લઈ નેપથ્યમાંથી ગવાતા 'જનમજ્ઞ'
મન-અધિનાયક રે' ના મીતને સાંભળતાં આન-
મઅ વંદનની સ્થિતિમાં હતાં છે.]

પ્રવેશ ૨ લો

[૧૬ મી સદીના પુરોપના નહેર જીવનની
રંમભૂમિ ઉપર નારિતક વાદનો રચાયક ચાર્લ્સ
બ્રેડેલા બહુ લબ્ય પુરુષ તરીકે નામના મેળવી
મથા છે. ખરીબાના વારસદાર તરીકે બ્રેડેલાનું
કામ એ પખતે વિરોધ ગણાવું. નાતિવાદના
પ્રચારક તરીકે અજમદશ ગણાતા એ વિચિત્ર
પુરુષ સાથે મીઠીસ બેસન્ટ બાર વર્ષ નોંધ-
પાત્ર કાચું ક્યું છે. જાણે એ મીઠીસ બેસન્ટ
બ્રેડેલા પાસે એક નવિન વાત કહે છે.]

પાર્સો : એની બેસન્ટ અને ચાર્લ્સ બ્રેડેલા

[બન્ને પુરુષ ૫૧ વર્ષનાં]

વાંચ છે. બન્નેજમાં યાજ છે. હમા થતાં

થતાં એની બેસન્ટ બ્રેડેલા સામે જુએ છે]

એની બેસન્ટ : બ્રેડેલા, મને નવું દર્શન થયું.

બ્રેડેલા : (અભયમી બતાવી) દર્શન ?

એની : હા, દિવ્ય દર્શન, ઇશ્વરની કલાનું.

બ્રેડેલા : ઇશ્વરની કલાનું...? બોહો-હો

બાઈ બહુ નવું સોધી આવ્યાં ?

[બ્રેડેલા હસે છે.]

એની : બ્રેડેલા, હસવાની વાત નથી. હું

જાણે પૂર્ણ મંજીરતાથી કહું છું કે

હું એથીજમને-નિરીશ્વરવાદને, તમારા

એ મીઠનને માન આપતી રહીશ. પણ

મને કુદરતનું, પ્રભુનું ભવ્ય દર્શન થયું
ભવ્ય છે. હું જે કંઈ જોઈ છું એનું વર્ણન
કરવાને મારી પાસે પુરતા થઈ જાય નથી.

બ્રેડેલા : પણ તું મને કહે તો ખરી કે
તારો ઇશ્વર કેવો છે ? ક્યાં છે ? શું
કરે છે ?

એની : બ્રેડેલા ! બ્રેડેલા ! ! મને જે ન
પૂછો. ઇશ્વરના વર્ણન કરવાની શક્તિ જે
દિવસે મને પ્રાપ્ત થશે તે દિવસે હું જે
જણા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપીશ. પણ એ
મદાન શક્તિ વિષે વર્ણન કરવા કરતાં
એ શક્તિ શું છે એનો મારો ખ્યાલ
આવે છે. આવો બેસો-સાંતિથી સાંભળો.
ઇશ્વરે પોતે પોતાની ભોગબાધુ મને આ
રીતે આપી છે

[નેપથ્યમાંથી સંભળાય છે.]

ગીત નં. ૨

સર્વ ભજે મને સહુને હું ભજતો,

રાય ને રંકનો લેલ ના ધરતો,

સહુની સંગાથે ને સર્વથી છેટો,

સહુથી થાયે મારો અંતમાં લેટો.

પૃથ્વી આકાશ ને હુંજરા વાટે,

ભીડી ખીણોમાં ને પહાડોના ધાટે,

રેતીના રણમાં ને નદીઓને નાળે,

જુદી જુદી રીતે મુજને સૌ ભાળે.

સરવર ઝરણે ને બાઝ જગીચે,

રાજમંદિરે ને હુંપડી નીચે,

જળમાં સ્વળમાં ને અણુએ અણુમાં,

નિત્ય વસી રહું કણના ચે કણમાં.

પંખીને હલરવ ને-પુષ્પ સુવાસે,

સૂર્યને કિરણ ને ચંદ્ર પ્રકાશે,

સાગરને જાળે ને વાયુની લહેરે,

સહુમાં રહી મુજ શક્તિઓ પ્રેરે.

દિવ્યોના કાવ્યે ને લેખકના લેખે,

વક્તાની વાણીમાં મુજને ઠા પેખે;

ભકતને ભજને ને ગાયત્રી ગાણે,
સહુમાં રહું હું સરખે પ્રમાણે.
પ્રદા પ્રદાંડની સંકલના હું છું,
સર્વ છે સુખમાં ને સહુમાંએ હું છું,
સહુથી હું પહેલો ને સર્વથી છેલ્લો,
સહુથી જુદો વળી સહુમાં રહેલો.

[બ્રહ્મા બોલે યાય છે.]

બ્રહ્મા : એની ! એની !! આ હું શું
સાંભળું છું. તને આ બધી વાતો
ક્યાંથી જાણી.

એની : તમારા સહવાસથી, તમારા શ્રવણથી.

બ્રહ્મા : હું એથીર, અને પાદરીઓ
નાસ્તિક અણે, મારો જૂતા વિચાર-
વાળાઓ બહિષ્કાર કરે, અને આસ્તિકો
મારવાની ધમકીઓ આપે, એના મારા
જેવા પાસેથી તું હમ્વર વિષે કંઈ શીખે
એમ મેં પણ માની ચકે ?

એની : આત્મ, તારા બાર બાર વર્ષના
સહવાસથી હું જોઈ ચકા છું કે હમ્વર
છે જ નહીં એવું એથીરમર્મા મેં ક્યાંય
જોયું નથી. એથીર તો એટલું જ કહે
છે કે " હમ્વર વિષે હું કંઈ જ જાણતો
નથી. એથી કરીને એમાં માનતો નથી "

બ્રહ્મા : તારે તું હમ્વર વિષે હવે કંઈ જ
જાણે છે એમ તને લાગે છે ?

એની : જરૂર.

બ્રહ્મા : એની, તારામાં આ ફેરફાર
ક્યાંથી થયો ?

એની : તમે મોડમ બેવેટરજીને તો પીછા-
જુતા જ દેશો.

બ્રહ્મા : હા. એ જાડુગરણી તને મળ્યા
મધ્ય કે ?

એની : એને જાડુગરણી ના કહો. એને તો
માનવી અને હમ્વર વિષેના ગૂઢ સિદ્ધાંતો
સમજનાર મહાસાગર કહેશે.

બ્રહ્મા : એની, તને એ ઘેસછા ક્યાંથી
લાગ્યું પડી ?

એની : આત્મ, આપણે મિત્રો છીએ અને
છેલ્લા શ્વાસ સુધી મિત્રો રહીશું. તમે
મારા શ્રવણના સાચા માર્ગદર્શક છો.
પણ શુરુ તો અને મોડમ બેવેટરજીમાં જ
પ્રાપ્ત થાય છે.

બ્રહ્મા : બેવેટરજી તારી શુરુ ! !

એની : હા બ્રહ્મા, બેવેટરજી મારી શુરુ-
એણે મને વાચન, અભ્યાસ અને મનના
માર્ગ બતાવ્યા છે. અને આજથી હું
તમારાથી જુદી પડું છું.

બ્રહ્મા : એટલે ?

એની : હું એથીર મટી હમ્વરને આજ-
બવા-જેવાના માર્ગ ઉપર જઈ રહી છું.

બ્રહ્મા : એની એની, આ હું શું સાંભળું છું.

એની : સાચી હકીકત તમે સાંભળી રહ્યા
છો. આપણે મિત્રો તરીકે એકબીજાને
જરૂર માન આપીશું, બીપયોગમાં આવીશું,
પણ હવે મારો માર્ગ જુદો છે અને
તમારો માર્ગ જુદો છે.

બ્રહ્મા : એની, મેં તારી પાસેથી આવી
આશા નહોતી રાખી. હું તો માનતો
હતા કે તારા જેવી સમર્થ સાથીદારની
મદદથી હું એથીરમર્મા ફેલાવો આપ્યા
જગતમાં કરીશ.

એની : બ્રહ્મા ! પ્રભુની એ ઇચ્છા લાભતી
નથી.

બ્રહ્મા : જસ, જસ, એની, હવે તારી
પાસેથી તારા એ કસ્પિત પ્રભુની કસ્પિત
વાતો હું સાંભળવા માંનતો નથી.

એની : એટલા માટે જ હું આજે તમને
કહેવા આવી છું કે આજથી આપણા
રાહ ન્યારા છે.

બ્રહ્મા : ત્યારે એની, શું તું ખરેખર જરૂર ?

એની : એમાં હવે ચંકાને જરાપણ રથાન
નથી.

બ્રહ્મા : એની, એની, (બ્રહ્મા મળગણે)

અહીં જાય છે) 'શું કહું ?' બાર વર્ષમાં એથીઝમને તેં જોડેલો વેગ આપ્યો છે એટલેા હું મારી આખી જીંદગીમાં પણ આપી ન શકત. તારી શક્તિ અમાધ છે, તારી માનવજાતની સેવા કરવાની ધમશ અદ્વિનીય છે, તારી જીમ અને કલમ જગતમાં અજોડ છે, એની, એની, તું જ્યાં જમ્મશ ત્યાં અપ્રરધાને હોમ્મશ; તું જીવનના જે ક્ષેત્રમાં જોડામ્મશ તે ક્ષેત્ર ઉજ્જીતું બનશે, એની ! એની ! ! શું તું મને છોડી જશે ?

[પડેલો પડે છે]

પ્રવેશ ૩ જો

પાત્રો : બેસન્ટ અને બેવેલ્ટરફી.

[ઇશ્વરવાદ અને નિરીશ્વરવાદની વિચારણાનાં પુણીમાં અટવાતાં અટવાતાં નવું દર્શન કરી મહાન બ્રેડલોની સદાધ્યાયી એનીબેસન્ટ ધિયો-સોફી તરફ ખેંચાય છે. 'સીક્રેટ ડોક્ટ્રીન્સ' ના મેડમ બેવેલ્ટરફીનાં પુસ્તકો, જગતના એ રખતના ૧૦ મી સદીના મહાન પત્રકાર વિલિયમ ટી સ્ટેડ મીસીસ બેસન્ટને પોતાના પત્રમાં રિજ્યુ માટે આપે છે. પુસ્તકોની સમાલોચના લેતાં લેતાં બેસન્ટને નવું દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે. અને બ્રેડલોથી છટી પદ્મ ધિયોસોફીકલ સોસાયટી માં જોડાય છે. અને તુરત સોસાયટીના મહાન સ્થાપક મેડમ બેવેલ્ટરફીને મળવા જાય છે.]

સ્થળ : મેડમ બેવેલ્ટરફીનું મકાન

[એની બેસન્ટ આવીને બેસે છે.

ઝેલવામાં અંદરના ઝોરડામાંથી બેવેલ્ટરફી હસતાં હસતાં આવે છે.]

બેલે : ઓ હો ! મીસીસ બેસન્ટ તમે છો ?

કેમ છો ? આવો આવો બેસો.

[મીસીસ બેસન્ટ ધૂંટણીએ પદ્મ બેવેલ્ટરફીને નમસ્કાર કરે છે.]

બેલે : કેમ તમે સોસાયટીમાં દાખલ થયાં ?

બેસન્ટ : જી, હા.

બેલે : તમે બધું સાહિત્ય વાંચ્યું ?

બેસન્ટ : મેં મારાથી બનતું બધું વાંચ્યું છે અને સમજવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

બેલે : એની, તારા જેવા ઉત્તમ આત્માને બધું સહેલું જ હોય, તારા મત જન્મો જ કહે છે કે તું ભવિષ્યમાં મહાન થવાને જ સર્ગપત્રી છે. કમયોગની ચાખડીએ ચડી તું હજારો જીવાત્માઓને વિકાસક્રમમાં જરૂર આમળ લાઇ જમ્મશ.

બેસન્ટ : આપની એ મહત્તી મુબેચ્છાઓ માટે આભાર. પણ એક માગણી કરું ?

બેલે : માગણી ? શેની માગણી ? તું જોમ્મએ છે ?

એની : આપ, આપ મારા ગુરુ થશો ?

બેલે : ગુરુ ?

એની : હા, અને મને આપની શિષ્યા તરીકે સ્વીકારશો ?

બેલે : (મળખળે સાહે હાથોશ્ચુ સહિત)

એની, એની, તું એક મહાન ઓ છે,

મારા ગુરુના આશીર્વાદ તારા ઉપર ઉતરે.

એની : મધ કાલ મુધી કું જડવાહી, હતી.

આજે મારામાં ચેતનની ચિનગારી જાગે છે, અને તું આજના દિવસને મારા

સુમાગ્યનો દિવસ મળ્યું છું.

બેલે : એની, તારો જન્મ જ પરોપકારને

કાળે છે. તું સોસાયટીનું સાહિત્ય

વાંચજો, વિચારજો, મનન કરજો અને

અભ્યાસ કરી તારી પોતાની દબે જમ્મત

સમક્ષ મુકજો.

એની : આપણા ગુરુદેવના આશીર્વાદ.

બેલે : દિકરી, મારા અને મારા ગુરુદેવના

આશીર્વાદ તારા પર છે જ. તારું

કાર્યક્ષેત્ર ભારતવર્ષમાં છે. લાં જાગે,

તેમંતું તત્ત્વજ્ઞાન તારામાં અજાજ પ્રમા

જગાડશે. અને એ તેજવડે જમ્મતમાં તું

વિશ્વખંધુતની ભાવનાની દીપિકા આ

જગતને અગ્નિજ્વે પ્રમટાવજો. ભારતવર્ષ

એ પ્રાચીન પુરાણો દેશ છે. જગતના તત્ત્વજ્ઞાનનો મૂળ ગરો દિંદમાં છે. હિંદુ જ જગતને આમણે તત્ત્વજ્ઞાનની પરખ માંડી છે. મહાન વિચારો, મહાન પ્રચારો, મહાન સાધુસંતો, મહાન આત્માઓ સહુએ ભારતવર્ષમાંથી જ પ્રેરણા લીધી છે. ભારતે ભૂતકાળમાં જગતને તત્ત્વજ્ઞાનથી પોષ્યું અને ભવિષ્યમાં પણ ભારત જ માનવજાતને પોષશે. સુદેવ તને એ કાર્યમાં પ્રેરણા આપે અને તું ભારતવર્ષની બધી બ્રહ્મજ્ઞાનોમાંની એક વહનીય વિભૂતિ બને, એવા ભાર આશીર્વાદ છે.

[એના મુંદળીએ બેવડાજાના અણુમાં પડે છે. બેવડાજા એ દાથ લીંઘા કરી આશીર્વાદ આપે છે]

[પડે પડે છે]

અવેશ થયો

શ્રેણી : કાશી સેતુ દિંદુ કાશીજીને બગીચો.

પાત્રો : મીસીસ બેસન્ટ, એક કુમાર અને એક કુમારી.

[હોલેન્ડની ધરતી પર પોતાના શુક્ર ગ્રહમ બેવડાજા સાથે અવેશવિષ સેવા કરી, આસીસ બેસન્ટ દિંદ આવે છે. દિંદમાં આવી સહુથી પહેલો શિક્ષણનો પ્રશ્ન પોતાના હાથમાં લે છે અને ઠાઠરા ઠાઠરીએને નીતિધર્મના શિક્ષણ સાથે આયોજાવના અને આયોજનકાર મળે એ દ્રષ્ટિએ ભાગીરથી ગંગાને વડે પુરાણી કાશીપુરીમાં શિક્ષણની એક સહશિક્ષણની-સરેયા સ્થાપે છે. પોતાના શુક્રની આજ્ઞા મુજબ અવધાસ અને મનન સાથે વધ અને ત્વાગની ન્યેત્ર જગાવવી જગતની આ મહાન બ્રહ્મ દર્શનાના નિવમ મુજબ ધ્યાનમાં છે. એ વખતે શિક્ષણ સેવા કુમાર અને કુમારી આ યોગિની બેસન્ટ ક્રેયા વિષે નૃત્ય દ્વારા પોતાના દિલની ભાવના અર્પણ કરે છે.]

[નેપથ્યમાં ગાય છે અને જગમમ પર કુમાર, જેના હાથમાં

આરતી છે અને કુમારી, જેના હાથમાં મૂવદાની છે. એ નૃત્ય સાથે ગવાર્તા બીતાવા ભાવ લીધે છે.]

[વાણી સહિત ગીત ગાય છે અને નૃત્ય ચાલે છે.]

[નેપથ્યમાં]

ગીત ૩૩

જ્યજ્ય જ્ય બીસેન્ટ માતા,
તુજ શુભની ગણના કરતાં
વફાદારી ને સત્ય સ્નેહના,
શાંતિ સહિત અરણાં અરતાં

x x x

દયા ધર્મની દેવી માતા,
વિશ્વ વિષે તું છો વિખ્યાત
અમર રહો જગમાં જયવંતાં,
કર્મ યોગિની બીસેન્ટ માતા

x x x

જગ આનંદી વસંત ઋતુનાં,
ફૂલડાં અર્પે જેમ મુવાસ
જ્ઞાનભક્તિ ને કર્મમાર્ગનાં,
કુસુમો બીધ્યાં છે તુજ પાસ.

x x x

તુજ કુંજમાં ભાતૃભાવની,
મુવાસ પ્રસરે દિન ને રાત
અમર રહો જગમાં જયવંતાં,
કર્મયોગિની બીસેન્ટ માતા.

x x x

એક ચક્ષુમાં સ્નેહ અને,
છે ધર્મ બીજ ચક્ષુ જ વિષે
જગસેવાનો મહામંત્ર તું,
રસનાથી રટવી જ દિલે

x x x

ત્યાં ત્યાં જોઈએ ત્યાં તું કરતી,
પ્રભુલીલાની ફૂડી વાત,
અમર રહો જગમાં જયવંતાં,
કર્મયોગિની બીસેન્ટ માતા.

[નૃત્ય ભરે છે અને પડે પડે છે.]

(કમ્પઝ :)

કેળવણી અને કલા વિષે ડૉ. બેસન્ટ

શ્રી. ઇન્દુભત્રિ મહિતા

ડૉ. બેસન્ટ એક મદ્રાસ વિદ્યુતિ હતા. તેમણે અનેક ક્ષેત્રોમાં પોતાની વિશિષ્ટ ભાત પાડી છે. ધર્મ, રાજકારણ, કેળવણી, સ્કાઉટીંગ, યોગ વિગેરે વિષયો ઉપર તેમણે વિપુલ સાહિત્ય અર્પુ છે. તેમના કાર્યની સમીક્ષા કરવી એ તો એક વામણે વિરાટનું દર્શન કરાવવાની ધૃષ્ટતા કર્યા બરાબર છે. બિંદુ જેવા આપણે એ સિંધુની કબળા શી રીતે કરી શકીએ? અંગ્રેજ કવિ લોંગ-ફોર્સેએ લખ્યું છે કે “પ્રભુના નમસ્કાર મદ્રાસ પુરુષ એકલ મિનારાની જેમ ઊભો હોય છે.” ડૉ. બેસન્ટ માટે પણ તેમજ હતું. તેઓએ નીરરતાનો ગ્રથ જ્ઞતાવીને નેતાગીરી દીપાવી હતી. જે પ્રજાએ તેમને કહે વધાવ્યા હતા અને હર્ષભરે તેમની ગાડી ખેંચી હતી તે પ્રજાએ તેમને પથરા પણ માપી હતાં. છતાં બને પરિસ્થિતિમાં તેમણે કલા-કેળવણીનું સમતોલપણ જળવ્યું હતું. તેઓ તો એક જીવતાં એન્સાઇક્લોપીડીયા હતાં.

મીધીજીએ તેમના માટે કહ્યું છે કે “She has built a bridge between politics and religion Suotni withol religion” આ લેખમાં તેમના કેળવણી અને કલા વિષેના વિચારો ટૂંકમાં હું રજુ કરવા યત્ન કરીય.

ડૉ. બેસન્ટ કેળવણી વિષે લખે છે કે “કેળવણી એ બહારથી બાળકમાં ઠાંસવાની વસ્તુ નથી પણ બાળકની અંદરથી કાઢવાની વસ્તુ છે.” હાલની કેળવણી બાળકના મગજમાં માહિતીઓ ખડકયા કરે છે કેણુ જાણે બાળક એ એક ખાલી ટોપલી ન હોય અને એ માહિતીઓ માછી પરીક્ષા સમયે બાળકો પાસેથી બહાર ફાલવવામાં આવે છે.

“બાળકોમાં રહેલાં શુભ તત્ત્વોને પુષ્ટ કરવા અને ખરાબ તત્ત્વોને શૂંએ મારવા એ કેળવણીનો હેતુ છે.” બાળકમાં દેખાતા સારાં કે મારાં તત્ત્વો પૂર્વે તેમને બોરાક મળવાથી બહાર આવે છે. અત્યારના કેળવણીકારો તેના કારણે શોધવા બાળક કયા વાતાવરણમાં ઊછર્યો છે, બાળકના માબાપ કેવા છે- તેની તપાસ કરે છે. બાળકનો ઉછેર અને આતુર્વાશિક સંસ્કાર બાળકના ચારિત્ર્ય ઉપર અસર કરે છે ખરાં; પણ બાળક એ એક આત્મા છે, અને તેણે પૂર્વે અનેક જન્મોમાં અમુક તત્ત્વો પોખ્યાં છે તેને લીધે આજે તેનામાં અમુક લક્ષણો દેખાય છે. આ સમજવા માટે શિક્ષકે અને માબાપે પુનર્જન્મનો નિયમ સમજવાની જરૂર છે. તેથી ડૉ. બેસન્ટ કહે છે કે “પુનર્જન્મે કેળવણીની નવરચના કરવી જોઈએ.”

અત્યારે કેળવણીનું એક ખીણું ધડાઈ અધું છે. એ ચોક્કસમાં બાળકને ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. આથી કેળવણી ખડું લક્ષ્ય યુકે છે. ડૉ. બેસન્ટ આનો સખ્ત વિરોધ કરે છે અને કહે છે કે “કેળવણીને અનુરૂપ બાળકને ધડવા કરતાં બાળકને અનુરૂપ કેળવણીને ચોજવી જોઈએ.” કેળવણી બાળકના વિકાસમાં સહાય કરતા માટે છે, કંઈ બાળક કેળવણી માટે નથી. માટે બાળકને જ કેન્દ્રમાં રાખી કેળવણી રચના થી જોઈએ અત્યારે જે પાઠ્ય-પુસ્તકો લખાય છે તે બાળકના દિલને લક્ષમાં રાખીને લખાતાં નથી, પણ વેચાણને લક્ષમાં રાખીને લખાય છે. આમ કેળવણીનું સાચું ધ્યેય યુકાવાથી ડૉ. બેસન્ટ આપણને ચોક્કસ છે કે “બાળકનું વ્યક્તિત્વ કચડાય છે”

પાંચ પાંચ કલાક બાળકોને શાળામાં ગોંધી રાખવામાં આવે છે, અને તે બધે બોલું પડતું હોય તેમ શિક્ષકો ઘેરથી કરી લાવવાનું લેસન આપે છે. આ બોલો બાળક માટે અસહ્ય હોય છે. આટલેથી નહિ અટકતાં આજના શિક્ષિત મામાપ સમાજમાં 'આધુનિક અને સંસ્કારી' બહુવાચ માટે પોતાના બાળક માટે જૂથના, ચિત્રના, સંમીતના અને શાળાના જુદા જુદા વિષયોના શિક્ષકો રાખે છે. આમાં બિચારા બાળકની કેરી દસ થાય છે? બહુનાર એક અને બહુવનાર ઝાઝા.

ડૉ. બેસન્ટે તો કહે છે કે "બાળકમાં સંસ્કારિતા આવે તે સાચી કેળવણી છે" બાળકના મન આગળ આદ્ય ધરી રાખવો તેના કરતાં વધારે અમત્યું કેળવણીમાં કંઈ જ નથી." બાળકમાં સાચી માણસાર્થ જાગે, તે જરૂરી છે. રવિચંદ્ર મહારાજ કે જેમણે ઈર્ષ દીમી લીધી નથી તેઓએ કેવી રીતે માણસાર્થ જાતાવી જાણી છે તે સ્વ. ઝવેરચંદ મેઘાણીના પુસ્તક "માણસાઈના દીવા" ઉપરથી ખબર પડે છે. "સાચી સંસ્કારિતા એને કહેવાય." ડૉ. બેસન્ટ સમન્વે છે કે "કેળવણીમાં આપણે જે શીખ્યા છે તેને માનવ જીવનમાં અને અનુચ્છ જાતના વિહસમાં લાડુ ખાડુ." તેઓ જુદાં સમજાવે છે કે "સંસ્કારિતા એટલે જ્ઞાન અને ઊર્મિનો સમન્વય."

કેળવણીના હેતુઓ દૂઝમાં ડૉ. બેસન્ટનાં મત મુજબ આ છે.—

(૧) "શરીરને તંદુરસ્ત શક્તિશાળી અને સુંદર બનાવવું" કે જેથી તેના શરીરદ્વારા હૃદયની ઊર્મિઓ સૌન્દર્યથી બ્યક્ત થાય અને મન ચોક્કસાર્થ અને શક્તિથી બ્યક્ત થાય."

હાલમાં, શાળાઓમાં બાળકોની દાકતરી તપાસ થાય છે. દિવસમાં અસંખ્ય બાળકોને

તપાસવાના હોવાથી ત્રીજીવટબરી તપાસ થતી નથી, પણ દાકતરી તપાસનું નાટક માત્ર ભજવાય છે. બાળકનું શરીર કેળવવા તેની તંદુરસ્તી ઉપર પહેલું ધ્યાન અપાવવું જોઈએ. ત્યારપછી તેનું શરીર ખડતલ અને મજબુત થાય તે જોવું જોઈએ. શારીરિક કેળવણી માટે 'ખાટલું' જસ નથી. બાળક તંદુરસ્ત અને ખડતલ થાય તે સાથે તેનું શરીર જલ્દ થડું ન જોઈએ, પણ તેના હાવભાવમાં અને પ્રત્યેક ક્રિયામાં લાવણ્ય જળવાવું જોઈએ.

(૨) ઊર્મિઓને કેળવવી એ કેળવણીનો ખીજો હેતુ છે. અત્યારની શાળાઓમાં હૃદયની કેળવણી માટે કંઈ ખાસ પ્રયત્નો થતા નથી. હૃદયને કેળવવા માટે શાળાઓમાં બાદલેક જામત થાય એવા પવો ઉજવવા જોઈએ, અને એ દષ્ટિએ સાહિત્ય, સંગીત, ચિત્ર, અને નાટ્યકલાનું અભ્યાસમાં સ્થાન હોવું જોઈએ. આ બધાનો હેતુ એ હોવો જોઈએ કે વિદ્યાર્થીઓ

(૧) જે કંઈ ઉમદા અને સુંદર છે તેને ચાહે;

(૨) ખીજના જ્ઞાનદો અને દુઃખોમાં ભાગ લે,

(૩) વધારે અને વધારે વિસ્તૃત ક્ષેત્રોમાં સેરા અર્પવા પ્રેરણ,

(૪) મહાન આદર્શો માટે અને અનાથો ખાતર બહિરાન આપવામાં આનંદ માણે,

(૫) સન્માનની વ્યક્તિઓ તરફ માનબુદિ રાખે,

(૬) દલિતો, અરણ્યો અને ગુનેગારો તરફ અતુકંપા સેવે.

આવી બધી લાગણીઓ સંગીત, અભિનય, કાવ્ય અને સાહિત્ય દ્વારા ખોલવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે આ બધી કળાઓ લાગણીઓને વિશુદ્ધ કરે છે.

ડૉ. બેસન્ટ કહે છે કે “ અસંસ્કારી રાખેલી લાગણીઓવાળા કિશોરાવસ્થામાંથી ખરેખરું હિમ્મત પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ. ” આને પણ જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવા માટેના પૈસા હિમ્મતવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ હિમ્મતના ભરે આવે છે. આવા પ્રસંગોથી ગરીબો અને દુઃખી પ્રત્યે તેમનામાં સહાનુભૂતિની લાગણી બહાર આવે છે, વળી વિદ્યાર્થીઓ કોઈ પણ મહાન પ્રયત્નને પોતાના તારક તરીકે રાખતા શીખે એ હિતચિન્તા થાય છે, જે કોઈ પણ મહાન વ્યક્તિ આગળ આપણું મસ્તક ન નમવું હોય તે તે એક રોમ છે.

(૩) “કેળવણીના ત્રીજા હેતુ મનને વિકસાવવાનો અને તેને શિસ્તબદ્ધ રાખવાનો છે. ”

અત્યારની કેળવણી મન ઉપર ધણી બોલે નાંખે છે અને મનનો સાચો વિકાસ રૂંધે છે. ખરી રીતે અત્યારે “ અંશતઃ કેળવણી બાળકના અંશતઃ તત્ત્વને આપવામાં આવે છે. ” ડૉ. બેસન્ટ કહે છે કે, મનની સાચી ખૂબીવણીથી બાળકમાં (૧) સમ્યક્ વિચાર (૨) સમ્યક્ વિવેક (૩) સમ્યક્ નિર્ણય (૪) સમ્યક્ સ્મૃતિ આવવા જોઈએ.

(૪) કેળવણીના ચોથા હેતુ ડૉ. બેસન્ટ ગણે છે કે “ મન હૃદય અને શરીર અંતરાત્માના કાષ્ટમાં રાખી શકાય ” તે હોવા જોઈએ.

અત્યારે તો આત્મા કે જે આ ત્રણે શરીરોનો રાજા છે તેને આ શરીરો ગણકારતા નથી. જ્યારે તે પોતાના નિમ્ન પ્રમાણે અગ્રુક કાર્ય કરવા માંગતો હોય ત્યારે શરીર ક્યાં તો યાકને આગળ કરે છે કે આગસ અને પ્રમાણને લીધે તે કામ કરવાની આનાકાની કરે છે. મન તરતજ તેની

મદદે આવે છે અને જાત જાતની દલીલો કરી આત્માને સમજાવી દેવાને પ્રયત્નો કરે છે. જીવનની સાચી તાલીમ પામ્યા વગરનો જે આત્મા હોય તે શરીરોની આ અવગતચંદાઈ આગળ લાચાર બને છે અને શરીરો આત્મા રૂપી રાજાને “ પુતળ ” બનાવી દે છે. પરંતુ સાચી કેળવણીના પરિણામે

(૧) મન જીવાત્માની આરસી બને છે.

(૨) હૃદય પરાશુદ્ધિની આરસી બને છે.

(૩) શરીર નિમ્નચક્રિતની આરસી બને છે.

કુંકમાં ડૉ. બેસન્ટ કહે છે કે, કેળવણીનો હેતુ “ માણસને માનવગુણના એક સ્વતંત્ર અને આધ્યાત્મિક સામ્રાજ્ય (કોમનવેલ્થ) નો સાચો નામરિક બનાવવાનો છે. ”

હાલની શિક્ષણસંસ્થાઓ વિદ્યાર્થીઓને પદવી આપતી તેજ પોતામાં કાંઈ માને છે. પરંતુ ડૉ. બેસન્ટ કહે કે “ જ્યારે બાળકના મગજમાં, એક કચરાપેટીની જેમ, અસંબંધિત માહિતીઓનો હમણાં ઠાસવવામાં આવે છે અને તે પણ પરીક્ષાગૃહમાં ખાલી કરી નાખવા માટે જ, અને પછી જ્યારે જગતમાં તે ખાલી કબજો જ લઈ જવામાં આવે ત્યારે કેળવણી નિષ્ફળ જાય છે. ” વળી ડૉ. બેસન્ટ ઉમેરે છે કે પરીક્ષાઓને અતે જ્યારે વિદ્યાર્થીને એક સંકુલિત, ચસકેલ (garbled wreck), શરદિ દોઢેલા અને માનસિક બારે મજેલા તરીકે કેળવણી બહાર મુકે છે ત્યારે તે કેળવણી નિષ્ફળ જાય છે. ”

પરંતુ સાચી કેળવણીને અતે વિદ્યાર્થી હંડન અને શક્તિથી સગર હોવા જોઈએ અને બહારના જમતનો બાર આનંદપૂર્વક

ઉપાડી લેવા તૈયાર હોવા જોઈએ." વર્ષમાં બાળકોને પૂછવામાં આવતા પ્રશ્નો વિશે ડૉ. બેસન્ટ કહે છે કે "એ શિક્ષક કે જે સારા પ્રમાણમાં જાણે છે તે બાળક કે જે ઘણું જાણુ" જાણે છે તેને પ્રશ્નો પૂછે તે હું સમજી શકતી નથી. ખરી રીતે વિદ્યાર્થીઓએ પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ અને શિક્ષકે તેના જવાબ આપવા જોઈએ. કારણ કે વિદ્યાર્થી પોતે જે જાણુવા માગે છે તેના ઉપર પ્રશ્નો પૂછે છે."

ત્યાર પછી ડૉ. બેસન્ટ જીવનના ક્ષેત્રો અને કેળવણીના સંબંધ દર્શાવે છે. પ્રથમ તો વિદ્યાર્થી સાચો નામરિક થાય તેવું તેઓ કહે છે અને કહે છે કે "સંકુચિત વ્યક્તિવાદ ખીલવવા કેળવણી નથી પણ વ્યક્તિત્વો સમાજ સાથેના સારા સંબંધ ખીલવવા માટે છે."

રાજકારણમાં વિદ્યાર્થીઓ સક્રિય ભાગ લે તે યોગ્ય નથી એમ-ડૉ. બેસન્ટ માનતાં. કારણ કે વિદ્યાર્થીઓ અવસ્થામાં તે પુખ્ત વિચાર કરી શકતા નથી અને લાગણીવશ થઈને, ઉત્કેષણીતો તે બોમ અને છે, વિદ્યાર્થીઓએ રાજકારણનો અભ્યાસ કરવો, રાજકીય પ્રશ્નો ઉપર ચર્ચાઓ કરવી તેટલું તેમના માટે બસ છે.

નિર્ભેળ ધાર્મિક કેળવણી માટે ડૉ. બેસન્ટનો અમદ્દ જાણીતો છે. તેઓ કહે છે કે "પારણાગાથી કે કચર સુધી સમગ્ર કેળવણીમાં ધર્મ વ્યાપી જવો જોઈએ." પરંતુ તે ધર્મ કેવો? "ઉપદેશની કારમાળા નહિ પણ જીવવાનો માર્ગ." ડૉ. બેસન્ટ કહે છે કે "ધૂતી થયા વિના ધાર્મિક થવાનું, ધર્મોષ જન્યા વગર ભક્ત થવાનું, બીજા ધર્મોને ઉતારી પાડવા વિના પોતાના ધર્મને ચાલવાનું બાળકોને શીખવો. કારણ કે ધર્મનું શિક્ષણ એકીકરણ માટે છે, વિભાગીકરણ માટે નથી. અને જ્યારે

સાચા આજ્ઞાઓ, સાચા શિક્ષકો મળશે ત્યારે કેળવણીના બધા પ્રશ્નો ઉકેલાઈ જશે."

જીવન અને જગતની પુનર્ધર્ટનામાં કલા કેટલો મહત્વનો ફાળો આપે છે એ પણ એમણે દર્શાવ્યું છે. જેટલા પ્રમાણમાં દેશની કલા ઉન્નત હશે એટલા પ્રમાણમાં જ દેશ આખાદ થશે. કલા એ તો પ્રગ્નના સૌન્દર્ય, સંવાદિતા, સપ્રમાણતા, વ્યવસ્થા વગેરે વિષેના ખ્યાલોને આવિર્ભાવ છે. દ્રશ્યર જગતનું સ્થાપત્ય અનેક મહાન સ્થંભો ઉપર ક્યું છે એમાંનો એક સ્થંભ તે સૌન્દર્ય છે. કલાદ્વારા તો આપણે વિશાળ અને આદર્શ જગતનાં દર્શન કરીએ છીએ. સાચી કલા તો મનુષ્યમાં રહેલી ઉચ્ચ બાવનાઓને જાગૃત કરીને એને વધુ સુંદર અદ્ભુત જગતમાં લઈ જાય છે. આપણા આદર્શો સાથે યોગ કરાવવો એ કલાનું કામ છે. આપણા રાષ્ટ્રને જગતભરમાં અદ્વિતીય બનાવવો હોય તો એના પ્રાચીન આદર્શો ફરીથી સજીવન કરવા જોઈએ, એ આદર્શો જ આપણને જીવાંતાર જીવન છે.

ખાસ કરીને આપણી શિક્ષણસંસ્થાઓમાં કલાને મહત્વનું સ્થાન આપવું જોઈએ. કારણ કે મનુષ્યમાં રહેલી અધમ-મનોવૃત્તિઓને ઉન્નત બનાવવાનું એ-એક જ સાધન છે. ધર્મનો સીધો બોધ કે નીતિ-શિક્ષણનાં શુષ્ક પાઠો જીવનનું ઘડતર નહિ કરી શકે તે કલા અદ્ભુત રીતે કરશે. આજે તો આપણે કલાને ધનિકોના મહાલોમાં પૂરી રાખી છે. કલાની સાચી ઉપાસના ધનિકો જ કરી શકે એવી ગાન્યતા પ્રચલિત છે. કલા કાંઈ ધનિકોનું વિલાસ અને શોખનું સાધન નથી, પણ ખરીબ કે તવંગર ઉમથતા જીવનની અનિવાર્ય જરૂરિયાત છે. જીવનનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં આ માન્યતા પ્રતી રહેશે ત્યાર રાષ્ટ્રનો સાચો ઉદ્ધાર થશે.

જગતમાં આરિત્વ ધરાવતા કલકો, કંકાસો અને વિસંવાદ દૂર કરવા માટે કલા એક અગ્રેડ ઉદ્દેશ છે. રાષ્ટ્ર-રાષ્ટ્ર અને માનવ માનવ વચ્ચેના કલહો દૂર કરવા ઉચ્ચ કલાનો જન્મ આવશ્યક છે. કલા એ માનવજાતિનો ઉદ્ધાર કરનાર, હૃદયને વિશાળ કરનાર, જીવનની કુદૃશકતા, અદ્ધ મતો, અને જડતાને યાજ્ઞી નાંખનાર અગ્નિ છે. કારણ કે કલાને કોઈ રાષ્ટ્ર કે ભાષા સાથે સંબંધ નથી. એ તો આંતરરાષ્ટ્રીય છે. એની ભાષા આત્માલગ્ન સૌ સમજી શકે છે. કલા જગતભરનાં માનવીઓનાં મન, હૃદય સાથે અનેરી વાતો વાણીના ઉચ્ચાર વિના કરી શકે છે, અને માટે જ શાન્તિનું સામાન્ય રથાપે છે. કારણ કે મોટા ભાગના વિગ્રહો અને કલકો વાણી જ કરાવે છે. ચિત્રકલા, સંગીતકલા, શિસ્પ કે રથાપત્યનાં ભાષાંતર કરવાની જરૂર નથી; એટલું જ નહિ પણ સામાજિક રૂઢિઓ અને નિઃસત્વ જનારી નશકતી નથી અને કાળ એનું યોવન લુટી શકતો નથી. કલા એ દેશકાવ્યો પર છે.

રાષ્ટ્રવડતરનો મોટો આધાર શિક્ષણ ઉપર છે. માટે જ શિક્ષણને કલાથી વિભૂષિત કરવું જોઈએ મનુષ્યને સાચી સંસ્કારિતા આપનાર કલા છે. શિક્ષણ અને સંસ્કારમા ધણો તફાવત છે. શિક્ષણ એટલે લેવું, અને સંસ્કાર એટલે આપવું. સંસ્કાર એટલે જીવનનાં જીવનની જરૂરોઆતો અને દુ.ખો પ્રત્યે શીધ, આંતર-પડાયો પાડવો તે, સમગ્ર જીવન સાથે એકતારતા અનુભવની તે. શિક્ષિત માનવી મનથી અન્ય માનવીના જીવનમાં પ્રવેશ કરે, સરકારી માનવી હૃદયથી એની સાથે એકતા અનુભવે. સંસ્કાર એટલે ઊર્મિયુક્ત જ્ઞાન, જ્ઞાન અને ઊર્મિનું સંલગ્ન. જ્ઞાન મનુષ્યને તટરથ પદી માનવદુઃખનો વિચાર કરવા પ્રેરે છે, જ્યારે ઊર્મિ માનવ-

દુ.ખોનું મત્તર નિવારણ કરવા પ્રેરે છે. એકલી ઊર્મિ લાગણીવેડા તરફ લાઇ જાય છે અને એકલું જ્ઞાન જડતા તરફ પ્રેરે છે. માટે સાચી સંસ્કારિતામાં જ્ઞાન અને ઊર્મિનો સમગ્રાણ મેળ આવે છે. મનુષ્યની વિકારી વૃત્તિને વિશુદ્ધ ઊર્મિમાં લઇ જવામાં કલા મદતવનો ભાગ લાગવે છે. શિક્ષણસંસ્થાઓનું કાર્ય યાગકરી અધમ અને સ્વચ્છંદી વૃત્તિને ઉજત અને સંયમી ઊર્મિમાં ફેરવવાનું છે. સાહિત્ય અને લલિત કલાઓ આ પ્રકારના ઉચ્ચ સંસ્કાર આપવાનાં સાધનો છે.

આ રીતે જોતાં રાષ્ટ્રવડતરના ખરા વિધાયકો તો કલાકારો જ છે, અને એમને શિરજ રાષ્ટ્રનો જોગ છે. તેથી જ કલાકારોએ પોતાની કલાને ઉચ્ચ સિંદાસને જ બેસાડવી જોઈએ. એમની કલાને પવિત્ર અને આધ્યાત્મિક ગણવી જોઈએ, તથા મનુષ્યજાતિની અધમ વૃત્તિઓની પોપક નહિ પણ ઉદ્ધારક હોવી જોઈએ માત્ર લોકરંજનનો જ નહિ પણ માનવજીવનમાં રહેલી દિવ્યતાનાં સાચાં દર્શન કરાવવાનો હેતુ કલાકાર સમક્ષ સતત રહેવો જોઈએ, જ્યારે આ જીવનધર્મ કલાકારને યરાગર સમગ્રશે ત્યારે માનવજાતિ અનેરી પ્રગતિ કરી શકશે. કલા એ માત્ર ધનપ્રાપ્તિનું સાધન નથી, પણ માનવજીવનને અધમતામાંથી ઉચ્ચતામાં ફરી નાંખનાર કિર્મિયો છે. એ ઉચ્ચ આદર્શનું પગલું મે વિરમરણ કલાકારને ન થવું જોઈએ. જનતાની વૃત્તિઓને વિકસાવી એ કલાકારનું કાર્ય છે, નહિ કે જનતાએ પોતાની વૃત્તિઓને વૃદ્ધ કલાકારને અનાવવાનો છે.

આ કલાકારનો ધર્મ છે; તો જનતાનો પણ ધર્મ છે કે આત્મા ઉચ્ચ કલાકારની આજીવિકાની ચિન્તા એણે ઉપાડી લેવી જોઈએ. જો કલાકાર ઉદરનિર્વાહની

ચિન્તામાં હશે તો એની કલાને વેચના પ્રેરણો, અને પછી તો જાહેર જનતાની મનોવૃત્તિને અનુકૂળ જ કલાનું સર્જન કરશે. એ કલામાં એનો આત્મા નહિ હોતરે, પણ એની કિંમત ઉપગમવાની વૃત્તિ એનામાં જન્મશે. સમાજનો ધનિક વર્ગ આવા કલાકારોના ઉદ્ધરનિર્વાહનો પ્રથમ ઉદ્દેશ અને આવા કલાકારો જન્મતને સંસ્કારી બનાવવાનો એમ લે તો જન્મત સાચેજ સ્વર્ગસંપુર્ણ બની રહે.

કલા અને સૌન્દર્ય એ અનુબંધના જીવનમાં દૈનિક જરૂરીઆતની વસ્તુ છે. જ્યાં સુધી આપણું મકાનો, મંદિરો, શાળાઓ, ઔદ્યોગો વગેરે સૌન્દર્યહીન હશે ત્યાં સુધી અનુબંધના મન, હૃદય, કે શરીરો સુંદર નહિ બને. આંતરસૌન્દર્ય, બાહ્ય સૌન્દર્યના સુંદર વાતાવરણથી જ વિકસે છે. જ્યાં આમાં બાહ્ય સૌન્દર્યનો અભાવ છે ત્યાં જીવનમાં વિરૂતિ અને અધમતા આવે છે. આતર અને બાહ્ય જન્મતનું વિશદ દર્શન થયું હતું એવા પ્લેટોએ કહ્યું છે કે “દેશમાં જળવેશ યશ કે નહિ એ અનુબંધની સંગીત પ્રણેની મનોવૃત્તિના ફેરફારો ઉપરથી તમે કહી શકો.” અનુબંધની કલા પ્રત્યેની વૃત્તિ ઉપર દેશની આબાદીનો આધાર છે. કલા એ રાષ્ટ્રના આંતર જીવનનું પ્રતીક છે, માટે જ આપણું બાળકોનો આસવાસ સૌન્દર્યનું વાતાવરણ ઊભું કરવું જોઈએ. જ્યાં અરસ-પરસનાં સંબંધમાં એમનો વર્તીવ સંવાદી હોય. એને માટે આપણી બાષા, રહેણી કરણી, પહેરવેશ વગેરેમાં સંસ્કારિતા અને ઉચ્ચ પ્રકારનું આભિજ્ઞત્ય હોવું જોઈએ.

કલાના ક્ષેત્રમાં અનેક પ્રકારના પ્રશ્નો ચર્ચાઈ છે. કલાનો ઉદ્દેશ શું હોવો જોઈએ ? કલાને ખાતર કલા કે નીતિને ખાતર કલા, એ બધા પ્રશ્નોની ચર્ચા પુષ્કળ થઈ છે. પણ

ડૉ. બેસન્ટના મત પ્રમાણે આપણી પ્રાચીન કલા દર્મશાં ધર્મ સાથે જોડાયેલી હતી. સંગીત, ચિત્ર, શિલ્પ, અને નૃત્ય આ બધી કલાઓ પ્રશુને ચરણે અર્પણ થતી અને તેથી એમાં ઉન્નત ભાવના જોડાયેલી હતી. એ વખતે આવા પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થયા જ નહોતા. આજે કલાને ધર્મથી વિખુરી પાડવામાં આવી છે એટલે. કલાના ઉચ્ચ આદર્શો વિસરાઈ ગયા છે જે અત્યારે આપણી પાસે કલાના ઉત્તમ નમૂના ન હોય તો એનું કારણ આપણી પાસે ધાર્મિકતાની ખામી છે, અને તેથી સાચી કલાને બદલે નકલ જોવામાં આવે છે.

આપણા દેશને ઉન્નત બનાવવો હોય, જન્મતભરમાં અજોડ બનાવવો હોય તો, આપણા જીવનમાં કલાને મહત્વનું સ્થાન આપવું જોઈએ, એટલે સાચી જીવનકલા આવડવી જોઈએ. કલા આપણને સનાતન સૌન્દર્યની ઝાંખી કરાવે છે. આપણાં જીવનનું ઉજ્જવલ ભવિષ્ય આપણી સમક્ષ રંજુ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ આ સૃષ્ટિનું સર્જન કરનાર મહાન કલાકારની પિછાન કરાવે છે. ચિત્રકારની પોંછી, શિલ્પીનું ટાંકણું અને સંગીતકારની વીણા અનેરી કલાકૃતિને જન્માવે છે, એમ એ વિશ્વનો મહાન કલાકાર માનવીમાંથી સંપૂર્ણ સુંદર કલાકૃતિ સરળ છે. એ ઉજ્જવલ ભાવિ જીવનમાં જોઈવું મૂર્તિમંત કરવા માટે એ મહાન કલાકારની યોગનામાં સાચા આપવો એ આપણું કર્તવ્ય છે. કલાના સેવન દ્વારા આપણે એ કર્તવ્ય સારી રીતે બજાવી શકશું.

ડૉ. બેસન્ટની કેળવણી અને કલા વિષેની સંલેખમાં રજૂ કરેલી આ ઉન્નત ભાવના આપણા જીવનમાં ઉતારવાને શક્તિશાળી ચત્રએ, એજ આજના મંજલ પર્વે પ્રત્યોશું.

ડૉ. બેસન્ટની વિચારણા મુજબ સાચો ધર્મ એ કહેવાય કે જે જીવાત્માને

આત્મસાક્ષાત્કાર કરવાનો માર્ગ બતાવે, માનવનીતિમાં ઐક્ય વધારે અને ચારિત્ર્ય-શુદ્ધિ પર ખાસ ભાર મૂકે; સાચી જીવવૃષ્ટિ એ કહેવાય કે જે જીવાત્માના શારીરિક, હાર્દિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસમાં સદાય કરે અને તેને સ્વશિક્ષણ, સ્વનિયમન, સ્વપરિક્ષણ, સ્વરક્ષણ અને સ્વપોષણની દિશા બતાવે; સાચી સમાજ સુધારણા એ કહેવાય કે જે જીવાત્માના વિકાસમાં વિદ્ય રૂપ યતાં બંધેનો, રૂઢીઓ અને રીતરિવાજોને, સમજૂતી કરે; સાચું રાજકારણ એ કહેવાય કે જે મનુષ્ય માત્રને સંયમ, સમભાવ અને સેવાભાવ સાથેની સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવામાં સદાય કરે; અને પ્રજા જીવનને સુવ્યવસ્થિત બતાવે. આવી સર્વદેશીય સુધારણામાં આગેવાની સેવા ધૃતિનારે વૃત્તિવિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે કે જેથી તે મનુષ્ય સ્વભાવ સમજીને લોકોને જુદી જુદી દિશામાં યોગ્ય માર્ગદર્શન કરાવી શકે. પરદેશી શરીર હોવા છતાં ડૉ. બેસન્ટે હિંદમાં ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય અને જીવવૃષ્ટિક્ષેત્રમાં ખૂબ કામ કર્યું તેનું રહસ્ય એ હતું કે તેમણે યોગવિદ્યાનો વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ અભ્યાસ કર્યો હતો, અને યોગવિદ્યાના એક અંગ તરીકે વૃત્તિવિજ્ઞાનનું પણ સાદું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું.

ડૉ. બેસન્ટે A Study in Consciousness નામનું પુસ્તક પ્રગટ કરેલું છે. તેના પહેલા ભાગમાં બાન, આત્મબાન ને શરીરનું બંધારણ સમજાવેલ છે અને બીજા ભાગમાં વૃત્તિવિજ્ઞાન આપેલું છે.

વૃત્તિવિજ્ઞાનનો ટુંકસાર

બહારની સજીવ-નિર્જીવ વસ્તુઓના સંરપર્શથી, આંદોલનથી મનુષ્યના શરીર હૃદય અને મન પર અસર થાય છે. આ અસરથી જીવનમાં સંવેદન ઉત્પન્ન થાય છે. આવાં અનેક સંવેદનો યતાં મુખ્ય કે દુઃખની લાગણી ઉદ્ભવે છે. આવી અનેક લાગણીઓ ઉત્પન્ન થતાં મુખ્ય આપતી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની અને દુઃખ આપતી વસ્તુ દૂર કરવાની રાગદ્વેષાત્મક વાસના જન્મે છે. આવી વાસના વધતાં તે બે વૃત્તિઓ: પ્રેમ-વૃત્તિ અને ધિક્કાર વૃત્તિમાં બદલાઈ જાય છે. પછી પ્રેમ પ્રધાન વૃત્તિમાં સદૃશ્યો અને ધિક્કાર પ્રધાન વૃત્તિમાંથી દુર્ગુણો અને આ બંનેના મિશ્રણથી મિશ્ર બાવનાઓ ઉદ્ભવે છે. પ્રેમપ્રધાન વૃત્તિઓ સદૃશ્યો કુટુંબમાં, ગામમાં, કોમમાં, પ્રજામાં, માનવજાતિમાં, કુલમાં કલેશ વધારે છે, ભાગલા પાડે છે, તથા વેરવૃત્તિને પોષે છે.

કૌટુંબિક સદૃશ્યો-દુર્ગુણો

પ્રેમવૃત્તિ શ્રદ્ધામાં ત્રણ કૌટુંબિક સદૃશ્યોને જન્મ આપે છે: વડીલ પ્રત્યેના પ્રેમ મન્માનનો ગુણ, સરખા પ્રત્યેના પ્રેમવૃત્તિ મિત્રતાનો ગુણ અને નાના પ્રત્યેના પ્રેમવૃત્તિ સદાયકભાવનો ગુણ બને છે. આ ત્રણ સદૃશ્યો કુટુંબભાવનાને દૃઢ કરે છે.

ધિક્કારવૃત્તિ શ્રદ્ધામાં ત્રણ દોષોને જન્મ આપે છે. વડીલ પ્રત્યેના ધિક્કાર બયમાં, સરખા પ્રત્યેના ધિક્કાર વેરમાં અને નાના તરફનો ધિક્કાર જીવનશીલ્પણમાં પરિણમે છે. આ ત્રણ દોષો કુટુંબના દુઃખ કરે છે.

જાહેર જીવનમાં: માનવપ્રેમ: ભૂતદયા:

શ્રદ્ધામાં બે ત્રણ કૌટુંબિક ગુણો સારી રીતે જીવવાયા હોય તો તે પરમાં, ગામમાં, કોમમાં, દેશમાં ન્યાં ન્યાં પોતાનાથી કેમ

મોટું હોય તેમના તરફ સન્માન, જ્યાં જ્યાં ઠાઈ સરખું હોય તેમના તરફ મિત્રતા અને જ્યાં જ્યાં પોતાના કરતા ઠોષ નાનું હોય તેમના તરફ સદાયક ભાવે વર્તવું એ સમજનની-
 દરેક શહેરીની ફરજ છે એમ સમજવું છે. જે દેશમાં જે પ્રજામાં આવી જાહેર જુસ્સો હોય અને જે દેશના લોકો દેશના દરેક દેશ ખંધુ કે ભગિનીને સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી બને છે. તે દેશનો જાહેર જુસ્સો માનવ પ્રેમમાં પરિણમે છે અને તે દેશના લોકો સ્વતંત્રતા કરતાં પરસ્પર તત્ત્વના અને આંતર રાષ્ટ્રીય એક્યમાં માનતાં થાય છે. અને જગતની આંતર રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિને વેગ આપવા બનતું કરે છે. જેવે માનવપ્રેમ પણ જૂતદયા સર્વ પ્રાણી પ્રત્યેની મિત્રતામાં જલ્દાથી જાય છે. આ રીતે પ્રેમવૃત્તિનો અભ્યાસ કરી તેને સમજાવવા પૂર્વક ખીલવવામાં આવે તો કુટુંબ, ગામ, ડોમ, દેશ, માનવજાતિ અને જૂતપ્રાણ માત્રમાં ક્રમશઃ ખંધુભાવ પ્રકટી વિશ્વ-જયંત્યમાં વિરમે છે અને નાનો એવો 'અદમ્ય' પરિણામે 'સોહમ્ય' બની જાય છે.

વિષય શુદ્ધિ બીજી

ધિકારની વૃત્તિ જે પોષવામાં આવે તો તે કુટુંબની માફક ગામમાં, ડોમમાં, દેશમાં, અને માનવજાતિમાં વેર ઝેરને વધારે છે; સંગ્રહીત કરે છે અને જ્યાં ત્યાં મોંઘોગાંઠિયું થઈ અને વિશ્વ ધુલ્લ ખડાં કરે છે. મારે કુટુંબમાંથી, ગામમાંથી, ડોમમાંથી, દેશમાંથી, ધિકાર વૃત્તિ દૂર કરવાના પ્રયત્ન પ્રયત્ન કરવાની મોં ઠોષ સમજનને સાચા શહેરીને જરૂર છે.

વૃત્તિ અને વિચારનો સુમેળ

પ્રેમવૃત્તિ વિસ્તારવાં અને દેવવૃત્તિ દૂર કરવા મારે મનુષ્યમાં વૃત્તિ અને વિચારનો સુમેળ સાધવાની જરૂર છે. કેટલાક લોકોમાં વૃત્તિ પ્રબળ હોય છે અને વિચાર નિર્બળ

હોય છે. આવા લોકો આવેશ પ્રધાન બની જાય છે અને આવેશમાં આડે માર્ગે ચઢી જાય છે અને આવેશ શાન્ત થઈ જતાં આવેશ પણ અટકી પડે છે કેમકે માર્ગદર્શન કરાવનાર દૃઢ વિચાર તેઓમાં નથી. કેટલાક લોકોમાં વિચાર પ્રબળ હોય છે. અને વૃત્તિ બહુ નબળી હોય છે આવા લોકો મોટી મોટી વાતો કરે છે. ધણી ધણી કલ્પનાઓ કરે છે પણ તેનું પરિણામ કંઈ લાવી શકતા નથી. કેમકે વિચારને વેગ આપનાર પ્રબળ વૃત્તિ તેઓમાં નથી. પોતાની દરેક પ્રવૃત્તિમાં માર્ગદર્શન, વ્યવસ્થા અને ઉત્સાહ સતત મળતાં ગમે એમ જો આપણે ઇચ્છતા હોઈએ તો આપણે સૌએ સહવૃત્તિ અને સહવિચાર બંનેને મજબૂત બનાવવા જોઈએ અને આ બંનેનો સુમેળ સાધવા ધીખવું જોઈએ.

વૃત્તિનિમગ્ન

મનુષ્યે, સહવૃત્તિના પણ માલિક બનવું જોઈએ. શુભામ નહિ. વૃત્તિ જ્યાં જાય ત્યાં એથાઈ જવું નહિ પણ દરેક વૃત્તિને સંયમમાં રાખવી અને તેને આત્મવિકાસના અને માનવ સેવાના સાધન રૂપ બનાવવી.

નિમગ્નની રીતિ

વૃત્તિનો નિમગ્ન કરવા ઇચ્છનારે (૧) રોજ સવારમાં વહેલા ઉઠી શરીર શુદ્ધ કરી થોડો વખત શાન્ત બેસવા પ્રયત્ન કરવો. શાન્ત બેસવું એટલે માત્ર શરીરની ક્રિયાઓ બંધ કરવી એટલું જ નહિ પણ હૃદયની વૃત્તિઓ અને મનના વિચારોને પણ બંધ કરી, શરીર હૃદય અને મનના પર માસિકી-દલ્લ સિદ્ધ કરવો. પછી પોતે નહીં કરેલી સદ્વૃત્તિનો અભ્યાસ અને વિકાસ રોજ થોડો થોડો સમજાવવા કરવો અને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તે વૃત્તિનો ઉપયોગ કરવાનો નિમગ્ન કરવો અને દિવસ જય તે પ્રમાણે વર્તવું.

૧૨ ઉપ: સંગ્રહનું ધ્યાન પૂરું કરી

દિવસના ક્યાં ક્યાં જવાનું થશે, કેને કેને મળવાનું થશે, શું શું કામ કરવાનું હશે અને ત્યાં ત્યાં કેવી કેવી સહવૃત્તિઓનો ઉપયોગ કરવો પડશે તેની યોજના વિચારી જતી અને તેનો અમલ કરવાનો સંકલ્પ કરેલો.

(૩) કોઈની પથ્ય સાથે વાત કરવા પહેલાં શું વાત કરવી છે, તે કંઈ રીતે કરવાની છે, એટલે કેવા અવાજથી, કેવા શબ્દોથી, કેવા ભાવથી કરવાની તે વિચારી જવું અને વિચારી સીવાય કંઈ પણ નહિ બોલવાની ટેવ પાડવી.

(૪) આવેશ હેતુ ત્યારે કંઈ પણ બેઠકનું કે કંઈ કરવું નહિ એવો નિશ્ચય રાખવો.

(૫) કોઈ મંડળીમાં કે સભામાં કોઈ એક માણસ બેઠકનું હેતુ ત્યારે મૌન સેવવું અને વખર પૂછ્યે અભિપ્રાય આપવા તૈયાર થવું નહિ.

ઉપર મુજબ પ્રવર્તન કરતાં વૃત્તિ ઉપર સારો સંયમ જમશે.

વૃત્તિનો સાધન તરીકે ઉપયોગ

વૃત્તિશાસ્ત્રનો અભ્યાસી દરેક વૃત્તિને આત્મવિકાસના અને જનસેવાના સાધન તરીકે વાપરી શકે છે. પોતાનું શુદ્ધ ધ્યેયનાર કે શુદ્ધ કરનારના તરફ તે શુભેચ્છા પાઠવે છે. કોષ કરનારના તરફ તે પ્રેમ બતાવે છે, ધુરંદાર તરફ નમ્રતા બતાવી શકે છે. પોતામાંથી વૈર વૃત્તિને નાશુદ્ધ કરીને જગતમાંથી એટલી વૈર વૃત્તિ ઓછી કરે છે, સદા, સર્વથા અને સર્વત્ર પ્રેમ વૃત્તિથી વર્તીને જગતમાં પ્રેમ ભાવનો વધારો કરે છે.

વૃત્તિ અને વિચારનો આદોગ્ય

સાથે સંબંધ

મનુષ્યના સાથા આદોગ્યનો સંબંધ તેનાં

વૃત્તિ અને વિચારની સાથે સવિશેષ છે. ખજાજ વૃત્તિ અને ખજાજ વિચાર સ્થૂલ સ્પર્શમાં જુદા જુદા રોગો ઉત્પન્ન કરે છે. સહવૃત્તિ અને સહવિચાર સ્થૂલ શરીરનું આરોગ્ય વધારે છે. જે મનુષ્ય સુખી લોકો પ્રત્યે મિત્રભાવ, દુઃખી લોકો પ્રત્યે કષ્ટાભાવ, પુણ્યસાધી પ્રત્યે મુદ્દિલાભાવ અને પાપીના પાપીકર્મ તરફ ઉપેક્ષા-ભાવ રાખે છે અને શરીરના આધારવિધારની શુદ્ધિ અને તે બાબતમાં સંયમ જાળવે છે તે મોટે ભાગે તંદુરસ્ત રહે અને દીર્ઘાયુ થાય છે. પ્રારબ્ધશોગથી માંદગી આવે તો તે આનંદપૂર્વક ભોગવી લે છે.

ડૉ. બેસન્ટ વૃત્તિવિજ્ઞાનના સારાં અભ્યાસી હતાં એટલું જ નહિ પણ તે પ્રમાણે આચરણુ રાખનારાં હતાં. માટે અનેક દેશોમાં અનેક લોકોનો પ્રેમ અને સહકાર તેઓ મેળવી શક્યાં હતાં, અને અનેક સત્ પ્રવૃત્તિઓ પ્રારંભી અને નિર્ભાવી શક્યાં હતાં.

અત્યારે જ્યારે દિવંદ અને પાકીસ્તાનમાં તેમજ જાતના ધર્મી ભાગોમાં કુસંધ કલેશ અને વૈરભાવ વધી રહ્યા છે ત્યારે તેને સમજપૂર્વક દૂર કરવા માટે વૃત્તિવિજ્ઞાનના અભ્યાસ અને આચરણની ખૂબ જરૂર છે. અંદાજી વૈરવૃત્તિ બહારના કાપડાથી, ગોળી-બહારથી કે એટમ બોમ્બના ધડાકાથી દૂર થશે નહિ પણ અંદરથી પ્રેમવૃત્તિ ખીસવવાથી દૂર થશે.

વૃત્તિવિજ્ઞાનનો સવિશેષ અભ્યાસ કરવા ઈચ્છનાર વાચકને ડૉ. બેસન્ટનું પુસ્તક A Study In 'Consciousness' અને બાણ જગવાનદાસનું પુસ્તક Science Of Emotion વાંચવા સપ્રેમ વિનંતિ છે.

જય બેસન્ટ

—સ્ત્રીઓના—

પ્રદર, લોહીવા, ઝટુકોષ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજવની

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

દરેક સ્થળે વેચાય છે.

ડી.આ. ફાર્મસી— સોલ એજન્ટ : મેસર્સ એસ. રમણુએન્ડ કું.
ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીટી

* દરેક સ્થળે એજન્ટો લેખ્યે છીએ—

દરેક જાતની ડેશી દવાઓ માટે સૂચિપત્ર મફત મંગાવો.

૮૦ પુસ્તકો]

સ્ત્રીશક્તિના સેટ

[રૂ. ૫૯

દરેક લાયબ્રેરીમાં હોવો જ નોંધ્યે.

ડાહ્યો ગ્રંથ પાળ—

કાંઈ પુસ્તકાલયની ગાદી પર જેતી રહેતો નથી તે તો ગામમાં જોળખ પીઠાણુ વધારી વાચનોત્સુક બહેનોને સ્ત્રીશક્તિના પુસ્તકો વાંચવા આપે છે, બસામણુ કરે છે, તેમને સ્ત્રીશક્તિમાળાનાં પુસ્તકો વિષે વાત કરે છે.

સ્ત્રીઓના પ્રશ્નોના અભ્યાસીઓ પાસે લખાવેલાં અદિતૈષીઓની સીધી દેખરેખ હેઠળ તૈયાર થયેલાં આ પુસ્તકો આખા ગુજરાતમાં બારે લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં છે અને તે વાંચી તેમાંથી ભોધ ગ્રહણ કરવા કરેલું એ પ્રત્યેક મુગ મંથપાલની ફરજ છે. આખી માળામાં સ્ત્રીઓને હિપયોગી વિવિધ વિષયોની ગૂંથણી કરવામાં આવી છે. કુલ ૮૦ પુસ્તકોની કિં. રૂ. ૫૯).

થોડાંક નામો

માંદાની માતૃગત	દક્ષિણી રંધિયુક્તા	રાણકદેવી	રઝીયા બેગમ	સુખી પર
સતી જસમા	વિમાની ગીતાગાઈ	સખીના પત્રો	શિવાજીની બા	બરત ગૂંથણ
રતવતું શાસ્ત્ર	ઑકદય	પારસી વાનીઓ	ગુણિયલ ગૃહિણી	વજેરે વજેરે.

આને જ લખો:—ઈશ્વરલાલ વીમાવાળા

C/o. ત્રિશક્તિ, સુરત.

ડૉ. એની બેસન્ટની સત્યનિષ્ઠા

શ્રી. ચિમનલાલ મ. ડાંકટર

શ્રી મતી એની બેસન્ટ દિન્દરમાં
 'બેસન્ટ મેયા' તરીકે ૧૯૧૫ના
 અરસામાં ' હોમરૂલ લીગ ' ચળવળના
 આગ્ર સ્થાપક તરીકે ઓળખાતાં. તેમનું
 અંગ્રેજ વકતૃત્વ આખી દુનિયામાં અત્યુપમ
 હતું. તેમની સત્યનિષ્ઠા એટલી જ પ્રખર
 હતી. તેઓ એક વખતે ચાર્લસ બ્રેડોના
 સાથે તરીકે નાસ્તિક હતાં અને મેંડેમ
 'સેક્રટ ડોક્ટ્રીન' (Secret
 Doctrine) ને વિદ્યાળ ભામમાં પ્રગટ
 થયેલું પુસ્તક વાંચી જતાં તેઓ પકડાં 'થીઓ-
 સોફિસ્ટ' બન્યાં. તેમના લાંબા જીવનકાળમાં
 શરૂઆતની યુવાનીમાં તેમણે માનેલા સત્ય
 ખાતર તેમના પતિ પાદરી બેસન્ટ સાથે તેમને
 મંત્રીર મતભેદ પડ્યો અને સંતાનની વિદ્યા
 સહન કરીને જૂઠા પડ્યું પડ્યું. આ સત્ય-
 નિષ્ઠા તેમણે જિંદગીભર પાળી હતી. આ
 સત્યનિષ્ઠાને લીધે રાજકીય ક્ષેત્રમાં તેમને
 મદાત્મા આંધીજ સાથે મંત્રીર મતભેદ થયો
 અને આ ક્ષેત્રમાંથી નિવૃત્ત થવું પડ્યું. તેઓ
 'ક્રો-બ્રિટિશ કોમનવેલ્થ'માં માનતા
 હતાં અને તેથી બ્રિટનથી તદ્દન છૂટું પડેલું
 સ્વતંત્ર હિન્દુ છપ્પરી ચોળના બહાર હોવાનું
 કહેતાં હતાં. એમ કહે છે કે, હિન્દના રાજકીય
 ક્ષેત્રમાં અપલાવના તેમને 'થીઓસોફિકલ
 સોસાયટી'ના સ્થાપક મદાત્માઓ પણ
 જેમની આગાનું અનુસરણ કરી રહ્યા છે તે
 મહાન વ્યક્તિ ભગવાન સનત્કુમારનો ચંબા-
 લામાં આદેશ મળ્યો હતો તથા હિન્દના
 સંરક્ષક 'અમરત્રયુનિ'ની દોરવણી ગળી
 હતી, પરંતુ તે વખતે હિન્દના નસીબમાં
 આઝાદી નહિ હોય તેથી નેતાઓમાં મતભેદ
 પડ્યા અને 'The Commonwealth

of India Bill 'નું બીજું' વાયન
 પાસાંમેન્ટમાં ઘષ્ટ ન શક્યું. તે મુસદ્દો બે
 આપણા નેતાઓએ સ્વીકાર્યો હોત તો હિન્દે
 આજે જે દરજ્જે 'ડુમિનિયન સ્ટેટસ'નો પ્રાપ્ત
 થયો છે તે ડૉ. બેસન્ટની સેવાના પરિણામે
 ૧૯૨૫ માં જ પ્રાપ્ત થયો હોત. એ ગિલ્તો પાયો
 'આમરાન્ય' જ હતો, તેમ ચૂંટણીની પદ્ધતિ
 સર્વોચ્ચ લોકસભા માટે આક્રમકરી જ હતી-
 જેની તરફેણ મદાત્માજી પણ લાંબા વખતથી
 કરે છે. મને તેમ હોય, પણ તે વખતે
 'વિભક્ત હિન્દ' નો તો ઇશને રવખે પણ
 ખ્યાલ આગ્યો નહોતો. હિન્દી રાષ્ટ્રીય
 મદાસભાનો પાયો એક અંગ્રેજ એ. એ.
 હુમે નાખ્યો હતો. અને દાદાભાઈ નવરોજીએ
 તે પાયો પૂર્યો હતો. લોકમાન્ય બાલ મંગાધર
 તિલકે દેશભરના યુવાનોને પોતાના સાથીદારો
 શ્રી. અરવિન્દ થોપા, બિપિનચંદ્ર પાલ તથા
 લાલા હજમતરાયની મદદથી ખૂબ પ્રેરણા
 આપી બોગ આપતા થયાં હતા. બેસન્ટ
 મેયાએ તેમાં 'હોમરૂલ લીગ' દ્વારા હિન્દના
 આઝાદીના આદર્શને પાણી પાછ પદ્ધવિત
 તથા કુસમિત થયો હતો, અને મદાત્મા
 આંધીજીએ આ માટે પ્રજા પામે બારે બોમ
 અપારી આઝાદીનું ફળ પ્રાપ્તના ઓળામાં
 આણી આપ્યું છે. આ ફળની મિષ્ટતામાં
 'વિભક્ત હિન્દ'નું દશાદશ બળ્યું છે
 પરંતુ નીલકંઠ ભગવાન સંકર એ એરને
 પી જઈ દેહનું ફરી એકાં સાર્થક પાપા
 પર સ્થાપી અમૃતનું પાન કગવશે એવો
 મને બરોંસો છે. શ્રીમતી બેસન્ટ એ અનેક
 પદ્ધતિ વાગો હીરો હતો. તેમણે જે જે ક્ષેત્રમાં
 અપનાવ્યું તે દરેક ક્ષેત્રમાં તેમને મુંદર
 સચળતા મળી હતી. કાલીના હિન્દુ

વિશ્વવિદ્યાલયનો વિકાસ શ્રી બેસન્ટે રચાવેલી Central Hindu College (સેન્ટ્રલ હિન્દુ કોલેજ) માંથી થયો છે એ વાત આપણે ન બૂલીએ.

‘થીઓસોફી’ના ક્ષેત્રમાં તેમની સેવાઓ અપૂર્વ છે. તેમણે ખ્રિષ્ટ સેડ્ગીટર સાથે સહકાર કરી ‘કર્મ’ તથા પુનર્જન્મ’ના સિદ્ધાન્તનો અમલ કર્મના નિયમો કેવી રીતે કરે છે તે સંબંધી ‘અધ્યાત્મ-તપાસણી તથા પ્રયોગો’ અને શાસ્ત્રીય સંશોધન કરી પુસ્તકો બહાર પાડ્યા છે; તથા માનવ-જાતની શક્યાત, ક્યાંથી કેવી રીતે થઈ તથા ભવિષ્યમાં કેવો વિકાસ થવાનો છે તે સંબંધી વિદ્યારૂપ પુસ્તક ‘Man, How, Whence & Whither’ સહકર્તાઓ તરીકે લખ્યું છે તથા આ શોધખોળને ટેકા આપતું ધી. જે. કૃષ્ણમૂર્તિ’ના જીવન સાથે સંજ્ઞા-યેસા પૂર્વજન્મના મજાતુર્ગંધના સાચીઓના તથા કૃષ્ણમૂર્તિ’ના પૂર્વજન્મના જીવનપ્રસંગો આલેખતું પુસ્તક ‘Lives of Aloyon’ બે ભાગમાં પ્રકટ કર્યું છે. આ પુસ્તકો ‘કર્મ’ તથા પુનર્જન્મ’ના સિદ્ધાન્ત કેવી રીતે કામ કરે છે તે ઉપર સુંદર પ્રકાશ નાંખે છે. ડૉ. બેસન્ટે શ્રી સેડ્ગીટર સાથે ‘અધ્યાત્મ-રસાયનશાસ્ત્ર’માં શોધખોળ કરી ‘Occult Chemistry’ પાડી છે. કહેવાની માલુમ એ છે કે થીક્ષ્ટી બેસન્ટની સત્યનિષ્ઠા જોતાં તેમની પોતાની માન્યતા પ્રમાણે તથા પ્રત્યક્ષ જો દરયો પૂર્વજન્મના તેમને ‘આકાશી દેહત’ (Astral Light) વાંચતાં નજરે પડ્યાં તે સુજળ, તેમણે વિશ્વને તે સંબંધી અનુપમ માહિતી પૂરી પાડી છે. જે કે શ્રી. કૃષ્ણમૂર્તિ’ શ્રી. મૈત્રેય ભગવાનના આવેશાક્તાર હોવાનો ખ-કાર થઈ આ સર્વ શોધખોળ કદાચ એની બેસન્ટ તથા ખ્રિષ્ટ સેડ્ગીટરની ભમણાઓ તે

નદિ દોષ, એવી શંકા ધણા સાચા થીઓસોફિસ્ટોના મનમાં ઉત્પન્ન કરી તેમને થીઓસોફિકલ બોસાપટોથી બૂરો ચોંકા રચાવવા પ્રેર્યા હતાં. તેમ છતાં ડૉ. એની બેસન્ટની સત્યનિષ્ઠા જોતાં, તેમણે જાણી જોઈને દુનિયાને ઠગવા ખ્રિષ્ટ સેડ્ગીટર સાથે મળી જઈ કાવતરું કરી આ પુસ્તકો બહાર પાડ્યાં હતાં એમ માનવા હું આશ્ચર્યચક્ર નહીં પાડું છું.

ડૉ. એની બેસન્ટના જીવનચરિત્રમાં મહાત્મા ગાંધી સંબંધે તેમના વિચારો તથા પૂર્વજન્મો અપખ્યને પસંદ પડે એવા નહોતા, તેમ અસહકારની દિલચાલ દર્શાવવા માટે પરદેશી સરકારે દમનના ભયંકર પમલાં લીધાં હતાં ત્યારે ‘Brickbat must be answered with bullet’ (છંટ-પત્રને સામનો ગોળામારથી જ થાય) એવા ઉદ્ગાર એમણે કાઢ્યા હતાં, એ વાત આપણને જરૂર ખટકે છે; એ પણ ડૉ. એની બેસન્ટની આ માન્યતા તેમના અંતરના અવાજને અનુસરીને હોવાથી દેશભરના પૂણ્ય વિરોધી વાતાવરણમાં આમ ખુદ્દી રીતે તેમનાં જેવાં દેશનેતાઓ જાહેર કર્યું એ બાદે કિંમત માંગી લે છે, અને પોતે માનેલા સત્યની ખાતર જીંદગીભરની લોકપ્રિયતાનો ભોગ આપવાની તૈયારતા આપણી પ્રશંસા માંગી લે છે.

ડૉ. એની બેસન્ટની આ ચતાબિદતા પ્રસંગે આપણે એમના યુલો અપનાવીએ અને દોષદષ્ટિને ફગાવી દઈએ એજ આજે આપણને શાએ છે. પૂણ્ય તે પ્રશ્ન છે; સર્વવ્યાપક દરેક પ્રાણી અપૂણ્ય છે, પણ તે ગમે તેટલી મહાન વ્યક્તિ હોય. મહાત્મા ગાંધીજી પણ આપણી દષ્ટિએ પોતાની ‘દિમાય જવડી બૂલો’ ક્યાંતું કબૂલ કરે છે. ડૉ. એની બેસન્ટના જીવનમાં પણ એવી બૂલો થઈ હોય તો પણ તે માનવ-સ્વભાવને અનુસરતી હોવાથી આપણે તે આજે ન સંજારીએ, પણ સ્વચ્છમાદક જ બનીએ.

પુરુષાર્થ-પ્રતિષ્ઠા પ્રારબ્ધની દ્રષ્ટિએ. શ્રી. બાબુસાહેબજી. શાહ.

વિશ્વવિભૂતિ મૈયા બેસન્ટ ઇ. સ. ૧૮૪૭ ઓક્ટોબર માસનો પહેલી તારીખે સંજ્ઞાના ૫-૨૦ કલાકે જન્મ પામ્યાં. જીવનની કેટલીય વિટંબણીઓ, સાંસારિક મુશ્કેલીઓ, ઇત્યાદિ જંઝાવાતો-માંથી તેમણે પોતાના જીવનનું-સંકલ્પ બળ, આત્મિક શક્તિઓ, સંયમ, મેવા, સાધના, બકિત અને ઉપાસના દ્વારા-અનન્ય પરિવર્તન કર્યું. રાજકીય, શિક્ષણીય, સામાજિક, ધાર્મિક ઇત્યાદિ બિન્ન બિન્ન ક્ષેત્રોમાં તેમણે પોતાનો સંપૂર્ણ સેવા-દાણો આપ્યો અને ભારત માતાની યુક્તિમાં જીવન સર્વત્ર સમર્પણ કર્યું, તથા સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કારનો અનુભવ કર્યો.

આવી મહાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનાર યોગિનીના જીવનને, અંકવિદ્યા, ન્યૌતિપશાત્ર, દસ્તરેખા ઇત્યાદિ બવિશ્વદર્શન કરાવનાર શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણોથી અવગતોક્તો એક નવિન ગાર્મ-દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે, અને એમનામાં રહેલી ગૂઢ શક્તિ પણ જાણી શકાય છે. જે કે પ્રદબ્બ કરતાં આત્મબળ પર છે. (Spiritual Powers are higher than Astral powers) અને તેથી જ સાક્ષાત્કારની કક્ષા સુધી પહોંચનાર વિભૂતિઓ માટે પ્રદબ્બ, સંજ્ઞા બળ, અને રેખાબળ બધું જ જરૂર અર્થ-વિદોષ્ઠ જો છે. પરંતુ પ્રદબ્બ, વગેરેની અસરો આધ્યાત્મિક શક્તિઓ દ્વારા કેટલી નરમ થઈ શકે છે, તે આ સેખ ઉપરથી સમજી શકાય છે.

દવે આપણે ડૉ. બેસન્ટના નામ ગ્રંથો-શક્તિ ઇત્યાદિનું અવગતન અંકવિદ્યાના શાસ્ત્રનો મદદદાતા કરીએ. સંજ્ઞાશાસ્ત્રમાં દરેક

મદો-અક્ષરો વગેરેને આંકડામાં ફેરવવામાં આવ્યા છે અને તેના ઉપરથી ફળવિધાન કરવામાં આવે છે. દરેક આંકડામાં ત્રેરજા-બજો હોય છે કે જે મનુષ્યના જીવન ઉપર અસર કરે છે. જૂના સમયમાં આ શાસ્ત્ર પ્રચલિત હતું, પણ એની ઉત્પત્તિના ઉત્સેઓ નાશ પામ્યા છે. ઇજીપ્તના પ્રાચીન મંથોમાં આ શાસ્ત્ર ઉત્તમ ગણાયું છે. તે શાસ્ત્રોમાં દરેક અક્ષરો-મદોની શક્તિ જતાતી છે તે મુજબ અત્રે ફળ આપવામાં આવ્યું છે.

આ શાસ્ત્રમાં દરેક અક્ષરોને તથા મદોને જે નંબર આપ્યા છે તેને Myatio Value of Numbers કહેવાય છે. દવે નામ, જન્મ તારીખ ઇત્યાદિ, અક્ષરોમાંથી આંકડામાં ફેરવી તેના સ્વતંત્ર અંક બનાવવા અને તે ઉપર ફળવિધાન કરવું તે ન્યુમેરો-લોજી શાસ્ત્રમાં ખાસ મદદરત્ન છે.

આ આધારે ડૉ. એની બેસન્ટના નામની સંજ્ઞા બનાવીએ તે નીચે મુજબ થાય.

Annie Besant જન્મ તારીખ
૧૭ ૨૦ ૧-૧૦-૧૮૪૭
 $૮ + ૨ = ૧૦ = ૧$. જેનો મુખ્ય અંક ૧

આ એક નંબર સૂચનો છે. આ નંબરનો અસર નીચે આવનાર, સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર વિચારક, નવિન તત્ત્વવિચારક આદર્શ મય, દ્વનિકથી તથા રેખીયા હોય છે. કોઈ પણ કાર્ય પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ જંપતા નથી. જીવનમાં તેઓ ઉચ્ચ કક્ષા પ્રાપ્ત કરે છે. ધર્મ-તત્ત્વમાં તેઓ જોડા ઉતરે છે. વળી જીવનમાં સારું માન-કીર્તિ સંપાદન કરે છે. આ મુજબ ૧ ની અસર હોય છે, જે આપણે

શ્રી એસન્ડના જીવનમાં સંપૂર્ણપણે બદલી શકીએ છીએ.

નવમી ઉપરના આંકડાઓ એ દેહત સ્વતંત્ર આંકડાઓથી જ બનેલા હોય છે, પણ તેમની સ્વતંત્ર સંજ્ઞાઓ છે. જે ચિત્રના રૂપમાં, હજીતના પ્રાચીન રથોના ઉપર પણ મોતરેલી છે. તેમાં ૧૭ અને ૨૦ ના આંકડાનું વર્ણન નીચે મુજબ કરવામાં આવ્યું છે.

ANNIE=17=This is highly spiritual Number and is expressed in symbolism by The 8-pointed Star of Venus—a symbol of "Peace and Love." It is also Called "The Star of Maji" and expresses that the person it represents has risen superior in spirit to the trials and difficulties of his life or his career. It is Considered a "Number of immortality and that, the person's name "lives after him."

BREANT=20=This number is called "The Awakening"; also "The Judgment." It is symbolised by the figure of a winged angel sounding a trumpet, while from the below a man, a woman, and a child are seen rising from a tomb with their hands clasped in prayer.

This number has a peculiar interpretation: The awakening of new purposes, new plans, new ambitions, the call to action, but for some great purpose, cause or duty. It is not a material number, and consequently is a doubtful one as far as worldly success is concerned. If it is used in relation to a future event, it denotes delays, hindrances to one's plan, which can only be conquered through the development of the spiritual side of the Nature.

આ ઉપરથી આપણે ૨૫૪ રીતે સમજી શકીએ છીએ કે શ્રીમતિ એનીએસન્ડમાં કેવા પ્રકારની શક્તિઓ આવિષ્કાર પામેલી હતી. અધ્યાત્મજ્ઞાન મારેની આકાંક્ષા, મહત્વાકાંક્ષા અને મહાન ૫૬, ૨૦ નો અંક ૨૫૪ સૂચવે છે. અને ગૂઢ-ગંભીરતા, પ્રેમ-સેવાભાવના ૧૭ નો અંક સૂચવે છે. સાંસારિક આશ્વતો-લગ્નજીવનની નિષ્ફળતા અને તેમાંથી પરિણમેલી આધ્યાત્મિક જિનનતિ-એ ખાસ મહત્ત્વની વસ્તુ પણ આમાંથી સમજી શકાય છે.

આ ૧૭ અને ૨૦ નો સરવાળો સ્વતંત્ર રીતે કરતાં; (૧૭ = ૧ + ૭ = ૮ અને ૨૦ = ૨ + ૦ = ૨) ૮ અને ૨ આવે છે, જેનો સરવાળો ૧૦ થાય છે.

10=Symbolised as "wheel of Fortune." It is a number

of honour, of faith and Self Confidence. It is fortunate in the sense that one's plans are likely to be carried out.

આ વર્ષનો ઉપરથી એટલું તો જણાઈ આવે છે કે તેમને અધ્યાત્મજ્ઞાનની જિંદી આકાંક્ષા હોય અને તે તેમની આત્મિક શક્તિઓ-પ્રયત્નોથી જ પૂર્ણ થાય અને આવી સતત પ્રયત્નશીલ યોગિની, સંયમ-તપ-સાધના, ભક્તિ ઇત્યાદિ દ્વારા સાક્ષાત્કારની કક્ષા પ્રાપ્ત કરે એ સદજ છે. તેણીની તમામ યોજનાઓ આજે રહીજૂત થયેલી આપણે જોઈ રહ્યા છીએ. આગળ કુંડળામાં મહેા આ વરતુવું ૨૫૯ સૂચન કરતા નથી પણ આધ્યાત્મિક શક્તિ દ્વારા અપ્રત્યે જાંએ મહેોની વિપરીત પરિસ્થિતિ છતાં ચલવું પણ ખીલકુલ શક્ય છે એમ માફ માનવું છે. હવે આપણે વર્ષસંખ્યા લઈએ. તેમનો

જન્મ ૧૮૪૭ માં થયો. (૧ + ૮ + ૪ + ૭ = ૨૦) જેનો સરવાળો ૨૦ થાય. ૧૮૪૭ + ૨૦ = ૧૮૬૭. આ જીવનનું પ્રથમ અપત્યનું વર્ષ. આ વર્ષમાં તેમનાં લમ થયાં. વધુમાં ૧ અને ૪ એ સાથે રહેલા નંબરો છે. અને અર્ધો પણ જન્મ તારીખનો અંક તથા નામનો અંક પણ એકમાં પરિણમે છે. અને જન્મ તારીખ ૧-૧૦-૧૮૪૭ નો આખો અંક પણ ૪ માં પરિણમે છે. (૧ + ૧ + ૦ + ૧ + ૮ + ૪ + ૭ = ૨૨ = ૪). આ એક અને ૪ નંબર તેમના ૮૬ માં વર્ષમાં સાથે થયાં ૮ + ૬ = ૧૪. જેમાં તેમનું આધુર્ય પૂર્ણ થયું. આ ૧૪ નો સરવાળો પાંચ થયો. અને સપ્ટેમ્બર માસ, નંબર પાંચ નેગેટીવનો મહિનો છે કે જે માસમાં તેમનું મરણ થયું.

હવે જ્યોતિષશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ જોઈએ.

રેડ	મંગળ લગ્ન	ચંદ્ર	ગુરુ	શની	મુખ	શુક્ર રાહ
શની	રાશિ				નવમાશ	
			સૂર્ય શુક્ર	શુક્ર રાહ		

પ્લેનેટરી લોન્ગીટ્યુડ
સૂર્ય ૧૬૬°૩૮'
ચંદ્ર ૫૨°૪૦'
મંગળ ૨૪°૫૬'
શુક્ર ૧૭૬°૨૪'
શર ૮૮° ૮'
શુક્ર ૧૭૦°૪૭'
શની ૨૧૭°૧૨'
રાહ ૧૬૬°૨૮'
રેડ ૩૪૮°૨૮'
લગ્ન ૨૩°૨૦'

Balance of Moon's Dasha at birth years. 0-0-0

હવે મહેોની દ્રષ્ટિએ મુખ્ય મુદ્દાઓનો વિચાર કરીએ. લગ્નરચાન મેષનું છે અને તેમાં ગેષાધિપતિ મંગળ રષાધિપતિ યજ્ઞેશ છે. શનિદેવની દ્રષ્ટિ લગ્નરચાન ઉપર છે. શુક્ર અને રાહનો સંયોગ પાંચમા જૂવનમાં

છે અને શુક્ર તથા રવિદેવ રૂકન તેઓથી દસ ડીમીથી વધુ દૂર નથી. ચંદ્ર ઉચ્ચનો છે પરંતુ ગુરુનો દ્રષ્ટિ તેના ઉપર પડતી નથી. સાતમું જૂવન જોતાં તેના ઉપર મંગળ અને ગુરુની દ્રષ્ટિ છે. પરંતુ શુક્ર નીચનો છે અને

રવિ તથા ગદ્ય સાથે ભેગો થએલો છે. ચંદ્રથી સાતમા ભૂતન ઉપર મંગળ અને શનીની દ્રષ્ટિ છે, જે ખરાબ છે. રવિ, શુક્ર અને રાહુનો થોડા ખરાબ છે. લગ્ન મંગળ શની અગ્નિઆરમે અને ગુરુ અષ્ટમેશનો અધિપતિ હોવાથી લાંબુ આયુષ્ય સૂચવે છે.

૧૮૬૭ માં તેમનાં લગ્ન થયાં. મહોત્તી દ્રષ્ટિએ જેતાં લગ્નજીવન કલેશમય અને અશાંતિમય છે. આ લગ્ન શુક્રશુક્રિતની શરૂઆતમાં રાહુદશામાં થયાં. વિચારોની બિન્નતા-સ્વતંત્ર તત્ત્વચિંતકવૃત્તિ તેમને-વિષયોગ તરફ દોરી ગયાં અને તે રાહુ દશાના અંતભાગમાં જ બન્યું. ગુરુદશાની શરૂઆતમાં જ એઓ National Secular Societyમાં જોડાયાં અને મદાન સ્વતંત્ર વિચારક Charles Bradlaughના સંસર્ગમાં આવ્યાં. વળી શની-ક્રિતમાં બ્રેડો અને બેસન્ટ બન્નેને Malthusian pamphlet પ્રસિદ્ધ કરવા માટે પકડવામાં આવ્યાં, પણ શનીની અસર સારી હોવાથી તેઓને પાછળથી છોડી મૂકવામાં આવ્યાં.

શનીની દશા ઉત્તમ પ્રકારનું કળ સૂચવી મળે. કારણ કે તે સમયમાં તેઓ Matdama Blavatskyની વિચારસૂષ્ટિની અસરમાં આવ્યા. આ બધા સંજોગો જેતાં તેમનામાં આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિ ઉત્તમ હતી તેમ કલા વિના ચાલશે જ નહીં. તેથી, તેઓ થીઓસોફીકલ સોસાયટીનાં પ્રમુખ શની દશાના અંતભાગમાં એટલે ૧૯૦૭માં બન્યાં શુદ્ધ દશામાં તેમણે હિન્દના રાજકારણમાં અમલનો ભાગ લીધો. કુંડળમાં મહોત્તી દ્રષ્ટિ જેતાં પણ રાજકીય ક્ષેત્ર માટે સારો થોડા છે. ૧૯૧૭ માં ઈંગ્લેન્ડના પ્રમુખ બન્યા. શુદ્ધદશામાં આયુષ્ય પૂર્ણ થયું. ૧૯૩૨.

મંગળ પ્રથમજીવનમાં, સૂર્ય કક્ષામાં છે

જેથી તેઓના ધર્મ સંબંધી વિચારો નવીન પ્રકારના હતા. ચર્ચ વગેરેની વિરૂદ્ધ પડ્યાં અને નૂતન ઉત્તમ ધર્મ સ્થાપિત કરવાના વિચાર-વાર્ણા થયાં. જેથી તેમણે દયા-બાવના સેવા કલ્યાણ કાર્યક્ષેત્રમાં સારો ભાગ ભજવ્યો. આમ કુંડળમાં જેતાં, તેમના મહો તેમનામાં ઉત્તમ બુદ્ધિ, સેવાવૃત્તિ, સહનશીલતા, સ્વચ્છ વક્રત્વ, ધર્માદિ શુભો સૂચવે છે. તેમનાં બાપણે ઉપર થોડો માંગ થયે જતાં. તેમનું વ્યક્તિત્વ જાદુ જેવું અજબ પ્રકારનું હતું. આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ઉચ્ચ પ્રકારનું હતું. સાક્ષાત્કાર અને અંતિમ ઉચ્ચકક્ષા મહો ખરાબર સૂચવી શકે નહિ પણ મેં મર્યાદા કહ્યું છે કે, મદનજી અધ્યાત્મ અને આભાસિકતા આમળ જોણ અને છે. જેથી બીચારાં બીચારાં કક્ષા ઉપર તેઓ જઈ શકે એમ વિના સંશયે કળી શકાય છે.

હવે આપણે હરતરેખાના શાસ્ત્રવડે થોડો વિચાર કરીએ. તેમના હાથની છાપ અત્રે આપવામાં આવી છે. હાથનો આકાર જેતાં તે Philosophic Typeનો છે. ધર્મ-જોગ અને અધ્યાત્મવિદ્યામાં ઉચ્ચ કક્ષા પ્રાપ્ત કરી શકાય એવી જાતનો હાથ છે. રેખાઓ પણ સ્વચ્છ છે બુદ્ધિરેખા બળવાન છે. Logio વેટો અંગુઠાનો અંગળ છે. Will-force ઉત્તમ છે. આયુષ્ય રેખા બળવાન છે. બુદ્ધિ રેખા, શુદ્ધરેખા અને શની રેખા મંગળના મેદાન ઉપર Pygatio ત્રિકોણ બનાવે છે. ગુરુ બળવાન છે. આયુષ્ય રેખામાંથી ગુરુ ઉપર જતી રેખાઓ મદત્વાકાંક્ષા જ્ઞાનવૃદ્ધિ ધર્મ-બાવનાનું સૂચન કરે છે સૂર્યરેખા ચંદ્રથી સૂર્ય સુધી જાય છે, જે બળવાન છે. Influence lines બધી જ સીધી અને લાભસૂચક છે. અંગળો મહાવાળી અને ચિંતનપ્રધાન છે. અંગુઠો પ્રગા, પ્રેમભાવના

અને સેવાત્મા સૂચવે છે. વધુ મહત્વની વસ્તુ એ છે કે ધનરેખા-શનીરેખા શુક્રમાંથી નીકળે છે જે લગ્નજીવનની નિષ્ફળતા સૂચવે છે. તથા વર્ષ ૨૪ ના ગાળામાં શનીરેખા ખીજ નીકળે છે, આ રેખાના પ્રભાવવડે તેમણે ઘરેક ધર્મો અને મતમતાંતરે છોડી સમાજ-સુધારક તરીકે જીવન જીવવાની શરૂઆત કરી. ૨૫ થી ૨૬ મા વર્ષમાં તેમણે કાયદેસર છૂટાછેડા પ્રાપ્ત કર્યા. સૂર્યરેખા, ધનકલ્પાન્તરેખાઓ ઇત્યાદિ જોતાં તેઓ મોટા લોકોના સમાગમમાં આવ્યાં અને મહાન કક્ષા પ્રાપ્ત કરી. આગળ ખતાવેલ ખનાવોને રેખાઓ પશ્ચ રોકે આપે છે. આ જોતાં તેમના દાયની રેખાઓ તેમના જીવનમાં યોવન-કાળથી જ પરિવર્તન અને આધ્યાત્મિક ઉચ્ચતા સૂચવે છે. તેમણે આખી દુનિયાનો પ્રવાસ કર્યો. મુસાફરીની રેખાઓ પશ્ચ વધુ છે. યુરોપ, અમેરિકા વગેરે દેશોમાં તથા હિન્દના ખૂણે ખૂણે ફરી તેમણે તેમના વિચારો વ્યાખ્યાનો દ્વારા ખતાવ્યા. પ્રેક્ષકો ઉપર જીંડી છાપ પાડી. બુદ્ધિરેખા આયુષ્યરેખાથી છૂટી છે તે વ્યક્તિત્વ અને વક્રત્વની છટા સૂચવે છે.

ડૉ. જેસન્ટે પોતાના છેલ્લાં વર્ષો હિંદમાં જ વ્યતિત કર્યા. અધ્યાર (મદ્રાસ)માં તેઓ રહ્યાં અને સપ્ટેમ્બરની ૨૦ મી તારીખે

૧૯૩૩ માં નિર્વાણ પામ્યાં. અનેકવિધ પારાવાર સુરેલીઓના માર્ગમાં આત્મબળ, સ્વશક્તિ, સ્વપરાક્રમ, સ્વતંત્ર ચિંતન, સંયમ, યોગ, અને અધ્યાત્મગ્ઝાન દ્વારા જીવનમાં પ્રારબ્ધવાદ ઉપર પુરુષાર્થવાદનો પડકાર સૂચવી, સંપૂર્ણ જીવનપરિવર્તન કરી, સાધુચરિત યોગિની ડૉ. જેસન્ટે પોતાનું જીવન જગતના ઉદ્ધાર માટે સમર્પણ કર્યું-એવી એ જગદંબા વિશ્વૂતિને મારા અનેકવાર પદ્મ છે.

તા. ૧૪ એપ્રિલ ૧૯૪૭ ની મધ્ય રાત્રીએ ખુબ ગંભીરતાથી દિલ્હીમાં ખંધારણ ધમનારી લોકપ્રતિનિધિસભાએ સત્તા સ્વિકારી ત્યારે સ્વતંત્ર દેવીના દર્શનના આનંદથી શંખધ્વનિ થયા, હિતસાહના પૂર વહાઈ-તો પણ સભાએ માનપૂર્વક અને ગંભીરતાથી જીભા થઇ ચાત-અચાત સર્વ રાષ્ટ્ર-ધર્મવાઓના, આઝાદી માટે જીવન સમર્પણ કરનાર તમામ દેશબક્તોના ફતવતા-પૂર્વક આભારનો કંઠાવ કરી તેમનું પૂણ્ય સ્મરણ કર્યું.

દેશ સ્વતંત્ર યુદ્ધમાં કોઇ રાષ્ટ્ર પડે છે ત્યારે, આગળનું સૈન્ય ખપી જાય છે. તેની ભરતી ખીજા કરે છે, તે પણ ખપી જાય છે.

વિજય પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે વિજયોત્સવ સમસ્ત સેનાઓ અને તેના સેનાપતિઓ ઉજવે છે. પરંતુ રણમિથ યુદ્ધના મેદાનમાં પડેલા વીરોએ તો પોતાનું જીવન ભાગી પેદીના કંધાણ માટે જ અર્પણું હોય છે. ધણા ન્યારે કાન્તિની શરૂઆત કરે છે ત્યારે તેમના જીવનમાં સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થવાની આશા જ હોતી નથી. છતાં ખારી જનકંદ્યાણુ માટે તે કાન્તિના વીરો મતલ પ્રપાન કરી ખપી જાય છે. તેમના તો આત્મા જ સ્વર્ગમાંથી આરવાદ સેતા જુએ છે ત્યારે જ તેમને સંતોષ-આનંદ થાય છે.

જે પોતાના વિદેશી દેહ ઉપર દિલ્હી શેઢીની રેશમી સાડી પરિધાન કરતી હતી, પગમાં સાદા ચંપક પહેરી, કોણી સૂધી ખુદ્દી પહેલવાનની જૂનઓના અભિનય વડે દિલ્હી જનતાને આઝાદીના અમૃતપાન પાતી હતી; શાન, શક્તિ અને કર્મના અધિષ્ઠાન ઉપર સ્થિત થઇ, દિલ્હી ધર્મના મર્મને સમજાવી દિલ્હી ગોરવ વધારી, દિલ્હીઓમાં આઝાદી

માટે આત્મવિશ્વાસ, શ્રદ્ધા અને તમજા ઉત્પન્ન કરતી હતી એવી એક પુણ્યશોક દેવી ડૉ. એની બેસન્ટનું પૂણ્ય સ્મરણ કરી તેમના આપણા ઉપરના ઝગજગી તેમના શતાબ્દિના ઉત્સવ સમયે કદર કરવી, એ દરેક હિંદવાસીનું કર્તવ્ય છે.

ડૉ. બેસન્ટ પોતાને આઝરીશુકદેવડાવતા. પોતાનો જન્મ ઇંગ્લેંડમાં ૧૮૪૭ ની સાલમાં થયો. ધણા મુરોખીયન પુણ્યપ્રત્યક્ષોએ દિલ્હી સેવાઓ કરી છે. તેમાં ડૉ. બેસન્ટ અમમરૂપ હતાં, મેડમ બ્લેવેલ્સની જ એક રશીયન બાઈ હતી અને જેમણે આપારમાં સમુદ્ગતિરે આશ્રમ બનાવ્યો હતો, તેમની તે શિક્ષા બન્યાં અને ૧૮૯૩ માં દિલ્હી આબ્યાં. પહેલું બનારસમાં શિક્ષણનું કામ ઉપાડ્યું-જેનું પરિવર્તન કાલ બનારસ દિલ્હી મુનિવર્સિટીમાં થયું છે. દિલ્હી સંસ્કૃતિના અભ્યાસને કારણે તેમની ખાતરી થઇ કે, જગતમાં ધાર્મિક સંસ્કૃતિ ફેલાવવી હોય તો દિલ્હી જ તે કરી શકે. અને હિંદુ બધાંસુધી પરદેશીઓની નીચે કચઠાવણું છતાં સુધી પોતાની સુવાસ જગતમાં પ્રસારાવી શકે નહીં મારે તે સ્વતંત્ર થવું જ જોઈએ. ડૉ. એની બેસન્ટ વિચારે અને આમારે પૂછું દિલ્હી હતી. મૃત્યુ પછો પણ તેમના દેહને અગ્નિસંસ્કાર જ કર્યો હતો. તેઓ જન્મમાં ખ્રિસ્તિ અને સ્વર્ગવાસ પામ્યાં દિલ્હી તરીકે. તેમણે દિલ્હી પોતાનો જ દેશ મણ્યો હતો અને તન, મન, ધનથી, તેની સેવામાં પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કર્યું હતું.

એ સમય એવો હતો કે જ્યારે પશ્ચિમમાં આવડું બધું જ સાદું અને પૂર્વની અસંસ્કૃતિમાં કશું જ નથી. ક્રિસ્તિયન ધર્મ શારી, વિદેશી વિચારો, આચારો બધા જ ઉમદા, અને દિલ્હી સંસ્કૃતિ તથા દિલ્હીઓ ક્યાં

કામના નદી. એવી ભાવના વિદેશી વિજ્ઞે-
તાઓએ પેદા કરેલી. તે વખતે દિંદવાસીઓને
પોતાની અપમાનિત રિધિતિમાંથી બહાર
લાવવા અને હિંદી પાસે અપૂર્વ અજ્ઞેક અને
અલૌકિક ખળનો છે. તેમનું બાન કરાવવું હવું.
સુશિક્ષિત વર્ગમાં વિશ્વાસ પેદા કરી તેમને
કાર્યક્ષમ કરવાની જરૂર હતી. તે વખતે
સ્વામી શ્રી. વિવેકાનંદે જાંબામ્, થી. પ્રદાનદે
પંજાબમાં અને મદ્રાસ પ્રાન્તમાં તથા અન્ય
સ્થળે ડૉ. બેસન્ટે ખૂબ જ કામગીરી કરી. હિંદુ-
ધર્મની અને હિંદી સંસ્કૃતિની મદદતા જનતાને
સમજાવી એટલું જ નહિં પણ વિદેશોમાં
તેની પ્રતિષ્ઠા ખૂબ વધારી. આથી મધ્યમ
વર્ગ કે જે સમાજનું ખરું પીઠબળ હોય
છે, તેને પોતાનો ભૂતકાળ અનેક શક્યતાથી
બરેશે અને ઓરવશાથી લાગ્યો અને દુનિયાના
ખીળ દેશોની દરેજમાં લેખા રહેવા માટે
આપણી પાસે ખૂબ સામગ્રી છે તે માટે
વિશ્વાસ પણ ઉત્પન્ન થયો.

શ્રી. જ્વાહરલાલજી, તેમના “ ડીરકવરી
ઓફ ઈન્ડિયા ” નામક પુસ્તકમાં લખે છે કે,

Mrs. Annie Besant was a
powerful influence in adding
to the confidence of the
Hindn middle classes in their
spiritual and national heritage.

મીસીસ એની બેસન્ટે હિંદુ મધ્યમ વર્ગમાં
તેમનાં ધર્મ-અધ્યાત્મને રાષ્ટ્રભાવના માટે
વિશ્વાસ પેદા કરવામાં ખૂબ જ ફાળો
આપ્યો છે. અખિલ હિંદના લોકોને, સ્વરાજના
પ્રશ્ન ઉપર સંયુક્ત બનવા માટે તેમણે જે
સંદેશો મોકલ્યા છે તે ઉપરથી તેમનું હૃદય
હિંદ માટે કેટલું દ્રવ્ય હવું તે સહેજે
જણાય તેમ છે. તેમણે વિશ્વાસપત્રથી એક
મોકલેલા સંદેશમાં તેમણે જણાવેલું કે :

“ એક જ માતાનાં સંતાનો ! એક

અને અદિતીય પ્રભુના એ પૂજ્યો ! શા
માટે એ બંનેને તમે તમારા રાજકારણી-
ધાર્મિક કલહ વડે દુનિયાની સન્મુખ
લજ્જિત બતાવી રહ્યા છો ? એક બાબુથી
માતાના ધવાએલા લોકોનો હાથ અંગે પર
તમે પક્ષાપદ્ધતીની-વૈરની શું બલાઓ નડી
રહ્યા છો અને ખીજી બાબુ એને માટે
સ્વતંત્રતા માંગી રહ્યા છો. એનો અર્થ શા !

૧૮૯૩માં મેં જ્યારે તમારી પુનિત ભૂમિ
ઉપર પદ ચૂક્યો ત્યારે મારા પહેલા વ્યાખ્યા-
નમાં મેં કહેલું કે હિંદ મરી નથી મર્ધ, એ તો
માત્ર સૂતેલી છે ! એને એના સંતાનો શીવાય
કોઈ જ મારી નહીં શકે. પરંતુ આજ
૧૯૨૭ની સંધ્યાએ અર્ધ સતાજિદ સુધી
હિંદને વિદેશી ધુસરીમાંથી છાડાવવા
મર્યા પડી-એને કાળે મારું સર્વસ્વ
અર્પણ કરી રહ્યા પડી, આજની ઉદાસ
સંધ્યાએ મારા હૃદયને પૂછી રહી છું કે,
શું એના જ બાળકો એની હાથ કરશે ? ”

તે આજળ કહે છે કે-મને જે હિંદના
ઋષિપુનિઓમાં વિશ્વાસ ન હોત તો, “મારું
મેદાએલું હૃદય ભારત માતાના ખ્યાર
ચરણોમાં ધરી દીધું હોત ..”

“ એ બાંધવો ! તમેને તમારો જૂનકાળ
બોલાવે છે. તમેને તમારો વર્તમાનકાળ
એના મરીખી, અજ્ઞાન, જે અદ્ય
આયુષ્યના ગર્ભમાંથી પુકારે છે. તમારે
ખાતર નહીં તો તમારા સંતાનની ખાતર
પણ એકત્ર બનો. ”

ઉપરનો સંદેશો, તેમણે પાલીગેન્ટમાં,
‘ ડામનવેદ્ય ઓફ ઈન્ડિયા ’ નામનું
હિંદની સ્વતંત્રતા માટેનું, ખીજ રજુ કયું
હવું તે એક વાચનમાંથી પસાર પણ થયું
હવું તે વખતનો છે. હિંદમાં એકતા ન
હતી. તથા એકત્ર બવાળે તેને ટેકા મળ્યો
નહી. અને તે નાપાસ થયું.

ત્યારે તેમણે જોરજોરથી કહ્યું હતું કે-
 “ સંયુક્ત અવાજે સ્વતંત્રતા માગો તે
 ખિટનથી ના પડાશે નહિ. જો આ ખરડો
 તમને પસંદ ન હોય તો બીજો ઘડો, તે
 તમને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપતો હોય તો હું
 માગે ખરડો ફાડી નાખવા તૈયાર છું. ”

ઉપરના સંદેશમાં હિંદની સ્વતંત્રતા
 માટેની તેમની લાગણી પ્રદર્શિત થાય છે.
 આજે પણ ભામલા માટે જ્યારે બધા એક
 થયા ત્યારે તે ક્ષીટને સ્વીકાર્યા પણ-ભામલાથી
 પણ-ધાર્મિક કલહો શાન્ત થયા નથી અને
 ભાઈ ભાઈને કાપીને આપણે દુનિયા સમક્ષ
 લલિત બની ગયા છીએ, એ વાતની ના
 પાડી શકાય તેમ નથી

અખંડ હિંદ માટે ડૉ. બેસન્ટ મથતાં
 ધીઓસોશીકલ સોસાયટીને અને યોગેશ્વર
 અગ્નિંદ્ર ઘોષ જેવા યોગીઓનો પણ
 આદર્શ સેજ હતો. છતાં હિંદના નસીબે,
 ગણિતના વહેણે જોવાના લખ્યા દરો કદાચ
 રક્તવિહોળી ક્રાન્તિ ઇતિહાસને અમતી નહી
 હોય ! અમે તેમ હો પણ ડૉ. બેસન્ટના
 સંદેશમાં બંને ધાર્મિક કલહનું દર્દ હતું

આપણે મટાડી શક્યા નથી, આ વાંત પણ
 સાચી છે

ડૉ. બેસન્ટ હિંદી મહાસમાના પ્રમુખ
 હતાં. તેમણે હોમરુતની ચળવળ ચલાવી હતી.
 સરકારે તેમને નજરદેદ કર્યા હતાં. એ વાંતો
 તે ઇતિહાસને પાને નમુદ છે જ. પણ તે
 કળા પણ વિશેષ તેમણે જે અનેક પુરસ્કો
 દ્વારા અને ધીઓસોશીકલ સોસાયટી દ્વારા
 વિચારોનો પ્રવાહ વહેવડાવી આપણામાં જે
 વિચાર-ક્રાન્તિ કરી છે તેનું જ મહત્ત્વ
 બારી છે

જંગલને કાપીને સાફ કરી, તેની
 જમીનને ખેતીલાયક બનાવ્યા પછી, તે
 જંગલને સાફ કરનારાના સંતાનો સુખેથી
 ખેતી કરી રોટલો મેળવે છે. પણ આ
 પ્રથમ પુરુષોના કષ્ટો ઉપર જ આપણે
 આપણી આઝાદીનો આનંદ માણીએ છીએ.
 એવા “ પાથોનિયક્ ”-આગળના સૈનિક
 તરીકે સંતાનો માટે શૂન્ય અર્પનાર-આઝાદીની
 હયા પ્રકટાવનાર ડૉ. બેસન્ટને હમારો
 હૃદયે હૃદયે વંદન !

તમારા માથાના દુઃખાવા માટે

ડા. ચ. મ. નંડ પેન બા. મ.

વાયરો

દરેક જગ્યાએ મળે છે.

એમ. મણીલાલ એન્ડ કું.

૪૪, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ ૧

હિંદની અંગેડ આર્થા

શ્રી. જસુભાઈ વ. દાણી

હિંદની સેવામાં અને તેના આદર્શોને અનુકૂળ, કરતી જોઈતી પુનર્ગઠનામા કામ હિંદીએ અથવા અન્ય પ્રદેશીએ વધુમાં વધુ જીવન રેડ્યું હોય તો એનું માન સ્વર્ગસ્થ ડૉ. એની બેસન્ટને છે. જીવનનું એકેય ક્ષેત્ર એણે એની અંગેડ સેવા વગર, એની સદાય વગર સતું રહેવા દીધું નથી. શું ધાર્મિક કે શું સામાજિક ક્ષેત્ર, શું જાણસેવા કે શું મજૂર સેવા, શું દિંદસ્વાતંત્ર્ય કે શું સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય. શું હિંદમાં કે શું દિંદ બદલ, શું સરકારના સહકારે કે શું સરકારને વિરોધે. શું શિક્ષણમાં કે શું સંસ્કૃતિસંજીવનમાં, ડૉ. બેસન્ટે દિંદને ચરણે ને ધણું છે અને ને પ્રેરણા પાઈ છે, ને જાગૃતિ આણી છે ને ને ચેતન પ્રેર્યું છે તે હિંદના ઇતિહાસમાં અંગેડ છે; અતિ વિરલ છે, એનો દિંદપ્રેમ અને એનો ત્યાગ, એની ભાવના અને એની ભક્તિ, એમનું કાર્યકોશલ્ય અને એમની આર્પદષ્ટિ-વૃદ્ધિ વધું દિંદના સંસ્કૃતિજીવનમાં મુવર્થુ અક્ષરે નોંધાયા વગર રહેશે નહિ.

આયર્લેન્ડ અને ઈંગ્લેન્ડના વાતાવરણમાં ઉછરેલી આ ઝેનીએ, દિંદ માટેની આ ધેલછા ક્યાંથી પ્રાપ્ત કરી ? જન્મનો દેશ છોડી, આત્માના ઝોજસને અનુસરી, એ અહીં કેમ આવી ? એક દિવસ નારિતક તો બીજે દિવસે પાખંડી પાદરીઓથી વિરક્ત બનતી આ બેસન્ટને દિંદમાં શું દેખાયું ? અશ-આરામ અને માનપાન છોડી, મામડે ગામડે ભટકી હિંદીઓમાં જીવન ગ્રેરવાનું એને ક્યાંથી સૂઝ્યું ? આજે પ્રશંસા પામતી તો કાલે એ જ હિંદીજનોથી નિંદાતી આ વિરલ સજારીએ દિંદજાળો પરતું વાત્સલ્ય કેમ ન છોડ્યું ? ધડીમાં દિંદમાં તો ધડીમાં

ઈંગ્રાંડમાં, ધડીમાં રાજકીય ક્ષેત્રે નો ધડીમાં સર્વધર્મસમન્વયમાં, નૂતન પ્રકાર પાયરતી એની પ્રતિભા એ ક્યાંથી લાવી ? હિંદને માતૃભૂમિ તરીકે સંબોધતી ને રાતદિન કામ કરતી, ઇંગ્રાંડ-દિંદ એકતાનો આદર્શ આદેશતી, એ દર્ષ આદર્શસિદ્ધિની અંખના અંખતી હતી ? જીવનની પળે પળે, સત્યને જ સંશોધતી અને સત્યને જ આચરતી, એ મહાનારી ઝેની બેસન્ટ, જ્ઞાપિજ્ઞાની ચોખ્ખી હતી; સર્વવિશ્વસમભાવની પૂજારિણી હતી; અદશ્ય પૂર્ણપુરુષોની સેવિકા હતી.

કચડાતાં અને સજડતાં, દુઃખી અને દર્શનની એ સાચી મહાતા હતી. મરીયોનાં જીનાં આંસુ એને હેંચે વ્યથા પ્રમટાવતાં; સ્ત્રીઓના દુઃખે એ સદાય દુઃખાતી; હિંદનું દિંદત્વ, આર્પત્વ નષ્ટ થતું જતું દેખતાં એના અંતરે વિષાદ જામતો.

ઈંગ્રાંડના મજૂરલતાઓમાં કે નારિતક-વાદીઓની મહેરિલમાં, સર્વત્ર એ નો કાઈ વિરલ વસ્તુની શોધમાં ભટકતી, પરિણિત છતાં પાદરીને ત્યાનું પત્નીત્વ એને નહોતું મમતું. ધર્મના દંભથી એનું હૃદય કચળા જાણતું. પુત્રપુત્રીને બોગે ચ એણે તો સસની જ પૂજા આદરી. પણ પછી પીવા ધારેલી આત્મહત્યાની ખાસી એણે દૂર ફેંકી દીધી; એ મરવા નહિ, અનેકને જીવનનાં સાચાં દર્શન દરાવવા, જીવનહાતા બનવા સર્ગર્થ હતી. એને આત્મદર્શને તો અનેકના આત્મ-દીપ પ્રમટાવવાના હતા.

અતિ વિચિત્ર સંજોગોમાં એના હાથમાં મેડમ એચ. પી. ફ્રેવેલ્ડનીના 'સિક્રેટ ડોક્ટ્રિન'ના ગ્રંથો આપ્યા. એની સમાલોચના કરતાં કરતાં એના અંતરમાં પ્રવળ આત્મ-

જ્યોત પ્રગટી ઊઠી. એનાં જ્ઞાન અને એના સદેશ એને પૂર્વજન્મોની યાદ આપવા લાગ્યાં. લંકાની એક મહાસભામાં મેંડમ ખેડેદૂરજીતું પ્રવચન સાંભળી એ એમની શિક્ષા પાતી. એને આદેશ એણે જીવન સમર્પણ કયું. સર્વ પ્રિયને ત્યજ દઇ એ ચાલી નીકળી દિંદના કિનારા તરફ. જાણે કોઇ મહા-લિનિષ્ક્રમણ.

દિંદમાં આવી અને એણે ઉપાસના આદરી. દિંદનો પ્રાણ એને રૂંધાતો દેખાયો. આર્યસંસ્કૃતિના અવશેષ એણે સોપતા જોયા; જીવનનું દર્શન એને ઝાંખું થતું જણાયું. દિંદના ગુણભીરવ પ્રત્યે દિંદજનતાની એણે ઉદાસીનતા નીરખી. અંગ્રેજ શિક્ષણને બારે કચ્છાતો અને કંતાયેલા શરીરવાળાં બાળકોને એણે જોયાં. પુરુષોના અને સમાજના અજ્ઞાનઅંધારે સખડતી ઓંઝોને એણે જોઇ. ધર્મ, નીતિ, અને સંસ્કૃતિ પ્રત્યેના સિદ્ધિ-સમુદાયનો ઉપેક્ષાભાવ નિહાળ્યો. વિશ્વની સર્વ સંસ્કૃતિની ધારી દિંદને, અંધારામાં અડવાતી જોઇને એણે ક્ષેત્ર ક્ષેત્ર ચેતનાપ્રદીપ ધરવા માંડ્યો.

અંધારામાં પ્રકાશ પ્રગટ્યો; નિરાશમાં આસા જાગી; ઉપેક્ષામાંથી આદર જાગ્યો; નિષ્ચેતનમાં ચેતન રાજ્યું; વિદેશના અંધ અનુકરણમાંથી જીવનની વિશિષ્ટ દૃષ્ટિ લીધી; નિષ્ક્રિય ભારતમાં નાવસંજીવનના ધનકાર ધમકી ઊઠ્યા.

પંડિતો અને આચાર્યોને ચરણે ભેસી એણે વારાજીસીની શાંતિનું જમાં સંસ્કૃત ભાષાને અભ્યાસ આદર્યો. મહાભારત ને રામાયણ. ગીતા અને મનુસ્મૃતિ, વેદ અને ઉપનિષદનાં જાણં રહર્યોને એણે જીલવા માંડ્યાં. સમસ્ત વિશ્વને માનદર્શક એવો પ્રકાશ એણે એમાં લેયો. બાહ્ય ક્રિયાકાંડ રૂપે જ રહેતા દિંદ ધર્મમાં એણે નવી દૃષ્ટિ આપી. ગીતા અને

ઉપનિષદો ઉપર પ્રવચનો કરવા માંડ્યાં. સનાતન ધર્મનાં પાઠ્યપુસ્તકો પ્રગટ કર્યાં. અસિદ્ધિ, અર્ધસિદ્ધિ અને અસિદ્ધિ લોકો, દિંદ ધર્મમાં કંઈ અવનવું જ્ઞાન લેવા લાગ્યા. નિર્જીવ બનેલા ક્રિયાકાંડમાં એણે અજીવ જીવન રેડ્યું. દિંદની ધર્મભાવનામાં આમ નવું બળ સંચારિત થઇ ગયું.

પણ દિંદના નવધડતરનો સાચો માર્ગ તો એને શિક્ષણ દ્વારા જ લાગ્યો. પરદેશી માનસવાળા જનતા જતી શાળાઓને ત્યજ એણે નવી શિક્ષણશાળાઓ રચાવી. આશ્રમજીવનના આદર્શોને એણે ફરી સંજીવન આપ્યું. બાળક એ શરીર જ નથી, પણ એને હૃદય અને મન પણ છે માટે ત્રણેયનો સર્વોચ્ચ વિકાસ આવશ્યક છે, એવો બોધ એણે રજૂ કર્યો. શહેર શહેર શાળાઓ રચાવી અને કવિવર ટાંગેરને કુલપતિપદે રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ શરૂ કરી. અવારના પ્રકૃતિમંડપમાં ભેસી બ્રહ્મવિજ્ઞાની અનુષ્ઠાન સંસ્થાની રચાવના કરી. શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં એણે આમ નવનવો પ્રાણ પૂર્યો.

આ બધું છતાં દિંદ તો પરબંધ જ હતું ને ! એનો જીવ પુકારો ઊઠ્યો સ્વરાજ્યને. એનો એ જીવનમંત્ર એણે અખિલ દિંદ યદાસજાના પ્રચુપવેદથી વહેલો કર્યો. દિંદને એક છેડેથી બીજે છેડે સુધી જામી એણે મહાસમાના પ્રચુપવેદને ઝાર ઠીપાવી ઊઠ્યું. ભારતમૈયાની પ્યારી પુત્રી ડૉ. એસ્ટ “વાસંતી મૈયા” તરીકે પૂજવા લાગી. કો તપસ્વિની જેવી એની સ્વેત સાડી અને મોઝિની શું ખુખ અવગોડી, દિંદ મેઘું બની ગયું. દિંદને સ્વતંત્રતા ન મળે ત્યાં સુધી એ નહિ જાંપે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી. દિંદમાં અને ઇંગ્લેન્ડમાં એણે શુભ અને દિવસ, જમ્યા વગર સડત ઉપાડી. એનું સ્વપ્ન તો વિશાળ હતું. એને તો

સ્વતંત્ર ભારતને સુખેથી, વિશ્વનરસંહવનના મંત્રે. અપાવવા હતા. વિશ્વરાષ્ટ્રસંધને પ્રમુખપદે હિંદને જોવું હતું. 'ન્યુ ઇન્ડિયા' નામના સાપ્તાહિક વર્તમાનપત્રની કટારોથી એણે હિંદનો સાદ રજૂ કરવા માંડ્યો. વિરોધીને ય વશ કરવાની હૃદયવિશાળતા એનામાં હતી. અન્યથા ન થાત તે એની પ્રતિજ્ઞાએ કરી ખતાવ્યું. આજની આપણી સ્વરાજ-પ્રાપ્તિમાં ડૉ. બેસન્ટનો ફાળો અત્યંત મોટો છે.

ડૉ. બેસન્ટની એક માન્યતા હતી કે જ્યાં સુધી દેશને સ્વદેશીસમાજ ન જાગે ત્યાં સુધી આખા રાષ્ટ્રની સ્થિતિ સુધરવી મુશ્કેલ છે. રાષ્ટ્રનું સાચું જળ તો એની નારીસમાજ છે. એણે જાળવજોની બધી અટકાવી. બાળાઓને આર્થત્વનું શિક્ષણ આપવા કન્યા-શાળાઓ ખોલી. અખિલ હિંદ સ્ત્રીમંડળની સૌથી પહેલી ચરૂઆતનો યથા ડૉ. બેસન્ટને છે. સ્ત્રીઓમાં રહેલી વિશિષ્ટ શક્તિને એણે રાષ્ટ્રના નવધડતરમાં આમંત્રી અને જંધતો અને અગ્રાનતા, વહેમ અને રૂઢિમાં રૂઢેસાતી હિંદુ નારીને એણે બદલ કાઢી. હિંદના જીવનમાં એક મહાબળ લાધ્યું.

હિંદનો યુવાનસમાજ ત્યારે હતાથ ભમતો. એને નવા ચેતને આંજ, એનામાં નવાં સ્વપ્નાં ને નવું જોમ સજનાર એની બેસન્ટ, જૂના કઠિરિવાળેને નાજૂદ કરવા આ યુવક-યુવતીઓ તૈયાર થયાં. દેશને કાળે એમણે વિરલ એવી પ્રતિજ્ઞાઓ ઝીલી. નિર્વાર્ધ જનતા જતા યુવાનેને, રકાઉટીંગ જેવી પ્રવૃત્તિઓથી વીર્યવાન બનાવ્યા. પૃથ્વીને પાટલે દુ ય એક કાંઈક મહા વ્યક્તિ થું એ બાવ એણે સારે સંચારાવ્યો. એને બોલે યુવાનો સર્વસ્વ ત્યજતા; એને પ્રવચને નાસ્તિકે આસ્તિક થતા; એના વાણીપ્રવાહે નિઃપ્રાણનો પ્રાણ બહુધી ઊઠતો. એના કંઠમાં કવિત્વ હતું; એની આંખમાં અનંદ; એજસ હતું;

એને શબ્દે શબ્દે સંજીવન વિસ્તરતું. મંત્રમુગ્ધ કરતી એની આર્થવાણી હિંદને તમસમાંથી મહાન્યોતિનાં દર્શન કરાવી મયું. રાજ્યો ને મહારાજ્યો, પૈસાદારો અને ગરીબો, શિક્ષિત અને અશિક્ષિત, આસ્તિક અને નાસ્તિક મોનાં મરતક એને ચરણે નમત્યાં. હિંદ સમરતને એકબાવે દાખવતી એની બેસન્ટ એક અજબ વીરંનના હતી.

રથજ અને કાળનાં જંધન એને કદી અવરોધતાં નહિ. આજે એ મામડાનો પ્રવાસે માડમાં દેખાતી, તો કાગે વાયુમાર્ગે સંચરી લંડનના કવીન્સ હોલે દેખા દેતી. કંઈ કંઈ લાંબા પ્રવાસો એણે, થું જળમાં ને થું રથજમાં બમી બમી કયાં અને જીવનનું રહસ્ય દાખવ્યું. માલતી રટીમરમાં અને દોડતી માડીમાં બેઠાં બેઠાં એમણે મહન અને આધ્યાત્મિક ઊડાણમયાં પુસ્તકો લખ્યાં. જીવનમર આટઆટલાં ક્ષેત્રોની આટલી સંગીન અને અવિરત પ્રવૃત્તિઓ વચ્ચેથી, ચિરંજીવ રહે તેવાં, નાનાં મોટાં ૩૩૦ પુસ્તકો લખનાર કાંઈ અન્યને તો પૃથ્વી પર જાણ્યું નથી. એ જેટલાં મહાન હતાં, એટલાં જ એમનાં કાર્યો અને લખાણ પછ મહત્તાભયાં હતાં...એનું જીવન જ એમાં ધબકતું દેખાતું.

દેશ, રંગ, જંધનોથી એ પર હતાં. સર્વ જંધનોથી પર એવા, થીઓસોફિકલ સોસાયટીના મહામંત્ર 'શ્વાતુભાવના,' એના એ પ્રતીક હતા. જીવનની સર્વ પ્રવૃત્તિની એની પ્રેરણા એને એમાંથી મળતી. અદસ્ય મહાપુરુષોના ગૂઢ અસ્તિત્વમાં એની શ્રદ્ધા અજબ હતી. એને અંતરે માનેલા મહા-શુરુને બોલે, એણે જીવનનાં ઝંઝવાતો ય સલાં છે અને ટીકાઓ પછ સહી છે. સાડું દિંદ જ્યારે વિમાર્ગે જણું એને લાગ્યું ત્યારે એણે જ હિંદને લાલજતી બતાવેલી, એનું

એવેયું ને કહેતું કંઈ કંઈ આને તો સાચું
પડ્યું અનુભવાય છે.

જીવનનો સુંદરમાં સુંદર કાળ અને તેનાં
મહામૂલા ચાલીસ વર્ષ એણે દિવની અખંડ
સેવામાં અર્પ્યાં. વળુ વળુ વાર સુધી એ
અખિય ત્રિવિધ યીઓસોફિકલ સોસાયટીના
આંતરરાષ્ટ્રિય પ્રમુખ સ્ટાપા દેશે દેશે એણે
સર્વધર્મમંદતાના સદેશ આપ્યા અને
એકતાના સૂર જિનાવ્યા. જાપાના કે બ્રૂગેળના
જડ બંધનો એને નહોતા ગમતાં. સર્વ
માનવી વિશ્વનાગરિક અને અને એનામાં
અને એના દેશમાં પ્રગટતી સંસ્કૃતિની
વિશિષ્ટ સુદૃઢતા વિષયે અર્પે અને એમ

કરી વિશ્વને સુંદરતર બનાવે એ એતું
સ્વપ્ન હતું.

એનું જીવન એમાં જ શ્રવે છે; એનું
હૃદયોધ્યું એમાં જ બોધે છે જન્મતર્ક.
વિશ્વના માનવકલની એ મહાવિભૂતિ હતી.
પ્રભુએ જે બક્ષેલું, તે સર્વને આપીને એ
આનંદતી; અન્યને મુખ્ય આપી એ સંતો-
ખાતી; સાન્ત જગતમાં એ અનન્તની ઉપાસક
હતી. સેવા એનું સંજીવન હતું; આત્મવિદ્યાન
એને આનંદ આપતી; ત્યાગમાં એ રાત્યતી;
કર્મમાં એ કુશલ યોગિની હતી; સર્વની
સમપૂજ્ય, સમપ્રિય એ વતસલ માતા હતી.
આને એ યોગિનીને, એના થતાજિદ મહોત્સવે
વિશ્વના કોટિ કોટિ વંદન હોળો.

૪

Birth-day Message

" Watchman ! What of the Night ? "

The Night is near to the Dawning,

" How know you the Sun is near ? "

The Morning Star, the Star in the East,

Is shining above the horizon,

" Brothers ! Prepare ! Lift up your heads.

your Elder Brother draws near.

[શ્રી. ગાપાલન એમણે આ લેખ અંગ્રેજીમાં લખી મોકલ્યો છે તેનો અનુવાદ અત્રે આપવામાં આવ્યો છે-તંત્રી]

ડૉ. ખેસન્ટનું જીવન એટલે અનેક પાસાવાળો હીરો અને એ દરેક પાસું અનેરા તેજથી ઝળકે છે. જીવનના દરેક ક્ષેત્રનો, દરેક પ્રશ્નનો એમણે સંપૂર્ણ વિચાર કર્યો છે, અને એનો ઉદ્દેશ પણ સનાતન છે.

ડૉ. ખેસન્ટના સામાજિક કાર્ય માટેના વિચારો જીવનના મૂળભૂત સિદ્ધાન્તો ઉપર રચાયેલા છે. એઓ હંમેશાં માનતાં હતાં કે સામાજિક કાર્યકર્તાએ હંમેશાં યાદ રાખવું જોઈએ કે, “મનુષ્ય એક વિકાસ પામતી વ્યક્તિ છે, અને જેમ જેમ એ વિકસિત થતી જાય છે તેમ તેમ એનું ચૈતન્ય વિસ્તૃત બનવું જાય છે. જેમ એનું ચૈતન્ય વિકસતું જાય છે તેમ તેનું જીવન પરત્વેનું દર્શન પણ બદલાવું જાય છે. એ જીવનને જુદીજ રીતે જોતાં શીખે છે. પછી કેટલાક સામાજિક વહેમો અને જૂનવાણી વિચારસરણી, જે એકવાર એને જીવનની પ્રગતિ માટે સહાયક લાગતાં હતાં તે નિષ્પ્રાણ અને અવરોધક લાગે છે. માટે એની ભાવિ પ્રગતિને સહાયક થાય અને એનાં વર્તમાન જીવનનાં દષ્ટિબિન્દુને બંધ ખેસતા થાય એવા એના ચૈતન્યના વિકાસ સાથે, સામાજિક બંધારણમાં ફેરફાર થવા જોઈએ. આ રીતે મનુષ્યના આંતર-વિકાસની સાથેસાથ બાહ્ય પરિસ્થિતિમાં જો ફેરફાર ન થાય તો સમાજમાં બળવો જાગે. ક્રાન્સની ક્રાન્તિ એ એનો સુંદર નમૂનો છે.”

ડૉ. ખેસન્ટ માનતાં હતાં કે, સમષ્ટિ અને વ્યક્તિના પરસ્પર સંબંધ “આપ-વે”ના સિદ્ધાન્તો ઉપર રચાયા જોઈએ. આ બાબતમાં એમનું ચિરપરિચિત સૂત્ર એ છે કે “દરેક વ્યક્તિ પાસેથી એની શક્તિના પ્રમાણમાં માંગવું, અને દરેક વ્યક્તિને એની જરૂરિયાતના

પ્રમાણમાં આપવું.” દરેક વ્યક્તિએ સમાજ તરફની પોતાની ફરજ સમજવી જોઈએ, અને પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં સમાજની સેવા કરવી જોઈએ. સમાજે વ્યક્તિના વિકાસ માટે સગવડ કરી આપવી જોઈએ.

સમાજસુધારક પાસે કેટલાક સામાજિક પ્રશ્નો ખ્યા થાય છે એ સંબંધી એમણે કહ્યું છે કે, સમાજમાં અસ્પૃશ્યતાનો પ્રશ્ન જ ન હોવો જોઈએ. અત્યારે સમાજમાં કહેવાતા હરિજનો છે તેને જીવનનિર્વાહનાં સારાં સાધનો અને સાચું શિક્ષણ આપવા જોઈએ. એમની એવી દૃઢ માન્યતા હતી કે જ્યાં સુધી સમાજમાં હરિજનોનું અસ્તિત્વ રહેશે ત્યાંસુધી સમાજ કાંઈ પણ પ્રગતિ કરી શકશે નહિ. એજ રીતે ગુન્હેગારો સંબંધે પણ એઓ માનતાં હતાં કે, એમને શિક્ષા ન થવી જોઈએ, કારણ કે એમાંનાં ધણીખરાં તો વિકાસક્રમની દૃષ્ટિએ ધણાં પછાત છે. એમની માનસશાસ્ત્રીય તપાસ થવી જોઈએ. બાલ-ગુન્હેગારોને સુધારવાની સંસ્થામાં એમને જ્યાંમાં જ્યાં શિક્ષણ અપાવું જોઈએ, અને એ બાબતે જ્યારે ત્યાંથી છૂટે ત્યારે એની આજીવિકા અને પ્રગતિને અનુરૂપ કાર્ય આપવું જોઈએ. શારીરિક શિક્ષા હદિ પણ ગુન્હાનો અંત લાવતી જ નથી. ખરી જરૂરિયાત તો એમને પ્રેમપૂર્વક સમજવાની છે.

ઓઓ પરત્વેના એમના વિચારો બહુજ પ્રગતિશીલ હતા. ઓઓને બધા હક્કો આપવા સાથે જ્યાં સુધી સમાજનો અધી ભાગ એટલે કે ઓઓ, અશિક્ષિત, અસંસ્કારી અને અપ્રમાણિત દશામાં છે; ત્યાં સુધી સમાજ પ્રગતિ નહિ કરી શકે; કારણ કે એ ઓઓ;

પ્રત્યે અન્યાય છે. ઓઝો કાંઈ કુલ્લક વ્યક્તિઓ નથી, અને માટે જ લગ્નનો ઉદ્દેશ માત્ર વ્યક્તિમત વિલાસ વૃત્તિને પોષવાનો નહિ, પણ વધારે આગળ વધેલા જીવોને જન્મ આપવા માટે, યોગ્ય થીરીંગે ગનાવવાનો છે.

૧૯૦૪ માં કન્વેન્શનના મોટા સમારંભમાં બાપજી કરતાં એમણે કહેલું કે, ઘણા વિકસિત આત્માઓ અહિં અવતાર લેવા આવે છે પણ એમને અનુરૂપ માતાપિતાં -આસ, કરીને આત્મા-મળવાં સુરક્ષે છે, અને એજ વખતે 'એમણે કહેલું કે " મારે પણ આવતા જન્મમાં હિન્દમાં જન્મ લેવો છે, અને એને માટે યોગ્ય માતાપિતાની જરૂર છે. " અને તેથી જ અહીંએ હિંદ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. અહીંએ રસોડામાંથી મુક્ત કરી આયુ માતૃત્વનું જોરવ સમગ્રવલું જોઈએ હિન્દની, અહીં રૂઢીપરંપરામાં ડૂબી મુછ હતી અને અસંસ્કારી બનતી હતી. તેની મુક્તિ અને જીવવળીને માટે એમણે બનારસમાં એક કન્યાશાળા કાઢેા અને દરેક ધિયોસોશીકલ લોકને જેટલી કન્યાશાળાએ કાઢાય જેટલી કાઢવાની વિનંતિ કરી. અને જે એ શક્ય ન હોય તો ન્યાં ન્યાં અશિક્ષણની સંસ્થાઓ અને ઓઝોનો વિકાસ કરાવનારાં કેન્દ્રો હોય એને સક્રિયપણે મદદ કરવાનું હશે.

હિન્દમાં એ આખ્યાં કે તરતજ પહેલું કાર્ય એમણે સામાજિક પુનર્ધટનાનું દ ય ધર્મ. એઓ માનતા હતાં કે શાળા અને કોલેજમાં બાળતા વિદ્યાર્થીએ લગ્નજીવનની જવાબદારી ન લેવી જોઈએ. અને તેથી સેન્ટ્રલ હિન્દુ કોલેજમાં માત્ર અપરિણિત વિદ્યાર્થીએને દાખલ કરવામાં આવતા, અને દરેક વિદ્યાર્થી પાસે ન્યાંમુધી અભ્યાસ કરે ત્યાંમુધી નહિ પરજવા માટે મરજીઆત પ્રતિદા લેવાવતાં.

૧૯૦૭ માં ધિયોસોશીકલ સોસાયટીનાં એઓ જેવાં પ્રમુખ ચર્ચા કે તરતજ હરિજનનાં ઉદ્ધારનાં કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રવાં અને એમને માટે ચાર શિક્ષણસંસ્થાઓ સ્થાપી. ખ્રીજ શાળા અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને તેઓ હરિજન વિદ્યાર્થીઓના સંપર્કમાં આવવા માટે વારંવાર આમંત્રણ આપતાં. આ રીતે ડૉ. જેસન્ટે હિન્દમાંથી મોટા પ્રમાણમાં અરપૂર્યતાને દૂર કરી. એજ વર્ષમાં એમણે 'ધિયોસોશીકલ સેવામંડળ' સ્થાપ્યું, જે હજીપણ આસ્તિત્વ ધરાવે છે અને સંમાજની સારી સેવા કરે છે.

હિન્દમાં ગરીબો અને મજૂરોની ગંદી ચાલીઓની અસહ્ય રિયતિ જોઈને એમણે કહ્યું હતું કે આ બધી ચાલીઓના વહેલી તકે વિનાશ થવો જોઈએ અને એને બદલે એમને સારાં ઘરો આપવાં જોઈએ. એમાંજ હિન્દનું જોર છે.

૧૯૧૩ માં હિન્દનું પ્રાર્થન જોરવ પુનઃ સજીવન કરવા માટે ઘણાં બાપજો આપ્યાં હતાં અને એ બધાં 'વેધક અપ ઇન્ડીઆ' નામે પુસ્તકાકારે છપાયાં છે. એનો સાથોસાય એમણે એક 'ટૅલેવટ' લીમ ' કાઢી હતી જેના મુખ્ય ઉદ્દેશો-વિવિધ ધર્મો, સંપ્રદાયો અને માન્યતાઓનું એકીકરણ કરવું, સામાજિક રૂઢિચુસ્તતામાં જકડાઈ ગેલેલાંઓને રાહત આપવી, અને દેશમર્યાદા ભાવનાના મિધ્યાન્તને પ્રચાર કરવો, -એ હતા. ૧૯૧૭ માં જુદી જુદી દિશામાં વિત્તી સામાજિક પુનર્ધટનાને માટે કાર્યકરો તૈયાર કરવાના ઉદ્દેશથી ડૉ. જેસન્ટે "અધર્મ ઓફ સર્વિસ" નામની સંસ્થા સ્થાપી આ સંસ્થાના સભ્યોએ સામાજિક, ધાર્મિક અને જીવવળીવિવિધ ક્ષેત્રોમાં અમૂલ્ય સેવા કરી છે.

ડૉ. જેમન્ટ માનતાં હતાં કે, 'સામાજિક પુનર્ધટના કરનારઓ અતુભવી, સમગ્રજી સંસ્તિવાળા, હિંદ્ય નીતિવાળા, નિરંધારી

અને પ્રેમાળ હોવા જોઈએ. જેમને નવયુગનું સાચું દર્શન છે, જેઓ નીડર છે, પ્રજા અને સૌન્દર્યની બાવનાથી ઓતપ્રોત થયેલા છે. અને જેઓ લોકોમાં રહેલા-સ્વાર્થી અને અધમ તત્ત્વોને નહિ પણ-ઉમદા તત્ત્વોને જમાવી શકે છે તેમના હાથમાં જ નેતૃપદ સોંપવું જોઈએ. "

આ રીતે ટૂંકમાં ડૉ. બેસન્ટની હિન્દની સામાજિક સેવા અને એમના સામાજિક પુનર્ધર્ટનાના વિચારો દર્શાવ્યા છે. આજે એમના જ અચામ પરિશ્રમ અને પ્રયાસને પરિણામે, ભારતવર્ષ જગતભરમાં અનોખું સ્થાન બોલવે છે. ડૉ. બેસન્ટનું કાન્તદર્શન,

ઉમદા વિચારસરણી અને સેવાઓ જગતમાં અદ્વિતીય છે.

ડૉ. બેસન્ટ એક બધ્ય વ્યક્તિ હતા. અને એમના જેવી વ્યક્તિ હજી જન્મવાની બાકી છે, અને કોણ જાણે છે કે એ વ્યક્તિ ડૉ. બેસન્ટ પોતે જ નહિ હોય ? આપણે ધ્રુવોએ કે માનવજાતિની આ અનિશ્ચિત અને અવ્યવસ્થિત પરિસ્થિતિમાં યોગ્ય માર્ગ-દર્શન કરાવવા એ વહેતા પાછાં આપણી વચ્ચે આવી જાય. પ્રશ્ન આપણામાં એમની અદમ્ય સેવા-બાવના અને હૃદય આદર્શ-વાદ પ્રેરે એ જ છેવટે આજના બેસન્ટ શતાબ્દિના મંગલ દિને પ્રાર્થાનું.

“ હિંદ શું માંગે છે ? ”

ષ. સ. ૧૯૧૬માં ડૉ. બેસન્ટે India A Nation નામની પુસ્તિકા ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રકટ કરી હતી. તેના છેલ્લા પૃષ્ઠોમાં What does India Want- ‘ હિંદ શું માંગે છે ? ’ ની સ્પષ્ટ ઘોષણા કરી હતી કે :

“ કોઈ પણ પ્રજા પોતાને માટે જે કાંઈ ઇચ્છે તે સર્વ માંગે છે. એક અંગ્રેજ ઇંગ્લેન્ડમાં જેટલો સ્વતંત્ર છે તેટલો જ સ્વતંત્ર હિંદી જન હિંદમાં બને. હિંદી પ્રજાએ પોતે સ્વતંત્રતાથી ચૂટેલા પોતાના હિંદીઓ જ દેશનું શાસન ચલાવે; પોતાનું પ્રધાનમંડળ પોતે જ રચે, અને પોતે જ તેને રક્ષત-આપે. હિંદી જનો હથિયાર-રાખે, તથા પોતાનું લશ્કર, પોતાનું નૌકાસેન્ય અને પોતાના જ સ્વયંસેવકો તૈયાર કરે. હિંદ પોતે જ પોતાના કરો નાંખે, અંદાજપત્રક તૈયાર અને પચાર કરે. પોતાની પ્રજાના સિદ્ધાન્તો પ્રત્યંધ હિંદ પોતે જ કરે. પોતાની જમીન માટે પોતે જ નહેરો ખાંધે; પોતાની ખાણોનો માલ પોતે જ કાઢે; પોતાની ટકાણમાં પોતાના સિદ્ધા પાડે; પોતાની હદમાં પોતે જ ચક્રવર્તી રાષ્ટ્ર બને; સામ્રાજ્યની અંદર તાજની સત્તા સ્વીકારો, સામ્રાજ્યની પરિવહમાં પોતાના પુત્રોને મોકલે.

તમે કહેશો કે એટલી મોટી માંગણી ?

તો શું ઇંગ્લેન્ડમાં એક અંગ્રેજ પોતાના માટે આવી ઓછું માંગે છે ?

જો, તેમ ન હોય તો પછી, હિંદમાં રહી એક હિંદી એટલું માંગે તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે ? તેઓ જન્મે વચ્ચે એવો ઉંચો ખાસ બેઠ છે કે જેથી હિંદી ગુલામીમાં સંતોષ માની શકે ? માત્ર દષ્ટિબિન્દુ જ બદલવાની જરૂર છે એમ નથી લાગતું ? રામદેવથી રહિત વિશુદ્ધ દષ્ટિ જ ચોક્કસ દર્શન કરી શકે છે; દર્શથી મુક્ત હૃદય જ નિરોગી ધનકારા આપી શકે છે.

હિંદ અને ઇંગ્લેન્ડ જન્મે હાય મીલાવોને રહે-એ જ વિધના હિત માટે અમારા આરા છે, પણ એ સિદ્ધ થવા માટે, અસમાનતાના સ્થાને ન્યાયની સ્થાપના થવી જોઈએ...કારણ ન્યાં સુધી હિંદુસ્તાન સ્વતંત્ર નહિ ચાલે ત્યાં સુધી, તે દેશ કદાપિ જાંપીને શાંત બેસી શકશે નહિ. ”

કર્મયોગિની બેસન્ટ

શ્રી. વેણીશંકર ગો. ભટ્ટ

જી મતમાં આટલા બધા સ્ત્રીપુરુષો છે. તે પૈકી શતાન્દિ કોની ઉજવણી છે? જેઓ દેહવાસનાથી પર હોય, લોકવાસનાથી પર હોય અને સાસ્ત્રવાસનાથી પર હોય, તેમની શતાન્દિ ઉજવણી છે. ડૉ. બેસન્ટ સવારના ચાર વાગે જાગતાં, રાત્રીએ અગીઆર વાગે સૂતાં. તેમણે દેહની કદી પરવા કરી નહોતી છતાં તેઓ સૂર્ય અને ચંદ્રની માફક નિયમિત કાર્ય કરતાં હતાં.

તેમણે સત્યની શોધમાં કદી લોકપ્રિયતાની પરવા કરી નહોતી. સત્યની શોધમાં એક સંસ્થામાંથી બીજી સંસ્થા તેઓ ખોલતાં હતાં અને જતાં હતાં. તેઓ જૂના મિત્રને ત્યાં જ રતાં હતાં, છતાં તેમને હંમેશાં આહવાં હતાં. સાસ્ત્રના આધારથી તેઓએ કદી બહેમને માન્યા નથી. તેઓ શાસ્ત્રમાં કદી બદલ થયા નથી. તેઓ ખ્રિસ્ત પાદરીની બી હોવા છતાં તે ધર્મની ખોટી માન્યતાને તેમણે સ્વીકારી નથી, એટલું જ નહિ પણ તેમણે દરેક ધર્મના શાસ્ત્ર ઉપર પ્રકાશ ફેંક્યો છે, અને આ રીતે દરેક ધર્મની તેમણે સેવા કરેલી છે. તેમનાં પુસ્તકોમાં ભગવદ્ગીતાનું અધ્યયન, યોગ, ઉપનિષદમાં સમાજેલું જ્ઞાન વગેરે પુસ્તકો અનુપમ હતાં. તેમનું ખ્રિસ્તિધર્મના રહસ્યનું પુસ્તક, ઇસ્લામ ધર્મની ખૂબીઓનું પુસ્તક, થીઓસોફીની દૃષ્ટિએ જરૂરથી ધર્મને બધાં પુસ્તકો વાંચીએ તો આ તેમની દૃષ્ટિ તેમના નિત્ય જીવનમાં દેખાઈ આવે છે.

ક્રિસ્ત તે સત્ય ચિત્ત અને જ્ઞાનંદ સ્વરૂપ છે. જીવ તે તેનો અંશ છે. તેથી જ્ઞાન, ક્રિયા અને ક્રમ્હિ તે જીવનો સ્વભાવ છે. તેથી જીવને પ્રજ્ઞતા પામવાનાં ત્રણ સાધનો છે. કર્મ માટે મનુષ્યને રચ્ય દેહ, ઇન્ડ્રિ

માટે વાસના દેહ અને જ્ઞાન માટે મનુષ્યને મન મજેલાં છે. આ ઉપરથી પ્રજ્ઞતા પામવાને જ્ઞાન માર્ગ, બક્તિ માર્ગ અને કર્મ માર્ગ યોગ્ય એલ છે. દરેક મનુષ્યમાં જ્ઞાન, બક્તિ અને કર્મ દેખાય છે. તેમાં એક પ્રધાનપદે હોય છે તો બીજાં સાધનો મોજી હોય છે, પણ મનુષ્યને તે તે સાધનો દ્વારા પ્રજ્ઞતા પ્રકટાવવામાં સાધનભૂત થાય છે.

જ્ઞાનમાર્ગમાં પરમાત્માનું સ્વરૂપ, વિશ્વ-સર્જન, જૂઠાં જૂઠાં લોકો, કર્મ, પુનર્જન્મ, વિકાસક્રમના નિયમોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

બક્તિમાર્ગમાં ભાવના દ્વારા પરંતત્વનો સ્પર્શ થાય છે. કર્મયોગમાં ઉચ્છૃંખલ ચિત્તના નિકારોને ચમકાવીને મનુષ્ય જાતિની શ્રેષ્ઠ દ્વારા તેને પરંતત્વનો સ્પર્શ થાય છે.

ડૉ. બેસન્ટ એક કર્મયોગિની અને સંન્યાસિની હતાં. ડૉ. બેસન્ટ જ્ઞાની હતાં, અને બક્ત પણ હતાં.

ડૉ. બેસન્ટના કર્મયોગનો વિચાર કરતાં, અત્રે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના આચાર્ય શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે તેવું સ્મરણ થાય છે.

તપશ્ચિ મ્યો અધિકૌ યોગી જ્ઞાનિમ્યો મતાધિકઃ ।

કર્મિમ્યગ્રધિકૌ યોગી તસ્માદ્ યોગી મધર્જુન ॥

યોગદ્યોત્ત્વં કાર્યં જ્ઞાનં મોક્ષદંભવતિ દ્યુવદ્ ।

તપશ્ચિ કરતાં, જ્ઞાનિ કરતાં, કર્મિ કરતાં, યોગી તે મહાન છે માટે તું યોગી થા. યોગ વિનાના મનુષ્યને મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં યોગની વ્યાખ્યા પણ આપેલી છે.

(૧) ચિત્તની વ્રતિનો નિરોધ એટલે યોગ.

(૨) યોગ એટલે કર્મનો કાર્યદક્ષતા.

(૩) યોગ એટલે સમાવ.

(૪) કુખના સંયોગના વિયોગ એટલે યોગ.

શ્રીમદ્ ગીતાજીમાં કહેલું છે, કર્મને ત્યાગ કરવાથી સિદ્ધિ મળતી નથી. કાષ્ઠપણ મનુષ્ય કર્મ કર્યા વિના એકં ક્ષણ પણ રહી શકતો નથી. કર્મ તો અનાદિ છે કારણ કે કર્મ પ્રકૃતિમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્રકૃતિ અનાદિ છે. માટે આસક્તિ રાખ્યા સિવાય, અહંતા મમતા રાખ્યા સિવાય, કળની ઇચ્છા રાખ્યા સિવાય, પ્રભુને અર્પણ કરીને, સર્વ ભૂત પ્રાણી માત્રના હિતમાં રહીને મનુષ્યે કર્મ કરવાં.

માટે જ કહ્યું છે કે સંન્યાસયોગ કરતાં પણ કર્મયોગ હિતમ છે; પરંતુ તેમાં કર્મ, વિકર્મ અને અકર્મમાં વિવેક કરવાનું કહેવામાં આવેલું છે.

ડૉ. બેસન્ટ ગીતામાં દર્શાવેલા સાચા અર્થમાં કર્મયોગિની અને સંન્યાસિની હતાં એ તેમના જીવન સમસ્તના ખંડેખંડ તપાસી જોનારને જણાયા વિના રહેશે નહિ. એવી કર્મયોગિની-તપસ્વિની વીર વિભૂતિની શતાબ્દિના હિતસવ સમયે, તેમના ભવ્ય જીવનમાંથી ગ્રેરજા લઇને આપણે સર્વ સાથે મળીને કૃત્ય કરીએ, જેમની તેવી જ ઇચ્છા હતી. માટે તેમણે સર્વધર્મની પ્રાર્થના શરૂ કરી. માટે જ અલારમાં સર્વ ધર્મનાં મંદિરો-પથા ધર્મે એક છે તેનો સૂર અળવતાં-જીમાં કર્યો છે. તેમાં ડૉ. બેસન્ટને કાષ્ઠ નિમ્મૂઢ જગતનો નાદ પૂકારી રહ્યો હોય તેમ લાગે છે. આજે ડૉ. બેસન્ટ જેવા આત્માની હિંદને અને હિંદ દ્વારા જગતને જરૂર છે, ત્યારે આપણે સર્વ તેના આત્મામાંથી ગ્રેરજા લઇને બીજા દેશોને ડૉ. બેસન્ટનો પ્યારો સૂર સંભળાવીએ તેમાં જ સાચી કૃતકૃત્યતા છે.

આવા મહાન આત્માને મારા કરોડ વખત વદન હો ! અને તેમના આત્મામાંથી જગતમાં ચાંતિના સૂર પથરાય તેવી મારી ઇષ્ટ પરમાત્મા પામે પ્રાર્થના છે.

વસંત મૈયા

હૈયામાં જ્યોત તેં જગાવી
ઓ માત મારી હૈયામાં જ્યોત તેં જગાવી.

ઉઠધિ ઉઠજે છે તારા ચરણોને ચૂમવા,
ચોધેરાં મોતીડે વધાવી, ઓ માત મારી-
હૈયામાં.

સરિતા અપે છે મીઠાં જળ ઠેરી અંજલિ,
લહરિનાં નેણલાં નચાવી, ઓ માત મારી-
હૈયામાં.

ફૂળે કોયલડી કાંઈ જીવનનાં ગીતકાં
મંજરીની માળા ધરાવી, ઓ માત મારી-
હૈયામાં.

લમરો સીંચે છે શિરે માછળનાં ણિન્દુકાં
પુલકાં હૈકાં નચાવી, ઓ માત મારી-
હૈયામાં.

પરીઓ ખેરાવે તને તેજ ઠેરી પામરી
તારલાના હીરલા મઢાવી ઓ માત મારી-
હૈયામાં.

લવના સાગરની તું અળકંતી દીવડી
જીવન નાવડી બચાવી, ઓ માત મારી-
હૈયામાં.

કોયો તે દેવિ ! બાન બૂલેલાં માનવી
પ્રભુતાનો પંથ બતાવી, ઓ માત મારી-
હૈયામાં.

જગની વસંત ઉડી આબની અટારીએ
ઉરમાં વસંત પ્રકટાવી, ઓ માત મારી-
હૈયામાં જ્યોત તેં જગાવી.

શ્રી ઇન્દુમતી મહેતા

ડૉ. એની બેસન્ટની અધ્યત્મભાવના

શ્રી. પ્રાણલાલ બક્ષી
શ્રી. ધનસુખરામ હોરા

વિશ્વવિખ્યાત મહાન વિચિત્ર-ડૉ. એની બેસન્ટનો વિકાસક્રમ એટલી ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચ્યો હતો, કે મનુષ્યજાતને માટે પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાની જે મર્યાદા બાંધેલી છે, તેટલી કક્ષા સુધી લગભગ તેઓ પહોંચેલાં હતાં. તેમના પરિચયમાં આવનાર દરેક વ્યક્તિને એમ જ જણાતું કે, તેઓ કાંઈ અલૌકિક શક્તિના સમીપમાં છે. મનુષ્યના વિકાસક્રમમાં એટલી કલાઓ ખીલવી જોઈએ તેટલી કલાઓ શ્રીમતી એની બેસન્ટના જીવનમાં ખીલેલી હતી. તેમના જીવનની દરેક ક્રિયાઓમાં આધ્યાત્મિક વિકાસ ઝળકી રહ્યો હતો. જનસમાજને ઉત્તરિતા માટે આગળ વધારવાને માટે તેઓ સતત પ્રયત્નશીલ રહેતાં, એટલું જ નહિ પરંતુ એવા જિજ્ઞાસુ લોકોને પરંપદનો માર્ગ બતાવી તેમને તે માર્ગ પર પ્રયાણ કરવામાં યોગ્યના પ્રમાણે સહાયતા આપતાં હતાં. હાલમાં તેવા થિયોસોફીના અભ્યાસીઓ, પૈકી જેઓ પરંપદના માર્ગ પર ઉપરિચિત થયા છે, તેઓ સર્વ તેમની અપૂર્વ સહાયતાને આભારી છે.

મનવતી એની બેસન્ટ જગતનાં એક આદર્શ કમચોગિની અને સેવિકા તરીકે પ્રસિદ્ધ થયાં છે. તેમની મહાન સેવાનું કાર્ય તેમણે જુદા જુદા દેશોમાં ફરી જે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં છે અને વિવિધ-ધાર્મિક, સામાજિક, કેલવણી, રાજકીય તેમજ આધ્યાત્મિક વિષયો પર જે સંખ્યાબંધ પુસ્તકો અને લેખો લખેલા છે, તે જોવાથી આપણને તેમની મહત્તાનું સાચું જ્ઞાન થાય છે. આ સર્વ કાર્ય તેમણે તેમના ગુરુદેવની ઇચ્છા પ્રમાણે કરેલું હતું. આ મહાન વ્યક્તિના આધ્યાત્મિક

જીવનના સંબંધમાં તેમની સાથેના અનન્ય પરિચયની કેટલીક હકીકત આપવાના હેતુથી આ ટુકો લેખ લખવામાં આવ્યો છે. તેમના જીવનકાળની પ્રવૃત્તિઓ-મોટે ભાગે-ભારત-વર્ષને અધોગતિમાંથી ઉચ્ચ રિચિતિમાં લાવવા માટે જ થયેલી છે. તેઓ પ્રથમ ન્યારે દિન્દિમાં આપ્યાં અને દિન્દિવાસીઓની પરિચિતિ થઈ જ અધોગતિએ પહોંચેલી જોઈ, ત્યારે તેમના હૃદયમાં આપાત થયો કે, જે ભારત-વર્ષની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ માટે પોતે ધણું ધણું વાંચ્યું હતું અને સાંભળ્યું હતું તેની આવી અધોગતિ ! તેમણે જોયું કે પશ્ચિમની કેટલીક નદિ મહલ્ય કરવા જેવી નીતિરીતિની અસર ભારતીય જનતામાં વ્યાપક થઈ ગયેલી હતી. તેથી પ્રથમ તેમણે ભારતવર્ષની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ કેવા પ્રકારની હતી અને મનુષ્યને તેનાં ઐહિક જીવનની દરેક ક્ષણે કાળે તે કેટલી ઉપયોગી હતી, તેનું રહસ્ય સમજાવવાની શરૂઆત કરી.

અત્રે એક વાત જાણવી ખાસ આવશ્યક છે. તે એ કે, જગતમાં જે વિકાસક્રમની ધ્રુવરી યોજના ચાલે છે, તેને વ્યવસ્થિત ચલાવવાના કાર્યમાં સહાયતા કરવા, કેટલાક જીવનમુક્ત-પૂર્ણ-પુરુષોત્તમ અને સુ-એકાગ્ર મંડળ ધણા પ્રાચીન કાળથી વિદ્યમાન છે. તેઓ આ જગત માટેની વિવિધ પ્રકારની ધ્રુવરી યોજનાને સુવ્યવસ્થિત ચલાવવાને માટે ધ્યયરતા પ્રતિનિધિ તરીકે કાર્ય કરતા હોય છે, અને અદ્યપિ પૃથ્વીએ આનાથ ગણતા જનસમાજને સહાયતા આપવાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે. આ સિદ્ધી અને મહામાઓના સમાજ અથવા મંડળને માટે આપણા લિંગ-

પુરાણના અધ્યાય ૭ અને ૨૪ માં વિસ્તૃત વર્ણન તથા 'યોગાચાર્યો' ના નામથી વિવેચન કરેલું છે. એ સિવાય, ખીન્ન શાસ્ત્રો અને પુરાણોમાં પણ આવે છે કે તેઓનું મુખ્ય કાર્ય, જગતમાં અધ્યાત્મ-જ્ઞાન આપવાનું એટલે કે, દરેક યુગમાં તેના મનુષ્યોના થયેલ વિકાસના ધોણે પ્રચાર કરવાનું છે. દરેક સદીના છેલ્લા ભાગમાં આ મહત્ત્વના તરફથી જગતના વિકાસ માટેનું કંઈક નવીન કાર્ય હાય ધરવામાં આવે છે. અને તે પ્રમાણે છેલ્લા ૮ સદીની ઐતિહાસિક સંકલના જોઈએ, તો આ મહાન 'સ્વેતમંડલ' તરફથી જગતના વિકાસ માટેનું નવીન અને મહાન કાર્ય અવસ્થ થયેલું છે. તે નીચે જણાવેલા આઠેક પાછલા સદીઓની હકીકત તપાસતાથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે તેમ છે. "સ્વેતમંડલ" તરફથી આ કાર્ય તેના સંબંધમાં રહેલી મહાન વ્યક્તિઓ મારફત પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

૧૨૭૫ રૉબર્ટ બેકન અને માનસિક ફેળવણીની સ્થાપના.

૧૩૭૫ ક્રિશ્ચિયન રૉબેનક્રુઝ અને રાસીક્રુસીઅન મંડળની સ્થાપના.

૧૪૭૫ પુસ્તકોને છાપવાની કળાની શરૂઆત. તે દ્વારા જ્ઞાનને સંગ્રહિત કરી જગતમાં પ્રચાર કરવાની યોજના.

૧૫૭૫ ફ્રાન્સીસ બેકન અને વિજ્ઞાનનો વિકાસ અને તેના પ્રચારના નાધન તરીકે અંગ્રેજી ભાષા.

૧૬૭૫ જુદા જુદા વર્ગના લોકોનાં સંગઠનની શરૂઆત. છૂપાં મંડળોની સ્થાપના.

૧૭૭૫ રાજકીય સ્વાતંત્ર્ય, કમનથીએ બળવા ફાટી નીકળવાના પરિણામ.

૧૮૭૫ 'થિઓસોફિકલ સોસાયટી'ની સ્થાપના. સાયકીકલ રીયસ' સોસાયટી, લીબરલ કંથોલિક ચર્ચ, કોમેસ્ટ્રી અને વિકાસક્રમ.

એ રીતે વિકાસક્રમને વ્યવસ્થિત ચલાવનાર "સ્વેતમંડલ" ની સાથે એની બેસન્ટ પણ જોડાયેલાં હતાં.

જે લોકો ભગવતી એની બેસન્ટના અંગત પરિચયમાં હતા તેમનો ખાસ અનુભવ છે કે, જ્યારે જ્યારે પ્રસંગ હોય ત્યારે તેઓના પ્રત્યે એક અત્યંત વહાલ કરનારી માતાના કરતાં અધિક પ્રેમ વ્યક્ત કરતાં હતાં. કોઈ પણ એવો ગૂઢ અધ્યાત્મિક વિષય ચર્ચામાં હોય તે વખતે અમારી ખાતરી હતી કે માતાનો પ્રેમ એ કેવી દિવ્ય વસ્તુ છે, અને તેમનું હૃદય કેટલી પૂર્ણતા સુધી વિકસેલું છે. તેના પ્રત્યક્ષ અનુભવ થતો હતો. તેઓ જ્યારે કોઈ મહાન શ્રદ્ધા મુનિઓ વિષે કે તેમના આશ્રમો અને તેમની સાથેના અંગત રિચયનું વર્ણન કરતાં હોય ત્યારે આપણને તેમના વિશાળ હૃદયની સાથે જોડીને આપણને તેઓ દિવ્યતા તરફ ઉત્ક્રાંતિ કરતાં હોય તેમ લાગતું હતું. જેવી રીતે એક પ્રેમપૂર્ણ અને જ્ઞાનપૂર્ણ માતા પોતાના બાળકો પર અમૃતનો વરસાદ વરસાવે તેમ તેઓ પોતાની આસપાસ તેમનું અલૌકિક પ્રવચન સાંભળવા બેઠેલાં બાળકો પરત્વે તેમનું અપૂર્વ વાતસલ્ય પ્રગટ કરતાં અને તે વખતે તેમનો આસપાસનું વાતાવરણ દિવ્ય બની જતું હતું.

એવો એક પ્રસંગ વડોદરામાં બનેલો તે યાદ આવે છે. વર્ષો પૂર્વે ડૉ. એની બેસન્ટ વડોદરામાં આવેલાં તે - વખતે મદારાજ યીએટરમાં તેમનું જહોર વ્યાખ્યાન રાખવામાં આવેલું હતું, અને તેમને સાંભળવા માટે અસંખ્ય શ્રોતાજનોથી યીએટર ચિકાર બરાબ ગયું હતું. અમોને અગાઉથી સૂચના મળ્યા પ્રમાણે બાપચુ પૂર્વે થયા બાદ તેમની સાથે ગેરટ હાઉસમાં તેમના મુકામે એક વિધિમાં સામેલ થવા માટે અમારે (એટલે

ગ્રામીયરના શ્રી. હોરા, બક્ષી, પ્રો. કુલકર્ણી અને શ્રી કાશીભાઈ અમીનને) જવાબુ હતું. એટલે બાપજી પુરૂં થવાની સાથે અમારામાંના તમારું જણ તો એક જ થઈ તેમની સાથે થઈ ગયા, પરંતુ એક જણ માણસોની અસંખ્ય ગીરદીમાં શું થવાઈ મયા. તેથી અરધા કલાક સુધી તેમની રાહ જોઈ. પાછળથી તેઓ જુદી ગાદી કરી ગેરદ હાઉસમાં પહોંચી ગયાં. આ વખતે અમે માણસું ધૈર્ય અને મનની શાન્તિ જોઈ રહ્યા હતા. તેમના મનમાં જરા પણ ક્ષોભ કે અસ્થિરતા જોવામાં આવતાં ન હતાં. તે બાઈના આવતાં સુધી એ અપૂર્વ વિધિતું કાર્ય શરૂ થયું નહિ. તેઓ આવ્યા પછી જ કાર્ય શરૂ થયું. તેઓ દરેક કાર્ય કેટલી કાળજી, વ્યવસ્થા અને પ્રેમપૂર્વક કરતાં તેનો અભાસ તો તેમના પરિચયમાં આવ્યા પછી જ થઈ શકે.

તેઓ અધ્યાત્મવિદ્યામાં એટલા બધાં પારંગત હતાં કે, તેમની આંતરિક પ્રમતિતું માપ કાઢતું એ સાદસમાં કિતરવા જેવું છે. તેમણે કર્મયોગ, ભક્તિયોગ અને જ્ઞાન સંપૂર્ણ રીતે સાધ્યો હતો. તેઓ અભ્યાસ અને મનન કરવા માટે શ્રી. ભગવદ્ગીતા અને હિપનિવદોના સતત અભ્યાસને આદર આપતાં હતાં. અને ભગવદ્ગીતાને તો તે સમસ્ત જનસમાજની સંપત્તિરૂપ છે, એમ માનતાં હતાં. “થિયોસોફી” એટલે બ્રહ્મવિદ્યા કે પરાવિદ્યાના અભ્યાસીઓ માટે તો તે પાઠ્યપુસ્તક છે. ૧૫૬૮ના જગનની ઉત્પત્તિને વખતે વારસામાં મળેલું સનાતન જ્ઞાન ધર્મ, પંથ કે સંપ્રદાયદોનો મથાદિ વાડો નથી, પરંતુ તે એવા પ્રકારનું અનૌકિક જ્ઞાન છે કે, નેનાથી સકળ ચરાચર જગતનો અસંસ વસ્તુરિધિતિનું તેમજ પેતાના નિન્નસ્વરૂપ અને પરમાત્મા સાથેના

અભેદભાવનું બાન થાય છે.

ઉપર જણાવેલી હકીકતથી સ્પષ્ટ સમજમાં આવશે કે, “થિયોસોફી” અને “થિયોસોફીકલ સોસાયટી”નો કેવા પ્રકારનો તકાવત છે. બ્રહ્મવિદ્યા કે પરાવિદ્યાને “થિયોસોફી” કહેવામાં આવે છે. અને થિયોસોફીનો અભ્યાસ તથા પ્રચાર કરવા માટે-સન ૧૮૭૫ના વર્ષમાં મહાત્માઓની પ્રેરણા અનુસાર એ મંડળ રચાપવામાં આવેલું છે, તેને “થિયોસોફીકલ સોસાયટી” કહેવામાં આવે છે. જગતભરમાં એટલે ફિનિયાના દરેક ખંડોમાં આ મંડળની શાખાઓ સ્થપાયેલી છે, અને તેમાં બ્રહ્મવિદ્યાનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે.

જગતનાં સમહિત્તોને લીધે અને વિકાસક્રમમાં યુગધર્મ પ્રમાણે, મહાત પરિવર્તન થવાની હકીકત આ “શ્રવેતમંડળ”ના બે મહાત્માઓ-જેમનાં નામ મહાત્મા મોર અને ડૌથુમી છે, તેમણે “થિયોસોફીકલ મંડળ” “Theosophical Society”ની સ્થાપના કરવાનું કાર્ય હાથમાં લીધું. આ કાર્ય તેઓના વિકાસક્રમમાં આખળ વધેલા શિષ્યોની મારફત ચરૂ કરાવ્યું. તેમાં પ્રથમ મેંડમ હેલીના પેટ્રાવના બ્લેવટરકી નામનાં રસિયન બાઈને થસંદ કરવામાં આવ્યાં, અને ત્યાર પછી કનંસ ઝાંલકોટ નામના અમેરિકન ગૃહસ્થને તેમની સાથે તેમના સોસાયટી રચાપન કરવાના કાર્યમાં મદદ કરવા માટે જોડવામાં આવ્યાં. સોસાયટીની પ્રથમ રચાપના અમેરિકામાં કરવામાં આવી, પણ પાછળથી તેનું કેન્દ્રસ્થાન હિન્દુસ્થાનમાં રાખવામાં આવ્યું, અને અધ્યાપિ પર્ષત એનું પ્રચારકાર્ય અધ્યાર (મદાસ)થી જ કરવામાં આવે છે. જગનના અધ્યાત્મવિકાસનાં કેન્દ્રોમાં અધ્યાર એ ધણું જ ગણતરતું કેન્દ્ર છે.

[અનુસંધાન પાન ૬૪ ઉપર]

૪૬. બેસન્ટનું વ્યક્તિત્વ અતંકને મન ક્રોધકાર્ય હવું થયા વિચારકો તેમને મૂર્તિબંધક માનતા. તે કેટલાયને તેઓ જુના વિચારના વહેળી Old and Orthodox તરીકે જાણતાં. અગ્ર્ય પંથના પ્રવાસીને તે તેમનામાં એક મદાન જાન્યત આત્માનાં દર્શન યતાં. તેમના અનુયાયીઓમાં તેઓ સત્યશોધક તરીકે પૂજાયાં. તેમના શિષ્યમંડળમાં તેઓ સદ્ગુરુ-રથાને સન્માનાયાં. શુદ્ધિવાદીઓનાં મનમાં તેમની કારકિર્દી એક વિચિત્ર ચિત્રાત્મક મદત્વાકાંક્ષા તરીકે જગાઈ ગઈ હતી. આવી ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિત્વના અંશેને ધારણ કરનારી વિમૂતિ, માનવતાના ઇતિહાસમાં તદ્દ વિરલ પ્રમાણમાં મળી આવે છે. વિરોધા-બાસીથી જરૂર છતાં સત્યપૂર્ણ તેમના જીવનનું વ્યક્તિત્વ અદ્ભુત અને અપૂર્વ છે.

જ્યાં જ્યાં ત્યાં સત્યના અંશેને ય હાસ કે વિપર્ણસ થતો દેખાતાં, તેઓ જાણે યુદ્ધ ચઢતાં ! કુસુમથી ય કોમળ અને ચાંદનીથી ય શીતલ સમાન લાગતાં બેસન્ટમાં વારંવાર સેનાની ચોદાના એવાં દર્શન યતાં કે બાહ્યદષ્ટિએ જાણાતા પરાજયના પરિણામમાં પણ તેમની વિજયપતાકા ફરફરતી-પ્રતિપક્ષને પણ જાણાતી. વકતા તરીકે તે તેઓ અપ્રતિમ અને સ્વતંત્રતાના હિમાયતી તરીકે તે તેઓ અગ્રેડ જ દેખા છે. તેમની વાણીમાં મનગમતું માધુર્ય હિપરાંત, મનહરતું ઓજસ મધમધતું. તેમના પ્રતિભાસાળી પ્રવચનમાં, વિદ્વતા, વેધકતા, હૃદયરપર્શી અસરકારકતા તે હોય જ. પરંતુ શ્રારમથી અંત સુધી તેમાં સમયની નિયમિતતા (punctuality) અને એકધારો-સંવાદી

પ્રવાહ પણ ઓતપ્રોત રહેતાં. લાખોની ગેદનીમાં જ્યારે એમનો મોલ ગ્રીક્ષતો, ત્યારે સંપૂર્ણ શાંતિ પ્રસરતી. વિરોધી પણ પોતાના અંતરમાં હિંમતાં વિરોધનાં વમળોને હૃદય જહાર લાવવા હિલુકત યદ્ય રાકતો નહિ. આવી અદ્ભુત અસર તેમની વાગ્ધારાનો હતો.

તેમના શ્વાસેશ્વાસે સ્વતંત્રતાનો સાદ સંભળાતો. સ્વતંત્રતાના ઉચ્ચાકાશમાં ઉકુપન કરવા આડે જે જે પ્રતિબંધો નડ્યાં, વિરોધની ઇટે ફેંકવામાં આવી અને તેમની પાંખોને વીંખી નાંખવા જે જે પ્રતિકૂળતાઓની દિવાલો ઊભી કરવામાં આવી-તે સર્વમાં હિમાયતી પેડે અડમ-અચલ રહેનાર વીર વાસંતી મેયાએ, ધર્મ-રાજકારણ શિક્ષણ કે સમાજ આદિ દરેક ક્ષેત્રમાં સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યનો જ જડો ઊઠાવ્યો. આઝાદીની આખોડવાનો એમનો આદર્શ અપ્રતિમ હતો. પાખંડી પાદરીઓએ રચેલી સમવડીઆ સિદ્ધાન્તોની જાળમાં યુવવાતા ધર્મને યુક્ત અપાવવા બેસન્ટે પોતાના ગૃહસંસારનો પણ ભોગ આપ્યો. રાજકારણમાં ય અખંડ હિન્દ અને આઝાદીના આદર્શ માટે, તેમની નીતિ રપટ અને સત્યપૂર્ણ રહી-અને તે માટે તેમણે કો-પ્રિયતાનો ભોગ સરકારનો બન્નેનો ખોદ પોતાના ઉપર ઉતરવા દીધો. ચિયોસોરી તથા અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમાં પણ, ખિન્નકુલ માંડવાડ ધરછાડ કે અર્ધદગ્ધતાને અનુમોદન ન ન આપ્યાં, તેમણે નિભેળ સત્ય અને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યનો જ આમલ જારી રાખ્યો. આ તેમની સત્યનિષ્ઠા અને અણનમ ટેકના કારણે, પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં તેમનો મામ સર્વદા કાંટાળો અને પ્રત્યાધાતોથી જરેશે જ રહ્યો. પણ તેમાંજ તેમણે જીવનશુદ્ધિનું લક્ષ્ય નિહાળ્યું.

નાયમાત્મા ચલદીનેન લભ્યઃ । એ
ઋષિવચનમાં શ્રદ્ધા સેવી, તેમજે બલ-સ્વરૂપ
બનવાનો સંકલ્પ કર્યો. અને ખરે જ, અગત્યા
મહાશક્તિ રૂપે યષ્ઠ. આત્માવલંબી બલસદ્,
ધૈર્ય, ઉત્સાહ, શ્રદ્ધા અને શક્તિ વડે, તેમજે
હિંદમાં આવી જોયું તો, કરોડો મનુષ્યો
જેમ મૂળ ધારેલી શુદ્ધાત્માના પંથ નીચે
અગત્યા હતાં, તેમજી ધર્મ-ધુતારાઓના
પાખંડ-ચક્ર નીચે પીસાતાં હતાં, અસંખ્ય
વાડા-વર્ગ અને વિભાગોમાં તથા નિર્બલ
વિદોષી જની રહ્યા હતાં, આદિય શોષણ તથા
અગત્યા કે ધર્મવિમુખી કેળવણીના ભારતી
પીડાતાં હતાં. આ સમજી જોઈને સ્વાતંત્ર્યના
હિમાયતી બેસન્ટે, ધર્મોપદેશકના વાધા પહેલો.
કારણ, એની ખાતરી હતી કે, જીવનના કેન્દ્ર
સમાન ધર્મ સિવાય વિશ્વના વિષમ ઝંઝા-
વાલેના અધ્યયન કયાંય સંતિનું સ્થાન નથી.
ધર્મોના અભ્યાસે તેના આંતરશ્રવણમાં એક જ
મંત્ર શુંજાવ કરતો હતો. 'There is no
religion higher than Truth.'

આ સંકલ્પથી, તેઓએ હૃદયેહયામાં
ધાર્મિક એકતાનો અધુભાવ રેસાવ્યો. તેની
અસરથી, લોકો પોતાના ધર્મની દરેક
વિધિ-ક્રિયા વગેરેનું વારતવ રહસ્ય વિચારતા
ર્યાં, એટલું જ નહિ પણ માનવતાની
અધુતાના આધારે સર્વ ધર્મના અનુયાયીઓ
પ્રત્યે સમભાવ કેળવવાની જરૂરિયાત ઉપર
બાર મૂકતા થયા. એમ યા શ્રેય-નાં કોઈ પણ

ક્ષેત્રમાં, પ્રથમ સત્યની સમજ અને પછી તે
સમજીતીનો જે તે ક્ષેત્રમાં ઉચિત અન્વય-
કરવા પ્રત્યે બેસન્ટની ધર્મક્રાન્તિએ બાર
મૂક્યો. અગત્યા બંધનો અને શ્રદ્ધા,
મર્યાદાઓથી રહ થઈ રહેલા ભારતના
આત્માને જોઈને, બેસન્ટમાંના દ્રવી જોડેલા
સમભાવી હૃદયે મહાત્માઓની વાણીનો
પોકાર કર્યો :

उत्तिष्ठ जाग्रत । Wake up India
તો ઉઠી ધોધ વાણીવિલાસ નહોતો પણ કારણિક
હૃદયમાંથી સ્વયંસ્ફુરિત વહેતો જોતો હતો.
તેમજે વારંવાર જગત સમક્ષ અને પાર્લામેન્ટ
પ્રતિ-ઉચ્ચારણ કે જો, ભારત સ્વાતંત્ર થાય
તો તે જગતની માનવતાનો અમૂલ્ય અર્જનો
બની જાય-એ જોની મન્ય આશા સરળ
બનાવવા, આપણે તે વીર વિશ્વતિનું સમારક
શી રીતે કરશું ? એક જ રીતે, તેમજે
પ્રત્યેક વિશ્વબંધુત્વ, સત્યનો આશ્રય અને
પૂણ્ય પ્રેમનું સ્વરાજ્ય-એ સિદ્ધાન્તોનો અમલ
કરીને. અંતમાં છેલ્લા સેક્રામાં સ્વામી
વિવેકાનંદની પેઠે ભારતભૂમિમાં અજબ
જગૃતિ આશુવાલું કાર્ય કરનાર, આદર્શ
અભ્યાસી કાર્યકર્તાઓ ઉત્પન્ન કરનાર,
વિશ્વતિને વંદન. કારણ,

यद्यहिमूतिमत्स्वरयं श्रोमद्वृन्निर्तयेद्य वा ।
तत्तदेवावगच्छ स्वं मम तेजोऽशंसमवधम् ॥

ગીતા, ૧૦-૪૧ ॥

ડૉ. એની બેસન્ટની અધ્યાત્મભાવના : [પાન ૬૨૩ નંબર]

ડૉ. બેસન્ટ પ્રથમ આદર્શ બેસેલા સાથે
“ ફ્રી યોહર ” મંડળના કાર્યમાં જોડાયાં
હતાં, પરંતુ જ્યારે મૅડમ બ્રેવરસ્ટ્રીનાં
લખેલા “રિફ્લેક્ટ ડૉક્ટ્રીન”નાં પુસ્તકો વાંચવામાં
આવ્યાં, ત્યારે તેમને ધર્મવરના અસ્તિત્વના
સંબંધમાં ઉદ્ભવેલા કેટલાક પ્રશ્નોનું
સમાધાન થયું અને તેમનાં ચક્ર ખુલી ગયાં.
તેઓ ત્યાર પછી મૅડમ બ્રેવરસ્ટ્રીને રૂઝમાં
મળ્યાં, અને તેમની સાથે થયેલ વાર્તાલાપથી
સંપૂર્ણ સમાધાન કરી ચિયોસાઈટીકલ સોસા-
ઈટીમાં જોડાવાં. તેમના શુદ્ધેવ મહાત્મા
જોવાના પદ્ય અંબધર્મમાં આવી તેમના

સંકેત પ્રમાણે સોસાઈટીનું કાર્ય ઉપાડી
લીધું. અને એ કાર્યને માટે પોતાનું આખું
જીવન અર્પણ કર્યું. ત્યાર પછીનું તેમનું
વૃત્તાન્ત તો સર્વથી સુવિદિત છે.

વિકૃષ્ટી બેસન્ટના જીવનનું ધ્યેય કેવલ
સત્ય ઉપર રચાયેલું હતું. અને સત્યની
શોધ ખાતર તેમજે પૃથ્વી વિદ્યજ્ઞાઓ વેદી,
અને જીવનના શર કાળમાં તો ધર્મનું રહસ્ય
ખાત કરવામાં તેમજે ધર્મચુર પતિ તથા
કુટુંબસુખ ઉપરાંત બારે મૂલ્ય અને બારે
ભોગો આપ્યા.

એવી વીર વિશ્વતિને અમારા આજે
વંદન હો ।

અમ્માને અભિવંદના

શ્રી. કાન્તિલાલ મો. દલાલ

સત્ય અને માનવસેવાના મહાન આદર્શોને જીવનમાં ઉતારનાર, એક સાચા કમયોગીનું જીવંત દર્શાત રજુ કરનાર. અવનતિને આરે ઉતરેલી, નિષ્પ્રાણ અનેલી હિન્દી પ્રજામાં નવચેતન અને નવશ્રદ્ધાના પુનઃમંડાણ કરાવનાર મહાન વિભૂતિ ડૉ. એની બેસન્ટની જન્મશતાબ્દિ તારીખ પહેલી એપ્રિલનારે અનેક સ્થળોએ ઉજવાતી હશે.

ડૉ. એની બેસન્ટનો જન્મ સને ૧૮૪૭ની પહેલી એપ્રિલનારે લંડન શહેરમાં થયેલો. તેમના માતા આયરીશ હતા. અને તેમના પિતા મોસાળ પહે આયરીશ હતા એટલે તેમનામાં પોણા ભાગનું આયરીશ લોહી વહેતું હતું. તેઓ પોતાને એક અંગ્રેજ નહિ, પરંતુ આયરીશ કહેવાવવામાં ગૌરવ લેતાં. તેમનો બાલ્યકાળ સામાન્ય સુખી સંયોગોમાં વ્યતીત થયેલો. ધાર્મિક જ્ઞાન ઉપર તેમને નાનપણથી પ્રીતી હતી. ખ્રિસ્ત ધર્મનાં પુસ્તકો, “ પીલ્ગ્રીમ્સ પ્રોગ્રેસ ” અને “ પેરેગ્રાઈસ લૉરટ ” નો બાલ્યયે તેમણે અભ્યાસ કરેલો, અને તે પુસ્તકોમાંની અદ્ભુત કથનાસૃષ્ટિમાંથી પ્રજ્ઞની શોધનાં મંડાણ માંડેલા.

યુવાવસ્થામાં પગલાં માંડતાં, તેમના લગ્ન એક પાદરી સાથે થયાં, પરંતુ તેમનો ગૃહ સંસાર સફળ નિવડ્યો નહિ—તેમને જે બાળકો એક પુત્ર અને એક પુત્રી—થયેલાં, પરંતુ શિશુચેત્સ સામાજિક ધોરણોના અટપટા ખરાબાઓ ઉપર અફળાઈ તેમના લગ્નજીવનનું નાવ ભાંગી ગયું. નાનપણથી તેઓ ધર્મ-શ્રદ્ધાળુ હતાં, પરંતુ જીવનની અનેક વિપરીત ઘટનાઓએ તેમને નારિતકવાદ તરફ ધકેલ્યા. પછી તો તેમણે ધર્મની અને સમાજની અનેક દંબી માન્યતાઓ સામે પડકાર ફેંક્યાં, અને તે સામે અદાર વર્ષો સુધી સતત યુદ્ધ ચલાવ્યું.

તેમની તેજસ્વી લેખિની અને એટલી જ તેજસ્વી વાણી સમક્ષ ધર્મસત્તાઓ અને સમાજસત્તાઓના પાયા ડગમગવા લાગ્યા.

નાસ્તિકવાદમાંથી નીકળી તેઓ સમાજ-વાદમાં બેસાયા. ગરીબોનાં દુઃખો અને મજૂરોનાં શોષણ વિદારવા તેમણે અનેક ઝુંબેશો ઉપાડી. દુઃખીઓની યાતનાઓને દૂર કરવા માટે તેમણે અવિરત પ્રયત્નો આદર્યાં. બેકાર શ્રમજીવીઓનો રોજી અપાવવા, અર્ધબૂખી મજૂરબાળાઓને પેટ પુરતું અન્ન મળે એટલું નેતન અપાવવા, વગેરે અનેક પ્રકારની સમાજવાદી મૃત્તિઓમાં તેમણે અમ્મામ લીધો. માનવસેવા અને માનવકલ્યાણના કાર્ય માટે તેમણે જાતજાતના અખતરાઓ અજમાવ્યા.

પરંતુ એક દિવસ તેમને આ સર્વ જીવન કબજો ચકારા લાગ્યા. તેમને માનવજીવન પાછળ કોઈ ધ્યેયની ઝંખના જાગી. અંતર-માંથી કોઈ ઉકેલ મળ્યો નહિ, પરંતુ તેમના અંતરનો અવાજ સાંભળી ઉકેલ મોકલ્યો હોય તેમ થોડા જ વખતમાં સુવિખ્યાત પત્રકાર મી. રેડક તરફથી અવલોકન અર્થે તેમને બે મોટાં પુસ્તકો મળ્યાં. એ પુસ્તકો બીજાં કોઈ નહિ, પણ થોઓસોફીકલ સોસાયટીના સ્થાપક મૈયા બ્લેવેટરની લખેલ “ સ્કીટ ડાક્ટ્રીન ” નાં બે વોલ્યુમ હતાં.

એની બેસન્ટે એ બે ગ્રંથો વાંચ્યાં. તેઓ નેમ નેમ વાંચતા મયા તેમ તેમ તેમના મનમાંની અનેક શંકાઓનાં ઉકેલ મળતા મયા અને તેમને પ્રકાશનાં દર્શન થયાં; વિશ્વમાં બિલ્લ બિલ્લ દેખાતા તત્ત્વોનો કોઈ નિગૂઢ ગદ્દા ચોળનામાં સમાવેશ થતો તેમણે નિહાળ્યો. અવલોકન લખી મોકલી, તેઓ દુરત પુસ્તકના લેખક મૈયા બ્લેવેટરની પાસે પહોંચી

મયાં અને ચોગ્ગેસોશીકલ સોસાયટીમાં જોડાઈ સનાતન પ્રકાશને પાંથે વળ્યાં.

ઈ. સ. ૧૮૯૬માં છેતાલીસ વર્ષની વયે તેમણે આપણા પ્રાચીન આયોવર્તની પ્રુણ ભૂમિ પર પદ દીધા. તેમણે હિંદ વિષે ઘણું વાંચેલું અને હિંદ આવતા અગાઉ તેમને હિંદ પ્રત્યે પ્રેમ જાગેલો. તેમણે હિંદને પોતાની માતૃ આધ્યાત્મિક માતૃભૂમિ માનેલી છે. હિંદમાં આવી તેઓ કાશી મયા અને દેશની પરિચિતિ તરું અવલોકન કર્યું. તેઓ જોઈ શક્યા કે અધિમુનીઓને આ પ્રાચીન દેશ પોતાની પૂર્વની સંસ્કૃતિને વિસરી રહ્યો છે, અને પાશ્ચાત્ય દેશોની કેવળ ભૌતિકવાદી માન્યતાઓ અને ભૌતિકવાદી જીવનપ્રણાલીઓ તરફ ધસઘાટ રહેલો છે. તેમણે હિંદના જુદા જુદા ધર્મોના અભ્યાસ કર્યો. તે દરેકની શ્રેષ્ઠશીઓમાંથી એકપત્ર દોઢન કર્યું, અને તેને પ્રજા સમક્ષ પોતાની સમર્થ વાણી અને દક્ષમ દ્વારા રજૂ કરવા ગાંધ્ય તેમણે રામાયણ, મહાભારત અને ગીતા જેવાં ધર્મપુસ્તકોના સુંદર અનુવાદો કર્યાં, અને ચોક્કસ પુસ્તકો લખી, અખબારોમાં લેખો લખી તથા વ્યાસપીઠો પરથી વ્યાખ્યાનેનો મહાપ્રવાહ વહેવરાવી, પશ્ચિમમાંથી આવી રહેલ જડવાંદની આંધીને અપરોધી

એક સમયે સંસ્કૃતિના શિખરે પહોંચેલ આ આયોજીમની ચક્ર રહેલ અવનતિનાં કારણો તેમણે શોધવા માંડ્યા. તેમણે જોયું કે એ સર્વ અનિષ્ટોનું મૂળ વિષાદોએ અને શાળાઓ અને કોલેજમાં અપાતી, હિંદને ગુલામીમાં રાખવા પરદેશીઓએ કરેલી કેળવણીની પ્રથામાં હતું તેમણે સારામે શિક્ષણ ક્રમમાં ક્રાંતિ આણવાની આવશ્યકતા પારખી, અને પરિણામે જનારસ સેન્ટલ હિન્દુ કોલેજની સ્થાપના કરી, ત્યાં પ્રાચીન આયોજીમને અનુરૂપ કેળવણી આપવાની

ચરજ આત કરી. તેમણે શિક્ષણક્રમમાં ધાર્મિક પુસ્તકોનો અભ્યાસ, સર્વ ધર્મ, પ્રાર્થનાઓ, સંતપુરુષોનાં જીવનચરિત્રોનો અભ્યાસ ઇત્યાદિ દાખલ કર્યું. ક્રમે ક્રમે સેન્ટલ હિન્દુ કોલેજ વિકસિત થઈ અને તેમાંથી અત્યારની મહાવિખ્યાત જનારસ હિન્દુ યુનિવર્સિટી પરિણમી છે કે જેણે દેશને અનેક સમર્થ સેવાભાવી કાર્યકરો તૈયાર કરી આપ્યા છે. સેન્ટલ હિન્દુ કોલેજ ઉપરાંત તેમણે દક્ષિણમાં મદનપદ્મીમાં, અલ્હારમાં તેમજ બીજાં સ્થળોએ કેળવણીનાં કેન્દ્રો સ્થાપી સારી રાષ્ટ્રીય કેળવણીના પાયા રાખેલા છે. કેળવણીના ક્ષેત્રમાં ડૉ. એસન્ટનો અનેકવિધ સેવાઓ માટે જનારસ યુનિવર્સિટીએ તેમને ડી. એલ. ની માનવંત પદવી એનાયત કરી હતી.

ડૉ. એસન્ટે સામાજિક ક્ષેત્રમાં પણ ઘણું કાર્ય કરેલું છે. તેમણે અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ માટે અનેકવિધ પ્રયત્નો દ્વારા કરી હતી, અને અંતજો માટેની એક શાળા પણ અલ્હારમાં કાઢી હતી. જો કેળવણી તેમ જ સ્ત્રીઓના સામાજિક અને આર્થિક હિતકર્ષ માટે તેમણે કાર્ય કરેલું છે. સ્ત્રીઓને પોતાના જીવનવિકાસ માટે પુરુષો જેટલી જ તક મળે અને તેમના જુદા જુદા સામાજિક તેમજ રાષ્ટ્રીય હક્કોનો સ્વીકાર થાય, તે માટેની લડતમાં ડૉ. એસન્ટ મોખરે રહેલાં છે. બીજા પણ અનેક સામાજિક પ્રયત્નો, બાળકોને, વિધવાઓના પ્રયત્નો, ઇત્યાદિ બાળકોમાં તેમણે જીવજોગી માર્ગદર્શન આપેલું છે.

રાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રમાં ડૉ. એસન્ટનો ફાળો અનેરો છે. પોતે અંગ્રેજ શરીરમાં જન્મ લીધો હોવા છતાં તેમણે હિંદને પોતાની માતૃભૂમિ તરીકે અપનાવેલી હતી. પરદેશી અમલ હિંદના આત્મકને કચરી રહ્યો હતો તે તેમણે જોયું

અને હિંદ માટે સ્વરાજ્યની લડતમાં ઝંપલાવ્યું. સને ૧૯૧૪ માં તેમણે પોતાનું “ન્યુ ઇન્ડિયા” દૈનિક પત્ર શરૂ કર્યું અને તે દ્વારા પ્રજામતને તૈયાર કરવા માંડ્યો. સને ૧૯૧૬ માં તેમણે “હોમરૂલ”ની ચળવળ શરૂ કરી અને સારાયે દેશમાં ધૂમી એક મહાપ્રયત્ન આદીક્ષન ઊભું કર્યું. ચારે કોર “બેસન્ટ માત્રો જય”ના ઘોષ ઉઠ્યા. સરકાર તેમના કાર્યની વ્યાપકતાથી ચરચરી ઊઠી. મદ્રાસના તે સમયના અવર્નર લોર્ડ પેન્ટલેન્ડે તેમને રૂબરૂ તેડાવી આવી ગાંધીજીની ચળવળ છોડી દેવા બહુ સમજાવ્યાં, પણ ડો. બેસન્ટ ન ડબ્યાં. સરકારે તેમને નજરકેદમાં પૂર્ણ, પણ છેવટે લોકજાગૃતિ સમક્ષ તેને નમવું પડ્યું અને ત્રણ જ મહિના પછી તેમને છોડી દેવા પડ્યાં. તે પછી કલકત્તાના કેમિસ અધિવેશનમાં ડો. બેસન્ટ પ્રમુખ તરીકે નિમાયાં, અને એ રીતે તેમણે આ દેશના રાજકારણમાં મહત્વનો ભાગ બજાવેલો છે. પાછળથી તેઓ મહાત્મા ગાંધીજીની સત્યાગ્રહ અને અસહકારની લડત સાથે સંમત થયાં નહિ. તેમને આ પ્રકારની લડત દેશને આંતરિક અશાંતિની ઊડી ગતી તરફ દોરી જતી દેખાઈ, તેમાં કેમી વેરઝેરનાં બીજે વવાતાં દેખ્યાં, અને તેથી તેમણે આ લડત સામે પોતાનો શુભંદ અવાજ ઊઠાવ્યો. તે વખતની તેમની માન્યતા કેટલી સાચી હતી તે આપણે આજે દેશમાં પ્રસરેલી કેમી આમમાંથી જોઈ શકીએ છીએ.

થીઓસોફીકલ સોસાયટીના રચાપક પ્રમુખ કર્નલ એચ. એસ. ઓલ્ફોર્ડનું અવસાન થતા સને ૧૯૦૭ માં બેસન્ટ થીઓસોફીકલ સોસાયટીના પ્રમુખ તરીકે ચુંટાયાં અને તે સ્થાને દર સાત વર્ષે ફરી ફરી ચુંટાઈ પચીસ વર્ષ સુધી થીઓસોફીકલ સોસાયટીના જમહુઆપી મહાવૃક્ષને પોતાના જ્ઞાન-બકિત

અને કર્મના ગાંડાગેમાંથી અમૃત સીંચી સીંચીને સદાએ નવપલ્લવિત રાખેલું છે. થીઓસોફી એટલે ઇશ્વરી જ્ઞાન ઉપર તેમણે સંકેદો પુસ્તકો લખેલાં છે અને જગતને આધ્યાત્મિક સત્યોનો માર્ગ ચીંધેલો છે.

બહેર જીવનમાં તેઓ જેમ મહાશક્તિ-શાળી હતાં, તેમ અંગત જીવનમાં તેઓ એક પુષ્પથી પણ અધિક મૃદુ હતાં. તેમના સંબંધમાં જેઓ જેઓ આવતા તે સર્વના પ્રત્યે ડો. બેસન્ટ અહુજા પ્રેમપૂર્વક વર્તતાં અને તેથી દરેકના મનમાં તેમના પ્રત્યે માતૃભાવ ઉત્પન્ન થતો. અને ખરેખર હજારો મનુષ્યો તેમને ‘અમ્મા’ના રનેહભાવી નામથી સંબોધતા. વિરોધીઓ પ્રત્યે પણ તેઓ સદા ઉદારવૃત્તિ રાખતાં અને કોઈપણ પ્રતિસ્પર્ધીની પીઠ પાછળ તેમણે કદી પણ ધા ક્યો નથી.

માનવજાતિના ભાવિનું તેમણે રપષ્ટ દર્શન કરેલું હતું વિકાસક્રમની પાપરીઓ ઉપર આગળ વધતાં મનુષ્ય જે મહાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે તે બનિષ્પત્તિ તેમને દર્શન થયું હતું અને તેથી તેમના જીવનમાં આદર્શવાદ જન્મ્યો હતો. તેઓ મનુષ્યજાતિના વિકાસમાં સ્થાપરૂપ નીરડે તેવી દરેક પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતાં અને તેમાં પોતાની સહાનુભૂતિ અને સેવા અર્પતાં. તેઓ મહા પરાંપકારવાદી હતાં. તેમણે અનેક વિચારોએ અને દુઃખી મનુષ્યોને આર્થિક સહાયો આપેલી છે, પરંતુ તેમણે જે મહાન કાર્ય કર્યું તે તો એ છે કે, તેમણે બીજાંએ પોતપોતાના પગ ઉપર ઊભા રહેતાં શીખવ્યું અને તેમનામાં આત્મશ્રદ્ધા અને આત્મશ્રેય ઉત્પન્ન કર્યાં. અનેક સ્ત્રી પુરુષોને તેમણે સાચા જીવનની તાલીમ આપેલી છે અને પરમપદના માર્ગે વાળેલાં છે. ડો. બેસન્ટ આજે આપણી વચ્ચે નથી. તેમને ક્ષર દેહ ચાલ્યો મયો છે, પણ તેમના અક્ષરરહેલે તેઓ આપણી વચ્ચે સદા વિષમના છે—રહેશે, અને આપણને પ્રેમસાહન તથા પ્રેરણાનાં સદા પાન કરાવશે. હો એ અનેકનેક માનવયાત્રોના અંતરમાં અમર બનેલી અમ્માને અભિવંદના !

હિન્દમાં રાજકીય જગૃતિની સાથે સાથે ઓઝોમાં પણ જગૃતિ આવી છે. પ્રાચીન સમયમાં જેમ ઓઝો યજ્ઞોદિ વિધિમાં પુરુષોની સાથે રહેતી તેમ આપણા દેશના મુકિત યજ્ઞમાં પણ ઓઝો પુરુષોના પડખે રહી છે. બંગાળના ભાગલાઓ સામે ઝુંબેશ ઉઠાવવામાં, દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દીઓ તરફના અન્યાયો સામે, અને એક પછી એક આવતા આઝાદીના સંભ્રામોમાં પુરુષો સાથે ખબેખલા મેળવી હિન્દની ઓઝોએ અનેક યાતનાઓ સહી છે, સંકટો વેઠ્યા છે, જેમો બરી છે, લાઠીઓ, ગોળાઓ અને ટીઅરગેસ સામે ઝુમી છે. એટલું જ નહિ પણ ભારતની - લાડિશી પુત્રી વિજ્યા-લક્ષ્મી પંડિતે સંયુક્ત રાષ્ટ્રપરિવર્તમાં ભારતનો અવાજ ગૂંજતો ક્યો છે.

સરીઓની અવદરના મૂળમાં :

પરંતુ આજેય હિન્દની ઓઝોનો આમ-સમુદાય અધિકારમાં, અગત્યતામાં સળંગ છે. હિન્દે રાજકીય શુભાભિની જાહેરો તોડી છે, પરંતુ ઓઝો એ મુકત હવાની આલ્હાદકતા માણી શકે ત્યારે ખરી. હજુ યે ઓઝોનો મોટો ભાગ બંધકર અવદશા ભોગવે છે. ઓઝો અને પુરુષ વચ્ચે આજે પણ ઘણું અંતર રહ્યું છે. ડૉ. એની બેસન્ટ આ પરિસ્થિતિનું કારણ સમજાવતાં લખે છે કે "મૂળ સદીમાં હિન્દમાં બે સંસ્કૃતિઓના પ્રવાહો વહેવા લાગ્યા હતા. એક પૂર્વની સંસ્કૃતિ અને બીજી પશ્ચિમની. ઓઝો પૂર્વની સંસ્કૃતિના વહેણમાં વહી જતી હતી, ત્યારે પુરુષો સંજોગોવશાત પશ્ચિમની સંસ્કૃતિના પ્રવાહમાં તણાયા લાગ્યા. આના પરિણામે ઓઝો અને પુરુષ વચ્ચે પહેલાં જ સહકાર દેતો તે પડી ભાંગ્યો. ઓઝોની ધર્મપરાયણતામાં પુરુષોનો સહકારભૂતિ ન રહી. બુદ્ધિની ખીલ-વણીના અભાવે ધાર્મિક જીવન સંકુચિત બની ગયું અને આદર્શવાદની પ્રેરણાના અભાવે જાહેર જીવન વિકૃત બની ગયું. આમ

જીવનના આ બે પાસાઓના સમીકરણને બદલે વિભાજો થઈ ગયા. "

ઓઝોની હાલની પરિસ્થિતિ ઉપર વધુ પ્રકાર નાખતો ડૉ. બેસન્ટ લખે છે કે, ઓઝો પૂર્વની સંસ્કૃતિનું સાચું સ્વરૂપ જાળવી શકી નહિ અને પ્રાચીન સંસ્કૃતિની માત્ર વિકૃત અનુકૃતિ જ ઓઝોમાં રહી તેના સ્વાર્થભાવ આજુ રહી, પરંતુ પ્રાચીન જ્ઞાન ભૂલાઈ ગયું. ઘરમાં તેનું આધિપત્ય રહ્યું ખરું પણ જાહેર જીવનમાંથી તે ખખી મઈ. "

ભારતનું પ્રાચીન સ્ત્રીત્વ :

પ્રાચીન ભારતનું સ્ત્રીત્વ કેવું હતું તેના દાખલાઓ ટાંકી ખતાવતાં ડૉ. એની બેસન્ટ લખે છે કે "પ્રાચીન ભારતની આદ્ય સ્ત્રી ખગીરવાળી માટીમાંથી ધડાએલી હતી. દમયન્તી પાસે તેના પતિના રાજ્યના સચિવો અને મુરધરો સલાહ પૂછવા આવતા, અને તેના પતિના દોષો મટે તેની આમ્રણ ફરિયાદ પણ કરતા. સીતા, દુર્યોધનો વચ્ચે એકલી હોવા છતાં નીડર રહી, તેણે અનેક વાર પોતાની સમ્યાઈ પુરવાર કરી આપી અને છેવટે મોરચકોર વનમાં મઈ. માગીએ મહા-વિદ્યાને પણ હલીલખાજમાં હરાવ્યા. કૃતિએ પોતાના પુત્રોને વીરવખરી દોરવણી આપી. અંધારોએ સેનાનાયકોની વચ્ચે જાળને પોતાના પુત્રને કપડો આપ્યો...રાજપૂતાના અને મહારાષ્ટ્રની વીરમનાઓએ પ્રાચીન હિન્દના સ્ત્રીત્વનો મોરવબંધો વારસો જાળવ્યો. તેઓ પોતાના પતિને રાજકાર્યમાં સલાહ આપતી, રણસેવમાં પતિના પડખે રહી લડતી, પોતાનો પુત્ર સગીર હોય ત્યારે રાજ-કારભાર ચોતે સંભાળી લેતી અને જરૂર પડે રાજ-કંડ પણ કારણ કરતી...પરંતુ પશ્ચિમનો પવન વાયો અને ઓઝોના જીવનની સમરતા દબાઈ; પુરુષો કંઈ જાળવ્યું, અનાવસ્તતાળા અને ઓછી દેશભક્તિવાળા થ્યા. "

સ્રીની દિવ્યતા :

સ્રી અને પુરુષના દૈવી સંબંધનો ઉત્ક્રેષ્ઠ કરતાં મિશ્રિત બેસન્ટ લખે છે, " સ્રી અને પુરુષ એ બંને પ્રભુના અંશ જ છે પ્રથમે સૃષ્ટિના સર્જન માટે પોતાનામાંથી જ સ્રીને ઉત્પન્ન કરી. તેથી પુરુષ નેટલી જ સ્રી પણ દૈવી છે. જીવનના વિકાસ માટે સ્રી અને પુરુષમાં એક ખીજનાં પૂરક લક્ષણો છે. એ લક્ષણોને પૂર્ણપણે ખીજવાને એક ખીજની તુટીઓ દ્વર કરવાની છે. એક ખીજમાં વ્યક્તિત્વ ભેળવી દેવાનું છે, અને પાછું અદ્વિતને પામવાનું છે."

તેથી ડૉ. બેસન્ટ પુરુષોના નેટલી જ સ્રીઓની પણ કેળવણી એ મૂળભૂત આવશ્યકતા છે એમ પ્રતિપાદન કરે છે. તેઓ કહે છે કે " પુરુષોની જેમ સ્રીઓ સમક્ષ પણ દિવ્યશક્તિ, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને કલાના બંધારે પ્રુક્તા સુધી દેવા જોઈએ...પુરુષ સંતોના નેટલી જ સ્રીસંતોની પણ દિવ્યને જરૂર છે નૂતન દિવ્યનો મજબૂત અને ઊંડો પાયો નાખવા પુરુષની છુધિ નેટલી જ સ્રીઓની છુધિની પણ જરૂર છે....જ્યારે ભારતની પુત્રીઓ તેમના નાજુક પણ મહત્તમ હાથ દિવ્યની ઉન્નતિમાં લગાડશે ત્યારે દિવ્યનો ઉધાર ત્વરિત ખનશે." જાહેર જીવનમાં પહેલાં સરોજિની નાથક અને વિજ્યાલક્ષ્મી પડિતનાં દષ્ટાન્તો જોતાં ડૉ. બેસન્ટના આ હિમારોને સત્ય હકિકતનું રૂપ ધારણ કરતા આપણે આને જોઈએ છીએ. વિશિષ્ટ લક્ષણ :

સ્રીઓની વિશિષ્ટ મહત્તા દર્શાવતાં ડૉ. બેસન્ટ લખે છે કે " સ્રી જે શીખે છે તે પુરુષ કરતાં વધારે સારી રીતે જીવનમાં વધી લે છે. કારણ કે પુરુષ જેમ જન્મથી કાયદા ધડનારો છે તેમ સ્રી જન્મથી જ તેનો અમલ કરનારી છે...જીવનના સત્યને આચરણમાં ઉતારવું તે સ્રીનું વિશિષ્ટ લક્ષણ છે. પુરુષ વધારે તકવાદી છે જ્યારે સ્રી વ્યાવહારિક છે. માત્ર બૌદ્ધિક વિહારથી તે સંતોષ માનતી નથી. જ્ઞાનને આચરણમાં

ઉતારવાની તેનામાં સદૃઢ વૃત્તિ છે. આદર્શ પ્રમાણે જીવન જીવવામાં આવતી મુશ્કેલીઓ અને આપવા પડતા ભોગોને તે અણકારતી નથી સ્વાર્થથી એ તો તેના દૈનિક જીવનનો ક્રમ છે. તે પુરુષની જેમ ભોગ આપવામાં અણગમત નથી. પત્ની તરીકે કે માતા તરીકે, કુટુંબનું દિત તેના હૃદયે એટલું તો વસેલું હોય છે કે પોતાના અંગત સુખ-સમવડને પોતાના પ્રિયજનોના હિતને આડે કદિ ચે આવવા દેતી નથી. આ સ્વાર્થ-ભાવના દેશના કલ્યાણ સુધી વિસ્તૃત અને છે ત્યારે તે ભાં પણ તેટલીજ ખીલી જોડે છે.

ડૉ. બેસન્ટ ધણીવાર પોતાના વ્યાખ્યાનોમાં ભ્રમવાન મનુનાં સૂત્રો ટાંકતાં અને કહેતા કે " પિતાઓ ભાઈઓ પતિઓ અને પતિના ભાઈઓ જેઓ કલ્યાણ ધન્ય છે તેઓએ સ્રીઓને સન્માનની જોઈએ. જ્યાં જ્યાં સ્રીઓ પૂજાય છે ભાં ત્યાં દેવો આનંદ છે. પરંતુ જ્યાં સ્રીઓનું સન્માન થતું નથી ત્યાં ધર્મક્રિયાઓનું ફળ મળતું નથી. જ્યાં સ્રીઓ તરફ ઝેરવર્તાવ હોય છે ત્યાં આખા કુટુંબનો વિનાશ થાય છે, જ્યાં સ્રીઓ દુઃખી નથી, ત્યાં કુટુંબ આખાદ થાય છે. જે ઘરમાં સ્રીનું યોગ્ય સ્થાન નથી તે ઘર ઉપર શ્રાપ ઉતરે છે. અને તેનો સર્વ નાશથાય છે."

ડૉ. બેસન્ટ સ્રીઓનું ફક્ત ગૌરવ જ માતાં નથી-તેઓ સ્રીઓના સાચા હિતને દષ્ટિ બહાર રાખતા નહિ. તેઓ પશ્ચિમના અધિગા અનુકરણ સામે દિવ્યની સ્રીઓને ચેતવે છે, અને લખે છે કે " દિવ્યની સ્રીઓએ પશ્ચિમનું અનુકરણ કરવાનું નથી. પશ્ચિમમાં જીવન ટકાવવા માટે આર્થિક પરિસ્થિતિને લીધે સ્રીઓને પુરુષો સામે હરિદાર્શ કરતી પડે છે. ગર્ભોવરણ સમયે પણ તેમને સખ્ત જીવન જીવવું પડે છે. પરિણામે તેમના બાળકોને વેઠવું પડે છે." તે સાથે સાથેજ પશ્ચિમમાં દિવ્યનું સ્રીત્વ ફેલાવવું ઇચ્છવા યોગ્ય છે કે કેમ તેના જવાબમાં ડૉ. બેસન્ટ કહે છે કે "આ અશક્ય છે. પશ્ચિમના ધર્માલિયા જીવનમાં અને વ્યક્તિમત્તામાં દિવ્યની નારીની

કામળ, લાવણ્યમયી, મધુતા અને મૃદુતાભરી
વિનમ્ર સખ્યતા અને સૌમ્ય ગૌરવશીલતા
શાલી શકે જ નહિ "

સ્ત્રીની મુક્તિ -

સ્ત્રીઓને દરેક ક્ષેત્રમાં અપલાવવાની
તકની સમાનતાની હિમાયત કરતાં ડૉ.
બેસન્ટ કહે છે કે " હિન્દની ઉન્નતિ માટે
સ્ત્રીઓને ઉદ્ધારું ક્ષેત્ર મળવું જોઈએ. તેમના
હાથ છુટા હોવા જોઈએ અને તેમને અખા-
ધિત પ્રવૃત્તિ મળવી જોઈએ. એક ભતિ
ખીજને શુધામ બનાવે તે માટે બે ભતિઓ
ધડાઈ નથી, પણ જીવનને પૂર્ણ બનાવવા,
બન્ને ભતિઓમાં રહેલી પરસ્પર લિન્નતાનું
સમીકરણ કરવા લિન્ન ભતિઓ ધડાઈ છે.
પરપત્ની જેમ સ્ત્રીત્વ પણ માતૃભૂમિને ચરણે
, 'પુત્ર' પણ જોઈએ. બન્નેના એકમમાં જ
હિન્દની તાકાત, શિસ્ત અને સ્વતંત્રતા
રહેલી છે.

ડૉ. બેસન્ટ ભાગ્યના સ્ત્રીત્વને અંગ્રહિ
આપતા લખે છે કે " ચારે તરફ આપણે
જોઈશું તો આપણને હિન્દના સ્ત્રીત્વનો
બળ્ય ઉદય દેખાશે સ્ત્રી એ તો હિંમશક્તિ
છે. તેના વચર પુરુષ જીવનનો પૂર્ણતાને

પામી શકતો નથી... સ્ત્રીઓ તો પુરુષમાં
રહેલી મહત્તાને પ્રેરનારી છે... સ્ત્રી પુરુષની
ભાગીદાર છે, શુભામ નહિ; સ્ત્રી પુરુષની
સહચરી છે, હરિદ્ર નથી; સ્ત્રી પુરુષની પૂરક
છે, વિરોધી નથી; સ્ત્રી પુરુષની સહાયક છે,
બોબો નહિ સ્ત્રીની મુક્તિમાં ભારતની
સાચી મુક્તિ છે. માતૃભૂમિ અને માતાનો
શુભામનો અંત સાથે જ આવવો જોઈએ. "

આમ ડૉ. બેસન્ટ તેમના વ્યાખ્યાનો
અને લેખોદ્ધારો સ્ત્રીઓનું સાચું રચાન
સમજાવે છે. સ્ત્રીઓને યોગ્ય સન્માન આપવા
અને તેના રચાને સ્થાપના હિંમોધિ છે,
સ્ત્રીઓને તેમના કર્તવ્યનું જ્ઞાન કરાવે છે,
અને ન્યાં ન્યાં જરૂર લાગે ત્યારે ચેતાવે છે.
તેઓ એક પરદેશી બાઈ હોવા છતાં હિન્દને
તેમણે પોતાનો માતૃભૂમિ મળી છે. હિન્દની
અનેકવિધ સેવામાં તેમણે હિન્દની સ્ત્રીઓનાં
પણ સેવા કરી છે. માનવતાને ચરણે તેમણે
પોતાનું સમગ્ર જીવન સંમર્પાને સ્ત્રીત્વના
ગૌરવને જવલંત બનાવ્યું છે. હિન્દ ડૉ.
બેસન્ટનું ઝણ શી રીતે ખદા કરશે ? હાન
તો ડૉ. બેસન્ટનો શતાબ્દિ શાનદાર રીતે
ઉજવીને જ.

—: નિવેદન :—

જીવનને ઉજાત કરનાર સદ્ગુણોથી સંપન્ન અને સુન્દર એવી ગુણસુન્દરી ડૉ. સ્ત્રીની
બેસન્ટની મહાનિશ્ચિત્તે, " ગુણસુન્દરી " માસિક આ શતાબ્દિગૌરવના અંક દ્વારા
પ્રજ્ઞામપૂર્વક અંગ્રહિ આપે છે. માત્ર હિન્દના જ નહિ પણ સમસ્ત વિશ્વનાં યુકે યુકે,
ગુણસુન્દરીઓના ગૌરવ સમી બેસન્ટના વ્યક્તિત્વથી ગાંઠ જોડો, એવી આશીષ સ્ત્રીની માતા
આ પર્વના અવસરે આપે એજ અવધાન.

આ અંક માટે જે લેખક બાઈબેનાએ તથા અંગ્રજોએ અમને સહકાર આપ્યો છે
તેમનો અમે હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ અને તેઓની સેવા થી, બેસન્ટ માતાના
ચરણોમાં નિવેદન કરીએ છીએ

રચણકોચ અને છતર કાગ્યોચર, પણા લેખોને અમે રચાન આપી શક્યા નથી.
તો લેખકો અમને દરથળર કરશે. આવડો અંક હિંમણી અંક તરીકે તા. ૧૦ મી નવેમ્બર
પ્રકટ થશે. તે માટે લેખકોને તેઓનું લખાણ જસદીથી - ' ક્રમાર ' મહાલીગરવામીની યોગ
વડાદરાને મોકલવા વિનંતિ છે.

ગુણગુણ

અને

હીરોસવી વાંક '૪૭

: લેખક :

'કુ મા ર'

૧૨૭૫૫

કામળ, લાવણ્યમયી, મધુતા અને મૃદુતાભગી
વિનમ્ર સભ્યતા અને સૌમ્ય ગૌરવશીલતા
હાથી શકે જ નહિ "

સ્રીની મુક્તિ -

સ્રીઓને દરેક ક્ષેત્રમાં જાં પલાવવાની
તકની સમાનતાની હિમાયત કરતાં ડૉ.
ખેસન્ટ કહે છે કે " હિન્દની ઉન્નતિ માટે
સ્રીઓને ઉધાડું ક્ષેત્ર મળવું જોઈએ. તેમના
હાથ છુટા હોવા જોઈએ અને તેમને અજ્ઞા-
પિત પ્રવૃત્તિ મળવી જોઈએ. એક જાતિ
બીજાને ગુલામ બનાવે તે માટે બે જાતિઓ
ધડાઈ નથી, પણ જીવનને પૂર્ણ બનાવવા,
બંને જાતિઓમાં રહેલી પરસ્પર બિન્નતાનું
સમીકરણ કરવા બિન્ન જાતિઓ ધડાઈ છે.
પત્નની ભ્રમ સ્ત્રીત્વ પણ માતૃભૂમિને ચરણે
પડેલું જોઈએ. બંનેના અંકુશમાં જ
હિન્દની તાકાત, શિસ્ત અને રવતંત્રતા
રહેલી છે.

ડૉ. ખેસન્ટ ભારતના સ્ત્રીત્વને અંગ્રજિ
આપતાં લખે છે કે " ચારે તરફ આપણે
જોઈશું તો આપણને હિન્દના સ્ત્રીત્વનો
ભવ્ય ઉદય દેખાશે સ્રી એ તો દિવ્યશક્તિ
છે. તેના વમર પુરુષ જીવનની પૂર્ણતાને

પાળી શકે તો નથી... સ્રીઓ તો પુરુષમાં
રહેલી મહત્તાને પ્રેરનારી છે... સ્રી પુરુષની
ભાગીદાર છે, ગુલામ નહિ; સ્રી પુરુષની
સહચરી છે, હરિફ નથી; સ્રી પુરુષની પૂરક
છે, વિરોધી નથી; સ્રી પુરુષની સહાયક છે,
બોલો નહિ સ્રીની મુક્તિમાં ભારતની
સાચી મુક્તિ છે. માતૃભૂમિ અને માતાની
ગુલામીનો અંત સાથે જ આવવો જોઈએ. "

આમ ડૉ. ખેસન્ટ તેમનાં વ્યાખ્યાનો
અને લેખોદ્ધારો સ્રીઓનું સાચું રથાન
સમજાવે છે. સ્રીઓને યોગ્ય સન્માન આપવા
અને તેના રથાને સ્થાપવા ઉદ્દેશ્ય છે,
સ્રીઓને તેમના કર્તવ્યનું જ્ઞાન કરાવે છે,
અને ન્યાં ન્યાં જરૂર લાગે ત્યારે ચેતાવે છે.
તેઓ એક પરદેશી બાઈ હોવાં છતાં હિન્દને
તેમણે પોતાની માતૃભૂમિ ગણી છે. હિન્દની
અનેકવિધ સેવામાં તેમણે હિન્દની સ્રીઓની
પણ સેવા કરી છે. માનવતાને ચરણે તેમણે
પોતાનું સમગ્ર જીવન સંમર્પીને સ્ત્રીત્વના
ગૌરવને જવલંત બનાવ્યું છે. હિન્દ ડૉ.
ખેસન્ટનું ઝાણ શી રીતે ચલાવે છે? હાલ
તો ડૉ. ખેસન્ટની ચતાઈ શાનદાર રીતે
ઉજવીને જ.

—: નિવેદન :—

જીવનને ઉત્તમ કરનાર સદ્ગુણોથી સંપન્ન અને સુન્દર એવી ગુણસુન્દરી ડૉ. એની
ખેસન્ટની મહાવિભૂતિને, " ગુણસુન્દરી " માસિક આ ચતાઈગૌરવના અંક દ્વારા
પ્રજામપૂર્વક અંગ્રજિ આપે છે. માત્ર હિન્દના જ નહિ પણ સમસ્ત વિશ્વનાં ગૃહે ગૃહો,
ગુણસુન્દરીઓના ગૌરવ સમી ખેસન્ટના વ્યક્તિત્વથી ગાઝબીટે, એવી આશીષ એની માતા
આ પર્વના અવસરે આપે એ જ અવધાન.

આ અંક માટે જે લેખક બાઈબેનોએ તથા જંદુઓએ અમને સદકાર આપ્યો છે
તેમનો અમે હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ અને તેઓની સેવા શ્રી. ખેસન્ટ માતાના
ચરણોમાં નિવેદન કરીએ છીએ.

રથાનસૌમ્ય અને ધૃતર કાળોદ્ધાર, ધણા લેખોને અમે રથાન આપી શક્યા નથી.
તો લેખકો અમને દરજીબર કરશે. આવતા અંક દિવાળી અંક તરીકે તા. ૧૦ મી નવેમ્બરે
પ્રકટ થશે. તે માટે લેખકોને તેઓનું લખાણ જસદીપી - " ક્રમાર " મદાનીરવાઓની પોળ
વડોદરા-ને મોકલવા વિનંતિ છે.

નામાંકિત
ડૉક્ટરો
શક્તિ માટે

નામાંકિત
દવાજ
ગતાવે છે

ફેડે નામાંકિત રકતો-ફેરફે-મૉલ્ટ

મજા સળજા બધાને ઉપયોગી છે. સાબાં
ચમોની શક્તિ એનાં સેવનથી સચવાઈ રહે
અને માદાને, માંદગી પછીની નબળાઈ
ખૂંડ કરી, નવજીવન આપે છે.

ફેડે રકતો-ફેરફે-મૉલ્ટ સ્વાદિષ્ટ અને

દિ તાજગી આપનાર છે, અને તેથી નાનાં

તકો તેમજ મોટાં સો

મહેલાઈથી લઈ શકે છે

તે આપનાર, સ્ફુર્તિ

પાનાર અને ખાસ કરીને

ફેની લાલી વધારનાર—

અંડુ

રકતો

ફેરફે મૉલ્ટ

અંડુ

રકતો-ફેરફે-મૉલ્ટ

એક વાર અવશ્ય અજમાવો !

અંડુ ફાર્મા. વર્કસ લી. મુંબઈ-૧૨

વડોદરાના એજન્ટો.—

(૧) વેદ ભવાનીશંકર અને હરીશંકર કં,

(૨) એસ.સી. બી. એમ. હકરની ડ્ર.

રાવર પાસે, વડોદરા.

પ્રજ... ચાંદરીક બિમારી નું વાહ્ય લક્ષણ

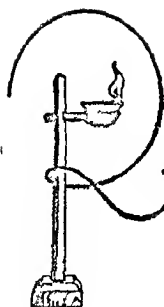
ખસ ચામડીથી વધારે કંઈ છે.
સમજા ચામડીના દરદો યોદ્ધો
વિશરને અંગે થાય છે. આ દિવ-
સોમા કસોડીથી પુરવાર થયેલ
રક્તદોષાંતક સર્વોત્તમ યોદ્ધો સ્વ-
ચ્છ કરનાર છે. આ આયુર્વેદિક
દવાન અવતન વિશ્વાનિક ધોરણે
તેવાય થાય છે. તે ચામડીને ખુસ
રહિત કરવામા હોહીને થઈ કરે છે
અને વધારે છે કરે નજાએ મળે છે.

મહોરની ઉપર તમે
વિશ્વાસ મૂકી શકો

વેદિક યોધા યોધા

વેદિક યોધા યોધા કા. નં. ૩૩૩ સિમિટી અહમદનગર

દીપોત્સવ
અને
નવા વર્ષનાં

રમપિન્ડન

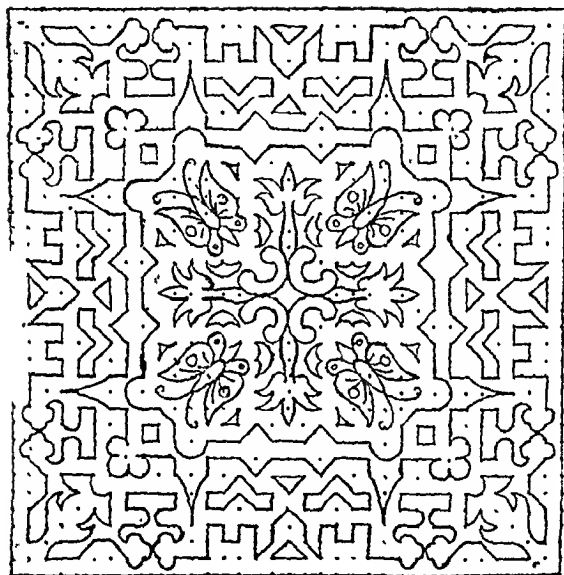

નૂતન મંગલા

૧ આદ્ય

આને છે પ્રતિ વર્ષે, નૂતન છતાં દુઃખનાય ને સર્જકા,
લાસે નિત્ય પ્રજાત વાતુ સમ ને, ટાળે તિમિરાપદા,
આળી મોર ગુલામી નિદર નિયા, ઉભી ઉભા મુક્તિદા,
સારી ભારત ભાગ્ય દામ પ્રતિભા સિદ્ધિપ્રદા મંગલા.

શી 'દુમાર'

[રીતપાન ખાટીશ]

[શ્રી. ભામિની વિ. મહેતા]

રંગોળીનો એક દેશાત્મક નમુનો

ગુપ્તસુન્દરી

અને શ્રીહિતોપદેશ

દીપોત્સવી
અંક

નૂતનવર્ષામિલાપ

(વચન્તતિલકાદત્તમ્)

સ્વાતન્ત્ર્યસિદ્ધિવશતો નિતરાં પ્રસન્નો
દેશે મહર્ષિગણવાસસમૃદ્ધકીર્તિઃ ।
વિદ્યાકલોદયમભિભૂતિમનોદ્વયોગં
પ્રાપ્તઃ પ્રભાવમવનાવહુલં તનોતુ ॥

મહર્ષિઓના સમુદાયના નિવાસથી જેની કીર્તિ વૃદ્ધિ પામી છે, અને સ્વતંત્રતાની સિદ્ધિથી જે અત્યંત પ્રસન્ન થયો છે તે ભારતદેશ વિદ્યા, કલા, ઉદ્યોગ અને વૈભવના રમણીય સરૂકારને સિદ્ધ કરી પૃથ્વી વિષે પોતાના અનુપમ પ્રભાવને પ્રસારે !

શ્રી. દોશિકરામ વિ. મહેતા

હરણું

(હો મારાં નવના નિંદર વિસવાં. એ લવ)

હો મારા તનવનમાં એક હરણું !

ચરતું ફરતું લઈ તરણું....હો મારાં

તેને પકડવાને આતુર થઈ હું પાછળ પાછળ ફરતો,

ચંચળ પગલે મૃગણું નાસે, થતું હું વિધવિધ કરતો,

એતું શીઘ્ર ગમન જેમ ચરતું....હો મારાં

પકડું પકડું ત્યાં તારણ છટકે,

ધડીમાં અહિં ધડીમાં તહિં ભટકે,

નયનચરણને ભટકે,

એતું ચપલપણું શું વણું !....હો મારાં

એવામાં નાઈ અનાહત ઊઠ્યો, મુઝ થઈ ગયું મૃગણું,

ચંચળતા તેની ચાલી ગઈ, તેણે ત્યાંજ ઠરી-ગયું પગણું.

એ તો થઈ ગયું પશુ મુજ ઘરતું....હો મારાં

શ્રી. મુરંધરાચાર્યજી

卐

આ એક અહીં

આ એક અહીં ઝીણું ઝરણું,

હો વનપરીણું સમતું ચરણું. —આ એક અહીં

હો પંખીડું કલકલ ટહુકે,

હો સૌરભ વહી લાવી લહરી,

હો વેલ લચી કુલકુલ ઝૂકે,

હો છેલછી રહી મધુની ગગરી,

માડું મનડું માઝા આંહિ મૂકે.

મારી આંખ પીએ ઘૂંટણું ટ ભરી.

આ એક અહીં ઝીણું ઝરણું.

આ એક અહીં ઝીણું ઝરણું.

આ ચારસ ભેડ ઊડી ગગને,

આ તરુવર ઠાલી રહ્યાં પવને,

માડું સ્વપ્ન રમે બાણે આજ વને.

આ એક અહીં ઝીણું ઝરણું.

શ્રી. સુન્દરમ

શરદોત્સવ

શ્રી. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ

શરદ ઋતુના ઉત્સવો દિંદુસ્તાનમાં વિપુલ છે. એ ઋતુ જ એક ઉત્સવમાલા બની જાય છે. વિન્યાદશમી એ એક રામવિજયનું—કહે છે આર્પ સંસ્કૃતિના દક્ષિણપથના વિજયનું પ્રતિક છે. તેજ દેવસે શમીપૂજન પણ થાય છે, જે મહા-ભારતની યાદ આપે છે. વિરાટ નગરમાં ગુપ્ત વેશે રહેલા પાંડવો તે દિવસે શમીના વૃક્ષ ઉપર સંતોડેલાં પોતાનાં હથિયારો લઈ પાંડવો તરીકે પ્રખટ થાય છે. આ જાને યુદ્ધવિજયસૂચક ઉત્સવો છે, જે સમગ્ર દિંદુસ્તાનમાં બ્યાપક છે. દેશી રાજ્યોમાં રાજ્યોના વિજયદરબારો અને વિજય-સ્વારીઓ પ્રાચીનકાળની ચઢાઈઓના દૃષ્ટિપ્રિય પડછાયા તરીકે આજ પણ ઉજવાય છે, અને લોઢાની મેદનીને આનંદનું, અને રાજ્યોને પોતાના વૈભવપ્રદર્શનનું એક ચારું કારણ પૂરું પાડે છે. મરાઠાઓ અને મોગલોનાં સૈન્યો પણ યોમાસાની ઋતુ પૂરી યત્તા, નદી નાળાં ઝાળંગી ચકાપ એવાં બનવાને લીધે દશેરા ઉપર જ ચઢાઈઓ લઈ જતાં. પરંતુ આજ તો દિંદુસ્તાનના દેશી રાજ્યોને યુદ્ધો કરવાનાં રહ્યાં નથી એટલે માત્ર ઝમકદાર દ્રવ્ય તરીકે, દરબારો અને સ્વારીઓ ગોઠવવામાં આવે છે.

દશેરાના—વિન્યાદશમીના દિવસ પહેલાંના નવ દિવસો આસો માસના પડવાથી નવમી સુધીના નવરાત્રિના ઉત્સવ તરીકે ઝાળખાય છે. નવરાત્રિનો ઉત્સવ એ શક્તિપૂજનનું સંભારણું છે: અને તેમાં શ્રીશક્તિનો મદિમા જોવામાં આવે છે. ઇશ્વરનું નેમ પ્રુપત્વ કલ્પવામાં આવ્યું છે તેમ ઇશ્વરનું શ્રીત્વ પણ કલ્પવામાં આવ્યું અને તેને પૂજનને પાત્ર મહુવામાં આવ્યું છે. સાચો

ઇશ્વર માત્ર પુરુષ જ હોય એમ માનવું એ વધારે પડતું છે. શક્તિપૂજનો આખો સંપ્રદાય એમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે અને તેના માત્ર વામ નદિ, પરંતુ દક્ષિણ માર્ગના ઉત્સવ તરીકે તે લગભગ દિંદુસ્તાનમાં ઉજવાય છે. જંબાળ અને મંગા-જમનાના દોઆખમાં તે દુર્ગાપૂજને નામે યદુ મદત્વનો ઉત્સવ બની રહે છે. એ ઉત્સવમાં પ્રુપ્તો અને શ્રીઓ કડક વ્રત પાળે છે, ઉપવાસ કરે છે અને શક્તિપૂજનમાં લીના હોવા અને જવારાની સ્થાપના કરી નવે દિવસ તેમને સતત રાખી રહે છે. માતાની શ્લુતિ અને તેમાંથી શેરીઓના સામુદાયિક ગરબા એ ગુજરાતને શક્તિસંપ્રદાયે આપેલી મોટી બક્ષીસ છે. ગુજરાતમાં શ્રીઓને પડદા પાછળ રાખવામાં આવતી નથી. તેમણે નવરાત્રિ ઉત્સવમાં રાત્રે થતા ગરબા એ શ્રીઓના અમૃતનો સ્વીકાર કરી રહેલા આપણા ઉત્સવો છે.

ગરબાની વ્યુત્પત્તિ કેટલાક વિદ્વાનો ગર્ભ-દીપર્માંથી કરે છે. માતાના પૂજનમાં મૂકેલા દીવાઓ ઉપર ઘડા-માટીના ઘડા કાંધ્યાં પાડીને મૂકવામાં આવે છે અને એ ઘડામાં મુકાએલા દીપકને માથે લઇને અમર તે ઘડાની આસપાસ ફરોને શ્રીઓ, શક્તિનાં ગીતો ગાતી હોરાયી આખા એ સંગીત અને તૃત્યના પ્રકારને ગરબાનું નામ મળ્યું હોય એ સંભવિત છે. ઘડાના ગર્ભમાં એટલે વચમાં દીપક રહેવાથી ગર્ભદીપ તરીકે તે ઝાળખાય. ગરબા સ્વરુપે આપણા આખા ઉત્સવ જીવનમાં એ ઉત્સવ અને કલા પ્રકાર કેમ કાપમનું સ્થાન લઈ શક્યો એ યદુ જ રસપ્રદ સામાજિક કોતુહલ કહી શકાય.

કેટલેક સ્થળે પુરુષો પણ પોતાના સ્વતંત્ર ગરબા માતા દત્તા. દાહ એ પુરુષ-ગરબાની પ્રથા તત્તજમ જાણે પડી છે, અને તેજ

સારું થયું છે. ગરખાણું નૃસ્ય અને સંગીત સીમુલ્લભ લાભિત્ય જ માગે છે.

નવરાત્રિના પૂજનમાં જવારાતો ઉછેર એ પણ એક ખીજું સૂચક તત્વ છે. ધરની ન્હાની સરખી જગ્યામાં પૂજનને રથળે ઘોડીક માટી નાંખી તેમાં બ્રહ્મ વાવી તેના બહુ જ ન્હાના કુમળા છોકા આ નવ દિવસમાં ઉછેરવામાં આવે છે. જવારા શબ્દ ઉપરથી પ્રથમ તો તેમાં જવ વાવના હોય એવો સંભવ દેખાય છે; અને જવ એક આપણું પવિત્ર ધાન્ય વેદકાળથી મણુવું આવ્યું છે જે આજના અનાજવહેંચણીના યુગમાં સજીવન યાય છે. આસો મરિનો એટલે ચોમાસાનો અંત વિભાગ. ચોમાસુઅનાજ ખાજરી, લુવાર, કાગેર વિગેરે તેજ અરસામાં તૈયાર થઇ લણવાની સ્થિતિમાં આવી જાય છે. એટલે પૃથ્વીની-ભૂમિ માતાની ફળદ્રુપતાને આ એક પૂજન-અંજલિ અપાતી હોય તો હોય તો તેમાં નવાઇ નથી. આમ નવરાત્રિના ઉત્સવ શક્તિપૂજનનું-પરમતત્ત્વના સી વિભાગનું મહત્વ રજૂ કરે છે અને તે ઉપરાંત માનવીનું પોષણ કરતી પૃથ્વીના પોષકત્વ પ્રત્યે મનુષ્યની ગાનભરી દષ્ટિ દોરે છે. ધરતીને પણ માતા કરે છે.

આમાંથી સમાજે ઝડપી લીધેલા નવરાત્રિનો આજ પણ સજીવ રહેલો ઉત્સવ પ્રગટ થયો અને ખીલ્યો.

એમાં રાધાકૃષ્ણના રાસનું નૃત્યસ્વરૂપ પણ ગુજરાતે સામેલ કરી લીધું. રાસધારી-ઓના રાસ ગુજરાતે મયુરોં કે ષ્ણભૂમિ જેવા આખા ઝડપમાં નથી, પરંતુ કૃષ્ણલીલાના ગીતો તો ગુજરાતની રસિકતાએ બહુ સારા પ્રમાણમાં ખીલ્યા છે. કૃષ્ણમકિત અને કૃષ્ણગોપીના વિશિષ્ટ સંબંધની કલ્પના સુંદર ક્ષય અને દિયવાળાં કાવ્યો આપી રહી હતી; અને શક્તિપૂજનો નવરાત્રિનો ઉત્સવ

આજુ જ હતો. કૃષ્ણની રાધા કે ગોપી એ પશ્ચ બાંકનનું એક સ્વરૂપ છે, એરી ભાવના પણ ધીમે ધીમે પ્રગટ થઇ અને આમ નવરાત્રિમાં કદાનગોપીની ગરખીઓ પણ સીએને કંઈ ઉતરી આવી-ને એટલે સુધી કે શક્તિનાં-માતાનાં ગીતો પણ બાજુએ મુકાય એટલા પ્રમાણમાં કૃષ્ણલીલાની ગરખીઓ નવરાત્રિ ઉત્સવમાં દાખલ થઇ મઇ.

પુરુષોનાં ટોળે ટોળાં આ ગરખાના ઉત્સવો જોવા શેરીએ બેમાં મળે છે એ છેક આજ સુધી આપણે જોઇ રહ્યાં છીએ.

આ મરમાતો નવરાત્રિ ઉત્સવ, નવરાત્રિ પૂરી થયા પછી પણ, આસો સુદ પુનમ-શરદપુનમ સુધી લંબાય છે. શરદપુનમ એ પશ્ચ શરદોત્સવનો એક વિભાગ છે. અજવાળા રાત્રે કુટુંબીજનો અમાસીમાં બેસી, બાળો શેરીમાં તઢોછાયો રમી, નવી અને લીલી ડાંગરમાંથી બનાવેલા પોંવા દૂધમાં નાખી આપણાં પ્રાચીન ઋષિમુનિપ્રિય સાત્ત્વિક "વાયલ"નો પ્રસાદ લે છે, અને સુદના તેજમાં ચોખ્ખોરો પરાવી આંખના તેજનું માપ કાઢવાની પણ રમત કરે છે !

આ શરદોત્સવનું જીવંત સ્વરૂપ ગુજરાતે ઝડપી લીધેલું છે. નવીન જીવનનું એ પ્રતિક છે.

બાદપદ માસને પણ શરદપુનમનો એક વિભાગ ગણવામાં આવે તો, એ માસમાં ઉજવાતો મણેશ-ઉત્સવ એ પણ શરદોત્સવનો એક પ્રકાર ગણી શકાય-જે કે મણેશ-ઉત્સવ આપણને મહારાષ્ટ્રે આપ્યો છે અને લોકમાન્ય તિલકના સમયથી એ-ઉત્સવનું નાવિન્યકરણ-Orientation પણ થયું છે, જેમાં મણેશપૂજન સાથે, બુદ્ધિજન્ય પ્રવૃત્તિઓ, બ્યાખ્યાનો પણ ચોખ્ખામાં આવે છે. ગુજરાતે પણ એનો ઠીક ઠીક સ્વીકાર કરી લીધો છે,

એજ ધોરણે ગુજરાતના જૂના શરદોત્સવમાં પણ અત્યારે નવીન ચેતન આવી રહેલું છે.

લગભગ ૧૯૨૦ની આસપાસના એકાદ વર્ષે વડોદરાની સાહિત્યસભામાં શરદોત્સવ વ્યાપક ઢબે ઉજવવાની એક દરખાસ્ત આવી ગુજરે જીવનનાં રસરંજન અને વિદ્વતાનું સત્ર એ શરદોત્સવને બનાવી ચકાવ એવો એક કાર્યક્રમ નક્કી થયો.

અરબાની પ્રથા તો ગુજરાતમાં હતી જ. ન્હાનાધાલ જેવાના રાસ તેમજ ગુજરે નાટકમંડળીઓએ ઉપજાવેલા કેટલાક રાસ ગુજરાતની શેરીએ શેરીએ પહોંચી ગયા હતા: એટલે સાહિત્યસભાના કાર્યક્રમમાં તે તો હોય જ. પરંતુ સાથે સાથે ધસાઇ જતા બાટચારણોની લોકવાર્તાઓ, વિદ્વાનોનાં, વ્યાખ્યાનો, સંગીતકારોના સંગીત, બની શકે તો નાટ્યપ્રયોગ અને રંગોળી જેવા ચિત્રદર્શનનો એકત્ર સુસાજ, સાહિત્ય-સભાદ્વારા ત્રણચાર દિવસ માટે રચાય, એવો તેમાં પ્રજ્વલિતો હતો. દૂકમાં ગુજરે જીવનની સ્પષ્ટી રચનાઓ આ ઉત્સવમાં પ્રતિબિંબિત થાય એવી યોજના તેમાં વિચારાઇ હતી. એ યોજના અંશતઃ અને ધીમે ધીમે પૂર્ણપણે અમલમાં પણ મૂકાઇ, અને જોતજોતામાં આખા ગુજરાતે શરદોત્સવને પોતાનો બનાવી લીધો છે. હવે એ શરદોત્સવમાં સુંદર ગરબાઓ થાય છે, નાટ્યપ્રયોગો અને મુકદ્દમો પણ થાય છે; નૃત્યકલા પણ તેમાં આછી આછી ઉપડી આવે છે. કંઈ અને વાલસંગીત પણ તેમાં અબકી જોડે છે. સાથે સાથે વિદ્વાનો, નેતાઓ અને વિચારકોનાં વ્યાખ્યાનો પણ યોજાય છે. લોકસાહિત્ય અને લોકગીતના કાપરા, મુસાહીરા અને કાવ્યપ્રદર્શન પણ જામે છે, અને રંગોળી કે ચિત્રકલાની હરિશાળો પણ તેમાં જોવાય છે. દર દરથી વિદ્વાનો અને

આજ નિરાળી આવી દિવાળી

આવી દિવાળી આઝાદીવાળી
આજ નિરાળી આવી દિવાળી.

ધોર શુભામી કાળજકાળી
ચાર દિ આંદની-દિપક બાળી
કાલ સુધી કીધી ઉજમાળી,
(તે) આજ બની રહિયાળી
કુંકુંમળ્યોત રૂપાળી.

આવી દિવાળી
આઝાદીવાળી.

ગાતી મુકિતની બલિહારી
નૂપુરના નાદે જ'હારી
તે જ મુ કા ર સ ટે વ હ લા રી
રૂમઝૂમ આવી યો આલી;
ગુઝ બને જગ ન્યાળી.
આવી દિવાળી
આઝાદીવાળી.

કાઝેલ દિલ ને શોષિતધેરી
પાંપણબીની કંઈ અનેરી
કલંકકથા સૂણીને જન ડેરી,
કહેતી સ્તબ્ધ દિવાળી
(સૌને) લેવા એક જ તાળી.
આવી દિવાળી
આઝાદીવાળી.

વેર વિષમતાનાં વિષ ઠારી
પ્રેમપીયૂષ થકી ઢો ઠારી
માનવતાને લિયો ઉગારી,
ભાગ(લા) લેક ઢો ટાળી
ભારતભાગ્ય ઉજળી.
આવી દિવાળી
આઝાદીવાળી.

શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર મોતીલાલ દેસાઈ

હસાકારને નોતરવામાં પણ આવે છે અને સરકારી વર્ગોને એ માન્ય અને અભિમાન લેવા યોગ્ય ઉત્સવ થઇ પડ્યો છે. એને માટે હવે શેરીઓ ટૂંકી પડે છે એટલે મોટાં ગોગાનો, ચોક, કે થીએટરો પણ એની રંગભૂમિ બની ગય છે.

વડોદરાની સાહિત્ય સભાએ આ સધામાં કાયકમ સાથે ખાત્ર પદાર્થોની વાનગીઓની હરિદ્રાષ આ ઉત્સવમાં મોહની રતી, શરદઃપ્રભુનો અંત અન્નકૂટના ઉત્સવથી આખ પણ વૈશ્ણવ અંપ્રદાયમાં યાય છે. દિવાળી તરીકે ઓળખાતો દીપોત્સવ પણ શરદોત્સવનો એક વિભાગ છે, કે જેમાં સુખમય વર્ષાન અને વિક્રમના વિજયનામ સાથે જોડાયેલા નૂતન વર્ષની શુભ આશા સમાપેક્ષી છે. શ્રીકૃષ્ણે વર્ષાના દેવ છદ્ધને ગર્વ દરીને તેની પૂજને બદલે ત્રિશિરામ ગોવર્ધનની પૂજ ચક્ર કરી; અતિવૃદ્ધિથી ખેતીને ઉગારી લીધાનું પણ એમાં સૂચન છે.

આમ ગણેશોત્સવથી ચક્ર કરી, પિતૃઓનાં સ્મરણને સાચવતા બાદપદ અને અશ્વિન એ શરદઃપ્રભુના માસમાં એક આખી ઉત્સવમાળા રચાઇ, દિવાળીની દીપમાળા અને બેસતા

વર્ષના અન્નકૂટની શુભ ભાવનાથી જૂનો શરદોત્સવ પૂરો યાય છે, અને નવીન ગુર્જર સંસ્કૃતિએ તેમાં નવીનતા ઉમેરી રસ અને છુદિજન્ય આનંદ પ્રયોગો દાખલ કરી દોષ તો શરદોત્સવને લીધેલી બનાવ્યો છે-જે ચિરંજીવી રહેવાની આશા આપે છે.

ઉત્સવો એ પ્રજાજીવનના ઉત્સાહ-કુવારા છે. જેમ જીવનમનશ્ચિત વધારે તેમ ઉત્સવો વધારે વ્યાપક અને પ્રદુસ્સ બને છે. શરદોત્સવનો નવી હવે વયેરો પુનરાદાર પ્રગ્નના નવચેતનની સાક્ષી પૂરે છે. જુની નવી ભાવનાઓને ધંબંધ કેમ ધાનદ બને છે તેનું પણ તેમાંથી દર્શાત મળી આવે છે; અને શક્તિપૂજન-નારી મહિમાના અંબીર રચપદ અને નવીનતાવાળા ભણુકાર તેમાં આધુ રહે છે. નવરાત્રિનું શક્તિપૂજન, મરખામાં તરી આવતું ગૌપીપૂજન અને નવા પ્રયોગોમાં દેખાઇ આવતું ઓઝોનું વિશિષ્ટત, શરદોત્સવને પ્રગ્નના સંસ્કાર-ઉત્સાહનો એક સાચો રણુકાર બનાવી દે છે-જે સાચો રણુકાર થઇ પણ સંસ્કૃતિમાં ઓશમાનતા વિના થકય નથી.

સૂત્રં જીવન જાગે

સૂત્રં જીવન જાગે,
હો, સૂત્રં જીવન જાગે.
મધુરા કેઇ પરાગે
હો, સૂત્રં જીવન જાગે.

ચાંદનીની રજમાંહિં પોદકું, લાઇડે શું એનાં લોચન મીંચ્યાં
ચાંદનીનાં અંગાંગે, હીરભયોં અનુરાગે !
કૂલથી દોમળ, વજ્રથી કહીન,
જાગે નવલો રાગે ! ચાંદનીકેરો પ્રવાહ મૃદ મૃદ
હો, સૂત્રં દોળાયે જગતળાગે !
હો, સૂત્રં હો, સૂત્રં

શ્રી. પ્રભાકર રાવળ

હાગદી ફલ [એક પત્રાત્મક કથા] શ્રી. શંકરજીતિ મો. ગોસ્વામી

પત્ર ૧ લો.

મુંબઈ

૨૬ જૂન, ૧૯૪૦

પ્રિય હીના,

તારો પત્ર મળ્યો. અને તો યંકા હતી કે નવા સંસારમાં માથાણુ ડૂબી ગયેલી, મકરંદભાષના પ્રેમની વિરતરતી જતી પદ્મજળમાં અટવાઈ ગયેલી હીનાને ડોકું ખદાર કાઢવા કે જળમાંથી છૂટી થઈ પત્ર લખવાની કેણુ બણે ક્યારેય મોકળાશ મળશે કે નહિ !

કેલેજ છોડી સંસારમાં પડ્યા છતાં કેલેજની પ્રવૃત્તિઓમાં તારો રસ હજી એટલો જ તીવ્ર છે એ જાણી આનંદ થયો. નહિ તો આપણી સાથે પહેલા વર્ષમાં હતી ને લોલા વિચારોનો આંક મઢિને ત્રણ હીટીતો. પત્ર છે કે સંસારની ઉપાધિમાં કશુંયે સંભરવું નથી. ધરકામમાંથી નવરાશ જ મળતી નથી.

કેલેજના નોંધોમાં આજે તો એ સિતારા ખૂબ તેજથી ચમકી રહ્યા છે—એક તો આપણી સીમા ને બીજી મયે વર્ષે જ સિન્ધથી આવેલો રાહુદ મજસુદાર. સીમા તો આપ્યા કેલેજનજીવનું જાણે કેન્દ્ર છે. એના વિનાની કેલેજની કોઈ પ્રવૃત્તિ નથી : વાહુમયમંડળ, વિવાદસભા, સંમીત કલા વર્ગ, વિદ્યાર્થીની કલબ, વાચનાલય, મેજેઝીન, રાહુદ પણ પોતાની પ્રતિભાથી અડધેથી અગાળી દરોળમાં આવી ગયો છે. વિવાદસભાની ચિકાર દાઝરી મુખ્યત્વે તેના ઓગચમયો વહેવારને જ આભારી છે.

‘નવયુગની નારી’ વિષેની ચર્ચામાં રાહુદે દર્શાવેલા વિચારો ખૂબ પુરોગામી હતા. એવું દર્શિમિત્ર વિચાર અને માનવતા મેંયું હતું. આચાર્યવરે રાહુદને એના

તેજસ્વી વિચારો માટે બિરકાંબો. સીમાએ તેને ખૂબખૂબ અભિનંદનો આપ્યા. લીલાધર લેટવાણીને તુ સાવ ભુલો નહિ ગઈ હોય. એણે એની કમેસની હાથે મોહું ગંભીર રાખી રમણ શૈલીમાં અને આવેશથી ‘ન જરી સ્વાતંત્ર્યમ્ અદતિ’નું મૂન ઉચ્ચારી ઉમેયું કે ‘નવી ઓ’ એટલી ઉદ્ધામ અને માયાભારે જનતી જાય છે કે જે સરકાર અને ધર્મપ્રેમી સંમાજ તેને માટે યોગ્ય માંપતા ઉપાયો નહિ લે તો સંતોષાતન ધર્મ અને આર્યત્વ જનતમાંથી નામશેષ થઈ જશે. લેટવાણી રાહુદ કરતાં યે વધારે તાણાઓ છૂટી ગયેલો. લીલાધર વિનાની વિવાદસભા, કે નહિ તો, રચીને તો બને જ.

લીલાધર લેટવાણી, નીતિર કેન્દ્રકટર રલો તોફાની બ્રેકિસ, ભૂયેન ચુપ્તા, રસિક ‘રેકેડી’, ભારકરે સંદિ, પ્રવીણકુમાર, દુમન દેસાઈ, વગેરે સીમાના મિત્રોમાં રાહુદ સૌથી જૂદો તરી આવે છે. એવું બંધિતત પ્રભાવશાળી છે. એની દષ્ટિ વિચાળ છે. એની વાણી સંસ્કારી અને મધુર છે. સ્વાભાવિક રીતે જ તેની આજુબાજુ એક મંડળ નિર્મવો માંડ્યું છે.

રાહુદ આપ્યા પછી સીમાએ એક નવી પ્રવૃત્તિ આદરી છે: દૈનિક સીખવાની. કહેવાય છે કે રાહુદને દૈનિક આવડે છે એવી વાંધાંએ સીમાને આ નવા પ્રદેશ તરફ દોરો છે. આ વખતેના સંત્રાન્ત સમારંભમાં આ બંનેનાં મુત્યોનો કાર્યક્રમ મુખ્ય આકર્ષણ બને તો નવાઈ નહિ.

સીમાની કાંબોપાસનાં તો ચાંદુ જ છે. હૃદયનાં ભાવો, મનના વિચારો, અનુભવો,

જાડુગર

દેશને પુર એક આયો જાડુગરે
નેહ્યાં મોઢે રસેલ એનાં છ હો,
આયો ને પુર બધું થેલું ઉમંગમાં
કમલુના તલે બધાયું છ હો.

જાણે ના પંચ વળી જાણે ના શેરીઓ,
જાણે ના ઠોણુ દેશ આયો છ હો;

લોઠાં અઠીઠ ને અઠાણી લાગી રીતો,
ચિન્તામાં ફર ફર બેઠો છ હો.

જાણે ન કાંઈ ફર બેઠો એકાન્ત જઈ
અધરે ના મોરલી લાગી છ હો;

જાડુના લેલ અને જાડુઈ લાડી
વિના છે હાય વળી ખાલી છ હો.

દરિયા વટાવી કેંઈ ખડોઠો જોળગિયા,
રણની ઉન્હી વરાળ આપી છ હો,

કીમિયાગર કેંઈ અહીં શાહી પધારિયા,
લોથે ના પુર આ છતાયું છ હો.

એવે આ ઈરપુર આયો જાડુગરે,
સાદો સુશાન્ત ને સહુલો છ હો.

‘આવે આ પુર મને હોયે સત્કાર ચો?’
શંકામાં ફર મોન બેઠો છ હો.

હોઠે નાજુક લાલ મીઠેશં નેહલે,
મુવાળાં દેશગુચ્છ કાયાએ હો.

મીઠેરા મોન અને લોળી ચાંદાઈએ,
હોલાયાં પુરવણાં અંગેને હો.

જાણે ના શીઠ લોય જોઈ જાડુગરે,
નગરી નખશિખ પ્રેમપૂખી છ હો,

છૂટાં રસગંગાનીર કીધાં જાડુગરે,
લગનીની ધંસરી બખલી છ હો.

બૂલી સ્વભાવ રહ્યો ટોલી જાડુગરે,
હૈયાનું પુર લાન બહુ છ હો.

બન્ને વિરાટ પ્રેમગોઢે લખાઈને,
રસની અનંત રાત માણે છ હો.

મી. હસિત હ. બુચ

અમ્યાસ અને નિરીક્ષણ આવિષ્કાર માટે
અને પરિણામે વાક્યમય સર્જન. સમજાં જ
કાલેજમાં મુશાયરા ગોઠવાયો હતો ત્યારે.
સીમા સોજે કળાએ ખીલી ઘીલી હતી. એનાં
કાલેજોની રસમંદુરપદાર્થ અને કંઠની મીઠી
દલકે એને મુગ્ધ કરી દીધાં હતાં. એનાં
પ્રેમગીતો તો કાલેજનાં પારવડાંનો સામાન્ય
કલરવ બની ગયાં છે.

તું વારંવાર અને પૂછ્યક કરે છે તે
પ્રશ્નનો કેંઈ અસાધારણ જવાબ હવે હું
આપી શકવાની સિધ્ધિમાં છું. અનેક પુરુષ
મિત્રોના સહવાસમાં કાલેજની અને સાદિત્યની
પ્રવૃત્તિઓમાં મોકળાઈથી ધૂમતી સીમા સૌની
મત્ર મિત્ર હતી ને છે. પરંતુ હેઠ્ઠા ચોક્કસ
માસથી મને લાગે છે કે હવે તેના મોહાર જીવનનું
નાવ ઝડપથી ઠાપ બંદરે લાંગરાય જવાના
અન્નેરો પ્રવેશે છે. સવુસ સાથેની તેની
મેત્રીમાં કેંઈ રિજેક છે એમ મને ને મજાને
લાગે છે. એની આંખમાં ઠાપ નથી જ
અમક હમણાંની દેખા દે છે એનાં ગીતોમાં
આજ્ઞાસ પ્રેમનો જ રાગ આલાપાતો
સંભળાય છે. એની વ્યવસ્થિતો સાગર
આજ્ઞાસ દિલોષ ચરમે છે. એકલી હોય છે
ત્યારે તે મજા વાર અન્યમનરક જેવી દેખાય
છે. પછી વાર મોડી રાત સુધી એ પાસાં
ધરમા કરે છે: આ બધાં લક્ષણો એક ચોક્કસ
રિધામાં જ આંખથી ચીંધે છે, એમ તને
નથો લાગતું?

હોલા. મંદા, ખોલ, અંધા અને તું
પરણી ગયાં. કમલે તો આંતરજાતીય
આંતરગ્રાંતીય લગન ક્યું. હવે સીમા એ
સર્વના રાહ પર જઈ ગઈ છે. પખીનો
મેત્રો વિખરાતો જાય છે. આ ગયાં તો બીજાં
નવાં આપશે. નવાં પખીનો મેત્રો જામશે.
આમ આ પટમાળ તો આમ્યા જ કરવાની-

માત્ર આ બધાના સાક્ષીરૂપ રહેશે માત્ર
આપણી કૌશલની પુરાણી ધમારત.

આ સાથે સીમાનું 'છેલું' નવું ગીત
મેકલું 'હું' એ નાનકડું ગીત તને ધણી
છાની વાતો કહેશે.

મકરંદબાબને મારાં ને સાથે સીમાનાં
પથુ સ્નેહસંભારણાં.

લિ. સ્નેહાધીન,

મુદ્રા.

૦

પત્ર ૨ એ

મુંબાઈ,

૭ જાન્યુઆરિ ૧૯૪૧

લાડકી બહેન હીના,

તારો માયાબધો પત્ર મળ્યો—મકરંદની
નાનકડી ચળરખી પલુ.

સૌ. પ્રથમ તો તને ને મકરંદને મારાં
ને મુદ્રાનાં અભિનંદન—બાબાના જન્મ માટે.
લીલાધરની બાપામાં કહું તો 'માતૃત્વ
એટલે તો અંતિમની પૂર્ણતા અને આર્થ
ઓના અવતારની પરમેશ્વર મંત્રલ સિદ્ધિ—
આર્થક્રમકુંજની મંજરી તો મદારે, પ્રભુને ને
પાંચરે ને જતને સિંગલ સૌરભથી મહેકાવે.'

રાફલ અને મારી વચ્ચે વધતા જતા
પરિચયનો તે બધ દર્શાવ્યો છે. મને ખાતરી
છે કે આ બધથી મુદ્રાએ તને જાગેરી છે,
ખરું કે નહિ ?

નિખાલસતા એ મારો દુર્ગંધની હરે
પહેંચેલો યુધ્ધ છે એમ નોચિર હમેશ જ્યોતો
જાળ્યો છે. કે'ં પથુ છૂટું રાખવાનું મારાથી
બંની કષ્ટનું નથી. રાફલ પ્રત્યેના મરિા
પક્ષપાત—મારા જવાબદારીબધો જાગત અપલ
છનાં—મારી અણુઆવડતને કારણે મુદ્રાથી
છૂટો રહો ન હોય એ સ્વાભાવિક છે ને
એ જમણું નથી તે હું તરત નકારું છું—
જેમ મેં જ્યોતનો પ્રેમ શરિર નહોતો હતો

કોણે ?

કોણે મારા હયાના તાર

કીધા રણજલુતા ?

એમાં એણે એયો ચો સાર ?

કીધા રણજલુતા !

હેયાનું બીન હતું વધોધી આન્ત એ

જીવનના બારથી છેક હતું આન્ત એ

એના કોના અંશુલિયે તાર

કીધા રણજલુતા ?

—કોણે

છોડી'તી આશ મેં યુનજીવન તારી

કોર આઘાતથી જમુર બની'તી ધણી

તો મ જગાડી વોણના તાર

કીધા રણજલુતા !

—કોણે

મમતાથી લેધને ધીમીથી ગોઠમાં;

મૂંઝીને શક્તિ સૌ પોતાની હોડમાં

નિજ સંસ્પર્શે સ્કુરાવી તાર

કીધા રણજલુતા !

—કોણે

નિંદરથી જાગતાં બીન જુએ જહાવડું

કોણ જગાડી ગયું ઉર એનું અવાવડું ?

એતામાં જોયું—એણે તાર

કીધા રણજલુતા !

—કોણે

માણેલી માધુરી લોયે ના બૂલવું

એક વાર સ્કુર્યું તે આલુ રહ્યું સ્કુર્યું

એની સ્મૃતિના સંસ્પર્શે તાર

એના રણજલુતા !

—કોણે

શ્રી. જગદાસજી હા. પોલ

તેમ. અને જે ખમે છે તેના પ્રત્યેના મારા પક્ષપાત પણ એ પ્રમાણે જ હાંકવો રહેતો નથી. જેને મુદા 'પ્યાત્ત્વિક' જાણુ. 'સુ' નામ આપે છે તે મારે ભાગે આપ્યું જ નથી. ટોંગ પ્રત્યે મારા તિરસ્કાર છું. અણુ છે જ. મોક્ષ મને એ સ્વચ્છ માનસનું પ્રથમ લક્ષણ છે એમ હું હમેશ માનતી આવી છું.

સાચું છે કે સદુચ તરફ હું મેં ચાલ રહી છું. એના ફેળાવનું વર્ણન હું નહિ કરું. એ કર્તવ્ય દ્વાય મુદાએ પવિત્રતાથી બાળવી દીધું હશે. આલસોન્દ્ય એ મારા આકર્ષણનું મુખ્ય કારણ નથી. આત્માનું સોન્દ્ય એ જ સાચું સોન્દ્ય. સદુચના વિચારો મારા વિચારોને મર્ગતા આવે છે. એની હિંદુ સંસ્કૃતિ નથી. આ વિષે તે બહુ કૃત્ય, કૃતિકારી, પ્રતિવાદી વિચારો ધરાવે છે. એને તેઓ જ અને તેના તરફ ભાવ પ્રગટ્યો છે. ધર્મ, સમાજ અને સરકાર સોમી જે સમીગતિ કરી છે, તેના પ્રાણ શુન્નતાથી નાખ્યો છે, તેના અધિકારો આંધળી શીધા છે. આ બધા વિષે તે ત્યારે વૃણુ છે ત્યારે તેની બાધા અને આંખ બંનેમાંથી આજ હરે છે. એની માનવ-સુલભ બાવનાઓ, એની ચક્રિતઓ અને મર્મદાઓ, જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં એનું માનવમુદા રેખાનું એ વિષે એ ત્યારે બાવનામયતાથી એની અનોખી શેરીમાં બોલે છે ત્યારે હું એની પાણીય જાણું આકંઠ પામ કરતાં ધરાતી જ નથી. આ તરફની તેની બાવનાઓ, એની ચક્રિતઓ વિષેનો આદર, એનામાં એનો નીચીમ વિશ્વાસ એ છે, અને સદુચ તરફ એનું મોહમુગ્ધ.

ત્રીપુરપુર્ણ આકર્ષણ સનાતન ક્રિયાનિર્માણાધિષ્ટિ છે. એનાથી પર તો કોઈ શું કાલ વિરજ જીવનુભો હું તો

લોહીમાંસની ઘડેલી આ છું. જીવનની વસંત મહેર છે. ચોવનની ઠોઢિયાને કંઈ ફૂટે છે-એને હું કેમ અટકાવી શકું? દફાલી રાખી શકું?

મકરંદને મારા સ્નેહસંભારણાં-મુદાનાં પણ, બાળા ને બંને માસીનાં દયસો ભરીને ચુંબનો ને શુભાશીર્વાદ.

તારી ને ચિ. બાળાની તબિયત બળવળે.

તારી

સીમા

પત્ર ૩ ને

સુબધ,

૧૮ એપ્રિલ, ૧૯૪૧

પ્રિય હીના,

તારો નાનકડો પત્ર અને તે સાથે ચિ. બાળાનો ફોટો મળ્યાં. તારા બાળાની આંખો આખા મકરંદના બેવી છે, નહિ કે ખૂબ સ્વસ્થ ને સુંદર બાળક છે-તમારા બંનેનાં સ્વાસ્થ્ય ને સોન્દ્યની જાણે પ્રતિકૃતિ.

આ વખતનો કોમેન્સો વર્ષાન્ત સમારંભ ખૂબ ધામધૂમથી ઉજવાઈ ગયો. આખો સમારંભ કોરોજના પ્રતિદાસમાં એનોખી ખાત પાડે એવો હતો. મારી ધારણા પ્રમાણે સોમારાદુષ્ટનાં નુત્યો ઉત્સવનું આકર્ષણકેન્દ્ર હતું. સોમારાદુષ્ટના અધ્યયિનુની આસપાસ જાણે આખા ઉત્સવનું વર્ણન ચકરડાં ભેટું હતું. એાહો મુદતમાં ૫ નુત્યમાં સોમાએ મેળવેલી સિદ્ધિ અનેકને છબી ઉપજાવે એવી હતી. 'રાધાકૃષ્ણ' અને 'જીવનનુત્ય' આ બે નુત્યોને સમારંભનાં ચિખરો કહી શકાય. વેદશ્રુષા અને પ્રકાશનિયોજનની કલાને આ વખતે ભૂરેને ટાંચે મુગી હતી. સોમાનો અભિનય, તેનાં મુગ્યકર અંગસાલિત્ય ને દેહચાપક, તેની બાવમય મુદાઓ ચિત્તાકર્ષક હતી. કોમેન્સો, રંગશ્રિંગા તખ્તા પર

રાધાકૃષ્ણ ' બનેલાં સીમા-રાહુલ જીવનમાં
પણ નાચકનાયિકા બને તો મને તો લેણ પણ
આશય નહિ થાય

સીમાને તુ સારી રીતે જાણખે છે. એનો
અનુરાગ અને ક્રોધ સરખાં જ હિતકેટ અને
તીવ્ર હોય છે એવું નિબાનસ ને બારનાચાળી
હૃદય રાહુલમાં એના આદર્શો આરોપણ
લાગે છે. સમારંભ પછી તો એની પાતો
રાહુલની કોષ્ટ પ્રવૃત્તિની આસપાસ જ દર્શા
કરે છે. એટલે હવે ફક્ત તારે સીમાના લક્ષની
કંઠેતરીની જ ગડ જોવી રહી.

સીમાએ તમને બન્નેને ઘણા બાવથી
સંભાળ્યાં છે. ચિ. બાબાને અમારા બન્નેના
આશીષ. એને અમારા વતી બહાવથી રમાડજે.

લિ એદાધીન

મુદ્રા

પત્ર ૪ થો

મુ'મર્ષ

૨૧ ડીસેમ્બર ૧૯૪૧

પ્રિય હીના

ગજબ થઈ ગયો ' સીમા ક્યાંક ચાલી
અઈ છે

ચિ. બાબાની તબિયત બગડવાથી તુ
લગનમાં આવી ચડી નહિ તે બાવતનો તારો
પત્ર વાંચી સીમા થોડી નિરાશ થઈ હતી.
એનાં સૌ નવાજૂનાં મિત્રોમાં તારી જ
એરલાન્ડરી તરી આવતી હતી. લગન હતાં
એટલે ધામધૂમ તો ખરી જ. મંજલાઈના
મવાયાં, રાસગગાનેા કાર્યક્રમ થયો અને
નૃત્યો પણ. સીના આમદથી છેવટે સીમાએ
' અંબના 'ના બાવ દર્શાવતું નાનાકેટું નૃત્ય
કયું. એ નૃત્યમાં સીમાની બાવનામયતા અને
વૃત્તિઓ વાચાળ બની ઉડી હતી. આટલું
સુભગ ભાવદર્શન મેં માગ નાનકડા જીવનમાં
પણખવાર જ જોયું.

મધગત વીતી ગયા પછી સોએ વિદાય
લીધી સોથી છેલ્લે હું એનાથી છૂટી પડી
ત્યારે એની અધીરી સીમાએ પહોંચી હતી.
મેં એની મીઠી મનક કરી ત્યારે એ મારા
ઝાલ પર ચુંટી બધી અંદરના ઝોરડામાં
દોડી અઈ.

હોરટેલમાં પાછા ફરતાં હું વિચારતી
હતી રાહુલ કેટલો નસીબદાર ! સીમા જેવું
ઝોરતન મેળવીને એ અનેકની કબ્બોને
વિવશ બની ગયો !

વચન આપ્યા પ્રમાણે હું બીજો દિવસે
સીમાને મળવા અઈ ' સીમા-સીમા...' જમ
મારતી જ હું તો સીધી અંદરના ખંડમાં
અછ-ઝોરડે ઝોરડે અધીરતાથી ફરી વળી-સીમા
ક્યાંક દેખાઈ નહિ. પાછી દિવાનખંડમાં
આવી ત્યારે રાહુલ નજરે પડ્યો. ટેબલ પર
માથું ટેકવી ખુરશી પર બેઠેલો 'સીમા ક્યાં ?'
મેં પૂછ્યું. તે અતુતર જ રેલો-એની જે
રિયતિમાં. મેં ફરી પૂછ્યું. બેઠકાર જવાબ
મળ્યો : ' મને ખબર નથી. ' હું ચકિત
થઈ અઈ. એક રાતમાં જ શું પ્રેમના ગુલાબી
ફલેલો ચર થઈ ગયો ! હું વધુ પ્રુલાસાનો
ચાટ જોતી ઉભી રહી. રાહુલ ખુરશી પરથી
ઉઠ્યો. તેની આંખો બાલયોગ હતી. મેં ત્રીજી
વાર પ્રશ્ન પૂછ્યો. તેણે ભાવહીન અવાજે
જવાબ આપ્યો. ' સીમા પરેડે અઈથી
ચાલી અઈ છે. ' હું અચાઈ બની અઈ. ટેબલને
ટેકે લેવા જતાં કાચની ફૂલદાની પકડે લાગી
ફૂટી અઈ.

એવું શું બન્યું ફરો ? મામા લગનની
રાતે જ કયા ચાલી અઈ ફરો ? કેમ ચાલી
અઈ ફરો ? આ પ્રશ્નો અનુપર જ છે.
કોષ્ટ કયું કરી ચાલું નથી. રાહુલ કોઈ જ
પ્રુલાસો કયો વિનાજ મેઠાએ ક્યાંક ચાલો
ગયો છે.

હું કયું કયું. સારી નથી. હું પ્રુલાસ

મહા હું. અનુમાન દોડાવવા માટે કરી જ
દોર'સીમા પાછળ મુખી મહા નથી.

સીમાના આમ એકએક-જાનની પહેલી
જ રાતે આવી નીકળવા પાછળ શું રહસ્ય દર્શો
હું તો મૂઢ થઈ મહા હું.

શો નજીવ થઈ ગયો, હીના !

હિ. સ્નેહાધીન,

મુઠા

પત્ર ૫ મો

વડોદરા

૧, મે ૧૯૨૧

પ્રિય નંદાળહેન

તારો પત્ર મળ્યો-નિયંત્રણ ને નિષ્પાત્તસ.
હેવાનો જાહેર ખૂણે જતનથી બાળવેથી
ભિંમિએને તે તારા પત્રમાં જે નિદોષ
જોડાયાઓ વહેતી મુખી છે, ને ભાવિજનનાં
સોજીવાને આવાની રાગપિંછોથી જે મુગાયથી
દોષો છે તેથી અને અત્યંત આનંદ થયો છે.
અહમ્મતા અને સમભાવથી વિદ્યેથી એનો
જો એવો મંજળ ચાનવસંબધ છે જે ઘણી
વાર ઘોઘીના સંબંધનેય ટપી જાય છે. તે આ
પત્રથી મારી આમળનો સ્વીકારી પડે. પણ
હર હારી ર્ધ તારી આવાઓની, તારી એક-
લતાની, સહચાર માટે જાગેની ધીરનસુખમ તીવ્ર
જાંખાની તસ્વીર મારી સમક્ષ ખડી કરી છે. એ
તસ્વીર મને અંતર્મુખ જુનાની ર્ધ માગી
મુક્ત ભાવનાઓને દોહાળેને જગાડી છે.
પરિશ્રમ વિવેક અને સંબંધની કાંટાળા
લગામ તીવ્ર જાગેલી મારી આત્મર્થિકા
વાચામાં બાંધન થવા મધી રહી છે. મારું
હૃદયત હું આજ તારી આમળ પ્રુદ્ધ કરી
દેવાનો એક પ્રયત્ન મોજ દળવો કરવાની છું.

નંદા, મારા મોડળા વર્તન અને
આનંદી બજાવા અદેશ પરથી સૌ માને છે
કે હું હજી વધે મુંખી છું-જાહ નિમંબ

જીવન ઈર્ષ્યા કરવા જેવું છે. હું મને હસતા
કુલ સાથે સરખાવે છે. બહેન! ચમકીલ
નદિ-આજ મુખી હું તને અને બીજાને
હેતરતી આવી છું. જે એક વખતે અબ્બર-
કારિકતાની દડ મુખી નિષ્પાત્તસ હતી, જે
દંબના પચ્છાપાથી પણ દૂર હતી તેણે
એકએક નિષ્પાત્તસતાને દેશવટો લઈ લીધા,
ને દંબનો રાજિવામરો છુરખો ઝોડી લીધા.
રહતે હૃદયે તેણે હોદને હસતા રાખ્યા.
દેવામાં વેદનાનો વદિ બમ્બકતાં છતાં વાણીમાં
તેણે હીમખંભાની ક્ષીતજતા વડેવરાની આવા
બધંકર દંબ હું આચરી છપી તે માટે મને
પણ ખૂબ આશ્ચર્ય થાય છે ને મારી જાત
પર ઘણી વાર તિરસ્કાર છૂટે છે.

બહુને તને આશ્ચર્ય લાગશે, આમાત
વશે: નંદાળહેન ! હું એક વખતે પરણેથી
હતી. મારા જીવનની આ સાંસારિક રિથિતિ
વિષે મેં સોને અધારામાં જ રાખ્યા છે-
કાંઈએ મારી એ અંત આનતમાં પ્રત્યક્ષ
માયું માયું નથી-જતાં રતન રીતે એકલી
રહેતી જીવાન સૌ વિષે બધાએ કેંક તરી
તો ક્યાં જ કરો. આજુ કુલ્લમ ક્યાં વિના
જાત રહી રાગ નથી. ધણા ધારતાં હશે
તેમ હું કુંવારી નથી, વિધવા પણ નથી,
ત્યકતા પણ નથી. મારી હાતની રિથિતિને
શું નામ આપવું તે હું જાણતી નથી.
મારું કે હું પરણેથી છું, છતાં સાચા
અર્થમાં પત્ની નથી. કેવળ દાસ કામ્યાની
જ હું મુનેમાર છું-પરવશાની રાતે જ મેં
એવું થર છોડ્યું છે.

નંદા, જાતવું ને જાગેશું ધીરન સહચાર
માએ છે. નિયમ પ્રવળતાથી માન શોધે
છે. જાગેથી જીવાનીએ સાદ હીધા ત્યારે મેં
પણ સહચાર જાગ્યો મેં પણ તારી માથે
કેંક મનોરમ મનોરથો લગ્યા હતા. હું
હાલેજામાં હતી ત્યારે એ આવ્યો, પરિવર્ત

મને એના તરફ બાવ થયો. હું સરળ અને નિખાલસ હતી ને સૌને એવા જ માનતી. એના વિચારમાં મેં વિશ્વાસ મુક્યો. માફ સંસ્કારી કવિહૃદય એનાં તરફ મૂક્યું. પરિણીત જીવનનાં સુરંગી સ્વપ્નસુખનેની મનોહર માળાઓ મેં મનમાં ગૂંધી: એ સ્વપ્નોના જલમાં મેં મારાં ગીતોને કમ્પોઝિંગ માંડ્યાં. એ મનોરથો, એ સ્વપ્નો મૂત અને સિદ્ધ થવાની મંજળધડી ન્યારે પ્રત્યક્ષ આવી પહેાંચી છે એમ ન્યારે મને લાગ્યું ત્યારે મારી વૃત્તિએનો વારિધિ હૈવાની નાની નાનુક ગોરસીમાં ઝડેા જનીને ધૂધવી ઊઠ્યો. સ્વપ્નકુસુમોની મનોહારી મંદારમાળાઓ મુક્ત હચીને મધમધી ઊડી .. એમે પરણી ઉઠ્યાં. સો ક્યારે જાય એમ મને થઈ ગયું. સો આખરે અર્ધ પથ મુદા મારે ડોડા નહોતી મુકતી. પ્રેમમાં પડેલાં ગજઅર્ના આપમતલમની જાની જાય છે, નહિ નંદા ! હું અકળાઈ ઉઠી. મારી બાકુળતા ચક્રોર મુદાની આંખની ચોખીમાંથી ન છૂટકી ચકી. ' મને ધડકો મારીને કાઢી મુક્યા તારા હાથ સળવળા રહ્યા છે, નહિ ! તારો રાકુલ જોડી થાય છે, નહિ ! " તેના માંમે ચૂંટી ખણી શરમાઈ હું ઓરડામાં બસાઈ ગઈ.

ડેટલી આચાર્યો, ડેટલા ઉલ્લાસથી, પણ ધ્યક્ષેતે હોયે હું ચમ્પાખંડમાં પ્રવેશી. મને મારા જ બાગ્યની ધૂધી આવી: હું 'એનો' નવવધૂ હતી. શીકાર્તા પારજાના અવાજે મેં જે પ્રથમ મધુર કંપ અનુભવ્યો તે તર્જવવા તો મારી કલ્પનાય કદાચ પતિજા નીવડે !

હું પલંગની પાંગતે મોડીયું પાળાને બેઠી. ઇંદ્રગીમાં અનુભવી નહોતી એવી શરમનો બાર ગ્રારી પાંપણે પર બેસી ગયો હતો. એ ધીમે પગમે આલ્યો. માગી અધમીડી આંખો મીંચાઈ ગઈ. દેવાનાં રૂપને ઉતાવળાં થયાં. મારી સ્વપ્નભરી જાંઘ આંખો-મારો

કલ્પના અપરિચિત છતાં મનમતાં સુખદ સ્વપ્નોની હરિયાળા કુંજમાં ચાંતાકુકડી રમી રહી. એણે પાછળથી મારા ખભે હાથ મુક્યો. એ રપથનો સુખદ રોમાંચ યમે તે પહેલાં તો એના અકલ્પ્ય પ્રપ્નોના વજ્રપાતે મારા મનોરથોની મોઢક મહોલાત માટીમાં મેળવી દીધી. પ્રપ્નોના વિષભયો રપથે મારાં સ્વપ્નોની મંદારમાળાઓ કરમાવી દીધી.

આકાશમાંથી જાણે વિજળા પડી ને મારો હરિયાળા કુંજે રાખ થઈ ગઈ.

પરણ્યાની પહેલી રાત ! જીવનની એ કપાળી રાત મારે માનવીએ કેવાં મનોરમ કાવ્યો રચ્યાં છે, એની બાવનાને કેવા રમણીય રસે રસી છે ! મેં 'ય' એ રાતને કેવી અંખી હતી !-કલ્પનાજનમાં ક્રોધોળી હતી, -ગીતોમાં માઈ હતી ! એ રાતે કરવાની પ્રેમવાતોની માઢક મદિરા પીધા પહેલાં જ ટોળાઈ ગઈ, નંદા !

પરણ્યાની પહેલી રાતે એ મને આવા પ્રપ્નો પૂછ્યો- મારા પ્રાયે તે આટલો બધો અજીવિશ્વાસ હાખવરો-મારા ચારિત્ર્ય પર કલંકનો કાલવ ઉરાડ્યો: એમ કલ્પવાને મ એણે મને તે પગ મુકી કશુંય કારણ આપ્યું નહોતું-આજો છયારો મુદા નહિ. લગભગ ટાઢ એ વર્ષનો અમારો નિઠટ પરિચય હતો. મારું જીવન તો ખુલ્લી કિતાબ જેવું હતું: મારે કોઈપણ કે છપાવવાનું નહોતું. છુલક વાત પણ હું છપાવી શકતી નથી એવો મારા મિત્રમંડળનો મારા પર કમેટનો આરોપ હતો. અમારા પરિચયકાળમાં એણે બ્યક્ત કરેલા ઉદાર વિચારો, ઉચ્ચ બાવનાઓ, એણે દાખવેલું દાક્ષિણ્ય, આં વિષેની એની પ્રચલ્લ વિચારસરણી: આ બધું મને એના તરફ બેસી ગયું હતું...ને એક દિવસે મેં અનેક પ્રયંસક મિત્રો અને અનિદેવની સાક્ષીએ એનો હાથ માથો ને તે જ રાત્રે

પ્રેમના ઉમળકાથી પકડેલા હાથ સદાને માટે
ધિકારથી તરછોડ્યો પશુ. કારણ !

કારણ એની અનેક સંકાઓ અને કૃતિસત
પ્રત્યે. એ પ્રત્યે અને સંકાઓની ભાષાદૃષ્ટ
કુન'ધથી હું અજાણ છી. ઉદાત્ત ભાવના-
ઓને ભાવભરી ભાષામાં ઉચ્ચારનારનું
સંકૃતિત અંકુને મં'ધણ' માનસ લેષ મને
અપરિમિત ધિકાર છૂટયો. 'શું' આ મારો
પતિ ! વામનોમાં ય વામન ! પોતાની
પત્નીને માટે આટલો દીન અભિપ્રાય
ધરાવનાર અધમાધમની ઝેરી છાયામાં રહેવાનું
મારે માટે શક્ય નહોતું.

હું ધૂંધવાઇ જી. ટેટલીક કાણે પહેલાં
આઠાદશ રોમાંચ જાગનાર એનો રપસ'
મેને રૂંચે'વે બાળી રહ્યો-મે' એનો હાથ
ખરેથી ખેંચવી નાખ્યો. હું કોપાતિયર્થમાં
ઊભી રહ્યો મધ. મે' શું સાંભળ્યું હતું ?
એણે મને ટેલી ધારી હતી ? મે' સામા પ્રત્યની
હઠીએ વધતી. એના જવાબો એના વિકૃત
મોંઢામાં માનસના પ્રતિબિંબ રૂપ હતાં. આણેપો-
ની આંખો ધમારતે કેવળ કથના પર-રહેમ
પર, અંધિયાસ પર, ટેટલાક વિકૃત પૂર્વમંડો
પર રચાઈ હતી. એને નિશ્ચિત અનુમાનો તરફ
દોરથી જનારાં કંઈએ કંઈ આવાં હતાં મારી
ઉમરે, મારા જેવી માતાપિતા કે બાઈમાંડુના
રક્તજ કે અંકુશ વિનાની, સાહિત્યવિલાસી કલા
અને સૌંદર્યપ્રેમી, મેઝાળાસથી પ્રરુપમિત્રોમાં
ગમે ત્યારે ગમે ત્યાં એકલી કરનારી સુન્દર
કુવતી અનેકની પ્રેમપાત્ર-અનેકના આલિંગનોથી
અલ'કારાપત્રી-અનેકની ભૂતઓમાં બીડાયેલી-
નિરંકુશ વિલાસના રંજમાં રાગાયેલી સાચા
અર્થમાં કુસારિકા હોઈ શકે જ નહિ-રહી
શકે જ નહિ. બહેન, આ હતી મારા પરપણની
અધમ રિચારસરણી. કસ્પિત વહેમોના વાયુપર
એના મનજમાં પ્રચંડ ક્રૂંકાડા મારી રહ્યો
હતો. જુવેન, નીચિર, બારકર ને જૂતકાળના
બીજા ટેટલાક સદાખ્યાયીઓ, સદકાર્યકરો-
તેનાં નામો એણે ભેજાં કર્યાં હતાં; એ સૌ

એને મન મારા પ્રિયકરો હતા. હું ઠાની
સાથે ક્યારે સવામાં કે ચિનેમાંમાં ગયેલી
તેની એની પાસે રાજનિરણી હતી. રજાઓ
ઠાની સાથે ગાળેલી તેની એની પાસે તોંધ
હતી. મારાં ટેટલાંક પ્રેમગીતોનો જીવંત
નાયિકા એણે મને ધારી લીધી હતી.
નાયિકાના પ્રેમોદ્ધારો, તેની વિરહવ્યથા,
તેની પ્રેમવિફુલ્ગતા, પ્રિયમિત્રનથી નાયિકાએ
અનુભવેલી ચરમ તપ્પિતું વર્ણન: આ
બધાને એણે મારા જાતઅનુભવો માની
લોધા હતા. પ્રત્યક્ષ અનુભવ વિના આના
તાદશ પ્રેમગીતો લખી જ શકાય નહિ-ને
એવાં ટેટલાંક મોંઢા સખવાનો મારા
અપરાધ ઘર્ષ મયો હતો-આ હતી એ
પામરની સહેલી મનોવૃત્તિની વિકૃત દષ્ટિ !

એણે નરાતાર જ્યાં આણેપો કરીને
મારું-મારા સોતવનું-સમસ્ત ઓસમાજનું
અધમગાં અધમ અપમાન કર્યું હતું. 'એક
પણ મને ધણું: એની જીમ જે'થી કાઢું-
એનું મોં રંઓ નાણું. પશુ બીજી પળે મને
ઘણું: આવા અધમ પામરને શિક્ષા માટે
પણ રપસ' કરું તો ય મારો દેહ અમકાય !
પણ પશુ વધુ ચોખ્ખા વિના હું ઉપડતા
પરોઢના માઠ અધકારમાં ચાલી નીકળી.

હું ચોલી ગયા પછી સોએ શું ધાણું
હશે-મારા મિત્રોએ શું ધાણું હશે ? એણે
શું ખુલાસો કર્યો હશે, વાતને કેવા વિકૃત
રૂપમાં રજૂ કરી હશે ?-હું કશું જાણતી નથી.
એ કાણેજની અપતરંગી ફુનિયા-જેમાં મારા
ધણું સહદય મિત્રો હતાં: મોલા, હીના,
સુદ્રા, પરીન, સિલાધર, નીચિર, બારકર,
જુવેન-ચી હું દર ભાગી નીકળી છું. મોષ
ડરની મારી નહિ. રાફલ જેવા દેખા-
વના સરકારામાસના જરિયાન નીચે
ગયાતી ને અધમ મનોવૃત્તિનાં દાદર
સધરનાર, બાધાનો વ્યભિચાર કરનાર,
સરકારી અને નિષ્કલક સ્ત્રીનું હલકલું
અપમાન કરનાર કુદ કીટકનું પડખું સેવી
નારહીય જીવન બારણે દસડવા કરતાં એના
પાછાયાથી દૂર રહેવાનું મેં યોગ્ય ધાણું છે.

મે હવે ધણું જોયું છે, જાણ્યું છે, ને અનુભવ્યું છે. બહારથી આનંદી દેખાતી હું જાણે મરેલા છવે જીવું છું. છતાંય હું સ્ત્રી છું. જીવાનીના દરિયામાં ધણીવાર જીવાળ ચઢે છે ત્યારે એકલના અસહ્ય લાગે છે, છત્ર અકળાઈ ઉઠે છે. મન મોકળા મેદાનમાં ચરતના ઘોડાની જેમ મારે પગે પૂરપાટ દોરો મુકે છે. પરંતુ કેળવેલા સંયમ અને વિવેકની કાંટાળા બેવડી લગામ વડે હું મનની નિર્બંધ ગતિને કુંઠિત બનાવી દઉં છું, વૃત્તિઓને મુગળાવી દઉં છું. જો કે હું જાણું છું કે આ મુશળામણુ ધણીવાર સહેવાતી નથી-કોઈને કહેવાતી નથી. કોઈ દિવસ કૃત્રિમ સંયમની પાળ તોડી ફેડીને જીવનનાં જલકડી રાખેલા જીવંત ને પ્રાણવાન જળ મુક્તપ્રવાહે ધસગસતાં વહી જતાં રોકાવાના નથી.

મારે પણ તારી માફક હવે સમાજ સામે, સ્થાપિત નીતિકંપના સામે જાંડ ઉઠાવવું છે. મારે શા માટે માફ જીવતર એળે જવા

દેવું ? તારે પુનર્જન કરવું છે તો મારે મારા કહેવાતા લગ્નમાંથી મુક્તિ મેળવવી છે.

નંદાખેડે ! આ છે મારી કથા ! કુનિયા દેખાવને માને છે. જન્મત જુએ છે મારા હેઝીનાં આણેનાં કાર્યનાં ફૂલ, પણ મારા અંતરમાં તો અંગારા જળે છે તને ને અનેકને આકર્ષતું મારું જીવન તો નિર્જીવ કાગદી ફૂલ જેવું છે-ખાંખને આકર્ષે એવું પણ સાત ચેતનકીન, રસ અને ગંધ વિનાનું. ફૂલ એટલે તો ફેરગ. ફૂલમાં નેટલે અંશે આકૃતિનું, માર્દવનું કે રંગનું સૌન્દર્ય હોય એટલું તે સૌને વધુ ગમે. કેવળ ધડી-બેઘડી છેતરે-આકર્ષે પરંતુ પોતાની મત કે મંદ મહેકથી મન અને પ્રાણને પ્રકુલ્લાવે નહિ એવાં શોભાનાં કાગદી ફૂલનાં શાં મૂલ ? એ કાગદી ફૂલોને બદલે સાચાં રસગંધી પ્રુથો મધમધી ઉઠે એ દિવસની કુશલ નોંધ કરોય. તારી, સીમા

બંને

કેમ ના એવી વિમૂતિ મારા મનમોહન બંને જેમના દર્શનથી તારાએ ઝિંદગી પાવન બને. પ્રેમ સાચો હોય ને જો કલ્પના વાદન અને જેમના મનમાં જઈ વસીએ અમારું મન બંને દ્રષ્ટિવાળા મેળવે છે પાઠ સંતોષી જુએ છે નિયમ કે જેણું જીવન જીવીએ, જીવન બંને એક નહોતી કાય વ્યક્તિ જન્મવિમૂતિ થઈ ગઈ, જોહાણું મન જો હોય આખા વિશ્વનું એ મન બંને સત્ય, માનવતા, અતિશય પ્રેમ, દયા, ધીરતા કેટલા સદ્ગુણ મળે ત્યારે કોઈ મોહન બંને. વિશ્વપ્રેમી સંત એક જ વિંદનું ગૌરવ છે આજ વિશ્વના દુશ્મન છે, જેઓ તેમના દુશ્મન બંને એ દિવસ ક્યારે ઉઘાટીમાં મળે એવા 'અમીન' હોય સાસ્ત્રન પ્રેમનું ને સર્વજન સમજાન બંને

શ્રી. અમીન આઝાદ

સગ

:: સૂચના ::

‘ અરે, અરે, આ પાણી વાગ્યો ’ કહીને એલો દોટ મૂકી
તપ્તસિંહ રાજવીને વાગ્યો, આળ્યો કયાંથી વાત પૂછી.
અપરાધી હોડે છે હાંસી, મજલા કેંચે ચઢી ધૂમી
રાજવાસે લોકો ચિંતે (ચયું મજાનું) કોપ ખૂમી. ૪

રાજા ધૂંવા યશે વળી કે દશે ક્યાં કે’ રાજમહો
જૂંડાં કે’ કે’ કાપે નકામાં રોપ વફા-વિચાર નહીં-
એવું ચિંતે સૌચે જનતા, નોકર સૌએ બીક ભરી
ફળે ખાતવે ખ્યાન દેને (રમે જતાલે) એમ કરી. ૮

એવે આળ્યો બાળક દેને નોકર કહેતો ‘ મહારાજ,
પથર વાગ્યો, માયો આણે, કરો ન્યાય એા મહારાજ ! ’
બાળક ધૂળે, માણસ ધૂળે, ચિંતે યાશે કેવા લાલ !
કૂળા આ, બાળકને માથે મડશે કેરી શિક્ષાઝાળ ! ૧૨

નોકર પથુ ધૂળે છે સાથે જાણે પોતે જૂઠા કરી
બાળકના નિઃસ્વાસો લીધા, પ્રભુતણે મે કોપ મહી;
પહેલાં સોચું મનમાં એણે, રાજ કંઈ દેશે ‘ બક્ષી
જોયું યુગ ભારે સોચું, દુખ્ધ થયો ને શોક વળી. ૧૬

‘ કહી દે સાચું, શાથી માયો ! પથર નાખ્યો કેમ અહીં ?
વાયું યુને, રક્ત વહું તો કરચો શિક્ષા કેમ નહીં !
સજ્જતા કપિ નોકર સૌ ને, મૂંઝા સોચે શુભ નહિ,
યાગે શું બાળકનું આળે, શિશુ નહીં દા મુક્ત કહી. ૨૦

બાળક બોલે, ‘ રાજ, હું તો બદાર જીવોતો આંખા પાચ
કેરી ખાવા મન લલચાયું પદાણો નાખ્યો તેથી રાજ,
સાચુ કહું છું ગમ્મ, આળે જુદું મોલવું મારે પાપ
આંખા કેરી કેરી ખાવા પથર માયો લીધો સાચ. ૨૪

‘ માફ કરો રા, ’ બાળક નાનો, પદાણો જુનધી નંખાયો
રગને રહીને જાન જુસાયું દિશ જૂઠીને પંકાયો
વાંક નહિ રા’ ‘ ગઢેવા હો એ નથી જ સૂચવું છંટાયો
રકન વલ્યાની સગ, નહિ કો ? પથર ત્રાગ્યો કંટાયો.
રાજ સોચે ‘ બાળક જ્યારે મારે પથર આંખા ડાળ
આંખો દે કેરી રસવંતી, મારે શું ત્યાં દેવું બાળ !
તપ્તસિંહ કહેવાઈ છું ને ઉદારતાની નિઃસીમ પાળ,
ઈનામમાં રે દે દો એને પ્યાસ રૂપિયા તરકાળ. ’ *

બી. મહુરમ

* લાવનચરના રાજા જ. તપ્તસિંહજીના જીવનમાં બનેલા પ્રસંગ
કપરથી.

ગરબા : જૂના અને નવા

શ્રી. ચતુરભાઈ શંકરભાઈ પટેલ

ગરબા એ ગુજરાતની અનોખી વિશિષ્ટતા છે. સાહિત્ય, સંગીત અને કલાની એ રસત્રિવેણી ગુજરાતની આગળ સંસ્કારસમૃદ્ધિ છે. ગુજરાતનાં ધરેધર અને ઉરેઉર એનાથી ગુંજ રહે છે. શહેરની શેરીઓ અને ગામડાના એક એનાથી ખાજ હો છે. ચંદનીનીતરતી અજગાળા રાતે કે વારતહેવારે બધે એની રમઝટ જામે છે અને નવરાત્રના મંગલ દિનોમાં તો લ્યોતિ-મોલા કરતા એનાં નવરંગી ધ્રુવારા ગેડી રહે છે.

પરંતુ શોચવા જેવું છે કે ગુજરાતનો એ રસનિર્જર ધીરે ધીરે સુકાતો જાય છે. ગુજરાતનું એ સંસ્કારધન ક્રમે ક્રમે ધસાણું જાય છે. આપણા છવતમાંથી આનંદો એસરતા જાય છે. પરિણામે આપણી શેરીઓ ગીતસૂની યતી જાય છે. આપણા ચંદનીચોઠ ગરબાસૂનાં જનતા જાય છે. પરાપૂર્વથી ચાલ્યુ આવેલું, કઠોપકંઠે જીતરો આવેલું, એ અંગ્રેજી શોકસાહિત્ય ધીમે ધીમે ક્ષોપાતું જાય છે અને નવીન નકલી સાહિત્ય એની જગા લઈ ટકતું નથી. સાચા મુવ-લુંડું રચાન 'રોહડ જોહડ' શી રીતે સમ રહે ? એટલે સમાજ જૂનું યુમાવે છે, પણ નવું વસાવતો નથી અને ધીમે ધીમે રસ-શૂન્ય, સંસ્કારશૂન્ય જનતા જાય છે.

આ પરિવર્તનના મૂળમાં અનેક કારણો રહેલાં છે, તેમાં પછટાયેલા દેશકાળ મુખ્ય છે. અતિપરિચયાત્ કે અન્ય કાષ્ટ કારણે જૂનાની અકારણ અવગા અને નવાનો નિરર્થક મોહ પણ એમાં કારણભૂત છે. આજના બજારની અર્થઘટનાનો પણ એમાં ભારે દિશ્સો છે. બહેલી દીકરીને હાલીમા પાસેથી ગીતો

શીખવાં ગમતાં નથી અને બજારે આપેલાં ગીતોનો મેળ જમત જોડે જળતો નથી. જૂનાં ગીતોની શક્તિભક્તિ કે કૃષ્ણભક્તિની એકવિધતા પણ આજના અશ્રદ્ધાના યુગમાં કેટલાંકને અઘારી થઈ પડે છે. સાદું, સરલ અને નિષ્પૈન્ન સમાજજીવન વિનાશક પછટા લઈ ભપકાઢાર, દંબી અને કૃત્રિમ બની રહ્યું છે. ત્યાં મૂળ ભાવનાઓ પછટાયા વિના શે રહે ?

એ પછટાને લઈને બહેલી ઓઓના મર્યા આમજનતાનાં મટી ખાસ વર્ગનાં જનતા જાય છે. સાર્વજનિક મટી એકાંતિક જનતા જાય છે. સર્વસામાન્ય અને સમૂહગત મટી વિશિષ્ટ અને વૈયક્તિક જનતા જાય છે. શેરીએથી ખસી દીવાનખાનામાં પૂરાતા જાય છે. પ્રસન્નતાને બદલે પ્રદ્યંનતા વિષય જનતા જાય છે. આનંદના સ્વપંથુ આવિર્ભાવને બદલે કતંગ્યનું કૃત્રિમ પ્રકટીકરણ જનતા જાય છે.

તેમ છતાં ગુજરાતની એ પ્રકૃતિ વિકૃત સ્વરૂપે ય ટકી રહી છે એ આનંદની વાત છે. બજારે બસે એને અષ્ટ કરી, છતાં એની જરૂરીઆત સ્વીકારી એ સંતોષની વાત છે. એને લઈને ગરબા આજે ઠાઠ પણ ઉત્સવનું અનિવાર્ય અંગ યઈ પડ્યા છે. યાળા-પાદરાળાના ઉત્સવો કે સંસ્થા-સમાજોના સમારંભો એના વિના સંપૂર્ણ થતા નથી. એટલે ગરબા સારેનરસે સ્વરૂપે ય પ્રવર્તી રહ્યા છે એ હર્ષની વાત છે.

પ્રશ્ન એ થાય છે કે આવા તૈવાર કરેલા ગરબા લોકજીભાતા કેમ થતા નથી ? અલણી નાણાની જેમ સમાજમાં પ્રચલિત કેમ જનતા નથી ? એ પ્રશ્ન વિચારતાં જ

જૂના અને નવા ગરબાનો લાક્ષણિક બેઠ
આપણા લક્ષમાં આવે છે.

જૂના ગરબા મેંકડો વયોથી લોકલમે
વસી રહ્યા છે, લોક હૈયે રમી રહ્યા છે એ જ
એની સફલતાનો અચૂક પૂરાવો છે. ગરબાના
આવરયક અંતસ્તત્ત્વ વિના આટલો લાંબો
સમય એ ટકી શકે નહિ. લોકદેવાયાં
ધનકતા એના કુખળા રસીલા બાવ, હળવી
ફૂલ જેવી એની મધુર સુકુમાર બાપા અને
સૂરીલા તળપદા સંગીતભરેલા એના મીઠા
મનેરમ ઢાળ એ અતુલ્ય સિદ્ધિના ધટક
અંશો છે. જૂના ગરબાનો મોટો બાજ
ગુજરાતની અચાત શુભસુંદરીઓએ રચેલા
નૈસર્ગિક લોકસાહિત્યથી બરેશો છે, અને
એમાં નરસિંહગીરાં વલ્લભદયારામ, ન્દાના-
લાલબેાદાદર જેવા લોકલાડિલા રસસિદ્ધ
કવિઓએ ઉમેરો કરેલો છે. પછી એની
સાદ્યસિદ્ધિમાં શું બાકી રહે ?

એથી વિરુદ્ધ નવા ગરબાનો મોટો બાજ
નવીન લેખકોના અવનવીન અખતરાઓથી
ભરેલો છે. એમાં પ્રયત્નપૂર્વક ખડકેલા
ભાવરહિત અને રસરહિત રાખેલા ખડકલા,
એની કડક જડખાંતોડ બાપા અને એના
અટપટા નાટકી ઢાળ એને ગરબા તરીકે
નિષ્ફળ ઠરાવવાને બસ છે. ગરબા નામધારી
ઢેલસાંક જોડકણી મૂળે ગવાવાં જ ધટતાં
નથી, પણ નવીનતાનો આત્મપાતક મોહ કે
એના લેખકની અંતર લાગવમ એમની
અદ્યતિત પસંદગી કરાવે છે અને એક વાર
પસંદ થયા પછી એને સફળતાથી પાગ
ઉતારવાની જગમદારી ઉત્સવ કરનારને
શિર આવી પડે છે. એટલે સંગીતના વિપુલ
સાજ સાથે, અપાર ઠાંગથી અને બારા
બાર પૂર્વતૈયારીથી એને રણુ કરાય છે
અને તરફાલ વાદવા મેળવાય છે. પણ જીજી
જ લાલે બિલાડીના ટોપની જેમ એ સુમાધ

બધ છે. અંતર્ગત કાવ્યતરવ વિનાની અને
માત્ર બાહ્ય સાધનસામગ્રી પર નિર્ભર
વસ્તુ કથી રોતે ટકે ?

આવી વસ્તુ પાછળ ખરચેલો વખત,
પૈસો અને પરિશ્રમ ખરબાદ બધ છે. કેમકે
એને ગાનારી પોપટિયા બાળાઓ એનાં
સાધનોની ગરદાજરીમાં ધણુ ખર્ચ એને
સૂરમાં ગાઈ સકતી નથી અને ગાય છે. તો
શેરીની સ્ત્રીઓ એને ઝીલી શકતી નથી.
ગરબો લોકઝીલાતો ન થાય ત્યાં લગી એની
કથી સાચકતા નથી.

લોકઝીલાતા થવાને નવા ગરબાએ
જૂનાના સદ્ અંશો અપનાવવા જોઈએ,
કિલ્લટતા અને કૃત્રિમતા દૂર કરી સરલતા,
અને સાદાઈ રાખવી જોઈશે. રાજસ ઠઠારો
છોડી જૂનાની માત્તિવકતા ચાધરી જોઈશે.
સાધનનું પરાવર્તન પરવરી રચનિષ્ઠ-
રસનિષ્ઠ થવું જોઈશે, તરેહ તરેહની તર્જોનો
શબ્દમેળો ત્યજી સદી ઢાળ રીકારવા જોઈશે.
નાયજિયા અને નાટકિયા રૂતિ છોડી લનજ
અને વિવેક મારવાં જોઈશે, એકતાલી અને
ચપટીનો અતિ નાંજીકતા અળગી કરી તથુ
તાલીનું રુકિર્તવું જેમ જમાવવું જોઈશે.

“ જૂનું એટલું સોનું ” કહેવાનો
મારો આશય નથી, પણ એ કહેવત બનવા
જેટલી સારખ જૂનામાં રહેલી છે તે તરફ
દુર્લક્ષ કરવું ધટવું નથી.

જૂના ગરબા 'મરીમશાલા વિનાના
સાત્તિવક આહાર સમા છે. નવા ગરબા
આહાર 'વિનાના એકલા મરીમશાલા
જેવા છે. નિઃસ્વાદ આહારથી જીવી શકાય
પણ નિઃસ્ત્રવ મરીમશાલાથી જીવું બપરું
નથી. નવાનો મરીમશાલો વિવેકસર જૂનામાં
મળતાં જૂનું પરમ રવાદિષ્ઠ બની રહેશે.
રસકલાની અધિષ્ઠાનીઓ શું એટલું ન
કરી શકે !

જીવજે સવાસો વર્ષ બાપુ

જીવજે સવાસો વર્ષ બાપુ,

ભારતના ખ્યારા, જીવજે સવાસો વર્ષ બાપુ.

જગને દેવાને શાંતિદાપુ,

ભારતના ખ્યારા, જીવજે સવાસો વર્ષ બાપુ.

સત્ય અહિંસાના મંત્રો ફેરું તેં ગાયું ગાણું,
ફળયું તપ તારું અને, વાયું અહીં સુક્તિઠાણું,
તોયે મચ્યું છે ધીંગાણું, શમવવા એને, જીવજે સવાસો વર્ષ બાપુ.

વિતાવ્યા દિનો સઘળા, શુભામીનાં તોયે આંસુ,
ક્યો બે, 'મા'ના દુકડા, ભાંગી દિલ તારું બાપુ,
તોયે વાલુ છે બેને ત્રાગ, શમવવા એને, જીવજે સવાસો વર્ષ બાપુ.

તાંડવ હિંસાતું અને જુઠાણું જગમાં વ્યાપ્યું,-
બેઈ, તેં તો જન્મદિને, પ્રભુથી મરવાતું માગ્યું,
તારા વિષ્ણુ કૈણ છે અમારું, ભારતના ખ્યારા, જીવજે સવાસો વર્ષ બાપુ.

ભારતનાં ગૌરવ આજે, ચમકંતા બેઈ બાપુ,
પ્રાર્યું પ્રભુને હું તો અંતરથી માગ્યું બાપુ,
સવા સઢીનું તારું આયુ, ભારતના ખ્યારા, જીવજે સવાસો વર્ષ બાપુ.

ગી. વાઘુભાઈ શાહ

૫

આત્મદર્પણ

[શાંતિ]

અન્ય પ્રોક્ત ગુણેથી પ્રેરિત બની તેને વિકાસ્યે જનું
અન્યોક્ત સ્વભવેથી લન્નિત થઈ, ઉરે વિમાસ્યે જનું,
એનાથી શતધા પ્રશસ્ય, નહિ આ-આદર્શ આત્મા તણે ?
કે જાતે નિરખી, સદૈવ પરણું ગુણે અને દૂષણે !

ગી. 'શશિન્' ઝોઝા

એક દિવ્યાંગના અવનીનં એક ઓવારે જીતરી. આને વર્ષોથી એની રાહ જોવાતી હતી. ઠાટિ અનિમિષ નેત્રો એના આમનને આવકારવાને અધીર હતાં. એણે પદચિહ્ન પાડ્યાં એ પગદડી પર કે જ્યાં નિરાશાનું સામ્રાજ્ય અરખલિત હતું. ને જે રક્તે પ્રકાશની એક પથુ તેજરેખાને પડછાયો ને રચે આને વર્ષોથી ઝીલ્યો ન હતો. જીવનના સાચા સુખનું વર્ચસ્વ ત્યાંના માનવકુળને અગાધ હતું. દુઃખ જીવનમાં એટલું વચ્ચાઈ ચુક્યું હતું કે, ત્યાંના માનવોએ એ દુઃખને જ સુખ ગણી લીધું હતું.

પરંતુ એ ઓવારે પથુ થોડા માનવો બિન્ન પંક્તિના હતા. એ હતા સ્વપ્નદ્રષ્ટાઓ અને સાચા સુખની અગિરત ઝંખનાને આરાધતા યોગીઓ. એમણે તપશ્વર્ષી આદરી હતી આ દિવ્યાંગનાને પોતાને દેશ નોતરવાની-એ બધાંએ વર્ષોથી બગીરથ પ્રયત્ન આદર્યો હતો.

અને તેમાં યે એક હતો મનુજકુળનો મહારથી-વિશ્વવંદીય તથોનિધિ. એની અવિચળ અને ઉમ તપશ્વર્ષીએ દિવ્યાંગનાના રૂસણા મુકાબ્યા; એના તપે, દિવ્યાંગનાને આવા તિમિરે છીએલા ઓવારે પથુ ડગ દેવા લેણાતી. અને એક દિવસે એ દિવ્યાંગના અવનીના એ ઓવારે જીતરી.

એની તેજોમયતાએ વિશ્વ ઝગડી જાડ્યું-અધારે ધેરાયેલ આખોમાં તેજનાં અંજન અંજલ્યાં. અને તથોનિધિના મુખ પર વર્ષોના દુઃખથી પડેલી ઘેરી રેખાઓમાં સ્મિતની એક મુરખી ફરી-ફરી ન ફરી-ત્યાં તો એ દિવ્યાંગનાનું અપમાન થયું !

એને આવકારવા સ્વાગતમાં, અનુરૂપ અર્થ ન હતો. આરાની કુલમાળ હતી. પરંતુ એકપનો તેમાં પમરાટ ન હતો. શૌર્યનો સૌરભ હતો પરંતુ રક્તની લાલીમાએ રંગાયેલ, યૌવનની આંધી હતી પરંતુ પોતાનાની પમદડીને જીતડતી.

આમ દિવ્યાંગનાના આમનને આવકારવા અશુભ સ્વાગત થયું. તથોનિધિએ પોતાના તપની સિદ્ધિને વર્ણવતી જોઈ, એનું હૃદય દ્રવી જાડ્યું. અને એણે એક આદેશ વહેતો મૂક્યો. " એકય અને શાંતિ વડે દિવ્યાંગનાની પમદડી શણગારો. "

પરંતુ એ આદેશ વાયુના ઝંઝાવાતે ફર ધોલાઈ ગયો. અને દિવ્યાંગનાને સત્કારવા રૌદ્ર તાંડવ આરંભ્યું. રક્તની લાલીમાએ વીરત્વને વેત્ર આપ્યો પરંતુ એ વીરત્વ એનું પ્રગટ્યું કે જેણે સ્વજનોનો જ ભોગ લીધો. એ નૃત્યનું ડમરૂં બેસૂં વાગવા લાગ્યું અને એક સુર છૂટ્યો ઝઝ અને બીજો છૂટ્યો "આહ્લોક" અને એ સુરોમાં ધર્ષણ ભગ્યું; આમના તણખા વેરાયા; ધરા મુછ. શાણા બનોએ માનવોતી આ મૂહતા જોઈ સ્મિત વેર્ષી. અવનીનો અંતરતું રૂધિર અંધુ બની વહેતું થયું. અને એ તથોનિધિએ અશુ-સિચેલ જાણે આ રૌદ્ર તાંડવને નિરખ્યું.

" આ શી ઘેલછા ? " તથોનિધિના હર એક અવાજ જાડ્યો. "વર્ષોની તપસિદ્ધિએ પમદડાં દીધાં છે એ દિવ્યાંગનાએ, જેના આમનની રાહ જોતાં વંચ્યા હતા આપણે યુગોમુધી, અને મુગ યુગપુગોતી તપસિદ્ધિના તપ થું આતી રક્તની રંગાળએ શણગારો ? મોરી તપસિદ્ધિનું રળ થું આ પાઠવતાના

પપ્પવાજની ગગનભેદી મર્જનાઓના નાદના કારણે અક્ષય થશે ? ”

યોગીનું અંતર કુણ બિહુ. વડવાનળની અગ્નિશિખા સમી આ આંધીએ અને અરાજ-ક્રતાએ માનવોની માનવતા નષ્ટ કરી હતી. માનવ આને માન બૂદ્ધ્યો હતો. સ્વજનો-સ્વજનતા ભૂલી-વિશ્વગૃધુત્વ વિશ્વાધારને સોંપી દેરામિની જવાબોએ અક્ષમ અને અધર્મતા-બયો માનવસંહાર કરી રહ્યા હતા.

અને અનેકાનેક માનવગણે નિજ જન્મ-ભૂમિ કે જ્યાં જન્મ્યા, જીવ્યા અને જીવનની રસદહાણુ માણી, હતી, જેને જીવનનો વિશ્રામ અને વિસામો માન્યો હતો એ ધરા છોડી જીવનજીની સંપત્તિને, આપત્તિમાં વછોડી, કલંકના કાળા ડાઘ સમી એક જોગન લખાતી વધુકારે શાંતિની શોધમાં યાત્રા આરંભી.

અને એ વધુકાર એટલે યોમીની અનુધાર; એક એ પથ દિવસ હતો જ્યારે તપોનિધિની આણુ આ ઓવારે ફરતી હતી. જ્યાં એના વચને હમ્મરો હૈયાં ચડમાં આહતિ દેવા તૈયાર રહેતાં, ત્યાં આને એ તપોનિધિની વિવહળતા સમજનાર કોઈ નથી ?

યોગી વિતરામ નયને નિહાળી રહી-હજીયે એનામાં અચળ શ્રદ્ધા છે. હજીયે દિવ્યાંગના પાછા ડગ ન દે એ માટે એ અવિરામ તપ-આદર છે. એને અંતરમાં વિચાર ઉદ્ભવે છે “ પળની આ ઘેલછા પોસરશે ખરી ! એ પ્રભાત ફરીથી તેજના છાંટણા છાંટશે ખરું, કે જ્યારે નિરાસાના અધારાં એમના અગ્નિ ચક્રો પર જે જડાઈ ચુક્યા છે તે દુર થશે-અને સત્યનો પ્રકાશ એમને એ પમદંડી શયુગારવા મદદ કરશે, તે ત્યારે એક્યતા તોરણે, પશ્ચાત્તાપથી પ્રુનિત જળમાં નિર્મળ થઈ એ મનુજમણુ ફરીથી

રાષ્ટ્રદેવ !

ભારતકેરા પરમ ભાગ્યથી,
તમે અમને મળ્યા રાષ્ટ્રદેવ રે;
રાષ્ટ્રદેવ જીવો ધણું રે !

શૃંગલા તોડી માણોમની,
થઈ સફળ તમારી દેશસેવ રે;
રાષ્ટ્રદેવ જીવો ધણું રે !

ગૌરવ સ્વદેશનું વધારિયું,
કયું રાષ્ટ્રનું નવવિધાન રે;
રાષ્ટ્રદેવ જીવો ધણું રે !

ક્રીષ્ણ સ્વતંત્ર માતૃદેશને,
એનું ફરકાવ્યું વિશ્વે નિશાન રે;
રાષ્ટ્રદેવ જીવો ધણું રે !

સૂતા સંસ્કારને જગાડિયા,
કયો પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો ઉદ્ધાર રે;
રાષ્ટ્રદેવ જીવો ધણું રે !

‘ મહાત્મા ’ પદને દીપાવિયું,
અમર ઇતિહાસે નામોચ્ચાર રે;
ગાંધીજી જીવો ધણું રે !

શ્રી. જનાર્દન પ્રભાસ્કર

વિષ્ણુવાદ, વિસંવાદ અને વિષમતાને વિસારી,
આનંદ સંપને એક્યતા એ પમરાતા પરામનાં
પુષ્પોની માળ લઈ દિવ્યાંગનાને આવકારશે ?
શ્રદ્ધા અચળ છે એ તપોનિધિની-એ
શ્રદ્ધા સત્ય અને અને દિવ્યાંગનાની દિવ્યતા
એ ઓવારે અચળ અને અમર રહે. એ
પ્રભાત ઉગશે ને ? નિશ્ચિત.

ખુદે તણ ફૂલ સમી યથોધરા
કરેલી જે બૂલ ફરી તમે કાં
ફરી રહ્યાં આજ ત્યહા નૃપાળ ?
એને નથી લેક તમે પ્રભુમાં
એને તમારા અખમાં બધુ મળે
તમે જ કાં દેા અણુદીક સ્વપ્નમાં
દુખોઈ રહ્યાં જીવનની પ્રભુતા ।

હું બાણું છું કે લગની જ લાગતાં
જતો રહ્યો લેક, અલેક સર્વમાં
નિહાળી રૂંહે છે નયનો તમારાં
પરંતુ આ તો ઉર સાથ ખેલ ?

ધરે વિચારી ફૂલ પેઠ આલણું
ના ઝત કે સત્ય કશુંય રહેલું
ભાંગેલ હૈયા તણી લેખડો પરે;
આબ્યો તમારી રાહ જીવંત તણા
વટાવવા દુર્ગમ ખ્હાઠ જંગલો
ધકેદેલી રેતાં પળવારમાં યથું
મીરાં ! નહી અંતર વાકું મ્હાન ?

ગયુ કીડાં અંતર તારું નારીતું ?
તંબુર ને મંજરીના અવાજમાં
કે દિન પોતે જ સૂણાય કાનમાં
અવાજ કેના ઉરનો ખસૂર ?

તમારી અંગુલીય સ્પર્શ માત્રે
જાગી જશે એતું મધુર ગીત;
ભક્તિ અને પ્રેમ જુદાં હશે શું ?

પ્રભુ અને પ્રેમી મહીય લેક !
એ લેકના જંગલમાં શું ચાળે
જડત્વમાં જીવન શોધવા ગયાં.

શ્રી ‘ સનાતન ’

મીરાંને ઉપાલંભ

મીરાં ! તમે એક તરંગ પાછળ
ગાંડી મૂકી દોટ, ન સાંભળી તહા
ચીસો ; તમારા પદની નીચે કેા
છુંદાઈ જાવા જન આર્ત ઠેરી ?

એલે ન માગ્યું તમ પાસ કાંઈ
સિવાય ફેરું તમ સ્નેહભીતું
વરેલ જે પત્યરના પ્રભુને,
આપી શક્યાં ના જીવતા મનુજને ?

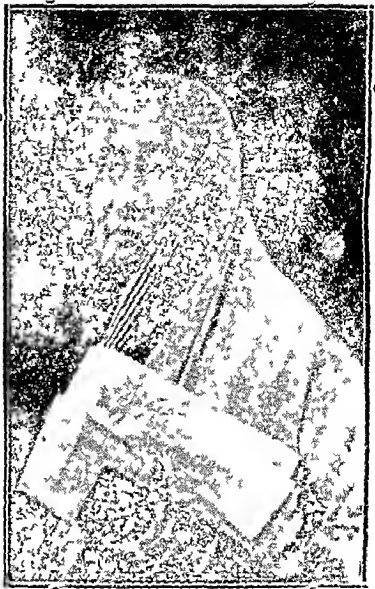
જવાની ઉતાવળમાં તમે ના
નોંધ શક્યાં એ અમ અશુભીનાં ।

જેને તમે ભક્તિ કહી પ્રશંસતા
તે સાધવા પ્રિય જનો તણા છુંદી
હૈયાં તણો શું પુલ બાંધવો પડે ?

મળી શકે ના પ્રિયના અખોમાં
મળી રહ્યાં જે જડ પત્યરો કને ।

સંયુક્ત પ્રાંતના કામચલાઉ ગવર્નર
મરોજિની નાયડુ

‘ભારત નૈયા’ના એક મુકાની
રાજકુમારી અમૃતકોર

ગુલુમુન્દરી
દીપાંત્સવી અદ
૧૯૪૭

અમી કોઈ કલ્પના-કથા નથી. ૨૦૨-૨૦૪ જીવનથી ધનકતી એવી આ વાસ્તવ-કથા છે. તોયે કૌટુંબપ્રધાન કો' કથાથી એ જરા યે થોડી રોમાંચક નથી.

એકસો અઠ્યાસી વર્ષ પહેલાંના એગ્રિલ મહિનાની સપ્તાહીસંગી તારોએ એક સામાન્ય અંગ્રેજ પરિવારમાં એક બાળકી અવતરી. એના ધિતા હતા અરિયરતાની મૂર્તિ. એક રથજે રિયર રીતે એ રહી જ શકે નહિ. રથજાંતર કથી કરે ને જીવનની વિટંબણા વધાર્યો કરે. એમાં તેને વ્યવસ્થિત શિક્ષણ ક્યાંથી મળે ? એને તો શિક્ષણ ન મળ્યું. પણ નાનાં બાઈઓની ચિંતા પણ તેને ઘણી થતી. એમનાં જીવનને સુખી બનાવવાના વિચાર તેને મુંઝવતા. પણ ઓને મારે એ જન્માનામાં વ્યવસાયો થોડા જ હતા. કાં તો એ કોઈ મહાજન-પત્નીની સાથી બને અથવા કોઈ ઉમરાવનાં બાળકોની વ્યવસ્થાધિકા બને. ને બંનેમાંથી એકેયમાં જોરવ ન હતું. સામાન્ય નોકર જેવી જ લગભગ તેની હાલત થાય તો યે યુવતી બનેલી પેલી બાળકીએ એવા કામ સ્વીકાર્યાં.

આ બધાં કામ દરમિયાન એ અવ્યાસ તો કરતી જ હતી. યુરોપમાં જન્મતા નિત્ય નવા વિચારોનાં પ્રવાહથી એ સુપરિચિત રહેતી હતી ને થોડું ધણું લખતી પણ હતી. કલમ હજી તેની કસાઈ ન હતી, પણ મૌલિક વિચારણા શૈલીની હણપ પુરી ફેલી ને સદ્ભાવનાબર્યો એવો પ્રતિભા-પરિસ્થિત પ્રકાશક તેને મળ્યો એટલે લેખનવ્યવસાયમાં એ આમળ ને આગળ પગલાં મારી શકતી હતી.

ઓગષ્ટીસ વર્ષની વચે તેણે પહેલી

પુસ્તિકા લખી કન્યા-શળવણી વિષે. એનાં સાહિત્યજીવનનો એ આરંભ. એ કાળે ઓઝા લખતી નહિ, ને લખતી તો યે ખૂબ સંશય સાથે. પણ આ યુવતી તો શ્રી-સ્વાતંત્ર્યમાં માનતી. તેણે તો ખૂબ ખૂબ લખ્યું, ખૂબ ખૂબ અનુવાદ કર્યાં, ને પુરવ સમેત્રાડી બનવાના પ્રયત્નો કર્યા. પછી ફ્રેન્ચ ક્રાંતિ આવી ત્યારે એકમંડ બર્ક તેની સામે વિરોધ કરતાં પુસ્તક લખ્યું. એ પુસ્તકનો સર્વ પ્રથમ જવાબ આ યુવતીએ આપ્યો હતો. એ પછી તરત જ “માનવીના અધિકાર” નામથી રોમ પેઇને એ જ પુસ્તકનો અંગ્રાજ વર્ણવતો જવાબ લખ્યો ને પરિણામે યુવતીનો જવાબ વિસારે પડી મયો. ને જાણે પેઇનનાં અનુકરણમાં “શ્રીઓના અધિકાર” પ્રતિપાદન “નામનું” પુસ્તક પછી આ યુવતીએ લખ્યું. આજ વર્ષે તો એ પુસ્તકને કારણે એનો પ્રતિષ્ઠા ઊભી છે. અને એ પુસ્તક સાહિત્ય દષ્ટિએ અત્યંત હિતજનક હોય કે નહિ તો પણ એ તેની લેખિકાનું શ્રેષ્ઠ પુસ્તકનું ઐતિહાસિક મહત્વ ધણું છે; એટલે જ તેની આટલી મોટી પ્રતિષ્ઠા છે. શ્રીસ્વાતંત્ર્યના ક્ષેત્રે નવમતવાદના થોગજેશ માંડનાર એ પુસ્તક છે. બંડખેર કલમથી લખાએલું એ પુસ્તક ઈંગ્લાંડમાં તો શ્રી-સ્વાતંત્ર્યવાદની ગીતા નનો રહ્યું છે. એ પુસ્તકની વિમતોમાં આ કથામાં ઉતરવું નયો. એ પુસ્તકમાં જ વિચારો છે એ તો એ કાળનાં ધોરણોને લક્ષમાં રાખીએ તો એ ‘ભયંકર’ તો નથી જ. પણ લેખિકાનું પોતાનું જીવન સમાજની દષ્ટિએ એ પછી અનીતિપ્રચારક બન્યું હતું ને એ કારણે જ આ પુસ્તકનો ખૂબ વિરોધ થયો છે.

એ પછી ૧૭૬૨ માં ત્રેવીસ વર્ષની એ

કુમારિકાને

કુમારી સંભાળી રહેજે, પરિણીત સંસારે...

કરે ઘણાંયે કામી જ્વાનો, ત્યાં ત્યાં લટકે બૂલી લાનો,
એ કૌમાર વીંખવાનો રે, પરિણીત સંસારે...

અટવાએ નહીં તારી કાયા, ન સપડાએ જાળમાં માયા,
જનજે તું હિંમતધારા રે, પરિણીત સંસારે...

તાકું સજી નથી કોઈ સાથી, છતાંય અમર એકસંગાથી,
એ સાથે તું દોરાતી રે, પરિણીત સંસારે...

કરજે પુરા કોડો તારા, રખે સરકતી મુખે સારા;
તો તને જઈએ મારા રે, પરિણીત સંસારે...

નીતારજે તું નિર્મળ નેહ, વિકાર કરે ના ઘર તુજ રોહ,
કૌમાર્ય વાસાવે મેઠ રે, પરિણીત સંસારે...

અખંડ કૌમાર્ય તુજ કુમારી; સંગાથી નિર્મળ સહ તારી
જનજે તું મુખધારી રે, પરિણીત સંસારે...

શ્રી. જયન્ત પરમાર

યુવતી પેરિસ મધ. ને ત્યારથી એનાં જીવનની
કથા નવલકથાની કો' નાચિકા જેવી બની
મધ છે.

યુવતીને એક સખી હતી. સખીને ત્યાં
એ કલામી ગાળતી. ને ત્યાં આવતો એક
આકર્ષક ને સૌન્દર્યમયો નવજુવાન. જુવાન
હતો નવી દુનિયાના વતની. નવો દુનિયામાં
જે સ્વાતંત્ર્ય-સત્રામ લડાયો હતો એમ એ
કપ્તાન હતો. પેરિસમાં તો એ ધધો કરવા
આવ્યો હતો. ધીમતો તેનો ધધો ચાલતો
હતો. યુવતી ને જુવાન ખૂબ મળતાં. એ
મિલનોમાંથી નિકટતા આતી ને નિકટતાથી
પ્રેમ જન્મે ત્યારે યુવકે તે કામ કરવા

ત્યાર હતો. પણ યુવતી ન હતી.
કોટુમ્મિક મુશ્કેલીઓ તેને એમ
કમતા અટકાવતી હતી. પણ,
ખીજી પણ કારણ તો હતો જ.
યુવતી અગ્રેજ હતી. ઈંગ્લાંડ ને
ફ્રાન્સ વચ્ચેના સંબંધ કડવા
બનતા હતા. એ સંજોગમાં
લગ કરવા જતાં પોતે અગ્રેજ
હોવાની જાહેરાત કરવી પડે;
જેથી પેરિસવાસીઓને તેણ
વહોરવો પડે. વળી યુવતીને તો
પ્રેમ એટલે જ લગ્ન એવી
માન્યતા હતી. ને પ્રેમનાં મૂલ્ય
પછી લગ્નનાં બધાંને અર્થ
કંઈ જ નથી એમ એ માનતી
હતી. એટલે, ધાર્મિક કે કાનુની
એવી કોઈ ક્રિયા વિના જ પેલા
કપ્તાન સાથે તેણે પત્ની તરીકે
રહેવાનો આરંભ કરી દીધો.
કપ્તાનની પત્ની તરીકે રહેવામાં
વ્યવહાર સમગ્ર પણ હતી.
અમેરિકાને માટે તો ફ્રાન્સમાં ખૂબ
માન હતું. ક્રાંતિનાં બળે એ
જ્યોતિર્ધરો મનાતા તેની પત્ની

તરીકે રહેવાથી સંપૂર્ણ સલામતીની ખાત્રી
મળતી હતી.

યુવતી યુવકને મળી ત્યારે પાત્રીસ વર્ષની
હતી એ જ વર્ષ સુધી કપ્તાન સાથેનો તેનો
ચલવાસ ટક્યો. એમને એક પુત્રી પણ યજ
હતી. સમગ્ર વીત્યો તેમ કપ્તાનનો અનુરાગ
કમગાત્ર લાગ્યો. એની કથા જોઈથી કશું છે
એટલી જ યુવતીનાં પારદર્શક સ્વચ્છ
માનસની સાક્ષી પૂરનારી છે

યુવતી યુવક સાથે રહેવા પેરિસ મધ.
પણ તેમનો સહવાસ અલ્પજીવી નીવડ્યો.
કપ્તાન યુવકને વ્યાપારનાં કામે લંડન જવાનું

યથું. દ્રવ્યોપાર્જન તેને યુવતીના પ્રેમ કરતાં વધારે આકર્ષક લાગતું હતું. કષ્ટાન લંડન ગયો ત્યારથી જ આ પ્રેમની વધેલી ઉષ્મા ઓછી થી ચાલી. એ પછી યુવતી ન્યારે તેને મળી ત્યારે પ્રેમનાં ઝરણુ કષ્ટાનને પહેલે તો સાવ સુકાઈ ગયાં હતાં.

તો એ યુવતીનો અનુરાગ તો જોવા ને તેવો જ હતો. નાની પુત્રીને જોઈ જોઈને એ વારી જતી. એને વિષે કષ્ટાનને એ લખ્યા જ કરતી. કષ્ટાનની અવમણના એને મુંઝવતી હતી, પણ તેણે આશા શુભાવી ન હતી. "જેના માટે પ્રેમ છે તેને ક્ષમા આપવામાં અનેરો આનંદ છે." એમ તેણે એક વેળા પોતાના પ્રિયતમને લખ્યું હતું.

પુત્રીને કારણે પણ આ સંબંધ ટકાવી રાખવો જોઈએ એમ તેને લાગતું હતું. મનને મારીને પણ કષ્ટાનને પોતાના

તરફ વાળવાના એ પ્રયાસ કરતી હતી. અંતે કષ્ટાનની ધણી ધણી રાહ જોવા પછી તેણે લંડન જવાનો નિર્ણય કર્યો. એ લંડન ગઈ ને કશ્ચુતાનો આરંભ થયો. કષ્ટાનનો પ્રેમ સાવ સુકાઈ ગયો હતો. યુવતીને તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો ત્યારે એનાં દુઃખને પાર ન રહ્યો.

આ પછી તે યુવતિ કષ્ટાન સાથે રહેવા સાગી. કષ્ટાન તેની સાથે રહેને હતો ત્યારે એ બીજું ઘર નીભાવતો હતો. સાં તેની એક પ્રેયસી રહેતી હતી. કષ્ટાને તો તેને વિષે યુવતીને ક્યારે એ કહ્યું ન હતું. પણ નોકરો મારફતે એને વિષે તેને આદિતી મળી હતી. હિમત જોડી કરીને કષ્ટાનની એ

હું તો

હું તો ગુંથું ગુંથું ને સરી જાય રે
ફૂલમાળ હૈયા ઢેરી,
રે ફૂલમાળ હૈયા ઢેરી.
હું તો પેશુ પેશુ ને ઊડ્યાં જાય ઓ !
શમણાં હૈયું ઘેરી
રે શમણાં હૈયું ઘેરી...હું તો.

ધસતાં સ્મરણાં ઢોડતાં, હરણાં શાં ઉર માંઢા
હૈયું હજી હેલે ચઢે, સ્મરણાં ત્યાંજ વીંધાય.
હું તો.

અલી વરસ્યા વિણ ઢોડતી શું વાઢળી ?
આમ કાં તું જનતી વેરી ?
રે આમ કાં તું જનતી વેરી ?
હું તો.

ગુથી અશ્રુનાં ફૂલની એ માળ રે,
અગ્નિ ત્યાં થ જાગ્યો ઢેરી,
રે અગ્નિ ત્યાં થ જાગ્યો ઢેરી.
હું તો.

શ્રી. ઉપેન્દ્ર પંડ્યા

પ્રેયમીને ત્યાં યુવતી મધ ને ત્યાં કષ્ટાન તેને મળ્યો. યુવતીનું હૈયું ભાંગી ગયું.

ને પછી નો કંઈક પ્રસંગો બની ગયા. આત્મઘાતના વિચારો યુવતીનાં મનમાં જાગી રહ્યા હતા. માત્ર નાની પુત્રીને ખ્યાલ જ વચ્ચે આવતો હતો. અસહ્ય એવી પરિસ્થિતિ ન્યારે જાની ગઈ ત્યારે ટેમ્ક નદીમાં પડીને આત્મઘાત કરવાનો પ્રયત્ન તેણે કર્યો. પણ લોકોએ તેને ઉમારી લીધી. જીવનમાં તેને રસ ન રહ્યો હતો. કષ્ટાન સાથે સંબંધ નો દવે પૂરી જ ગયો હતો.

નવી પરિસ્થિતિમાં કરીને યુવતીએ વેખન-કાર્ષ્ણાં મન વાળ્યું. દવે તેની દેહીમાં

પ્રાણ આપ્યો હતો, તેના વિચારમાં પ્રીતિ આવી હતી. તેના અભ્યાસમાં હિંસા આપ્યો હતો.

ને તેના જીવનમાં શાંતિ પણ આવી રહી હતી.

ત્યાં તેને એક ચિંતક મળ્યો. એ જમાનાનો એ સર્વોપરિ ચિંતક. નવા, કિંગ્ડમ. શ્રીવાદનો એ ક્રાંતિકારી દાર્શનિક. "રાજકીય ન્યાય"નો એ સુપ્રસિદ્ધ લેખક.

એક સપ્તિને ત્યાં ચિંતક ને યુવતી મળ્યાં. પહેલાં યે એકવાર એ ચિંતકને એ મળી હતી, પણ ત્યારે તે ચિંતક ઉપર વિપરીત છાપ પડી હતી. આ વખતે છાપ જુદી પડી. આ યુવતિની પ્રતિભા દેવે અભ્યાસને પહેંચી હતી ને ? ચિંતક અને યુવતીનો સંબંધ સાવ નૈસર્ગિક રીતે વધતો હતો. સંબંધની નિકટતામાંથી એમાંથી કોઈ નાણુવું ન હતું તેમ પેમ પ્રગટી ગયો. એ પ્રેમનાં પ્રાકટ્ય વિષે ચિંતકે લખ્યું છે:

"એકબીજાં માટે તે અમારો પક્ષપાત મુદ્દ સ્વરૂપના પ્રેમ જેવો હતો. બંનેના મનમાં તેનો વિકાસ સમાન પ્રમાણમાં જ થઈ રહ્યો હતો. સુદૃઢ નિરીક્ષક પણ એમાં આગળપાછળના એક ન બતાવી શકે; કોઈએ એમાં પહેલું પગલું માંડ્યું ન હતું-કોઈએ વધારે પડતો સંકેત બતાવ્યો ન હતો. ને અમારે પ્રેમ-સ્વીકારની પડી આવી ત્યારે એ બંને પક્ષની માનસિક સમજણ એવી ને એવી જ હતી. મૈત્રી ત્યારે પ્રેમમાં પરિવર્તિત થઈ હતી."

ચિંતક અને યુવતીના પ્રેમનું પરિણામ લગ્નમાં આવ્યું. લગ્ન થવા પહેલાં જ એમની વચ્ચે સમાગમ-સંબંધ હતો. એ સંબંધનું પરિણામ આવવાનું થયું, એટલે એમણે લગ્ન કરી લીધાં. પણ લગ્ન પછી એ યુવતી અને ચિંતક પોતપોતાનાં મકાનમાં રહેતાં. પોતપોતાની પ્રકૃતિ સ્વતંત્ર રીતે ચલાવતાં. મિત્રોને મળવા કે મનરંજનના કાર્યક્રમોમાં જવા પણ તેઓ એકલાં જ જતાં. ક્યારેક તો કોઈ મિત્રને ત્યાં કે થીએટરમાં એ અકસ્માત જ મળી જાય એમ બનતું.

યુવતીનું જીવન હવે સમૃદ્ધ ને ભર્યું ભર્યું બન્યું હતું. ચિંતકનું જીવન પણ હવે સંપૂર્ણ બન્યું હતું. ચિંતકની વિચારણા ઉપર પણ જીવનના સંતોષની જોડી અસર પડી હતી.

પણ સુખ લાંબું ન ચાલ્યું. બાળકના જન્મને સમયે યુવતીનું સ્વાસ્થ્ય કચળી ગયું. નવો જન્મેલી. પુત્રી ઇંગ્લાંડના એક પ્રસિદ્ધ કવિની પરિબલવાની હતી. પુત્રીના જન્મના આઠમા દિવસે યુવતીનું અવસાન થયું. અવસાન-કાળે તેનું મન શાંત હતું તેટલું જ સંતુષ્ટ હતું. અવસાન-કાળે તેની વય માત્ર આઠગણ વર્ષની હતી.

આ યુવતી તે ઇંગ્લાંડના ઓ-સ્વાત્થ-વડનાં આંદોલનની જન્મદાત્રી મેરી વોલ્સ્ટોન ક્રાફ્ટ ગોડવીન; હતી. હતો કેપ્ટન હર્સે; ચિંતક હતો સુપ્રસિદ્ધ વીલીયમ ગોડવીન ને તેની પુત્રી મેરી સાથે લગ્ન કરનાર પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ કવિ હતો પરસી બાયર્લી શેલી.

મંગલ પ્રભાતે

દેવાધીદેવ જગતણા, મૂજ ઇંદ યાચું
વિશ્વંભરાય તુજ થકી, સમીચે હું રાચું.
ભાવિ સદા જીવનનાં, પ્રભુ તું વિદારે
નુર પ્રેમભક્તિ પ્રભુ છે, (તુજ) ચરણે સદારે.

શ્રી. જયન્ત ભટ્ટ

એ જન્મ્યો હતો અમેરિકામાં. એ રહેતો હતો અમેરિકામાં. એણે રાજ્ય ક્યું અમેરિકામાં, અને કબર નીચે સુતો. એ અમેરિકાની ધરતી સાથે. પણ એ હતો જગતનો નાગરિક; એ હતો ગુલામોની મુક્તિનો ઢંઢેરો. પીટનીર; એ જન્મ્યો હતો કામદાર વર્ગનો. એટલે. એ હતો લોકશાહીનું પ્રતિક.

એનું નામ હતું અબ્રહામ લિન્કન. એને 'પિતા લિન્કન' તરીકે ય ઓળખવામાં આવતો. ફ્રિયા એને 'પ્રમાણિક એબી' પણ કહેતી, પણ એ કહેતો કે ફ્રિયાના પરિબળોનો " હું તો નિમિત્ત માત્ર જન્મ્યો છું....."

૧૮૦૯ ની સાલમાં અબ્રહામ લિન્કનનો જન્મ થયો હતો. એનો પિતા સુથારનું કામ કરતો. માતા ખેડૂત હતી. મરીબી ને મુસ્કેલી વચ્ચે એણે એનું બાળપણ પસાર કર્યું હતું. હજુ તો પાટી પર રેતી નાખવાની શરૂઆત કર્યે એકાદ વર્ષ માંડ થયું હશે. એના દિલમાં ઝાનની ભૂખ ભગો અને એણે સરસ્વતીની આરાધના શરૂ કરી. જે પુસ્તક હાથમાં આવ્યું એ એણે વાંચી નાખ્યું. ફરી ફરીને પોતે ધરાયો ત્યાં સુધી વાંચ્યું.

હજુ તો એણે યુવાનીના ઉંમરે ૩૫ માંડવા શરૂ કર્યો હતો. એની આંખોએ માનવીએ માનવીએનાં પ્રેમાર કરતાં બાળ્યું. ગુલામીનું લીલામ થતું જોઈ એનું કાળવું કળી જાયું. એણે શપથ લીધાં : ગુલામીને નાબૂદ કર્યો વિના જંપવું નહિ. અને એણે એ કાર્ય પાછળ જીવન ખરચી નાખવાનો નિર્ધાર કર્યો.

૨૫ વર્ષની વયે અબ્રહામ રાજકીય ક્ષેત્રે જાયું. ૧૮૩૪ થી ૧૮૪૧ સુધી એણે

મસ્કેલીને રાજ્યની ધારાસભામાં વિજ પક્ષના સભ્ય બની કામ કર્યું. ૭ વર્ષ પછી એ કોંગ્રેસમાં ચૂંટાયો અને ૧૮૫૮માં નવા રચાયેલા રિપબ્લીકન પક્ષની, હાથા હેઠળ કલિનોસ તરફથી સંયુક્ત રાજ્યોની સેનેટના ઉમેદવાર તરીકે જોડો રહ્યો. જોકે આ વેળાની ચૂંટણીમાં એની હાર થઈ, પણ એ રાષ્ટ્ર-ભરમાં પંકાઈ ચુક્યો હતો. કારણ કે એણે આ બધા વચ્ચે દરમિયાન, ગુલામીને વધતી અટકાવવા માટે તનતોડ પ્રયાસો કર્યા હતા.

એ કહેતો : " અમેરિકાની ધરતી પરથી ગુલામી ને શોષણ હાંકી કાઢવા જોઈએ, નહિ તો અમેરિકાની આઝાદીનો નાશ થશે. અને એકી વખતે ટકી શકે નહિ. "

૧૮૫૪માં ગુલામી પર લખતાં એણે જાહેર કર્યું હતું કે એ વાત ખરી છે કે, ગુલામીની તરફેણ કરતા મંથો ને મંથો લખાયા છે. એમાં, ગુલામી જરૂરી ને હિતકારક છે એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. પણ એમ કહી સાંભળવામાં આવ્યું નથી કે, કોઈ પણ વ્યક્તિએ પોતે ગુલામ બની જઈને એનો લાભ જાકાવવાની ઇચ્છા દર્શવી હોય ! "

રિપબ્લીકન પક્ષના મવાલ નેતાઓ, ગુલામી જાળવી રાખનારા હિતો સાથે સમાધાન કરી લેવાની વલણ દાખવતા ત્યારે લિન્કન નથી ચૂપ રહેવાનું નહિ એ કહેતો કે, " આ સંસ્થાનો ઉદ્દેશ જ ગુલામીની પ્રચાને વિકસતી અને રાષ્ટ્રવ્યાપી બનતી અટકાવવાનો છે એ જૂલાવું ન જોઈએ. આ ઉદ્દેશ પર જ આ સંસ્થાનો પાયો નંખાયો છે. "

ગુલામીની પ્રચાની તરફેણ કરનારાઓને જડાતોડ જવાબ આપતાં એણે ૧૮૫૫માં, ન્યોર્થ રોજટરનને પત્ર લખતાં જણાવ્યું

તારાં નૂર

હાં રે નાની નદીઓનાં આવ્યાં પૂર
તારાં લોચનિયાં વરસે છે વાલમ !

ઝીણાં ઝીણાં નૂર.....

વેળુના વાંકળાંની વચ્ચે બંધાયેલું
હેયું થયું તું ચૂર ચૂર,
કાંકાના ખેતરોમાં અમરતને કાઢવી
વહી રે શું જાય ગાંડું તૂર !....

બાધા ને બંધ બધાં ચરણોએ ચાંપિયાં
મંડાણી મીટ દૂર દૂર,
આખુએ અંતરીય ઢેકે અંજલ્ય એવી
વીજળીનાં વાળે લુપ્ત....

લવના વૈશાખમહીં ખ્યાસી પપૈયા શું
બંધનએ ઝૂરતું તું ઉર,
દૂરનો આનંદસિંધુ ધૂધવે અખંડ
ઝોરો ઝોરો આવે છે એનો સૂર....

શ્રી. રાજેન્દ્ર શાહ

હવે કે, “ જ્યારે આપણે રાજા જ્યોત્સના રાજકીય રીતે ગુલામો હતા ત્યારે, ‘ જધા માણસો જન્મથી જ સમાન છે ’ એ સૂત્રને સ્વયં પ્રકાશિત સનાતન ચત્ય તરીકે ગણાવતા અને હવે જ્યારે, ફરીવાર ગુલામ બનવાની બધી બીક આપણાં માથેથી ટળી મણ છે ત્યારે, આપણે સાલોકો બનીને એવા સ્વાર્થ-લોલુપ બની ગયા છીએ કે, એજ સૂત્રને આપણે હાલકાતું જુઠાણું કહીને તરછોડી મૂકીએ છીએ. ”

૨૬ વર્ષના એના રાજદારી જીવનમાં ૧૯૬૦માં, અસહ્ય રિપબ્લિકન પક્ષ તરફથી

અમેરિકાના પ્રમુખપદ માટે ઉમેદવારી કરી. પ્રજા લોકશાહીના આ પ્રતિકને આમ હોવા દે એમ ન હતી. અસહ્ય સિન્કન અમેરિકાનો પ્રમુખ બન્યો. અમેરિકાનો આઝાદીપ્રિય પ્રજાએ ગાંધીનું સૂત્રને અસહ્યમના હાથમાં સોંપી દીધું.

૧૯૬૦માં પ્રમુખપદથી બાપણ કરતાં એણે કહ્યું હતું : ‘ આ રાષ્ટ્ર એમાં વસતા વતનીઓ છે. જ્યારે તેઓ અસ્તિત્વમાં રહેવી સરકારથી થાકી જાય ત્યારે, એ સરકારને બદલવાનો તેમનો અધારણીય હક્ક તેઓ વાપરી શકે છે. અથવા તો એ સરકાર ઉચવાની પાડવાનો તેમનો ક્રાંતિકારી હક્કનો ઉપયોગ પણ કરી શકે છે. ’ અને આ સિન્કનની પ્રમાણિક માન્યતા હતી.

રાષ્ટ્રનું સૂત્રનું સંભાળવા પછી સિન્કનને કપડું કાપ કરવાનું તો હજી બાકી હતું. એણે લીધેલા ગુલામીને નાબૂદ કરવાના ચપચ હજી એ મૂલ્યો ન હતા એણે પ્રમુખપદે આવ્યા પછી ખુલ્લી રીતે જાહેર કયું હતું : ‘ સરકારની ન્યાયી સત્તા જનતામાંથી જ આવે છે અને એટલે માલિક અને ગુલામોનાં સંબંધો, એ પવિત્ર બાવનાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. ’

અને એણે એનું મિશન યુરુ કયું. એણે લીધેલા ચપચ પાળ્યા. ૧૯૬૨ ની સાલના સપ્ટેમ્બર માસનો ૨૨ થી તારીખે એણે જાહેર દહેરા પીટી દક્ષિણ અમેરિકાના ગુલામોને આઝાદ જાહેર કયાં અને પ્રત્યાઘાતિઓના વિરોધનો સખ સામનો કરવાનો નિર્ણય કર્યો. અંતરિમ્મદનો પણ એણે સામનો કર્યો પણ પોતાના નિશ્ચયમાં જરાયે એ કચ્છો નહિ

અમેરિકાનો આમ જનતાએ આ દહેરાને ઉમળકાભેર વધાવી લીધો. ગુલામોના કેદસાંએ આઝાદીની તાજ હવાનો શ્વાસ લીધો, એમના હાથોએ ગુલામીની ઝૂંબવાને ચૂરચૂરા થતી

ભાળી. દક્ષિણ અમોરકાએ જાણે ચેતનાનો અનુભવ કર્યો. જાણે સંકલ્પે બધિલી દરશી મુક્ત-કાળ ભરવા ઉત્સુક બની બિડી !

ઉગ્ધાંડના કામદારો, જર્મનીના શ્રમજીવીઓ, પેરિસના સ્વાતંત્ર્યજૂથ્યાઓ તેમજ વિશ્વ સમસ્તની પ્રલામ જનતાએ આ ઢંઢેગની જાહેરાત કરનાર સિન્કને પર પ્રશંસાના પુષ્પો વેધી અને લોકશાહીનું પ્રતિક બનાવી પૂજવા લાગ્યા.

ગુલામીને નાબૂદ કરવાના સિન્કનેના એક એક પગલાંને ખિટનના કામદાર વર્ગે, કાલે માર્ક્સ અને બીજા ટ્રેડ યુનિયન નેતાઓની દોરવણી હેઠળ ટેકા આપ્યો હતો.

આ ઢંઢેરાતો જાહેરાત વિષે માર્ક્સને જાણ થઈ ત્યારે એણે લંડનના અખબાર 'મોનિંગ સ્ટાર'માં લખતાં જણાવ્યું હતું : " એણે (સિન્કને) દહતાને સફળતા પૂર્વક વળગી રહી કુનિયાને પોતાની જાતને એવો પરિચય કરાવ્યો છે કે, પોતે ધીમી છતાં દૃઢ ગતિવાળો આદમી છે કે જે ખૂબ જ સંભાળપૂર્વક આગળ વધે છે, પણ કદી પાછો ફરતો નથી. રાજ્યસંચાલન દરમ્યાનના એના જીવનનું એક એક પગલું સાચી દિશા ભણી મંડાયું છે, અને એ બહાદુરીથી એને વળગી રહ્યો છે. અમુક પ્રદેશમાં ગુલામીની પ્રચાને ન પેસવા દેવાના ઠરાવથી શરૂઆત કરીને, એ સાર્વાત્રિક ગુલામીપ્રથા વિરોધી ચળવળના અંતિમ પરિણામ સુધી-યુનિયનના આખાંચે સુલકમાંથી ગુલામીને હાંકી કાઢવાના પરિણામ સુધી એ પહોંચ્યો છે. અને એટલી જીંઘી ટોચે એ ચડી ચૂક્યો છે કે, એનું યુનિયન એક પણ માણસને ગુલામ બનાવવા માટે હવે જવાબદાર રહ્યું નથી."

સંમુક્ત રાજ્યોના પ્રમુખ સિન્કને વ્હાઈટ હાઉસના દરવાજા સીદીઓ, કામદારો, ખેડૂતો અને સૈનિકોના પ્રતિનિધિઓને આવકારવા ખુલ્લા મૂકી દીધાં હતા. એ એમની બોલો

ચાંદલિયો

ચાંદલિયો. ચમકન્તો આલે
તેજભર્યો લળકે.

સજની તેજભર્યો લળકે.

ગગનની ગોળે તારા ટમકે
કોર રૂપેરી ચંદ્રની ચમકે

ધન વન અજવાળે.

સજની તેજ ભર્યો લળકે.

ચાંદલિયો.

નીલા સરવર જલના પટ પર;

ઝૂલે નાજુક પોયણાં મહભર;

ધીસું ધીસું મલકે

સજની તેજભર્યો લળકે.

ચાંદલિયો.

શીતળ દિરછે સાગર સળકે,

અમૃત વરસે ચાન્તિ પ્રસરે

ઉર માકું વિલસે

સજની તેજભર્યો લળકે.

ચાંદલિયો,

કે. શારદા પંડ્યા

બોલતો ને સમજી શકતો. કેષ વ્યક્તિ એના દરવાજાથી છુટકારાકેને પાળી ફરી ન હતી.

શ્રમજીવી વર્ગના સવાસો તરફ મમતા ભરી એની વલજીથી એણે કામદાર વર્ગનો ટેકો મેળવ્યો હતો. જો કે એ પોતે મધ્યમ વર્ગના સરકારની અસર તળે બિઝનેસ હોવાથી એની શ્રમજીવી વર્ગ તરફની દષ્ટિ પણ એ પ્રકારની હતી પણ એના દિલમાં શ્રમજીવી વર્ગ પ્રત્યેની હમદર્દી તો હતીજ.

એણે ધણીવાર કણ્ઠ કપ્યું હતું કે, શ્રમજીવી વર્ગના બધા પ્રત્યે એ પૂરેપૂરી રીતે સમજી શકતો ન હતો. તો પણ

એની હષ્ટિ લોકશાહીની રસમને જ અનુસરતી. અમજીવી વર્ષના સંગ્રહમાં તે હડતાળ પાડવાના એમના હક્કમાં એ માનતો હતો. એણે ૧૮૧૦ માં કહ્યું હતું: “ મને એ સાંભળાને આનંદ થાય છે કે, નૂતન ઈંગ્લાંડમાં એવી પરિસ્થિતિ, અસ્તિત્વ ધરાવે છે કે, જ્યાં કામદારો પોતાની ઇચ્છાપૂર્વક હડતાળ પર ઉતરી શકે છે. જ્યાં તમે પૈસા આપો કે ન આપો પણ એમને કામ કરવાની ફરજ પાડવામાં આવતી નથી. માથુસ છઠ્ઠે ત્યારે ચાલી જઈ શકે છે એવી પ્રથા મને મળે છે, અને હું ઇચ્છું છું કે એ સર્વે અસ્તિત્વમાં આવે. હું ગુલામીને પિછાડું છું એનું એક કારણ અહીં રહેલું છે. ”

૧૮૧૪ની સાલ હતી. ગુલામીની પ્રથાની નાણુદી કરી ધારાને અમલમાં આવે એક વર્ષ થયું હતું. હક્ષિણનાં ગુલામીનું રખાણું હતરનારાઓ અને કુનિયન સરકાર વચ્ચેના આંતર-વિગ્રહ હતુ કાઢી જ હતો. એ સમય દરમ્યાન ફરીવાર અમેરિકન સરકારની ચુંટણીને દિવસ આવી પૂર્યો. ત્યારે જ, અમેરિકાની જનતાના દિલમાં હદ ખતેલું લિન્કનનું રથાન રપ્પટ રીતે પૂરવાર થઈ મયું. અમ્મદામ લિન્કન ફરીવાર અમેરિકાનો પ્રમુખ બન્યો. જાણે અમેરિકા જનતા એના લાડીલા નેતાનું ઝાણુ અદા કરી રહી હતી. જનતાએ ફરીવાર રાષ્ટ્રની નાવનું સુકાન એના હાથમાં સોંપ્યું.

ત્યારબાદ, લિન્કનને આંતરવિગ્રહ સમાવવામાં જે સફળતા સંપાદી હતી. પણ શાંતિ લાંબા સમય માટે બોમ્બવાનું એનું સહુભાગ્ય ન હતું. એના જીવનનું મિશન પૂરું કરવાનું ગૌરવ અનુભવનું એનું મન હતુ જરા વિસામો લેવા થઈયું હતું. ત્યાં આઝાદીના કાષ્ટ દુશ્મને એને ગોળાએ માથે. માનવતાના કાષ્ટ યજુએ લિન્કનને વધારે વખત જીવવા ન દીધો.

એના મૃત્યુના સમાચારથી વિશ્વનો જનતાને બારે અધિક લાગ્યો. સોસીલીના

લોકોએ અમેરિકન જનતાનાં રહતાં દિલને આત્વાસન આપતો સંદેશો મોકલાવ્યો: “અમ્મદામ લિન્કન માત્ર તમારો જ ન હતો, આગારો પણ હતો. કારણ કે એ એવા સાથીદાર હતો કે જેના મહાન આત્માની અડમ શક્તિના પરિણામે જનતા કુનિયનનાં નેજા હેઠળ આવી હતી અને ગુલામીની પ્રથાને ઝીંબેડીને ફેંકી દીધી હતી. ”

હક્ષિણ ઇંગ્લાંડના અમજીવીઓએ એને અંજલિ આપી હતી: “ ઇંગ્લાંડના અમજીવી વર્ષમાં અમ્મદામ લિન્કનનું નામ અમર છે; એણે અમારામાં એક તરીકે પોતાની જાતને પૂરવાર કરી છે, બધા મુલકોનાં સ્વાતંત્ર્યની લડત એ લડ્યો છે. ”

અને સાચેજ, લિન્કન થોમસ જેફરસનની પેઠે જ માનતો હતો કે, અમેરિકનો માત્ર પોતાના માટે જ જીવતા નથી પણ સારી માનવજાતની આઝાદી કાળે જીવે છે.

મહાન રશિયન નવલકથાકાર ટોલ્સ્ટોયે લિન્કન વિષે એક વાર કહ્યું હતું: “લિન્કન કેવી મહાન બ્યક્તિ છે એ કાષ્ટને જાણતું હોય તો કુનિયાના ખીજ બાથોમાં એના વિષે પ્રચલિત વાતો એણે સાંભળવી જોઈએ. હું એવા જગલો લોકોમાં વસ્યો છું કે જ્યાં અમેરિકાનું નામ એવી રીતે બોલવામાં આવે છે કે જાણે એ સ્વર્ગ યા નરક હોયું જોઈએ. પ્રાથમિક અવરગામાં જીવતી કેટલીયે જાતીઓમાં નવી કુનિયા વિષે ચલી વાતો મેં સાંભળી છે, પણ મેં એ બધી વાતો માત્ર લિન્કનના નામ સાથે સંકળાયેલી જ જોઈ છે. અમેરિકાનો અજોડ વીરલો લિન્કન એશિયાની તદ્દન પ્રાથમિક જીવન જીવતી જનતામાં પણ જાણીતો છે. ”

૨૨ મી સપ્ટેમ્બરના દિવસ વિશ્વ સમસ્તની જનતા સદાને માટે યાદ કરશે. એ દિવસે માનવસમાજના શીરે કલંક સમી ગુલામીના ચોખંડી ચોઢાંના શૂંકડા બોલાવવામાં આવ્યા હતા. અને તેથી એ અમર માદમાં સમાયેલી અમ્મદામ લિન્કનની સુવાસ પણ સદાને માટે જીવી જશે.

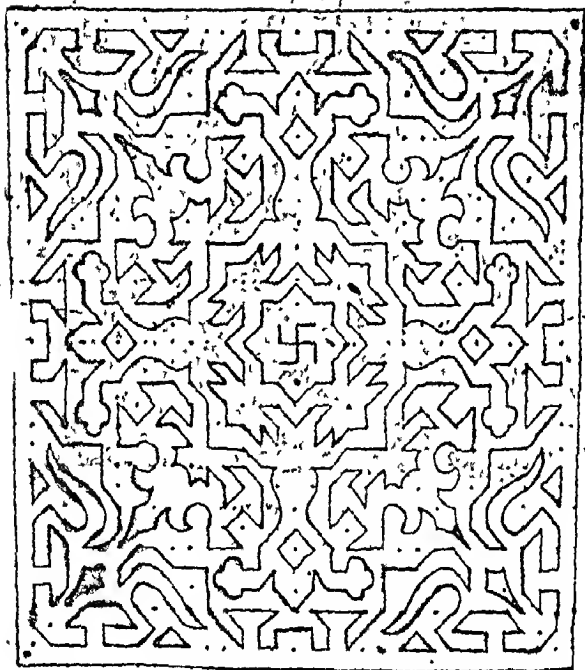

અંતરમા અભિલાષ ભરીને
 વાયુ જાલક સાથે ધરીને
 જાલી ખેતજવાડ.

સુષુમ્નદરી

દીપાલક્ષ્મી રા.ક.

૧૮૪૭

दीमाधन आदीरट]

[श्री. नागिनी वि. भट्ट

रंगोलीनि जेठ उद्यातमः नमुने

મેવાડેશ્વર

શ્રી. મહીપતરામ હી. જોષી

અંક પહેલો

પાત્ર પરિચય

પ્રવેશ ૧લો

પાત્રો : રાજપુતકુમારો (વન્ય-
સિંહ, કુંદનસિંહ, ધશ્વર-
સિંહ.

૧. રાણા પ્રતાપસિંહ : મેવાડેશ્વર પોતે
૨. શકતસિંહ : રાણાજીનો બાપ
૩. અમર : રાણાજીનો પુત્ર

૪. વિશ્વસિંહ

૫. શુભસિંહ

૬. પ્રભાવસિંહ

૭. લુગતસિંહ

૮. દિલીપસિંહ

૯. કૃષ્ણસિંહ

૧૦. મહોબતસિંહ

૧૧. વિજયસિંહ

૧૨. કુંદનસિંહ

૧૩. ધશ્વરસિંહ

૧૪. કુળચુરુ

૧૫. ભામાશા

૧૬. જયમલ

૧૭. અંબરરાજ

૧૮. માલદેવરાય

૧૯. જયપૂરપતિ

૨૦. માનસિંહજી

૨૧. અકબરશાહ

૨૨. જહાંગીર (સલીમ

૨૩. મોગલ સમ્રાટનો મુખ્ય પોલીસ

ગોગલ સૈનિકો, રજપૂત સૈનિકો ભગવનારાઓએ મળ્યા

મુજબ પાચ પાચ સૈનિકો રાખવા.

વિજયસિંહ : મિત્રો ! આજે

આપણે શા માટે એકત્ર થયા

છીએ. તે તમે જાણો છો ?

કુંદનસિંહ : હા ! બાપ વિજય-

સિંહજી ! મેવાડના પુણ્ય-

શ્લોક પ્રતાપી વીર કે જેણે

માતૃભૂમિની સુકિત કાળે

પોતાની અમુલ્ય જીંદગી

અર્પણ કરી, જેણે ટેકને

ખાતર જીવનપર્યંત પોતાનાં

સુખ અને સમૃદ્ધિનો ત્યાગ

કર્યો, જેણે રજપૂતાણની

ખાનદાની સાચવવા ખાતર

આત્મબલિદાન આપ્યું-એવા

“ મેવાડેશ્વર ” રાણા

પ્રતાપસિંહને યાદ કરવા અને

તેનાં શુભજ્ઞાનથી જગતમાં

તેનો કીર્તિધ્વજ ફરકાવવા.”

ધશ્વરસિંહ : હા ! અમર રહો

એ વીર મેવાડેશ્વર રાણાજીનો

કીર્તિધ્વજ અમર રહો.

(નજી સાથે) બોલો શ્રી

રાણા પ્રતાપનો જય,

રવુતિ

શ્રી ગણનાયક વિશ્ણુવર હુઃખહર....(૨)

શંકરતનય જગતસુખદાયક

પાર્વતી-પુત્ર અનાથસહાયક

દ્વિપસુખ દેવ ક્યાનિધિ સુહર....શ્રી ૧

૫

આયુધ અંકુશ પરશુ શોભિત

મોહક કરતલ જનમન લોભિત

ધારિત અંગ સુલભ્ય પિતાંબર....શ્રી. ૨

રિદ્ધિ સિદ્ધિ સ્વામિ હો બહુનાગી
વંદુ સહર્ષ સદા શીવનાગી
જ્ય જ્ય હેવ ગળનન શુભકર....શ્રી. ૧

પહો

પ્રવેશ રળે

સ્થળ : હરેપુરની પહાડી ભૂમિ.

પાત્રો : મેવાડેશ્વર રાણા પ્રતાપ, રાક્ષસિંહ
અને કુલચુર

રાક્ષસિંહ : (શિકાર ખતાવી) મોટાભાઈ,
જેયું કે મારી સન્મોટ તિરંદોજીનું
પરિણામ ! શિકાર એક જ તીર ખતમ !

પ્રતાપસિંહ : (આશ્ચર્ય પામતાં) ભાઈ
શક્ત ! તિરંદોજીનું પરિણામ તો શિકારના
લોહી ટપકતા ભાલપ્રદેશમાં પ્રવેશેલું
તાણું તીર જ વિદિત કરી રહ્યું છે
સમન્થો ! (રાણા તીર ખતાવે છે) કે
એ તીર કેવું માયું છે.

રાક્ષસિંહ : (જરા હઝામથી) વડિલખડુ !
શું એ તીર આપનું છે ? શું આ
શક્તને આપ ઝટસો બધો મોજો સમજો
છો કે મળેલી વિજયમાળ તે રહેલાઈથી
જતી કરે !

પ્રતાપસિંહ : (ગૌરવથી) ભાઈ શક્ત !
હજી ઘું છોકરું છે ક્ષત્રિયો નો આવા
પ્રસંગોની કસોટીને વિજયમાળ અણી
પહેરતા થશે તો સમર્ગમજીની વિજયથી
વરતાં ઠાણ જાણે શું એ કરવું પડશે !
ભાઈ આ રાખ મેરી કસોટ ન મનુષ્ય
પણ ક્ષત્રિયોની મોઢી રગત છે. અને
તેમાં જ રાખ પારંગત થયે મેવાડી વીરાનું
ખમીર દીપવું નથી. તે તો રણજીએ જ
ઝળકી બિઠે.

રાક્ષસિંહ : (જરા ખીલકાને) મોટાભાઈ !
આ રવાનને આપ જો રણગણ ખતાવવા
ગામતા હો, અગર તો આ શક્તની

શક્તિનું માપ કાઢવા મામતા હો, કે મે
કરેલો શિકાર કબૂલ ન કરતા હો, તો-
આ શક્ત અત્યારે જ તેની તાંકાત
ખતાવવા પોતાની તાલી તલવાર તૈયાર
કરે છે. (તલવાર કાઢે છે.) બસ થાવ
તૈયાર. જેમાંથી એક વાત કબૂલ કરો.
શક્તનો વિજય ક્યાં શક્ત સાથે યુદ્ધ !

પ્રતાપસિંહ : (સહેજ ક્રોધતા) શક્તભાઈ...
ચાલ રાખ. કે શિખામણુ યદ્ય કરવાને
બધે ઠાકરે મરાય છે. નિરર્થક આવેશમાં
આગળ વધી, પોતાની જાતને અને
દેશને અધોગતિની જાડી ખીણમાં ધકેલાય,
છે. સમજ કે બ્યર્થ બઝાઈથી સાચા
વીરોની ગણતરી કાયરમાં થાય છે.

રાક્ષસિંહ : મોટાભાઈ બસ કરો. આમળ
ન વધો. શિખામણુ ન આપો, તમારાં
શિખામણુનાં શાસ્ત્રો તમોને મુખારક !
કાયર કે વીરની પ્રતીતિ આ શક્ત આપને
અત્યારે જ કરાવવા માગે છે. ચાલો
થાવ તૈયાર. જગત પણ જોશે કે આપણે
જેમાંથી કાણ શ્રેષ્ઠ.

[તલવાર કાઢી આગળ ધસે છે.]

પ્રતાપસિંહ : (તૈયાર થતાં) બસે શક્ત !
હું નામલાજે તૈયાર જ છું. હારજીતના
દિસાઓ સાચા કે ખોટા. તે જગતને
નક્કી કરવાનું સોંપી ભાઈ ભાઈનો આ
ઝઘડો પતાવીએ.

[બંને એક ખીલ પર ધા કરવા
નય છે. ત્યાં કુલચુર બે હાથ લેંચ્યા
કરી વચ્ચે પડે છે. ધાપલ યાદ મરતાં
મરતાં...]

કુળચુર : શાંત થાવ. મેવાડી વીરો શાંત
થાવ. મારાજીમિની આશાસમા નરબ્યાદી
શાંત થાવ. કાણ જાણે કે બાવિના
અર્ધાંચો શું થે લખાણું દરો ! ભાઈ
ભાઈનું યુદ્ધ ! અને તે આવી નમાદી

નમાલી બાળતમાં ? પ્રભુ ! (આકાશ તરફ જોતાં) મેનાડની ભૂમિને આવતા અમંગળમાંથી બચાવ. અને હે આ એના બદલામાં મારો આત્મભોગ મારા રાજવીઓની ઉન્નતિ માટે, મારા પ્યારા દેશની અખંડ સ્વતંત્રતા માટે.

[બંને લાઇઓ યમગ્રી નય છે.]

પ્રતાપસિંહ : ઓહ ! આ શું ? પૂજ્યપાદ પંડિતજી ! સરસ્વતીની સૌમ્ય અને પ્રેમાળ મૂર્તિસમા શુદ્ધેવ ! અને તે ય પથુ અત્યારે અહીં ? ઓહ દયાળુ પ્રભુ ! આ નિરર્થક ક્ષણહત્યા !.....પ્રતાપ વારંવાર માશી યાચે છે. (થોડું અટકી શકત તરફ) બાઈ શકત ! જોયું કે આ તારો હઠામઠ, આ તારો ક્રોધાનલ, આ તારી નિર્દય મૃગયા !

શક્તસિંહ : બસ કરો મોટાભાઈ...હવે હું વધારે સાંભળવા ઇચ્છતો નથી. હઠામઠ અને ક્રોધાનલ સાથે નિર્દય મૃગયા, અને તે ય શકત મહારાજ ! ઠીક છે. જોડે છું કે એ હઠામઠ અને ક્રોધાનલમાં હવે આપનાથી કેમ છવન વિતારાવ છે.

[શક્ત એમ કહી ચાલ્યો નય

છ.....અહમરસાહની સેનાગા એક સેનાપતિ યવાની ઈચ્છાથી.]

પ્રતાપસિંહ : (" શકતને જોતો જોતાં હિમ્મતથી. ")

ગયો છો શક્ત રિસાઈ
છતાં હિંમત નથી છોડી;
ભલે ભાવી બને બનવું
છવન બાજી પ્રભુ જોડી.

પડે આકૃત શિરે બ્યારે
ધીરાઓ ધૈર્યને ધારે
શૂરાઓ શૌર્યથી મરતા,
લડી તલવારની ધારે.

" નય માવશૂમિ મેવાડ "

[નય છે.]

પ્રવેશ ૩ જે

સ્થળ : અહમર સાહનો દરબાર

પાત્રો : અહમરસાહ, માલદેવ, મારવાડ નરેશ, અંબરરાજ, જયપૂરપતિ, શક્તસિંહ, અને બીજા મોગલો.

અહમરસાહ : (મહત્તા બતાવતાં.) મોગલ શહેનશાહને સુદ્ધ કરનારા મારા પ્યારા વીર રાજપૂત રાજાઓ અને મહં મોગલ સૈનિકો ! આજે દિલ્હીના તખ્તની બહોળાશી અને સર્વોપરિતા માટે, તેમજ તમારી સંપૂર્ણ વફાદારી અને દિલોગ્ગન દોરતી માટે આ શાહ તમેને ધન્યવાદ આપે છે. આજે કાશ્મિર, સિંધ, કાબૂલ, કંદહાર, ગંધાવ, આસામ, અને ગુજરાતના તટપ્રદેશોને મોગલ અધના ડાબલાઓ ગમવી રહ્યા છે. તે તમારી એનખૂત બહાદુરીને જ આભારી છે. આખાય હિંદોના કોઈપથુ પ્રદેશ મોગલ ધ્વજ વગરનો સુતો નથી રહી શક્યો. તે તમારું મોધું પ્રાણ્યાર્પણ છે. એથી વધુ આગળ કદું તો તમે રાજપૂત વીરોએ (રાજપૂત રાજાઓને) મોગલાઈ રાજ્યધૂરા મજબૂત કરવા અને શહેનશા-શાહોની સાકળના મજબૂત મોકાઓ યવા મગપણની રોલકાઈ યાંધી છે, તે માટે આ મોગલ નરેશ રાજપૂત શેર-મહોનો અહેસાનમંદ છે. દીલગીરી રકત આજે એટલી જ થાય છે. મોગલ છત્રછાયામાં એક જ નથી અને તે મેવાડ. કેમ શક્તસિંહ ? કેમ માલદેવરાય ? કેમ અંબરરાજ ? રાજપૂત રાજાઓ : (જવા એક સાથે.) જી, દરૂર ! એક જ બાકી છે. માનસીંગ-જહાંપનાદ ! એક જ બાકી છે. પણ ક્યાં સુધી ? સુધ પાસે હંબાડીજો અને ફેસરી પામે કંગાલ શિવાળીએ

નામદાર ! ત્યાં આપની વિચક્ષણ
કાર્યવાહી, ત્યાં આપની તીવ્ર શુદ્ધિ,
ત્યાં આપની અસીમ પરાક્રમથી ઉભરાતી
સેના અને ત્યાં આપની સર્વત્ર
જયોપરિતા, ત્યાં જોખા જેવડા બિચારા
મેવાડની શી મહત્તા ?

શકતસિંહ : શહે આલમ ! કંઝાદ મેના-
ડીએ આપના અખૂટ સામર્થ્ય પાસે
શી વિશ્વાતમા ?

માસદેવરાય : જી, હજુર ! બિચારાં મગતરાં
જેવાં નાનકડા મેવાડનું શું મળું ?
હડી બે હડી, આળે નહિ તે કાલે.

જયપૂરપતિ, આપનું શું કહેવું છે !

જયપૂરપતિ : ખરાબર છે. ચક્રેનશાહી
તખ્તને નંખા વગર મેવાડને કદી સુખ
શાંતિ મળવાનાં જ નથી.

અકબરશાહ : ત્યારે... ! નરવીર ! એ
મેવાડને મહાત કરવાને હવે આપણે
આજથી જ આગળ વધવું જોઈએ હવે
જોઈએ કે એ માઇના પુત મણાતા
મેવાડીએ આ મેગલજયથી કેટલે દુર
રહે છે.

અંબરરાજ : જહાંપનાં ! અમે તૈયાર જ
છીએ. મોઢો મહાન સમાઠ ચક્રેનશાહ
અકબરશાહનો જય !

મેગલ સેનિકો : જય... ..અલ્લાહો.....
અકબર.....

[જામાં જય છે.]

પ્રવેશ ૪ થી

સ્થળ : ચિતોડનું મેદાન

પાત્રો : મોછલો હોસિંહ, ધર્મવીર જયમલ,
અને ચિતોડીઓ.

જયમલ : (તીરેતો) મારા બહાદુર સેનિકો,
ધર્મવીર મિસોહીઆઓ, મારુખૂમના
સાચા સંપૂતો, સર્વવંદી હરિશંકરના

આત્મજો, હમીર અને કુંબા, સંગ અને
સમર જેવા ફેસરોના વંશજો તમારી
પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવાનું મહાપર આજે
આવી મળ્યું છે. માતાને આંગણે
મૃત્યુના મંડપે તમારા સ્વાગતે
રોપાયા છે. હોસિંહ ચાલ્યા
મયા. પણ આપણે આપણી ઉન્નતિને
આવતી અટકાવવી નથી. (મેગસોની
બૂમો થતાં) ચાલો ત્યારે બિરાદરો !
આનંદના અવસરો નજીકમાં જ આવતાં
નવું છે. (તકવાર ઉઠી કરતાં.)

“હીપાવો માતનાં દૂધડાં
બળવો શૌર્યની લેરી,
વધારો વિશ્વમાં કીર્તિ
તમારા પૂર્વજો ફેરી.
જીવન જીવવું પરાજીત થઈ,
યશસ્વી સુદમાં મરવું,
પ્રથમથી છે ખીજું સાઈ
સુહાગી સઘ આચરવું.”

[જય ચિતોડ.....હર...હર...
મહાદેવ.....ધુધ ધાય છે અને જયમલ
જય મારુખામિ...જોસવાં રણમેદાનમાં
મુશ્કે પામે છે. રત્નપૂતો નાશભાગ કરે
છે. મેગલો ચિતોડ સર હરે છે.]

પ્રવેશ ૫ મો

સ્થળ : અરવલ્લીની ગિરિમાળા.

પાત્રો : રાજા પ્રતાપ અને તેના વફાદાર
સેનિકો.

(રાજા પ્રતાપને મેવાડનો મુકદ્દમ ધારણ
ધારણ કરાવતાં...જોસો રાજા પ્રતાપસિંહનો
જય, માંધાતા મેવાડેશ્વરનો જય.)

પ્રતાપસિંહ : (જરા બે દિલીમાં) માન-
કાંમથી મરણીઆ થઈ મેદાને પડેલા
મારા યુનંદા ચિતોડી સેનિકો તમે

આ પ્રતાપને મેવાડેશ્વરનો મુકુટ ધરાવ્યો
પણ આ પ્રતાપ હજુ મેવાડેશ્વર નથી
થયો. બાપુ મયા અને જનેતાનાં દુધ
દીપાવવાનાં ટાણાં આપણુ સૌને આપતાં
ગયા. માડીના બહાલા પુત્રો માટે આથી
બીજી કંઈ ધન્ય ક્ષણો હોઈ શકે !
સૈનિકો ! સ્વર્ગથી શ્રેષ્ઠ એવી જન્મ-
ભૂમિ મેવાડને યવન પંજતમાંથી જો
મેવાડીઓ નહિ બચાવે તો કાણુ
બચાવશે ? જો રજપૂતાણુ ખગીર
સાયવવા અને શોભાવવા ચિતોડી બડ-
વીરો ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા આ સમયે નહિ
કરે તો ?

સૈનિકો : રાણાજી ! ઉગતા સૂર્યની સાક્ષીએ
ચપથ લેવા અને જીવન પર્વત આપની
સેવામાં તત્પર રહેવા અમો તૈયાર છીએ,
તૈયાર છીએ.

[રાણા હાથમાં પાણીની અંજલિ
લે છે. સૈનિકો એક બીબને પાણી
આપે છે.]

પ્રતાપસિંહ : બહાદુરો ! વીર યોદ્ધાને તો
મુક્તિ કાં મૃત્યુ. જેમાંથી એક જ હોય
આજથી આ તમારો પ્રતાપ સર્વના
સમક્ષ સૂર્યદેવની સાક્ષીએ ચપથ લે છે
કે, મેવાડની મુક્તિ માટે મેવાડીઓ
મોજશોખ છોડી દઈ નમરમાં નહિ
રહેતાં વને વન બટકી જીવન વ્યતિત
કરશે. મેવાડની મુક્તિ માટે મેવાડીઓ
સોના ચાંદીનાં પાત્રને બદલે પાંદડાંની
પત્રાવળીમાં જમશે. મેવાડની મુક્તિ માટે
મેવાડીઓ અખંડ બ્રહ્મચર્યનું પાલન
કરશે. મેવાડની મુક્તિ માટે મેવાડીઓ
પથ્થરો કે ઘાસની શય્યા પર સ્થપન
કરશે. અને મેવાડની મુક્તિ માટે
મેવાડીઓ દાદી વધારી લીધેલાં પ્રતના
રમરણચિહ્ન તરીકે મેવાડ સ્વતંત્ર થતાં
સુધી સાચવશે.

સૈનિકો : (બધા એક સાથે) સાચવશે.
સાચવશે. (અંજલિમાં લીધેલાં જળ
નીચે મૂકાય છે.) જોશો રાણા
પ્રતાપસિંહનો જય.

પ્રવેશ ૬ કો

સ્થળ : અકબરશાહનું દિવાનખાનું.

પાત્રો : અકબરશાહ, જહાંગીર, રાજા માન-
સીંગ અને એક મોગલ પોલીસ.

જહાંગીર : સરકાર ! રાજ્યના ખૂણેખૂણેથી
સેનાધ્યક્ષો એવા ખમર આપી રહ્યા છે
કે મેવાડનો રજપૂત રાણો પ્રતાપ.
બહેપારીઓને, વણુઝારાની પોઠોને અને
શાહી સવારોને લાંટી લે છે. અરવલ્લીના
પહાડે પહાડે તેણે કાસહો જીભા રાખ્યા છે.
ઘડીમાં બહોં તો ઘડીમાં ક્યાં ચે આવી
તેની નાસબાગની પ્રણાલિકાએ મોમલદજી
તેનો પીછે લેવા છતાં તેને પકડી શક્યું
નથી. દિલ્લી અને જુનરાતના ખુશકી
રસ્તાઓ તેના ત્રાસે ઉગ્ગડ વેરાન બન્યા
છે, એટલું જ નહિં પણ તેણે દિલ્લી
સાથેના યુરોપના દરિયાઈ રસ્તાઓનો
બંધકાર પણ તોડી નાખ્યો છે.
મને લાગે છે કે આ દુશ્મનને બહેલી
તકે મહાત નહિ કરીએ તો શાહી તખ્ત
કાંચ બચમાં મૂકાશે !

અકબરશાહ : (કડકાઈથી) શું ? શાહી
તખ્ત બચમાં ? અને તે એક રજપૂતથી !
આહાહા !... (હસે છે) સલીમ...સલીમ...!
આ શું શું બોલે છે ? શું બોલુતો નથી
કે અકબરશાહે એ ઉગતા દુશ્મનને જીવતો
પકડવા તેના હાથ લાંબા રાખ્યા છે.

જહાંગીર : શહેઆવમ ! હું એ સારી
રીતે બાણું છું, પણ મારી ફરજ છે કે
વર્તમાન પરિસ્થિતિથી આપ સમ્રાટને
વાહેદ કરવા.

અકબરશાહ : બરાબર હાં !... (જરા વિચાર કરી) અરે...છે કેાઈ હાજર...?

મોગલ પાલીસ : જી હજૂર ! આપનો !
આ ખીજમતદાર હાજર છે. હુકમ...?

અકબરશાહ : અત્યારે જ રાજપૂત રાજા માનસિંહને બોલાવ.

મે. પે. : (કુર્નિશ બળવતો પાછે પગે)
જી હાં-સરકાર !...

[થોડીવારે—]

માનસિંહ : નામદાર ! આપનો હુકમ સિરો-
માન્ય કરવા આ શાહી સેવક હાજર
યયો છે.

અકબરશાહ : માનસિંહ ! મેવાડના રાજા
પ્રતાપે આખાએ મેવાડને હરફેરી મોગલાઈના
ફિસ્કાને જમીનહોસ્ત કરવા બહારવટું
ખેડવા માંડ્યું છે; તેને ખબર નથી કે
આં મહાન અકબરશાહનાં અપૂર્વ શીર્ષ
અને સુત્રસદીગીરી પાસે તે ક્યાં સુધી
ટકશે ? જાવ, તમે આને જ તપાસ
કરો કે તેની લડાયક તૈયારીઓ શી છે ?
તેનાં શુભ રચાનો ક્યાં અને :કેવાં છે ?
તે જંગલમાં કેવી રીતે જીવન ગુજારે છે ?

માનસિંહ : જી. હા ! જહાંપનાહ ! ખીજો-
કેાઈ હુકમ ?

અકબરશાહ : માનસિંહજી ! જો જો હોં !
મોગલ સહેનશાહત તમને તેના નિમક-
હલાલ સેનાધિપતિ તરીકે અને શાહી
તખ્તના સાચા વહાલાર તરીકે આ કામ
સુપરત કરે છે.

માનસિંહ : (કુર્નિશ બળવતો) સરકાર !
આપની એ બાવનાઓ માટે આ શાહી
સેવક સદાનો આપનો તાબેદાર છે.

[નય છે.]

અંક બીજો

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ : હૃદયસરનો તટપ્રદેશ.

ખાત્રો : પ્રતાપસિંહ, અમર અને મેવાડીઓ.

પ્રતાપસિંહ : બહાલા અમર ! આંજો મને
ખબર સાંપડ્યા છે કે, સહેનશાહી તખ્તની
ગુલામીમાં જીવન વ્યતીત કરતા આપણા
એક જાતિમાત્ર માનસિંહ આપણને
મહેમાન તરીકે મળવા આવે છે. કદાચ
આપણી પરિસ્થિતિથી શાહને વાકેફ
કરવાનો ધરાહો રાખી જામુસવેશે
આવતા હોય ?

અમર : પિતાજી ! તેમ હોય તો પણ
શું ? તેમને અને શાંદને ખબર તો પડે
કે મેવાડીઓ રાનમાં પણ રાજશાહી
ઠાકમાઠથી રહી શકે છે. ઉપાધિઓને
અળગી કરતા સિસોદીઆઓ જંગલમાં
પણ મંમલ કરી શકે છે. આપણી તો
એજ દરજ્જા છે કે રાજપૂત ધર્મ મુજબ
તથા રાજવી રોતરસમ પ્રમાણે તેમનું
સ્વાગત કરવા તૈયાર રહેવું.

પ્રતાપસિંહ : વાહ-વાહ ! અમર ! આટલી
તાની ઉમરમાં તારી આ સમજણ
અને ધાર્મિક બાવનાઓને ધન્ય છે.
પણ એ બાવનાઓને કર્તવ્યમાં મૂકવા
આ પ્રતાપ અહીં અત્યારે ધ્વજોતી નથી.
તેમનું સ્વાગત કરવા આ પ્રતિજ્ઞાનક
પ્રતાપ કદાપિ તૈયાર નથી. શું આ
અટકી પ્રતાપ એ-બટ, વિધર્મી કુલાંતાર
સાથે બેઠે ? શું તેની સાથે ભોજન
લે ? નહિં નહિં ! અમર ! એમ આ
દેહે કદી નહિ બને. પણ હાં ! જુઓ,
હૃદયસરને તીરે તબૂમાં તેમને ઉતારો
આખી ભોજન નગેરની યોગ્ય ગોઠવણ
દારા એવી જુદર મહેમાનગતિ કરજો.

કે તેને જરા થે ઓછું ન આવે. ધારું
છું કે આ કાર્ય તમે બધા સંપૂર્ણ
સફળતાપૂર્વક પાર હિતારશે.

મેવાડી વીરો : રાણાજી ! આપની આજ્ઞાનું
પાલન એ જ અમારું જીવનસાક્ષી છે.

[રાણા નય છે-માનસિંહ આવી
પહોંચે છે. સાથે જ અંબરદાસ છે.
બધાં ભક્ષા થઈ રાજવી દબે માન આવે
છે, અને પછી અમર સ્વાગત માટે
તંબૂમાં લઈ નય છે.]

પ્રવેશ ૨ જો

સ્થળ : લઘ્યસરને કાંઠે ભોજનાલયમાં.

પાત્રો : માનસિંહ. (જે અંબરદાસ સાથે)
અમર અને મેવાડીઓ.

[બધાં જોડે છે. પત્રાવળાઓ પિરસાય
છે. માનસિંહને સૂવણુંથાળ આપેલા છે.]

માનસિંહ : (આસપાસ જોધને) અમર !

કેમ પ્રતાપસિંહ નથી દેખાતા ? પ્રભુ-
કૃપાથી શારીરિક હિપાધિ તો નથી ને !
બની ચક્રે તો તેઓને કોઈ ફત દ્વારા
બોલાવી હતો. હું આજે આ માનસિંહ
રાણા સાથે ભોજનનો આનંદ લઈ કૃતકૃત્ય
ચાલું. (પત્રાવળાઓ જોતાં) અરે !

આ શું અમર ! તમે બધા પત્રાવળાઓ
હ્યો, અને મને સુવર્ણ થાળ !

અમર : વડિલ માનસિંહજી ! હથ્થરની
કૃપાથી મેવાડેશ્વર રાણાજી સંપૂર્ણ
તંદુરસ્ત અને ખુશખુશાલ છે. તેઓએ
જાણી છુટીને જ આપના સ્વાગતનું
કાર્ય અમોને સુપ્રત કયું છે. હવે
આપ સુખેથી ભોજન હ્યો. અને અમોને
આભારી કરો.

માનસિંહ : (જરા કડકાઈથી) ત્યારે શું
તમારા મેવાડેશ્વર મારી સાથે ભોજન
લેવા નહિ આવે ? જો એમ જ હોય
તો મારે મન અન્ય આજે લેવું દરમ છે.

[યાળી હપરથી ભડવા નય છે.
પડદા પાછળથી રાણાજી પધારે છે.]

પ્રતાપસિંહ : રજપૂતાણું ધાર્મિક લીલામ
કરનાર મારા માનસિંહજી ! આ પ્રતાપની
આ દેહે ભીષમપ્રતિજ્ઞા છે કે, જેણે
પોતાની બેટીઓને યવનો સાથે પરણાવી,
એવા વિધર્મીઓ સાથે-બ્રષ્ટ રજપૂતો
સાથે-કદી પણ ભોજન ન લેવું. પ્રભુ
એ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરાવે.

માનસિંહ : તો રાણા પ્રતાપસિંહ, ઠીક છે.
ઓ રાજકુલદીપક રાણાજી, ઠીક છે.
મેવાડના માધાતા, યાદ રાજે કે આ
અપમાનનો બદલો આ માનસિંહ થોડા
જ વખતમાં લેશે.

પ્રતાપસિંહ : રાઠ ભૂલેલા મારા લાલચુ
માનસિંહજી ! તમારી એ ખોટી ધમકીની
શીકર આ અમર પ્રતાપને જરાયે નથી.
જેવા પડશે તેવા દેવાશે.

માનસિંહ : ઠીક છે ! ઓ મહોન્મત રાણા
ઠીક છે ! જોઈ લેવાશે (અંબરદાસને)
ચાલો મારા નિમકલલાલ અંબરદાસ સાથે.

પ્રવેશ ૩જો

(હલદીવાટના યુદ્ધ થઈ ગયા પછીનો
સમય છે.)

પાત્રો : રાણાપ્રતાપ અને શક્ત.

[હલદીવાટના યુદ્ધમાંથી ચેતક હપર
રાણા નાસી ફરે છે. રસ્તામાં એક નદી એ-
જંતા જીવનનું વફાદારીનું ઉકલું કાર્ય પૂરું
કરી ચેતક ફસાઈ પડે છે. અને તેનો જીવન
દીપજ્યોતો જોતાં પ્રતાપ દિવંગીર થાય છે.]

પ્રતાપસિંહ : (અશ્વને) ચેત...અ...અ !
સ્વામિભક્ત ચેતક ! તારા વિના
સ્વામિભક્તિના પવિત્ર પાઠો મેવાડનો
ભૂમિને કોણ શીખવશે ? ચેતન્યના અખૂટ
જરા સમા ઓ વંદાલા ચેતક ! તારા
વિના એકલા પ્રતાપને દેવનાં દર્શન

કરવાનું હવે ક્યાં રહેશે ? હલદીધાટના દુરમનો સામેના યુદ્ધમાં, તારા અવિદ્ય, જ્ઞેમ અને નિમકહલાહી જોતાં અત્યારનો કંભાસ પ્રતાપ તને લાખોવાર આત્માનાં અભિનંદન અર્પે છે. પ્રભુ ! એતક મયેા પશુ પ્રતાપનું હૃદય સેતો ગયેાઃ પ્રતાપના આરામ અને આનંદ ઝૂંટવી ગયેા એતક ! તારી સેવાનાં મૂલ્ય તને આ પ્રતાપ અત્યારે તો આંસુના અભિષેક દ્વારા અર્પે છે. પ્રતાપનું આજે એક નેત્ર મિચાપ છે. વિધિ ! આજે આ પ્રતાપનો જમણો હાથ કપાય છે. હૃદય ચૂરા ધર્મજન્ય છે એતક જતાં પ્રતાપ નિશ્ચેતન થાય છે. પ્રભુ.....કહેતાં.....

[પ્રતાપનું હૃદય બરાઈ આવે છે.]

[ઘોડીધારે]

પ્રભુ ! તારી આ શી માયા ! પ્રતાપને માટે તારા ઉદાર દીક્ષમાં જરાયે દયા નથી ? શું એકેય મુરદ આ પ્રતાપની આજે ખર નહિં આવે ? શું તે પોતાની જનની સમી બહાલી જન્મજૂમિને જીવંતીઓની જન્મિરમાંથી મુક્તિ નહિ અપાવે ? શું પ્રતાપ સદાયે પરતંત્રતામાં રહી તેના સહચરેને પશુ પરતંત્ર જ રાખશે ? તું એટલું ચે આત્મજ્ઞ નહિ આપે ? તારી અપાર શક્તિઓમાંથી જિંદુએ આ પ્રતાપને નહિ આપે ? (જરા દુર નજર પડતાં) દોડ્યા આવતા ઘોડેસ્વારને જોતાં.....

પ્રતાપસિંહ—(અમકીને) અરે ! આ શું ? હું આ શું જોઈ છું ? સ્વપ્ન કે સત્ય ! મિત્ર કે લોહીતરસો શત્રુ !

[સવાર નજીક આવી પોતાનાં હથિયારો ફેંકી દે છે. અને રાણાને સાક્ષાંત્ર વંદન કરે છે. રાણા તેને જોતાં કરતાં]

અરે ! કોણ બાઈ શકત ? મારો

બહાલો માડીજયો બાઈ શકત ?

રાક્તસિંહ : (જોમો ધર્મ) હા. મોટાબાઈ !

એ જ તમારો સદાનો નિમકહરામ બેવહા બાઈ શકત. એ જ તમારો ઉચ્છૃંખત નાનો બાઈ શકત ! એ જ તમારો આદર્શ ધ્યાતૃપ્રેમ ઠોકર મારી સ્વતંત્ર થયા ક્ષાર, મારતો શકત ! મોટાબાઈ, આજે આ શકત, કરેલી જૂસોના પસ્તાવાનાં વિમલ વારિથી સ્નાન કરતાં પવિત્ર થઇ આપની સેવા યાચે છે. હલદીધાટમાંની આપની મનનજેદી મેજનાઓ અને માનુસેવાની ભાવનાઓને નજરે જોતાં આ શકતને યવન વિધર્મો-ઓની સમૃદ્ધિ તુચ્છ જણાઈ છે. આ સેવક આપનાં અપૂર્વ શૌર્ય અને ધૈર્યને તનમનથી વફાદાર રહેવા આજે યાચતા કરે છે. અને સદાને માટે જો દયાનિધિ રાણાજી, આ શકત આપનું હાસલ સ્વીકારે છે. તો દયા કરી તેને સ્વીકારો.

પ્રતાપસિંહ : બાઈ ! શકત ! તારો આ હૃદયપલટો જોતાં મને સંપૂર્ણ સંતોષ થાય છે. ખરેખર હૃદયની પવિત્રતા એ તો આત્માની ઉત્તિત્વ પ્રથમ પગથિયું છે. આવ બાઈ આવ. એ હૃદયમિલનથી આ પ્રતાપનાં શુદ્ધ હૃદયમાં જરા પ્રેમની જ્યોતિ પ્રકટાવ.

[એમ કહેતા બંને બેઠે છે.]

રાક્તસિંહ : મોટાબાઈ ! સાગરસમ વિશાળ અંતઃકરજવાળા મોટાબાઈ ! શૂલકાળની જૂસો માટે આ શકત ક્ષમા યાચે છે. (પાછળ જોતાં) જુઓ જુઓ કોઈ મોતલ સૈનિક આપની પાછળ દોડતો આવે છે. હું તેની સામે જઈ તેને મારી નાખી તેનો અથ લઇ ચાહને છેલ્લી સલામ કરી, પાછો આવી પહોંચું

પ્રું. તે હરમાન આપ મારો આ પાણી-
પંથે. અન્ન સહ જાઓ. મટ તૈયાર
થાઓ. મેવાડની આસમાની પૂજા કરવા
વધુ વિચાર ન કરતાં આ આસમાની
ધોમ સાથે પંથે પડો. ચાંતો મટ કરે.
કુસ્મન નજીક આવતો જાય છે.

પ્રતાપસિંહ : જાણ, તારી વિમલ વાંઝળાઓ
વિશ્વેશ્વર પુર પડો.

[એમ કહી શકતે આપેલા
આસમાની ચાદી ધોમ પર રાજા
સવાર થઈ વાણવેગે જાય છે]

પ્રવેશ ૪થો

સ્થળ : કોટપુરની પહાડી ભૂમિમાં આવેલું
રાજાજીનું દ્વાર નિવાસસ્થાન.

પાત્રો : પ્રતાપસિંહ, વિશ્વસિંહ અને બીજા
સરદારો.

[બધાં ભોળાં થઈ જાય છે.]

પ્રતાપસિંહ : (સરદારોને) મારા સચકત
દારા સામંતો ! મોમલાઈ સાચુસાચો
દસીપાટના જન્મ પછી આપણને પરાસ્ત
કરવા દિનપ્રતિદિન સાંજાને સાંજા
વધે જ જાય છે. શાદના નદસુસો, અને
મોમલાઈ સૈનિકો આપણને જીવતા
પકડવા રાતદિવસ રખડપાટ કરી રહ્યા
છે. પણ એથી જરા પણ ન ડરતાં
કેસરીઆ કરવાનાં અને માતાની કૃપા
દીવાવવાનાં ટાણું હવે નજીકમાં આવતાં
જાય છે. પ્રભુ તે પણ વહેલી આપે.

વિશ્વસિંહ : રાજાજી! અમારી પણ એક જ
આશા છે કે આપને માથે મેવાડનું
દેવિધ્યમાન બલ્ય રાજજી અને માતાની
મુક્તિ. ક્યારે એ હરથ જોવા અમારાં
આ નેત્રો ભાગ્યશાળી થશે !

“ સદા મેવાડની મુક્તિ
અમારી એક છે ઇચ્છા;
સદા રાજા તણી બહિત
અમારી એક મુલેચ્છા;
વિધાતક વિગ્નના પકડા
અમારા પંથમાં આવે,
વિહારી સર્વ શક્તિથી
વિજયથી વીર સૌ લાવે ”

[ત્યાં તે પકડા પાછળથી રાણી
સવારોના અધના ટાળવાઓ ખખડે છે.
અવાજ સંમિલતા પ્રતાપની જ્યના
પ્રલંબ અવાજે બધાં જન્મતાં જન્મતાં
પત્રાવળીઓ પરથી ટકી ઇશજવાયા
ગાથા જાય છે.]

પ્રવેશ ૫મો

સ્થળ : મેવાડની ઉઘી દડ.

પાત્રો : પ્રતાપ અને ભામાશા.

[પ્રતાપ પેલાની જન્મભૂમિને જોઈ
વંદન કરી ચાલી નીકળે છે. પાછળથી જોઈ
પાડી ભામાશા પ્રતાપને અટકાવે છે.]

ભામાશા : (જૂનો પાડતા) ઊભા રહો
ઊભા રહો. આસમાની ધોમના ગુરવીર
સવાર મેવાડેશ્વર રાજાજી ! ઊભા રહો,

પ્રતાપ : (પાણું જોઈ ધોડાને ઊભો રાખતાં)
અરે ! કોઈ મને જ જોતો રહેવા સૂચન
કરે છે. હા ! જોઈ તો ખરો કે અત્યારે
મેવાડના રંક પ્રતાપને મેવાડેશ્વર કહેનાર
એ કોણ છે ? જોઈ તો ખરો કે માન-
ભંગથી અપમાનિત થયેલા મેવાડના રંક
પ્રતાપને સંમાનિત કરનાર એ વ્યક્તિ
કોણ છે ! પ્રતાપનો મિત્ર કે શત્રુ ?

ભામાશા : (નજીક આવી) મા જાઓ,
મેવાડના માંધાતા ! આમ મા જાઓ.

લાખોના તારણહાર. રાણાજી ! મેવાડની
જીવનનોકા આમ મધ્ય દરિયે ન ડૂળાવે;
મેવાડની આશા સમા રવિરાજ ! મેવાડને
આમ અધિકારની જાંડી ખીણમાં ન
હસેલો. મેવાડી સંતાનોના પ્રિય પિતા
તમારા બાળકોને આમ ત્યાપા કરી
નિરાધાર દશામાં મૂકી મા જાઓ
માતૃભૂમિની નંદનપત્ર સગી વાડી આમ
પરદેશીઓને હાથે છિન્ન-વિછિન્ન ન
ચવા દે. આ દૃઢ ભામાશાની કાંકણુદી
બરી માગણીને આમ ઠોકર ન મારો,
એને અહીં જ થોભો.

પ્રતાપ : અનુભવે. અને સુવિચારોની
મૂર્તિ સમા સુર્ય પ્રધાનજી ! આ
પ્રતાપને હવે મેવાડેસ્વર અને માંધાતાનાં
નામે ન સજોધો. આ તમારો પ્રતાપ
હવે બટકતો બિખારી છે તેની પાસે
તેના આત્મચળ સિવાય ખીણું કંઈ રહ્યું
નથી. તેના બાળકો માટે વિધાતાએ જટક
રોટલો પણ રાખ્યો નથી. તેની પાસે તેના
સૈનિકો નથી, શસ્ત્રો નથી, લશ્કર નથી,
દારોગો નથી, ભામાશા ! હવે આ
પ્રતાપ કેવળ નિરાધાર છે. એને જાણે
આજ અને નીચે ધરતી સિવાય કોઈ સચું
નથી. તે આમ આવી દશામાં તમોને
શું આપી શકે ? માતૃભૂમિને તે શી રીતે
સ્વતંત્ર કરી શકે ? ભામાશા ! જરા
વિચાર તો કરો કે એકલો પ્રતાપ
જન્મભૂમિને ત્યાગ ન કરે તો ખીણુ
શું કરે ? હવે તો પ્રતાપને મુક્તિ કાં
મૃત્યુ બેમાંથી એક જ જોઈએ છે.
(હિંદુ ભરાઈ આવતાં આંખો ભીંજાય છે)

ભામાશા : રજુથેત્રા મારા પ્યારા રાણાજી !
હ્યો આ ભામાશાની એક નાની બેટ;
તેનો સાનંદ સ્વીકાર કરી આપની લીધેલી
પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરો. (એમ કહેતાં

નાજાંની ચેલીઓ ભામાશા પ્રતાપને
ચરણે ધરે છે). આ રકમથી આપ
કરી લશ્કર તૈયાર કરી મેવાડની ગયેલી
કીર્તિને પાછી મેળવો. વિધર્મના
જવાબેલાં વાદળાંઓ આપ સત્વરે
આપની અમાધ યજ્ઞિતથી વિખેરી નાંખો.
આઝાદીનાં રજુસિંઆ પુંકી જનનીને
વિદેશીઓનાં ત્રાસગાંધી બચાવો, પણ
રજપૂતોના ધાવણ ધારી મોટા ચણેલા ઓ
વીર કેસરી ! મેવાડને આમ ન-ધણિયાતે
મૂકી મા જાઓ.

પ્રતાપસિંહ : (ભામાશાને જોતા કરતાં)
બારતમૂળજી મુર ભામાશા ! તમારો
આ ત્યાગવૃત્તિને મારા અનેકોનેક
અજિન'દનો છે. પણ આ રખડતા
પ્રતાપને આટલી બધી દોલત કે'જી
તમારા પૂર્વજોએ પાછાં પાછાં ભેગી
કરી છે તે આપને કાં આમ બંધ
વેડાં નાંખો છો ? કોણ જાણે ભામાશા
આવતી કાલ કેવી હશે ? બાંધીના
ગળમાં શું છૂપાવું હશે ?

ભામાશા : રાજપૂતકુલદીપક રાણાજી !
એ દબ્ય મારું છે અને શું આપવું
નથી ? મેવાડની દૈયતવું છે અને
મેવાડના ધણિવું નથી ? અમોને રાજ્યે
સુસેવાના બદલામાં કદરૂપે જ આ ધન
આપેલું, એટલે તે મેવાડની જ ભૂમિમાંથી
પ્રાપ્ત થયું છે. તેના ઉપયોગ તે જ
ભૂમિની આગાદીમાં અને તેનાં જ
સંતાનોની શુભાશીની શુંબલાઓ વિદાર-
વામા થાય, તેથી ખીજી ધન્ય કાણો આ
હતબાગી ભામાશા માટે કંઈ હેઠ શકે ?
દેવથોએ આજે મહાપર્વ પ્રાપ્ત થયું છે
તો તેને સફળ કરવા આજથી જ આપ
ઉત્તરિનાં ગણેશ મંદિર.

પ્રતાપસિંહ : ભામાશા ! આપની એ

ભાવનાઓને કર્તવ્યમાં મૂકવા આ પ્રતાપ ફરીથી તૈયાર થાય છે. પ્રભુ તેમાં યશ અપાવે.

[રણરંગમાં ધુન્ધાય છે, અને પ્રતાપ ભામાશાની મદદથી નહુ' સેન્ય લેખુ' કરે છે.]

★

અંક ત્રીજો

પ્રવેશ ૧ લો

સ્થળ : હરપુરનો રાજમહેલ.

પાત્રો : પ્રતાપસિંહ અને તેના સૈનિકો-શુભસિંહ, પ્રભાવસિંહ.

પ્રતાપસિંહ : (આનંદ અને શૌર્યથી) બહાદુરો ! તમારી શ્રેષ્ઠ સ્વામિભક્તિથી અને ધમ્મરની સંપૂર્ણ કૃપાથી આપણે શુભાવેલી તક પાછી મેળવતા જઈએ છીએ. દેવીરતો સંગ્રામ અને શાહબાજ-ખાન જેવા મદોન્મત યવનનું મૃત્યુ, આપણી ઉન્નતિનાં પગથિયાં બન્યાં છે. ૨૫-૨૫ વર્ષના આપણા રખડપાટ પછી, બડવીર ભામાશા જેવા વીર સંતાનોની મેનમૂન રાજ્યભક્તિએ મેવાડનું ભાવી ઉજ્જવળ કથું છે. ચોપાટનાં સોગટાંની માફક એક પછી એક ૨૩ કિલ્લાઓ આપણે મેળવ્યાં. પણ ન મળ્યાં ચિતોડ અને અજમેર. મનુષ્યો ધારે કંઈ, ધમ્મર કરે કંઈ !

શુભસિંહ—રાણાજી ! આપના અપૂર્વ ત્યાગ અને અથાગ શ્રમ આગળ ચિતોડ અને અજમેર લેવાનું પશુ સહેલ યજ્ઞ પડશે. આપની એ ઇચ્છાઓને ખઠાવી આપના અમો જીંદગીના છેલ્લા સ્વાસો સુધી મરી ફીટશું.

પ્રતાપસિંહ : (શૌર્યથી) બિગદરો ! તમારી

આ કર્તવ્યપરાયણતાથી મારી છાતી ગળગળ ફૂલાય છે. એક વખતનો નિર્બળ અને નિરાધાર પ્રતાપ આજે અખૂટ શક્તિ અને સહકાર સાથે સહાનુભૂતિ મેળવી સાધાર થયો છે. તેને ફરીથી જોમ અને જુસ્સો સાંપડ્યા છે. તેની રંગેરંગમાં હવે શ્રદ્ધા અને શૌર્યના રક્ત બહેવા માંડ્યાં છે. અને પ્રતીતિ થાય છે કે, મારી અંતરની આશાઓ ભાતીનાં ગર્ભમાં પ્રગટ થઈ ચૂકી છે. ક્યારે અજમેર પર સિસોદીઓની આશુ વર્તે ? ક્યારે ચિતોડગઢના કાંમરે કાંમરે રજપૂતાઈનો વિજયધ્વજ ફરે ? ક્યારે આ મેવાડની લીલી ધરતી પર આ હીલુભાગી પ્રતાપ પગલાં માંડી સદ્ભાગી નિવડે ?

પ્રભાવસિંહ : રાણાજી ! પ્રભુ આપની પવિત્ર નીતિને લક્ષમાં લઈ, આપને જરૂર શાંતિ સાથે વિજય અપાવશે જ, અને મેવાડનો સ્વાતંત્ર્ય-મુકુટ ભાગ્ય-વિધાતા આપને શિરે ધરાવશે.

પ્રતાપસિંહ : સૈનિકો ! પ્રતાપને મન શાંતિ એ તો નરો કંગાલિયત અને કાયરતા છે; ક્રાંતિમાં જ શાંતિ દેખાય છે. જીવનભર તેણે શાંતિની શોધનાં વ્યર્થ વજ્રખાં માથો જ નથી. શાંતિ તો પ્રતાપને તેની લીધેલી ટેકના પાણનમાં છે. પ્રભુ તે ટેક પૂર્ણ કરાવે...

[બધાં નય છે.]

પ્રવેશ ૨ જો

સ્થળ : મોગલ દરવાજા.

પાત્રો : અકબરશાહ અને તેના વડાદાર સૈનિકો.

અકબરશાહ : મારા વડાદાર રાજ્યસેવકો !

બહુસોદારા મળેલી હકીકત પરથી

જણાય છે કે, પ્રતાપને આદ્યાદલી પરેશાનિયત કરવા છતાં યે, ટેકની ખાતર તે મરી શીટવાની વાતો કરે છે. તેનાં હિમ્મત અને ધૈર્ય જાતમાં અજોડ છે. પ્રતાપ સાચો મર્દ છે; તેનાં પરાક્રમેથી કું ધણો પ્રુથ યાહિં હું એટલું તો ખરું જ કે રજપૂતાણનું ખમીર અને પૂર્વજોની ખાતરાની તેની નસેનજમાં વણાં કરે છે. માતૃભૂમિને જો સંતાનો હો, તો આવાં જ હજો. કે જો તેની કૃષોને દીપાવે તેના રખપાટના જીવન-વૃત્તાંતે મને તેના તરફ માન અને પ્રેમ ઉપજાવ્યાં છે. તે કંગાળ ચર્ષ ગયો છે. પણ તેનું હૃદય ઉદારતાની મૂર્તિ છે. તેનો રાની કાકમાઠ રાજવી કાકમાઠને પણ ઉદારતા અને સુંદરતામાં યરમાવે છે. તેનાં સિંહાસનો કુંબરાની ધારો છે, પણ નયીં ચીર્ય અને સુંદરતાથી બરેલાં રાજ્યતપ્ત સમાં છે. જ્યારે તે વીરાસન પર પ્રતાપ બિરાજે છે, દરબાર બરે છે ત્યારે રત્નને બદલે પ્રેમથી બરેલા કળ-ફૂલના પડીઆઓ તે પોતાના સૈનિકોને નવાજે કરે છે. અને સુદામાના તાંકુલની જેમ શ્રી કૃષ્ણના બાવપૂર્વક સૈનિકો તેને સ્વીકારે છે. એ દરમિયાન જોતાં મારી મોમલ તપ્તની રત્નોની મેરો પણ તેની પાસે જાંખી પડે છે. કન્ય છે આવા સ્વામિને અને તેના સાચા સેવકોને. અહા ! આપત્તિઓમાં અને ઉત્પાતમાં અડમ રહેનાર પ્રતાપને, આ અકબરશાહ હવેથી વધારે પરેશાન કરવાનું છોડી દે છે.

સૈનિકો : નામદાર ! આપનાં ઉદાર દિલની એ પ્રતીતિ છે. આપ સરખા સમર્થ વીરને એ જ શોભે.-કામા એ તો વીરનું બૂધ.

પ્રવેશ ૩ જો

સ્થળ : કહેપુરનો મહેલ.

પાત્રો : મરજુસગ્યા પર પ્રતાપસિંહ અને સૈનિકો.

પ્રતાપસિંહ : શુદ્ધતા સતત પરિશ્રમે, દેશ અને કુટુંબના અવિષ્મના વિચારે તથા ચિંતોડને સર કરવાની ગંભીર ચિંતાએ રાજ્યાજ્ઞતા ચરીર પર વધારે અસર પહોંચાડી છે.

દિલીપસિંહ : હા ! ચિંતાગઢની ચિંતામાં અને અજબેરની ઉપાધિમાં જ તેઓએ પોતાનાં દેવાનાં હીરનીચોલી નાખ્યાં છે.

કૃષ્ણસિંહ : મને પણ એમ ખાતરી થઈ છે કે, પ્રાણજ્ઞા ચિંતોડ અને અજબેર માટે પોતાના દેહ મંદિરને રાજ્યાજ્ઞે કીચુ ક્યું છે. એ એ જ એમની ચિંતાનાં મુખ્ય કારણ રૂપે છે.

મહેશ્વરસિંહ : બાપજો ! ચિંતા કેને ન હોય ? જો 'જનમભૂમિને સ્વમંથી અધિક મણીને રાંજરાહી કાકમાઠો અને રંબરાજો ઠોકરે માપી; માતાની મુક્તિ માટેના રંજમણમાં પોતાનું એકેએક રક્તબિંદુ છેવટ મુધી હોમ્યું; અને એથી યે આમળ વધતાં પોતાના પ્રાણનું પણ બલિદાન આપવું પડે તો તે બાધનાએને કર્તવ્યમાં મૂકી, સિસોદીઆ કુળને અજબવાણુ વળી મુકીબર મેવાડીઓથી શાહી સત્તાને મુજબની નંખણા પાડી. એવા શ્રી મેવાડેશ્વર ચિંતામગ્ન ન હોય તો કેમ ચાલે ?

[રાજા કમરસ આપતાં ખાદશમાં બેઠા થાય છે. બધાં તેમને પકડી રાખે છે. રાજા બોલે છે].

પ્રતાપસિંહ : મેવાડની માતાના મોંધેરા વીરપુત્રા ! અને મારા પ્રાણ સમા બહામ સૈનિકો ! મણુને પથે વિચરતો તમારો

આ પ્રતાપ માતૃભૂમિનું સુકાન હવે તમારા સર્વના જ હાથમાં સુપ્રત કડે છે. માઢીના રણધરા વીરો ! તેનાં દૂધને હીપાવળો. તમારા પૂર્વજોની કીર્તિને ઊભળજો. પ્રતાપને તમારામાં પૂર્ણ વિશ્વાસ છે, પૂર્ણ સંતોષ છે અને તેથી જ તે પોતાનું કુટુંબ અને દેશ તમોને સોંપે છે. પ્રતાપને ખાત્રી છે કે, તેણે હાથેહાથ પ્રતિજ્ઞા તમે જરૂર પાર પાડજો. શાંત શાંતિને પંથે વિચરતો પ્રતાપ તમારી પાસે તેની હૃદયરૂપી જોળીમાં આટલી બિક્ષા માગે છે અને તે ચિતોડગઢની મુ.....(હૈયું) બરાબ જાય છે. પધારીમાં સમ્પન્ન થાય છે.)

મહોત્સવસિંહ : રાણાજી ! જ્યાં સુધી અમારા દેહમાં પ્રાણ છે, જ્યાં સુધી અમારી નાડીઓમાં શોષી વહે છે, ત્યાં સુધી દેશની કુદરત નહિ જ થતા દબાય.

આપની આખરી પ્રજ્ઞા ચિતોડ અને અજમેર જરૂર મેળવીશું, અને એમાં જ અમારું જીવનસાર્યંકય સમજશું.

શક્ત અને બીજાં : (રાણાજીની શય્યાને હાથ અડકાઢી) આપના આ ભવોભવના નમ્ર સેવકો આજથી સોમંદ લે છે કે, અમારા દેશની મુક્તિ એ જ અમારી અમર આશા અને દેશની આબાહી એ જ અમારી એક તખતના હો. રાણાજી ! આપ મુખેથી આપના પવિત્ર આત્માને શાંતિ આપો.

[રાણાજીએ જીવનકીપક જુઝાય છે બધા લઈવિગ્ન મને લેતા છે.]

જય હિન્દ.....

જય માતૃભૂમિ.....

જય મેવાડ.....

જય મેવાડેશ્વર પ્રતાપ.....

—સ્ત્રીઓના—

પ્રકર, લોહીવા, ઝટુઢોપ, વંધ્યત્વ તથા ગર્ભાશયના રોગો માટે

સુંદરી સંજ્ઞા

અકસીર છે. કિં. શીશી એકનો રૂ. ૧) તથા શીશી ૩ ના રૂ. ૨-૧૦-૦.

ઢરેક સ્થળે વેચાય છે.

બિ.આ.ફાર્મસી— સોલ જોનન્ટ : મેસર્સ જોસ. રમણ એન્ડ કું. ગાંધી રોડ, અમદાવાદ, તથા લક્ષ્મીરોડ, પુના સીટી

* ઢરેક સ્થળે જોનન્ટો ભેઢએ છીએ—

ઢરેક જાતની દેશી ઢવાઓ માટે સુચિપત્ર મફત મંગાવો.

વાયરાને

એલા વાયરા રે, મારું થમણું જીડી જાય છે
 ઝા ભાઈલા રે, થમણે આળ્યો વાલમાં
 એ તો આવેલ પાછો જાય છે
 એ તો બારણેથી પાછો જાય છે.—એલાં

એલા વાયરા રે, મારી નિંદરુ જીડી જાય છે,
 ઝા ભાઈલા રે, હું તો મા'કું છું બારી ને બારણું
 તો મારું મનકું મુંઝવું જાય છે.—એલાં

એલા વાયરા રે, મારો નહિ તું ભાઈ છે !
 ઝા ભાઈલા રે, શાને દહેરાતો તું આવડો ?
 એ તો અમથો ચ બધાં રિસાય છે.—એલાં

એલા વાયરા રે, મારા મનમાં કંઈ કંઈ થાય છે !
 ઝા ભાઈલા રે, આવાં અતિથિનાં મનકાં
 એ તો વાતવાતમાં દુભાય છે.—એલાં

એલા વાયરા રે, તારા મનમાં તો મસ્કરી થાય છે
 ઝા ભાઈલા રે, અમે વરસ વરસનાં વેળાનાં
 તેના મનની કંઈ સમજાય છે !
 અહીં અમારો છુવડો જાય છે.—એલાં

એલા વાયરા રે, મારે જોને અસૂરું થાય છે,
 ઝા ભાઈલા રે, રાત થોડી તે ચે વહી જાય છે.
 તારી ઝૂંસંગાય બાહુ બોલાય છે ?
 એલા વાયરા રે, મારું થમણું જીડી જાય છે.

દિવાળી !

“ બીજાં સઉએ તો ઢોને કહેતાં, ”

હું તે દિવાળી ઢોને કહું !

“ જગનો આ ખેલ જોઈ રહેતાં, ”

હું તો દિવાળી અધુરી લહું !

ચારે પાસે સળગ્યો દાવાનલ, હું તે દિવાળી ઢોને કહું !

પ્રાચીન પીચો પ્રભુ ! વૃક્ષવાનલ, હું તો દિવાળી અધુરી લહું !

ઘર ઘરમાં હોળી સળગે જ્યારે, હું તે દિવાળી ઢોને કહું !

માયા તુફાન મચવે ભારે, હું તો દિવાળી અધુરી લહું !

સાચી જીવનની શાંતિ નાહી, હું તે દિવાળી ઢોને કહું !

ઈશ્વરની વાગે મૂંગી લાહી, હું તો દિવાળી અધુરી લહું !

ભાગલાએ ભારત ભાગે, હું તે દિવાળી ઢોને કહું !

સંસ્કૃતિ સંયમને ત્યાગે, હું તો દિવાળી અધુરી લહું !

ઉગે બહાણું ને વરો વીતે, હું તે દિવાળી ઢોને કહું !

ગાઉ દિવાળી ક્યા ગીતે, હું તો દિવાળી અધુરી લહું !

આનંદઓધ ક્યાંથી જીકે, હું તે દિવાળી ઢોને કહું !

ભયાનક ભય ઢોડે જ્યાં પૂઠે, હું તો દિવાળી અધુરી લહું !

પ્રેમસાગરમાં શું નવાયે, હું તે દિવાળી ઢોને કહું !

ગાગર સાગરમય જો ના થાયે, હું તો દિવાળી અધુરી લહું !

દૃષ્ટિચિંતનનાં વળગે જાળાં, હું તે દિવાળી ઢોને કહું !

જ્ઞાનકિરણોનાં ક્યાં અજવાળાં, હું તો દિવાળી અધુરી લહું !

‘હું તું તે તારૂં’ જો રહી જાયે, હું તે દિવાળી ઢોને કહું !

ધ્યાતા શું ધ્યેય-સ્વરૂપ ના થાયે, હું તો દિવાળી અધુરી લહું !

પ્રકટે જ્યાં આત્મજ્ઞાન દિવાળી,

હું તો દિવાળી સાચી કહું.

જનતી જો જીવંતી હરિયાળી,

તો તો દિવાળી અધુરી લહું.

શ્રી ‘દેવ’

વિધિને પંડકાર

[પદ્ય]

કદીક છુછ ઊઠતો સ્મરી સ્થિતિ અવિ ઠારમી,
હશે જગતખંધનો અતૂટ, તોય આ માનવી
મથેરછ વિહરી શકે સ્વપનમાં અહીં ના કદી ?
'વહે જરણુ જંગલોમહીં રુંધાઇ શિલાતલે,'
સરિત, તટ લેખડોયકી સદાય ખંધાઇને;
યુગો શત યુગો ધરી ધીરજ, શું લઘુઓતનો
વિશાળતર આભલા સમ વિકાસ ઉંરે ચહે;
પુકાર, પડધાયકી, જલનિધિ લઈ અંકમાં
વસાવી, સરિતા અને જરણુકોડ પૂરા કરે.

સદૈવં ઘનકાલિમા હૃદયનાં મધુચિત્રને,
અને સળલ શુંખલા, જદડતી મહા ઓધને.
પ્રવાહ ઉદ્ધિ પ્રતિ કયમ કરી વહે માનવી ?
કદાચ ચહતો હશે, પણ મળે કહીં ઉદ્ધિ
નિમંત્રી નિજ અંકમાં, ઉરની લબ્યતા અપંતો ?

ભલે હૃદયહીન જો વિધિ ! પૂરી ગયો કોટડી
મહીં, પદ પ્રચંડ, આ ભુજની સાંકળો ગૂંચતો;
ભલે નયન ડાખલા રચી રહે, અહીં ઘાણીએ
ગણી જન શું આખલા, તીણી પરાણી લોંકી, અને
રૂધિર અમ રેલતાં, તુજ તવાઇ તેલે ભરે;
તવાઇ અવધિ વિના ધખધખાવી, એ તેલમાં
ઉછાળી અમ દેહને જલી જતો ભરી કંદને.

છતાંય તુજ વિશ્વથી, મહેઠં વિશ્વ કદ્ધી અને
મહાન અવકાશથી પણ મહાન આત્મા અમે.

શ્રી. સોમાલાલ વાલંદ

દિવાળી! ડાકણ !

શ્રી. “ સારંગ ”

૪ ગત જ્યારે દીપોત્સવીનો પ્રકાશ ઝીલી રહ્યું હતું ત્યારે, એ એક અંધારકૂચ જેવી ઝુંપડીમાં દૂટેલી ખાટલીમાં પડેલા એક અતિકૃષ્ણ દેહ સામે આંસુભરી આંખે અમી દષ્ટિથી નિહાળી રહી હતી. પાસેની પથારીમાં એનાં ત્રણ બાળકો નિદ્રાવશ અર્ધનગ્ન અવસ્થામાં પડેલાં હતાં. એથું બાળક એની છાતીમાંથી એતું યોવન ચૂસી રહ્યું હતું. ખાટલીમાં પડેલા કૃષ્ણ દેહ એના પતિનો હતો. ખૂણામાં એક કોડિયું ટમટમી રહ્યું હતું. એ દીપોત્સવીનો ચિરામ હતો, કે એના પતિનો જીવનજ્યોત એ એનાથી સમન્વિત ન હતું. થોડી થોડી વારે ખૂણામાં નજર કરી જાણે એ પેલી જ્યોતને અખંડ રહેવા વિનવી રહી હતી.

ચુંથામ્મ અએલી જીવાનીના પ્રતિક સમે એનો દેહ, મ્હાન વદન, અસ્તવ્યસ્ત કેશ, ફાટેલાં કપડાં અને જોખમાર્ધ રહેલા શૌભાગ્યના કારણે શોકમાં ડુબેલાં નયનો, જાણે આજના આનંદપર્વ ઉપર વિપાદની ચાદર ખીલાવી રહ્યાં હતાં.

એતું નામ હતું દિવાળી, દિવાળીના દિવસે એ જન્મી હતી. ગરીબાઈની ગોઝારી જીંદગીના ત્રણ દાયકા એ વિતાવી ચૂકી હતી. આ ત્રણ દાયકાના જીવનમાં એણે ઘણું મેળવ્યું હતું, પણ અત્યારે તો જીવન-તપનાં ફળ સ્વરૂપ ચાર બાળકો અને પતિ જ એની પાસે હતાં. વધારામાં પતિનો ઝુંપડી, એક ખાટલી, બે ચાર વેલા ચર્ધ ગએલી ગોદડીઓ, થોડાંક દાંડલાં અને લાજ છુપાવવાનો વ્યર્થ પ્રયત્ન કરતાં થોડાંક કપડાં.

દિવાળી સાસરે આવી ત્યારે એ નાનકડા ગામમાં ઉત્સવનું વાતાવરણ જન્મ્યું હતું.

ગામમાં સૌથી પ્રતિષ્ઠિત અને સુખી મણીતા ધર સાથે એના માતાપે એતું ભાગ્ય જોડ્યું હતું. પણ દિવાળીના આવ્યા પછી એ ધર ધસાવું ચાલ્યું, ટોરઠાંબર, જમીન જર બધું ય જાણે દિવાળીની છાયાથી અજાણત હોય તેમ એના પતિથી અલગ થવા માંડ્યું અને દિવાળી છપ્પરપગી મણીત. લગ્નજીવનના ચાર છ માસ જ એ સુખ ભોગવી શકી. ત્યારપછી તો જેમ જેમ ધરની પડતી થતી આવી તેમ તેમ દિવાળી પર અપશુકનીઆજીવનું આજ ઘેર ને ઘેર ચલ્યું ગયું; અને જ્યારે એના સાસુ સસરા તથા દીયર થોડા થોડા મહિનાઓને અંતરે મેલેરાથી મરણ પામ્યાં ત્યારે એની મણત્રી ડાકણમાં યજ્ઞ યજ્ઞ. એ ઉપદ્રવમાં ગામનાં જેટલાં માણસો મર્યાં તે બધાંનો ભોગ દિવાળીએ જ લીધો એવી માન્યતા લોકોમાં ધર કરી બેઠી. ગામની ઠાંઠ પણ આ પોતાતું બાળક દિવાળીના ધર પાસેથી પસાર થવા દેવામાં સલામતી નહોતી સમજતી. આખું ગામ એની તરફ ધ્રુણની નજરે જોતું. ગામે નિશ્ચય કરી એ આખા કુટુંબને ગામ બહાર ફાંકી કાઢ્યું. દિવાળીનો પતિ બિચારો ભાગ્યને દોષ દેતો ગામથી એકાદ ગાઉ ઉપર જોતરમાં એક ઝુંપડી બાંધી કુટુંબકબોલા સાથે ત્યાં જ રહેવા લાગ્યો. જગમગાંથી જાણે એ કુટુંબને દેશવટે મળ્યો!

દિવાળી અસહાયતા અને બદનામીની અગ્નિમાં કાપાને શેકતી જીવન વ્યતિત કરી રહી હતી. પાંચ વીધાની એ બાપુની જમીનમાંથી એમને ઠાંઠ કાઢી શકે તેમ ન હતું. ગામનું સાક્ષત તો એ પણ કરત. બધેથી બિઝારાપેલી દિવાળીને ફાંકે હતી માત્ર

એના પતિની. એનો પતિ અભણ હતો, ગામડોઓ હતો, છતાં પણ એણે દિવાળીને અળગી કરવાનો ખ્યાલ સુધ્ધા કરી ક્યો નહોતો. દિવાળીને આ વાતનું શુભાન હતું.

પોતાના કારણે ઊભી ચએલી મુશ્કેલીને ખ્યાલ કરતી દિવાળી એના પતિ સામે ટમર ટમર જેઠ રહી હતી. એનો પતિ બેભાન અવસ્થામાં દુઃખનાં દુરકાં ભરતો મૃત્યુની રાહ જોતો, અચેતન જેવો પડ્યો હતો. ખુશામીનો પેલો દીપક ક્ષીણ થતો જતો હતો. ઓરડામાંથી જાણે એ પોતાના પ્રકાશને સમેટી રહ્યો હતો. ધાવતા બાળકને ગેદલીમાં ફેંકી દિવાળી ભીડી. દીપકની વાટ સંકેતી ખુટીએ લટકતા સીસામાંથી રહ્યું સહ્યુ દીવેલ એણે ડાડિયામાં રેડ્યું. એના પતિના જીવનનાં કટાઈ ગએલાં ચક્રમાં અતિ આજુબા જાણે એ ઊંજણ પુરી રહી હતી !

મધ્યરાત્રિની કાલપડી વીતી ચુકી અને દિવાળીનો ભય ઝોઝો થયો. ધરપરમાં પ્રકાશ પાથરતી દીપોત્સવીની રોશની જાણે દૂરદૂરથી એના પતિના દેહમાં જીવન રહી રહી હોય એમ એને લાગ્યું, આ શાન્ત મધુરતાથી એનું હૃદય જરાક ઢળવું થયું. પતિએ પાસું બદલ્યું, પાણી માગ્યું. દિવાળીનો આત્મા બોલી બેઠો. “ ધન્ય બગવાન ! ”

પણ બગવાનને ધન્ય થવાની પડી નહોતી. જેમ જેમ રાત મળતી મધ તેમ તેમ દિવાળીનો પતિ મૃત્યુના દાર તરફ ધસડાતો ગયો. નવા વર્ષનો સુરજ જાણે સેનેરી કિરણોની કટારી બનાવી એ તીક્ષ્ણ કટારીની અણી વડે એને ચમકાર તરફ હસેલી રહ્યો હતો ! દેહ અને જીવ વચ્ચે ચારેક કલાકની બેચલાણ પૂછી દિવાળીના પતિનું નિજીવ શરીર આખા ય વાતાવરણને નિજીવ બનાવવું પડ્યું હતું. નવા વર્ષનો કુકડો બોલ્યો ત્યારે દિવાળીના સૌભાગ્યનો કુકડો હમેશને માટે વાચા બંધ કરી ચિર નિદ્રાની ચાદર ઓઢી ગયો હતો !

ડાકણ ! ડાકણ ! ! ડાકણ ! ! !

દિશાઓ જાણે બોલી રહી હતી, હું પડીની દિવાલો જાણે એને ડરાવી રહી હતી, કે ચારે દિવાલો હમણાં જ જાણે બેગી થઈ જશે અને એનાં બાળકો સહિત જાણે કચરી નાંખશે. આ ભયંકર દુર્ઘટનાથી અચવા સુકીઓ વાળીને બની શકે એટલી ત્વરાથી અથડાતી, ટીચાતી, પડતી, આખડતી, એ દોડી અર્ધ.....

નવા વર્ષની પ્રભા ખીલી ત્યારે દિવાળીનો ક્યાં ય પત્તો નહોતો.

જવાહીર

(ચાંદ્રાવ.)

ખોટું ને નકલી જ, ઢોડી પણ ના, ના મૂલ્ય એનું થયે, જેને ગોરવથી ધર્યું, શિર ચણ્યું, સૌ તે પરે શૂંકયે; જોવી હોત કંઈય લાળ મળી જો તારા જવાહીરની, તો ના આમ થવા ખુબાર કંઈ ચે ના દેત હું છંકગી !

શ્રી. ‘ શશિન્ ’ ઝોઝા

કલ્પનાનાં નર્તન

૦

હું તો રૂમઝૂમ રૂમઝૂમ નાચું રે !
અખિલ વિશ્વને નૃત્યે નચાવું રે !

જૂમ છનનનનન પાવલ રણકે, સાંભળીને પ્રકૃતિ નતે,
ધીટ ડીટ ધીટ ડીટ ધા, મૃદંગે - સાગર ઘેરા નાચે સંગે—
સૂર કોઢિલા શા પંચમ આલાપું રે !
હું તો રૂમઝૂમ રૂમઝૂમ નાચું રે !

૧

ઘડીમાં પ્રલય આમંત્રું, તાંડવના નૃત્ય આરંભું,
ઘનન ઘનન ગિરિ-મેઘલ ગળે, અખૂડ વિજલડી અવનિ સ્પર્શે—
હું તો પ્રકૃતિ પ્રલયે શણગારું રે !
હું તો રૂમઝૂમ રૂમઝૂમ નાચું રે !

૨

ન્યોત્સ્ના શી શીતળતા કહ્યું, ધ્યાનગમ્ય તપસ્વી નિરખું,
ઝરમર મેઘલ વરસે, જંપે-શીતળ સૌરભ દિલડે રણકે—
હું તો શાન્તિના સાઠ સુણાવું રે !
હું તો રૂમઝૂમ રૂમઝૂમ નાચું રે !

૩

ઘડીમાં સ્પટિ પલટતી, આર્દ્રતાનાં ગુંજન કરતી,
બળવાહલડી રડતી-ગરતી, વર્ષા દેખી વિરહિણી ડરતી—
આમ આર્દ્રતાનાં નર્તન સુણાવું રે !
હું તો રૂમઝૂમ રૂમઝૂમ નાચું રે !

૪

માનવ કેરી હૈયા-કલ્પના, મારાં નર્તન સઘળે મળતાં,
પ્રલય આર્દ્રતા શાન્તિ સઘળે, રસ શૃંગાર ભર્યા મમ ડગલે,
નિત અવનવી અવનિતે રંજુ રે !
હું તો રૂમઝૂમ રૂમઝૂમ નાચું રે !

સૌ. અનિલા ગળેન્દ્રરાય મહેતા

નવલાં ગીત

નવલાં ગીત ગાનવો
ખડેનો ! નવલાં ગીત ગાનવો.

લુચ્ચો કોકિલા ટહુકે મેના મધુર નાદથી ભાલે,
કેયલડીના મીઠા સ્વથી હીલડાં સૌનાં ડાલે;

“જયહિંદ” સૂર સુણાવો

ખંધુ, નવલાં ગીત ગાનવો.

ગુનવાણીની છર્ણ દિવાલો ઘો નવરંગે રંગી,
ગઈ શુભામી આજ બન્યા છે સ્વતંત્રતાના સંગી;

નરચેતન પ્રસરાવો

ખંધુ ! નવલાં ગીત ગાનવો.

ભારતની ફૂલવાડી ફૂવારે 'એડા નવલી, છટી,
સ્વાધીનતાના ફૂલડાં આજે સહુએ ચુંટી,

હેયાંને હરખાવો

ખંધુ, નવલાં ગીત ગાનવો.

ન્યાય નીતિના ગુણ ગરવા સૌ ધરીએ,
આ જા દ ચ યા, આ બા દ થ ઇ ને ફ રી એ.

એ શબ્દ સહુ ઉચ્ચારો

સઘળાં નવલાં ગીત ગાનવો.

અજ્ઞાન કુકર્મો છેક વિહારી નિર્મળ જીવન બનાવો,
નવલા પર્વે, જ્ઞાન સુધા પીઓ, પીવરાવો;

નૂતન ન્યોત જગાવો

આજે, નવલાં ગીત ગાનવો.

શ્રી. વૃજલાલ ગૌરીશંકર પંડ્યા

અમારો સંસાર

શ્રી. લક્ષ્મીકાન્ત ભા. વ્યાસ

૬૬ **ઓ** પ્રકુલ્લરાણી-પ્રકુલ્લરાણી..."

"જૂઓ કેમ પાડો છો, હજુ બહેરી તો નથી થઇને ?"

"હું એમ કહું છું કે આજે ફરવા જઇશું ને ?"

નીચેથી જ ઉમંગમાં ધડબડ દોડતા તે જૂઓ પાડી બહેરાત કરી રહ્યા હતા તેથી મને ગુસ્સો આવી ગયો. ગુસ્સો કેમ ના આવે ? આ રેશનગતું અનાજ માંડ ચોકબુ કરી બેસવા બહાર છું ત્યાં એ-ચાર સાહેલીઓ આવી, તે ચાહ-પાણી ઠોકવા પડ્યાં વળી વાસણુ આમ ખસેડ્યાં ને નળ આવ્યો એટલે પાણી ભરી લેવાનું ચાલ્યું. 'દાશ' કરીને બેસવા વારો જ આવતો નહોતો ત્યાં એમને ફરવાના ચરકાં ચાલુ છે. જવાબ આપ્યા વિના પાણી ભરવાનું એ ચાલુ રાખ્યું, ત્યારે તે સરકાર ડોટ કાઢી આમ-તેમ આંટા મારવા લાગ્યા. મારાથી રહેવાયું નહીં ને બોલી બીઠી: "તમારે જવું હોય તો ખુશીથી જઇ શકો છો! આમ વચ્ચે ડબલ કરશો નહીં."

"તમે ફરવા નહિ આવો, રાણી ?"

"ત્યારે કામ કયો કાઠો આવી કરવાનો છે ?"

"કલાક પછી થશે. થોડીતાર ફરીને આવી જઇશું."

"તમારી સાથે ફરવામાં પણ શું સુખ છે! સાથે જરા સાફ લુમકું પહેરી આવીએ છીએ તે પણ તમારાથી ક્યાં સહેલાય છે ? જરા માથું ઉઘાડું રાખ્યું, કંઈક સાડીની કે એરોંગ-પાટલા ખરીદવાની વાત કરી કે મ્હોં કટાણું બનાવી ઉપદેશ આપવા બેસો છો. આમ દેશું બાળવા કરતાં અહીં પડી

રહેવું શું બોલું ? લડ્યા વિના કદી સુખ શાંતિમાં ઘેર પાછા ફર્યા છો !"

તે બોલ્યા વિના ખભે ડોટ ભરવી દાદર ઉતરી મયા અને મ્હોં બગડવા જ કહ્યું: "એ તો મને ખબર હતી કે એમને તો કોમળી પડી નથી-માત્ર સવાસવાં છે..."

એમનો સ્વભાવ તમે ના બોલો એટલે વખાણવા મંડી જાય. પણ એ શિક્ષિત, સારો ચર્ચો કરનારા અને નવયુવાન હોવા છતાં, પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં એવા સંકુચિત હિતા કે સાડીના પાલવને ઉડતો ગેલી મરત રૂપ-ગર્વિતાએને લાલિત્યભરી છટાથી, સુસવાટા મારતા મોંઢા જેવી મેદની વૌધી ચાલો જતી બેઠે તે બડકોને અવાજ મની ખસી જતા, કંઈક ખરીદવાની વાત થઇ શકતો જ નહીં. પણ ફરમાણુ મારે આગળ કોઇ ખાલપદાય ખરીદવા નરમાશથી કહીએ તો નાનું એવું પ્રવચન આપતા કે ભિમિંઓ દિગ્ગરાધને મારો જતી. હું ઉલ્લોમયાળામાં જતી ત્યાં બીજી છોકરીઓ દરેકજે કેવી નવીન સાડીઓ અને બ્લાઉઝમાં આવતી. રતો પાવડર તો હું છાનાંમાનાં વાપરી લેતી પણ તેમના આમળ માંગવાની દિમત જ ચાલતી નહીં. અરે, કોઇ દહાડો વેણી સરખી જેને હાથે ના ચડે તો પ્રેમની-લુખ્ખા પ્રેમની વાત કરે એ કેમ ગમે ? પણ તેમના બુદ્ધિગદગને હું ગળ્યતી જ નહીં. તેમની પાસેથી હાથ ધરી મામવા જેવું મારે નહોતું અને પિતા સદર હતો; એટલે કેટલીકવાર એમને નાણુચ કરી મારે મારા મોખા પ્રમાણે રહેવું પડતું.

એમને બધા મિત્રો હતા. તે પણ ખરે કે લગભગ બધા આદર અને હેતુથી તેમની

સાથે વર્તતા. પરંતુ તે સર્વ સુંદર ઠાટ-પાટલુનમાં કે રેશમી ઝબ્બામાં સુસજ્જ થઈ નીકળ્યા હોય ત્યારે પણ તે તો કાંઈ તેવો ઝબ્બો કે ઠાટ ચઢાવી તેમની સાથે નીકળતા અને હું ચરમાઈ મરતી. થું' હું' કંઈ બલેલી નથી કે મારા પતિ સારા બલેલાગલેલા કે સહૃદયી સજ્જન નહોતા કે સારા સમાજમાં અમારે ગમે. તેમ ફરવું ? " તમે સાવ ચોંચુસ છો " એમ કહી હમીને ટકારતી ત્યારે સરળ બાવે હસીને એ કહેતા :

" પ્રપુલ્લ, માત્ર વસ્ત્રો કે બહારની ટાપડીય માણસને સુખ નથી આપતા : સુખનો આધાર તો માનવના મન ઉપર છે અને જેણે એચચારામ અને ગોજગોખ આપનાર વસ્તુઓની અપેક્ષા વિના મરત રહેવાનું—સુખ માણવાનું જીવ્યું છે એની દયા ખાવી, હમદહીં બતાવવી મિથ્યા છે. "

અને એમના તરંગી સ્વભાવ અને લાગણીપણથી હું વધુ ચીઠાએલી રહેતી. એ કલ્પનાશીલતા જેટલું જ બૂલકણાપણું તેમનામાં હતું અને ત્યારે તે બૂલ કરી બેસતા ત્યારે સોંસરા ટાણા સાથે હસીને હું તેમને સારી પેઠે ઉડાવતી. છતાં એમનું ઔદાર્ય અજગ હતું—જેને હૈયે કોઈનો દોષ, કોઈની ખૂણા કોઈનો અપરાધ વસતો જ નહોતો. જેને મોંએ કદી ફરિયાદને લહકાર સરખો નીકળ્યો નહોતો અને છતાં કેટલેક પ્રસંગે એમના સંકુમાર સુંદર મોં પર એવા દયામણા બાવ પથરાઈ જતા કે હું એમને ચીંટવવાનું કે ઉતારી પાડવાનું મુકી બે હથેલીમાં મોં દાબી દષ્ટિ રિખત કરતી અને પાછા તે હસી પડતા.

રાજદારમાં સાહિત્યની, આધ્યાત્મિકતાની ઘણી વાતો ઉત્સાહભરે કહેતા ત્યારે અધવચ્ચ અટકાવી હું માતિની કુંવારી અને પરણવા યોગ્ય સારી—નહારી છોકરીઓ અને એમની

ખારીઓ પર ચર્ચાને દોરી જતી, કે અધવચ્ચ અટકાવી કહી દેવી : " તમે નવરા છો તે, લખ્યા કરો, મારે ધણું કામ છે. "

લગ્ન થયાને છ-સાત માસ મારી પાસે ગવડાવવા ધણો પ્રયત્ન તેમણે કર્યો. પણ હોયા સ્વરે આવતો મને મહારવે જ નહોતો. એટલે મહેં વારંવાર એમના પ્રયત્નો ટાળવા જ માંડ્યા. હું ખાતી થાઉં મારે વિવિધ ગીતો, મરખાનાં પુસ્તકો લાવીને તે ખડકી દેતા અને જાતે વિવિધ રાગો ગાઈ બતાવતા ત્યારે મોં બમાડી એમને હું હસતી : " સ્વામી : મુશ્વરની પણ એક જુલ થઈ છે ! "

બોળાબાવે સાશ્વર્ય તે પૂછતા : " કંઈ ? "

" કે તમને છોકરી બનાવવાને બદલે છોકરા બનાવી દીધા, નહીં તો કો'કની છંદગી વગર દીવે ઉધડી જાત. " અને પછી હતાશા સાથે નીરવ બની તે સંભળી રહેતા. પગવતા પણ નહોં કે ન આગ્રહ કરતા. મહેં માન્યું હવે ઠેકાણે આવવા માંડ્યા છે !

સાવિત્રી ને હું બચપણથી સાથે રમેલાં અને સાથે બહેલાં. એ માંદી હતી તેથી મોડા મુધી તેને ત્યાં વાતો કરી સંધ્યાકાળે ઘેર આવી. યાણી બરવાનું રહી મધું અને ખાવાનું મોડું થયે એ ખ્યાલમાં ઉતાવળમાં તો હતી જ તેમાં દૂધ શીકે ઢાંકતા ટોળાઈ મધું એટલે મારો ગુસ્સો બહાર પડ્યો : " આને ફરવા નથી ગયા, આખો દિવસ લમણું ઝાલી બેસી રહો છો તેના કરતાં ચાકપાન લાવવાનું સમય હોય—દૂધ જરા દાંધી દીધું હોય તો ઓછા નહોં થઈ જવાય ! "

તે શુન્યમનઃકષણે માથું એક બાજુ દાંળી આરામચુરશીમાં પડયા હતા. મારો રાજદયાણો સાબળતાં જ ચમકીને મારા તરફ મોં ફેરવ્યું, પણ કશું બોલ્યા નહિ.

મને મધું કે હમણાં પૂછી પટપટાવતા

“ પ્રદુલ્લ-રાણી ” કરતાકને મનાવવા આવશે અને હું ખીજવી તેમની નજીક જઈ એક-માત્ર એક... પણ કશું બન્યું નહોતું.

ત્યારે એવી લામણીવિવશતાને હું પણ ક્યાં મળીકાઈ તેવી હતી ? સુસેા સળગાવી મેં રસોઈ તૈયાર કરવા માંડી. રસોઈ થઈ મધ અને હું ચોકામાંથી બહાર આવી તો પણ દરરોજની જેમ મીઠી ટકુકા કરી તે જમવા આવ્યા નહોં. મનમાં ચલુચલુ થવા માંડ્યું; આત્મ-ગ્લાનિથી ખીજાને મેં છુમ મારી “હવે જમવા બેસવું છે કે ઢાંકી દઉં ?”

“ ઢાંકી દો, ” તે બોલ્યા. તો હું સાશ્વત્ જોઈ રહી. “ આજે શનિવાર છે, માટે તમે જમી લ્યો. ”

મારી સર્વ મહેનત નિરર્થક નીવડેલી જોઈ સંતાપ અને રાપથી મળીને હું બોલી જાઉં : “ પહેલેથી કહેતાં શું થવું હતું ? ફોનટની મહેનત કરાવી મારી ને ! દરરોજ તોખરો ચઢાવી બેસો છો. તે કાઢને ન્યાય તો કરી નાંખતા નથી ને ! બે પૈસા આપતા હોય તો ના આપશો...”

સામે ઉત્તર દીવા વિનાજ તે મેડે ચઢી મયા અને હાથે ખાટસો પાથરી સૂતા. મહેં બે બાખરી ખાવા પ્રયત્ન કર્યો પણ કાળીઆ જણે મળેથી જ ઉતરતા નહોતા. મને ખાત્રી હતી કે તેમને ચોક્કસ ખોટું લાગ્યું છે, પણ એમ પગે પડી મનાવવા જવું અને એ બધું નાટક કરવાનું મને મન્યું નહોતું. ખોટું ન લાગ્યું હોય તો ! જાતે પયારી કરી તે સુધે જ નહિ એની મને ખબર હતી. બે ત્રણ કાળીઆ જેમતેમ ગળે ઉતારી હાથ ધોઈ હું જાઉં પણ મારા કુલ્લકપણાં પ્રદર્શન કરતાં મારો જીવ ચાલ્યો નહિ. તમે જ કહેવો એક શિક્ષિત નારી એવો સ્વમાન-ભંગ સહેશે ? તેમની તળીઅત સારી નહોતી તો મહેં પર કહેતાં શું થવું હતું ! હું જણે

કુલામડી ન હોજી તેમ બધું વૈતરૂં કરું અને પાછું ઘડીએ ઘડીએ મનાવા જઈ ? અમને એ ના પાલવે ! પુરૂષોની એવી અદ્વંતા, સ્વામીત્વપણું કાઈ કાળે હવે અમે સહન કરવાનાં નથી. લાગણીની ખેટી દુર્બળતા દાખવી શા માટે તણાઈ મરવું ! હું પણ ખાટલા પાસે જાઉં પયારી કરી દીવો હોલવી સૂતી અને મોડી રાત સુધી આમતેમ પાસાં બદલતી રહી.

મધરાતે હું એવા જાગી તો બારીએ ખુલ્લી મૂકી ચોઢવા નિના તે સૂતા હતા. ધીરેથી જાગી બારીએ વાસી-વાસતાં પહેલાં એકવાર પરસેવાના ટીપાં બાઝેલા તેમના લગ્નગોળ ચંદ્રમુખને ઝૂકીને જોઈ લીધું પણ સ્પર્શને તેમને જગાડી શકી નહોં. તમને ખબર નથી એઓ મરી જાય એ સારું પણ ખુલ્લા મોંએ પોતાનો પરાજય કબુલવા જાય અગર આક્રમણ કરે એવી આશા રાખવી મિથ્યા છે-તે કે સામાને આક્રમણ માટે તૈયાર તે સર્વ શક્ય પ્રયત્નો કરી છુટવાની. બામની શીશી બે-વાર ઉઘાડી અને પાછી વાસી મૂકી દીધી. અંતે પાલવથી તેમના રૂપાળા મોંને પરસેવો લૂછી કપાળે બામ લગાડવા માંડ્યો ત્યારે તે સળવળ્યા. શરીર પ્રસ્વેદથી પલળીને ઠંડું દિમ જેવું લાગવું હતું. મારો હાથ દાખી તેમના કપાળેથી તે છાતી પર લાઈ ગયા. પળા અર્ધી રાતનું જામરણ અને એમની હિંમ્મત મને માદ આતી અને તેમનો હાથ તરછોડી હું બોલી : “ રહેવા દો-મિત્તજ તો ધણી ગળે છે ! ”

તેમણે ફરી મને અડકવા પ્રયત્ન સુદ્ધ કર્યો નહોં. તે પાસાં ફેરવી સૂઈ મયા. મને મનમાં થયું કે સ્વામી અમણ પુરુષની જેમ અને બે ઘોણ મારી પાસે બેઠી તે તો પણ હવે બોલું ના ! છાતી ધક્ક ધક્ક કરતી હતી

શરીરના મોહોની ગતિ અતિ વેગવેરે વધી હતી. રાત્રીઓજ-તણસાટભરી નજરે, કાન સરવા રાખી મહેં જોયા ક્યું પછુ તે જગ્યા પછુ નહીં કે ન તો પળવવા શેષ માત્ર પ્રયત્ન કર્યો ! રાત્રીના અંધકારમાં, ખારીઓ વાર્યા પછી એમના મહેં પરના ભાવ હું જોઈ શકી નહીં, છતાં એમનો જિંડો નિઃશ્વાસ તો મહે સાંભળ્યો હતો અને એણે મારી નિંદ્રા દરી લીધી.

પધારીમાં આમ તેમ પાસાં ફેરવી, તડપતી રાત્રો મહે જેમ તેમ વીતાવી. સવારમાં મોડાં આંખ ઉઘડી સારે તે ઊડીને દાંતણ કરી બહાર ગયા હતા. નવેક વાગે મારા મોટાભાઈ અને તે બન્ને સાથે ઘરમા પેઠા. મારા બાઈ મને તેડવા આવ્યા હતા એટલે ઘેર જવાના ઉમંગમાં હું રસોઈ કરવા પેઠી. મોટાભાઈ જમીને બહાર ગયા એટલે મહે પૂછ્યું : “ કેમ મોકલો છો ને ? ”

“ પ્રકુદલ, હમણાં ઘું ન જાય તો ન ચાલે ! ” સાંભળીને હું ઉઠળી ગઈ :

“ તમારું નૈતરું છડગીબર ક્યાં કર ત્યારે તમને સારું લાગે, કેમ ? મારી બાને ત્યાં ફટલી અડચણ પડે છે ! ”

“ તારી બા તો તારી બાબીને પણ તેડાવી શકશે મારે કોઈ આજીવ્યાજીવ નથી કે જે અંતરના માણસની ખોટ પૂરે ! ”

“ એમ જ કહોને કે તમારાથી એક મહિનો પણ મને છોડાતી નથી ! એમ વારંવાર હું તમારી બંધાયેલી રહેવાની નથી. હું જમણ જ અને મારા બાઈ આવે ત્યારે ” ના ” કહી વૃથા તમારું ઔરવ ગુમાવશે નહીં. એમ હવું તો કોઈ ગમારને પકડી લાવવી હતીને કે તમારા પગ જાડી બેસી રહેત અને તમારું રૂપાણું મહે જોઈ ખુશી થઈ જત. ”

“ સારું ” કહી તે ચુપ બની બેઠા. પરંતુ મહેં પર હુઃખની રપટ છાપા આવી

અને સદૈવ કલ્મોલી ઊઠતું મહેં જરા જાંખું પડી ગયું. મહેં નરમ થઈ કહ્યું :

“ એક-એ મહિના એકલા રહેવાની રેવ પાડવી જોઈએ. તમે કેવા સારા છો ?-પહેલાં કહેતા હતા કે લગન પછી પણ સંયમ ખુબ આવશ્યક છે અને આવી વિર્જગતા ચા કામની ! ને જુઓ-ત્યાં મોકલ્યા પછી કાગળપત્ર લખશે નહીં. તમે જાણો છો કે મારી બાને એવું ગમતું નથી ને મારે પણ શરમાઈ જવું પડે છે. ”

તેમને જાણે જવાળ દેવા જેવું કંઈ રહ્યું જ નહોતું--ન હોય તેમ મોન ધારણ કરી તે બેઠા.

છેવટે હું પીએર ગઈ. દસ બાર દિવસ એમ લાગ્યું કે ના આવી હોત તો સારું, પણ કંઈ કાગળું રાખી મહેં ચિત્તને અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાં મોકલે લીધું. મારાં કાંઈ અઠવાડીઆ પછી ઘેર આવ્યાં ત્યારે કહેવા લાગ્યાં કે એમને (મારા પતિને) તાવ આવે છે અને ખાવાની પણ તકલીફ પડે છે. પણ મહેં ગણકાયું નહિ. ફરીવાર બે ચાર જણ મારા પિતાને મળવા આવ્યા હશે. તેમને વાતો કરતાં મહેં સાંભળ્યા કે તે ખૂબ સૂકાઈ ગયા છે. ત્યારે મારું હૃદય હાથમાં રહ્યું નહિ અને દિલમાં ચળચળાટ થવા માંડ્યો. હું જમગીન થઈ નિરવ બેઠી અને બપોરે એક પત્ર લખી નાખ્યો :

“ આનો તપીઅત રહેલી હોય તો જણાવજો. પાછા માંદા ના પડશે-શરીર સાચવી કામકાજ કરશે. ” પરંતુ મારા પત્નનો કશો જવાબ આપ્યો નહિ એટલે ફરી મહેં લખ્યું નહિ.

એકાદ મહિનો રહેવાનાં વિચાર હતા પણ મારા નજીકના સમાજ એકાએક મૃત્યુ થનાથી અને મોટીબહેનની સુવાચક આવી પહેાંચવાથી પીએરમાં જ મારે વધુ રોકાવાનું થયું. ઘરમાં માણસની ખોટ હતી છતાં ધાયું,

હોત તો જઈ શકત. પણ જવાની વાત હું
હિચ્ચારી શકી નહિ.

કો'કની સાથે એમણે કહેવડાવ્યું કે
'તખીઅત સારો રહેતી નથી માટે પ્રફુલ્લને
મૂછી જવ તો સાહે.' પણ એમની પાસે જવા
મહે જરાય હિલચાલ પ્રત્યક્ષપણે દર્શાવી નહીં,
ન તો એવો બાવ પણ વ્યક્ત થવા દીધો. થોડા
દિવસ રહી મહે જ એક પત્ર લખી નાખ્યો:
"આમ વિદ્વંજતા એવે આશે નહિ. માનવી
માત્રે સંયમ કેળવવો જોઈએ."

આ વાતને પંદરેક દિવસ પીત્તા હશે
તેવામાં મારા મોટાભાઈ ધરમાં આવ્યો
કહેવા લાગ્યા: "બા, પ્રફુલ્લને અહીં રાખી
છે પણ...કાન્તના ત્યાં ચા હાલ છે એ
ખબર છે ?"

"કેમ શું કહ્યું છે ? કાગળપત્ર તો છે
નહીંને !"

"અરે એ તો ખુબ માંદા થયા છે
અને હાલ હોસ્પિટલમાં છે. કાલે પ્રફુલ્લને
તોડી જવી પડશે. એવું દિલ પણ કોણ જાણે
શાતું થયું છે તે આટઆટલું ચર્તા મુધી
એની આંખ જ ઉઘડતી નથી !"

ભારો બાએ મારા પક્ષ લઈ કહ્યું:
"એ તો ઘડી ઘડી ગાંઠા થઈ જાય છે તે
આપણે કેમ કરી જાણી બેસીએ ?" હું
જોશીઆળી બની રહી પડી. મારી બાએ મારે
માથે હાથ ફેરવતાં કહ્યું:

"તું કાલે જા અને દવા કરજે-આજે
હવે ટાઈમ રહ્યો નથી. જ્યારે બે મહિના
દીલ દારવા આવે છે ત્યારે જ એમને
ત્યાં આવું થાય છે. પણ પાછા માંદા !
કેમ કરીએ, જોન એમ જ ચાલે."

બીજા દિવસે અગોઆર વાગે ટ્રેનમાંથી
ઉતરી અને ઘેર ગયાં તે તાણું લિધાડી હું
અંદર પેડી, ત્યારે ધરની અવ્યવસ્થા જોઈ
આબી બની મઠ. જાણે કેટલાય દિવસોથી

અવક-અવાવક ન પડી રહેલું હોય ! તરત
ઊતાવળે સાફસફ કરી નાંદિ ઘોષ મોટાભાઈ
સાથે હું હોસ્પિટલમાં ગય.

ખાટલામાં પડેલી એમની કીચુ કાયા
જોઈ મારો આંખમાં ઝળઝળાયાં આવી ગયાં.
અપરાધીની જેમ એમના પગ આમળ સુંઠમુંદ
જેવી હું બેઠી.

મોટાભાઈએ થોડીવાર ઘાંતમુખે તેમના
તરફ તાકી રહ્યા પછી પૂછ્યું:

"...કાન્ત, આટલા બધા માંદા થયા
તો પણ એકે કાગળ ન લખ્યો ? આવી
નિષ્કાળજી રખાય ?" તેમણે મંદ અવાજે કહ્યું:

"આપની બહેને જ પત્ર લખવાનો ના
પારી હતી. તેમને ધરમ આવે-જોતો અણમો
હોય એવું કરો ચા સાહે સંતાપ આપવો ?"

મારી આંખમાંથી ચાર આંસુ ઢડી
પડ્યાં. એ મહેલું નહોતું, સત્ય હકીકત હતી;
અને તે હકીકતને નિર્બીજપણે પોતાની
બધા દબાવી તે હોટે લાગ્યા હતા. કપાળ
ઉપરથી પરસેવો છુટતો તે મોઢ્યા:

"પ્રફુલ્લ, તારા પર મને જરાય રોષ નથી.
તને જવાની હું ના પાડતો હતો એમાં
વિદ્વંજતા નહોતી. હું મઠ તેની આગલી રાતથી
હું અસ્વસ્થ હતો. પણ ચાંતિથી મારી વાત
સાંભળવા તે તકલીફ લીધો નહિ અને મહે મોન
રાખ્યું. તું ચાલી જ મઠ. સ્વામીત્વ દાખવી હું
તને અટકાવી રાખ્યો હોત પરન્તુ એમ બળાકારે
લાગણી જન્માવવાનો શો હેતુ હોય !"

"પણ મને તો કહેવું હતું તો હું
તને તેડી જ ન જાત," મોટાભાઈએ કહ્યું.

"કઈ નહીં," તેમણે જોડા કુખ્યાં
કહ્યું: "કદાચ આમ જ હું મરી ગયો હોત
તો એને ખાતરી થાત કે મારામાં વિદ્વંજતા
નહોતી પણ સાચો વ્યથા જ બરી હતી.
જ્યારે કોઈ અંતત અંતરની વ્યક્તિના
સાન્નિધ્યની મારે આવશ્યકતા હતી, અને એ

વ્યથા વાસનાકામુકતાથી બીજા હતી છતાં તેના ગયા પછી પણ મન વાળ્યા છતાં તે વળીવળીને તેને ઝાંખ્યા જ કરતું. અને તલસતું આ દિસ કરું કહ્યા વિના જ સુપચાપ ધબકતું બંધ થાત તો કદાચ વાસના રહી જાત કે મહેં કહું નહીં. પણ મારી લાગણીની સમયાધ પારખવાતું પૂરું માપ નીકળે-કંઈ અદૃશ્ય અને તે પહેલાં તે આવી ગઈ છે એ જાણી મને શાંતિ અને આસ્વાસન રહે છે, માત્ર દુઃખ એટલું જ રહે છે કે હજી મારા રતેહ માટે કદાચ વિદ્યુત્તા જેવું જ લાગ્યા કરતું હશે. "

એમના કીચ પગેને વળગી હું રડી પડી:

"ઓ સ્વામી ! મારી અહંતામાં તમારી લાગણીઓના આધાત-પ્રત્યાધાત હું ભૂલી ગઈ. સામાજિક પ્રતિષ્ઠા, શિક્ષણનો દંબ, નારીગર્વ અને કાલ્પનિક માન્યતાઓમાં મને સૂઝતું નહિ કે વાણી ને વ્યવહાર આમ કમને ને પગે તમારા શાંતિ અને

સુખને હરી લે છે. ઓહ ! તમે મને રોકો કેમ નહીં ? કેમ મને આ બધું, પહેલાં સમગ્રયુગ નહીં ? "

શુભસામા, દુઃખમાં રહેજ ચીઠ સાથે મોટાભાઈએ મને હાસેલી જાણ્યોએ કાઢી અને બોલ્યા:

"ચાલ હવે, દોઢઠહાપણ જવા દે. એમને દવા અને મોસળી ત્યાપ-આજે જ ઘેર લઈ જવા પડશે. " કહી તે ગાડી બોલાવી મંજાવરી બિઠ્યાં.

મારો આંખો સમક્ષ સારી સૃષ્ટિ જણે ચક્કર ફેટી હતી. આવડા મોટા સંસારમાં, સમાસંગીઓમાં આટલો જ મારો સહારો અને પ્રકાશ હતો, જેના લીધે માનથી હું જીવતી હતી અને ઉજળું મોં રાખી ફરતી અને- અને...તે જ કોલવાઈ ગય તો-

એ કલ્પના જ અસલ હતી. દુઃખના આવેગથી ફરી મને ધ્રુસકું આવી ગયું.

વિકાસક્રમની સીડીના જુદાં જુદાં પગથીયાં ઉપર જોવા જીવાત્માઓ મારે ધર્મ બાવનાની પણ જુદી જુદી ભૂમિકાઓ છે.

- (૧) બાળ સ્થિતિના આત્માઓ મારે શ્રદ્ધાયુક્ત હંમેકાંડ;
- (૨) સુવાન સ્થિતિના આત્મા મારે જ્ઞાનકાંડ,
- (૩) પ્રૌઢ સ્થિતિના આત્મા મારે ઉપાસના અને ભક્તિકાંડ, તથા
- (૪) પાકટ અને અતુભવી સ્થિતિના જીવાત્મા મારે સાક્ષાત્કાર વાળો અધ્યાત્મ કાંડ છે.

(ડૉ. એની બેસન્ટના સાહિત્યમાંથી.)

સમયને ઘોળખો !

શ્રી. મહત્કાલ સંઘવી

અર્થ અને અંતર સદા રહે લીન હરિવરમાં, એવું જીવન જીવવાના મને કોડ છે !

મુજ હૃદય-પદ્મ સદા વિકસર થતું રહે; હરિવરના ચરણે સમર્પિત થવા-એજ મારી સાચત અંખના છે.

લાંબી-ટૂંકી વ્યાખ્યાઓ અને દલીલો મને આવડતી નથી. હું તો એટલું જ જાણું કે, માનવી માનવીમાં ધ્રુવર છે, અને જીવન દ્વારા તેના સાક્ષાત્કાર કરવો તે જ માનવીનો ધર્મ, તે સિવાયના ધર્મમાં હું સમજતો નથી. જે માર્ગે આત્માના પરમ શિખરે પહોંચાય, તે સિવાય બીજા માર્ગની મને માહિતી પણ નથી, અને મારે તેની જરૂર પણ નથી.

ભોળા ભોળા ભણે, સોના-ચાંદી ને ઝવેરાતના તેજમાં અંજતા હોય, મને તો પ્રભુમય જીવન જ પ્યારું છે. જેવું જીવન એવું નથી, તે સૌને જીવનદોષી કહું તો પણ અતિશયોક્તિ જેવું ન અણાય.

જેના વિચાર, વાણી ને વર્તનનું જોમ, બિન્ન બિન્ન દિશાઓમાં વહેતું હોય, એને એટલું જ કહેવાતું કે, એમ કરવાથી જીવનની સરિતાનાં જળ છીછરાં બનતાં જશે, અને એક દિવસે તે સૂકાઈ પથ જશે !

પ્રખ્યાતી, આત્મા વડે આત્માને ઢાંકે છે; ટૂંકાણમાં તે પોતાનો જ વૈરી છે.

સત્યનાં તેજ ન્યાં ન હોય, ત્યાં પ્રભુનાં આશિર્વાચનો ન પહોંચી શકે. ત્યાં જ ધ્રુવર વસે છે, ત્યાં ધ્રુવરી અંશો અગદગતા હોય છે.

અંતર સ્વાર્થમાં ગળાડૂળ થયા તો એમ પણ ભોલી નાખે છે કે, ' હાજ તો ચાલવા દો, પછી જોયું જશે, આવી તક

વાર-વાર નહિ આવે. ' પણ એમને એ ખચર નથી હોતી કે, તેમને મળેલી અને મળતી સધળી તકોમાં મોટામાં મોટી તક તે જ તેમનું અમૂલ્ય માનવજીવન છે; જેને તેઓ પોતાને જ હાથે-નાની નાની તકોમાં હાસલ કરવાની છુદ્ધ સંકુચિત જાવનાના પ્રવાહમાં તણાઈને-એળે માળી રહ્યા છે.

લાખેણું માનવજીવન મળ્યું છે.....ને મળશે ? તેને બને તેટલું દિશા-કાગ પર બનાવવું તે ફરજ માનવીની છે.

સારા-માફા સર્વ પ્રસંગો ફરી ફરીને આવશે, પણ પળે પળમાં ડૂબતું જીવન પાહું હાથ નહિ જ આવે; પળે-પળે તે તરતું થાય-તેને નામે વિશ્વમાં જમે નોંધાય એવા જ સતપ્રયાસોમાં જીવન માળવું એ જ માનવ જીવનનું પવિત્ર કર્તવ્ય છે !

નિજ કર્તવ્યનું સાચું જાન-માનવીને-ધર્મ કરાવે. ફરકને વારસામાં ધર્મ તો મળે જ છે. તે ધર્મરૂપી ખૂટીમાં વધારો કરે તેજ સપૂન અણાય. રવધર્મમાં જેને શ્રદ્ધા ન બેસે તેની દશા ત્રિશંકુ જેવો થાય. જેને ધરના શટલાની કેર મીઠી લાગે, તે જ ભવિષ્યમાં મહામાત્ર નીવડે. તવરા બેઠાં નખરા સૂઝતા હોય તેવા માથુમેથી સેકયો પાપક પણ ન જ બાગે

જગત આજે દિશોળે ચડ્યું છે, હડેચોક માનવતાનાં સીધામ યર્ધરથાં છે. તે સીધામ કરનાર અને ભોલનાર પણ માનવો જ છે. તો પછી તે સીધામનો દેવ શો ? દેવ એ જ કે પ્રત્યેક મોટી અંખ્યાના માનવો આજે પાશ્વરી બોનાના આશ્રમે જગતમાં યાચનપત્રે અગદગતાં દૈવી તરવોને નાથુ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે અને તેના પરિજીએ માનવ-

તાની મહામૂલી પ્રતિભા પર આજ્ઞા-પાતળા
મધ પડી રહ્યા છે.

એક સમય એવો પણ 'હતો કે જ્યારે,
આર્થવર્તને આંગણે આવવા સ્વર્ગના દેવો
પણ લલચાતા. પુનરપિ તે સમય પાછો
આવવો જોઈએ. સમય જરૂર જૂતનો સ્વાગ
ધારે, જો માનવોનાં હૈયાં મોંઝાનાં અને
મલરહિત બને. ઓંચોનાં જીવન દેવીઓ
સમાન પવિત્ર અને પ્રકૃષ્ટિત બને.

જે જીવન જીવી બજીતો હોય તેને કથાની
તૃષ્ણા ન જ રહે જેને જીવતાં આવડતું ન
હોય, તેજ માનવ અનેકવિધ તર્કવિતર્કોના
ધોણા દોડાવતો શ્રમિત બને છે. પણ જેનો
જીવનરથ નક્કી કરેલા ધ્યેયની દિશામાં પૂરપાટ
' ' હોય, તેને તો માર્ગશા આવતા સર્વ
' તરફ કેવળ સમદષ્ટિ જ ફેંકવાની
' તેના સતત ગતિમય જીવનમાં તૃષ્ણા
' તરવ જ ન ટકી શકે.

પણ મૂળ વાત એ છે કે ગમે તે એક
વિષય માટે લગની નો લાગવીજ જોઈએ.
લગની લાગે ને તેજ પ્રમાણે વર્તન હોય,
તો જરૂર ધારેલી ધારણા ધણીજૂત થાય.

પુનમનો ચન્દ્રમા સાગરને હિયેણે ચઢાવે
તેમ, દરેક પુરુષે સાગર સમા બની પોતાના
જીવનસાગરે હિયેણા જન્માવતી, અને પોતાને
સંપૂર્ણ પૂર્ણિમા સમા બાસતી એક, એક
સન્નારીને નિજ હૃદયેશ્વરી તરીકે સ્થાપતી
જોઈએ. અને અન્યત્ર ખેંચાતી નિજની દષ્ટિ-
કમાનને એ રીતે કમળે કરી શકાય.

જગતના ફલક પર બલબલ મહાતુભાવો
આવ્યા, ને પોતાનો પાક પૂરો થતાં ચાલતા
થયા. છતાં તેમાના કેટલાકનાં જીવન આજે ય
આપણને તે મુજબ વર્તવાને લલચાવે છે.
જ્યારે કેટલાકના નામરમરણે જગત કંપારી
અનુભવે છે. તેવું કારણ ? તો એજ કે જેવું
જીવન જગતની પ્રજાઓની નૈતિક અને
આધ્યાત્મિક જવાબદારીના ખ્યાલ સાથે
પાંખાયું હોય તેને જગતની પવિત્ર ભાવનાઓમાં
મિશ્ર થવાનો સુયોગ સાંપડે ને તે સદૈવ
જીવંત રહે; જ્યારે કેવળ દાનવી પ્રવૃત્તિઓના
પ્રણેતાઓને જગતપ્રવાહમાં ટકવાનું બળ.
હાય ન જ લાગે ને તેઓનાં નામ જીવતાં
પ્રજાઓના હૃદયમાં ન ટકી શકે.

તેજ-છાયાની રમત જેવું છે જગત.
જ્યાં જેની વધુમતિ હશે, સાં તે વિજયમાળા
પરશે. પરંતુ અતે તેજના પાસા પોખાર
પડશે. અને આજ સુધીનો જગત ઇતિહાસ
તેની સાક્ષી પૂરે છે. જ્યાં જ્યાં તિમિરના ગઢ
ઊભા થશે, સાં ત્યાં કુદરતી બળો જોડલા
બધા બળપૂર્વક કામ કરશે કે તે સધળા મદો
જમીનદોસ્ત બનશે. ને તેને સ્થાને પુનઃ
કલ્યાણના જ્યોતિર્વૃત્તા કિલ્લાઓ રચાશે !

સાચો માનવ તે કે જે સમયને ઝોળખી
શકે; ઝોળખીને તે મુજબ વર્તી શકે.

અજવાળીઆના પક્ષકાર આર્થો માટે
આજનો સમય કપરો જણાય છે. જીવનમાં
અજવાળા જરી, પ્રત્યેક આર્થશાલ સમયના
સજગતા પ્રશોને યોગ્ય-ન્યાય આપે. એજ વાંચ્યા.

નોકરી

(૪ સાદું)

દી જ્યા મેંટ્રીકને બી. એ. થઈ ગયા એલ; એલ. બી. ચે વળી,
પૂછયું: 'શું કરશે? હવે?' વહી ઊઠયા; 'એમ. એ.' થ 'પી. એચ. ડી.'
'ઓહો! સુંદર, લાગ્ય ધન્ય! પછી શું વિચાર રાખ્યો ધડી ?'
મૂંઝાયા, રમરી ડીઓ ના કંઈ પવ્યા લાચારીથી " નોકરી ! "

શ્રી 'ગણિત' જ્ઞાના

જવાબદાર કોણ ?

શ્રી જમિયત પંડ્યા

પિનાડીને મેજ પરતું પુસ્તક મ્હારા હાથમાં મૂકતાં પુછ્યું :

“ આ લેખિકાને તું જાણખે છે ? ”
તે સ્ત્રીજ્ઞેનતું “ અંતરની આમ ” પુસ્તક જોતાં જ મ્હેં કહ્યું.

“ હા, તે વાચ્યું ? ”

“ અરે દોસ્ત ! મ્હને તો લેખિકાની તસ્વીર જ વધારે ગમી. ” તે હસી પડ્યો અને બોલ્યો; “ સુશ્રી અરેખર ફેલામાં જણાય છે તેટલી જ સુંદર અને અદ્ભુત છે ? ”

“ ના, આ ફેલાથી પંચોતેર ટકા બાકી, ” પુસ્તકને મેજ પર મૂકી હું બોલ્યો !

“ સ્વમગ્નતું ” નથી, કે લેખિકાએ પુસ્તક સાથે પોતાની તસ્વીર શા માટે પ્રસિદ્ધ કરી છે ? અને જો પ્રસિદ્ધ કરી તો વધારે સુંદર દેખાવાની કોશિષ શા માટે કરી ? આની પાછળ કયું માનસ કામ કરી રહેલ છે ? હું તો માતું છું કે લેખિકા વાયકવર્મના પુરુષતત્વને આમંત્રે છે. ”

મ્હારા આ મિત્રને આવી રીતે કોઇના પણ ચારિત્ર્ય માટે શંકા કરવાનો હક નહોતો. દરેક વ્યક્તિ પોતાને પ્રુબસરત દેખાડવાની કોશિષ કરે જ છે, એટલે કોઇ બદ્ધ આ માટે આવો મત વ્યક્ત કરવો એ વાસ્તવિક ન બણાય. પણ સાથે સાથે હું એમ પણ બોલું છું કે સભ્ય સમાજ જ આવી કૂર મરકરી કરી શકે છે !

અને આ ઉચ્ચ હોદ્દો ભાગવતો ગઢારો મિત્ર કે જે દિલ બહેલાવવા ચરાય પણ પી શકે છે, તે જેના વિચારો પણ સાવ ઉચ્છ્રાંબલ છે તેને કાંઈ શિષ્યામણ આપવી એમાં સાર નથી એમ સ્વમગ્ન મ્હેં કહ્યું :

“ ત્હારો વિચાર હોય તો જાણખાણ કરાવી દઉં. ”

“ ના બાઈ ! દુનિયામાં કાંઈ દેવીઓની ખોટ નથી; માત્ર પૈસા જોઈએ. ” કહેતાં ત્હેજે ગ્લાસ ખાલી કર્યો. થોડીવાર મૌન રહી તેણે કહ્યું :

“ દોસ્ત, જરા પાછળ તો નજર કર. ”

મ્હેં જોયું કે તેના બાગમાં એક વીસેક વર્ષની એક યુવતિ આમતેમ ફરી રહી હતી. તેની સાથે પિનાડીનનાં બાળકો કિસ્મત કરી રહ્યાં હતાં. તેણી વારંવાર છૂપી રીતે અમારા તરફ જોઈ રહી હતી. પિનાડીન બોલ્યો :

“ સુંદર છે ને ? ”

“ હા, સ્વરૂપવતી છે. ”

“ બણેલી પણ છે. મારે ત્યાં બાળકોને બણાવવા માગે છે, અને સાથે સાથે અને પણ બણાવવા માગે છે ! ”

“ એટલે ? ”

“ એટલે થોડાક રૂપિયામાં તેને મેળવી શકાય છે. જોણે બલામણ કરી છે તેણે સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે હોકરાઓ સાથે મને પણ બણાવશે ! ”

“ તમે તેને બણાવવા રાખી લીધી ? ”

“ ના, બાઈ ના. આવી પતિત સ્ત્રીઓને આપણાં બાળકો માટે બણાવવા શી રીતે રાખી શકાય ? ”

પિનાડીનના મોઢા પર ધૂણાના બાવો તરી આવ્યા હતા. આવા જ સમાજના ખેરખાંઓ મરીપ સ્ત્રીઓની હલકટ મરકરી કરી ચકે છે; છતાં તેમને પોતાનાં હોકરાઓના ચાગિખતી દરકાર રાખવી છે ! તેણે ફરીથી કહ્યું :

“ અજોક ! ચાંદીના થોડાક ટુકડાઓ ખાતર સ્ત્રી પોતાનું સ્ત્રીત્વ વેચે એ બાવના જ મારે માટે અસમ છે. સીનું મોટામાં મોટું ધન તેની ઈજ્જત છે. કે જેને પોતાની

હથેળામાં રાખીને આવી સ્ત્રીઓ આપણને આકર્ષવાના પ્રયત્નો કરે છે. આપણા સમાજનો આ જખ્ખર "અભિશાપ" છે; સમજ્યો ! "

જરા વાર રહીને તે બોલ્યો:

"હા, પણ ખુશ્ખુશ્ત જરૂર છે... પણ "

અને તે ખડખડાટ હસી પડ્યો.

(૨)

મને ઘેર આવતાં 'હજારો' વિચાર આવી ગયા.

સ્ત્રીના પર્તન તરફ મનુષ્યની ઓલાદ કેટલી ધાતકતાથી જુએ છે ? કોઈ વિચારક એટલો ખ્યાલ પણ નથી કરી શકતો કે સ્ત્રી કયા કારણોથી પતિત થાય છે ? અત્ર તો ખ્યાલ હોય છે તો મનુષ્ય તરીકે તેના તરફ સંવેદના ખતાબ્યા સિવાય, પરવા કયો સિવાય તે પશુતાભરી વર્તણૂક અજાવવા તૈયાર થઈ જાય છે. પિનાકોનના ખામમાં જોઈ હતી તે સ્ત્રીનું કેટલું પતન થયું હતું ! દયા, ત્યાગ અને પવિત્રતાની મૂર્તિ સમાન નારી, શરૂ મારે સમાજની ધૂણા બેઠેરી રહી છે ?

મહેં તેના ગોંઠા પરના બાવો જોયા હતા, તેમાં દયા અને કરુણતા હતી, પણ ખીલું ય કંઈક હતું 'અરે' કદાચ નિઃસહાયતા હોય, સંજોગોથી આવેલી પરવશતા પણ હોય.

આવા વિચારો કરે છું તેવામાં જ તે સ્ત્રી ત્યાંથી-રસ્તામાં મ્હારી જાગૃત્તાથી નિહાળી. સંજોગવશાત્ રહામે મ્હારો મિત્ર આપ્યો, અને તે તેને ઓળખતો હશે એટલે અમે ત્રણેય જીર્ણ રહ્યા. મહેને ઓળખાણ કરાવતાં શ્રેય બોલ્યો,

"આ મ્હારા પ્રગતિવાદી લેખક મિત્ર અશોકભાઈ; આ...ના શિક્ષિકા નલિનીબહેન."

તેણે મહેને ખ્યાનપૂર્વક બોલ્યો અને બોલી:

"આપની ખ્યાતિ તો ઘણી સાંભળી છે. આજે દર્શનનો લાભ મળ્યો; આપ પિનાકોન સાહેબને ત્યાં હતા, નહીં ? "

મહેં કહ્યું "હાજી, હું પણ આપની ઓળખાણથી કૃતાર્થ થયો."

મારા મિત્રે કહ્યું.

"અહીં જીભા જીભા શું વાત કરો છો ? આશો મારે ત્યાં." અને તે માડી હરાવવા ગયો. તે ગયો એટલે નલિનીએ મહેને કહ્યું:

"મારે આપને એક વાત કહેવી છે. કાલે રહાજનો અવકાસ મળશે ? "

"હા, કાલે ચાર વાગે આપ મળી શકો છો."

(૩)

ખીજે દિવસે બરાબર ચાર વાગે તે મ્હારે ત્યાં આવી. તેણે મોઢું પડી મંથું હતું, અને જણાવું હતું કે તે કાંઈક ચિંતામાં ઘેરાયેલી છે. એક ખુરસી પર બેસતાં તે બોલી:

"આપને તરફી આપી રહેલ છું તે બદલ ક્ષમા કરજો. લાચાર છું કે આપને મળ્યા સિવાય મારો છુટકો જ નથી." આમ કહી હસવાનો તેણે એક નિષ્ફળ પ્રયત્ન કર્યો.

તેના ક્ષોભ દૂર કરતાં મહેં કહ્યું:

"જરા પણ અલસાયા સિવાય જે કહેવું હોય તે કહો."

"ભાઈ ! વાત એમ છે કે મહેને ટચુશનની ઘણી જ જરૂર છે. મારું પોષણ કરવા માટે પમાર પૂરતો નથી. ન્યારે પિનાકોનભાઈને ત્યાં શિક્ષિકાની જરૂર છે. તેઓ આપના મિત્ર હોવાથી આપ કંઈ કરી શકો તેમ છો."

મ્હારી પાસે જ બેઠેલ તે સ્ત્રીને મહેં બરાબર જોઈ. જે કે તેણે સાડી પહેરી હતી, પણ તે ઘણી જ જૂની હતી, ક્યાંક ક્યાંક ટચુ

પણ જાણતી હતી. તે અલગત સ્વરૂપવાન જાણતી હતી; પણ આંખોમાં નૂર ક્યાં હતું ? હોઠો પર લાલી ક્યાં હતી ? સાષ્ટકોણોએ અભ્યાસી એમ જ કહે કે ગરીબાઈમાં તેનું યૌવન થીજી મર્યું છે અને સમાજમાં માત્ર તમાચો મારીને મોઢું લાલ રાખવા મથતી આ શિક્ષિકા સાવ ગરીબ છે !

તેણે કહ્યું:

“ તમે વિચાર કરતા હશે કે નોકરી કરવા છતાં ટ્યુશન શા માટે શોધી રહી છું, પણ મારા સંજોગો ધણા જ ખરાબ છે. ઘેર એક વિધવા સામુ અને ન્હાની તથા દ છે; દિવર છે તે નિશાળમાં ભણે છે; ખર્ચાનું પૂરું આળાથ રૂપિયામાં ક્યાંથી થાય ? દિવસોત પતિદેવ દેવું મૂકતા ગયા છે, જેના હક્કતા ભરતાં ભરતાં ગ્રાણ્ય સૂકાઈ ગય છે. ”

મહેં પૂછ્યું:

“ તમારા પતિ ક્યાં છે ? ”

આકાશ તરફ આંગળા ચિંધી તે બોલી:

“ ત્યાં. આપણી માવૃભિવું ઝળ્ય મૂકવવા સરઘસમાં ભાગ લીધેલો; કલેક્ટર સાહેબ આ સરઘસને રોકવા જાતે પોલીસો સાથે આવેલા; સ્વયંસેવકો ન રોકાયા અને લાડીચાઈ થયો. એક છાત્રી મારા પતિના માથામાં વાગતાં તેઓ લાયક થઈ ગયા પણ બળવાન હતા એટલે હિંમતથી તેમણે કહ્યું:

“ સરકારી ટૂકડા પર નબતા ગુલામોએ જાણવું જોઈએ કે તે ટૂકડા હમારા તરફથી મળે છે. ”

આથી કલેક્ટર ચિદાઈ ગયા. સિપાઈઓએ તેમને ખુશ કરવા ખાતર મારા પતિને અસહ્ય માર માર્યો. અને તેઓ મૂઢ મારમાં જ મરણ પામ્યા.

વાત કરતાં કરતાં તેની આંખો બીની થઈ ગઈ હતી. તેણે તે લુછી નાંખીને કહ્યું:

“ એક ગુજરાતી અમલદાર જ ગુજરાતી પર આટલી સિતમ ઝડી વરસાવી, પણ

બાઈ ! હું તેમનો દોષ કાઢતી નથી. તેઓ પોતાની ફરજ પર હતા. મારા પતિએ પણ તેમ બોલવું જોઈતું નહોતું. મારા પતિને પણ દોષ આપી શકતી નથી. કારણ કે તેઓ આમ ન બોલ્યા હોત તો તેઓ નિર્જીવ ગણાત. મારા બાળ્યનો જ દોષ ! ”

હું ધણે ઉદ્વિગ્ન બની ગયો. એકવાર અભિમાનપૂર્વક મહેં તેના મોઢા સામું જોયું. તેમાં અદિસા, વિવશતા અને સમજણનું મિશ્રણ હવાયું હતું. “ દોષ મારા બાળ્યનો. ” આ શબ્દોમાં ધણધણ મર્યું હતું. તેણે કહ્યું:

“ અશોકભાઈ ! આપને એટલી પ્રાર્થના કરું છું કે પિનાકીનભાઈને મારે માટે સિદ્ધારસ કરીને મૃત્યુ ટ્યુશન અપાવશે તો હું આપની ઝણી રહીશ. ”

મહેં મારે હૃદયે કહ્યું:

“ બહેન, મહેં ધણું જ દુઃખ થાય છે, કે આપને મદદ કરવાનું સામર્થ્ય મારામાં નથી. કારણ કે આપના જેવને દુઃખો કરવો તે ઠીક નથી. તેઓ પોતાનાં બાળકો માટે આપને રાખવા માંગતા નથી. ”

“ કેમ ? ”

“ કારણ ન પૂછશો. તમે જાણીને દુઃખી થશો. ” હું લુણું હસીને બોલ્યો.

“ મારા દુઃખની આપ ચિંતા ન કરશો. હું ખૂબ રોડી થઈ ગઈ છું. ”

“ તેને તમારા ચારિત્ર્ય માટે શંકા છે. તેનું કહેવું છે કે તમારી પાસે બાળકોને શિક્ષણ અપાવવું ઠીક નથી. ”

તે ચોંકી જઈને બોલી.

“ શું કહ્યું ? ” મોઢું પીણું પડી ગયેલો આ સ્ત્રી થોડીવાર રહીને બોલી:

“ ત્યાં સુધી વાત પહોંચી ગઈ ?... ઠીક, અશોકભાઈ ! આપને એક વાત કહું: જે કીચડમાં હું ફસાઈ ગઈ છું તેમાંથી નિકળવા માટે જ હું ધણે શોધી રહી છું. પણ એક વખત પડ્યા પડી જઈવું મુશ્કેલ

છે. કદાચ આપ મને પતિત સમજતા હશે; આપ જ શા માટે, હું પણ મારી જાતને પતિત માનું છું. પણ આ પતનમાં મ્હારા શા કાંઈ છે ? મ્હારી પરિસ્થિતિ આપ જુઓ, હું માત્ર મ્હારે જ ખાતર તો કાંઈ કરતી નથી ! ખીજી વ્યક્તિઓને પણ મારે જવાડવાની છે. "

આટલું કહીને તેણે ચાલવા માંડ્યું.

(૪)

મરમી ખૂબ પડી રહી હતી પિનાકીન હવા ખાવા માટે માથેરાન જતો હતો. મ્હારે પણ મુંઝવું જવું હતું. એટલે અમે સાથે જ રેલવે પર પહોંચ્યા. ટ્રેનને વાર હતી અને પ્લેટફોર્મ પર અમે આંટા મારતા હતા. અચાનક પિનાકીન બોલ્યો :

" જો અશોક ! પેલી સ્ત્રીને ઓળખે છે ? "

" કઈ ! " કહેતાં તેણે ચિંધેલી

આંગળીને ઈશારે મેં જોયું કે તે નહિની હતી. એક યુવકનો હાથ ઝાલીને રેલોરામાંથી બહાર નિકળી રહી હતી. હસીહસીને સાથીદારની સાથે વાત કરતી હતી. તે યુવક પૈસાદાર જણતો હતો. હમારી પાસેથી જ તેણી પસાર થયાં અને નહિનીની નજર અમારા તરફ પડી. ટુરત તેનો ચહેરો ફિલ્મો પડી મયેલ હતો નમસ્કાર કરીને તેણે ચાલવા માંડ્યું.

પિનાકીન બોલ્યો

" જોયું ? મ્હેં શું કહ્યું હતું ! યાદ છે ને ? "

આમળ, તે શું બોલ્યો તેની ખબર નથી. મને એક જ ખ્યાલ આવી મયો કે સંજોગોથી હાડમારીથી, દરિદ્રતાથી, થયેલી નહિનીના પતનને માટે જવાબદાર કોણ ?

તેણે પોતાનું શરીર વેચ્યું, આત્માને અપવિત્ર કર્યો તે શા માટે ? શા કારણથી !

૮૦ પુસ્તકો]

શ્રીશક્તિના સેટ

[રૂ. ૫૬

દરેક લાયબ્રેરીમાં હોવો જ જોઈએ.

ડાહ્યો ગ્રંથ પાળ—

કાંઈ પુસ્તકાલયની ગાદી પર બેસી રહેતા નથી તે તો મામમાં ઓળખ પીછાણ વધારી વાચનોત્સુક બહેનોને સ્ત્રીવિષયોની પુસ્તકો વાંચવા આપે છે, બલામણુ કરે છે. તેમને સ્ત્રીશક્તિમાળાનાં પુસ્તકો વિશે વાત કરે છે.

સ્ત્રીઓના પ્રત્યેના અભ્યાસીઓ પાસે લખાવેલાં ઐતિહાસિકીઓની સીધી દેખરેખ હોજ તૈયાર થયેલાં આ પુસ્તકો આખા ગુજરાતમાં મારે લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં છે અને તે વાંચી તેમાંથી બોધ મદલ કરવા કહેવું એ પ્રત્યેક સુઝ મંથપાલની ફરજ છે. આખી માળામાં સ્ત્રીઓને ઉપયોગી વિવિધ વિષયોની ગૂંથણી કરવામાં આવી છે. કુલ ૮૦ પુસ્તકોની કિં. રૂ. ૫૬).

થોડાંક નામો

માંદાનો માવજત	દક્ષિણી રાંધણકળા	રાણકદેવી	રમીયા બેગમ	સુખી પર
સતી જસમા	વિમાની મોતાઆઈ	સખીના પત્નો	શિવાજીની બા	ભરત મૂંચણ
રતવનું શાસ્ત્ર	સીદ્ધિદય	પારસી વાનીઓ	ગુલિયલ ગૃધિણી	વગેરે વગેરે.

આજે જ લખો:—ધર્મરલાલ વીમાવાળા

C/o. ત્રિશક્તિ, સુરત.

એની બેસન્ટ (નાટિકા)

મો. ગોહલદાસ દ્વારકાંદાસ રાયચુરા

[ગયા અઠધી સંજુ]

પ્રવેશ પ મો

સ્થળ : કાશીમાં પંડિતનું ઘર.

પાત્રો : પંડિત અને પંડિતાણી.

[મિસિસ બેસન્ટ કાશીમાં 'સેન્ટ્રલ હિંદુ કોલેજ' સ્થાપી. એ વખતે કાશીના નૂતના વિચારના પંડિતોનાં હિતમાં વિવિધ વિચારોનાં તોફાનો ઊઠ્યાં. 'આ પરદેશી બાઈ હિંદુધર્મની સાચી સેવા બાંધવા માંગે છે ? કે આની પાછળ અંગ્રેજ સરકારનો કંઈ રાજદારી હેતુ છે ? ' એ વિષે એ વખતે તર્કવિતર્કોના ચોળાં માનવ-હૃદયમાં ઊછળતાં હતાં. કાશીના એક પંડિતની સ્ત્રી બેસન્ટની બન્ધા બની' હતી. એને પંડિત પતિ એથી વિરુદ્ધ મત ધરાવતો હતો.]

[પડદો ઉઘડે છે.]

પંડિતાણી : (જીભી જીભી એક માસિકમાં આવેલું કાન્ય જોખે છે.)

જય બેસન્ટ, જય બેસન્ટ માત હમારી,

વિશ્વ વંદે સન્ત સન્ત માત હમારી.

દેવી વાણી તેં પિછાણી,

સત્ય જ્ઞાનકેન્દ્ર બણી,

શાંતિ સ્નેહ તાર તાણી-માત

હમારી-જય બેસન્ટ.

[પંડિત છેલ્લી એ કશીઆ સંભાળે આશ્ચર્યસહિત સાંભળે છે.]

પંડિત : એમાં મારો મતભેદ છે.

[બોલતો બોલતો હાંફવા મંડે છે.]

પંડિતાણી : આ હાથી હારે એમ હાંસે છે કેમ ?

પંડિત : પણ પંડિતાણી, મારી પાછળ પડ્યો'તો એ હાથી હતો કે પાડો ? એમાં મારો મતભેદ છે પણ તમે આ શું જોખો છો ?

પંડિતાણી : એ બેસન્ટગીત છે, આ માસિકમાં આવેલું છે; અને હું તમારું ધ્યાન બેચું છું કે વસંતધામમાં હમણા બેસન્ટનું રામચંદ્ર ઉપર ભાષણ છે એ તમે સાંભળવા નહો. વખત યથા ગયો છે. નહો...નહો-હમણાં જ નહો.

પંડિત : (મોઢું ફેરવી) નહિ નહિ.

પંડિતાણી : (જોરથી) કેમ નહિ નહો ?

પંડિત : 'યદ્ય નાર્યસ્તુ પ્રજયન્તે રમન્તે તત્ર દેષંતાઃ' એ મનુ ભમવાનનું સૂત્ર મેં જીવનમાં ઉતાયું છે એટલે તું આવો રોડ મારે છે-કેમ ?

પંડિતાણી : વક્રત્વથી ભયું' સરસ, મુંદર અને જ્ઞાનથી ભયું' બેસન્ટનું ભાષણ સાંભળવા જવા હું કહું છું. એમાં રોડની વાત જ ક્યાં છે ?

પંડિત : શ્રદ્ધાથીજ, મનુ ભમવાનની આજ્ઞા મુજબ હું તમને હાથ બેડીને નમસ્કાર કરું છું અને કહું છું કે શ્રદ્ધામાં હું તમારું પૂજન કરીશ, કહેશો એમ કરીશ, તમારો શિષ્ય થઈ રહીશ-પણ ધરતી બહાર શું કરવું, ક્યાં જવું, ક્યાં આવવું એ અધિકાર તો મારો છે. બતાવો, બતાવો ! મનુરમૂર્તિમાં એવું ક્યાંય લખ્યું છે કે ભાષણને બાવડી કહે ત્યાં ભાષણ સાંભળવા જવું ?

પંડિતાણી : (હસીને) પંડિતજી, તમે તો હંમેશના પંડિત જ રહ્યા !

પંડિત : કેમ ? મારા શાસ્ત્રમાં કંઈ ખોટું છે ?

પંડિતાણી : શાસ્ત્રાર્થ શાસ્ત્રીઓ પાસે ફોપ

ગૃહિણી પાસે નહિ. દસીસો પંડિતાની
સમામાં હોય, ઘરમાં નહીં.

પંડિત : એમાં મારો મતભેદ છે.

પંડિતાણી : એ મતભેદની વાતો મંગાણમાં
પધરાવો અને હું કહું તેમ કરો.

પંડિત : ન કરું તો ?

પંડિતાણી : એ કેમ બને ? તમારા જેવો
શાસ્ત્રોની આજ્ઞા માનનાર પંડિત સ્ત્રીનું
આમ અપમાન કરે તો તો ઘેર કળિયુગ...

પંડિત : કળિયુગ ! ! ! કળિયુગ ! મારા
ઘરમાં કળિયુગ ? પંડિતાણી, શું સમજો
છો ? એક શ્લોકથી કળિયુગને બાળીને
મણિકર્ણિકાના ઘાટ ઉપર બરમ કરી
દઈ-એક અંજલિથી કળિયુગને કાશીને
સીમાડેથી ધોલી કનકપુર મોહી દઈ-
એક મંત્રની કૃંકથી કળિયુગને ફેરકુદી
ફેરવી નંગાણમાં કુપાડી દઈ-શું
સમજો છો ?

[હાંસી છે.]

પંડિતાણી : આવી તમારી રોજની ટેવ
મુજબની વાતોમાં વખત ન કાઢતાં જાઓ
અને વાસંતી મેવાનું વ્યાખ્યાન સાંભળો
તો ઘણું ઘણું જાણવાનું, ઘણું ઘણું
શીખવાનું અને ઘણું ઘણું સમજવાનું
મળશે.

પંડિત : ઘણું ઘણું ! ઘણું ઘણું એટલે ?
મારી પાસે શું જોણું જાન છે ? ચોટલી
બાંધી રાતોની રાતો સિદ્ધાન્તોમુદીના
શ્લોકો જોએ નાખ્યા છે. અમરકોપનાં
પાનાઓમાં સ્નેહ વખત ડોકિયાં કર્યાં
છે, સ્તુતિ અને રમતિ, પુરાણ અને
ભાગવત.....

પંડિતાણી : બસ, બસ, તમારું એ ભાગવત
ન સંભળાવતાં હવે તમે વ્યાખ્યાન
સાંભળવા પધારો, એવી મારી વિનંતી છે.

પંડિત : જોહોહો ! શો તમારો વિનય ! ! !

ખરેખરી આર્ય સ્ત્રી આમ હાથ જોડીને
જ વાત કરે ! વાહ ! બગવાન ! વાહ !
તારો કેટલો આભાર માણું કે આવી
પદ્મણી સ્ત્રી મને તં આપી છે !

જેણે લોળો બળ્યો, પુલાં છાળ ભરે,
પીણું સોનું પહેરવા, પદ્મણી નાર ઘરે.

પંડિતાણી : પંડિતજી, હવે કૃપા કરો. હાથ
જોડીને કહું છું કે એ સંદર્ભ એક પછું
વ્યાખ્યાન ખેલું એના જેવી મૂખાંધ
એક નથી.

પંડિત : અને હું પદ્મણી, વિષે વ્યાખ્યાન
આપું છું એ તમને ગમવું નથી, ખરું
ને ? સાંભળો. પહેલાં હું કહું તે તમારે
સાંભળવું જ પડશે. સાંભળો ! સાંભળો ! !

પદ્મણી પ્રભુમતી, નણદલ નમતી,
સા સુ ગમતી, શુભ વંતી,
શ્યામા સોહન્તી, મુખ મોહન્તી,
આબ્યા આદર હેત હસી,
જેણે એક મને પૂજ્યા પરમેશ્વર,
તે નર પામ્યા નાર ઇસી.

સાંભળો ! સાંભળો ! !

રસોષ બનાવે, પીરસન આવે,
વળી વળી પૂંછે શું લાવે,
તે વીણ છમકાવે વેગે આવે,
પ્રેમ વચન કહી બોલાવે,
વિંજણ ઢાળાવે, નયન હસવે,
પરખત આપ પૂતળી જસી,
જેણે એક મને પૂજ્યા પરમેશ્વર,
તે નર પામ્યા નાર ઇસી.

પંડિતાણી : અરે હું તો તમારાથી ચાહી.
બ્યારે કંઈ સારી સચના કરું, ત્યારે
આવાં પીંજણ કર્યાં જ કરો છો.

પંડિત : હં હં પંડિતાણી, આમ ગુરસે
ચાઓ મા, નિરાશ ચાઓ મા, તમે

કહો તો ખરા કે આ મારી કવિતા
આમળ કાલિદાસ અને મંગલ, ભવભૂતિ
અને ભાસ પાણી ભરે કે નહિ ?

પંડિતાણી : તમારે એ સૌથી મોટા ચું
હોય તો ઘેર આવેલ મંગલ સમા
વાસંતી મેયાને સાંભળો, એની પાસે
જાને વસો, એના ઉપદેશ જીવનમાં
ઢિતારો.

પંડિત : એમાં મારો મતભેદ છે.

પંડિતાણી : હું કહું છું તેમ કરો અને
મતભેદની મહોંકાણ મૂકી દો.

પંડિત : જો પંડિતાણી, એ બેસન્ટ પર મને
શંકા આવે છે.

પંડિતાણી : શંકા ? શાની શંકા ?

પંડિત : એ ખાઈ અંગ્રેજોની જાસૂસ લાગે છે.

પંડિતાણી : જાસૂસ ! જાસૂસ એટલે ?

પંડિત : ન સમજ ? એ અહીં આવી
સાડું સાડું બોલે અને અંગ્રેજોનું રાજ્ય
' યાજ્ઞત્વં ચંદ્રદિવાકરો ' ભારતવર્ષ
પર તપે એવું પ્રચારકાર્ય ન કરે એની
શી ખાતરી ?

પંડિતાણી : આવું આવું મંધારું તમને
કાણે કહ્યું ?

પંડિત : પંડિતાણી, આ ચોરબદ્ધ શસ્ત્રો,
આ મૈથિલીયરણ બાણ, આ કનૈયાલાલ
કાકો, આ માખણલાલ મામો સદુ કહે છે.

પંડિતાણી : એવું પાપ ન કરો. મિસિસ
બેસન્ટ તો ભારતવર્ષનાં ભાંડુએને
એનાં ધર્મનું સાચું ગાન આપવા આવ્યાં
છે. આપણાં શાસ્ત્રો આપણે જૂની મયા
હીએ. એનું આપણને સાચું જાન
કરાવવા એ મદામૈયાએ ભેળ ધર્યો છે.

પંડિત : એમાં મારો મતભેદ છે.

પંડિતાણી : તમારા એ મતભેદથી જ તમે
હિંદોએ મારાં જવાનાં છો મોહનું
સાંભળવું નહિ, અને વાતવાતમાં મતભેદ

મતભેદ જ લાવ્યા કરશો તો જગતમાં
ક્યાંઈ તમારું સ્થાન નહિ રહે.

પંડિત : ત્યારે તું એમ કહે છે કે એ
મિસિસ બેસન્ટ ભારતમક્ત છે ?

પંડિતાણી : હું નહિ પણ આપણું કાશી
કહે છે કે વાસંતી મેયા એટલે ભારતની
પરમ સેવિકા.

પંડિત : એમાં મારો મતભેદ છે.

પંડિતાણી : મતભેદ હોય તો આવો મારી
સાથે અને સાંભળો આજનું બાપણ.

પંડિત : એ વાત મને કબૂલ-સાડા સાત
વાર કબૂલ. તું આવે તો હું જરૂર
સાંભળવા આવું.

પંડિતાણી : તો વખત ન ખુઓ.

પંડિત : એમ કાઈ પણ વાતમાં ઢિતાવળ
કરવામાં મારો મતભેદ છે. મને તો
બધું શાંતિથી જોઈએ.

પંડિતાણી : એ આડીઅવળ વાતો છોડીને
ચાલો આપણે દબે સત્તર પડોંચવું જોઈએ
જુઓ સરજ મોરારજ માથે આળા.

પંડિત : નહિ ચાહું !

પંડિતાણી : ચાલો એ કે નહિ ! (પંડિતનો
બેસ પકડે છે.)

[બેસ પકડી પંડિતાણી પંડિતને -
લઇ જાય છે]

✽

અંક ૨ જો

પ્રવેશ ૧ લો

સ્થળ : મિસિસ બેસન્ટનું નિવાસસ્થાન.

પાત્રો : એની બેસન્ટ અને સિસ્ટર
નિવેદિતા.

[જો વખતે મિસિસ બેસન્ટ, પંડિતવત્રી
કાશીને આંતરે પોતે સિસ્ટરના સ્થાપીને,
કાશી અને કાશીએને નીતિધર્મના સિદ્ધાંત
સાથે સારવત્રી પ્રાચીન મન્યતા શીખવે છે. એ
વખતે જંગાળમાં મિસ માર્ગદર્શક જોખલ નામની

જાગેલ યુવતી સમાજસેવાતું સુંદર કાર્ય કરી રહેલ છે. એ પરદેશી બાઇને સિરેશર નિવેદિતાના મોઝા નામથી જાગ્રમમાં દરરોજ બોલાવે છે. સિરેશર નિવેદિતા દયાની દેવી તરીકે જાગ્રમને ગામઠે ગામઠે મરાહર બને છે. બેસન્દ મારતવર્ષમાં આબ્યા પછી સિરેશર નિવેદિતાની, ઘરોડની ધરતી પર પોતાના અભિદ વસ્તુત્વથી, સમર્થ લેખિનીથી અને અગ્રાધ જ્ઞાનથી નામના કાદનાર એ મહાન બંધિતના કથને આપવાની ઇચ્છા યદ અને એ રીતે એ સમાજસેવિકા મિસિસ બેસન્દને આજે મળવા આવેલ છે.]

નિ : પ્રણામ હો, મૈયા.

એ : કેમ ? સામોરેટ નોખલ ?

નિ : મૈયા, મને એ નામ કરતાં મારું દિંદી નામ નિવેદિતા વધારે ગમે છે.

એ : ઠીક, ઠીક, મને પણ એ નામ ગમે છે. હશે, નિવેદિતા, મેં મોકલેલું મિયોસોશીકલ સોસાયટીનું સાહિત્ય વાંચ્યું ?

નિ : હા મૈયા. સોસાયટીના ઉદ્દેશ અને બહુ ગમ્યા. જાત, માત અને ધર્મના ભેદ તથા વિશ્વજંતુત્વ સ્થાપનું, આર્થ સંસ્કાર તથા તત્ત્વો સાથે મનુષ્યમાં રહેલ ઉમદા શક્તિની શોધ કરવી, એ ઉદ્દેશ તો મનુષ્યને સાચે સ્વરૂપે જીવવાની સુંદર બાવના રજુ કરે છે.

એ : નિવેદિતા, જડ માર્ગમાં એક વખત વિદરનારી મારા જેવીને...

નિ : આપની શક્તિ તો અગ્રાધ છે. આપ પયમંબરોની માટીમાંથી બન્યાં છો. પયમંબરોના જેવી જ પ્રજા આપે પ્રગટાવી છે. પયમંબરોના જેવી જ વાણી આપને પરી છે. એટલું જ નહિ પણ એ જ મુજબ આપની જોરદાર વિચાર શક્તિ, આપની અતૂટ શ્રદ્ધા, આપનો અદ્ભુત આત્મમોહ...

નિવેદિતા, એક હવાત માનવી
... કરવાં.....

નિ : નહિ, નહિ, મૈયા, હું આપનાં શુભચિન્તન કરતી નથી. સર્વ માનવી મારે એક વાત વિચારવા જેવી છે કે આત્મમાર્ગની ન્યૂનતા એ જ ઉત્કર્ષને બાધક છે.

એ : (વાત ફેરવે છે) એ, બહુ ઠીક; પણ હશે, તારી સેવાનો થોડો હેવાસ બંધવા હું આતુર છું.

નિ : શું કરું ? મારી સેવા બહુ સાદી છે. અને હું જે કાંઈ કરું એ તો એને નામે-પ્રશ્નને નામે જ કરું છું.

એ : પ્રશ્નને નામે થતી અને પ્રશ્નને અર્પણ કરેલી જ સેવા શોભે છે.

નિ : મૈયા ! જાગ્રમને ગામઠે ગામઠે બદલું છું. ન્યાં ન્યાં અગ્નિનાં અધારાં હોય હોય ત્યાં ત્યાં મનનો પ્રકાશ ફેલાવવા પ્રયત્ન કરું છું; ન્યાં ન્યાં દુઃખના નિસાસા બર્ષા હોય ત્યાં ત્યાં સાંત્વન આપી દુઃખીઓનાં આંધુ લૂકું છું; વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થતાં શિદ્ધિઓના જીવંત પીડાતી વિધવા બગિનીઓને આશ્વાસન આપી સેવાને માર્ગે એમને મારાવું છું; ન્યાં ન્યાં બાઈ બાઈ વચ્ચે, જાત જાત વચ્ચે, ધર્મ ધર્મ વચ્ચે, કુસંપ હોય ત્યાં ત્યાં સંપત્તિ વાતાવરણ જમાવવા અઢોરત જાગૃત રહું છું; ન્યાં ન્યાં સ્ત્રીજાતિને સમાજના ધા પડ્યા હોય ત્યાં સાં મલમપટા કરી સ્ત્રીશક્તિને તેનું સાચું માન કરાવું છું. એ રીતે રાત અને દિન, સિવાળો અને ઉનાળો, તડકો અને ઊંચો, ગમે તે સ્થિતિ હોય એ સ્થિતિમાં ઘેર ઘેર પહોંચું છું, માંદાની માવજત કરું છું, સુતેલાને જગાડું છું. અશક્તને સહાય કરું છું. મા, મૈયા. આશીર્વાદ આપો. આજે તો આપના આશીર્વાદ જ યાચવા આવી છું.

એ : નિવેદિતા, મારા ગુરુ મેડમ બ્લેવટ્ટરડીએ
કહ્યું છે કે, જગતમાં એવા ઘણા માનવીઓ
છે કે જેનાં નામ ક્રિયોસોફીકલ સોસાયટીના દફતરે નહિ ચઢ્યાં હોય છતાં એ
ક્રિયોસોફોરસ્ટ છે. તે હિસાબે, નિવેદિતા,
તું એક વંદનિય ક્રિયોસોફોરસ્ટ છે.

નિ : (વાત ફેરવવા આગુઆગુ ભેષ) મૈયા,
મારી એક માગણી છે. આપ સ્વીકારશો?

એ : આજે તો તું મારી મહેમાન છે. તારી
માગણી મારે સ્વીકારવી જ નહોતી.

નિ : તો મૈયા, આપની વિદ્યાર્થિનીઓમાંની
શુજરાતની વિદ્યાર્થિનીઓનું એમના
પ્રાંતીય ઢાળમાં લખેલું ગીત સાંભળવા
છત્તું છું. જંગમમાં મેં શુજરાતીઓનાં
ગીત સાંભળ્યા છે ત્યારથી મારું એ
માનીતું ગીત બન્યું છે.

એ : જરૂર, મને પણ એમનાં ઢાળ અને
લખ મળે છે.

કન્યકાઓ :—

અમે ચાલીએ મળીને સૌ બાળ
શુરુદેવ, આવોને !

અમ છવનભોયત ઉજમાળ
શુરુદેવ, આવોને !—અમે....

ચોક ગ્રાહના તોફાની હરિયે,
છવનનાવડું ફૂલે રે,
ફૂલે ફૂલે તરવાની આયા,
નાથ નાવિક મનસૂબે,
હો ! શુરુદેવ, આવોને !—અમે....

સંસારવાડીમાં દલેશ દયરો,
ઝાલ ભયો ભરાલો રે,
માળી બનીને નાથ વાડી ચોલાવો,
મેતન અનેડું આલો,
હો ! શુરુદેવ, આવોને !—અમે....

ભિલાં બાણડાં સકિત ખંતને,
માયાળુ તેજના તારે રે,
ભિલાં ભિલાં વાટડલી જુલે,
પૂર્વ દિશાને આરે,

હો ! શુરુદેવ, આવોને !—અમે....
આત્માએ આત્મનની બોળખ અનેરી,
ભ્યોતિ જગ આંગણે જગાવે રે,
માનવી માનવી યુગયુગ સંબંધી,
પૃથ્વી પર સ્વર્ગ રચાવે !

હો ! શુરુદેવ, આવોને !—અમે....
પ્રગટે છે પૃથ્વીમા પુણ્યના પ્રદેશમાં,
યુગે યુગે પૂર્વ આરે રે,
પુનિત પગલે પધારી પયજંબરા,
માનવ કુળને ઉદારે,
હો ! શુરુદેવ, આવોને !—અમે....

જણાય ત્યાં ત્યાં મારો મતભેદ જાહેર કરવો જોઈએ

પંડિતાણી : તે એમાં તમારો મતભેદ શો છે તે તો જણાવો

પંડિત : તે જુઓ, ગીતમાં એમ ગવાયું કે
'સેવા ધર્મ ઉપાસી રે,

બેસન્ટને હું નિત્ય બળુ'

ત્યાં સુધી આપણા રામને કાંઈ વાંધો નથી.

પંડિતાણી : ત્યારે ?

પંડિત : પણ 'સઘળા ધર્મની ધ્યાસી રે,' એમાં આપણો થોડો મતભેદ છે.

પંડિતાણી : શો મતભેદ છે ?

પંડિત : આ સઘળા ધર્મ અને વિશ્વ-બંધુત્વની વાત મારે બળે ઉતરતી નથી.

પંડિતાણી : કેમ ?

પંડિત : કેમ શું ? આપણને કોઈ બીજા ધર્મવાળો માળ દે તો આપણે સામી દોઢી ચોપડી; આપણી સામે કોઈ હાથ ઉમામે (બાંધ ચઢાવી) તો એની સામે ધુરત જ ઠેસો ઉમામવો; આપણને કોઈ મારે તો ધુરત આપણે સામે જૂતાં લઈ ફેંદી પડવું.

[પંડિતાણીના વાસામાં જૂતો લગાવવા બચ છે.]

પંડિતાણી : અરે, અરે આ શું કરો છો ? ઓળતિનું અપમાન એ તો હિંદુ શાસ્ત્રોનું અપમાન.

પંડિત : હા, હા, બૂલ મઘ. શાંત પાપમ ! શાંત પાપમ ! પંડિતાણી, માફ કરો. ઓએની તો પૂજા કરવાની મનુ મહારાજની આજ્ઞા છે. આજે મારાથી બૂલ મઘ મઘ. હે ! મહાચકિત, હે ! દેવી, હે ! જગતજનની, હે ! જોગમયા, હે ! મહાદેવી.....

પંડિતાણી : બસ કરો તમારું એ વેદિયાપણું.

પંડિત : જુઓ પંડિતાણી, એમ શરૂ ન થાયો, પંડિત એટલે જ વેદિયો, ઉછાંછળો, કોષ્ટનું ન માનનારો, પેતે ઝાઝો છે એવી રાષ્ટ્ર રાખનારો, પોતાનું ધાર્યું કરનારો, લેખનથી લડવું હોય તો લેખનથી લડનારો, હાથથી લડવું હોય તો હાથથી લડનારો !

(બાંધ ચઢાવી પંડિતાણીની મળ્યા પછે છે.)

પંડિતાણી : અરે, અરે, આ બધું માંડપણ આજે ક્યાંથી ઉછળ્યા આબુ ?

પંડિત : બુંદ્યો, પંડિતાણી, બુંદ્યો. મારું મગજ જરા ચસકેલ છે અને હું ચસકેલ છું.

પંડિતાણી : આ બાજ્યતમાં મારો મતભેદ છે.

પંડિત : અરે તમારું બહુ યામ, તમનેય હવે મતભેદનું માળખું લાગ્યું પડ્યું કે ? આટલાં વરસ મિસિસ બેસન્ટનો ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી હું તો એવો ને એવો પ્રોવેલ મૂળા જેવો જ રહ્યો પણ તમે કરતુરો શાં મહેકતાં ચર્ચા છર્તા.....

પંડિતાણી : હવે એ બધું પોંજણ કરવાને બદલે આજે મિસિસ બેસન્ટનો જન્મ-દિવસ છે એની ખુશાલીમાં ગીત ગવાય છે તે શાંત ચિત્તે સાંભળો.

પંડિત : તમે એમ સમર્જનતાં નહિ કે તમે જ મિસિસ બેસન્ટનાં ભક્ત છો. જુઓ, હું તમારા કરતાં મિસિસ બેસન્ટનો, સવાયો ભક્ત છું. એ વાસંતી મેયાએ બમવડ ગીતાનું બાવાંતર ક્યું ત્યારથી હું એમને જ બળું છું. શું સરસ અંશમાં બાવાંતર છે ! જમતમાં કોઈએ ક્યું નથી ! (હાથમાં ગીતાજ લઈ બતાવે છે) અને એ વાસંતી મેયાએ રામાયણમહાભારતનાં બાવાંતર કરી આપણા પર બદ્ધ મોટો ઉપકાર કર્યો છે, અરે, કેમ અને પુનર્જન્મના

કાંપડાં આપણને સાથે સ્વરૂપે સમજાવી
આપણું કલ્યાણ કયું છે, અને
સ્વરાજ્યની લડત ચલાવી નજરે રહે ચક્ર,
એ મૈયાએ હિમાલયથી કન્યાકુમારી
સુધી ભારતનો રાષ્ટ્રીય આત્મા જાગ્રત
કરી દીધો છે; એ કેમ જૂલાય ? આપણે
એમનો ઉપકાર કેમ જૂલીએ ? પંડિતાણી !
મને આ બધું સમજવાની, શીખવાની,
જોવાની, અનુભવવાની તક આપનાર
તમારો પણ આભાર હું કયા
શબ્દોમાં માતું ?

[નેપથ્યમાં ગાય છે એથી સાથે
પંડિત અને પંડિતાણી ગાય છે.]
સેવાધર્મ ઉપાસી રે,

બેસન્ટને હું નિત્ય લખું,
સદબળા ધર્મની ખ્યાસી રે,

બેસન્ટને હું નિત્ય લખું.

માતા, જ્ઞાનની સરિતા રે,

અહા તુજ ખોળે વહે,

હિવ્ય પાણી એ પીતાં રે,

બાલુઠાં આનંદ લહે.

તારી ભારતીસેવાથી,

અમારાં હૃદયડાં ગયાં,

પૂર્વ ગૌરવ સમઘાં રે,

અમોને તાબાં થયાં.

અમે જૂલ્યાં હમાડું રે,

શોધી તે સત્ય કયું,

જડ પડઠાં તોડીને રે,

ચૈતન્યજ્ઞાન બાયું.

હિવ્ય જ્ઞાન શી દૃષ્ટિની,

બેસન્ટને હું નિત્ય લખું,

સાચી સેવિકા સુદિની,

બેસન્ટને હું નિત્ય લખું.

પ્રવેશ ૩ જો

સ્થળ : મિસિસ બેસન્ટનું કાશીનું કાર્યાલય.

પાત્રો : એની બેસન્ટ અને એરન્ડેલ.

[મિસિસ બેસન્ટ મેડમ બેલ્લેટ્ટરના આદેશ
મુજબ ૧૮૯૩થી ૧૯૧૫ સુધી ભારતવર્ષમાં સત્તા-
તન ધર્મની ભાવના દળરો સ્ત્રીપુરુષોમાં જગાવી
દીધી. સત્યથી મોટો કોઈ ધર્મ નથી, એ ભારત-
વાસીઓને સમજાવવા ચારે તરફ ભ્રમણ કરી, આ
કર્મચાત્રિની એ ભારતમાં ધર્મ અને નીતિની
ન્યેત જગાવી. હવે ભારતની પ્રજા એક પ્રજા
તરીકે સ્વરાજ્ય મેળવી, એક સ્વતંત્ર પ્રજા તરીકે
જગતમાં ઊંચું સ્થાન પ્રાપ્ત કરે એ અર્થે
હોમરૂઠ લીમ નામની સંસ્થા સ્થાપી, 'ન્યુ
હરિયા' નામનું દૈનિક રાજ કયું, અને ચારે
તરફ દેશપ્રેમની ભાવના પ્રગટાવી દીધી. એના
અ કાર્યના સાથીદારોમાં બનારસ સેન્ટ્રલ ટ્રેડિંગ
કોલેજના શિક્ષણના આદર્શોથી દળરો રિવા-
ર્થોએને રંગનાર ન્યેતર્ એરન્ડેલ મિસિસ
બેસન્ટના પદશિષ્યની માફક સેવા કરે છે.]

એની : એરન્ડેલ, લોકમાન્ય તિલક ખરેખર
ભારે બન્ધ પુરુષ છે. ભારતના એ
રાજકીય ગુરુ છે. સ્વરાજ્યને મદામંત્ર
ભારતને તેમણે આપ્યો છે.

એરન્ડેલ : ખરી વાત છે, મૈયા ! રાજ-
કારણને અંજો કોઈએ પહેલી નેલ વેડીને
પ્રજાને જીંધમાંથી જગાડી હોય તો એ
બાલક ગમાધર તિલક.

એની : અને એરન્ડેલ, મને ગોખરેનું
રચનાત્મક કાર્ય પણ બહુ ગમે છે.

એરન્ડેલ : ગોખરેની સેવાભાવનાનું તો
ભારતના એકએક યુવાને અનુકરણ
કરવું જોઈએ.

એની : આપણે ગોખરે અને તિલક મદા-
રાજને આ હોમરૂઠ લીમના કાર્યમાં
સાથે લઈએ તો આપણે બવિધ્યામાં

કરવા ધારે' કોમનવેલ્થ ખીન
પાલોમેન્ટ પસાર કરે

એફ્ડેલ : મૈયા, તમારો કોમનવેલ્થ ખીલનો
વિચાર મને ખુબ ગમે છે. કુમિનિયન
સ્ટેટસ પ્રાપ્ત કરી, સ્વતંત્ર અગ્ર તરીકે
પુરાણું ભારત કરી અમરથાને આવે એ
જોવાના મારા પણ વર્ષોથી અભિલાષ છે.

એની : એફ્ડેલ, તારા અભિલાષ સ્પષ્ટ
છે. અવનીમાં ભારતમાતા અદ્ભુત અને
અદ્વિતીય છે. પૃથ્વીની એ પુરાણી પુત્રી
મારે માટે તો મૂલ્ય છે. મારી જનમ-
ભોમકા આપસે'ક બસે હો, પણ મારી
કાર્યક્ષેત્રની માતા તો ભારત માતા જ
છે. હું મારા છેલ્લા શ્વાસ પણ ભારતને
આમણે જ લઉં છું; અને એફ્ડેલ,
પંચમહાભૂતના આ દેહનો હિંદુ વિધિથી
જ ભારતજ્મિમાં જ અગ્નિસ રકાર થાય
એ મારો સંકલ્પ છે.

એફ્ડેલ : મૈયા, આપનો સંકલ્પ પૂર્ણ
થશે. ચારે ખંડમાં જળનાદ કરતો
જળપાનદેવ, કળાકૌશલ્યતાતું કેન્દ્રસ્થાન શો
ઔદ્યોગિક અમેરીકા, આર્યોના વર્તમાન
મુગટમણિ સમુદ્ર ઈંગ્લેંડ, સ્વદેશની શ્રેષ્ઠતા
સાબિત કરતું મહાન જર્મની, એ સવૃથી
ભારતના ગદ ન્યારા છે. ભારત એ તો
એશિયાની પ્રથમ પુત્રી. એશિયા એ તો
પૃથ્વીપટની ભૂમિ જેણે જમતને રામ
અને કૃષ્ણ આપ્યા, મહાવીર અને
શુદ્ધ આપ્યા, શ્રમસ અને જરથોસ્ત
આપ્યા, ગદમદ અને મોઝીઝ આપ્યા,
એ એશિયાની લાડીલી પુત્રી ભારત
માતા અને ધણી જ પ્યારી છે, અને હું
પણ આપની માફક મારા જીવનના સર્વ
શ્વાસ એ પવિત્ર ભૂમિને ચરણે અર્પણ
કરી ચૂક્યો છું.

એની : એફ્ડેલ, આપણે તો હજી ધણું
કામો કરવાનાં છે; અને એ જ્યાં
કર્મોમાં એફ્ડેલ, હું મારી સાથે જ
હોઈશ.

એફ્ડેલ : માતા, હું તો આપનો સ્થિષ્ઠ
છું. આપે યોગિની મૈયા બ્લેન્ડરકીની
જે દિક્ષા લીધી છે એ દિક્ષાનું રહસ્ય
આપને ચરણે એસીને જીવનમાં ઉતરવા
હું પ્રયત્ન કરું છું.

એની : એફ્ડેલ, જોયું ? આ ટપાલમાં
વિવિધ પ્રકારના કામળો આવે છે. કોઈ
હોમરૂલ લીમની પ્રવૃત્તિને વધાવે છે
અને કોઈ એની સામે કાલ્પ ઉડાડે છે
આ એકબે પત્ર વાંચવા જેવા છે.

[એફ્ડેલ પહેલો પત્ર વાંચે છે.]

' હોમરૂલ લીમ રચાપી તમે એક
કમ યોગિની તરીકે હિંદને અજબ રીતે
જગાડ્યો છે. અંમાસ-પાર્ડીયન પછી
દેશમાં જે દેશબક્તિનો નાદ જાગ્યો છે
એમાં તમારી આ હોમરૂલ લીમની
પ્રવૃત્તિએ પ્રાણ પૂર્ણ છે. પ્રજા કરે અને
તમે તૈયાર કરવા ધારેજી કોમનવેલ્થ ખીલ
પસાર થાય અને હિંદ કુમિનિયન સ્ટેટસ
પ્રાપ્ત કરે.'

એની : આ કામળ પણ વાંચવા જેવા છે.

[એફ્ડેલ બીજો પત્ર વાંચે છે.]

' ચિપોસોફીના પ્રચારકાર્યથી ટોંગ
આહરી હવે દેશબક્ત થવાના તમારા
ટોંગ પાછળ ક્યો હેતુ છે તે- હિંદીઓ
સમજ મયા. તમારું નસુ ઈંડિયા દેશને
ચાપ રૂપ છે, તમારી હોમરૂલ લીમની
પ્રવૃત્તિ લોકોને જો ધે રસ્તે દોરવાનારી છે,
તમારી પાછળ મોંઘા થયેલા હોમરૂલ

લીમના સળ્લે અને તમે દેશને મોડું
નુકસાન કરી રહ્યાં છો અને...અને...

એરન્ડેલ : માલા, આ કામળો દબેનો
ભાગ હું નથી વાંચી શકતો.

એની : એરન્ડેલ ! આપણે આપણાં વખાણુ
જેટલા રસથી વાંચીએ-સાંભળીએ, એટલા
રસથી ગાળો સાંભળવાની જેને દેવ હોય
એ જ માણસ આગળ વધી શકે છે.
જેમ સુખદુઃખમાં સાધુઓ સમાનવૃત્તિ
રાખે છે એમ પ્રથંસા અને નિંદામાં
સમાનવૃત્તિ ડેળવનાર માણસ જ જગતની
સાચી સેવા કરી જાય છે.

એરન્ડેલ : પણ મૈયા.....

એની : એરન્ડેલ, લોકો આપણાં વખાણુ
કરે કે ખાળો દે એ બન્ને સ્થિતિથી
આપણે દૂર રહીએ. મારે તો મારા
ગુરુદેવની આજ્ઞા સુજ્ઞ ભારતવર્ષની
સેવા કરવી છે; અને જે દિવસે ભારતવર્ષ
સ્વતંત્ર થશે તે દિવસે હું ત્યાં હોઈશ
ત્યાં સંતોષના ધાસ લઈશ અને પ્રભુને
પ્રાર્થના કરીશ કે ભારતવર્ષ ફરી
પાછું જગત આખાને તરવજ્ઞાનને
માર્ગે દોરી પ્રભુને સાચે પદે
લઈ જાય છે.

એરન્ડેલ : મૈયા, એ દિવસ ક્યારે આવશે ?

એની : આવશે ! આવશે ! જરૂર આવશે !
જે સાંભળ.

[નેપચ્યુમાં.]

ભારતભૂમિનાં લોખાં ભાડું,
લોખાં હળથે મળથે,
ત્યારે પ્રભુતા સંચરથે,
સ્વર્ગ સમ સુદર હિંદ થથે !
[પડદો પડે છે.]

● એની બેસન્ડ ચતુર્થાંકના હવેલ નિમિત્તે
આ નાટિકા વડોદરામાં તા ૩-૧૦-૧૭ ની રાત્રે
લજવાઈ હતી.

ભાઈ બીજ

(ટાળ : લાખ લાખ દીવડાની આરતી હતારએ.)

વાટલડી જોતી હું વીરાની વાટમાં
હેયું સુજ હેતે ઉ....લ....રા....ય....
વીરલો આવે આંગણિયે.

આવે આવે વધું દિન એક આજ એ,
લાઈબીજ પ્રેમે ઉ....જ....વા....ય....
વીરલો આવે આંગણિયે.

આંગણુ સમારી હું તો સાથીઆ પૂરાવતી,
મઘમઘતાં કુલડાંની માળા મૂંઢાવતી,
પહેરાણું વીરાને આજ (ર) પ્રીતે
વીરલો આવે આંગણિયે.

બત્રીસ લોજન ઘડી એકમાં પકાવતી,
તેત્રીસ શાક એક પલમાં બનાવતી,
પીરસાણું વીરાને ઠાજ. (ર) પ્રીતે
વીરલો આવે આંગણિયે.

વીરા ઠને હું ધન-દોલત ના માગતી,
માડીજત્યો વીર કુશળ શ્રેમ જોઈ રાચતી,
હેયામાં બીજી ના આશ, (ર) મારે
વીરલો આવે આંગણિયે.

કુલે કાલે કુળ - વાટિકાનો વેલડો,
જુગ જુગ ઝગે સુજ વીર કૂળ-દીવડો,
અંતરનાં એ છે અભિલાષ (ર) હાંરે
વીરલો આવે આંગણિયે.

શ્રી. રતિલાલ ચાંપાનેરી

ચાગર જૂરે જંખનો
એવી વેદનાને આધાર
ખાસ આસુડાં નેન કિનારે
કછળ તો દિન રાત.

દંડી મારા હરગી બધા
હજો કોણ હરગી ત્યા

—“ પ્રસન્ન ”

જુમાઇને ઘેર આળે સુરિમતાને આજે
છ માસ વીતી ગયા છે. ‘ કુખનું
ઓસડ દહાડા ’ એ કહેવત અનુભવીઓના
મુખે જ્યત ઉપર ચાહુ થઇ છે. સુરિમતાને
ધા રૂઝા એવો નહોતો. પાંખ કપાઇ જતાં
પંખી મતિ ગુમાવે છે તેમ નિરંજનનો
વિયોગ સુરિમતાને અતિથમ અકારો થઇ
પડ્યો. ન્હાના પ્રધાયની સામે જોઇને આશ્ચ-
સન લેતી સુરિમતા માતાપિતાના આશરે
દિવસ પર દિવસ વિતાવે છે.

શ્રીકાંત ચાર છ દિવસે જુમાઇને ત્યાં
આવે છે. ન્હાના પ્રધાય માટે અનેક જાતના
રમકડાં, કપડાં અને ગેવા ઓઢાઇ, લાવે છે.
નિરંજનના અવસાન પછી દર મહીને સો
રૂપિયા જુમાઇના હાથમાં મુકે છે. પહેલા
તો જુમાઇએ સેવા ના કહી પણ શ્રીકાંત
અને જયમનના આમ્રદને માન આપી હા
કહેલ. જયમનએ પણ અચાર નવાર યોટરમાં
આવી સુરિમતાને પોતાના જંગલે તેહી અથ
છે, એના કુખને ઓછું કરવા તલસે છે.
જયમન બહેનના હેવામાં જીડે જીડે એક
વાત છુટાય છે કે શ્રીકાંતની ચાહના સુરિમતા
પ્રત્યે વધતી જાય છે-એ વાત વાતમાં
સુરિમતાને યાદ કરે છે, એ પ્રેમ કે પ્રબળ
વાસના ને હોય તે પણ આ પતિ-પ્રેમી સ્ત્રી
પોતાના પતિના સૂખ માટે અંખના સેવે છે

સુરિમતા પણ શ્રીકાંતનો સહવાસ વધારવા
ચાહતી નથી તેમ તેમ વધતો જ જાય છે.
આ પરિચયમાંથી પ્રેમ ઉદ્ભવે છે. એ પ્રેમ
પ્રાણ ત્યાગની ભાવના છે. યોટલી જ તીવ્ર
વાસના પણ પ્રબલ છે. જગતમાં યોવન
અલભેલું હોય છે ત્યારે એને જાળવવું
સુરેલ લાય છે. જયમનને એક તરફ રાખી
શ્રીકાંત એની ખાજ ગોઠવી રહ્યો હોય છે.

જસુએન અને જુમાઇ સુરિમતાને
ઠાઈ બાલમંદિરમાં લખલ કરાવી આદર્શ
શિક્ષા બનાવવા ચાહે છે, ત્યારે શ્રીકાંત
સુરિમતાના સૂખ માટે શું કરવું જોઈએ
તેનો ઉઠેલ શોધવા તરફડિયા મારે છે.

શ્રીકાંત સુરિમતાના રસીલા નયનો
નિહાળે છે અને તેનું હૃદય ધડકી જોડે છે-
જીરના ભાવ-જીરમાં સમાવી દેવા પડે છે-
વેદના અનુભવે છે-મનનેનાં અંતરમાં એક
વાત છુટાય છે કે આ પ્રેમનાં કુલખગિયા
પાછળ કંટાનું ખિછાનું તો નથી ને ?

સુરિમતા નિરંજનને યાદ કરી રહે છે-
બધા વિચારને અંતે એના હેયામાંથી અરેરે !
ચન્દ્ર સરી પડે છે-દેહનો મોઢ ફાણુક છે
છતાં તેમાં સુખરુપ જણાય છે ! ને દેહ
ચતુ બાદ કાષ્ટમાં સળગતી નાખવાની છે,
તે દેહસૂખ માટે માનવી શા માટે તરફડિયા
મારતો હશે ? આ સવાલ એના હૈયે જોડે છે,

એનો જવાબ અદર્ય જ રહે છે. તે વિચારે છે. ક્ષણિક જિંદગીનો મોહ પણ મૃગજળ સમો છે—આ પ્રેમ, આ રૂઢન, આ દુઃખ, આ દર્દ અને આ હાર્ય, એ બધાં પાછળ કર્તવ્ય-બ્રહ્મ થવાની ભાવના જ માનવિને રાક્ષસ બનાવે છે ને ?

દુઃખી જિંદગીમાં માનવીએ આવા દુઃખના બારે ભોળા શાને લિપાડવા પડે છે ? ધડકતાં હૈયાએ દિલની વેદના સમાવી સુરિમતા ધણી વખત રડતી અને અનેક વિધી કર્મી દુઃખી થતી. શું જેને વિયોગનો અંધાર અડી જતો હશે તેને આમ બળ્યાં કરવાનું જ નસીજમાં હોતું હશે ? અનલ બડકે દાઝતા દિલે એક દિવસ સુરિમતાને નળરાગ પાદ આબો. “ રાત્રે ઉંઘમાં દમયંતીને સુતી મૂકીને છેડ દેતો નળરાગ નારી જાય છે—જતાં પોતાના પતિનું સ્મરણ એક પણ ન જીવનાર દમયંતી કેટલી પ્રેમાળ પત્નિ ! નળરાજ કેવો દમા-ખોર ધણી ! ” માલિકીની ભાવના જ આ બધા તરવાની શું જનની હશે ? માલિકીની ભાવનામાંથી જ નીતિ, ગુન્હા, કાનુન અને ધર્મ્યાં શું જન્મી હશે ? સુરિમતા વિચારો રહી, કે આ માલિકીની ભાવનાનો જન્મ લગ્નમાંથી જ થયો છે.

આજના લગ્નની ભાવનાનું સ્વરૂપ કયાં જાય છે ? એ વિચારો રહી—શું લગ્ન એ જ સ્વાર્થની શયતાન બાજ છે ? આજે લગ્નના મંત્રો જૂતના લણકાર સાં-મૂલ્યના ફૂલ સમા આત્માની હાંસી કરનારા નિવડે છે—અને વરમાળાની હાંસીએ લટકતા અનેક યુગ્મોએ તો સૌભાગ્યના સ્મશાનમાં જળવાતું જ અને વિષભર્યા વિદ્વાસમાં બળવાતું જ માત્ર રહે છે.

સૌભાગ્યનો પ્રતિમા છાપા સમું વૈષવ્ય ! હાય રે ! જીવનભર સળગતી વિધવા એ લગ્ન ઉપર હાજરે અભિશાપની આહ

વરસાવતી લગ્નજીવનની જવાબા આખા સમાજને, રીવાજને અને બધોતને બરખી જવા ચાહે છે. ચાર દિવસની ચાંદની સમું સુખ સ્વપ્નવાતુ બને છે, અને પછી ગૃહ-જીવનના બડકા ઓને વધુને વધુ દગાડે છે !

સુરિમતા આજે કાંતિના વિચારે ચડી ગઈ છે; છ છ માસથી વેદના સહન કરતી સ્ત્રીના હૈયામાં અનેક વિચારો ઉભરાય છે. સ્ત્રીસન્માનની વાતો કરનાર પુરુષ ! સ્ત્રીને કાષ્ટની પુતળી કે હવસનું માત્ર સાધન માની, સ્ત્રી પાસેથી ગૃહકાર્યને પોતાની સેવા શુકામી એ સિવાય સ્ત્રીને મોક્ષ માટે પીજી સંધન જ નથી એમ સમજતી રહે છે. આ લગ્નભાવના જન્મી કયારે ? સુરિમતાના હૃદયમંથને પ્રશ્ન સ્પુર્ષો.

સુરિમતાનું સંસ્કારી હૃદય પ્રશ્ન કરી જિહ્વું અને જવાબ પોતાના સંતપ્ત દિલે આપ્યો. રાજ્યો, સમાજ, ધર્મ, કલા, કીર્તિ, વ્યાપાર, સંસ્કાર, કે સંસ્કૃતિ જ્યારે નહોતાં, ત્યારે માલિકીની ભાવનામાંથી લગ્નનો ઉદ્ભવ થયો. સુખ અને સત્તા, પ્રુષ્ઠ અને પાપ અભિમાન અને અપમાન, મોહ અને તૃષ્ણા આ બધા ઝાળાઓને ભેમાં કરીને એક સુંદર ઝાળ ગુંથીને પુરુષે લગ્નની ભાવના સજી અને “ સ્વામિત્વ ” એવો શબ્દ હસ્તીમાં આબો. લગ્નની યોજનાની પાછસ પુરુષોનો આશય તો “ સ્વાર્થ ” સિવાય અન્ય કરો જ નહોતો.

પ્રસોબન અને કપટમય માધુર્યથી આકર્ષણ જન્માવી સ્ત્રીને વશ કરી, “ સ્વામિની, ” “ ગૃહસ્ત્રી ” અને “ હૃદયસ્ત્રી ” ઇલાદિ મોહક નામે સ્ત્રીને ભેટ ધર્મ. “ બિચારી સ્ત્રી ” પ્રજાતા મટી અવસા થઇ, અને વશ વર્તી રહી પછી તો લગ્નની સપ્તપદીઓ રચાઈ—પ્રતિજ્ઞાઓ પ્રકાશિત થઈ—અને એ વિષમ વ્યુહ-રચનામાં સ્ત્રીને એવી તો જાપડાવી

મારી કે એ દેવી મરીને દાસી બની મહ !
એ લગ્નનો ત્યાગ ન કરી શકે તે માટે તેથીય
ક્રોધિ દેવની સાક્ષિઓ અપાઈ. અને એ
મજબૂત સાક્ષિને ભાંગવા કે તોડવા મુશ્કે
તો પણ દેવના શાપ ઉતરે એવો વહેમ દઢ
થયો અને પુરુષની આ લગ્નભાવના
સ્વવાની મુક્તિ-પ્રમુક્તિઓ પાછળ સ્ત્રી
પુરુષની માલિકી સ્વીકારી-આધીન બની-અને
પુરુષે વધુને વધુ ધસડી અને 'લગ્ન' એવું
નામ આપી જીવનભરતું " ગુલામી ખત "
લખાવી દીધું.

પુરુષે શુદ્ધચાત્રમનો બુદ્ધ રચોને
" સોભાગ્ય " સમર્પી એમાંથી વેધબની
ઉત્પત્તિ કરી; પુરુષે તો સ્વાર્થમાં અન્ધ
બની નારીને ત્યા સુધી જકડી કે પુરુષ મરે
તો ઓછે વિધવાધર્મ પાળવો-અને કાં
તેની પાછળ બળ મરવું-અને આવી સદમરીને
સ્વર્ગ મળે એ સતી કહેવાય, એવાં એવાં
પ્રલોભનો આપ્યા ! આપણા સમાજની આ
પવિત્ર લગ્ન-ભાવના આવા " દેવ દુર્લભ "
" દિવ્ય " " ભગ્ય " " પુણ્યદાતા " અને
" નિર્મળ " એવા નામો આપી ઉત્સવો
થરુ કયો !

પતિ અંધ હોય, રોગી હોય કે વૃદ્ધ
હોય ! છતાં ઓછે તેને પ્રભુ તરીકે પૂજીને
શુદ્ધિપ્રાપ્તિ અનુભવો જોઈએ. આ જીવન-
પંથ ઉપર જીવનની પાળ બાંધીને જ પુરુષ
જીવે નથી-એણે તો એમણે અંગાર
પાથર્યા છે-એણે તો સ્ત્રીના સ્વતંત્ર આત્માને
જકડીને લગ્નની લોહ-શુખલા એવી સજ્જડ
અને સ્વેચ્છાએ સ્વીકૃત મુવજ્જુ-પિંજરના
અલંકારોથી વિભૂષિત કરી છે કે એને કોઈ
તોડી શકે નહીં ! છોડી પણ શકે નહીં !
પણ જીવનભરની ક્રોડી બની ગુલામ રહીને
દંડધુત થઈને જીવ્યા કરે.

જો લગ્ન નહોત, તો આગના દાંડક

ચમ નહોત-વિધવા સ્ત્રી નહોત-આ લગ્ન-
ભાવનામાંથી જ પુરુષ સ્ત્રીને કચકર્તા
શિષ્યો-સંતાપતા શિષ્યો-અને વિધવાઓને
કમતા પણ શિષ્યો-અનેક જાતના દંભ
આચરતા શિષ્યો. વિધવા પાસે આવી
પુરુષ ' પ્રેમનો બીખારી છું. ' એટલી ઠઠ
સુધી લાચારીના શબ્દો હૃદયારીને સ્ત્રીને
પોતાની જાળમાં સપડાવતા પણ શિષ્યો.

સુરિમતાને નિરંજનના અવસાન પછી
કોઈ કોઈ વખત શ્રીકાંત તરફના પ્રલોભનો
ચતાં, તેની વાતચીત અને વર્તન પણ
પ્રચામત લાગી; આ બધી રમત પાછળ હવસ
સ તોષવા સિવાય ' બીજું ' શું હોઈ શકે !
પણ વિધવા સ્ત્રી જાય કયાં ! એની અંધારી
દુનિયામાં ગુંજળાણને અકળાઈ રહેલી વિધવા
પ્રકાશ શોધવાનાં કાંઈ મારે છે; સુરિમતા
એના વેદના ભયાં હૈયે અનેક વિચારોની
ધૂનમાં જોડા કુવામાં ન પડી જવાય એની
સાવચેતી રાખવા લાગી.

એની સમક્ષ જગતના સ્વાર્થ પુરુષોના
ચિત્રવિચિત્ર ચિત્રો ખડા ચવા લાગ્યા. ' તારા
ચરણે આજીવન કુરબાન છે ' એવી જોડી
આફ પુકારતો પુરુષ-વહાલ ભયાં પત્રો
પાઠવતો પુરુષ-તારા ખાતર સ્વર્ગ પણ
દુઝ છે ' એવું કહીને જોડી વફાદારો
બંધત કરતો અને સોમંદ લેતો પુરુષ-જાત
જાતના નાટકી અભિનય કરતો-રડવાનો દંભ
કરતો-અને સ્ત્રી પાછળ પાગલ બનતો પુરુષ
દેવ સ્વાર્થની બાજુ ખેલી રહ્યો છે, તેમ
સુરિમતાને લાગ્યું.

હેદલા છ માસમાં શ્રીકાંત સાથેના
સંસર્ગમાં સુરિમતાને કમલે ને પગલે બપ
લાગતો. જાળપણમાં જેની સાથે ખેડ્યાં હોય,
કિશોરવયમાં જેની સાથે વાદવિવાદના દ્વાવ
લીધા હોય અને ગૌવનમાં એની સાથે કમલેને
પગલે બપબીન બની વર્તવું એ પણ બદ જ

કપરુ' કાર્ય છે. પોતાના પતિની મદદગી
વેળા શ્રીકાંતે લીધેલી છૂટ અને તે જોઈ
જતો ધણી-એ દ્રવ્ય તેની નજર સામેથી
એક પણ પથ્થુ ખસવું નથી. આવા શ્રીકાંતને
સહવાસ પતનને માર્ગે ધસી જાય તો ?
અને...શ્રીકાંતના પ્રેમ પાછળ દંબ હોય તો !
આવાં અનેક વિચારો પથ્થુ કપો જ કરતી.

સુરિમતા આત્મ-અધનમાંથી કંઈ માર્ગ
શોધવાના કાંઈ મારતી આજે લગ્ન જીવન
અને ભાવનાના આદર્શો અને સંસ્કારની
પાછળ પુરુષના સ્વાર્થની પ્રખળ વાસના
ફેટલી હદ સુધી જીને કચરે છે તે વિચારી
રહી; તેવું હૈયું કાન્તિ કાન્તિ પ્રકારી રહ્યું;
પથ્થુ કાન્તિ કરવી કેવી રીતે ! પોતાના
માતાપિતા, ન્હાનો બાળક પ્રકાશ અને
પોતાનું વૈધવ્ય જીવન-આ ઉપરાંત સમાજના
હૃદયધનમાંથી મુક્તિ મેળવવી તેને કપરી
લાગી અને છતાંય કાન્તિ કરી નાખી તો
પછી મુશ્કેળ સમી માપાથી જીને ફેટ્યું
ફેટ્યું સંભાળવાનું રહે છે, તે વિચાર
સુરિમતાને આવ્યો, ખૂરતી-આધાત અનુ-
ભવતી-રાત દિવસ રહતી-સુરિમતાના જીરની
જિંદી વ્યથા કોઈ કળા શકે તેમ નહોતું.

હઝળે એ વિચારતી કે કોઈ કાયા
ધમના મોહમાં જીવનનું રક્ત નિચોવી દીધું
તો ! સાવચેતી, મદ્યમતા અને ધૈર્યથી પમથું
બરવું એ જ ઉદાપથ્થુ મણાય તેમ તેના
અંતરમાં લાગ્યું. પથ્થુ તેવું અલભેલું ચીવન
જોડે જોડે વાસનાના વહેણમાં તણાયે જવું
હવું એમ લાગ્યા સિવાય તેને રહ્યું નહીં.

સમસ્ત સ્વાર્થ પુરુષ જાતિના પડછાયે
જીજ્ઞાસા પથ્થુ વિચારવાનું રહે છે. કારણ કે
મીઠી મીઠી વાતો કરીને જીને પાયમાલ કરી
મુકતા અનેક પુરુષોના દાખલા તેણે વચ્ચા
હતાં-જાણ્યા હતાં-અને જોયા હતાં-પુરુષની

વાસના જીના પમના તળાયા ચાટવાની
હદ સુધી તેને મૂકી દે છે !

“ મહારા જીરનની નૈયા ” કહેતો પુરુષ
કેણે જાણે ક્યારે કદી બેસે કે, “ મહારા
હૈયાની હોળા ”-પ્રેમના પાસા બહુ સફળ
પડ્યા એણે જાણ્યા નહોતા.

પ્રકૃતિના ઘડયાં માનવ-પ્રત્યાં આકાશના
રંગ શા ! વાદળ માફક મતિ કરી વિખરાઈ
જાય છે, તેમ સુરિમતાના હૈયેથી વિચારો
વિખરાવા લાગ્યા, એવું લામણીશીલ હૈયું
કંઈ નિશ્ચય ન કરી શક્યું.

ન્હાનો પ્રકાશ અજીને જ્યારે એની
ફાંદમાં બરાયો અને “ બા, બા, લસતામાં
એક મોટલ ગાડીએ એક ડોસીને કચલી
નાખી. ” એવા કાલાધેલા શબ્દોમાં રસ્તામાં
ચલેલ એક અકસ્માતની વાત કરી. ન્હાના
પ્રકાશની કાલી બોલીએ સુરિમતાને એના
વિચારમંથનમાંથી જાગી.

પ્રકાશના શબ્દો તેણે સાંભળ્યા, પથ્થુ તેનું
તે તરફ ધ્યાન નહોતું. કોઈને ક્યારી નાખ્યું,
એમ પ્રકાશ કહે છે એટલું યાદ રહ્યું.

રસ્તામાં એક મોટર ડ્રાઈવરની બેઠકારીથી
એ પટ્ટા કચરાઈ મઈ એ અકસ્માતની વાતો
ચારે તરફ એ પોળમાં ચવા લાગી. ખરાબર એ
સમયે જ શ્રીકાંતને જ અવાજ સંભળાયો.
“ કેમ પ્રકાશ ! ”

અને ન્હાનો પ્રકાશ શ્રીકાંતના બે હાથમાં
સમાઈ ગયો-તેને છાતીએ લગાવી શ્રીકાંતે
પ્રેમ દર્શાવ્યો-સુરિમતા એ દ્રવ્ય નિહાળી રહી.

“ કાકા, કાકા ! એક ડોસી કચલાઈ
ગઈ, તમારી મોટલ કોઈને કચલે છે ” કાકા ! ”
નિર્દોષ પ્રકાશે એની કાલી ભાષામાં પ્રથમ કયો.

“ ના પ્રકાશ, મારી મોટર કદિ કોઈને
ન કચરે ! ” શ્રીકાંતે પ્રકાશને કહ્યું અને
તેડી લીધો.

જ્યુઆઈ તથા જમ્બુદ્યેન પથ્થુ દિવાન-

ખંડમાં આવ્યાં અને ઘડીબર તો ચ્યેન
અકરમાતની વિધવિધ કલ્પનાઓ રજુ થઇ.
સુરિમતા વિચારી રહી હતી, જનન પણ એક
અકરમાત નથી શું !

“ કાકા મને તમાલી મોટલમાં ફલવા
તેલી જસો ? ” પ્રકાશે શ્રીકાંતને લાડ
કરતાં કહ્યું.

જશુભાઇ અને જસુદેવે આ શીર્ષાંત
સુવાનની પોતાના પ્રત્યેની વક્ષાદારી તથા ઉદારતા

ગરે વ્યાભાગ ભરી નજરે નિહાળી રહ્યાં .

“ બાપ આવે હેં કાકા ? ” વળી
પ્રકાશે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ના પ્રકાશ, આપણે બે જણા જ
રાજા ચાલ બેટા ” કહી પ્રકાશને તેડી
શ્રીકાંત બહાર જવા લાગ્યો. અનિમેષ નમને
સુરિમતા એને જતાં નિહાળી રહી. *

* હેખકની છપાઇ - રહેલ નવલકથા
' સુરિમતા 'નું એક પ્રકરણ.

જનેતાનો લાડકવાયો

રાયન્તી માત, એના મલકન્તા મુખે
વિલસે ઉલ્લાસ ઢેરી ફાર
હિંચે છે બાણુડો ચઠાર.

આશભર્યાં હેયાના ગોંધા હુલામણે
લહેરાતી પારણાની ઢોર
હિંચે છે બાણુડો ચઠાર.

ટહુકે મથૂર, ઢેલ નાયન્તી બારણે
ગોંધેરા પંખી-ઠલ શોર
હિંચે છે બાણુડો ચઠાર.

શુચે, પ્રભાકર ઉજતા પ્રભાતમાં
નાણુક ફિરણુ-ઢોર
હિંચે છે બાણુડો ચઠાર.

ગજનવિહારી હેવ ફન્દુસિ બલવે
મથવે એ દિવ્ય ગાન-શોર
હિંચે છે બાણુડો ચઠાર.

ઉભરે આનન્દ-ઓથ બાણુડો હિંચતાં
જનનીનો માતો ના તોર
હિંચે છે બાણુડો ચઠાર.

શ્રી. ' ચન્દ્રિકા '

આર્ય-ભાવનાને મૂર્તિમંત કરતી સર્વાંગ રસિકકથા

લતા - અન્ય

લેખક : શ્રી. "ધ્રુવકુમાર"

મનોરંજનની મસ્તી, હાસ્ય, શૃંગાર અને ગીતોનો મઠી, એક આદર્શ પતિ-પત્નીના સર્વાંગ નિર્મળ અને શુદ્ધ પ્રેમની અતિ મુંઢર રમરણીય પટકથા હળવી અનોખીજ સામાજિક વારતવહર્શી કથા

[ઓગસ્ટ અંકથી ચાલુ]

પ્રકરણ ૬ હું

રત્નેહલતાવું આગમન (ચાલુ)

નોકર આ નારતાની ટ્રે લઇ આવ્યો.

ન્યોતિએ ઉઠી દરેકની પાસે આજ્ઞા મૂક્યા. ખાલી ટ્રે લઇ નોકર લઇ પાછો જતો હતો ત્યાં અન્યે તેને બોલાવ્યો :

" ઓ જનુ ! બહાર ફાઇવર હશે તે એને અંદર બોલાવી નાસ્તા — ? "

" બાઈ, મોટરનો કપારની ચે ગઇ ! " અધવચ્ચે ન્યોતિ બોલી ઉઠી.

" ક્યારે ગઇ ? "

" હું જાતે બહાર જઈ કહી આવીંતી કે લતાબહેન આજે અહીં જમવાના છે તે મોડેથી મોટર લાવે ! "

" શા...ખા...શ...! બહુ સારુ કયું ! "

જનુ હસતો હસતો ચાલ્યો ગયો.

" પણ તમને કેણે કહ્યું કે હું અહીં જમવાની છું ? " રત્નેહલતાએ વિગ્રેષ્ઠ ઉઠાવ્યો.

" બાઈએ કહ્યું તું ! "

કૃત્રિમ રેણ બરી નજરે રત્નેહલતાએ

અન્ય સામું જોયું. અન્ય ઓશિપાળું મો કરી બોલ્યો :

" કેમ કાલે તમે હા નહોતી પાડી ? "

" વાહ, હીક વાત કહી !...આવું

જુદું બોલતાં ક્યાંથી શીખ્યા ? "

અન્ય હસ્યો :

" તમારી પાસેથી ! "

" મારે નિશાળતું મોઝું નહિ થાય કા ? "

" જરાય નહીં, ખરાબર વખતમર તમને અહીંથી જરા દેવામાં આવશે પછી કાંઈ ? "

" લતા બહેન ! આપણે અહીંથી સાથે જ નિશાળે જઈશું. અને તમે કે'શા તો હું તમારા બેનને આવીને કહી જઈશ કે અમારે ત્યાં જમવાતું હવું તે મોઝું થયું છે...પછી ચાનશે ને ? "

" હો તારે બેન પણ તમારી જોડે આવશે. "

કાઈ બહાનું નહીં મળતાં રત્નેહલતા બોલી :

" તમે ભાઈબહેન ભારે પાછાં છે.

ન્યોતિએ તમને તો આજે મારે ઘેર જઈવસી

જાઈ. આંખો દિ' મારે ત્યાં ગોંધી રાખીશ.
યાદ રાખો ! ”

જ્યોતિએ સ્નેહલતાની પેટમાં મેસર
સરકાવી બોલી:

“ સારું, સારું, બહે એમ કુરળો. તમે
અમને વાતે ચઢાવી મૂકી ખાતા કેમ નથી ?
પહેલાં બધું ખાઈ જાવ પછી નિરાંતે
વાતો કરજો. ”

“વાહ, જ્યોતિએ તમે ય હીક છો હો-”

“ વખાણુ પછી કરજો. ‘ બે પેંડા
મૂકતાં જ્યોતિ બોલી: ‘ પહેલાં બધું ખાપટવા
માંડો જોઈ ! ”

“ પણ મારાથી આટલું બધું નહોં
ખવાય.....”

“ બાઈ, તું તો હું છે ને સતાપ્હેન
તારું કહ્યું બહુ માને છે. તો કહે આ બધું
ખાઈ જાવ ! ”

સ્નેહલતા બોલવા મધ કે જ્યોતિએ
એના મોંમાં મેસરનો કટકો મૂકી દીધો.

જ્યોતિના રમતિયાળ સ્વભાવે સ્નેહલતાને
જીતી લીધી હતી.

ગમ્મત વિનોદ કરતાં ત્રિપુટીએ નાસ્તા-
પાણી પતાવ્યાં.

“ હું હમણાં આપું છું ” કહેતી
જ્યોતિ કુદતી નાચતી કાંઈ કામ માટે નીચે
ચાલી ગઈ,

અજ્ય એ સ્નેહલતા એકલાં પડ્યાં.
બન્નેની દૃષ્ટિ મળતાં તે શરમાઈ ગઈ.

“મારા ઉપર રાખે તો નથી બરાધાં ને ?”

“ હા. શા માટે અને પૂછ્યા-ગાછ્યા
વિના જમવાનું નક્કી કરાવી લીધું ? ”

“ વાહ, એટલો પણ અને અધિકાર
નહોં ? ”

“ ના ! ” પછી રહેજ હસીને બોલી:

“ તમારા જ્ઞેન પણ કેવાં હુમ્મ્યાં છે કે
છાનાંમાંનાં જાઈ ક્ષાઈવરને જ રવાના

કરી દીધો ! ”

“ તે માટે આપને બોલું તો નથી
લાગ્યું ને... ? ”

“ ના રે, ઉઠી પુથી ચક્ર હું...અત્યંત
મૃદુ સ્વરે સહજ જાણે સ્નેહલતા બોલી...
અને આમ કહીને ન બોલાવશે ? ”

“ કેમ ? ”

“ હવે, આપણે...” સ્નેહલતા સંકોચાઈ.

“ સમજ્યો ! પણ હજી આપણાં જાન
ક્યાં થયાં છે ? ”

“ આગલગન તો ચલા અજુક ને ? ”

“ સારું ! તમારો આમદ છે, તો એમ
બોલાવીશ...પણ ખીજાંઓની ઢાંચરીમાં તો
‘ તમે ’ કહીને જ બોલાવીશ. ”

“ બહે ! ”

થોડીવારે મૌન હવાયું. ધડીવાર ઉભય
એક ખીજાને ટગર ટગર જોઈ રહ્યાં. વધુ
ટકકર નહોં ઝીલતાં સ્નેહલતાએ શરમથી
આંખો ઢાળી દીધી. પછી બોલી:

“ મારે ત્યાં ક્યારે આવશે ? ”

“ તમે કહો ત્યારે ? ...અરે, શૂંચ્યો તું
કહે ત્યારે ? ”

“ તમને ક્યારે છીક પડશે ? ”

અજ્યે થોડી ક્ષણ વિચાર કરી
જવાબ દીધો:

“ આ રવિવારે ! ”

“ ક્યારે ? ”

“ બપોરના. ”

“ વાહ, સરસ ! મારા પિતાજી પણ
ત્યારે ઘેર હશે, ને તમને મળી શકશે. ”

“ મને તો જાણખે છે. પછી મળવાની
કંઈ જરૂર ? ”

“ તો ય ફરી મળવા ખાસ બોલાવ્યા
છે તમને ! ”

“ એમ !...ત્યારે, હવે તમારે એક

શરત પાળવી પડશે. બોલો, હા, પાડશે તો જ હું તમારે ઘેર આવીશ ? ”

“ શું ? ”

“ પહેલા હા પાડો ! ”

“ પણ જાણ્યા પહેલાં જ ? ”

“ તમને અને એવી જ શરત છે. બોલો કષ્ટ કરો છો ને ? ”

“ આમ જણાવ્યા વગર શરતથી બાંધી શ્યો એ કંઈ ચાહે ? ”

“ તો તારી મરજી ! ”

“ સારું, બોલો ! પણ અશક્ય હશે તો નહીં પાળુ હોં ? ”

“ બલે, કષ્ટ કરે છે ને ? ”

“ હા, ”

“ પછી, ફરી નહીં જા'ને ? ”

“ ના. ”

“ તું તૃપ્ત કરશે ? ”

રેહલતાએ નીચું જોયું. પછી કાંઈ વિચાર કરી બોલી :

“ અહીં નહીં. ”

“ ત્યારે ? ”

“ માટે ઘેર આવો, ત્યાં તમારી સમક્ષ તૃપ્ત કરીશ ! ”

રેહલતા આમ તરત કબૂલી દેશે એવું અન્યે ધાયું ન હતું.

“ બલે એમ કર. પણ જો ને પાછળથી ફરી ન જાતી ? ”

“ મારા બોલ છે તો પણ ભરોશો નથી આવતો ? ”

“ છે, સંપૂર્ણ લતાદેવી ! ” હસીને અન્યે જણાવ્યું.

“ તો હાઉં ! ”

ખન્ને ચુપ રહ્યાં.

બારી બહાર નજર રાખી રેહલતા એકા ટશે કાંઈ જોઈ રહી હતી. અન્યે તેની આંખ સાથે આંખ પરાંની રેહલતા ને તરફ

જોતી હતી તે તરફ જોયું : કાંઈ મકાનના છાપરા ઉપર બેઠેલાં એ કષ્ટતરો-નર માદા-સામસામી ચાંચમાં ચાંચ પરાંની ગેલ કરી રહ્યાં હતાં.....

“ વાહ, કેવું સુખી જોડું છે ! ”

રેહલતાએ ચમકી અન્ય સાચું જોયું.

અન્યે આંગળી વતી ગોટ્ટી કરતાં કષ્ટતર ખતાવ્યા. રેહલતા શરમથી લાલ લાલ થઈ ગઈ : સંધ્યા જેવી.

અન્ય રેહલતા સાચું જોઈ રહ્યો. શરમથી એવું રૂપ વિશેષ મોહક લાગતું હતું.....

ઉભયને કલજે ન કહેવાય, ન કળાય ને ન સહેવાય એવું કંઈ કંઈ થવા લાગ્યું. ઉભય એક બિઝની પોતાના મનોભાવ દખાવવા, પરાંને સ્વસ્થતા ધરી રહ્યાં.

થોડી પળો વીત્યા પછી રેહલતા બોલી :

છોકરાંઓ માટે

ડોંગર
ખાસામૃત

KATDONGRE & COMPANY

“ હજુ, જ્યોતિષેન કાં ન આવ્યા ? ”

“ બા ને રસોઇમાં તે મદદ કરવા મઠ છે ! ”

“ ચાલો, ત્યારે હું પણ જાને મદદ કરું ! ” રોહિતા બોલી

“ ત્યાં ગયે કાંઈ અર્થ નથી, ”

“ કેમ ? ”

“ કોઈ તમને કામ કરવા નહીં દે. ”

“ પાછું તમે કીધું ? ”

“ ઓહ ! ભૂલ થઈ... ” અને ધડી તમે કહેવું કાવડું નથી. એટલે હું તો હવે તમે કહીને જ બોલાવીશ. ”

“ તો તુલ્ય નહીં કરું હંઅ ? ”

“ તો હું તમારે ત્યાં નહીં આવું ! ”

“ સાહે ! સાહે ! તમે કહીને બોલાવજો. બસ, હવે તો પ્રુથ થયા ને ! ” રોહિતા સાડ કરતી બોલી :...ચાલો હવે નીચે જ'શુ ? ”

બંને મેડી તરફ આવ્યાં ને સાથે દાદર ઉતરવા લાગ્યાં.

ઓસરીના રસોડાના ઉમરા પાસે બા પ્રાપ્તમ કીપર પુરીઓ તળી રહ્યા હતાં. તેની નજીકમાં જ્યોતિ પુરીઓ વણી રહી હતી. એવું ખ્યાન અજય-રોહિતા તરફ એવાયું.

બાને ખબો દલાવી બોલી બોલી ;

“ બા, બા, જુઓ તો સાગે ! આજે આ બંનેનું સાથે આવડું યુગ્મ કંટલું દીધી ઉઠે છે ! ”

ઉભયે આ સાંભળ્યું છતાં ન સાંભળ્યું કરી નજીક આવી ઉભાં.

અજયે બાને વાત કરી મૂકી હતી કે પોતે રોહિતા સાથે રોહિતાની બોલાવા પૂછે છે. રોહિતાની આપેલી વીંટી પણ બાને દેખાડી હતી. અને એ બાબત બાએ જાણના પિતા પાસે આ વાત કરી અર્ધ

સંમતિ પણ આપી હતી. બા, બાપુજી અજયની પસંદગીથી ખુશ થયાં : કારણ એમને ખબર હતી કે પોતાનો પુત્ર અજય કદી અવિચારી પગલું બરે લેવો નથી. અને બીજું કારણ પોતાના જ એક જુના મિત્રની કન્યા પોતાની પુત્રવધુ બનશે તો જુનો સંબંધ મજબૂતતા ધારણ કરી શકશે. આથી વસંતરાય સંમત હોય તો પોતાને કાંઈ વધારું નથી, એમ અર્ધ સંમતિ પણ આપી ચૂક્યા હતા.

દરેક ઝીણી-મોટી વાતો અજય ખુલ્લા દિલે માતપિતા સમક્ષ જાહેર કરતો : અને એમાં એમની સલાહ મુજબ મેળવતો. આવી ચર્ચાઓમાં જ્યોતિ પણ ઉમંગે બળતી, અને વચમાં સાચી મોટી દલીલો કરી પોતે પણ કાંઈક છે તે પુરવાર કરાવતી. આમ દરેક દક્ષિણોની સારી-નરસી બાળુઓ ખ્યાનમાં રાખી અજય નિષ્કૃંપ બાંધતો. અયોગ્ય સાગે તો એ સ્વીકારવા હકામત કરતો નહીં. તેમ કોઈ વાતથી માત-પિતાને મન દુઃખ જણાય એવું એક પણ આચરણ કરતો નહિ.

જ્યોતિને જાણ થઈ હતી કે રોહિતા થોડા વખતમાં પોતાની ‘ ભાભી ’ થઈ આવવાની છે. એટલે એના સત્કારમાં ખાખી આવે નહિ એ જોવાની પોતાની જ ફરજ છે એમ માનતી. ન માને એને પણ મનાવતી.

“ આવો ! બેટા ! ” બાએ આવકારી

રોહિતા જ્યોતિના પાટલા ઉપર જગ્યા કરી બેસી ગઈ જ્યોતિ બીજો પાટલો લાવવા ઉભી થઈ તેને રોહિતાએ હાથ ઝાલી બેસાડી દીધી, અને તેના હાથમાંનું વેલજુ લઈ લઈને, પુરી વણવવા તૈયાર થઈ.

“ નહીં, નહીં, લતાએન અહીં તમને કામ કરાવવા નથી બોલાવ્યા.....લાલો, માટે વેલજુ ! ”

“ હવે તમે થોડો આરામ લ્યો, હું વધુાવું ! ”

પુરીના ગોમણુવાળા યાળા દૂર ધડેલી દેતી જ્યોતિ એલી:

“ નહીં, લાવો.....મહેમાન પાસે કામ કરાવાય નહીં. ”

“ કરીશ તો કે? ઘસાઇ નહીં જાઉં હોં ! ”

“ તો, પહેલાં બાછતી રજા લઇ આવો. એ હા પાડે તો આપું ! ”

“ એમને ત્યારે તમારે મને નથી વધુાવા દેવું ને ?.....કાંઈ નહીં, બા આવશે. ‘ રેહલતા હકી. ’ લાવો બા, હું પુરી તથુ’ છું. તમે જરા આરામ લ્યો. ”

“ નહીં, નહીં, ખેટા...! ”

“ લ્યો, બા, એટલો ય અધિકાર મને નહીં ! ”

રેહલતાએ બા પાસેથી ઝારો લઇ લીધો.

બાના પાટલા ઉપર બાની સોડમાં જ બરાઈ જઈ પુરીઓ તળાવા લાગી. બા એને તેમ કરતાં અટકાવી રાક્યાં નહિં.

મનમાં બોલ્યાં: ‘ ભારે મીઠી છે ! નહકી, મારા ઘરમાં વહુ યઇને આવશે ત્યારે

એક કામ પણ મને જાતે કરવા નહીં દે, એવી તો હકીલી લાગે છે. એને તે કેવી રીતે પહોંચાશે ?...ખરેખર, ઘરને અજવાળે એવી દીકરી છે, ’ બાએ વહલથી રેહલતાને સોડમાં દાખી, બચ્ચી બરી. રેહલતાએ જ્યોતિ તરફ વિજયી દષ્ટિ ફેંકી રિમત કયું.

જ્યોતિએ એ તરફ જોયું ન જોયું કરી હસીને અજખને કહ્યું:

“ બાઇ. બાબી તો સારી ગોતી લાભ્યા છોં હોં ! ”

કંઈ મીઠા રાખથી ઠપકાબરી આંખે રેહલતાએ જ્યોતિ સામું જોયું.

અજખ અનિમેષ નયને રેહલતાને જોઇ રહ્યો.

કામ કરતા બધા વાતોલાપ કરવા લાગ્યા થોડીવાર બેસી અજખ ઉપર ચાલ્યો ગયો. જમવાનો વખત થતાં ત્રણે જ્યોતિ અજખ ને રેહલતા સાથે જમવા બેઠા. વાતોવિનોદ કરતાં ત્રણે જમી પરવાયો મુખવાસ કર્યો.

તે દરમ્યાન મોટર તેડવા આવી ગઇ હતી. રેહલતા ને જ્યોતિ એમાં બેસી સાથે નિરાગે જવા રવાના થયા. (ચાલું)

તમારા માથાના દુઃખાવા માટે

ડા. ચ. મ. નંડ પેન બા. મ.

વાપરો

હરેક જગ્યાએ મળે છે.

એમ. મણીલાલ એન્ડ કું.

૪૩, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ ૧

ઋગ્વેદની ઉપમાઓ

શ્રી. હરિશ્ચંદ્ર વૈદ્ય

(સપ્તેન્વરના અંકથી પૂર્ણ)

દેરીઆઇ છવનપ્રતિ આર્યોનો ઉપમાઓ દ્વારા આછો ખ્યાલ આપ્યા પછી માનવસ્વભાવ સ્પર્શતી અને પ્રાણીભાવ દર્શાવતી ઉપમાઓના નમુના જોઈએ, કે જેથી તે દ્વારા કથાની પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ પશુ સાથે સાથે આવી શકશે.

ગાયો ન યવસેષ્વા (૮-૯૨-૧૨)

જેમ યવસેષુ અર્થાત્ ધાસમાં ગાયો આનંદ પામે છે તેમના મોમરસ તારામાં અમને આનંદ સેવા દે. ઉપરોક્ત ઉપમામાં સામાન્ય સ્વભાવ સાથે પ્રામછવનનો અનુભવ પશુ ઉત્પર્ષે છે, ચરતી માથેનો અને તેમાંથી તેને મળતા આનંદની સરખામણી થયેલી છે.

રખન્ ગાયો ન યવસે આ દાખલો પશુ ઉપરોક્ત દાખલા સાથે સરખાવી શકશે. અને તેમાંથી ગોપાકન અને પશુધન એ સામાજિક ધારો હતો એમ નિષ્પન્ન થાય છે, કારણ કે આ ઉપમા વારંવાર અનેક સુકોનામાં આવેલી છે.

વાતસ્ય અને માતૃભાવના પ્રેમના પડખાને માથે અને વાહરડા સાથે સરખાવી પ્રચલિત દષ્ટાંતે રૂપે જ આર્ષ કવિ આપણી પાસે રજુ કરે છે. વળા દેવને તેઓના ઉત્કટ પ્રેમથી આવાહન કરે છે તેની પ્રતીતિ થાય છે.

નીચેના જૂદા જૂદા સુકોનામાં સુકોના દ્વારા ઉપરોક્ત કથન સામ્પ્રતિ યશો અને માતૃપ્રેમ માથે વાહરડાના પ્રેમ સાથે તેની કુદરતી રીતે બંધબેસેલા કથો છે તે સદગ્ગ જણાશે. આ "કાણે આપણા યુગરાતમાં પ્રચલિત કહેવત સાદે આવે છે કે કોઈ કોઈની પાછળ ને પાછળ રહેનો ફોલ તમારે આપણે

" ગાય પાછળ વાહરડું " કહીએ છીએ. એ ગાય પાછળ વાહરડાને આર્ષકવિએ જે સ્વરૂપે જોયું છે અને સમજવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને આપણને કરાવ્યો છે તે આ રીતે છે:—

(૧) ઘત્સં ગાયો ન ઘેનઘઃ મં. ૬

(૨) ઘત્સં જાતં ન ઘેનઘઃ મં. ૯

(ગાયને વાહરડું જન્મે છે તેમ)

(૩) ગાયો ઘત્સં ન માતરઃ ।

સમર્થ ઘત્સં ન માતૃભિઃ મં. ૯

(૪) સં ઘત્સં રૂપ માતૃભિઃ મં. ૮

(૫) ઝમ્ને ઘત્સં ન સવસરેષુ ઘેનઘઃ મં. ૨

(૬) રૂપ્તં ઘરસં ન માતરઃ મં. ૬-૮

ઉપરોક્ત ઉપમાઓથી જુદા જુદા મંડળોના દેવોને જેમ વાહરડી માથે, હિકરે માતાને તેમ ઋષિ તેમને આવાહન કરે છે.

પ્રેમનો મનુષ્ય છવનનો, મહત્વનો પાસો તે પતિ પત્ની પ્રેમ. તેમાં કુદરતી તત્ત્વોને જ ઉપરોક્ત બાવોથી નવાજીને આડકતરી રીતે પતિપત્નીની ફરજો સમજવા દેશોએ પ્રયત્ન કર્યો છે. સૂર્ય ઉપા, યમ અને યમીના મુખવાનાં સુકોનામાં પત્નીપ્રેમ ઉપમાઓ દ્વારા ટોળ્યો છે તે આપણે જોઈએ.

(૧) ષધુયુર્ રૂપ ચોપણામ્ ।

કન્યાઓઓઓની જેમ અમેપણ... વિગેરે.

(૨) રૂપ્તુઃ સિપક્ત્યે ડવસં ન સૂર્ય ઇન્દુ " મોમ "

(૩) જાયેવ પત્ય ડગ્ધતિ સુધાસા મં. ૧૦.

ઉપરોક્ત ઉપમા નં. ૩ કંઈક સમજ માંગી છે મં. ૧૦માં જ્ઞાન પર મુક્ત સમજના કવિ જ્ઞાન અને જ્ઞાનીને પતિપત્ની

આ બે ઉપમાઓ એવા મંડળમાં અને આમાં મંડળમાં આવેલી છે. ઉપરોક્ત ઉપમાઓથી રોમનજેમ્સ જેવી રમતો આપણે ત્યાં પણ હશે-મોડી મોડી પણ રમાતી હશે-તે નિઃશક છે.

સામાન્ય નિરિક્ષણની વણી અસામાન્ય ઉપમાઓ પણ આપણને જેવા મળે છે. વેદીમાં રહેલા અગ્નિને જેતાં કવિ કલ્પનાઓ ચઢે છે અને ઉપમાઓ આપે છે.

સૌદમ્ય રચનો ન યોનિમ્ આ મં. ૬

પોતાના માળામાં બેઠેલા બાળપક્ષીની જેમ વેદીમાંના વજેરે.....આવી જતની ઉપમા કુંડામાં રહેલા સોમ રસ માટે પણ વપરાયેલી છે.

યોનિમ્ ભૂતઘન્ટે આ સરમ્ મં. ૬

વળી કુંડામાં પડતી સોમની અવિરત ધારાને સ્વતંત્રતા ધોડા સાથે સરખાવે છે.

મિચ્છદે સમિર્ ન યાતયુઃ મં. ૬

કેવ આખાપે બહાડ ને કંઈ રીતે ગમે છે, અને શાસન કરે છે. તેને માટે તેઓ પોતાના હંમેશના જીવન ક્રમમાંથી જ ઉપમાઓ આપે છે. જેમકે

આરાન ન નૈમિદ્ધ યરિતા યમૂય

જેમ પેંડા ને આરાઓ (Spokes) ચારે તરફ મધ્ય મિન્દુથી લાગેલા હોઇ સુરક્ષિત રાખે છે તેમ. કવિ વળી પોતાના સૂકતને બર્બાબાદ્યો રથ સાથે સરખાવી આત્મ સંતોષ સેતા આપણી નજરે પડે છે.

રથ ન ધીરહ્ સ્વયા અતક્ષમ

મં. ૧-મં. ૫

સામાજિક

પ્રાણી વિભાજ, મનુષ્ય ભાવના, પ્રેમ, વજેરે વિભાજોની તથા ફરીઆઇ ઉપમાઓ જેવા પછી આપણે વેદના એક અત્યંતના ઉપમાઓના ભંજ તરફ નજર કરીશું. વેદ જાણનારાઓ તેમજ આદિત્યના પરમ ઉપાસકો

જેને માટે વાક્યાહ પોકારે છે તેવા ઉપાનાં સૂક્તોમાંની સામાજિક રીવાજો ઉપર અસર કરતી ઉપમાઓ આપણે જોઈશું. ખાસ કરીને મં. ૧ ના ઉપા સૂક્તો ધણાં જ આકર્ષક અને કવિત્વ ભર્યાં છે. ઉપા ઓ વાચક કુદરતી તત્ત્વ હોવાથી કવિએ તેને કન્યા, અને પત્નીના સામાજિક ભાવોથી નવાજી છે. અને તેથી જ એકવિદ્યાન અંગે જે લખ્યું છે કે, 'Their chief Valno lies not in fancy but in facts, social and religious. તેમની કિંમત કલ્પનામાં નથી. પરંતુ સામાજિક અને ધાર્મિક વાસ્તવિકતામાં છે. આ સૂક્તોની ઉપમાઓ જીવન અને દિલ્લચર છે; ત્યાં તે વખતની સંસ્કૃતિક અને સામાજિક પરંપરાઓ સાચો ખ્યાલ આપે છે.

પ્રથમ લખ્યું ઓ અને લગ્ન જીવન:— લગ્ન એ ઓને મન જીંદગી છે જ્યારે પુરુષને મન એક મહત્વની બદના છે. જો કે બન્નેના જીવનોમાં મહત્વના ફેરફારો તો અલખ્યત થાય જ છે. કવિઓએ ઉપાને ' હેલન 'ની જેમ પોતાની નાવિકા કલ્પી છે.

પ્રથમ ઉપાને એક Mistris ધરખ્યું ' ગૃહીણી અને તેજ પ્રભાવશાળી એવી મહત્વની વ્યક્તિ તરીકે આવેલી છે.

આઘા સ્વનુર્યુપા યાતિ પ્રમૂજતી

નરયંતીવૃક્ષન પદ્મદયત્ ઉત્પાપયતિ પક્ષિણઃ

તેના આગમનથી જેમ ઘરમાં ગૃહીણીના ટકકાથી બધું જ ચેતનવંત થઇ જાય છે તેમ પક્ષીઓ જાગ્યાં છે-આમ ઉચ્ચ ગૃહીણી ભાવના વ્યક્ત કરતી આ એક સુંદર ઉપમા છે.

રૂપવર્ધિતા કન્યાને કવિ શ્રુવે છે અને ઉપાને તેની સાથે સરખાવે છે.

કન્યેષ્વ તન્વા યાશ્વદાનાં યપિ લેપિ;

લેવમ્ રચક્ષ માણમ્-

જેમ એક રૂપગવિતા કન્યા સુસજ્જ બની પોતાના કામુદને અભિસારિકાની જેમ મળવા જાય છે તેમ ઉપા કે જેને પોતાને સ્વાંગની પુરેપુરી ખબર છે તે પોતાના ઝંખતા વેષમ્ અર્થાત્ સૂચની પાસે જાય છે અને હસતાં હસતાં પોતાનાં વક્ષસ ખુલ્લાં કરે છે. "

કવિએ આમાં નારીભાવના આલેખનમાં સફળે મહત્ત્વા રાખી નથી. જાણે પોતાના સીધા અનુભવેા ઉચ્ચારતા હોય તેમજ જાણાય છે. .

પ્રભાતમાં સ્ત્રી પોતાનાં નિશ્ચિત કાર્યો કરતાં ગીત ગાય છે. દશ આ રીવાજ અઘાપિં પશુ ગામડાંમાં જોવા મળે છે. વેદ જૂની આ રીત આપણને નીચેના દૃષ્ટાંતથી મળી રહે છે.

અર્ચન્તિ નારી રપસો ન બિદિમિઃ ।

ઉપા જેમ સ્ત્રીઓ પોતાને કામે જાય છે તે ગાય છે તેમ ગાતી ગાતી આવે છે. " તેમનો સમાજ એટલેકો અટકતો નથી, તેઓ Fine Arts જેવી કે નૃત્ય, વગેરેને પણ અપનાવતા, આ સ્વભાવ ધરાવીઓમાં વધુ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. તદુપરાંત અમુક અંગભંગની વિશિષ્ટતાઓથી તેઓ યાત્ર દતા જે આપણે નીચેના દૃષ્ટાંતથી ઉપમા દ્વારા જોઈશું.

અધિ પેશાંસિ યપતે નૃવુરિ ધાયોર્ણુતે

વક્ષ ઉચ્ચેય ઘર્દ્દમ્ ૧-૬૨-૪

" જેમ એક નર્તકી પોતાનાં વક્ષસને દર્શાવે છે તેમ તેથી પોતાના જાપનાં આંચળ શાં વક્ષસ ખતાવે છે. " અર્ધ Complex Simile નો દાખલો મળી આવે છે. એક ઉપાને નર્તકી અને ગાયની સાથે વક્ષસ દર્શાવવાની ક્રીયા કરતી ખતાવવામાં આવી છે. વક્ષસ ખતાવવાના Poses આપણા અત્યારના શિષ્ટ સમાજમાંનાં દૃત્યમાં

અત્યારે પ્રચલિત નથી છતાં Social Morality ના સિદ્ધાન્ત કાળ ને સ્થળની સામ્ય હોઇ તે વખતમાં કુદરતી દવામાં રહેતા આયોને આવાં નાતિક અંગદર્શનો વિકાર ઉત્પન્ન ન પશુ કરતાં હોય ! અને તે રીતે મનુષ્યની અત્યારની છે તેના કરતાં નિર્દોષતા વધુ પશુ હોય તે સદજ સાબિત થઇ શકે છે.

એક અર્વાચીન રીતરીવાજ ઉપર ઉપમા મળી આવે છે અને તે કન્યા યજુમાર. ન્યારે કાષ્ટ કન્યાનો વિવાદ કરવાનો હોય ત્યારે જોવા આવનારને પોતાની કન્યા પસંદ પડે એ સારુ માતા તેને યજુમારે છે, આ રીવાજ ઉપર અને નારી સદજ લાગણી ઉપર વેદક પ્રકાશ નાંખતી ઉપમા ખરેખર ખ્યાન બેબે છે.

સુસંકાશ માતૃપૃથેય યોષા

૧-૧૨૪-૧૧૦

ઉપા પોતાનું, જેમ સ્વરૂપ કન્યાને તેની માતા યજુમારી પ્રદર્શન કરે છે તેમ તે પ્રદર્શન કરે છે.

ન્યારે એક બહેન સાસરે જાય ત્યારે બીજી બહેનની જે દર્દભરી નજર હોય છે તે પણ કવિના ખ્યાલ ખદાર નથી. જે ભાવને પણ કવિ ઉપમા દ્વારા વ્યવસ્થિત રીતે રજુ કરે છે.

" સ્વસા સ્વસૈ કયાયસ્યૈ યાનિ મારિરગયસ્ય આપતિષક્ષેય

" બહેન બહેન પાસેથી જતાં હેવટ સુધી એક લાંબી નિરાશ નજરે જુએ છે તેમ ઉપા સંખ્યા તરફ જુએ છે. "

સાથે સાથે બાહ્ય વિદોષી બહેનની પણ પરિસ્થિતિ રજુ કરવામાં આવેલી છે.

અમાસેય પુન્સ પતિ પ્રતિષ્ઠી

ઉપા બાહ્ય વચરની બહેનની માલક પ્રાપ્તે શોધે છે,

લગ્નજીવન

સામાજિક વિધિવિધ સંબંધોનું અનુપમ્ય ઉપમાઓદ્વાર આલેખન જોવા પછી હવે આપણે લગ્નજીવનના માનવજીવનના અગત્યના સંબંધ તરફ નજર કરીએ. આદર્શ દંપતિની વાત કરતાં કવિ એમ ધારી લે છે કે ઓછો જે સુસન્ન થાય છે તે તેમના પતિએને ખુશ કરવા અને તેમ કરવામાં આર્થિકીએ કૃતકૃત્ય માને છે એમ તેમનું માનવું છે.

જ્યારેય પત્ય ઉચ્ચતો સુવાસા ઉપા દુઃખ નિરિણીતે અવસ:

" જેમ રમેદાળ પત્ની સુવચ્છો ધાગ્યુ કરી પોતાના પતિ આગળ તેને આનંદ આપવા ખરી યાય છે તેમ હિયા પોતાના પૈન્દ્યો લાખને (સુખ) પાસે ખરી યાય છે."

ત્યારે ખીજ બાજુ કન્યા માટે પણ સુંદર ઉપમા આપણી આગળ મુકાઈ છે.

મદ્દા દ્ય ચુવસાનિ । હે ધન્ન ધ્વં
અમારા ઉપર શુસ્સે ચક્રશ નહિ. પરંતુ એ શુસ્સો કેવો ? જેમ વૃદ્ધ ધણી તેની યુવાન પત્ની પર કરે તેવો. કેટલો સુંદર કટાક્ષ ! સ્ત્રીજીવનના આ અઘાપિ ગણ્યતા અગત્યના પ્રશ્નની પણ છણવટ અને તે વિશેનો ક્યવાટ વેદ પ્રણિત છે.

તેમ સિદ્ધ થાય છે. ઉપરોક્ત ઉપમામાં પ્રુદ્ધધનું અને તેમાં જે વૃદ્ધ પ્રુદ્ધનું યુવાન પત્ની તરફ જે અવિશ્વાસભય વલણ હોય છે ને વલણ અને વૃત્તિને કટાક્ષોપમાં દારૂ મુકવા માટે દષ્ટા ખરેખર અભિનંદનીય છે. ત્યારપછીના કે સમકાલિન જમાનામાં ન્યારે પાશ્વર્ય દેશમાં માનવ પ્રાણીઓ ઓછોને પશુઓ જેમ લીલામ કરવાની અને જેમ પશુઓના શરીર તપાસાઈ ખરીદ્ય તેમ શરીરો તપાસાઈ ખરીદવાની પ્રથા મથકુર હતી તે વખતે ઉચ્ચ લગ્નજીવનની આડે આવતા આવા કુટ પ્રશ્નોનો પણ વેદ

સામનો કરતો. વેદનો જમાનો નારીજીવનની ઉચ્ચ અને પવિત્ર કક્ષા માટે જે સાખ પૂરે છે તે ખરેખર તેની સંસ્કૃતિને શણે નય છે. સમાજનો લગ્નજીવનથી શરૂ થતી જમાઈની પ્રજ્ઞાલિકા માટેનો ઉકળાટ પણ વેદની એક નાનીશી ઉપમા રજૂ કરે છે.

અક્ષોરિય જામાસા ॥ ગરીબ જમાતા જેમ તુંડમિગ્નજી હોય છે તેવો. સામાજિક અને હૌડુંબિક જીવનને સ્પર્શતી ઉપરોક્ત ઉપમાઓ આપણે જોઈ. હવેની હિયાના સુકોતોની એ સુંદર અને વિરોધી રસ મિશ્રણ હોવા છતાં પણ રસ ઉત્પન્ન કરતી ઉપમાઓની ઝાંખી કરીશું. વેદકાળના ઉત્સવો કે જે ઉત્સવો પ્રાચીન કાળમાં સંસ્કૃતના ભવ્ય નાટ્ય સાહિત્યના પોષક હતો, તેમાં નૃત્યને પણ સ્થાન હતું. તે માટે એક સુંદર ઉપમા આપણી આગળ પ્રાપ્ત થાય છે.

ચુરછત્તો રશ્મિમિત્રિઃ સૂર્યસ્થ સૂર્યકે:

સમનગા દ્ય મા ।

જેમ મેળામાં પોતાની સૂર્ય તેજસ્વીતાથી અને ગીતોથી કીન્નર કંઠીઓ આનંદ આપે છે તેમ હિયા પણ આનંદ આપે છે, પરંતુ વધારે સુંદર તે હિયાની ઉપમા ત્યારે જ લાગે છે ન્યારે તે સુંદર ભાવ મિશ્રણ ઉત્પન્ન કરે છે. સ્ત્રી વાયક હિયા જેવા કેમળ પ્રકૃતિ તરવમાં લક્ષ્મીનાં શરૂઓના અલંકારનાં ઉપમેયોનું દર્શન થાય ત્યારે ખરેખર અહોભાવ થયા સિવાય ન જ રહે.

" પતાઉરવા ઉપસ કેતુમકતા પૂર્વે
અર્થે રજસો માનુવજ્ઞે
નિરુપવામા આયુધાનીય ધુવ્યઃ પ્રતિ
ગાયોઽહયો ચંન્તિ માતરઃ

" હિયા કે જે તેમના (પૌદાઓના)
વિનય પતાકાને પૂર્વમાં ફરકાવે છે ત્યારે

તેનું તેજ યોદ્ધાઓના હાથે ધસતાં
હથિયારોના ચળકાટ જેવું જણાય છે. "

આ રીતે સરવાળે જોતાં વૈદિક આર્થ
જીવનના સમભગ ધણીખરા કાર્યક્રમોની
તુલનાવાળી ઉપમાઓ. રહેજરડાજ
ફેરફારના રૂપમાં આખાં વેદમાં પથરાયેલી
નજરે પડે છે. ઉપમા વાપરનારાઓ અને
તેના ઉત્પાદકોથી જ આપણી સંસ્કૃતિનું સાચું
માપ કાઢી શકાયે. વાપરવામાં આવેલી જુદા
જુદાં જીવનનાં પાસાંઓ અને ક્રમોથી ભરેલી
ઉપમાઓથી અસારની સંસ્કૃતિ અનિર્ભેજ
નથી, પરંતુ દેશાન્તરમાં સુસાફરી કરી
આયોંએ કરેલી આપ-રેવું જ પરિણામ છે
તે રહેજ સમજાશે. જો કે અગ્વેદના જન-મ-
રયાન માટે વિદ્વાનોમાં ભિન્ન અંત છે. છતાં
ઉપમાઓ અને તે દ્વારા વ્યક્ત થતા જીવનના
અવનવા પ્રસંગો પરના મંતવ્યોથી જ નિષ્પત્ત
થક શકે છે. આયોની સંસ્કૃતિ મૌલિક હોવા

છતાં એ મિશ્ર છે ને ચોક્કસ છે, પણ ભલે
તે કદાચ તેઓનું જુદા જુદા દેશોમાંના
પરિભ્રમણને લીધે હોય. અથવા જુદા જુદા
દેશોમાં અગ્વેદનાં જુદાં જુદાં મંડળોની
ઉત્પત્તિ હોય; કે પછી સપ્તસિન્ધુમાં રહી
'મીથનરી' માફક ધર્મપ્રચાર માટે નિકળેલા
ઋષિઓની આપણે હોય અને તેમ હોય
છતાં પણ વૈદિક સંસ્કૃતિ એકરંગી કે તદ્દન
કાર્પારી જમલી પ્રાચીનાઓ કરે તેવી
નયો, પરંતુ જો સમયને ઉમેચી શકાય તો
કદાચ આપણી ભવિષ્યની સદીમાં જન્મે જેસે
તેવી છે. વેદની એ નવોષા સમી ઉપમાઓ આ
સપ્તનું પુરવાર કરવા બળ પ્રેરે છે.

વેદની એ ચિરંતન મિંતનામક અને
ચમત્કારિક ઉપમાઓને, અને તેને આપણે
દર્શન કરાવનાર ઋષિઓને શતધા વંદન હો !

(સ પૂર્વ)

તારી મરજી

શ્રી. નૂતન દેસાઈ

પ્રભો !

તારી મરજી ન હશે તો મારા વિકાસમાં એક નાનું તરણું એ મને અંતરાય રૂપ લાગશે.
પણ મારી મરજી તો અંતરાય રૂપ પડાડોને ય વટારી જઈ વિકાસ પામવાની છે.
હું તો વહેતા પાણીના પ્રવાહ જેવો છું.

માર્ગમાં આવતા ખડકોને બેઠવાની શક્તિ મારામાં ભયે નથી

પણ સ્વભાવ પ્રમાણે જળરેલાની માફક અનુકૂળ દિશામાં વહી જઈ અકોષ થક
જવાનું મને અમરું નથી.

માર્ગરોધક ખડકોને અવગાળી જળરેલો દિશા બદલીને ય મદાસાગરમાં ભળી શકો
હોય તો તે સામે મારી ડાહ ફરીઆદ નથી. એ ખડકોને તો હું માર્ગદર્શક સાધન ગણું.

પણ પ્રવાહ બદલી ડાક સૂકા રણમાં સોસાઈ જતા વદેગાની કમનસીનો વેદા.
મારું દિલ તેવાર નથી

શ્રી-ચરિત્રના વિદ્યાર્થી

૫૬

શ્રી. પંડિત લાલચંદ્ર ભગવાન ગાંધી

પ્રાચીન વિદ્વાનોએ એ સ્વીકાર કયો છે કે શ્રી-ચરિત્ર ખૂબ મદન હોય છે, તે સમજવું મુશ્કેલ હોય છે, લલભલા ચતુર વિચક્ષણ પુરુષોથી પણ તે સમજી શકાયું નથી-સમજી શકાયું નથી શ્રીઓનાં ચરિત્રને દેવો પણ જાણી શકતા નથી, તો મનુષ્યો તો ક્યાંથી જાણી શકે ? શુદ્ધિમાન મનુષ્યો પાણીમાં ફરનારાં માછલાંઓના પગને જાણી શકે, આકાશમાં ઊડનારા પક્ષીઓના પગની પંક્તિને જાણી શકે; પરંતુ તેવા શુદ્ધિમંતો પણ શ્રી-ચરિત્રને જાણી શકતા નથી. શ્રીઓની અસાધારણ અદ્ભુત શક્તિએ પુરુષ-શક્તિ પર વિજીતે વિજય મેળવ્યો-એમ કહી શકાય એવી નારી-ચરિત્રને નરોએ દૂરથી નમન કયું છે. રાખઓ, અસાધારણ ફળ પ્રાપ્ત કરાવનારા બળો વડે જે સર્જી શકતા નથી, વિજો, જગતને જાણનારી વિદ્યા વડે જે સર્જી શકતા નથી, ધનાઢ્યો અકૃત્ય કરનારા ધન વડે જે સર્જી શકતા નથી, તે, ચતુર લલનાઓ લીલામાત્રમાં સર્જી શકે છે. નરોનાં હૃદયમાં પ્રવેશ કરી નારીઓ નરોને સંમોહ પમાડે છે, મદ કરાવે છે, નિર્મલ્સના કરે છે, રમીડે છે અને વિષાદ પણ પમાડે છે. નારીઓ શું આચરણ આચરી શકતી નથી ? શ્રે. જનશુક પ્રાચીન કવિ વિમલે સં. પ્રત્યોત્તર-રત્નમાયામાં જણાવ્યું છે કે- 'કિં ગદનમ્ ૨, સ્ત્રીચરિતમ્' ૧' અર્થાત્ 'જનમમાં મદન શું છે ?' એવા શિષ્યના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં 'શ્રી-ચરિત્ર' જણાવ્યું છે; તથા એ પછી પૂછવામાં આવ્યું છે કે- 'ચતુર કેણ ?' તેના પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું છે કે- 'તે (શ્રી-ચરિત્ર)-યી જે ખડિત ન થયો હોય તે' 'કન્દુતુરો ?, મો ન સ્પિહતસ્તેન' ।

સુપ્રસિદ્ધ આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્ર ગુર્જર-શ્વર પરગાહત કુમારપાલ જૂનાગઢી પ્રાર્થનાથી રચેલા વિવગ્નવાળા રવોપત ચોખ્ખાશ્રમાં, સ્વદાર-સંતોષ અને પરશ્રી-ગમન-વિરમણ નામના અભૂતતનો ઉપદેશ આપતાં એ સંબંધમાં સૂચવ્યું છે કે- "પાર વગરના પારાવર (મહાસાગર) નો પાર પામી શકાય, પરંતુ પ્રકૃતિથી વક્તવ્યભાવથી કુટિલ એવી શ્રીઓનાં કુશલિત-કુશલચરણો પાર પામી શકતો નથી. ૧ ૧"

—આચાર્યશ્રીનું ઉપયુક્ત કથન, સુશીલ, સચરિત્ર સદાચારી મહિલાઓના સંબંધમાં નથી; પરંતુ શ્રી-જ્ઞાતિને કલંકિત કરતી તેવી શ્રીઓને ઉદ્દેશીને છે. સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ખીમ પણ અનેક વિદ્વાનોએ-કવિઓએ એ એ સંબંધમાં અનેક રચને પોતાના હૃદયોદ્ધાર પ્રકાશિત કર્યા છે, તેનાં દૃષ્ટાંતો પણ દર્શાવ્યાં છે.

એવી રીતે પ્રાકૃત સાહિત્યમાં તપાસીએ તો તેમાં પણ તેવા પુષ્કળ ઉદાહરણો પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાકૃત સાહિત્ય તો ખરી રીતે લોક-સાહિત્ય મણિ. લોક-સ્વરૂપ જાણીને સાધારણ લોકોને ઉદ્દેશી એવી રચના છે. એમાંના ઉપદેશો લોકોને સચોટ અસર કરે તેવા ભાવવાદી છે, તેમાંની ગંભીર બોધક કથાઓ લોક-કથાઓ કહી શકાય; વર્તમાનમાં પ્રચલિત અનેક કથાઓ, કહેવતો-કહાણીઓનાં મૂળ એમાં જોવા-જાણવા મળે છે. પરંતુ વર્તમાન યુગના સાક્ષરોનું લક્ષ્ય જોઈએ તેવું તે તરફ હજી સુધી એવાયું નથી-એથી એ જાદુ પ્રકાશ-પ્રચાર-પાન-પાકનાદિમાં આવ્યું નથી

૧ "પ્રાપ્તુ પારમવાસ્તવ પામવાસ્તવ પાર્યંતે ।
સ્ત્રીર્ણાં પ્રકૃતિલક્ષણાં કુશલચરિત્રસ્ય નો યુગ્મશી"
—યોગરાજ (પ્રકાશ ૨, સ્થા. ૮૫)

એ કુમાર્ય છે પ્રાચીન કાલની એ નવજ-
ક્યાઓ અને નનલિકાઓમા અનેક તાર્કિક
બુદ્ધિપ્રદ ઉપદેશો યુગ્યોક્તા છે, એને
સમજનારા જોઈએ.

પ્રસ્તુત વિષય સાથે સંબંધ ધરાવતી એક
રસિક બોધક સંક્ષિપ્ત કથા તે પ્રાકૃત
સાહિત્યમાંથી અદિં અનુવાદરૂપે રચ્ય કરે છે.
એ ગદ્ય-પદ્ય પ્રાકૃતકથાવાળા ગ્રંથનું નામ
ધર્મોપદેશમાલા છે, તેનું વિવરણ આજથી
એક હજાર વર્ષો પૂર્વે-સં. ૯૧૫ માં
લોખંદેવ (પ્રતીહાર) મદારાજના રાજ્યમાં
નામપુર (નાગેર)માં, જિનાવતતમાં રચાયેલ
છે. તેની રચના કરનાર જૈનાચાર્ય જયસિંહસૂરિ
મહાન ધર્મોપદેશક વિચક્ષણ પ્રતિભાશાલી
વિદ્વાન જણાય છે. આચાર્ય શ્રીજિનવિજય-
જીની પ્રેરણાથી સિંધી-જૈનમથમાલામાં
હાલમાં પ્રકાશિત યજ્ઞ રહેલા એ ગ્રંથમાંથી
અદિં એ કથા દર્શાવાય છે. પ્રાચીન તાડ
પત્રો અને કામજો પર લખાયેલી ૫ પેઠી-
ઓના આધારે એ ગ્રંથનું સંપાદન-કાર્ય
કરતાં તેમાંથી ચૂંટાતી વાચકો આગળ આ
વાનગી ધરે છે.

ઉપર્યુક્ત ગ્રંથની પૃથ્વી માયામાં પ્રાસ જિક
ઉપદેશ આપતાં જણાવ્યું છે કે, " રમણી-
જનથી પ્રતારણ કરાયેલા-દસાવાયેલા વિદ્યુષ
(વિદ્વાન-ચતુર) પુરુષો પણ હસવા ચોગ્ય
ખતે છે; જેમ યુવતિ(સ્રી)ઓનાં
ચરિત્રોને શીખતો જોઈ શ્રાવણુનો
પુત્ર હસવા ચોગ્ય બન્યો હતો. " એ
માયાની બાબતમાં જે લોક-કથા જણાવી
છે, તેનો સંબંધ લાટ-ગૂંચાત સાથે છે.

" લાટદેશનું ચૂકામણી જેવું રાજ્ય
(ભરથ) નામનું મહાનગર છે, જે
ત્રિવર્ત (ધર્મ, અર્થ અને કામ)ને પ્રાપ્ત
કરનારા મદાજનોની સારી રીતે વસવાટવાળું
હય. ત્યાં જન્મલગ્ન નામનો એક મુખ્ય

શ્રેષ્ઠ શ્રાવણુ રહેતો હતો, તે પોતાનાં ધર્મ-
કર્મ અનુષ્ઠાનોમાં પરાયણ હતો. તેને
સૌમ્યપ્રભ નામનો પુત્ર હતો, તેણે પોતાના
પિતા પાસેથી વેદાદિ-શાસ્ત્ર મદ્ય કપો પછી
વિચાર્યું કે- પુરુષે વિદ્યાઓમાં અસંગૃહ
રહેવું જોઈએ એમ વિચાર કરતાં તે
પાટલિપુત્ર (પટણા) ગયો, ત્યાં સમસ્ત
શાસ્ત્રોનું સર્વશા અધ્યયન કર્યું, તે ચોટે
વિદ્યારથાનોનો પારંગત થયો. ત્યારપછી એક
દિવસે તેણે વિચાર કર્યો કે-

" સુદર એવી પણ તે જ્ઞાન-લક્ષ્મી વડે
અન્યદેશમાં છું ?, જોવા લાયક એવું જેણે
જોઈ લીધું છે-એવી જે જ્ઞાન-લક્ષ્મીને
પોતાના દેશના વિદ્વાનોએ જાણી નથી. "

ત્યારપછી તે પાટલિપુત્રથી લાઠવર
(ભરથ) ગયે, એના આગમનથી નગરના
લોકો આનંદિત થયા, બધાઓ પરિવૃષ્ટ થયા;
સૌમ્યપ્રભે વિવિધ પ્રકારનાં શાસ્ત્રોનું બ્યાખ્યાન
ચર કર્યું. તત્કાલ મદ્ય કરેલાં શાસ્ત્રોનાં
બ્યાખ્યાનનાં કૌતુક્યો, અને કષ્ટક બીજાઓના
આગ્રહને વધ થવાના રવમાવધો વિષયો તરફ
નિરપૂર્વ-બેદગાર રહેતા પોતાના ભત્રીજાને
જાણી તેની ભાષીએ વિચાર કર્યો કે-" આ
પણુ ખેલની વાત છે કે-સમસ્ત શાસ્ત્રો
શીખતાં આવ્યે, પુણ્યથી પામો યકાવ એવા
પોતાના અને મદારા વિષય-મુખમા અંતરામ
કર્મો !, તો હવે કોઈક ઉપાય વડે એને
પરદેશમાં-ખીજે રથને મોકલીને બીજા પુરુષને
સેવું. " ત્યારપછી તેણીએ એક દિવસે તેને
કહ્યું કે-" આવુંપુત્ર ! યુવતિ(સ્રી)-
ચરિત્રનું ગદારી પાસે બ્યાખ્યાન કરે. "

સોમપ્રભે કહ્યું- ' મેં જ્યાં શાસ્ત્રનું નામ પણ
સાંભળ્યું નથી. ' સ્ત્રીએ કહ્યું- ' તેના વિના,
ળીળ' શાસ્ત્રોથી શું ? ' સોમપ્રભે વિચાર
કર્યો કે- ' હા ! યુવતિ-ચરિત જાણીને સ્ત્રીના
મનોરથો પૂર્ણ કરે. ' એમ વિચાર કરતાં
તે પદ્માલિપુત્ર (પદ્મણ) તરફ ચાલ્યો.

મધુરાપુરીના બહારના ઉશનમાં આવી પહોંચ્યો, ત્યાં વિજયા નામની બદ- પત્નીએ તેને એવું બોલતો સાંભળ્યો કે- 'યુવતિ-ચરિત શીખવા માટે હું પાટલિપુત્ર (પટણા) જઈશ. ' 'હું જ આને યુવતિ-ચરિતની મંજીરતા દર્શાવું' એમ વિચાર કરીને વિજયાએ એક ચતુર દાસીને મોકલી કે- 'આ બ્રાહ્મણ-પુત્રનો માત- પિતાદિ વૃત્તાન્ત વિગતવાર જાણીને તું મને જણાવ કહે. ' દાસીએ તે પ્રભાણે કયું:

બિક્ષા મઠિ ભમતો સોમપ્રભ વિજ્યાને
પર પહોંચ્યો, ત્યારે તે સ્ત્રી તેને કહે
વળગીને તેના દેશ, નગર, માત-પિતા,
બાપ-બહેન તથા સ્વજનાદિનાં નામ લઇને
કરુણ સ્વરે રોવા લાગી. મ્હોં ધોયા પછી
વિજ્યાને પરિજન-વર્ગે પ્રશ્ન કર્યો 'આ
કાણુ છે ?' વિજ્યાએ કહ્યું કે-' આ
મ્હારા કાકાનો દોકરો બાપ છે, બાલપણમાં મ્હોં
જોયો હતો. ' ત્યાર પછી તેને સુગંધિ
તેલ વડે મર્દન કરાવ્યું, આડંબર-પૂર્વક
સ્નાન કરાવ્યું. મહાપુરુષોને ચોળા એવા
મેંધા-મૂલા જે વસ્ત્રો પહેરાવ્યાં. વિવિધ
પ્રકારના વિચિત્ર-સરસ આહાર વડે તેને
જમાડ્યો. ચંદન-રસધી તેને વિશેષન કર્યું.
તાંબુલ આપ્યું.

સાર પછી કામી જનોનાં મનને હરણ
કરતો સંખ્યા-સમય યતાં સંખ્યા-વિધિ કરી
લોધેલ રાત્રિનો પ્રારંભ થયો, ત્યારે વિન્યાસ
જતારને કહ્યું કે- આજે મારે ભાઈ
પાસેથી માત-પિતાદિની વાતચિત્ત નહી

છે, તેથી વાસ્તવમાં તમે એકલા જ રહેજો.'
જોવી રીતે ખતારને સારી રીતે સ્થાપન કરી
વિજ્યાએ સોમપ્રભ સાથે બીજા વાસ્ત-
વમાં પ્રવેશ કર્યો. જૂઠા જૂઠા બે પક્ષગા
બીજાવીને સંજ્ઞ કર્યા, તેના પર રહીને
પૂર્વે થઇ મથેલા ઋષિયોના કથાની શરૂઆત
કરી. કથા કહેતાં કહેતાં જ બ્રાહ્મણ-પુત્ર
સોમપ્રભ નિદ્રાર્થી ધેરાયો. પછી વિજ્યાએ
તેને જાગાડીને કહ્યું- 'નિશ્ચિંતા થઇ સુઇ ગયો
છે ? મહારી વેદનાને બાણતો નથી ?'

સોમ- તમને શી વેદના છે ?

चिन्ता- ' काम-वेदना. '

‘અરે ! આ નિદ્રા-ગોદથી-ઉપમાં
વ્યાક્રમ હોવાથી એવી રીતે પ્રધાપ કરે છે.’
એવી ચંકાથી ફરીથી પૂછ્યું, ત્યારે પણ
તેણીએ કામ-વેદના જ કહી.

સોમ-ભદ્રે ! મહારી આમળ એવી
રીતે બોલવું એ યુક્ત ન મળ્યાય. ' .

વિશ્વના- 'તારી આમળ કહું છું, ૧
જેથી તું દૂર કરે. '

સોમ-‘જેઠ ધાય છે, આ સોઠ અને
પરસોઠમાં વિરુદ્ધ એવું વચન તું ન બોલ.’

ચિન્થા-એમાં વિરોધ નથી, કારણ કે-એ માત્ર દરિ (વિશુ), હર (મહાદેવ), પરમેશ્વરી (જ્ઞાતા), છદ્મ વગેરે મહાપુરુષોએ દર્શાવ્યો છે. "

સોમ-એવી રીતે ન જોત, એએએ
બહેનોની કામ-ચાલના કરી નથો.

વિજયા-કુ' તકારી બહેન ચલી નથી.

સોમ-વાયાથો તેવી રીતે સ્વીકારી છે;
તેથી બંને લોકમાં વિરુદ્ધ એવું ન કર.

વિજયા-એ વું લોકથી અત્યંત ભીર
હો, તો મહારી સાથે રમી-કામકોડા કરીને મને
પ્રાણથીને વું જીવાડ

સોમ-આ સંબંધમાં બહુ કહેવાયો છું.
હવે તો હું આવું અકર્તવ્ય ન કરું.

વિજયા—મરી રાકીશ નહિ, જો તું જીવતાં કરીશ; અને આમાં અક્તવ્ય થું છે ? કારણ કે લાટદેશના લોકોને મામાની દીકરી ગમ્ય-ગમન કરવા યોગ્ય હોય છે, ઔદિચ્યોને-હિતરના લોકોને ઓરમાન મા, ખીજઓને ભાઈની મહિલા, કેટલાકને વળી સગી બહેન ગમ્ય હોય છે; અહિં તો હું કાકાની દીકરી છું; તો તું સાંસારિક નિષય-સુખમાં ત્રિધન ન કર.

સોમ.—આ વિષયમાં વારંવાર કહેવાથી થું ?, સાચા વચનથી તું મ્હારો બહેન છે.

વિજયા—જ્યાં સુધી વગેવાપ્રશ્ન નહિ-નિંદા-પાત્ર નહિ થા, ત્યાં સુધી તું મ્હારું વચન નહિ કરે.

ત્યાર પછી તેણીએ મોંઠા ચબ્દથી જૂમ પાડી, એટલે લોકો આવી પહોંચ્યા. બપોરે જમેલા લોજનનું ચરાવ(માટીનું) પાત્ર પહેલેથી રાખેલું હતું, તેને પલંગની નીચે મૂકીને લોકોને કહ્યું, 'વિધુચિકા (અજીજી-અકળામણ) થઈ મઠ દલી, તેથી આને વમન થયું, બીનું પાણી પાડું, અગ્નિથી શેક કર્યો, થોડી વારે સ્વસ્થ થયો.' એમ કહીને સર્વ લોકોને રજા આપી મોકલી દીધા.

ત્યાર પછી વિજયાએ વાસ-ધરનાં કમાડ બંધ કરીને ફરી તેને કહ્યું—'જો પ્રત્યય જોયો-ખાતરી થઈ હોય, અને જીવતાં કાર્ય-પ્રયોજન હોય; તો હમણાં પણ અત્યંત અનુરક્ત-પ્રેમવાળી એવી અને મું રીકાર.

સોમપ્રભે કહ્યું:—'મ્હારું સર્વ જીવિત ત્હારે આધીન છે, પરંતુ વિષય સંબંધી કમ્પ્લા ઉત્પન્ન થતી નથી; એમ હોવાથી તું જે કહે, તે હું સંશય અને વિકલ્પ કર્યા વિના કરું.

'અનુરાગ-પ્રેમ વગરના માણસ સાથે ગમન (સંસાર-સંબંધ) કરવાથી થું ?' એમ આનતી-વિચાર કરતી વિજયાએ તેને કહ્યું—'તેં કહ્યું હતું કે—'કું શ્રી-ચરિત્ર રીધું' છું, તેથી તને બોધ આપવા માટે મેં આ પ્રયત્ન રચ્યો હતો; તો હવે આ પ્રયત્નથી

તું અટક; કારણ કે દેવોંધો પણ તે ગમ્યી રાકાતું નથી. કહ્યું છે કે—'શૂત, રાક્ષસ, વ્યંતરો અને ડાકણો મંત્ર-તંત્રોથી મહણ કરી શકાય છે, તથા વિષધરો(સરો) અને અગ્નિએ પણ વશ કરી શકાય છે, શ્રેષ્ઠ ઘોડાઓ અને હાથીઓ બલવડે મહણ કરી શકાય છે, દેવો અને ગુરુઓ ભક્તિથી, માત-પિતા વગેરે વડીલો વિનયથી, તથા મિત્રો સહુનાવથી મહણ કરી શકાય છે, રતેહીઓ, સેવકો દાન વડે અનુકૂલ કરી શકાય છે, રાજાઓના હૃદયનો આશય દૂર હોય તો થયું ઈગ્નિત વગેરેથી મહણ કરી શકાય છે અને વિષમ-કુળોષ કંઈયે શાઓનો પરમાર્થ પણ સુદ્ધિથી મહણ કરી શકાય છે; પરંતુ માયામય, કામના દોષોથી દુષ્ટ વિલાસમય ક્ષત્રનાર શ્રીઓતું ચરિત્ર તો એમાંના એક પ્રણ હોવા વડે દેવો કે દાનવો વડે પણ મહણ કરી શકાતું નથી.' "

ત્યાર પછી યુગલ (જોડ) મહણ કરીને [અર્ધે માર્ગે શ્રી-ચરિત્રના શિક્ષણના સ્વચક્ર પ્રમાણપત્ર તરીકે] અર્ધે હાથે (લોકાની મેળો) આપીને તેને ગાતાના ધર તરફ મોકલ્યો.

આ કથનો સાર એ છે કે—'શ્રીઓનો વિશ્વાસ ન કરવો જોઈએ.' કહ્યું છે કે—'સારી રીતે જીતાયેલી (વશ) હોય, સારી રીતે પ્રિય હોય, અને સારી રીતે પ્રસર (ફેલાવો) પામેલી હોય-આગળ વધેલી હોય, તેવી પણ અટવીઓનો અને મહિલાઓનો વિશ્વાસ ન જ કરવો જોઈએ. શ્રીઓ ખીજઓને રંજિત કરે છે, પણ પોતે રંજિત થતી નથી; ખીજાઓનાં હૃદયોને મહણ કરે છે, પરંતુ પોતાનાં હૃદયો ખીજઓને આપતી નથી. અતુર-ચાલાક-સુદ્ધિઓ અને યુવતિઓ એ અને સરખી હોય છે; તેથી નિરીણ (બાક)ના અભિલાષી મનુષ્યે શ્રીઓને પરિવરવી જોઈએ—એ ધર્મોપદેશ છે. "

વિ

ક્રમ સં. ૨૦૦૩માં ભારતદેશની સ્વતંત્રતાની બેડીઓ તૂટી છે, અને અનેકવિધ મથોદાઓ સ્વીકારતાં, જમતના સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રોમાં હિંદુ નામ જીએરાયું છે, એ અપૂર્વ હર્ષની વાત છે. પણ સાથે સાથે કામી રમખાણોના-ખીજવૃક્ષ-ચાથે-પિતા અને પુત્ર સમ ભારતના બામદા, તદાન ધર્મિક હિંજરતીઓની હેરફેર, નિરાશ્રિતોની છાવણીઓ, કુસંપ અવિશ્વાસ વગેરે વિવિધ ફૂટ ઝખેનોની વિચિત્ર જાળમાં પણ આપણે ફસાયા હોઈએ એવું આપણને સૌને લાગ્યા વિના રહેતું નથી. અજસંકટ, કુકાળ, કાળા જાળર વગેરે હાલિ તો હજુ ભૂતાવળની પેઠે . ૧ આસપાસ ભમતાં જ રહેવાની ન હર પળે ઉપજાવ્યા કરે છે...એવા ૨ કાળમાં પણ આઝાદીની ઉપાતે આવાકારતી દિવાળીની નૂતન પગલીને આપણે જરૂર સત્કારીએ, પૂજીએ, તથા સં. ૨૦૦૪ના નૂતન ગમધ પ્રભાતે તે પગલીની પ્રતિષ્ઠા કરવાનું પણ લાઇએ, અને એ પહુના પરિભાસન માટે નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ, એકધ, પરાક્રમ, નિર્ભયતા અને કર્તવ્યપરાયણતાનાં ધર્મનું-માનવસહજ આત્મીય રાષ્ટ્રધર્મનું-આહવાન કરીએ. જયધાય અન્વીએ કે આઝાદ હિંદ અખંડ અને આબાદ બની રહો!

ઉપરોક્ત આદર્શ આપણી દષ્ટિ સમક્ષ રહી શકે તે હેતુસર આપણે રાષ્ટ્રધ્વજ નિયત થયો છે. એ રાષ્ટ્રધ્વજનું રૂરહય જુદા જુદા નેતાઓએ જુદા જુદા દષ્ટિબિંદુઓથી સમ-જાણ્યું છે. પણ તા ૨૫-૯-૪૭ ના રોજ વડોદરામાં વર્તમાન વિશ્વના પ્રખર તત્ત્વવેતા સર ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણના પ્રવચનમાં જે ભાષા કરવામાં આવી હતી તે અપૂર્વ

અને સર્વોક્ષુટ હતી. તેનો ટૂંક સાર અત્રે આપવામાં આવે તો તે થોડય જ ગણાશે:

વિજ્ઞાનની પ્રગતિ તથા બાહ્ય સુખ માટે તેની ઉપાસના પણ આવશ્યક છે છતાં હિંદુ માનસ શાશ્વત સુખ ઉપર બાર મૂકે છે. જમતનું નિત્ય અને શાશ્વત (eternal) મૂલ્યાંકન એજ જીવનનું સાચું મૂલ્યાંકન છે. અનાદિ, અનંત અને સત્તાતન એવા વિશ્વનું એક એક કાર્ય ખીજા કાર્યનું કારણ બને છે અને એમ ઘટમાળની પેઠે જમત નિરતર ચાલ્યા જ કરે છે. પરમાત્મા નિત્ય અને અનંત હોઈ, દૈતાદૈત (dual and not dual) થી પર છે. તેની પાર્શ્વભૂમિકા (Background) પર જમતનું કાર્ય ચાલે છે.

આ પાર્શ્વભૂમિકા તે આપણા રાષ્ટ્ર જાજનો સદેહ રંગ છે. તે શાશ્વત સૌન્દર્ય અને પવિત્રતાનું પ્રતિક છે. સ્વમેષ પ્રત્યક્ષ પ્રજ્ઞાસિંહ સૂર્ય ભગવાન બ્રહ્માના બાહ્ય, પ્રતિકરૂપ હોઈ તે પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મ મનાયા છે. નટરાજનું (ચિંદમ્બરમ્)ના મંદિરમાં પદ્માદ્ય તરીકે સૂર્યના દર્શન કરાવવામાં આવે છે. સૂર્યનો પ્રકાશ પવિત્ર હોઈ, અખિલ જમતને જીવન આપી અશુદ્ધિનો નાશ કરે છે. આપણા જ્વજ-મના ચક્રી પાર્શ્વભૂમિને શ્વેતરંગ સદૈત સૂર્યપ્રકાશનું શુદ્ધ શાશ્વત સૌન્દર્ય છે. તેની ઉપર અખંડ મંગલાકારમ્ અનંત ચક્રરૂપે છે, તે અનંત શાશ્વત બ્રહ્માની અતિમાન પ્રતિમા છે; તે ચેતન જમતનું પ્રતિક જીવચક્રરૂપે છે પ્રજા અથવા આત્માની (Being) પાર્શ્વભૂમિ ઉપર ચક્ર વિશ્વવિકાસના પથે ચાલે છે Being-માંથી Becoming એટલે જીવમાં સિવ અથવા નરમાંથી નારાયણ થવાનું તે સૂચન કરે છે.

તે ધર્મચક્ર પણ હોઈ, વિશ્વનો ગતિ-વિકાસનો ક્રમ નિયમબદ્ધ ગ્રાનમય પૂર્વયોજના પ્રમાણે નિરંતર થયા કરે છે. ધર્મચક્ર પ્રવર્તે તે એ આધારે જગતનો પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ ધર્મમૂલક અને નિયમાનુસાર હોઈ આ ચક્ર Cosmic process cosmic Evolution & cosmic Law વિશ્વવિકાસ તથા વિશ્વક્રિયાના કર્મ-એતનનું ચિહ્ન રૂપ છે. ચક્રની માફક આ સંસારમાં સઘળું પરિવર્તનશીલ છે, દેશકાળ પ્રમાણે સંસ્કૃતિના સ્વરૂપમાં પણ પરિવર્તન થયા કરે છે પણ તે પરિવર્તનનો પાછળ અનંત અને અવિચલ એવું બળ છે તે દ્રઢ સત્યમૂના સનાતન સિદ્ધાંતનું છે. ઉપનિષદ, ભગવદ્ગીતા કે બૌદ્ધ મતના ઉપદેશમાં પણ આપણાં અસ્તિત્વ, રિચિતિ અને વિકાસ તે ધર્મચક્રને અધીન હોવાનું જ સમજાવેલું છે. અને આ ધર્મની પ્રાપ્તિનું સ્વરૂપ ઉપનિષદે ત્રણ દ્વારથી સ્પષ્ટ કર્યું છે. દમ, દાન અને દયા. મતલબ કે જગતમાં પ્રગતિ અને સુલેહશાંતિ આધુનિક વિજ્ઞાનની વિપુલ સામગ્રીથી નહિ સાધી શકાય; માનવસમાજની ઉન્નતિ રાજદ્વારી ક્રાન્તિ પદ્ધતિથી પણ નહિ લાવી શકાય, એ તો આજસુધીના યુદ્ધોના અનુભવે સાબીત કરેલું છે, પરંતુ ધર્મ-સૂચિત ચક્રથી આધ્યાત્મિક શક્તિના વિકાસ વડે તથા પ્રભુમય જીવનના પથે લઇ જનારા નિઃસ્વાર્થ ત્યાગ, પ્રેમ, દયા, શાંતિ, ક્ષમતા, એક્ય આદિ ઉચ્ચ માનવતાના ગુણોથી સમૃદ્ધ જીવન વડે જ ગ્રાનવિજ્ઞાનની અને માનવ માત્રની ઉન્નતિ શક્ય છે. આપણા રાષ્ટ્રજનના ત્રણે રંગો અને ચક્ર એ ઉદ્દેશોધન કરે છે

ચક્રનો ઘેરો વાદળો નીલવર્ણી ધીકૂણ શામળિયાનો છે એટલે મક્ક ગ્વશાસિત નથી પણ ચલાવનાર કોઈ શક્તિ છે. ધર્મની પાછળ ધર્મનો પ્રવર્તક પ્રભુ છે. સિમ્બલિકલ કર્તા મૂવનરવ્ય ગોસ્ટ Law and Law oliverની કલ્પના ઉપનિષદની છે.

ભારતીય મંસ્કૃતિ સત્યશોધન (Quest of the Truth) ને પદ્મ પુરુષાર્થ ગણે છે. તેથી તે અર્થમાં, શાશ્વત-ધર્મનું હાર્દ સંયમ ત્યાગ અને તપ ઉપર (Self-control, sacrifice and penance) નિર્ભર છે. તપ વિના નવસર્જન અશક્ય છે. તપનું આંતરિક યુદ્ધ એટલે કુરુક્ષેત્ર અને તેજ ધર્મક્ષેત્ર. જીવન-કલહમાં અશ્વન જેવા ઇન્દ્રિયજીત યોદ્ધા બની, આંતરિક સન્યાસથી જીવન કાર્યક્ષમ અને સફળ બનાવવું એ જ કેસરીઆ રંગનો ભાવ છે. સૂર્ય ભગવાનના સફેદ રંગની પાર્શ્વભૂમિકા ઉપરના નીલવર્ણના ધર્મચક્ર સાથે ત્યાગ-તપ-વૈરાગ્ય વડે અસૌકીક શુદ્ધિનો આદર્શ દર્શાવતો કેસરી રંગ છે.

ત્યાર પછી, સદાસર્વદા પ્રસન્ન-પ્રયુક્ત, હિત્સાહી, યુવાન સર્જક રહેવાનું સુખવતો લીલો રંગ જીવન સાક્ષ્યનો છે. મધુપાતા ક્ષત્તાયમે મધુ ક્ષરંતિ સિંધયા : જે વસતમા નવપલ્લવી નવોડા પ્રકૃતિ પ્રયુક્ત-મધુર બની રહે છે, તે મધુ માસનો સમસ્ત જીવન મધુમય બનાવવાનો આદેશ અપેતો, પ્રકૃતિનો નિરંતર તાજગી ને નારિન્ય (fairness and freshness) આપનારો આ લીલો રંગ છે. જીવન સત્ય છે, અનિવાર્ય અને આનંદમય છે. તે હિત્સાહ અને પૌરુષથી જીવના માટ લીલો પ્રવૃત્તિનો રંગ છે સફેદ ચક્રાકિત તથા કેસરી રંગના આંતરિક સિદ્ધાન્તોને બહિર જીવનમાં આવિષ્કૃત કરવા માટે, અને બહિર્ગતર એકતાને સૂચવતો આ લીલાદેહેરનો લીલો રંગ છે.

સ્વરૂપમાં, આર્યસંસ્કૃતિનું હાર્દ સમમ માનવતાના વિકાસમાં છે. માનવગતિમાં રહેલ પાશરી વૃત્તિનું તથા આસુરી પ્રકૃતિનું નિષ્ક્રમ અને દેવી વૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિમાં પરિવર્તન કરવામાં આર્યસંસ્કૃતિનું નિર્વાજ-

પ્રાપ્તિનું પ્રયોજન છે. અણુઓબધી ય
અનેકધણે શક્તિવિકાસ કરનાર વૈજ્ઞાનિક
બાલકરણ જન્મતમાં શાંતિ રચાવી શકશે નહિ.
શાંતિ, સ્વાસ્થ્ય, નિઃશ્રેયસ અને અનુદયની
રચાવના માટે આંતરિક-અંતઃકળના-વિકાસની
પરમ આવશ્યકતા છે. અને તત્તન હિંદે
જન્મતને આજ સદેશો આપવાનો છે, ખીજે

નહિ. આર્ષસંસ્કૃતિના પ્રતિક સમો આપણે
ત્રિરંગી રાષ્ટ્રધ્વજ, સમસ્ત વિશ્વ પ્રતિ હિંદે
પાઠવવાનો યાચવત સત્ય અને સનાતન
માર્ગનો જ સંદેશ પાઠવે છે.

એ દિવસ જલદી જોગે જે ભયરે ઉપરોક્ત
આદર્શ કેવલ સિદ્ધાન્ત સ્વરૂપમાં જ ન
રહેતાં, માનવજીવનના અણુઅણુમાં વારત્તવિક
વ્યવહારરૂપે યોગ્યતા વધે હોય !

નોંધ

દિવાળી અંક :

‘ગુણસુન્દરી’ના દીપોત્સવો અંકમાં
યોતાની કલમ-પ્રસાદી આપીને જે લેખકોએ
અમને સહકાર આપ્યો છે તે સર્વનો અમે
હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ.

આઝાદી યુગલું વિ. સં. ૨૦૦૪નું વર્ષ
સર્વને સર્વધા ઉન્નતિસાધક નિવડે, અને
કરેકના જીવનનો પ્રત્યેક દિવસ ભારતને સમૃદ્ધ
અને સંસ્કાર-સુરક્ષિત બનાવવામાં સફળ
નિવડે, એવી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે. આ
નવેબર-પીસેબરનો સંયુક્ત દિવાળી અંક
તેથી હોવાથી, હવે પછીનો અંક
જનનુઆરી ૧૯૪૮ની પહેલી તારીખે પ્રસિદ્ધ
શે, તેની માહિતી તથા વાચકો નોંધ લેશે.

શ્રી. સુનીલાલ વ. શાહ :

શ્રી. સુનીલાલ વર્ધમાન શાહનો
‘પશ્ચિમી’ ઉત્સવ ઉજવાય છે એ આનંદની
વાત છે. પછના સાહિત્યક્ષેત્રમાં પત્રરણ
માહિત્ય, ગદ્યના સ્વામી બનવાના માર્ગે
જન્મ રહેલા શ્રી. સુનીલાલ શાહને, ‘ચાક્ષર
વર્ગ’ કરતાં સામાન્ય વાચકવર્ગ વધારે સારી
પેઠે જાણે છે. તેનું કારણ તેમની સામાજિક,
ઐતિહાસિક અને કલાત્મક નવલકથાઓએ
કરેલું કામણ છે તેમની કલ્પનારંગી કથાઓ
ક્રિતિકાસના પાત્રોને સજ્જે છે, જૂતકળના
વાતાવરણને ધડે છે, છતાં વાસ્તવિકતાની
દૃષ્ટિએ તે તેટલી જ વર્તમાન પ્રાણથી
ધનકાર મારતી અનુભવાય છે.
‘પ્રભાવ’ એ તેમના પત્રકારિત્વને
પ્રકાશમાં આણ્યું, તે કરતાં અધિક તેમનામાં

રહેલી સદૃશ વેધક દૃષ્ટિવાળી સત્યશોધક
વિવેચનશક્તિને જાહેર કરી. અનુભવનું છે
અને અનેકવાર સાંભળ્યું છે કે, ‘પ્રભાવ’
ના વિવેચકના મતનિર્દેશનમાં ન પૂર્વગ્રહ કે
ન પક્ષપાત; તેમાં તો નયું તટસ્થ મૂલ્યાંકન
જ હોય.

શ્રી. સુનીલાલ શાહના વિપુલ સાહિત્યનું
મૂળમાંથી વિરલ વિવેચન, વિવેચક વર્ગ
કરશે જ. આપણે તેમના ૬૦ વર્ષના
જન્મોત્સવે, પ્રભુ પાસે એટલું જ પ્રાર્થાએ
કે તેઓ નિરામય મુખી દીધોયુધ્ય ભોગવે
અને ગુર્જરીની વિશેષ અને વિશેષ સેવા
કરવા બાગ્યશાળી બને.

સ્વ. પ્રભાવતી ન. કંકરના સ્મરણાર્થે :
કંકત બાવીસ બહેનોને, ‘ગુણસુન્દરી’ના
વાર્ષિક માહક તરીકે માત્ર ત્રણ જ રૂપીઆના
લાભજમથી નોંધવામાં આવશે. બાવીસ નામો
આવી મથા બાદ, આ લાભ મળી શકશે
નહિ. તો તે સંબંધી લાભ સેવા કચ્છનાર
બહેનોએ વેળાસર ‘ગુણસુન્દરી’ કાર્યાલય,
હુદાણાપ્રેસ, વડોદરા એ સિરનામે લખી
મોકલવું.

સ્વ. નાગરદાસ ધ. વર્મા

‘ગુણસુન્દરી’ના આજ તંત્રી અને
રચાપક સ્વ. જયકૃષ્ણ વર્માના પિતાશ્રી
નાગરદાસ ધ. વર્મા તા. ૧-૧૧-૪૭ ના રોજ
સુરત મુકામે સ્વર્ગવાસી થયા છે તેની સખેદ
નોંધ લઈએ છીએ. પ્રભુ સ્વર્ગરવ આત્માને
શાંતિ અર્પે એજ પ્રાર્થના.

બળવાન બને

બળવાન બને

સ્વતંત્ર હિન્દની આર્થિક સદરતા ગામઠાઓમાં વસતાં
ખેડૂત તથા મજૂર આદમ પ્રજાજનોની આર્થિક ઉન્નતિ
ઉપર અવકાશ રાખે છે.

માટે

તેમને ઠરકસરથી બચત કરવા પ્રેરવા, સમર્થવશા એ
આગળ પડતા પ્રજાજનોની પવિત્ર કરજ છે. માનવ વ્યક્તિના
વિકાસ માટે વ્યક્તિગત રોકડ બચતની ખાસ જરૂર છે.

માટે

બચત કરો! બીજાને બચત કરવા દોરો !

અને

ઠરેલી બચત લાભદાયી નિવડે તે માટે નાની બચત
યોજનાનો આશરો લો. નેશનલ બચત ટિકિટો તથા બચત
પત્રો ખરીદો-ખરીદાવો અને એકતા દોઢા બનાવો.

ગામે ગામ બચત મંડળો સ્થાપો.

વધુ વિગત માટે જુનું મગો પા લખો:-

- (૧) જે તે સ્થળના યોગ્ય માસ્તરને
- (૨) સ્થાનિક સરકારી અમલદારને
- (૩) પ્રકાશન અમલદાર વડોદરાને

પ્રાપ્તિનું પ્રયોજન છે. અલુબંબથી ય
અનેકપણે શક્તિવિકાસ કરનાર વૈજ્ઞાનિક
બાલકરણ જન્મતમાં શાંતિ સ્થાપી શકશે નહિ.
શાંતિ, સ્વાસ્થ્ય, નિ શ્રેયસ અને અબ્યુદયની
સ્થાપના માટે આંતરિક-આંતરરણના-વિકાસની
પરમ આવશ્યકતા છે. અને નૂતન હિંદે
જન્મતને આજ સદેશો આપવાનો છે, ખીલે

નહિ. આર્થસંસ્કૃતિના પ્રતિક સમો આપણે
ત્રિગી રાષ્ટ્રધ્વજ, સમસ્ત વિશ્વ પ્રતિ હિંદે
પાઠવાનો આવત સત્ય અને સનાતન
માર્ગનો જ સદેશ પાઠવે છે.

એ દિવસ જલદી જીએ કે ન્યારે ઉપરોક્ત
આદર્શ મેવલ સિદ્ધાન્ત સ્વરૂપમાં જ
રહેતાં, માનવજીવનના અલુઅલુમાં વારતનું
વ્યવહારુએ આંતરપ્રાત થયો હોય !

નોંધ

દિવાળી અંક :

‘ શુષ્કસુંદરી ’ના દીપોત્સવી અંકમા
ચોતાની કલમ-પ્રસાદી આપીને જે લેખકોએ
અમને સહકાર આપ્યો છે તે સર્વનો અમે
હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ.

આઝાદી યુગનું વિ સં. ૨૦૦૪નું વર્ષ
સર્વને સર્વેધા ઉન્નતિસાધક નિવડે, અને
દરેકના જીવનનો પ્રત્યેક દિવસ ભારતને સમૃદ્ધ
અને સંસ્કાર-સુરક્ષિત બનાવવામાં સફળ
નિવડે, એવી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે. આ
નવેબર-ડીસેબરનો સયુક્ત દિવાળી અંક
પ્રસિદ્ધ થયો હોવાથી, હવે પછીનો અંક
જનન્યુઆરી ૧૯૪૮ની પહેલી તારીખે પ્રસિદ્ધ
થશે, તેની આદેશ તથા વાચકો નોંધ લેશે.

શ્રી. સુનીલાલ વ. શાહ :

શ્રી. સુનીલાલ વર્ધમાન શાહનો
પરિપૂર્તિ ઉત્સવ ઉજવાય છે એ આનંદની
વાત છે. પૂરના સાહિત્યક્ષેત્રમાં પગરણ
માંડનાર, ગદ્યના સ્વામી બનવાના માર્ગે
જમ્મ રહેલા શ્રી. સુનીલાલ શાહને, ચાક્ષર
વર્ગ કરતાં સામાન્ય વાચકવર્ગ વધારે સારી
પેઠે જાણે છે. તેણે કારણ તેમની સામાજિક,
ઐતિહાસિક અને કલાત્મક નવલકથાઓએ
કરેલું કામણ છે તેમની કલ્પનારંગી કથાઓ
ઐતિહાસના પાત્રોને સજે છે, ભૂતકાળના
વાતાવરણને ધડે છે, હતા વારતવિકાસની
હિંદિએ તે તેટલી જ વર્તમાન પ્રાણથી
ધબકાર મારતી અનુભવાય છે.

‘ પ્રજાપ્રધુ ’એ તેમના પત્રકારિત્વને
પ્રકાશમાં આપ્યું, તે કરતાં અધિક તેમનામાં

રહેલી સૂક્ષ્મ વેધક દષ્ટિવાળી સત્યશીલક
વિવેચનશક્તિને જાહેર કરી. અનુભવ્યું છે
અને અનેકવાર સાંભળ્યું છે કે, ‘ પ્રજાપ્રધુ ’
ના વિવેચકના મતનિર્દેશનમાં ન પૂર્વગ્રહ કે
ન પક્ષપાત; તેમાં તો નયું તટસ્થ મૂલ્યાંકન
જ હોય.

શ્રી. સુનીલાલ શાહના વિપુલ સાહિત્યનું
મર્મપ્રાદી વિસ્તૃત વિવેચન, વિવેચક વર્ગ
કરશે જ. આપણે તેમના ૬૦ વર્ષના
જન્મોત્સવે, પ્રજા પાસે એટલું જ પ્રાર્થાએ
કે તેઓ નિરામય સુખી દીર્ઘાયુષ્ય મેળવે
અને શુભરીની વિશેષ અને વિશેષ સેવા
કરવા ભાગ્યશાળી બને.

સ્વ. પ્રભાવતી ન. ઠક્કરના સ્મરણાર્થે :
કુકત બાવીસ બહેનોને, ‘ શુષ્કસુંદરી ’ના
વાર્ષિક આદક તરીકે માત્ર ત્રણ જ રૂપીઆના
લવાજમથી નોંધવામાં આવશે. બાવીસ નામે
આવી ગયા બાદ, આ લાભ મળી શકશે
નહિ. તો તે સંબંધી લાભ સેવા ઇચ્છનાર
બહેનોએ વેળાસર ‘ શુષ્કસુંદરી ’ કાર્યાલય,
હુદાણાપ્રેસ, વડોદરા ’ એ સિરનામે લખી
ચોકલવું.

સ્વ. નાગરદાસ ઇ. વર્મા

‘ શુષ્કસુંદરી ’ના આજ તંત્રી અને
સ્થાપક સ્વ. જયમુખ્ય વર્માના પિતાશ્રી
નાગરદાસ ઇ. વર્મા તા. ૧-૧૧-૪૭ ના રોજ
સુરત મુકામે સ્વર્ગવાસી થયા છે તેની સખેદ
નોંધ લઇએ છીએ. પ્રજા સ્વર્ગસ્થ આત્માને
શાંતિ અપે એજ પ્રાર્થના

‘નૂતન વડોદરા’નું સર્જન કરનાર ગ્રંથાલ વિગતિ

હિંદુસ્તાનના બહુશીલો શહેરો

શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડ

વડોદરાની સામાન્ય માહિતી

ભાગ ૧-૨

તેજા :

૧૯૭ કરગ્ર. પુસ્તક

મૂલ્ય રા. ૩-૧૧-૬

શ્રી. ધીરજનલાલ

વડોદરા

પોસ્ટલ ગ્રાંટ :

રા. ૩૬૧૨

કિ. ર. ૦-૨-૦

તેજા :

પોસ્ટલ ગ્રાંટ

શ્રી. ગાયકવાડ

મ. વાંકો

રાગદેશ વિના ગુણગ્રાહી રાષ્ટ્રીય સમાજોત
ઉત્તમ જીવનચરિત્ર

સૂરતના ગોપીન મોહના રાણી
જીવનનો અનુભવ લેવાનું આ પાલ
તેજા : પુસ્તક

શ્રીમજીસિદ્ધાર્થજી

સૂરત

૧ રા. ૨-૫-૦

તેજા :

રેમ અવગ

શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર

ભાગ ૧-૨

તેજા :

મે. દેસાઇ, બી. એ.

કિ. રા. ૧-૦-૦

શ્રી. મહેન્દ્રકુમાર

પોસ્ટલ ગ્રાંટ

મ. વાંકો

માત્ર બેજ મહેલ ખાતે છે

દારકાં

સાગર

તેજા : શ્રી. કલ્યાણરાવ ના. બેશી

જીવન અને કવન

અધ્યોક્ષક

મૂલ્ય રા. ૨-૪-૦

તેજા :

પોસ્ટલ ગ્રાંટ :

ગોળી-૬ જ. ત્રિપાઠી,

સાહજાનંદજી

એમ. એ., બી. ટી.

તેજા : શ્રી. ચાન્દ્રકાંત પટેલ

આને જ વાંચો

વ્યવસ્થાપક : હુલાણામિત્ર મેસ, રાવડરા, વડોદરા